

***RELAȚII ROMÂNNO-UCRAINESE.
ISTORIE ȘI CONTEMPORANEITATE***

***РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ.
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ***

***ROMANIAN-UKRAINIAN RELATIONS.
HISTORY AND CONTEMPORANEITY***

Redactor / Редактор:

Irina Liuba HORVAT / Ирина Люба ГОРВАТ

Tehnoredactare computerizată/ Техноредагування:

Cristian VIRAG / Крістіян ВІРАГ

Copertă / Обкладинка

Adriana HORVAT / Адріана ГОРВАТ

Coordonatori / Упорядники:

Irina Liuba HORVAT / Ирина Люба ГОРВАТ

Anastasia VEHESH / Анастасія ВЕГЕШ

Referenți științifici / Наукові рецензенти:

Микола ВЕГЕШ / Mykola VEHESH

prof. univ. dr., Univ. Națională Ujgorod, Ucraina

Ioan HERBIL / Іван ГЕРБІЛ

lector univ. dr., Univ. Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, România

Paula VIRAG / Паула ВІРАГ

cerc. științ. III, dr., Muzeul Județean Satu Mare, România

Colegiul de redacție / Редакційна колегія:

Irina Liuba HORVAT / Ирина Люба ГОРВАТ, e-mail: irinaliubahorvat@gmail.com

Anastasia VEHESH / Анастасія ВЕГЕШ, e-mail: anastasia.vegesh@gmail.com

Cristian VIRAG / Крістіян ВІРАГ, e-mail: cristi_smro@yahoo.com

Paula VIRAG / Паула ВІРАГ, e-mail: pcvirag@gmail.com

Ciprian ASTALOȘ / Чіпріян АСТАЛОШ, e-mail: astalos_ciprian@yahoo.com

Mykola VEHESH / Микола ВЕГЕШ, e-mail: anastasia.vegesh@gmail.com

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN,

Satu Mare, Bul. V. Lucaciu, nr. 21

Editură acreditată CNCS – C

EDITURA RCR EDITORIAL,

București, Str. Lăptari Tei, nr. 14,

BL. 4, Sc. 1, Et. 4, AP. 25, Sector 2

ISSN 1843-7052



Lucrare finanțată de

UNIUNEA UCRAINENILOR DIN ROMÂNIA

LUCRĂRILE SIMPOZIONULUI INTERNAȚIONAL

**„RELAȚII ROMÂNNO-UCRAINE. ISTORIE ȘI
CONTEMPORANEITATE”**

**«РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ.
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ»**

**„ROMANIAN-UKRAINIAN RELATIONS.
HISTORY AND CONTEMPORANEITY”**

TĂȘNAD, 26-28 OCTOMBRIE 2017



EDITORI

Irina Liuba HORVAT / Ірина Люба ГОРВАТ

Anastasia VEHESH / Анастасія ВЕГЕШ

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN

Satu Mare

EDITURA RCR EDITORIAL

București

2018

CUPRINS / ЗМІСТ / CONTENTS

Микола Вегеш / Mykola Vehesh	13
<i>Cuvânt înainte / Вступне слово / Foreword</i>	
Ігор Прохненко / Igor Prokhnenko	23
<i>Північний вал Малокопанського городища</i>	
<i>Valul de nord al așezării fortificate Mala Kopanya</i>	
<i>The northern wall of the fortified settlement from Mala Kopanya</i>	
Володимир Мойжес / Volodymyr Moizhes	39
<i>Нові дані про монетну колекцію Малокопанського комплексу</i>	
<i>Date noi despre colecția de monede de la Complexul dacic Mala Kopanya</i>	
<i>New data about the coin collection of the Mala Kopanja complex</i>	
Галина Розлутська / Galina Rozlutska	49
<i>Проблеми підготовки духовенства для румунських парафій Мукачівської греко-католицької єпархії</i>	
<i>Aspecte privind pregătirea clerului pentru parohiile românești ale Episcopiei greco-catolice de Mukacevo</i>	
<i>Problems of clerg's preparation for romaniana parisges of Mukacevo Greek Catholic Diocese</i>	
Михайло Трайста / Mihai Traista	67
<i>Українські козаки в Бухаресті</i>	
<i>Cazacii ucraineni la București</i>	
<i>The Ukrainian Cossacks in Bucharest</i>	
Сергій Гакман / Serhii Hacman	73
<i>Процеси національного самовизначення на Буковині восени 1918 року та вплив геополітичних факторів на подальшу долю краю</i>	
<i>Procesele de autodeterminare națională în Bucovina în toamna anului 1918 și influența factorilor geopolitici asupra sorții viitoare a regiunii</i>	
<i>The Processes of National Self-Identification in Bukovyna in the autumn 1918 and Geopolitical Factor's Influence on the Region's Future Role</i>	

- Юрій Данилець / Yurii Danylets** 99
Православний рух на Мараморощині в 1920 рр.: дискусійні аспекти
Mișcarea ortodoxă din Maramureș între anii 1920-1930: discuții
Orthodox movement in Maramoroshchina in 1920: discussion aspects
- Володимир Антофійчук / Volodymyr Antofychuk** 113
Дмитро Геродот і українська еміграція Румунії міжвоєнного часу
Dumitru Herodot și emigrația ucraineană din România în perioada interbelică
Dmytro Herodot and ukrainian emigration in Romania during the interwar period
- Володимир Басараб / Volodimir Basarab** 125
Викриття А. Шептицьким антигуманної комуністичної ідеології в Європі
Condamnarea ideologiei comuniste antiumane din Europa de către Andrei Sheptytsky
The conviction of antihuman communistic ideology in Europe by A. Sheptyckyuy
- Микола Вегеш / Mykola Vehesh,**
Irina Liuba Horvat / Ірина Люба Горват 135
«Закарпатське питання» у міжнародній політиці напередодні Другої світової війни (1938-1939)
„Problema transcarpatică” în politica internațională înainte de începerea celui de-al Doilea Război Mondial (1938-1939)
“Transcarpathian Question” in international politics before Word War II (1938-1939)
- Михайло Зан / Mykhaylo Zan** 175
Рух українців Мараморощини за возз'єднання з Україною у ракурсі контрверсійної історіографії українських та румунських вчених
Mișcarea ucrainenilor din Maramureș pentru reunificarea cu Ucraina în perspectiva unei istoriografii controversate a savanților ucraineni și români
The movement of Ukrainians in Máramaros County for reunification with Ukraine in the perspective of controversial historiography of Ukrainian and Romanian scholars
- Василь Міщанин / Vasyl Mishchanyn** 191
Становлення та утвердження комуністичного режиму в Румунії у висвітленні закарпатської періодики
Instaurarea regimului comunist în România, reflectat în publicațiile periodice din Transcarpatia
The formation of the communist regime in Romania in the coverage of the Transcarpathian regional periodical pres

- Павло Леню / Pavlo Lenio** 207
Румунські села Закарпаття у контексті історичної політики радянської влади
Satele românești din Transcarpatia în contextul politicii istorice a puterii sovietice
Romanien villages of Transcarpathia in the context of historical policy of the Soviet power Satele
- Андрейко Віталій / Vitalii Andreyko** 217
Трансформація регіональної політики Чехії і Словаччини в контексті європейської інтеграції: досвід для Румунії та України
Transformările politicii regionale ale Cehiei și Slovaciei în contextul integrării europene: experiență pentru România și Ucraina
Transformation of the regional policy of Czech Republic and Slovakia in the context of european integration: experience for Romania and Ukraine
- Наталія Нечаєва-Юрійчук / Nataliya Nechayeva-Yuriyчук** 229
Особливості міжетнічної комунікації в умовах інформаційного суспільства
Paricularități ale comunicării interetnice în condițiile societății informaționale (studiu de caz: Ucraina și România)
Peculiarities of Interethnic Communication in Information Society
- Любов Мельничук/ Lyubov Melnychuk** 239
Транскордонне співробітництво України та Румунії: питання та пріоритети розвитку відносин (на прикладі Чернівецької області)
Colaborarea transfrontalieră între România și Ucraina: problemele existente și prioritățile dezvoltării acestora (studiu de caz: regiunea Cernăuți)
Cross-border cooperation between Ukraine and Romania: problem issues and the priorities of intergovernmental enhancement (the case of the Chernivtsi region)
- Іван Вовканич / Ivan Vovkanych,**
Ігор Шніцер / Ihor Shnitser 249
Українсько-румунські відносини у контексті транскордонного співробітництва 2014 – 2017 рр.
Relațiile ucraineano-române în contextul colaborării transfrontaliere din perioada 2014-2017
Contemporary trends in the development of Ukrainian-Romanian cross-border co-operation

Алла Киридон / Alla Kiridon, Сергій Троян / Serhii Troian	263
<i>Політика пам'яті: досвід України та Румунії</i>	
<i>Politica memoriei: experiența Ucrainei și a României</i>	
<i>Policy of memory: the experience of Ukraine and Romania</i>	
Кристина Червеняк / Krystyna Cherveniak	283
<i>Етнічна консолідація румунської національної меншини Закарпаття</i>	
<i>Consolidarea etnică a minorității naționale românești din Transcarpatia</i>	
<i>Ethnic consolidation of the Romanian national minority in Transcarpathian region</i>	
Юрій Остапець / Yuri Ostapets, Марта Шелемба / Marta Shelemba	293
<i>Порівняльний аналіз електорального ландшафту України і Румунії у контексті парламентських виборчих циклів 2014–2016 рр.</i>	
<i>Analiza comparativă a peisajului electoral al Ucrainei și României în contextul ciclurilor electorale parlamentare din 2014-2016</i>	
<i>The comparative analysis of the electoral landscape of Ukraine and Romania in the context of parliamentary electoral cycles from 2014-2016</i>	
Ігор Тодоров / Ihor Todorov	307
<i>Взаємодія Румунії з НАТО в контексті російської агресії в Україні</i>	
<i>Interacțiunea României cu NATO în contextul agresiunii rusești din Ucraina</i>	
<i>Romania – NATO cooperation in the context of Russian aggression against Ukraine</i>	
Сергій Устич / Serhii Ustich, Олеся Бенчак / Olesia Benchak	317
<i>Українсько-румунське транскордонне співробітництво у контексті між-державних відносин країн Карпатського регіону</i>	
<i>Colaboarea tranfrontalieră ucraineano-română în contextul relațiilor interstatale ale țărilor din Regiunea Carpatică</i>	
<i>Ukrainian-Romanian cross-border cooperation in the context of interstate relations of the Carpathian region countries</i>	
Volodymyr Antofychuk / Володимир Антофійчук, Anamaria Gavril/ Анамарія Гавріл	329
<i>Псалом у творчості Тараса Шевченка та Міхая Емінеску: компаративістичний аспект</i>	
<i>Psalmul în opera lui Taras Șevcenko și Mihai Eminescu: aspect comparativ</i>	
<i>Psalm in the works by Taras Shevchenko and Mihai Eminescu: Comparative aspect</i>	

- Анастасія Вегеш / Anastasia Vehesh** 339
Змістове навантаження літературно-художніх антропонімів малої прози українських письменників Румунії
Semantica antroponimelor literare și artistice ale prozei scurte a scriitorilor ucraineni din România
The meanings of the proper names of the literary heroes in the short prose of the ukrainian writers of Romania
- Оксана Тиховська / Oksana Tykhovska** 347
Архетипна природа образів напівбогинь-напівдемонів у міфології українців Закарпаття та Румунії
Characterul arhetipal al semizeitelor-semidemonilor în mitologia ucrainenilor din Transcarpatia și România
Archetypical nature of images of semi-goddess and semi-demons in mythology of Ukrainians of Transcarpathia and Romania
- Cristina Silaghi / Крістіна Сілагі** 359
Studii ale raporturilor lingvistice româno-ucrainene
Дослідження румунсько-українських лінгвістичних відносин
Studies of Romanian-Ukrainian linguistic relations
- Лучія Мірок / Lucia Mihoc** 369
Abordarea interculturală și integrată a limbii materne ucrainene
Міжкультурний та інтегрований підхід щодо української рідної мови
The intercultural and integrated approach of the Ukrainian mother tongue
- Василь Коцан / Vasyl Kotsan** 373
Традиційне народне весілля українсько-румунського етнічного порубіжжя XIX – першої половини XX ст. (на прикладі Закарпатської області)
Nunta populară tradițională în zona transfrontalieră româno-ucraineană la finalul secolului al XIX lea – prima jumătate a secolului al XX-lea (studiu de caz: regiunea Transcarpatia)
Traditional folk wedding Ukrainian-Romanian ethnic borderlands XIX – early XX century (in Transcarpathian region)
- Claudia Costin / Клаудія Костін** 387
Aspecte ale Identității și Alterității în folclorul românesc și ucrainean
Аспекти Ідентичності та Різноманітності в румунському та українському фольклорі
Aspects of Identity and Otherness in Romanian and Ukrainian folklore

Михайло Красиков / Mikhailo Krasikov **395**

Соціокультурні нормативи поведінки мешканців смт. Великий Бичків Рахівського району Закарпатської області України

Norme socio-culturale ale comportamentului locuitorilor din comuna de tip urban Bocicoiul Mare, raionul Rahiv, regiunea Transcarpatia, Ucraina

Socio-cultural behavioral norms of the inhabitants of Bocicoiul Mare, Rahiv district, Transcarpathian region, Ukraine

Василь Король / Vasyl Korol **405**

Відьма в народних віруваннях українців Марамороського повіту Румунії (за польовими матеріалами)

Vrăjitoarea în credințele populare ale ucrainenilor din județul Maramureș, România (studiu de teren)

Witch in folk belief of Ukrainian in Maramures district of Romania (field materials)

Ельвіра Кодря / Elvira Codrea **417**

Стан української освіти в Румунії. Шляхи поліпшення вивчення української мови як рідної у загальноосвітніх навчальних закладах з румунською мовою навчання

Situația învățământului ucrainean din România. Modalități de îmbunătățire a studiului limbii ucrainene ca limbă maternă în școlile de învățământ general cu limba de predare românească

The situation of Ukrainian education in Romania. Ways to improve the study of Ukrainian as a mother tongue in general education schools with Romanian teaching language

Джета Петрецькі / Geta Petrețchi **423**

Спосіб реалізації музичного виховання у школах з викладанням української мови

Căi de realizare a educației muzicale în școlile cu predare în limba ucraineană

Musical education achievement methods in schools with teaching in Ukrainian language

Михайло Михайлюк / Mihai Mihailiuc **439**

Роздуми до 27-ої річниці Союзу українців Румунії

Reflecții cu privire la cea de-a 27-a aniversare a Uniunii Ucrainenilor din România

Reflections on the 27th anniversary of the Union of Ukrainians in Romania

Микола Вегеш / Mykola Vehesh,

Степан Віднянський / Stepan Vidnianskyi

445

Сторінки історії післявоєнного Закарпаття (Міщанин Василь. Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр.: Монографія. – Ужгород: PIK-Y, 2018. - 644 с.)

Pagini din istoria Transcarpatiei postbelice (Mishchanyn Vasyl, Sovietizarea Transcarpatiei între anii 1944-1950: Monografie – Ujgorod: Anul – V, 2018, - 644 p.)

Pages from the postwar history of Transcarpathia (Mishchanyn Vasyl. The Sovietisation of Transcarpathia between 1944-1950: Monograph - Uzhhorod: Year – V, 2018, - 644 p.)

Василь Міщанин / Vasyl Mishchanyn

453

Підкарпатська Русь та Східна Словаччина в міжвоєнний період (1918-1939) (Podkarpatská Rus a východné Slovensko v súradniciach času (1918-1939). Čriepky z histórié, 2017. Peter Švorc a Patrik Derfiňák (eds.). Presov: Vydavateľstvo Presovskej univerzity v Presove)

Podkarpatska Rus (Ucraina Carpatică) și Slovacia de Est în perioada interbelică (1918-1939)

Podkarpatska Rus (Transcarpathian Ukraine) and eastern Slovakia in the interwar period (1918-1939)

CUVÂNT ÎNAINTE

Au trecut 20 de ani de când eminenți oameni de știință din România și Ucraina au inițiat desfășurarea de simpozioane științifice și editarea volumului „Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate”.

Prima conferință științifică a avut loc în sălile Muzeului Județean Satu Mare, în perioada 26-29 noiembrie 1998. În anul următor a apărut primul volum din seria de lucrări științifice, editat de Viorel Ciubotă și Vasile Marina. Printre primii autori care au fost și inițiatorii organizării acestuia, dar și cei care au pus bazele unei colaborări între specialiștii celor două țări pe termen lung au fost: profesorii universitari Eduard Balahuri, Vyacheslav Kotigorsko, Mihai Bletskan, Volodymyr Zadorozhnyi, academicianul Stepan Vidnianskyi, Alexandru Reient, Yuri Pinchuk și mulți alții. Ne face plăcere să amintim că la editarea primului volum al conferinței au fost implicați și oameni de știință eminenți de la Institutului de Istorie al Academiei de Știință a Ucrainei.

Dintre publicațiile științifice care au fost rezultatul colaborării și merită evidențiate sunt cele apărute în anul 2003 „Cultura materială și spirituală în bazinele Tisei Superioare” (Satu Mare-Tübingen) și volumul articolelor, publicat în cadrul proiectului „Cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural transfrontalier în regiunea Satu Mare și Transcarpatia” (Cluj-Napoca – Satu Mare, 2007).

Ultimele două volume științifice (2016 și 2017) „Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate”, au văzut lumina tiparului datorită marelui entuziasm al d-nei Dr. Irina Liuba Horvat, care s-a dovedit a fi un organizator capabil și o sursă de inspirație pentru organizarea forumurilor științifice începute cu câteva decenii în urmă.

Era firesc ca Viorel Ciubotă și Irina Liuba Horvat să primească titlul de *Doctor Honoris Causa* prin decizia Consiliului Academic al Universității Naționale din Ujgorod. Cu prilejul celei de-a 73-a aniversări a înființării Universității Naționale din Ujgorod, rectorul, profesorul universitar Volodymyr Smolanka, i-a acordat d-nei Irina Liuba Horvat diploma de onoare pentru activitatea științifică și pentru consolidarea relațiilor internaționale între Ucraina și România de-a lungul vremii.

Iată că acum apare următorul volum al colecției noastre științifice, care include materialele celui de al VIII-lea simpozion internațional „Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate”, care a avut loc în perioada 26-28 octombrie 2017, la Tășnad.

Participanții forumului științific au fost salutați de către președintele Uniunii Ucrainenilor din România, deputat în Parlamentul României, Miroslav Nicolae Petrețchi, primarul orașului Tășnad, Grieb Csaba-Francisc, directorul Muzeului Județean Satu Mare, Felician Pop etc.

Conferința a reunit oameni de știință de la universitățile București, Suceava, Cluj-Napoca, Arad (România), universitățile naționale ale Ucrainei din Ujgorod și Cernăuți, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău, Muzeul de Arhitectură populară și Civilizație populară a regiunii Transcarpatia, or. Ujgorod, Fondul de caritate „Resurse și inițiative publice” din Cernăuți, Societatea Cultural-Creștină „Taras Șevcenco”

din București etc.

Articolele științifice ale autorilor acestui volum sunt prezentate în trei capitole: „Arheologie, Istorie, Științe Politice”, „Culturologie și lingvistică”, „Recenzii”.

Prima parte a volumului începe cu articolele elevilor cunoscutei școli de arheologie din Transcarpatia profesori universitari Eduard Balahuri, Viaceslav Kotyhoroshko, Igor Prokhnenko și Volodymyr Moizhesh prezintă noi descoperiri arheologice la complexul dacic de la Mala Kopanaya unde este prezentată, în special colecția de monede.

Problematica pregătirii clerului pentru parohiile românești ale Episcopiei Greco-Catolice din Mukacevo este prezentată de pedagogul Galina Rozlutska. Un material interesant și puțin cunoscut pentru cititor este cuprins în articolul „Cazaci ucraineni în București” al lui Mihai Traista.

Pagini ale istoriei Ucrainei și României din perioada interbelică sunt analizate în articolele bine documentate de către: Serghei Hakman, Yurii Danylets, Volodymyr Antofychuk, Volodymyr Basarab, Irina Liuba Horvat. Mișcarea ucrainenilor din Maramureș pentru reunirea cu Ucraina în istoriografie a fost abordată etnologul Mykhaylo Zan, participant la toate forumurile științifice anterioare, și Vasyl Mishchanyn, care s-a concentrat pe problemele de înființare și consolidare a regimului comunist din România.

Problemele actuale ale epocii moderne din istoria Ucrainei și României au fost evidențiate de oamenii de știință din ambele țări, Vitalii Andreyko, Nataliya Nechayeva-Yuriychuk, Lyubov Melnychuk, Ivan Vovkanych, Ihor Shnitser, Alla Kirillon, Serhhi Troian, Yuri Ostapets și Ihor Todorov. Tinerii oameni de știință Paul Leno, Krystyna Chervenik și Marta Shelemba au prezentat cele mai actuale cercetări în domeniu.

Capitolul „Culturologia și lingvistica” începe cu un articol cuprinzător al lui Volodymyr Antofychuk și d-nei Gavril Anamaria despre poezii proeminente ai celor două popoare vecine, Taras Șevchenko și Mihai Eminescu, prin prisma analizei comparative. Cercetătorul ucrainean Anastasia Vegesh se concentrează asupra încărcăturii conținutului antroponimelor literare și artistice ale prozei scurte a scriitorilor ucraineni din România.

Caracterul arhetipal al semizețelor-semidemonilor în mitologia ucrainenilor din Transcarpatia și România este în centrul atenției d-nei Tykhovska Oksana, iar cercetătoarea română Lucia Mihoc se concentrează asupra abordărilor interculturale și integrate ale limbii materne ucrainene.

Elvira Codrea urmărește modalitățile de îmbunătățire a învățării limbii ucrainene în instituțiile de învățământ general cu predare în limba română. Un subiect similar din punct de vedere tematic este prezentat de către profesoara Geta Petrețchi. Cercetătorii Vasyl Kotsan, Claudia Costin, Mikhail Krasikov și Vasyl Korol abordează în articolele lor diverse aspecte etnografice. Mihai Mihailiuc își prezintă reflecțiile cu privire la cea de a 27-a aniversare a Uniunii Ucrainenilor din România.

Nu există nicio îndoială că publicarea următorului volum științific internațional „Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate” este un nou cuvânt în progresul științific deja tradițional al oamenilor de știință din cele două țări vecine și prietene. În fața noastră stau noi descoperiri și cercetări inovatoare, dezvăluirea unor evenimente istorice uitate și amintirea unor nume renu-

mite. Toate acestea vor întări relațiile de prietenie dintre România și Ucraina, vor îmbogăți contactele tradiționale active ale oamenilor de știință din ambele țări.

Dorim să ne exprimăm recunoștința sinceră față de Uniunea Ucrainenilor din România pentru publicarea volumului nostru, pentru sprijinul moral, științific și financiar. Avem convingerea că această carte își va găsi cititorul care să vrea să afle mai multe despre trecutul și prezentul celor două țări: Ucraina și România.

Dr. Mykola Vehesh
Profesor universitar al
Universității Naționale din Ujgorod, Ucraina

Вступне слово

Двадцять років пройшло з того часу, коли провідні вчені Румунії та України започаткували проведення наукових симпозіумів і видання збірника «Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність». Перша наукова конференція відбулася в аудиторіях Історичного музею Сату Маре 26-29 листопада 1998 року. Наступного року побачив світ перший збірник наукових праць, який редагували Біорел Чубота і Василь Марина. Серед перших авторів були визначні науковці, ініціатори започаткування багаторічної співпраці вчених двох країн професори Едуард Балагурі, В'ячеслав Котигорошко, Михайло Блецкан, Володимир Задорожний, Степан Віднянський, Олександр Реєнт, Юрій Пінчук та багато інших. Приємно, що до першого видання були причетні також відомі вчені Інституту історії України НАН України.

До найкращих видань започаткованої серії наукових збірників варто віднести видання 2003 року (Сату Маре – Тюбінген) «Матеріальна і духовна культура басейну Тиси» та збірник, виданий в рамках проекту «Дослідження та використання міжнародного культурного спадку в повіті Сату Маре та Закарпатській області» (Клуж – Сату Маре, 2007). Два останні наукові видання (2016 і 2017 років) «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність» побачили світ завдяки в значній мірі ентузіазму д-ра Ірини Люби Горват, яка зарекомендувала себе здібним організатором та натхненником проведення започаткованих кілька десятиліть тому наукових форумів. Закономірно, що Біорелу Чуботі та Ірині Любі Горват рішенням Вченої ради Ужгородського національного університету було присуджено звання почесних докторів. З нагоди 73-ої річниці заснування УжНУ ректор університету професор Володимир Смоланка нагородив Ірину Любу Горват почесним дипломом за багаторічну наукову діяльність та зміцнення міжнародних контактів між Україною та Румунією.

І ось перед нами чергове видання наукового збірника, до якого ввійшли матеріали VIII-го міжнародного симпозіуму «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність», який проходив 26-28 жовтня 2017 року в м. Тишнад. Учасників наукового форуму привітали голова Союзу українців Румунії, депутат Парламенту Румунії Мирослав Петрецький, голова міста Тишнад Грієб Чобо Франциск, генеральний директор Повітового музею Сату Маре Феліціан Поп та ін. У конференції взяли участь науковці Бухарестського, Сучавського, Клузького та Західного університетів Румунії, Ужгородського та Чернівецького національних університетів України, Національного музею історії Трансильванії в Клуж-Напока, Повітового музею історії та мистецтва м. Залиу, Закарпатського музею народної архітектури та побуту м. Ужгорода, благодійного фонду «Суспільні ресурси та ініціативи», культурно-християнського товариства імені Тараса Шевченка в Бухаресті тощо.

Наукові публікації авторів цього збірника розміщені в трьох розділах «Археологія, історія, політологія», «Культурологія і лінгвістика», «Рецензії». Перший розділ відкривають статті учнів славетної закарпатської археологічної школи професорів Едуарда Балагурі та В'ячеслава Котигорошка. Ігор

Прохненко і Володимир Мойжес презентують нові археологічні знахідки, присвячені Малокопанському комплексу, зокрема монетній колекції. Проблему підготовки духовенства для румунських парафій Мукачівської греко-католицької єпархії порушує педагог Галина Розлуцька. Цікавий і маловідомий для читача матеріал міститься в науковій розвідці «Українські козаки в Бухаресті» Михайла Трайсти. Сторінки історії України і Румунії міжвоєнного періоду аналізуються в змістовних статтях Сергія Гакмана, Юрія Данильця, Володимира Антофійчука, Володимира Басараба, Ірини Люби Горват. Рух українців Мараморощини за возз'єднання з Україною в історіографії висвітлив учасник усіх попередніх наукових форумів етнолог Михайло Зан, а Василь Міщанин зосередив увагу на проблематиці становлення та утвердження комуністичного режиму в Румунії. Актуальні проблеми новітньої доби в історії України та Румунії висвітлили провідні вчені двох країн Віталій Андрейко, Наталія Нечаєва-Юрійчук, Любов Мельничук, Іван Вовканич, Ігор Шніцер, Алла Киридон, Сергій Троян, Юрій Остапець, Ігор Тодоров. Молоді науковці Павло Леньо, Кристина Червеняк та Марта Шелемба презентували свої новітні дослідження.

Рубрику «Культурологія і лінгвістика» відкриває ґрунтовна стаття Володимира Антофійчука і Гавріла Анамарії про визначних поетів двох братніх народів Тараса Шевченка та Міхая Емінеску через призму компаративистичного аналізу. Українська дослідниця Анастасія Вегеш акцентує на змістовому навантаженні літературно-художніх антропонімів малої прози українських письменників Румунії. Архетипна природа образів напівбогинь-напівдемонів у міфології українців Закарпаття та Румунії знаходиться в центрі уваги Оксани Тиховської, а румунська дослідниця Лучія Міжок розмірковує над міжкультурним та інтегрованим підходами щодо української мови. Шляхи покращення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з румунською мовою навчання простежує Ельвіра Кодря. Близькою до них є тематика іншої румунської вченої Джети Петрецькі. Різноманітні етнографічні аспекти порушують у своїх публікаціях досвідчені науковці Василь Коцан, Клаудія Костін, Михайло Красиков і Василь Король. Свої роздуми з нагоди чергової річниці утворення Союзу українців Румунії виклав Михайло Михайлюк.

Не викликає жодних сумнівів, що видання чергового випуску міжнародного наукового збірника «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність» є новим словом у багаторічному науковому поступі вчених двох братніх країн. Попереду – нові знахідки і ґрунтовні дослідження, відкриття призабутих історичних подій та славетних імен. Все це й надалі зміцнюватиме дружні відносини між Румунією і Україною, збагачуватиме традиційні активні контакти науковців обох країн.

Хочеться висловити щиру подяку Союзу українців Румунії за сприяння у виданні нашого збірника, за моральну, наукову та фінансову підтримку. Віримо, що ця книга знайде свого читача, який хоче більше дізнаватися про минуле і сучасне українського і румунського народів.

Микола Вегеш,
доктор історичних наук, професор
Ужгородського національного університету, Україна

FOREWORD

It has been twenty years since eminent scientists from Romania and Ukraine started the conducting of scientific symposiums and publishing the volume “Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity”.

The first scientific conference took place in the rooms of the Satu Mare County Museum, on November 26-29, 1998. The next year appeared the first volume of this series of scientific papers, edited by Viorel Ciubotă and Vasile Marina. Among the first authors, who were initiators of the organization of the conference, but also established the long-term collaboration between the two countries' specialists were: the University Professors Eduard Balahuri, Vyacheslav Kotigorosko, Mihai Bletskan, Volodymyr Zadorozhnyi, the Academician Stepan Vidnianskyi, Alexandru Reient, Yuri Pinchuk and many others. We are pleased to note that eminent scientists from the Institute of History of the Academy of Sciences of Ukraine were also involved in the editing of this first volume of the conference.

Among the scientific publications that have been the result of this collaboration and which are worth highlighting are those appeared in 2003 in the volume “Material and spiritual culture in the Upper Tisa Basin” (Satu Mare-Tübingen) and the volume of articles published in the framework of the project “The research and valorization of cross-border cultural heritage in the regions of Satu Mare and Transcarpathia” (Cluj-Napoca – Satu Mare, 2007).

The last two scientific volumes (2016 and 2017) of the „Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity” series were printed as a result of the great enthusiasm of Dr Irina Liuba Horvat, who proved to be a capable organizer and a source of inspiration for organizing these scientific forums started several decades ago.

Therefore, it was natural for Viorel Ciubotă and Irina Liuba Horvat to receive the title of *Doctor Honoris Causa* by the decision of the Academic Council of the National University from Uzhhorod. On the occasion of the 73rd anniversary of the founding of the National University of Uzhhorod, the Rector, Professor Volodymyr Smolanka, awarded Dr Irina Liuba Horvat the diploma of honor for her scientific activity and the consolidation of the international relations between Ukraine and Romania over time.

Here now comes the next volume of our scientific collection, which includes the materials presented at the 8th international symposium “Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity”, which took place in Tășnad, from 26 to 28 October, 2017.

The participants at the scientific forum were welcomed by Miroslav Nicolae Petrețchi, President of the Union of the Ukrainians from Romania, deputy in the Romanian Parliament, Grieb Csaba-Francisc, Mayor of Tășnad, Felician Pop, Director of the Satu Mare County Museum, etc. The conference brought together scientists from the universities of Bucharest, Suceava, Cluj-Napoca, Arad (Romania), the national universities of Ukraine in Uzhhorod and Chernivtsi, the National History Museum of Transylvania in Cluj-Napoca, the County Museum of History and Art in Zalău, the Museum of Folk Architecture and Popular Civilization of the Transcarpathian Region from Uzhhorod, the Charity Fund “Public

resources and initiatives” from Chernivtsi, the Cultural-Christian Society “Taras Shevchenko” from Bucharest, etc.

The scientific papers of the authors of this volume are presented in three chapters: “Archeology, History, Political Sciences”, “Culturology and Linguistics”, and “Reviews”.

The first part of the volume begins with articles by the students of the well-known archeology school from Transcarpathia of the Professors Eduard Balahuri and Viaceslav Kotyhoroshko. Igor Prokhnenko and Volodymyr Moizhesh present new archaeological discoveries at the Dacian complex from Mala Kopanaya, from where is presented mainly the coin collection.

The issue of clergy preparation for the Romanian parishes of the Greek-Catholic Episcopate of Mukacevo is presented by the teacher Galina Roslutska. An interesting and little-known material for the reader is contained in Mihai Traita’s article “Ukrainian Cossacks in Bucharest”.

Pages from the history of Ukraine and Romania in the interwar period are analyzed in well documented articles by: Serghei Hakman, Yuriy Danylets, Volodymyr Antofiychuk, Volodymyr Basarab, Irina Liuba Horvat. The movement of the Ukrainians from Maramureş to reunite with Ukraine as reflected in historiography was approached by the ethnologist Mihail Zan, a participant in all previous scientific forums, and by Vasyl Mishchanyn, who focused on the problems of establishing and consolidating of the communist regime in Romania.

The current problems of the Modern Age in the history of Ukraine and Romania were approached by a series of scientists from both countries: Vitaliy Andreiko, Natalia Nechaeva-Yurychuk, Lyubov Melnychuk, Ivan Vovkanych, Igor Shnitser, Alla Kirillon, Serghei Troyan, Iuri Ostapets and Igor Todorov. The young scientists Paul Leno, Christina Chervenyak and Martha Shelemba presented the most actual research in the field.

The chapter “Culturology and Linguistics” starts with a comprehensive article by Volodymyr Antofiychuk and Anamaria Gavril about the prominent poets of the two neighboring peoples, Taras Shevchenko and Mihai Eminescu, from the perspective of comparative analysis. The Ukrainian researcher Anastasia Vegesh focuses on the content of the literary and artistic anthronyms in the small prose of the Ukrainian writers from Romania.

Mrs. Oksana Tykhovska’s article is about the archetypal character of semi-goddesses and semi-demons in the mythology of Ukrainians from Transcarpathia and Romania, and the Romanian researcher Lucia Mihoc focuses on intercultural and integrated approaches to the Ukrainian mother tongue.

Elvira Codrea is looking at ways to improve the learning of Ukrainian language in general education institutions with teaching in Romanian language. A similar theme is presented by professor Geta Petreţchi. The researchers Vasil Kotsan, Claudia Costin, Mikhail Krasikov and Vasyl Korol are approaching in their papers various ethnographic issues. Mihai Mihailiuc presents his reflections on the 27th anniversary of the Union of Ukrainians from Romania.

There is no doubt that the publication of the next international scientific volume “Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity” is a new step in the already traditional scientific progress of the scientists from the two neighboring countries. In front of us are new discoveries and innovative research-

es, the revelation of some forgotten historical events and the recollection of famous names. All these will strengthen the friendship relations between Romania and Ukraine and will enrich the traditional active contacts between the scientists from both countries.

We wish to express our sincere gratitude to the Union of Ukrainians from Romania for the publication of our volume, for its moral, scientific and financial support. We are convinced that this book will find the reader who wants to know more about the past and present of the two countries: Ukraine and Romania.

**Dr. Mykola Vehesh,
University Professor,
The National University in Uzhhorod, Ukraine**

АРХЕОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ

ARHEOLOGIE, ISTORIE, POLITICĂ

ARCHEOLOGY, HISTORY, POLYTOLOGY

Північний вал Малокопанського городища / Valul de Nord al așezării fortificate Mala Kopanya

Ігор Прохненко / Igor PROKHNENKO¹

The northern wall of the fortified settlement from Mala Kopanya. *The period between the first century BC and the first century AD is considered the period with the greatest development of the Dacian culture in the Carpathian area. The largest and most powerful fortified settlement in the Upper Tisa region was the settlement of Mala Kopanya. The fortification is located on a mountain on the right bank of the Tisa River. The height of the inner platform is 85 m above the level of the river. The total area of the fortress is five hectares. It occupies both plateaus from north to south. For defense, a system of earthwalls was built. In 2017, we continued the investigations of the northern wall from Mala Kopanya. The culture occupation layer goes down to 3.2 m. The embankments built with the nearby soil contain a significant number of archaeological finds. The system was consolidated on both sides with a palisade.*

Valul de Nord al așezării fortificate Mala Kopanya. *Perioada curpin-să între secolele I î.e.n. - I e.n. este considerată perioada cu cea mai mare dezvoltare a culturii dacice în arealul Carpatic. Cea mai mare și cea mai puternică așezare fortificată din regiunea Tisei Superioare a fost cetatea de la Mala Kopanya. Monumentul este situat pe munte, pe malul drept al râului Tisa. Înălțimea platformei cetății de la nivelul apei este de 85 m. Suprafața totală a cetății este de 5 hectare. Ea ocupă ambele platouri ale muntelui de la nord la sud. Pentru apărare a fost construit un sistem format din valuri de pământ. În sezonul 2017, au fost continuate cercetările pe valul de nord de la Mala Kopanya. Stratul de cultură coboară până la 3,2 m. Terasamentele construite din pământul luat din apropiere conțin un număr semnificativ de descoperiri arheologice. Sistemul a fost consolidat pe ambele părți cu o palisadă.*

Keywords: Mala Kopanya, Dacians, fortification

Cuvinte cheie: Mala Kopanya, daci, fortificație

Закарпаття – особливий історико-географічний мікрорегіон в північно-східній частині Верхнього Потисся, кліматична і ландшафтна своєрідність якого визначили порівняно слабе його заселення відносно сусідніх

¹ Ігор Прохненко – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Ужгородського національного університету.

Igor Prokhnenko – PhD, conf. univ. la catedra Istoria antică și a evului mediu, Universitatea Națională din Ujgorod.

територій практично у всі періоди давньої історії. Кожне відчутне збільшення чисельності місцевого населення було пов'язане не з внутрішніми демографічними процесами, а з зовнішніми інвазіями в результаті певних загострень ситуації в Європі, в результаті яких маси людей були змушені шукати порятунку на віддалених від культурних центрів заболочених лісистих землях під Карпатськими горами.

Нові поселенці зазвичай приносили до гірського Потисся передові ідеї і технології, що помітно відрізняло їх на фоні аборигенних мешканців краю, контакти з якими приводили до появи нових синкретичних явищ в місцевій матеріальній культурі. Для вивчення процесу її розвитку особливе значення мають багаточисельні пам'ятки, в першу чергу городища. Одним з найбільш досліджених і ключових серед них на території Закарпатської області України виступає Малокопанське. Розміщене воно на березі р. Тиси в місці стику гірської і передгірської зон мікрорегіону (рис. 1-2), де відзначається особлива щільність археологічних старожитностей різноманітних хронологічних періодів. Стратиграфічну колонку місцезнаходження Мала Копаня представляють чотири основні культурні горизонти: кам'яного віку, доби пізньої бронзи, ранньоримського часу та середньовіччя. Найбільш потужні з них два останні. Не зупиняючись на аналізі перших двох, які характеризуються одиничними знахідками і повною відсутністю конкретних об'єктів, зауважимо, що формування насиченого культурного шару і зведення системи укріплень на пункті пов'язане з проникненням і осіданням в регіоні носіїв дакійської культури в часи її класичної фази – I ст. до н.е. – I ст. н.е. У цей період в Європі відбуваються стійкі міграційні процеси, експансія Риму у Середнє і Нижнє Подунав'я, утворюються нові етнокультурні спільноти, змінюється етнополітична карта Карпато-Дунайського басейну і, в першу чергу, тут формується дакійська держава. Усі ці багатогранні події безпосередньо відбилися і на історії населення гірського Потисся злам у н.е.²

Виходячи з матеріалів Малокопанського археологічного комплексу, а більш конкретно його ландшафтного святилища в урочищі Челлениця³, можна стверджувати, що переселення кельто-фракійців з Падеа-Панегюрської колонії (територія на півдні від ріки Дунай в її нижній течії), у Верхнє Потисся відбулося на початку I ст. до н.е. У ході інвазії були захоплені заселені північними фракійцями території і були знищені місцеві кельти, зокрема на найбільш східному їх укріпленому пункті – Галіш-Ловачці. Після цього, біля 60 р. до н.е., об'єднане дакійське військо Бурібести, в якому вагому роль відігравали північні контингенти, розгромило кельтів (бойів і таврисків) на чолі з Критасіром у Середньому Подунав'ї.

З цього часу Мала Копаня – за Птолемеєм Сетідава⁴, на півтора сторіччя стала найбільш потужним пунктом даків на півночі їх держави. Однак при дослідженні пам'ятки не відразу історія даного укріпленого пункту дослідниками була пов'язана саме з цим народом. Спочатку, наприкінці XIX ст., городище було введено до наукового обігу І. Мігаліком в якості гальштатського. Подібну атрибуцію, за відсутності конкретних датованих

² Kotigorsko V., *Mala Kopanya*, Satu Mare, 2009, 24

³ Kotigorsko V., *Centrul sacral al Tisei Superioare în epoca La Tene-ului târziu*, Satu Mare, 2015.

⁴ Kotigorsko V., *Mala...*, 25.

матеріалів з пам'ятки, підтримав і Е.А. Балагурі в 70-х рр. ХХ ст.⁵ С.І. Пеняк при проведенні незначних шурфувальних робіт в північній частині городища ідентифікував наявність тут середньовічного горизонту і відніс пункт до категорії слов'янських укріплень міфічного державного утворення князя Лаборця кінця IX ст. н.е.⁶ З 1977 року планомірним дослідженням Малої Копані зайнялася експедиція Ужгородського державного (згодом перейменованого на національний) університету на чолі з В.Г. Котигорошком. За майже 40 польових сезонів на ділянках розкопів загальною площею понад 3 га було досліджене 41 дакійське житло, більше сотні виробничих і господарських споруд, тисячі стовпових ям від різноманітних конструкцій, в результаті чого городище було справедливо зараховане до кола фракійських старожитностей – дакійської культури⁷. Керівник експедиції відзначив, що на даному пункті на зламі ер перебувала значна кількість населення. На це вказує і потужний культурний шар (до 3,8 м), і щільність забудови. Але, спрямувавши основні зусилля на дослідження ключового горизонту пам'ятки – дакійського, учений менше уваги приділив інтерпретації середньовічного шару городища. Більше того, після першого десятиріччя дослідження пункту він стверджував, що культурний горизонт цього часу тут незначний⁸. Подальші роботи в урочищах Городище та Челлениця дозволили науковцям Ужгородського університету переглянути дане припущення і визначити реальну роль пам'ятки в мікрореєоні в добу середньовіччя⁹. Значна забудова (житла, господарські споруди та ями), наявність середньовічної кераміки на гребені валу в урочищі Городище, проблеми встановлення хронології складної системи валів в урочищі Челлениця, біля яких виявлена солідна колекція середньовічних наконечників стріл – все це змушує переглянути історію пам'ятки в Х – ХІ ст. н.е.

На сьогоднішній день основним завданням для вирішення спірних питань горизонтальної стратиграфії Малої Копані як багатошарової пам'ятки є вивчення системи фортифікаційних споруд і встановлення поетапності хронології їх зведення. Загальна площа основного городища – 5 га. Воно займає дві верхівки гори (рис. 2) і витягнуте з півночі на південь. Для захисту утворена система з чотирьох валів. Перший, основний, вал вписується до рельєфу південної верхівки, проходячи з боків урвистих схилів, за винятком пологого східного, який він перетинає. Насип зведений з узятого поряд ґрунту, який містить значну кількість культурних залишків. Висота насипу 0,4 – 2,2 м, ширина 3,5 – 20 м. Особливо добре укріплений центральний вхід. Вал з його обох боків був посилений палісадом, а сам він складався з пластів землі, перемішаних з галькою, камінням і цілою системою кам'яних «соро-

⁵ Балагурі Е.А., *Шелестівське городище – пам'ятка населення ранньозалізної доби Закарпаття. Дослідження стародавньої історії Закарпаття*, Ужгород, 1972, 9.

⁶ Пеняк С.І., *Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI – ХІІІ ст.*, Київ, 1980.

⁷ Kotigorsko V., *Mala...*, 26.

⁸ Котигорошко В.Г., *Городища рубежа нашей эры в Верхнем Потисье*. Slovenska archaeologia, Bratislava, 1989, XXXVII, 1, 21-67.

⁹ Прохненко І.А., *Середньовічний горизонт Малокопанського городища*. Carpatica-Карпатика. Давня історія Карпато-Дунайського ареалу та суміжних регіонів, Ужгород, 2004, Вип. 31, 273-293.

чок», викладених із великих андезитових плит. Ця система з одного боку утворювала вал, а з іншого – ескарпіювала його край шляхом багатопланових горизонтальних підсіпок. Ще один вал захищав східний схил гори (висота до 4 м)¹⁰.

Найбільш вразливою була північна сторона поселення, яка примикала до сідловини, де висота схилу всього 15 – 20 м. Тому, з метою більш надійного захисту, на північній верхівці гори поза межами основного кільця укріплень були зведені два додаткові вали, які утворили передграддя. Вони йдуть дугами з найбільшим віддаленням 60 м один від одного. На сході вали сягають до кручі, а на заході сходяться біля дороги, що йде по схилу. Висота насипу 1 – 1,7 м, ширина основи 8 – 10,2 м. Насипані вали з жовтого ґрунту з вмістом гальки і фрагментів кераміки дакійського типу¹¹. Дана ситуація свідчить, що цей процес відбувся не раніше часу, коли городище цих фракційців вже функціонувало.

Північно-східна периферія городища (урочище Челлениця) була прикрита системою з семи валів. Вони захищали прохід з боку Хустсько-Рокосівського вулканічного хребта – найбільш легку дорогу на городище. Датування цієї системи оборонних валів (дакійський період, епоха середньовіччя або, навіть, модерний час) досі знаходиться під питанням і вимагає подальших масштабних досліджень. Стратиграфічні спостереження в комплексі з датуванням окремих знахідок з насипу одного з валів серединою I ст. н.е. дозволяють припустити середньовічне походження даних конструкцій.

Після багаторічних робіт з вивчення системи укріплень В.Г. Котигоршко підвів підсумок, що основною фортифікаційною спорудою тут був вал, додатково укріплений палісадом, від якого збереглися глибокі забутовані камінням стовпові ями (до 1,1 м). Захисна характеристика значно підвищувалася за рахунок підсіпання схилів і їх ескарпіювання з зовнішнього боку земляних насипів (західна та східна частини). Місцезнаходження городища на головному комунікаційному шляху регіону і характер захисних споруд дозволили досліднику висловити думку, що його будівництво здійснювалося за добре продуманим планом, обумовленим стратегічною необхідністю.

Складне планування фортифікаційної системи, зафіксовані декілька етапів її зведення в часи перебування на місцезнаходженні дакійського населення, а також невизначеність питання про наявність або відсутність середньовічних елементів укріплень, а відповідно від цього з'ясування функціонального призначення пам'ятки (поселення відкритого типу або городище) в X – XI ст. н.е. – все це змушує встановити хронологічні колонки зведення оборонних споруд на різних їх ділянках.

Виходячи з результатів попередніх досліджень, в польовому сезоні 2017 року для вивчення був обраний північний вал центральної частини городища, де він є одним з найбільш збережених і до того ж в цій частині біля нього чітко фіксувалися і дакійські, і середньовічні горизонти заселення. Шурфовочна траншея була закладена від профіля найбільш північного розкопу, який досліджувався декілька попередніх років, і доходила до гребеня

¹⁰ Kotigorosko V., *Mala...*, 25.

¹¹ *Ibidem*, 26.

ня насипу, не перерізаючи його повністю. Тільки за таких умов археологічні роботи після їх завершення і засипки вивченої площі не призвели до ерозії ґрунту і руйнування валу на цій ділянці.

Шурф 1, розмірами 2 x 8 м з невеликим відхиленням орієнтований за лінією південь-північ, захоплює і достатню для аналізу частину насипу валу, і територію внутрішнього передвалля. На даній ділянці потужність культурного шару становила від 1,05 до 3,2 м (рис. 3-4). Фіксація кількох горизонтів в насипу валу дозволила встановити поетапність його зведення. Материк являє собою тверду глину коричневого кольору з залізистими прожилками. Шляхом локального вирівнювання площі з цього боку пам'ятки була зрізана частина ґрунту світло-коричневого кольору на краю плато і переміщена до самого його краю. В результаті подібного ескарпіювання шляхом підсипки була збільшена похилість гори в верхній її частині і утворена горизонтальна ділянка – основа насипу валу. Потім з подібної землі було утворене ядро валу. В центральній частині цієї підсипки зафіксований прошарок більш гумусованого ґрунту сірого кольору потужністю до 0,25 м, місцями укладеного на кам'яну підстилку з буличників середніх розмірів. Відсутність культурних залишків в цій частині насипу свідчить про його зведення на початку I ст. до н.е., до розгортання даками активного ремісничого виробництва і господарської діяльності на пам'ятці. Висота валу на цій ділянці після завершення формування укріплень досягала 2,4 м. Додаткові конструкції цього часу на гребені насипу із-за руйнації даної частини наступним будівельним горизонтом не простежені.

Приблизно через сторіччя після початкових фортифікативних робіт (в 20-30-х рр. I ст. н.е.), у відповідь на виникнення конфліктної ситуації в регіоні між різними фракійськими племенами, виникла необхідність в реконструкції укріплень Малої Копані. Оновлення захисних споруд було здійснено шляхом збільшення параметрів насипу за рахунок землі, взятої з внутрішньої площі городища, де вже встиг утворитися потужний культурний шар. Висота валу в результаті проведених робіт досягла сучасних показників (3,2 м). Досипка представляла гумусовану глину з включеннями гальки, більша кількість якої фіксується на гребені валу. Подібна ситуація пояснюється тим, що одночасно з забором ґрунту з ділянок внутрішнього передвалля відбувалося й ескарпіювання схилу шляхом його підрізки ззовні від насипу. Також для запобігання процесу оповзання накиданої землі, до ґрунту в цій частині додавалася значна кількість андезитових плит і великих буличників (рис. 7-8). На гребені валу в цей самий час був зведений палісад.

Утворений на валу новий горизонт містить значну кількість фрагментів дакійської кераміки. За запропонованою В. Г. Котигорошком типологією¹², яка стала етальною для регіону, вона поділяється на ліпну і гончарну. Відзначимо, що в насипу простежене значне кількісне переважання ліпної кераміки, кружальна відома за одиничними дрібними фрагментами. Представлена ліпна кераміка кухонним (підгрупа А) та столовим (підгрупа Б) посудом. До асортименту кухонного входять горщики та друшляки (рис. 10).

¹² Котигорошко В.Г., *Класифікація кераміки дакійського городища Мала Копаня*. Carpatica-Карпатика. Давня історія Карпато-Дунайського ареалу та суміжних регіонів, Ужгород, 2004, Вип. 31, 172-192.

На цій ділянці не зафіксовано жодного уламку конічних чашок (світильників), сковорідок та кружок, широко представлених в керамічній колекції городища. Столовий посуд у порівнянні з кухонним більш ретельної формовки. Поверхня вкрита чорним, іноді коричневим лощенням, що надавало естетичного вигляду й зміцнювало структуру посудини¹³. При розрізі валу виявлені переважно великі фрагменти «ваз для фруктів».

Конструкція частоколу, оновленого даками разом з насипом в першій половині I ст. н.е., фіксується за стовповими ямами, глибиною до 0,8 м, діаметром 0,4 – 0,5 м. Самі стовпи в донних частинах ям для міцності фіксації забутовувалися камінням. До однієї з таких забуток (глибина 0,8-0,9 м від сучасної поверхні) потрапив фрагмент дакійського жорна-бігуна (рис. 5-6), що ще раз підтверджує факт реконструкції оборонної системи в часи, коли на городищі даки вже розгорнули активну виробничу та господарську діяльність. На Малій Копані відомі сотні уламків і цілих екземплярів подібних ручних ротаційних млинів. Більше того, в південній частині пам'ятки досліджена напівземлянка (будівля 107), що класифікується як спеціалізована майстерня для кінцевого обробітку каменю, зокрема виготовлення жорен¹⁴.

На самому гребені валу виявлено кілька фрагментів середньовічної кераміки, але сліди реконструкції укріплень в цей період на даній ділянці не простежуються. Стратиграфічно зафіксовано, що наприкінці X – XI ст. н.е. в зоні передвалля насельники пункту побудували низку заглиблених об'єктів, в результаті чого вони частково зруйнували дакійський горизонт, в окремих місцях навіть до самого материка. На окремих ділянках за скупченнями обмазки та слідів горіння фіксуються рештки стін середньовічних будівель, але обмежена площа досліджень не дозволяє говорити про їх планувальну систему. Колекція знахідок з перекопу представлена дакійською та середньовічною керамікою (рис. 9), бронзовою монетою – дакійською імітацією кельтських номіналів з глибини 0,4 м (рис. 11), а також фрагментами середньовічного жорна (рис. 13), уламки якого виявлені серед скупчення каміння на глибині 0,4 м в південно-східному куті шурфу (рис. 12).

Дакійська монета, яка потрапила до середньовічного перекопу, характеризує значну групу знахідок Малої Копані, що свідчать про діяльність на цьому пункті дакійських фальшивомонетників. В південній частині городища ними навіть була організована спеціалізована майстерня для підробки (можливо в умовах тогочасного мікрорегіонального грошового обігу можна говорити тільки про факт імітації) кельтських монет типу Медіашул Ауріт, які від своїх прототипів відрізнялися зменшенням ваги як мінімум вдвічі і значним додаванням до складу сплаву міді. Виявлений екземпляр поганої збереженості, діаметр – 12 мм, простежується тільки значно пошкоджене символічне зображення коня, грива якого передана серією крапок.

Хронологію горизонту визначає кераміка, виготовлена з погано випаленого, але добре відмученого глиняного тіста зі значними домішками піску. На відміну від різноманітного асортименту посуду дакійського горизонту, ця група середньовічної кераміки представлена єдиною формою –

¹³ Kotigorosko V., *Mala...*, 30.

¹⁴ Котигорошко В.Г., Прохненко И.А., Исследование Малокопаньского комплекса рубежа н.э. Археологические исследования в Украине. 2006 – 2007, Київ, 2009, С. 179-184.

горщиками. Вони струнких пропорцій, зі складним профілюванням вінець, як правило з краплеподібним завершенням, вираженою горловиною, високо піднятими опуклими плечиками, підовальною формою тулуба і плоским денцем (рис. 9). Іноді на денцях фіксуються клейма – значки гончарів. На даній ділянці виявлений лише один фрагмент з подібним штампом – вписаним до кола хрестом, що є характерним для клеймування середньовічної кераміки Малої Копані. За формою та морфологією кераміка, виявлена на ділянці перекопу передвалля в шурфі 1 датується кінцем X – XI ст. н.е. Відзначимо, що на північних розкопах городища широко був представлений і керамічний матеріал XII – початку XIII ст. н.е., але при дослідженні валу в польовому сезоні 2017 року інвентар цього горизонту не виявлений.

Середньовічне жорно діаметром – 48 см, з внутрішнім отвором квадратної форми (сторони – 6 см). На відміну від дакійських знахідка має плоскі поверхні. На контактній робочій частині помітні чіткі сліди активного використання. Скоріше за все, після того, як ресурс застосування виробу вичерпався, він був зламаний і три чверті однієї з його частин потрапили до кам'яних забуток у складі певних середньовічних конструкцій.

На завершення аналізу стратиграфічної ситуації, простеженої при розрізі північного валу основної частини Малокопанського городища можна констатувати, що на цій ділянці зафіксовані два різночасові будівельні горизонти діяльності дакійських фортифікаторів (перший – початку I ст. до н.е., другий – початку I ст. н.е.). За умов наявності потужного середньовічного горизонту в передваллі, не виявлено слідів зведення захисних споруд цього часу на основі дакійських укріплень, що залишає відкритим одне з основних питань атрибуції пам'ятки в X – XI ст.: чи це поселення відкритого типу з використанням захисних особливостей ландшафту і зведених на тисячу років раніше валів, які на той час вже трохи оплили, або це городище з усім повноцінним комплексом оновлених захисних споруд? Остаточна відповідь на дане запитання може бути отримана тільки після планомірного широкомасштабного вивчення системи фортифікацій городища значними площами на різних ділянках укріплень.

Література

Kotigorosko V., *Mala Kopanya*, Satu Mare, 2009.

Kotigorosko V., *Centrul sacral al Tisei Superioare în epoca La Tene-ului târziu*, Satu Mare, 2015.

Балагурі Е.А., *Шелестівське городище – пам'ятка населення ранньозалізної доби Закарпаття*. Дослідження стародавньої історії Закарпаття, Ужгород, 1972, С. 9-75.

Котигорошко В.Г., *Городища рубежа нашей эры в Верхнем Потисье*. Slovenska archaeologia, Bratislava, 1989, XXXVII, 1, С. 21-67.

Котигорошко В.Г., *Класифікація кераміки дакійського городища Мала Копаня*. Sacraticea-Карпатица. Давня історія Карпато-Дунайського ареалу та суміжних регіонів, Ужгород, 2004, Вип. 31, С. 172-192.

Котигорошко В.Г., Прохненко И.А., *Исследование Малокопаньского комплекса рубежа н.э.* Археологічні дослідження в Україні. 2006 – 2007, Київ, 2009, С 179-184.

Пеняк С.І., *Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI–XIII ст.*, Київ, 1980.

Прохненко І.А., *Середньовічний горизонт Малокопанського городища. Carpathica-Carpatika. Давня історія Карпато-Дунайського ареалу та суміжних регіонів*, Ужгород, 2004, Вип. 31, С. 273-293.

Список ілюстрацій:

Рис. 1. Мала Копаня на карті Карпато-Дунайського ареалу.

Рис. 2. Вид на Малокопанське городище з заходу.

Рис. 3. Мала Копаня. Розріз північного валу (фото з південного сходу).

Рис. 4. Мала Копаня. Розріз північного валу (фото з півдня).

Рис. 5. Мала Копаня. Розріз північного валу. Кам'яна забутовка стовпової ями на гребені насипу.

Рис. 6. Мала Копаня. Розріз північного валу. Фрагмент дакійського жорна-бігуна з забутовки стовпової ями на гребені насипу.

Рис. 7. Мала Копаня. Розріз північного валу. Залишки кам'яних конструкцій на гребені насипу.

Рис. 8. Мала Копаня. Розріз північного валу. Залишки кам'яних конструкцій на гребені насипу.

Рис. 9. Мала Копаня. Розріз північного валу. Кераміка з середньовічного перекопу внутрішнього боку насипу.

Рис. 10. Мала Копаня. Розріз північного валу. Дакійська кераміка з верхньої частини насипу.

Рис. 11. Мала Копаня. Розріз північного валу. Дакійська бронзова імітація кельтської монети з середньовічного перекопу внутрішнього боку насипу.

Рис. 12. Мала Копаня. Розріз північного валу. Скупчення каміння в середньовічному перекопі.

Рис. 13. Мала Копаня. Розріз північного валу. Уламки середньовічного жорна зі скупчення каміння в перекопі.

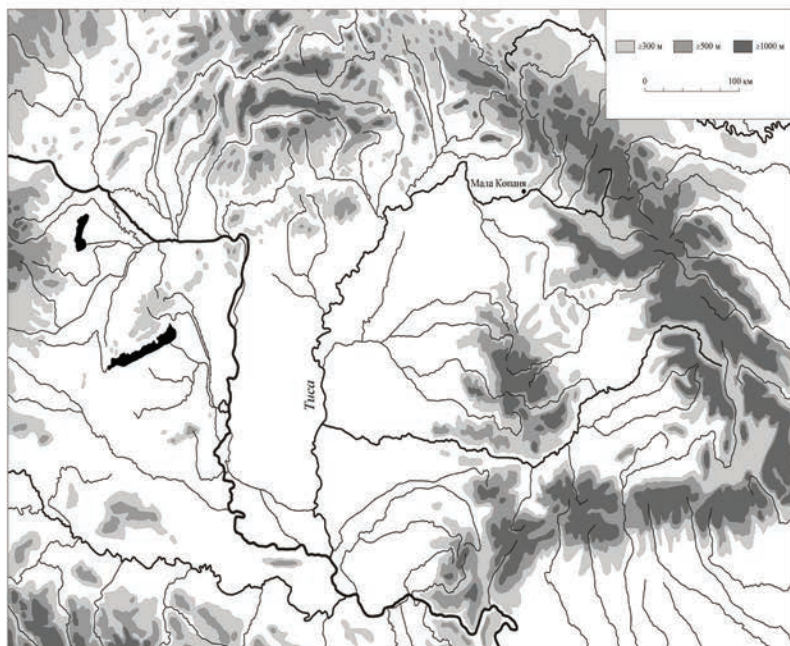


Рис. 1. Мала Копаня на карті Карпато-Дунайського ареалу.



Рис. 2. Вид на Малокопанське городище з заходу.



Рис. 3. Мала Копаня. Розріз північного валу (фото з південного сходу).



Рис. 4. Мала Копаня. Розріз північного валу (фото з півдня).



Рис. 5. Мала Копаня. Розріз північного валу. Кам'яна забутовка стовпової ями на гребені насипу.



Рис. 6. Мала Копаня. Розріз північного валу. Фрагмент дакійського жорна-бігуна з забутовки стовпової ями на гребені насипу.



Рис. 7. Мала Копаня. Розріз північного валу. Залишки кам'яних конструкцій на гребені насипу.



Рис. 8. Мала Копаня. Розріз північного валу. Залишки кам'яних конструкцій на гребені насипу.

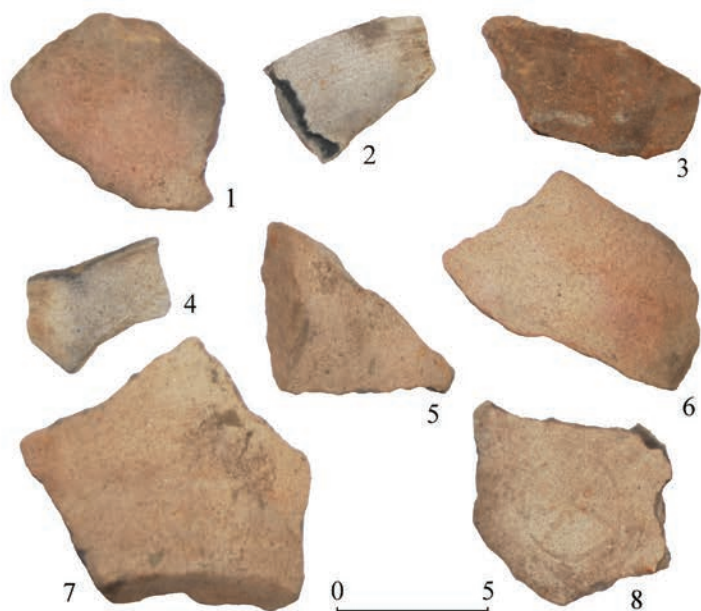


Рис. 9. Мала Копаня. Розріз північного валу. Кераміка з середньовічного перекопу внутрішнього боку насипу.



Рис. 10. Мала Копаня. Розріз північного валу. Дакійська кераміка з верхньої частини насипу.

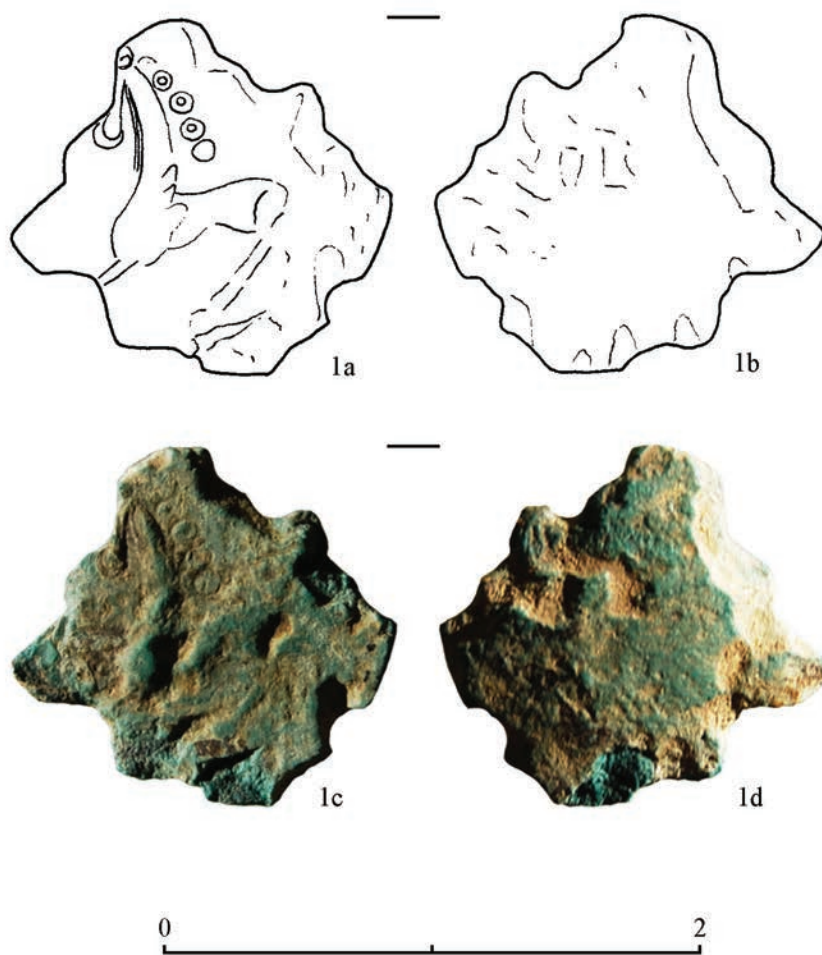


Рис. 11. Мала Копаня. Розріз північного валу. Дакійська бронзова імітація кельтської монети з середньовічного перекопу внутрішнього боку насипу.

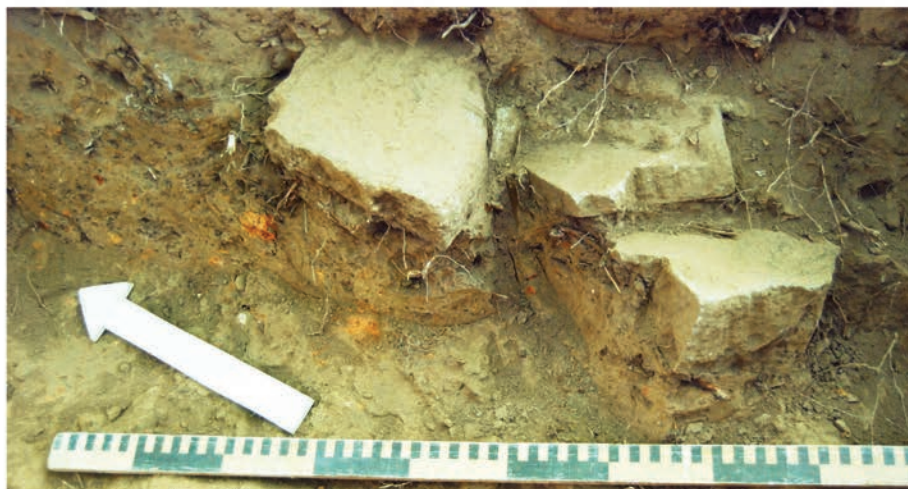


Рис. 12. Мала Копаня. Розріз північного валу. Скупчення каміння в середньовічному перекопі.



Рис. 13. Мала Копаня. Розріз північного валу. Уламки середньовічного жорна зі скупчення каміння в перекопі.

Нові дані про монетну колекцію Малокопанського комплексу / Date noi despre colecția de monede de la Complexul dacic Mala Kopanya

Володимир Мойжес / Volodymyr MOIZHES¹

New data about the coin collection of the Mala Kopanya complex. *The Mala Kopanya complex (a hillfort, a sacral center) is the main monument of the Dacian culture of the Carpathian region. The mighty archeological material has been collected when the systematic studies began since 1977. It is presented by the numerous material finds except dwelling, agricultural, cult and artisan buildings. A numismatic collection belongs to a separate group which is replenished every year. Its exploration gives the possibility to determine the level of the economic development of the local tribes and the geography of the trade relations. The names of the ten coins found in 2014–2016 on the Mala Kopanya complex are presented in this publication. They are separated into three groups: I – Dacian coins like as Mediesul Aurit (6 specimens); II – Roman republican denary (2 specimens); III – imitations of the Roman republican denary (2 specimens). They were dated by the 1st century B.C. Thus, nowadays the coin collection of the Mala Kopanya complex consists of 196 specimens, among which there are 148 Dacian coins of Mediesul Aurit. Their number and also the materials of the previous studying years give the grounds to suppose their mintage in the Mala Kopanya hillfort.*

Date noi despre colecția de monede de la complexul dacic Mala Kopanya. *Complexul de la Mala Kopanya (grădiștea, centru sacral) este un monument-cheie al culturii dacice din Regiunea Carpatică. Aici, din 1977, când a început studierea sa sistematică, colectându-se un material arheologic colosal. Pe lângă locuințe, clădiri economice, religioase și ateliere meșteșugărești el este reprezentat de numeroase descoperiri de obiecte. Dintre acestea, un grup care se diferențiază este reprezentat de colecția numismatică, care se completează anual. Studiul colecției ne permite să determinăm nivelul de dezvoltare economică a triburilor locale și geografia relațiilor comerciale. În articol se prezintă determinarea a zece monede descoperite în perioada 2014-2016 la complexul de la Mala Kopanya. Acestea sunt împărțite în trei grupe: I - monedele dacice Medieșul Aurit (6 exemplare); II - denari romani republicani (2 exemplare); III – imitații de denari romani republicani (2 exemplare). Ele sunt datate cu sfârșit sec. I î.e.n. Astfel, în prezent colecția de monede de la complexul Mala Kopanya este compusă din 196 de exemplare, dintre care 148 sunt monede dacice Medieșul Aurit. O mare parte a acestora, precum și materialele descoperite în anii anteriori*

¹ Володимир Мойжес – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Ужгородського національного університету.
Volodymyr Moizhesh – PhD, conf. univ. la catedra Istoria antică și a evului mediu, Universitatea Națională din Ujgorod” .

de cercetare a monumentului, ne dau motive să presupunem că acestea au fost bătute la grădiștea de la Mala Kopanya.

Key words: *Dacian culture, Mala Kopanya, coins, tetradrahm, denary, imitation.*

Cuvinte cheie: *cultura dacică, Mala Kopanya, monede; tetradrahmă, denar, imitație*

Малокопанський комплекс (городище, могильник та сакральний центр) являється ключовою пам'яткою дакійської культури Карпатського регіону. Знаходиться вона біля с. Мала Копаня Виноградівського району Закарпатської області України (рис.1). Саме городище розташовується на двох верхівках закінчення Хустсько-Рокосовсько вулканічного хребта, що впирається у правий берег річки Тиса. Його площа становить 5 гектарів і як встановлено було захищене валом, який додатково укріплювався палісадом. До комплексу пам'ятки входить могильник (урочище Середній Грунок) та сакральний центр (урочище Челлениця), що розміщені на двох сусідніх верхівках гірського хребта в 200 м на захід та північний-захід від городища відповідно (рис.1).

Вже наприкінці XIX ст. ця пам'ятка стала відома науковцям. Однак систематичні дослідження були розпочаті тільки з 1977 року.² З того часу був зібраний колосальний археологічний матеріал. Окрім житлових, господарських, культових та ремісничих споруд, він представлений чисельним речовими знахідками. Серед них окрему групу становить нумізматична колекція, яка регулярно поповнюється. Її вивчення дає змогу визначити рівень економічного розвитку місцевих племен та географію торгівельних зв'язків.

У 2007 році вийшла узагальнююча стаття Е. Кольникової та В. Котигорошка в якій було проведено загальний аналіз тогочасної нумізматичної колекції Малокопанського городища.³ У подальшому, з щорічним виявленням нових монет, було опубліковано ще ряд статей.⁴

За 2014-2016 роки досліджень колекція монет Малокопанського комплексу поповнилась ще на десять екземплярів, у тому числі новими, невідомими до цього чеканками. З огляду на це, є необхідність провести їх визначення та зробити деякі узагальнення.

Представлені монети виділені у три групи: I – дакійські монети типу Медіешул Аурит; II – римські республіканські денарії; III – імітації римських республіканських денаріїв.

² Kotigorosko V., *Mala Kopanya*, Ed. Muzeul Județean Satu Mare, Satu Mare, 2009, P. 8-9.; Kotigorosko V., *Centrul sacral al Tisei Superioare în epoca La Tene-ului târziu*, Ed. Muzeul Județean Satu Mare, Satu Mare, 2015, P. 103.

³ Кольникова Е., Котигорошко В., *Монеты дакийского городища Малая Копаня*, Carpatica-Карпатика, Ужгород, 2007, Вип. 36, С. 48-74.

⁴ Кольникова Е., Котигорошко В., *Новые данные о монетах Малой Копани*, Carpatica-Карпатика, Ужгород, 2008, Вип. 37, С. 27-34.; Кольникова Е., Котигорошко В., *Новые данные о монетах Малокопаньского комплекса*, Карпатика, Ужгород, 2009, Вип. 38, С. 134-143.; Кольникова Е., Котигорошко В., *Дополнительные данные о монетной коллекции Малой Копани*, Карпатика, Ужгород, 2010, Вип. 39, С. 89-97.; Кольникова Е., Котигорошко В., *Новые данные о монетной коллекции Малокопаньского комплекса*, Карпатика, Ужгород, 2011, Вип. 40, С. 49-67.; Кольникова Е., Котигорошко В., *Дакийская монетная мастерская*, Карпатика, Ужгород, 2012, Вип. 41, С. 3-16.; Кольникова Е., Котигорошко В., *Монеты Малокопанского городища (раскопки 2013 г.)*, Карпатика, Ужгород, 2013, Вип. 42, С. 70-79.

I. Тетрадрахми типу Медієшул Аурит. Представлені вони шістьма новими знахідками, що були виявлені при дослідженні ділянок на північній частині городища. П'ять з них виготовлені з срібла різної якості. Їх вага коливається в межах – 3,98-5,00 г., а діаметр – 20-23 мм (таб. I/1-3,5-6; рис. 2/1-3,5-6; 3/1-3,5-6). Одним екземпляром представлена бронзова. Її вага становить – 4,82 г., а діаметр 20-22 мм (таб. I/4; рис. 2/4; 3/4).

Дані монети характеризуються сильною стилізацією зображення, мотив якого запозичений з македонських тетрадрахм.

Аверс: голова Зевса повернута на право.

Реверс: кінь, що скаче, повернутий на ліво.

Слід зазначити, що на основі аналізу легенди та ступені її стилізації, а також враховуючи вагу, було виділено декілька варіантів монет типу Медієшул Аурит.⁵ Саме монети даного типу є домінуючими в нумізматичній колекції Малої Копані. На сьогоднішній день це вже 148 екземплярів з 196 виявлених, що становить 75,5 % від загальної їх кількості. Без сумніву, ці монети відігравали важливу роль у грошовому обігу Малої Копані.

За матеріалами досліджень південно-східної частини городища у 2011 та 2012 роках (розкоп XXXVIII) припускається, що монети даного типу карбувались на Малій Копані. На користь цього виступає виявлена на штучній терасі споруда, яка визначається як монетна майстерня. Ця будівля була наземною, розмірами 3 x 4,8 м. На її площі були зібрані краплини срібла та шматочки міді, розвали посудин, а також 49 екземплярів монет типу Медієшул Аурит. Датується монетна майстерня другою половиною I ст. до н.е. – початком I ст. н.е.⁶

II. Римські республіканські денарії. Представлені двома новими екземплярами з чеканкою, до цього невідомою на Малій Копані.

1). Денарій. С. Marc'us Censorinus. Римський монетний двір. 88 р. до н.е. (таб. I/7; рис. 2/7; 3/7).⁷ Виявлений в урочищі Челлениця.

Аверс: Голова Аполлона у вінку повернута вправо.

Реверс: Кінь скаче вправо, під ним напис CCEN (SOR).

2). Денарій. Q. Caepio Brutus та C. Flavius Hemicillus. Військовий монетний двір. 43-42 рр. до н.е. (таб. I/8; рис. 2/8; 3/8).⁸ Виявлений в північній частині урочища Городище.

Аверс: бюст Аполлона повернутий направо, перед ним ліра. Навколо напис: C. FLAVI HE (MIC) LEG. PRO. PR

⁵ Preda C., *Monedele geto-dacilor*, Ed. Academiei Republicii Socialiste Romania, București, 1973.; Кольникова Е., Котигорошко В., *Дакийская монетная...*, С. 3-16.

⁶ Кольникова Е., Котигорошко В., *Новые данные о монетной коллекции...*, Вип. 40, С. 49-67.; Кольникова Е., Котигорошко В., *Дакийская монетная...*, С. 3-16.; Котигорошко В.Г., Прохненко И.А., Мойжес В.В., *Дослідження дакійської пам'ятки в с. Мала Копаня в 2011 р., Археологічні дослідження в Україні 2012*. Видавництво «Волинські старожитності», Київ-Луцьк, 2013, С. 164-165.; Котигорошко В.Г., Прохненко И.А., Мойжес В.В., *Розкопки Малокопанського комплексу, Археологічні дослідження в Україні 2012*, Видавництво «Волинські старожитності», Київ-Луцьк, 2013, С. 165-166.

⁷ Crawford M.H., *Roman Republican Coinage I-II*, Cambridge University Press, Cambridge, 1974, 346/ 2a-b.

⁸ Crawford M.H., *op. cit.*, 1294; Sydenham E.A., *The Coinage of the Roman Republic*, London, 1982, 505/1.

Реверс: Вікторія стоїть вліво, в лівій її руці пальмова гілка, а у правій руці тримає вінець яким коронує військовий трофей. Напис: знизу Q.CAER, з правої сторони BRVT, зліва IMP.

Враховуючи матеріали попередніх років дослідження Малокопанського комплексу то вже наявно 25 римських республіканських денаріїв, з яких 19 було виявлено в урочищі Городище, а 6 в урочищі Челлениця, що становить близько 13% від загальної монетної колекції.

Як відомо, сприйняття даками римської грошової системи було обумовлено встановленням торгових контактів з Римом, в яких не могли використовувати монети власної чеканки. Відтак, при Буребісті офіційною монетою став римський денарій.⁹

III. Імітації римських республіканських денаріїв. З 2014 року було виявлено ще дві імітації. Таким чином кількість монет цієї групи на пам'ятці зросла до 12 екземплярів.

1). Імітація денарія Mn. Fonteius C.f. 85 р. до н.е. (таб. I/9; рис. 2/9; 3/9).¹⁰

Аверс: голова (Аполлона?) у вінку, повернута вправо.

Реверс: Вікторія на колісниці вправо, біля передніх ніг коней – монограма. Знизу – знаки, що імітують легенду.

2). Імітація денарія L. Roscia Fabata. 58 р. до н.е. (таб. I/10; рис. 2/10; 3/10).¹¹

Аверс: бюст Юони Соспіт повернутий направо, перед ним торквес. З іншого боку – гілка.

Реверс: зображення в зворотному порядку від оригіналу – Юона (?), що годує змію знаходиться з права, а не з лівої сторони монети.

На Малій Копані це вже п'ятий подібний екземпляр: три відомі з урочища Городище і два з урочища Челлениця. Дана монети виявлена при дослідженні південно-західної частини урочища Городище. Такі монети добре відомі на території Словаччини та Угорщини. Однак науковці досі не дійшли висновку стосовно того, хто карбував ці імітації. Зокрема, В. Котигорошко припустив їх дакійське походження.¹²

Таким чином, представлені у публікації монети дещо відрізняються від раніше зібраної колекції. Однак, всі вони датуються в межах I ст. до н.е., що вкладається у хронологію функціонування дакійського комплексу та відносяться до раннього горизонту існування пам'ятки.

Відтак, на сьогоднішній день колекція монет Малокопанського комплексу складається з 196 екземплярів, з яких 148 становлять дакійські монети типу Медіешул Аурит. Така їх кількість, а також матеріали за попередні роки дослідження пам'ятки, дають підстави припускати про їх карбування на Малокопанському городищі.

⁹ Preda C., *op. cit.*, p.110.; Кольникова Е., Котигорошко В., *Монеты дакийского городища...*, С. 49.

¹⁰ Crawford M.H., *op. cit.*, 352/1a-c, 353/1-2.

¹¹ Crawford M.H., *op. cit.*, 412/1; Sydenham E.A., *op. cit.*, 915.

¹² Кольникова Е., Котигорошко В., *Монеты Малокопанского городища...*, С. 72.

Таб. I. Мала Копаня. Монети (1-6,8-10 – урочище Городище; 7 – урочище Челлениця).

Tab. I. Mala Kopanja. Coins (1-6,8-10 – the tract Hillfort; 7 – the tract Chellenica).

№	Номинал	Вага (г)	Діаметр (мм)	Метал
1	Дакия, тетрадрахма, тип Медіешул Ауріт.	4,52	20x21	Ag
2	Дакия, тетрадрахма, тип Медіешул Ауріт.	3,98	20	Ag
3	Дакия, тетрадрахма, тип Медіешул Ауріт.	5,00	23	Ag
4	Дакия, тетрадрахма, тип Медіешул Ауріт.	4,82	20x22	Cu, Pb
5	Дакия, тетрадрахма, тип Медіешул Ауріт.	4,25	22	Ag
6	Дакия, тетрадрахма, тип Медіешул Ауріт.	4,01	20x22	Ag
7	Римський республіканський денарій. C.Marcus Censorinus. 88 р. до н.е.	2,85	15x16	Ag
8	Римський республіканський денарій. Q.Caepio Brutus та C.Flavius Hemicillus. 43-42 pp. до н.е.	3,89	18x21	Ag
9	Імітація римського республіканського денарія. Mn. Fonteius C.f. 85 р. до н.е.	3,76	17	Ag
10	Імітація римського республіканського денарія L. Roscia Fabata. 78 р. до н.е.	2,94	19	Ag

Список ілюстрацій:

Рис.1. Карта розташування та топографічний план Малокопанського комплексу.

Рис.2. Мала Копаня. Монети. 1-6,8-10 – урочище Городище; 7 – урочище Челлениця.

Рис.3. Мала Копаня. Монети. 1-6,8-10 – урочище Городище; 7 – урочище Челлениця.

Illustrations:

Fig. 1. The map of the location and the topographic plan of the Mala Kopanja complex.

Fig. 2. The Mala Kopanja. Coins. 1-6, 8-10 – the tract Hillfort; 7 – the tract Chellenica.

Fig. 3. The Mala Kopanja. Coins. 1-6, 8-10 – the tract Hillfort; 7 – the tract Chellenica.

Література

Кольникова Е., Котигорошко В., *Монеты дакийского городища Малая Копаня*, Sarpatica-Карпатика, Видавництво УжНУ «Говерла», Ужгород, 2007, Вип. 36, С. 48-74.

Кольникова Е., Котигорошко В., *Новые данные о монетах Малой Копани*, Sarpatica-Карпатика, Видавництво УжНУ «Говерла», Ужгород, 2008, Вип. 37, С. 27-34.

- Кольникова Е., Котигорошко В., *Новые данные о монетах Малокопаньского комплекса, Карпатика*, Видавництво УжНУ «Говерла», Ужгород, 2009, Вип. 38, С. 134-143.
- Кольникова Е., Котигорошко В., *Дополнительные данные о монетной коллекции Малой Копани*, Карпатика, Видавництво УжНУ «Говерла», Ужгород, 2010, Вип. 39, С. 89-97.
- Кольникова Е., Котигорошко В., *Новые данные о монетной коллекции Малокопаньского комплекса, Карпатика*, Видавництво УжНУ «Говерла», Ужгород, 2011, Вип. 40, С. 49-67.
- Кольникова Е., Котигорошко В., *Дакийская монетная мастерская*, Карпатика, Видавництво УжНУ «Говерла», Ужгород, 2012, Вип. 41, С. 3-16.
- Кольникова Е., Котигорошко В., *Монеты Малокопанского городища (раскопки 2013 г.)*, Карпатика, Видавництво УжНУ «Говерла», Ужгород, 2013, Вип. 42, С. 70-79.
- Котигорошко В.Г., Прохненко И.А., Мойжес В.В., *Дослідження дакійської пам'ятки в с. Мала Копаня в 2011 р.*, Археологічні дослідження в Україні 2012, Видавництво «Волинські старожитності», Київ-Луцьк, 2013, С. 164-165.
- Котигорошко В.Г., Прохненко И.А., Мойжес В.В., *Розкопки Малокопанського комплексу, Археологічні дослідження в Україні 2012*, Видавництво «Волинські старожитності», Київ-Луцьк, 2013, С. 165-166.
- Crawford M.H., *Roman Republican Coinage I-II*, Cambridge University Press, Cambridge, 1974.
- Kotigorosko V., *Mala Kopanya*, Ed. Muzeul Județean Satu Mare, Satu Mare, 2009.
- Kotigorosko V., *Centrul sacral al Tisei Superioare în epoca La Tene-ului târziu*, Ed. Muzeul Județean Satu Mare, Satu Mare, 2015.
- Preda C., *Monedele geto-dacilor*, Ed. Academiei Republicii Socialiste Romania, București, 1973.
- Sydenham E.A., *The Coinage of the Roman Republic*, London, 1982.

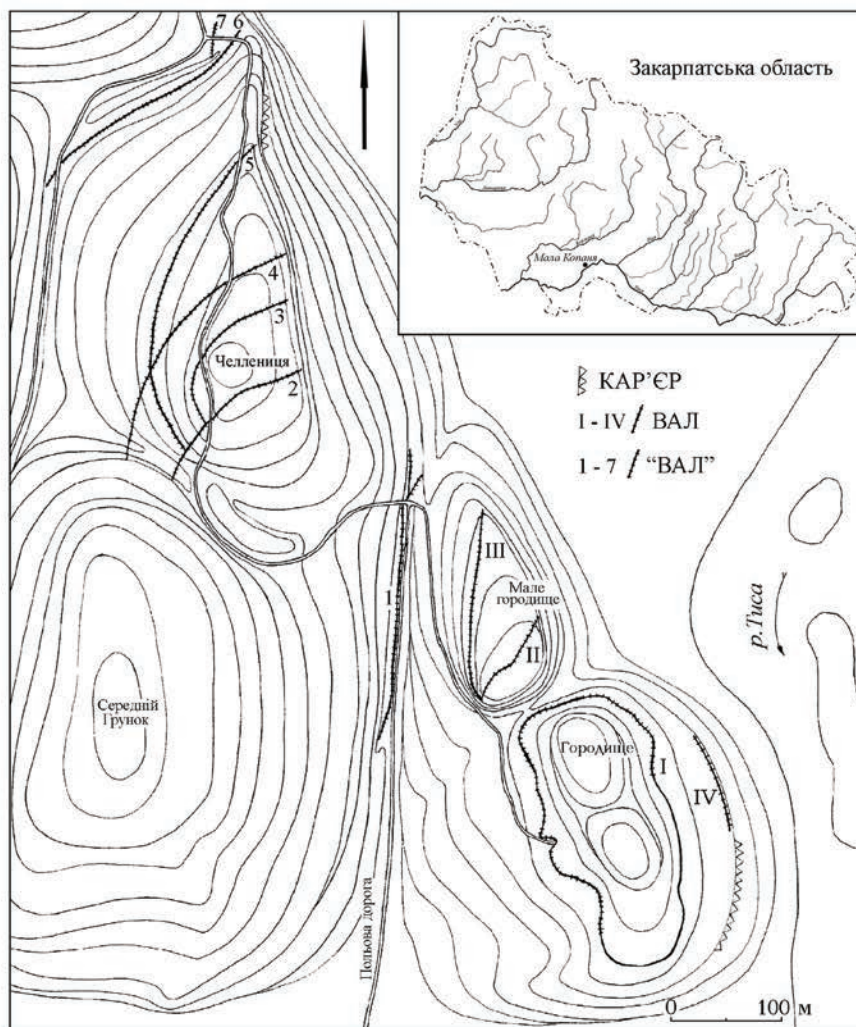


Рис.1. Карта розташування та топографічний план Малокопанського комплексу.



Рис.2. Мала Копаня. Монети. 1-6,8-10 – урочище Городище; 7 – урочище Челениця.



Рис.3. Мала Копаня. Монети. 1-6,8-10 – урочище Городище; 7 – урочище Челлениця.

**Проблеми підготовки духовенства для румунських парафій
Мукачівської греко-католицької єпархії /
Aspecte privind pregătirea clerului pentru parohiile românești ale
Episcopiei greco-catolice de Mukacevo**

Галина Розлуцька/ Galina ROZLUTSKA¹

Problems of clergy's preparation for Romanian parishes of Mukacevo Greek Catholic Diocese. *The cultural development of the Transcarpathians is inseparably associated with the activities of the Greek Catholic Church. The analysis of the organizational foundations of the activities of theological preparation, the peculiarities of education and the spiritual formation have determined clergy's subsequent influence on the entire process of social development. Historical and pedagogical peculiarities of the regional Transcarpathian schooling indicate the establishment of effective mechanisms in the process of clergy's preparation for the Romanian parishes of Mukachevo Greek Catholic Church, which characterizes the process of formation and development of clergy's education in the conditions of the multiconfessional and multicultural Transcarpathian society.*

Aspecte privind pregătirea clerului pentru parohiile românești ale Episcopiei greco-catolice de Mukacevo. *Dezvoltarea culturală a Transcarpatiei este strâns legată de activitățile bisericii greco-catolice. Analiza principiilor organizatorice ale pregătirii teologice, a particularităților educației și ale formarea spirituală a determinat influența ulterioară a clerului asupra întregului proces de dezvoltare socială. Particularitățile istorice și pedagogice ale școlii regionale transcarpatice indică stabilirea unor mecanisme eficiente de pregătire a clerului pentru parohiile românești ale Episcopiei greco-catolice din Mukacevo, care caracterizează procesul de formare și dezvoltare a formării clerului în contextul societății confesionale și multiculturale din Transcarpatia.*

Key words: *education, theological school, preparation of clergy for Romanian parishes.*

Cuvinte cheie: *învățământ, școala teologică, pregătirea clerului pentru parohiile românești.*

Територією компактного проживання румунів та русинів-українців історичного Закарпаття завжди був Мараморощ. Уперше назва «Мараморощ» згадується в грамоті з 1199 р. До XIV ст. край був малозаселеним і використовувався як терен для полювання угорських королів і бояр. З 1303 р. ним управляв підданий угорському королю воєвода. З XIV ст. почалася колонізація Мараморощини волохами-румуними з Семиграддя та

¹ Галина Розлуцька – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Ужгородського національного університету.

Galina Rozlutska – PhD în științe pedagogice, confer. univ. la catedra de Pedagogie Generală și Pedagogie a Școlii Superioare, Universitatea Națională din Ujgorod.

русинами-українцями з Галичини. З 1385 р. Мараморош перетворено на Марамороський комітат (жупу). Після поділу Угорщини, внаслідок битви під Могачем 1526 р., Мараморощина відійшла до Семиграддя², з 1733 р. знову перейшла до Угорщини, під владою якої залишалася до 1919 р. Таким чином, внаслідок домовленості між турецьким султаном Селімом та австрійським імператором Максиміліаном у Адріанополі в 1568 р. частина етнічних українських територій відійшла до Габсбургської імперії у підпорядковування Семигордських князів³.

До поч. XVIII ст. більшість населення Мараморощини становили румуни, потім – русини-українці. Наприклад, 1839 р. в Марамороському комітаті мешкало 49 тис. румунів і 84 тис. українців, наприкінці XIX ст. – 65 тис. румунів і 122,5 тис. українців. На поч. XX ст. площа Мараморощини складала 10.350 км², населення – 360 тис. осіб, з них бл. 45 % становили русини-українці, 24 % – румуни, решта – євреї, німці, угорці, словаки та ін. Північна (більша) частина Мараморощини належить до української етнічної території і становить собою східну частину історичного Закарпаття (сучасна територія Рахівського, Тячівського, Хустського і Міжгірського р-нів Закарпатської області України), а південна частина (повіт Мараморош Румунії) заселена переважно румунами. Адміністративним центром Мараморощини було м. Мараморош-Сігет (нині м. Сігету-Мармаціей, Румунія).

Населення Мараморощини, у т. ч. русини-українці, брало активну участь у селянських повстаннях, зокрема Дожі Дердя 1514 р., гайдуцьких антифеодальних повстаннях XVII – поч. XVIII ст., національно-визвольній війні угорського народу 1703–1711 рр. під керівництвом Ф. Ракоці. На поч. XX ст. угорською владою були організовані Мараморош-Сігетські процеси (1904 р., 1906 р., 1913–1914 рр.) проти українських селян-православних, яких звинувачували в «державній зраді» за масовий вихід з греко-католицької церкви і перехід до православ'я, що викликало бурхливу реакцію в демократичних колах Європи проти свавілля угорського судочинства.

Після розпаду Австро-Угорщини згідно з рішеннями Сен-Жерменського мирного договору 1919 р. та Тріанонського мирного договору 1920 р. Мараморощина була поділена: її північна частина (3/5 території) відійшла до Чехословаччини, де було створено Марамороську жупу (ліквідована 1927 р. під час адміністративної реформи в ЧСР), а південна (2/5 території) з населенням у 32 тис. осіб – до Румунії. Державний кордон проходив уздовж Тиси і не збігався з етнічним: зокрема, до Румунії відійшла частина української території – долина річок Вишеу і Рускова з 27 тис. русинсько-українського

² Семигород, Семиграддя, Ердель, Сібенбюрген, Трансільванське князівство – держава під протекторатом Османської імперії (1541–1699), автономна частина «Священної Римської імперії германської нації» (1699–1806), згодом – Австрійської імперії (1804–1867). Утворилося внаслідок розпаду Угорського королівства. Охоплювало частини територій сучасних Румунії, Угорщини, Словаччини, України. Столиця – м. Дюлафегервар (нині м. Альба-Юлія, Румунія).

³ Степан Віднянський. *Мараморощина* [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Ми / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2009. - 790 с.: іл. - Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Maramoroschina> (останній перегляд: 13.10.2017).

населення (у найбільшому селі – Руська Поляна, мешкало 7 тис. осіб, у м. Мараморош-Сігет – бл. 3 тис. русинів-українців).

Загалом, українці компактно проживали в 8 комітатах Угорської Русі: Марамороському, Березькому, Уточанському, Ужанському, Земплинському, Шариському, Абуї-Торнянському і Спільському, які займали територію 340 кв. миль на південному сході австрійської імперії⁴.

Зберегти власне національне ество українцям, що проживали на цих землях, допомагала спільна християнська віра. Упродовж віків церква залишалась єдиним інститутом духовного, культурного та національного розвитку. Завдяки церкві українці зберегли свою культуру, традиції, мову. Складовою діяльністю церкви виступала освіта, яка відображала релігійні трансформації. Освітня діяльність церкви задовольняла потребу створювати потенціал подальшого розвитку, відтворювати і передавати акумульовані знання, готувати нові покоління до життя.

Розвиток писемності, шкільництва й культури на етнічних українських територіях у цей період ускладнювався наслідками боїв – було зруйновано церкви, спалено будинки, монастирі, масово знищено населення, загинуло чимало монахів і священиків. Відродження краю й подальший його освітній розвиток пов'язаний із діяльністю монастирів. У східних районах краю на Мараморощині центром духовної культури став Свято-Михайлівський монастир у с. Грушево. У істориків немає єдності щодо часу заснування монастиря. Так, Ю. Жаткович стверджує, що монахи цієї обителі звертались до короля Угорщини Бейли IV (1215 – 1270 рр.) з листом⁵.

Про утіття монастиря у селах Грушево, Крива і Тересва (тепер Тячівський район) та їх околищ свідчить грамота угорського короля Владислава від 1491 р.⁶ У 1390 р. за пропозицією покровителів місцевих феодалів Балиціта Драгія патріарх Константинополя Антоній дав монастирю грамоту на «ставропігійське право» – монастир підкорявся не місцевому єпископу, а прямо Константинополю і володів правом будувати церкви у комітатах Карпатської Русі, висвячувати священиків, контролювати приходське духовенство. Монахи обирали собі ігумена без узгодження із єпископом.

Мукачівські єпископи, починаючи з XV ст., не покладали зусиль підпорядкувати собі Грушівських монахів, проте король Угорщини Владислав II Ягеллон передав право управління Грушівським монастирем Семигородському митрополиту. Єпископ Юрій Ракоці на вимогу князя Семигороддя С. Баторі у 1558 р. визнав владу Мукачівської домнії і закріпив за єпископом Васи́лієм Тарасовичем статус Мукачівського та Марамороського єпископа.

Українське та румунське населення Марамороського комітету було православним, угорці, німці – римо-католиками. У дослідженнях А. Пекаря зазначається, що виявом протесту проти Габсбургів, представників владних кіл Угорщини, став масовий перехід на кальвінізм. Православне духовенство також протестувало проти поширення ідей унії між українцями та ру-

⁴ Юрій Жаткович, *Етнографический очерк угро-руских*, Мистецька Лінія, Ужгород, 2007. С. 64.

⁵ Юрій Жаткович, *Етнографический очерк Угро-руских...*, С. 67.

⁶ *Episcopia Greco-Catolică de Mukacevo, Documente II*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2012, С. 55.

мунами. У результаті православні розділилися на дві групи: румунські парафії визнавали владу митрополита в Білгороді, а українські – Мукачівського православного єпископа Йоанникія Зейкана і унійного Мукачівського єпископа Партенія Петровича⁷.

На час, коли територія історичного Закарпаття творила одну церковну цілісність – Мукачівську греко-католицьку єпархію, яка складалася із 13 комітатів, що на сьогодні перебувають у складі декількох держав – України, Словаччини, Угорщини та Румунії, кількість комітатів не була сталою, їх об'єднували, а часом роз'єднували у зв'язку із суспільно-економічними чинниками. Одним із перших дослідників, що сформував картину кількісного складу греко-католиків та українського і румунського населення, був І. Удварі, дослідження якого віддзеркалюють релігійний та національний склад вірників Мукачівської єпархії на початку ХХ ст.⁸

Не зважаючи на формальну самостійність, Мукачівська єпархія до канонізації (1771 р.) фактично підпорядковувалась угорському Егерському єпископату, а закарпатські русинські (українські) єпископи призначались тільки обрядовими вікаріями у латинських католицьких єпископів Егера. Сатмарський Собор у 1690 р. зобов'язував священиків до висвячення отримати богословську освіту. Духовенство Мукачівської єпархії здобувало освіту в закладах Угорщини (Тирнава, Егер, Пейч, Калоча, Будин), Чехії (Оломоуц, Прага) або у Відні, Інсбруку та Римі, Молдавії. Більшій частині духовенства навчання в європейських закладах було недоступним через економічні труднощі.

Оскільки на теренах історичного Закарпаття не було жодного закладу для підготовки духовенства, то основна богословська освіта надавалась у монастирях. У кожному монастирі існували власні правила (регули), згідно з якими організовувалась чернеча життєдіяльність, на думку більшості істориків, вони доповнили правила самого Василя Великого уточненнями Митрополита Йосифа Рутського. На думку В. Кічери, правила запозичені у єзуїтів і зводяться до виконання таких вимог: глибоке послухання братів, скромність, не мати ніякого особистого майна, не виходити з монастиря без дозволу старшого, повідомляти старшим про надзвичайні випадки. Більше обов'язків монахів окреслено у 15 регулах від 1757 р.: слідкувати за дотриманням тиші, покірно та мовчки виконувати свою роботу, пильнувати, щоб усі брати старанно виконували обов'язки, не тримати зло на когось і не битись із братчиками, без потреби не виходити із монастиря і не спілкуватись з мирянами, не підтримувати зв'язки поза стінами монастиря, не вести переписку, без потреби не заходити у господарські приміщення, молитися перед прийомом їжі і сном, щомісяця сповідатися, слідкувати, щоб сторонні не заходили в монастир, щомісяця перечитувати регули, щоп'ятниці ігумен вказує на відхилення у поведінці, які потрібно виправити⁹.

⁷ Атанасій Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття*. Т.ІІ. Внутрішня історія, Видавництво Отців Василіан «Місіонер», Рим-Львів. 1997, С. 155.

⁸ Іштван Удварі, *Образчики з історії пудкарпатських Русинув. XVIII столітне*: Изглядованя з історії культури і языка, Видавництво В. Падяка, Ужгород, 2000, С. 155.

⁹ Державний архів Закарпатської області. *Мукачівський чернечий монастир отців Василіан м. Мукачево*, Ф 64, Оп. 3., Спр. 1276, Арк. 1-56.

Підвалиною життєдіяльності монастирського життя був навчально-виховний процес, як тих монахів, які в майбутньому залишались у монастирі, так і молодих людей, які продовжували цивільне життя поза монастирем. Тому при монастирях діяли школи. Поширеним був поділ шкіл за їх призначенням – новіціат, де готували майбутніх монахів та богословські школи, які готували «біле» та «чорне» (парафіяльне) духовенство. Підготовка духовенства здійснювалась при всіх монастирях. Наприклад, у школі Імстичівського монастиря викладали Іокентій Зейкан та Арсеній Коцак, які відомі як автори перших навчальних книг церковнослов'янською мовою. Новіціат існував при Краснобрідському монастирі й найбільшого розквіту зазнав після призначення у 1768 р. магістром новиків Арсенія Коцака, який навіть написав у віршованій формі правила для монахів.

Аналіз джерельної бази дає можливість відтворити типову модель підготовки духовенства у закарпатських монастирях на прикладі школи Мукачівського монастиря, яка діяла починаючи з 1655 р.¹⁰

Навчались у монастирській школі вихідці із різних держав – Румунії, Польщі (Галичини), Угорщини, Бразилії, Югославії та Чехословаччини. З кожним роком кількість новиків збільшувалась, частину серед них становили кандидати у світські священики¹¹.

Для вступу у монастирську школу кандидат повинен був пред'явити хрестний лист та відгук-рекомендацію від пароха (духовного отця), документ який посвідчував громадянство, документ про освіту, дозвіл від родичів або осіб, що їх заміняли, військові документи тощо. Архівні джерела містять документ «Свидетельство моральности», в якому охарактеризовано поведінку самого вступника, усіх членів його родини, відвідування служби божої і думку про нього земляків. Духівник давав оцінку моральних якостей претендента таким чином: богобоязнений, походить від чесних батьків тощо. Вказувалось на відсутність протипоказань для перебування у духовному сані.

Важливою була не тільки попередньо здобута освіта а й її якості – крім диплома, розглядалась виписка з оцінками. Записи у метриці віддзеркалювали, крім імені, прізвища, дати і місця народження, сімейний стан, гендерні ознаки, віросповідання і таку ж інформацію про батьків. Наявність наведених документів слугувала підставою для проходження відбіркового етапу, щоб стати учнем (новиком), потрібно було відповідати багатьом критеріям, на підставі досягнень початкових випробувань та характеристик оточуючих монахів молодик отримував рекомендацію до вступу на навчання¹².

На початковому етапі юнак адаптувався до життя у монастирі, виконання правил, проводив самоаналіз, вивіряв правильність свого рішення отримати духовний сан. Одночасно він ставав об'єктом для спостережен-

¹⁰ Ириней Кондратович, *История Подкарпатской Руси для народа*. Книгопечатня товариства «Унію», Ужгород, 1993, С. 47.

¹¹ Юрій Мересій, *За брамою монастиря*, Закарпатське обласне видавництво, Ужгород, 1960. – 140 с.

¹² Державний архів Закарпатської області, *Мукачівський чернечий монастир отців Василіан м. Мукачево*, Ф. 64, Оп. 3., Спр. 1275, Арк. 1-157.

ня інших монахів, старшини, настоятеля. Вони спостерігали за поведінкою юнака, дисциплінованістю, ставленням до роботи, побожністю, проявами особистих якостей. Робочий день учнів тривав з 5 години ранку і закінчувався близько 9 години вечора.

Перший етап забезпечував відбір, адже після його проходження до подальшого навчання допускали молодиків із чітко окресленими характеристиками: дисциплінованість, моральність, духовність, здатність до послуху, терпеливість, толерантність, вміння співпрацювати, вираженість, чесність, працьовитість, мистецькі та пізнавальні здібності тощо.

Другий етап навчання ґрунтувався на схоластиці – тип релігійної філософії, для якого характерне принципове панування теології над іншими формами пізнання. Вивчались елементи природничих дисциплін – географії, краєзнавства, ботаніки, фізики, хімії, мінералогії, математики тощо. Значне місце відводилось філологічній складовій, школярі добре знали латинську, угорську, німецьку, а також грецьку, італійську та ін. Одним із вагомих предметів була історія. У курсі історії вивчали історію церкви та історію рідного краю. Саме на історичні теми виконано учнями монастирських шкіл чимало творчих робіт. Ключове місце у навчанні займали дисципліни богослов'я – біблійне, літургійне, пастирське та моральне.

Навчання носило циклічний характер, окремі дні тижня відводили для церковного співу, катехизації та духовних управлень. Навчанням новиків керував магістр, допомагав соцій, якому підпорядковувались учні – кандидати на світське духовенство. Навчання новиків характеризувалось більшою насиченістю теологічних курсів, а навчання кандидатів у світське духовенство – вмістом філософсько-наукових дисциплін, проте більшість дисциплін вивчалась разом. Викладали у монастирських школах освічені монахи з досить високим фаховим рівнем, які зазвичай проходили додаткові студії на богословських факультетах університетів Відня, Будапешта, Праги, Інсбрука, Острогону, Риму та ін. За національним походженням серед викладацького складу переважали місцеві українці та галичани.

Можливість краще засвоїти наукові знання, оволодіти основними поняттями та принципами релігії надавали рукописи та друковані книги із монастирських бібліотек, які виступали джерелом навчальної інформації та показником рівня монастирської освіти. На сьогодні не вцілів жоден релігійний інститут, не кажучи про монастир чи такі предмети релігійного культу як книги. Книги спалювали австрійські, угорські, польські фанатики-католики, насаджуючи унію, знищували старослов'янські стародруки, рукописи, цінні реліквії і радянські вандали, тому погляди дослідників на походження книжкових скарбниць монастирів різняться. Науковці Б. Качур, І. Стрічик, М. Талапканич,

В. Химинець стверджують, що починаючи з XVII ст., потреби у книгах, у тому числі навчальних, забезпечувала друкарня Свято-Михайлівського монастиря у с. Грушево¹³. Виробництво книг слов'янським першодрукарем Ш. Фіолем, який прибув у Грушівський монастир, рятує від переслідувань Краківського католицького єпископа, підтверджується працями

¹³ Василь Химинець, Павло Стрічик, Борис Качур, Михайло Талапканич, *Освіта Закарпаття*, Видавництво «Карпати», Ужгород, 2009. С. 20 – 21.

О. Ороса¹⁴. Категорично заперечують існування друкарні Грушівського Михайлівського монастиря у XVI – XVII ст. ужгородські історики

Н. Боднар¹⁵ та О. Мазурок¹⁶. Одночасно дослідники одноголосні в думці, що відсутність друкарні привела до того, що в Закарпаття у XV – XVIII століттях завозилося багато книг як із західних європейських територій, так і східних України і Росії. Кількість книг була значною, адже кожна із 800 тогочасних закарпатських церков була забезпечена саме такими книгами. За даними І. Панькевича, у кожній церкві було від 3 до 20 привезених друкованих українських книг¹⁷.

Таким чином, можна стверджувати, що незважаючи на нечисленність учнів та організаційну невизначеність, школи в монастирях частково забезпечували потреби регіону в підготовці духовенства. Навчання у монастирях не підпорядковувалось законам, нормам чи правилам і здійснювалось відповідно до освітніх традицій та набутим у цій справі досвідом. Воно залежало від багатьох чинників, серед них визначальними, на наш погляд, були наміри на освіту феодалів, які підтримували монастир, рівень освіченості монахів та освітні запити настоятеля, взаємозв'язки обителі з іншими церковними інституціями, матеріальний стан монастирського господарства тощо. Цінним здобутком була підготовка духовенства рідною мовою, упровадження в освітньо-інформаційний процес історичних пам'яток, надбань старослов'янської літератури, сакрального мистецтва, що сприяло формуванню та збереженню національної самосвідомості духовенства, долучало молодь до першоджерел європейської культури.

Під час державних реформ Австрійського імператора Йосифа II (1780-1790 рр.) монастирські школи відіграли ключову роль у збереженні та зміні становища монастирів у Закарпатті. Відвідавши угорську частину своєї імперії, Йосиф II проінспектував стан освіти підданих на угорських територіях. Імператор ознайомився із станом навчально-виховного процесу в школі Мукачівського монастиря і схвалив організацію навчання в монастирі. Схвальна оцінка імператора сприяла отриманню монастирем індульгенцій.

Стан навчання та мала кількість монахів у монастирях на Мараморощині негативно вплинули на їх майбутнє. У травні 1788 р. були ліквідовані 13 монастирів у селах Бороняво (1716 р.), Драгово (1705 р.), Кричово (1693 р.), Вільхівка (1708 р.), Бедевля (1719 р.), Біла Церква (можливо XIV ст.), Бичків (1719 р.), Барсанів (1711 р.), Джулин (1692 р.), Мойсеїв (1672 р.), Вишня Вашава (1719 р.), Євдяньський монастир (1709 або 1719 р.). На території Угорської Русі залишилось сім діючих монастирів, серед яких румунський

¹⁴ Олександр Орос. *Грушівський монастир і початки кириличного слов'янського книгодрукування*, «Закарпаття», Ужгород, 2001. С. 214.

¹⁵ Наталія Боднар, *Патріотична фальсифікація з історії вітчизняного книговидання, або знову до питання про грушівське книгодрукування XVI – XVII ст.*, Мистецька лінія. Ужгород, 2009. – С. 269 – 281.

¹⁶ Мазурок О. *Монополія на істину ... (або детективні пошуки українського першодрукаря на Закарпатті)*, Мистецька лінія, Ужгород, 2009. – С. 253 – 267

¹⁷ Іван Панькевич, *Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах*, Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді, Ч.2. Р. XII, 1937. С. 18.

Біксадський монастир¹⁸.

Розмежування функцій монастирських ігуменів та єпископів, відокремлення світського від монастирського духовенства остаточно відбулося при Мукачівському єпископі Іоаннові Брадачу (1732 – 1772 рр.), який не склав чернечих обітниць і проживав поза монастирями в єпископській резиденції. Монахи підпорядковувались єпископу лише в релігійних питаннях, а світське духовенство не могло отримувати повну духовну підготовку у монастирях¹⁹.

Мукачівські єпископи неодноразово порушували питання про створення навчальних закладів для місцевого духовенства перед імперським двором, але перепоною ставали Егерські єпископи, які не покидали зусиль у мадяризації закарпатців та залученні до католицької віри. Склалася ситуація, коли релігійне та національне протистояння перешкоджало організації навчальних закладів для місцевого духовенства. Незначна кількість закарпатських юнаків здобувала освіту у богословських закладах Австрійської імперії за кошти держави або пожертви приватних осіб. Наприклад, щорічно на навчання до Егерської богословської школи зараховували 4 учнів за рахунок Янівої фундації. У випадку відрахування учнів, кошти виділені для навчання залишалися у касі Єгерської школи і створювався ще один прецедент для інтриг. Угорське духовенство, щоб виправдатись, поширювало думку, що «русины изъ роду не мають нахиль до науки и школою майже не интересовалися»²⁰.

Відкриту боротьбу проти засилля Егерських єпископів розпочав Мукачівський єпископ Мануїл Ольшавський (1743 – 1767 рр.). Егерська школа не влаштувала М. Ольшавського тим, що навчання в ній проводилося латинською, угорською мовами і призводило до того, що коли священик приходив на парафію, де переважало русинське населення, він не міг проводити службу чи катехизацію мовою доступною для парафіян, так як не володів нею. Навіть, коли священиками ставали місцеві юнаки, після навчання в угорських освітніх закладах, у них вироблялося зневажливе ставлення до культури рідного народу і згодом вони «винародовлювалися».

Не отримавши державного фінансування, на власні кошти на єпархіальній ділянці землі, єпископ Ольшавський розпочав будівництво приміщення Мукачівської богословської школи. Заклад створювався як альтернатива богословській школі в Егері і готував духовенство за двома напрямками – дяків та священиків. Навчальний процес розпочався в 1744 р. у недобудованій школі. Навчальний рік розпочинався восени, іспити та висвячення – навесні²¹.

Організація навчання здійснювалась за зразком єзуїтських шкіл. Навчання займало час зранку від 8 до 10 години та після обіду з 2 до 4 годи-

¹⁸ *Episcopia Greco-Catolică de Mukacevo, Documente II.....* С. 77.

¹⁹ Віктор Кічера, *Заснування і діяльність монастирів Чину Святого Василія Великого на Закарпатті (1733 – 1950 роки)*, Ужгород, 2008. С. 80.

²⁰ Николай Лелекачъ, *Мункачевская богословская школа (1744-1776)*, Литературна неделя. Ч. III. 1943. С. 23.

²¹ Степан Пап, *Історія Закарпаття*. Т. III. 1716-1939, «Нова Зоря», Івано-Франківськ, 2003. С. 37.

ни. В одному навчальному приміщенні навчали майбутніх дяків, а в іншому – кандидатів у священики. Починаючи з 1757 р. термін навчання збільшився – до 3 років, на навчання зараховували при знанні основ української мови. Абитуранти демонстрували знання обрядових співів, уміння швидко писати, здібності до духовного звання і законність свого походження. Єпископ Ольшавський особисто розробив правила вступу в «Установленії» (1758 р.), якими запровадив певні обмеження, зокрема – заборона навчання для одружених кандидатів.

Як у єзуїтських школах, курси навчання розрізняли за ступенями. На першому ступені вивчали «тривіум»: читання, письмо і арифметику. На другому ступені здійснювали фахову підготовку – вивчали богословські науки. Основними предметами на другому ступені були моралістика або казуїстика (практичне богослов'я), вивчали Святе письмо, тлумачення книг Євангелія, життєдіяльність апостолів та латинську і німецьку мови. Основними методами навчання були лекції, дискусії, доповіді, розповіді та бесіди. Професори начитували лекції, студенти конспектували, заучували матеріал напам'ять і відтворювали при індивідуальному опитуванні або в групових дискусіях. Групи очолювали кращі учні – «колесники» (в єзуїтів – декурій), які визначали прогалини у знаннях товаришів і зазначали у класній книзі. Книгу щомісячно перевіряв професор і повторно опитував невстигаючих. Кожного місяця учні самостійно готували одну проповідь і презентували перед усіма учнями. До наступної лекції школярі попередньо опрацьовували матеріал, робили конспект і вивчали напам'ять. Крім вивчення теорії, практикувались проведення недільних богослужінь. У церквах Мукачева, Росвигова, Підгірянах та Підгороді учні виголошували проповіді, брали участь у катехизації²².

Навчальний процес здійснювався рідною мовою²³. На той час ідентифікувалась як літературна церковнослов'янська мова з елементами місцевої говірки, тому довелося створювати відповідне навчально-методичне забезпечення. Для навчання застосовували підручник догматичного або теоретичного богослов'я створений єпископом Й. де Камелісом. Навчально-методичний супровід для морального практичного богослов'я розробив єпископ Георгій Бізанці. За твердженням А. Пекаря, книга представляла типову тогочасну казуїстику, тобто практичний катехизм, призначений для навчання в єзуїтських школах. На українську мову його перекладено Київським митрополитом Левом Кішкою і видруковано у Тирнаві 1727 р. для українського духовенства. Для навчання латинської мови єпископ Ольшавський розробив підручник «Начало письмамъ къ наставленію на латинськомъ языкъ» (Тирнава, 1746 р.)²⁴.

На основі конспектів лекцій і нотаток професорів та учнів Мукачівської богословської школи під керівництвом отця Васюника створено рукопис «Кормило віри» (1779 р.) розміром на 500 листів, який також використо-

²² Державний архів Закарпатської області, Мукачівський чернечий монастир отців Василіан м. Мукачево, Ф. 64, Оп. 3, Спр. 1349, арк. 1-30.

²³ Державний архів Закарпатської області, Мукачівський чернечий монастир отців Василіан м. Мукачево, Ф. 64, Оп. 3, Спр. 1563, арк. 1-5.

²⁴ Николай Лелекачъ, *Мункачевская богословская школа...* С. 12.

ували у навчальному процесі²⁵.

Організаторські здібності та високий рівень освіти М. Ольшавського (доктор філософії, Тирнава, 1717 р.) сприяли в успішному управлінні школою. У 1756 р. число учнів збільшилося до 80, а 1760 р. Було аж 175 кліриків. Перші роки викладання забезпечували випускники богословських єзуїтських шкіл: Ю. Чирскій (1748 р.), випускник Будинської теологічної школи; отець Шуста (1749 р.); І. Пальчик, випускник Тирнавської богословської школи. Зацікавлення викликає впровадження здобутків європейської вищої школи в організацію навчання. Так, Іван Пальчик, відмінник навчання, навчав учнів молодших курсів. У різні роки у Мукачівській школі викладали практикуючий Росвигівський священик Д. Дорош, випускники Тирнавської богословської школи, майбутні єпископи І. Брадач, І. Блажовський та ін. Священики поєднували викладання та парафіяльну службу, тому що педагогічні послуги не оплачувались. Тільки в 1758 р. М. Ольшавський виклопотав у австрійської імператриці Марії-Терезії фінансування школи.

Спочатку навчання тривало 2 роки, на навчання зараховували всіх бажаючих без огляду на попередню освіту. Приймали юнаків без вікових обмежень від 18 до 40 років. Частина учнів становили сини місцевого духовенства, лібертини (вільних) та кріпаки. За розпорядженням єпископа М. Ольшавського до навчання допускали учнів із кріпаків, але до висвячення потрібно було надати «манумісію» – лист про звільнення. Угорські феодали не хотіли втрачати робочу силу і намагалися отримати користь за звільнення кріпака всупереч державним законам та без огляду на його духовний поклик. Вражаючі приклади про небажання звільнити із кріпацтва учнів школи наводить М. Лучкай²⁶.

Підготовка духовенства в Мукачівській богословській школі поєднувала вимоги до освіти та духовно-морального рівня. Домінуючою у цій єдності визнавалася духовна складова. За час навчання випускник школи повинен був синтезувати здобутки релігії, культури з головними християнськими доброчесностями: працелюбністю, терпінням, правдивістю, стриманістю, щирістю, безкорисливістю тощо. Значущими вважались моральні почуття, які виявляються у ставленні до оточуючих, відображають суспільну активність – любов до ближнього, товариськість, самовідданість та найвищий рівень – патріотизм. Рівень сформованості моральних якостей зазначали у метриці учня. Оцінювались здібності до професійної діяльності: спів, майстерність проведення церковних ритуалів, особливості спілкування.

Складним завданням стало подолання комплексу меншовартості і вторинності, який віками насаджувався українському духовенству правлячими угорськими колами. Першочерговим при цьому було забезпечення гідних умов навчання та проживання майбутнього духовенства. Виконання цього завдання ускладнювалося скрутним матеріальним становищем. У перші роки існування школи не було гуртожитку, юнаки змушені були винаймати квартири для проживання. Учні, які прийшли на навчання із сіл, які не мали інших занять в Мукачеві, крім навчання, відвідували лекції,

²⁵ Атанасій Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття*. Т. II... С. 38.

²⁶ Михайло Лучкай, *Історія карпатських русинів*. Т. VI, *Історія Мукачівської єпархії*, «Закарпаття», Ужгород, 2011. С. 94-109.

поки вистачало харчів, що принесли із села у мішку на спині. Деякі учні бідно одягнені ходили по Мукачеві та околицях жебракуючи. Тільки завдяки самодисципліні та дотриманню правил поведінки можна було сподіватися на перетворення убогих сільських юнаків, колишніх кріпаків на священиків. Усвідомлюючи, що «при відповідній дисципліні виховати хоча би в одного чи у двох студентів уміння належні для висвячення у священицький сан», єпископ М. Ольшавський уклав т. зв. «Регулу» (1758 р.) – 12 правил, яких беззаперечно дотримувались²⁷.

Перед висвяченням майбутні священики самостійно підбирали собі місце подальшої служби, повідомляли єпископа про наявні у підбраній парафії церковні будівлі, майно, землю, кількість прихожан готових платити священику і вказували якому землевласнику належить парафія. Після цього потрібно було представити підтвердження, що на даний час парафія потребує священика. Тільки на підставі вищенаведених даних учні або залишали школу, або допускались до випускних іспитів, а потім і до висвячення²⁸.

Випускні іспити були надзвичайно важкими і не завжди учні їх успішно складали за першим разом. Учні, які не освоїли зміст навчання за регламентований час, залишалися на повторний курс. Записи в метриках засвідчують, що більшість богословів навчались замість регламентованих 2, а потім 3 років – 5, але були і такі, що потребували 10 років навчання. М. Лелекач наводить приклад, що Іван Духнович навчався 12 років. І не тому, що не мав здібностей до навчання, а тому, що розпочав навчатись у богословській школі в юному віці і не мав попередньої освіти. Траплялися випадки, коли кандидати не отримували висвячення в школі і шукали для себе легшого шляху. Часто неуспішних учнів рятував арадський єпископ за кілька золотих. Після скарг М. Ольшавського таку практику припинила своїм розпорядженням імператриця Марія Терезія – учні, висвячені без випускних іспитів, не отримували парафії або місця дяка, але відправлялись на службу в цісарське військо, позбавлені усього майна і землі, а дружині та іншим членам сім'ї було заборонено утримувати порушника²⁹.

Проти діяльності школи об'єднали зусилля місцева угорська влада та егерські єпископи. Вони надсилали звернення до Відня та Риму про порушення їх прав надавати богословську підготовку та незаконність відкриття шкіл для духовенства на історичних територіях Закарпаття. Протягом десятиліть єпископу М. Ольшавському доводилось відстоювати право греко-католицького духовенства на реалізацію освітніх потреб на рідній землі материнською мовою.

Усвідомлюючи вразливість неосвіченого, багатоконфесійного і поліетнічного населення східних територій Австрійської імперії до російського впливу, імператриця Марія-Терезія в 1774 р. заснувала у Відні для румунів із Семигороддя (Угорщина), а також хорватів і сербів, галицьких та утроруських русинів семінарію при церкві св. Варвари «Королівську греко-католицьку генеральну семінарію у Відні при св. Варварі» (Regium generale Seminarium Graco-Catholicum Viennae ad Sanctam Barbaram) або «Барбареум». У «Барба-

²⁷ Михайло Лучкай, *Історія карпатських русинів*. Т. VI.... С. 223.

²⁸ Николай Лелекачъ, *Мункачевская богословская школа*...С. 18.

²⁹ Михайло Лучкай, *Історія карпатських русинів*. Т. VI.... С. 240.

реумі» навчалось 48 богословів, зокрема 9 – із Мукачівської єпархії, 2 – монахи-василіани із Списької латинської єпархії, 2 – для греко-католицьких парохій. У домашній семінарії Марія-Терезія, за даними М. Лучкая, надавала освіту 40 греко-католицьким богословам³⁰.

Спільне навчання русинського духовенства у «Барбареумі» формувало розуміння етнічної єдності русинів (українців) – вихідців з різних етнічних територій Австрійської імперії і будило їх національну самосвідомість. Як зазначав О. Барвінський, «взаємне пізнання питомців з Мукачівської і Пряшівської єпархій з питомцями Львівської й Перемишльської єпархій розбуджувало почуття приналежності всіх до одного українського народу»³¹.

У зв'язку з канонізацією Мукачівської греко-католицької єпархії 19 вересня 1771 р. Імператорським наказом від 1 березня 1775 р. передано приміщення колишньої Ужгородської єзуїтської колегії в розпорядження Мукачівської єпархії. Єпископ Андрій Бачинський (1773 -1809 рр.) переніс в 1776 р. разом з єпископською резиденцією богословську школу з Мукачева в Ужгород. Залучивши державні дотації, виділені на навчання русинського греко-католицького духовенства в «Барбареумі» у 1778 р., Андрій Бачинський розпочав підготовку духовного кліру в Королівсько-єпископській греко-католицькій семінарії м. Ужгорода. Зазначимо, що протягом терміну діяльності навчального закладу його назва і статус неодноразово змінювалися. Офіційний початок роботи духовної семінарії поклав документ про передачу Ужгородського замку під приміщення освітнього закладу, який був датований 28 жовтня 1781 р.³².

Навчання в Ужгородській королівсько-єпископській греко-католицькій семінарії тривало 4 роки і організовувалось за зразком католицьких семінарій з обов'язковою середньою освітою семінаристів, знанням латини та німецької мов та філософії [Пап С., с. 224 - 248]. Процес освіти регулювався статутом, розробленим на підставі «Ratio Studiorum». Підготовка духовенства здійснювалося за типовими навчальними планами, затвердженими імператрицею Марією-Терезією в 1779 р., зміненими в 1792 – 1793 рр. Відповідно до цих планів навчання духовенства практичного напрямку і теоретиків відрізнялося тільки ступенем і здійснювалося за однаковими програмами. Душпастирську практику семінаристи здобували в кафедральному Хрестовоздвиженському соборі м. Ужгорода та інших храмах Мукачівської греко-католицьких єпархії.

З теоретичних курсів семінаристи вивчали історію Старого і Нового завітів з герменевтикою, єврейську й грецьку мови, теологію з патрологією, догматику, моральне і пасторальне богослов'я, церковне право. Нові курси з історії церкви, історії рідного краю, східнохристиянських обрядів, риторики тощо викладали церковнослов'янською мовою, яку ідентифікували як народну. Навчання румунських семінаристів забезпечували викладачі, які во-

³⁰ Михайло Лучкай, *Історія карпатських русинів*. Т. VI. ... С. 94-95.

³¹ *Світильник істини: Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові 1928-1929-1944*, Торонто, 1973, С. 27-28.

³² Юрій Гаджега, *Історія Ужгородської Богословської семінарії в її головних чертах*, Ужгород, 1927. С. 3.

лоділи румунською. Додаткове навчання організували для духовенства, яке після здобуття богословської освіти в Римі, Відні, Егері, Великому Варадіні, Тирнаві тощо не володіло народною мовою і могло здійснювати обряди, як того вимагали циркуляри єпископа Андрія Бачинського³³.

Дотримання правової бази контролювалося окружною Наглядовою радою Угорської Русі. До семінарії приймали молодь після закінчення гімназії і за рекомендацією пароха. Уже в перші роки в семінарії навчалося 62 (1779 р.) та 71 (1781 р.) богословів (з них 22 румуни), на державні дотації (3 000 фл.) навчалося 40 богословів (8 – румуни) в т.ч. 14 висвячених уже в диякони. Найменше семінаристів налічувалося в 1787-1788 рр. – 23, а найбільше в 1809-1810 рр. – 120. Контингент студентів невпинно зростав. Уже в 1825 р. на одне місце претендувало понад два абітурієнта. У середині 40-х років XIX ст. контингент студентів складав 160 – 165 чоловік. За півстоліття семінарію закінчили 2500 священників³⁴.

Відповідно до статуту навчального закладу керівництво здійснювали настоятель або ректор, префекти (декани) і спиритуали (духовні вихователі). Керівництво і контроль за навчанням здійснювали проректори: один відповідав за богословський напрям, інший – за організацію світських курсів. Деякий час ці посади охоплювали визнані вчені І. Раковський та І. Фогарашій. У зв'язку із збільшенням контингенту семінаристів та вдосконаленням адміністративного апарату, зміною вимог до професорсько-викладацького колективу 1801 р. було внесено зміни до уставу семінарії³⁵.

Першим настоятелем навчального закладу став випускник Егерської семінарії Іван Бокшай (1874 – 1939 рр.). Згодом назву керівника змінили на назву ректор. Навчальний заклад очолювали ректори: Григорій Таркович і Микола Товт – Пряшівські єпископи та Юлій Фірцак – Мукачівський єпископ, Олександр Хіра – помічний єпископ Мукачівський; духівники (спиритуали): Василь Такач – перший єпископ Пітсбурзький (США), Теодор Ромжа – єпископ Мукачівський; префекти – Юлій Дрогобецький – Крижевацький єпископ, Іван Валій та Стефан Новак – Пряшівські єпископи, Петро Ієбей – Мукачівський єпископ. Списки керівництва семінарії з зазначенням років перебування на посаді подано Ю. Гаджего³⁶.

У залежності від етапів становлення і розвитку семінарії змінювались вимоги до професійного рівня викладачів. Спочатку до викладання в семінарії допускались професори з ступенем доктора богослов'я або богослови, які успішно склали державний іспит з богослов'я при університеті. Інколи через вакантні посади викладачів предмети не викладалися. З часом вимоги зросли і до викладання запрошували професорів на конкурсних засадах³⁷.

Навчальний заклад надавав духовенству освіту вищого рівня. Актуальними були різні форми богословської освіти, кожна з яких підпоряд-

³³ Степан Пап, *Історія Закарпаття. Т. III. ...* С. 245 - 248.

³⁴ Іштван Удварі, *Образчики з історії пудкарпатських Русинув...* С. 65-72

³⁵ Юрій Гаджега, *Історія Ужгородської Богословської семінарії ...* С. 4.

³⁶ Василь Гаджега, Михайл Лучкай: *Житєпис и твори*, Видавництво Падяка, Ужгород, 2000. – С. 35-37.

³⁷ Степан Пап, *Історія Закарпаття. Т. III. ...* С. 244 – 248.

ковувалась основній меті – підготувати високоосвічену молодь, готову до виконання душпастирських обов'язків та суспільної діяльності. Початковий етап навчання забезпечувало 4-річне підготовче навчання. Для навчання практикуючого духовенства організовано «Дім для пресвітерів», у якому додатково вивчали літургію і обряди на народній мові. Діяв екстернат для духівників, які жили в місті і відвідували додаткове навчання. При семінарії діяв інтернат для сиріт та дітей священників.

В Ужгородській семінарії готували духовенство для Мукачівської, Великоарадинської та Пряшівської єпархій. Зауважимо, що в семінарії навчались не тільки місцеві юнаки, а й вихідці зі Східної Словаччини, прикарпатських районів Галичини, Північної Угорщини, Північної Трансильванії та ін. Отже, можна стверджувати, що Ужгородська греко-католицька семінарія достойно продовжила традиції «Барбареуму» і стала осередком виховання національно свідомої еліти греко-католицького духовенства.

Боротьба проти правління Габсбургів у середині XVIII ст. переросла у буржуазно-демократичну революцію (1848 р.), яка привела до утворення дуалістичної Австро-угорської монархії, але регіональних конфліктів не вирішила. Зміна державного устрою спричинила тиск на закарпатське духовенство з боку угорських шовіністів і відстороненість австрійського державного управління. Угорська влада намагалась усіма способами зденаціоналізувати греко-католицьке духовенство. Боротьба за переломлення свідомості народу розпочалася з Ужгородської семінарії³⁸.

Після смерті Андрія Бачинського угорська Намісницька рада, погрожуючи зменшенням державного фінансування семінарії, домоглася проведення навчально-виховного процесу латинською мовою. З 1810 р. було впроваджено латинські підручники і латинь стала мовою навчання. Однак ще деякий час професори викладали народною мовою курси пасторального богослов'я, педагогіки й навчання обрядів³⁹.

Здобутки «золотого віку» Андрія Бачинського не влаштовували правлячу владу. Угорські урядовці спільними зусиллями із церковниками не допустили, щоб Мукачівська єпархія об'єдналась із відновленою Апостольським престолом у 1807 р. Галицькою митрополією. Натомість австрійські правителі вдало використовували давню тактику «поділяй і володарюй», протиставляючи карпатських русинів-українців угорцям, галицьких русинів-українців – полякам, угорців та русинів-українців – румунам. Таким чином, вирішуючи внутрішні проблеми збереження власної ідентичності, малі народи, підкорені імперією, на мали часу на поділ Австрії та проголошення незалежності. Багатонаціональна імперія залишалася живою, але вразливою.

У 1818 р. виокремили Пряшівську єпархію, у 1823 р. – виділили 72 парафії для Велико-Варадинської єпархії; у 1853 р. румунські парафії відійшли до єпархії в Герлі, і закінчився цей процес у 1912 р. відділенням Гайдудорозької угорської єпархії. Так на початку XIX ст. кілька існувало греко-католицьких єпархій, влада Австро-Угорщини не допускала релігійного об'єднання

³⁸ Олександр Баран, *Нариси історії Пряшівщини, Українська Вільна Академія Наук. Вінніпег*, 1990. С. 70.

³⁹ Атанасій Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття. Т.ІІ... С. 141.*

українців: Мукачівську, Пряшівську та Гайдудорозьку єпархії підпорядковували угорському примасу, архієпископу митрополитові Остригомському. Крижевацька єпархія заснована у 1777 р. для переселенців із Закарпаття, що проживали у Бачці на теренах колишньої Югославії перейшла до римо-католицького архієпископату.

Внаслідок подій Першої світової війни закарпатців розділили державні кордони – 76 парафій Гайдудорозької єпархії та 22 парафії Мишкольцьського екзархату опинились на території Королівства Угорщина, відповідно українські вірники змадярщились. Українці Затисся у Марамороському та Сукмарському комітатах відійшли до Румунії і піддалися румунізації. Відокремлено було і українців Пряшівщини, які адміністративно належали Словаччині.

Між двома світовими війнами були спроби об'єднання закарпатців у одну митрополію на території Чехословацької Республіки. На противагу австро-угорській, політика Томаша Масарика ґрунтувалась на ідеї звільнення демократії від церкви, що привела до поширення православних, католицьких, сектантських та атеїстичних рухів, які допомагали державному апарату нівелювати вплив греко-католицької церкви на закарпатське суспільство і швидко розпалили релігійні заворушення. Вибухнула релігійна революція, на яку єпархіальний синод Мукачівської греко-католицької єпархії у 1921 р. відреагував рішенням про налагодження взаємозв'язків із владою. У 1928 р. між церквою та державою був підписаний «Modus Vivendi» – меморандум про усунення непорозумінь та співпрацю.

У період угорської окупації Закарпаття в 1939 р. було зроблено спробу поділити Мукачівську єпархію на Ужгородську та Марамороську або Хустську та створити митрополію, але реалізувати ці плани зашкодили події Другої світової війни, а згодом Греко-Католицька Церква на Закарпатті була ліквідована радянською владою.

Висновки. Проблеми підготовки духовенства для румунських парафій Мукачівської греко-католицької єпархії необхідно розглядати у контексті всього культурного поступу українців, який нерозривно пов'язаний із діяльністю Греко-Католицької Церкви Закарпаття. Аналіз підготовки духовенства дає підстави стверджувати, що особливості виховання, духовна формація визначались особливостями суспільного розвитку. Незважаючи на відмінності у організаційно-педагогічних засадах різних типів навчальних закладів, які діяли при церковних інституціях, незмінною залишалась національна спрямованість усього процесу підготовки греко-католицького духовенства. Історико-педагогічне дослідження вказує на життєздатність української національної традиції духовної освіти в умовах поліконфесійного та полікультурного закарпатського суспільства.

Література:

- Баран Олександр, *Нариси історії Пряшівщини*, Українська Вільна Академія Наук, Вінніпег, 1990.
- Боднар Наталія, *Патріотична фальсифікація з історії вітчизняного книговидання, або знову до питання про грушівське книгодрукування XVI – XVII ст.*, Мистецька лінія. Ужгород, 2009.

- Віднянський Степан. *Мараморощина* [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.: іл. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/termin=Maramoroschina> (останній перегляд: 13.10.2017)
- Юрій Жаткович, *Етнографический очерк угро-русских*. Мистецька Лінія. Ужгород, 2007.
- Державний архів Закарпатської області, *Мукачівський чернечий монастир отців Василіан м. Мукачево*, Ф. 64, Оп. 3., Спр. 1275, 157 арк.
- Державний архів Закарпатської області, *Мукачівський чернечий монастир отців Василіан м. Мукачево*, Ф. 64, Оп. 3, Спр. 1276, 82 арк.
- Державний архів Закарпатської області, *Мукачівський чернечий монастир отців Василіан м. Мукачево*, Ф. 64, Оп. 3, Спр. 1349, 30 арк.
- Державний архів Закарпатської області, *Мукачівський чернечий монастир отців Василіан м. Мукачево*, Ф. 64, Оп. 3, Спр. 1563, 5 арк.
- Гаджега Василь, Михаил Лучкай: *Житєпис и твори*. Видавництво В. Падяка, Ужгород, 2000.
- Гаджега Юрій. *Исторія Ужгородской Богословской семинарії вь ея главнихъ чертахъ*, Ужгородъ, 1928.
- Жаткович Юрій. *Етнографический очерк угро-русских*, Мистецька Лінія, 2007.
- Кічера Віктор, *Заснування і діяльність монастирів Чину Святого Василія Великого на Закарпатті (1733 – 1950 роки)*, Ужгород, 2008.
- Кондратович Ириней, *Исторія Подкарпатсько҃ Руси для народа*. Книгопечатня товариства «Унію», Ужгород, 1993.
- Лелекачъ Николай. *Мункачевская богословская школа (1744-1776)*, Литературна недѣля, Ч. III, 1943.
- Лучкай Михайло, *Історія карпатських русинів, Т. VI. Історія Мукачівської єпархії*, ВАТ «Видавництво «Закарпаття», Ужгород, 2011.
- Мазурок Олег. *Монополія на істину ... (або детективні пошуки українського першодрукаря на Закарпатті)*, Мистецька Лінія, Ужгород, 2009.
- Мересій Юрій, *За брамою монастиря, Закарпатське обласне видавництво*, Ужгород, 1960.
- Орос Олександр, *Грушівський монастир і початки кириличного слов'янського книгодрукування*, «Закарпаття», Ужгород, 2001.
- Панькевич Іван. *Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах*, Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді, «Унію», Ужгород, 1937.
- Пекар Атанасій. *Нариси історії церкви Закарпаття. Т.І. Єрархічне оформлення*, Видавництво Отців Василіан «Місіонер», Рим-Львів, 1997.
- Пап Степан, *Історія Закарпаття. Т. III. 1716-1939*, «Нова Зоря», Івано-Франківськ, 2003.

- Світильник істини: Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові 1928-1929-1944, Торонто, 1973.
- Удварі Іштван, *Образчики з історії пудкарпатських Русинув. XVIII столітнє: Изглядованя з історії культури и языка*, Видавництво В. Падяка, Ужгород, 2000.
- Химинець Василь, Стрічик Павло, Качур Борис, Талапканич Михайло, *Освіта Закарпаття, «Карпати»*, Ужгород, 2009.
- Episcopia Greco-Catolică de Mukacevo, Documente II*. Editura Muzeului Sătmărean. Satu Mare, 2012.

Українські козаки в Бухаресті

Михайло Трайста / Mihai TRAISTA¹

The Ukrainian Cossacks in Bucharest. *In their military campaigns, the Ukrainian Cossacks have not only fought against the Turks, Tartars, and Muscovites, but have often intervened in Moldova's internal affairs. In one of these interventions, helping Ioan Vodă cel Cumplit in the fight against Petru Șchiopul, the Cossack Hetman Ivan Svyrhovskyi, in the spring of 1574, leads his army to Bucharest. In 1579, another Cossack Hetman, Pavlo Pidkova, besieged Bucharest, and the clergy and boyars anoint him as master, but in a few days he was betrayed and assassinated, along with an officer and two Cossacks.*

Cazacii ucraineni la București. *În campaniile lor militare, cazacii ucraineni nu au luptat numai împotriva turcilor, tătarilor și a moscoviților, ci deseori au intervenit în treburile interne ale Moldovei. Tocmai într-una din aceste intervenții, ajutându-l pe Ioan Vodă cel Cumplit în lupta, împotriva lui Petru Șchiopul, hatmanul cazacilor Ivan Svyrhovskyi, în primăvara anului 1574, își conduce oastea până la București. În anul 1579, un alt hatman al cazacilor, Pavlo Pidkova, asediază Bucureștiul, iar clerul și boierii îl ung stăpân peste ei, însă peste câteva zile este trădat și asasinat, împreună cu un ofițer și doi cazaci.*

Keywords: Cossacks, Hetman, Moldova, Bucharest, Ivan Svyrhovskyi, Pavlo Pidkova

Cuvinte cheie: cazacii, hatman, Moldova, București, Ivan Svyrhovskyi, Pavlo Pidkova

Іван Свирговський
«Ой, як того пана Йвана,
Що Свирговського гетьмана,
Та як бусурмани піймали,
То голову йому рубали...»

З історії України добре відомо, що козаки не тільки воювали з турками, татарами та московитами, а й час від часу мусили втручатися в події, що мали місце на південно-західних кордонах України, тобто за Дністром.

Саме під час одного з таких конфліктів гетьман Іван Свирговський повів козацькі війська аж до самого Бухареста – сьогодношньої столиці Румунії.

Відомо, що Іван Свирговський походив з роду українсько-польської знаті і що за часів гетьманування князя Михайла Вишневецького обіймав

¹ Михайло Трайста – член Спілки письменників Румунії та Національної Спілки письменників України, голова культурно-християнського товариства українців Румунії ім. «Тараса Шевченка»

Mihai Traista – Membru al Uniunii Scriitorilor din România și al Uniunii Naționale a Scriitorilor din Ucraina. Președinte al Asociației Cultural-Creștine a Ucrainenilor din România „Taras Șevcenko”.

посаду бойового генерала, що командував усією козацькою артилерією. Очевидно, показав себе непоганим артилеристом і командиром, якщо одразу по тому, як князь Вишневецький виїхав з дипломатичною місією поза межі Польщі, козаки обрали, а король затвердив гетьманом саме його.

Часу для того, щоб звикнути до нових обов'язків, гетьману не випало. Бо ж саме тоді, тобто 1574 року, українські козаки виявилися втягнутими до європейських військово-політичних справ. Неспокій, зокрема, панував у Молдавії.

Туркам не до вподоби був молдавський господар Іоан Воде Лютий, що прагнув досягти хоч трохи реальнішої незалежності від Османської імперії, і війська султана під командуванням паші Кара-Мустафи почали супроти нього бойові дії.

До кого молдаване могли звернутися за допомогою?

Звичайно ж, до найближчої сусідки Польщі. Проте король побоювався відвертої війни проти Туреччини, це завжди було небезпечно для Речі Посполитої. Інша річ – виставити загони українських козаків. Так і зробили. Підказали господареві Молдавії звернутись безпосередньо до гетьмана українського козацтва Івана Свирговського, і незабаром, з дипломатично-мовчазної згоди короля, українські війська з'явилися на півночі Молдавії. Тут слід нагадати, що турки були для українців тими ворогами, з якими вони ладні були воювати де завгодно, аби хоч трохи знесли їхню імперію.

Історики донесли до нас дату першої битви козаків з турками 23 квітня 1575 року в Сороці, де на той час уже стояла могутня фортеця, яку захопили турки. Свирговський привів менше війська, ніж мав паша, проте зумів таким чином вибудувати сценарій битви, що турки зазнали поразки, а їхній командир і чимало вищих офіцерів та місцевих чиновників або загинули, або потрапили в полон. Гетьман не пропустив приймисті особисто вирядити Кара-Мустафу до Варшави з відбитими турецькими прапорами й трофеями.

«На місце Вишневецького, що вибув з посади Гетьманської, висланий од Корони в краї зарубіжні, року 1574-го обрано на Гетьмана Обозного Генерального Григорія Свирговського (Георгій Кониський в Історії Русів називає Івана Свирговського Григорієм – н. М.Г.Т). Він, по волі Речі Посполитої, яка керувала через міністрів своїх Польщею, по виїзді з неї Короля Генріха у Францію, закликаний був Господарем Волоським Йоаном Липулою на допомогу народові його супроти Турків, що на нього нападали, і, наступаючи в Молдавію з військом Малоросійським, дав першу баталію Туркам біля міста Сороки 23 квітня 1575 року, де, розбивши турків ущент, поклав головного Пашу їхнього Кара-Мустафу і багатьох з ним чиновників турецьких і впровадив їх з багатьма прапорами та здобиччю до Варшави» (Історія Русів, сс. 60-61).

Про допомогу українських козаків молдовському народові проти турецьких загарбників розповідає і Богдан Петричейку Хашдеу у своєму творі «Ioan Vodă cel Cumplit» («Іоан Воде Лютий»). Дімітріє Кантемір згадує його під іменем Ioan Armeanul (Іоан Вірменин). Про походження і юність Іоана Воде Лютого відомо досить мало. У різних джерелах його називали молдованином, поляком, вірменином, а ще існує версія, що він був сином господаря

Стефана, народженим вірменкою, за що й отримав прізвисько «Армянул».

До заняття молдовського престолу він багато подорожував, був у Польщі, Константинополі, Москві, Греції. З грамоти Івана IV до Іоана Воде Лютого від травня 1574 року відомо, що близько 1566-го Іоан Воде жив у Московії і був там одружений (на Марії, доньці князя Симеона Ростовського), перебував на службі у царя. Пізніше, вже будучи господарем, Іоан Воде намагався вивести з Московського царства дружину і дочку, однак вони загинули під час епідемії.

Майбутній господар Молдови супроводжував як перекладач посла Польщі в Константинополь, там він зайняв посаду драгомана (перекладача) Порти. Султан, дізнавшись, що сестри Богдана Лепушняну (господар Молдови від 16 березня 1568 до 15 лютого 1572) одружені з поляками, а радники молдавського двору теж польського походження, позбавив Богдана трону і замість нього призначив Іоана Воде, доставивши його в Сучаву з турецькими військами. Бояри визнали нового господаря, однак його жорстока політика викликала їх ненависть. Іоан без пощади розправився з учасниками кількох змов, конфіскував майно зрадників, піддавав їх тортурам, стратив.

Іоан Лютий виплачував Порті велику щорічну данину в 35 тисяч золотих. Розвивав торгівлю з сусідніми країнами, почав карбувати молдавські мідні монети зі своїм зображенням на лицьовому боці і написом «Батько молдавський», а на зворотньому – гербом країни і роком (1573), а також переніс столицю із Сучави (недалеко від кордону з Польщею) в Ясси (центр Молдови).

Відносини між Туреччиною і Молдовою загострилися й у 1574 році, коли турки зажадали подвоєння данини, Іоан Воде відмовився і почав готуватися до війни. Він розраховував на підтримку широких народних мас. Визвольний характер війни дозволив скликати так зване «велике військо» і призвати в армію селян. Господар намагався отримати допомогу й із сусідніх країн. Новий польський король не бажав розривати відносини з Туреччиною, однак окремі польські феодали, незадоволені політикою свого короля, обіцяли надіслати допоміжні загони.

Турецький султан призначив господарем Петра Шкьопула (Петро Кульгавий, господар Молдавії з червня 1574 р. до листопада 1579 р., а також з січня 1582 р. до листопада 1591 р.), який навесні 1574 р. разом зі своїм братом Олександром, господарем Валахії, на чолі турецько-волоського й угорського військ вступив у Молдовське князівство. Проте Іоан Воде Лютий уже був готовий до відсічі. Господар направив ворника Думбраву із 900 кіннотниками й козаками назустріч ворогу. Вороже військо складалося із 70 000 солдатів Валахії, 30 000 турків і 3000 угорців. Біля села Желіште (поблизу міста Фокшани) відбулася битва, молдовсько-козацький загін несподівано напав на ворога, підоспів і господар з іншими силами, у результаті турецькі війська були розгромлені, а Іоану Воде дісталася величезна здобич. Молдавсько-козацьке військо рушило далі й зайняло Бухарест, потім попрямувало до Бреїли, розгромило турецький допоміжний загін, спалило місто, але не змогло захопити замок.

Поки українські козаки добрались до Бухареста, взяли участь у кількох відомих битвах, про які згадують як українські, так і румунські історики.

Полковник Сава Ганжа

Після великої битви під Сороками, про яку ми розповідали у попередніх розділах, українська армія гетьмана Івана Свирговського розгромила велике військо турків під командуванням полководця Кара-Мустафи. Сам Кара-Мустафа, а разом із ним і чимало вищих турецьких офіцерів, потрапили в полон, і Свирговський відіслав їх до Варшави – як гоноровий дарунок польському королеві, додавши до гурту полонених ще й чималу долю здобичі.

Одним флангом у цій битві командував полковник Сава Ганжа. Тут його талант спалахнув так яскраво, що гетьман вирішив доручити йому окрему велику операцію. Він поділив своє військо на два корпуси. Один з них очолив сам, другий віддав під команду полковникові. Завдання стояло не з легких: Ганжа мав перетнути всю територію Молдови, увійти до Валахії і, долаючи опір будь-яких військ – волоських, татарських, турецьких, – які трапляться йому на шляху, здобути столицю Волощини Бухарест.

Богдан Сушинський пише: «Ми вже не раз натрапляли на постаті українських полководців, про яких наші історики, та й то далеко не всі, згадують двома-трьома рядками, ніби знехотя. І стає прикро, бо ж розумієш: ідеється про талановитих воєначальників, які могли б стати окрасою літопису військової слави будь-якого народу світу. Належить до такої когорти і полковник Сава Ганжа, який здобув досвід у походах запорозьких козаків на Крим і Туреччину, а по-справжньому уславив себе під час тривалої Молдавської кампанії гетьмана Івана Свирговського (1575 р.)».

Сава Ганжа зумів розбити всі війська, які наважувались протистояти йому. Здобув Бухарест. Кілька днів перебув там, закликаючи волохів надалі самим подбати про свою долю: повстати проти турецьких поневолювачів і витіснити їх геть зі своєї землі.

«Зрозуміло, що тривалий час утримувати силами невеликого козацького корпусу далеку від України столицю іншої держави полковник Сава Ганжа не міг. Тому він залишив Бухарест, передавши його валаському ополченню, і непереможеним повернувся до Молдови на з'єднання з військом гетьмана. Ну, хіба це не шлях маршала? До речі, як одне з вищих військових звань воно відомо було у Франції ще з XIII століття», – пише той самий історик.

Сам гетьман Іван Свирговський у цей час заволодів Яссами, а потім спустився берегами Пруту й Дунаю до Кілії. Тут, у битві проти набагато чисельніших військ, він зазнав поразки – так само, як зазнав її і союзник козаків, молдавський господар Іон Воде-Лютий, – і загинув. Проте решткам його корпусу вдалося вирватися з оточення й повернутися до Молдови, де вони цілком випадково зустрілися з корпусом Сави Ганжі.

Сталося це, як твердять дослідники, після тривалих блукань «гетьманців». Та коли, все ж таки, сталося, полковник Ганжа швидко зумів дати лад цьому війську, ввів його до свого корпусу і гідно, як і належить переможцеві, привів на Січ.

Сушинський закінчує свій есей про Саву Ганжу такими словами:

«Як склалася подальша доля талановитого полководця - невідомо. Він цілком міг стати чи гетьманом, чи кошовим отаманом. Але не став. Бо літописці зафіксували б це. Та ми з вами вже знаємо, що великий внесок в антитурецьке повстання молдован під проводом господаря Молдови Іона Воде-Лю-

того зробив саме він, український полковник Сава Ганжа. Переможець битви під Бухарестом».

Павло Підкова – Господар Бухареста

На місце загиблого гетьмана Свирговського 1576 року з полковників був вибраний гетьманом Богдан Ружинський, нащадок великого князя литовського Гедиміна – «муж серця великого». Польський історик XVI століття Бартош Папроцький називає його популярним козацьким вождем, який був відомий запорозьким козакам під іменем, яке йому дали козаки, – гетьман Богданко, а автор «Історії Русів» називає його гетьманом Федором Богданом.

Загинув Богдан Ружинський 1579 року на форпості Аслам-Кермен, який був побудований для перекриття козакам шляху з гирла Дніпра в Чорне море. Козаки обрушилися на фортецю з такою силою, що від неї й сліду не лишилося. Та під час штурму використовували порохові «міни», які підкопували під мури фортеці. Під час підірвання одна міна не спрацювала і Богданко вирішив сам перевірити, у чому річ. У цей момент міна вибухнула і гетьман загинув.

По смерті гетьмана Богдана вибраний був гетьманом з полковників Павло Підкова.

Георгій Кониський пише в «Історії Русів»:

«Він був породи Волоської, з родини Князів, або Господарів тамошніх. Довгочасні заслуги війську Малоросійському і відмінні подвиги його в діях воєнних дали право на обрання. За його правління був скинутий зі свого достоїнства Петро Підкова, Господар Волоський, збунтованими Волохами. Він втік до Гетьмана Підкови, небожа свого, і виблагав його про своє відновлення. Гетьман, спорядивши сім полків реєстрових Козаків і два полки охочекомонних, вирушив з ними на Валахію».

У двох битвах козацькі війська розбили й розпорошили волохів. Гетьман наблизився до Бухареста, щоб його взяти в облогу, але урядовці, духовенство й народ, що вийшли з міста, просили гетьмана бути господарем замість його дядька, котрий тут же з гетьманом перебував і дав на те свою згоду. Гетьман по довгому зволіканню був нарешті переконаний проханнями та клятвами волохів прийняти у них господарський титул і вступити задля того до міста.

«По завершенню встановлених про такий випадок обрядів та святкування, Підкова зостався на правлінні господарства волоського, а війська Малоросійські при Полковниках та інших чинах відпустив до Малоросії з вдячною грамотою до всіх Чинів та Козаків за їхню до нього прихильність та старання. При собі залишив Підкова козаків з двадцять, найбільш відданих йому, а з іншими розлучався, як з рідними, у сльозах і в журбі».

Та козаки ще й не добрались як слід додому, коли дістали вістку про смерть гетьмана. Його вбив підступно один вельможа, запросивши господаря у приміську свою оселю хрестити немовля, мав там готових убивць з колишніх бунтівників. Вони, напавши на Підкову зненацька в самому домі, відтяли йому сокирою голову, поклавши її на поріг, а з ним убили одного старшину і двох козаків. Тіло Підкови з головою поховали козаки з честю в Канівському монастирі.

Література:

- Історія Русів*, Київ «Радянський письменник», 1991 (переклад Івана Драча).
Навчальні матеріали онлайн. http://pidruchniki.com/12461220/istoriya/ivan_svirgovskiy_getman_ukrayinskogo_kozatstva
- Іван Воде, Лютий, https://uk.wikipedia.org/wiki/Іван_Воде_Лютий.
- Bogdan Petriceicu Hașdeu, Ioan Vodă cel Cumplit, http://www.encyclopedia-dacica.ro/?operatie=subiect&locatie=izvoare_romanesti&fisier=Hasdeu_Bogdan_Petriceicu_-_Ioan_Voda_cel_Cumplit
- Сушинський, Б. І., *Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV-XIX ст.*, Одеса, ВМВ, 2004.
- Кониський Г., *Історія Русів*, Київ, «Радянський письменник», 1991 (переклад Івана Драча).
- Навчальні матеріали онлайн, http://pidruchniki.com/12461220/istoriya/ivan_svirgovskiy_getman_ukrayinskogo_kozatstva

Процеси національного самовизначення на Буковині восени 1918 року та вплив геополітичних факторів на подальшу долю краю / Procesele de autodeterminare națională în Bucovina în toamna anului 1918 și influența factorilor geopolitici asupra sortii viitoare a regiunii.

Сергій Гакман / Serhii HACHMAN¹

The Processes of National Self-Identification in Bukovyna in the autumn 1918 and Geopolitical Factor's Influence on the Region's Future Role. *On the wide documental material and contemporary evaluations of the researches of the First World War the important aspects of geopolitical struggle between Russia and Romania in the complicated and ambiguous Bukovinian question, when the fates of the region's inhabitants were closely intertwined with the geopolitical plans of great states, were analyzed. The author describes in detail the course of military and political events at the theatre of military actions after entering Romania into war at the side of Entente Powers in august, 1916, and till autumn, 1918. National liberation competitions of two largest groups of regional population – Ukrainians and Romanians, different approaches to the decision of state belonging of Bukovyna is presented in the article in detail. The military-strategic position of Romania and geopolitical considerations of great states leaders became the serious political test for all inhabitants of the region (regardless of ethnic origin). The result was the including of the whole territory of Bukovyna to the wide Kingdom of Romania after the end of World War. This decision was enshrined in the Paris Peace Conference.*

Procesele de autodeterminare națională în Bucovina în toamna anului 1918 și influența factorilor geopolitici asupra viitorului destin al regiunii. *În baza unui amplu set de materiale documentare și a unor evaluări ale cercetătorilor Primului Război Mondial, în articol au fost analizate aspecte importante ale confruntării geopolitice dintre Rusia și România referitor la problema complexă și ambiguă a Bucovinei, atunci când soarta locuitorilor provinciei s-au împletit într-un mod complicat și imprevizibil cu planurile geopolitice ale marilor puteri. Sunt descrise în detaliu progresul evenimentelor militar-politice în teatrul de operațiuni militare începând cu aderarea României, în august 1916, la război din partea Antantei și până la evenimentele din toamna anului 1918. Sunt reflectate mișcările naționale a celor mai mari grupuri de populație a Bucovinei, a celui ucrainean și a celui*

¹ **Сергій Гакман** – віце-президент Благодійного фонду «Суспільні ресурси та ініціативи», заступник директора – начальник науково-дослідного відділу Чернівецького регіонального центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій, кандидат історичних наук, доцент.

Serhii Hachman – vice președinte al Fondului de caritate "Resurse și inițiative publice", Director adjunct – șef Secție de cercetare științifică a Centrului regional Cernăuți și de perfecționare a calificării funcționarilor publici, doctor în istorie.

român. Sunt puse în discuție diferite abordări referitoare la soluționarea problemei apartenenței statale a acestui teritoriu. O provocare politică majoră pentru toți locuitorii din regiune (indiferent de etnie) a fost poziția militară strategică a României, precum și considerațiunile geopolitice ale elitelor din țările învingătoare. Acest lucru, la rândul său a dus la includerea întregului teritoriu al Bucovinei la Regatul România, extins după finalizarea războiului mondial, decizie, care în urmare a fost aprobată de Conferința de Pace de la Paris.

Keywords: *Ukrainian National Council, Romanian National Council, Bukovinian Council (viche), Constituent Assembly, General Congress of Bukovyna, ethnic factor, Paris Peace Conference.*

Cuvinte cheie: *Consiliul Național Ucrainean, Consiliul Național Român, Vecea Bucovineană, Constituanta, Congresul General al Bucovinei, factorul etnic, Conferința de Pace de la Paris.*

Наближається сторічний ювілей подій, які стали серйозним політичним випробуванням для усіх мешканців Буковини, незалежно від етнічного походження, коли вони в черговий раз виступили учасниками, свідками і водночас заручниками етнотериторіальних змін в цій частині Європи на фоні геополітичного протиборства між Росією і Румунією щодо Буковини під час **Першої світової війни**, спроб вирішення буковинського питання щодо взаємно узгодженого поділу території краю на основі етнічного принципу на північну та південну частини та інтересів великих держав під час післявоєнного врегулювання територій.

Проблема долі Буковини у цей період була і є в центрі уваги істориків України, Румунії, Республіки Молдова, Російської Федерації та інших країн світу. Особливо багато праць, опублікованих за останні декілька років, стосувалися періоду зародження цієї проблеми під час Першої світової війни. Водночас, зазначимо, що точки зору істориків згаданих країн не суперечать одна одній в оцінці явищ, які призвели до кризи Австро-Угорської та Російської імперій, але вже є протилежними одна одній в оцінках наслідків їх розпаду. При аналізі подій 1918-1920 р.р. українські історики (Є.Сахновський, І.Буркут, С.Попик, С.Троян, В.Фісанов) надають більшого значення ролі великих держав та їх геополітичних інтересів, тоді як їх румунські колеги (В.Дудаш, К.І.Стан, Д.Сучіу, І.Шербан) в оцінках політичних та територіальних змін виходять насамперед з тези про головну роль внутрішніх національно-визвольних змагань.

Останнім часом в українській історіографії актуалізована тема Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р., яке вітчизняні дослідники В.Ботушанський, І.Буркут, О.Романець вважають найвищим піднесенням українського національного руху. Зі свого боку румунська історіографія (А.Порцяну, Д.Преда, К.Продан, П.Черноводяну) розглядає події 1918 р. як на Буковині, так і в Бессарабії переважно у контексті «Великого Об'єднання Румунії».

Проблема майбутньої долі Буковини черговий раз була актуалізована в міжнародних відносинах під час Першої світової війни. Сталося так, що долі румунів, українців, німців, євреїв, поляків та всіх інших жителів краю

складним і непередбачуваним чином переплелися із геополітичними планами великих держав. Проблема націй Австро-Угорської монархії привертала увагу політичних діячів ще у розпал Першої світової війни. У грудні 1916 р. президент США В.Вільсон звернувся до воюючих країн з пропозицією заявити про свої стратегічні цілі. У відповідь 10 січня 1917 р. країни Антанти виступили із спільною заявою, у якій, зокрема, йшлося про необхідність «звільнення італійців, а також слов'ян, румунів та чехословаків з-під чужого гніту»². Слід зазначити, що цей документ, у тій частині, що стосується Румунії, був складений з огляду на договір, підписаний 17 серпня 1916 р. У відповідності до нього після війни до румунської держави повинні були відійти Трансильванія, Банат та південь Буковини.

У той час, коли спалахнула Перша світова війна, міжнародне становище Румунії було досить складним. З дипломатичної точки зору Румунія підкреслювала, що не може йти мова про «*casus foederis*», передбачений договором із Троїстим союзом, оскільки її розпочала Австро-Угорщина, яка попередньо не узгоджувала це з бухарестським урядом. Нейтралітет Румунії був першим кроком розриву з Троїстим союзом і своєрідним нахилом до Антанти, котра отримала від неї доброзичливий нейтралітет. Крім цього, нейтралітет був єдиною можливою позицією для захисту національних інтересів малої країни, яка опинилася між двома воюючими імперіями – Австро-Угорщиною та Росією. Відстоюючи власні інтереси, ці країни здійснювали на Румунію неабиякий тиск, маневруючи більші чи менші щирими обіцянками. Зауважимо при цьому, що за втягнення у конфлікт малих держав, між воюючими блоками розгорнулася боротьба, якій, за висловом румунського історика І. Агрігороаєй, «бракувало гідності і совісті»³.

Німеччина та значною мірою й Австро-Угорщина давали Румунії досить великі обіцянки: особливий статус для Трансильванії, модифікацію кордонів на Буковині, уся Бессарабія, у т. ч. Одеса, сусідство з Україною – васальним герцогством Австрії. Імператор Вільгельм таємно пообіцяв, що впродовж 20 років Трансильванія буде анексована Румунією. Згодом, правда, через категоричну незгоду Будапешта, такі обіцянки надалі не фігурували у взаєминах цих країн. Найбільш послідовно захищав угорські інтереси Прем'єр-міністр граф Тиса, який пропонував шантажувати Румунію концентрацією на її кордонах австро-угорських військ та надати інструкції Болгарії «тримати румунів у руках». Щодо територіальних поступок, він був готовий до них, але не за рахунок Трансильванії⁴.

З іншого боку, слід відзначити, що у Південно-Східній Європі майбутня доля деяких народів та територій Австро-Угорщини залежала значною мірою від Росії. Зокрема, на Буковині етнічне, а згодом і територіальне, розмежування неможливо було провести без згоди Петрограда та Бухареста, які претендували на суттєву частину території краю. Ще 18 вересня (1 жовтня) 1914 р. була підписана російсько-румунська конвенція, згідно

² Див.: Насман С., Фісанов В. *Bucovina la intersecția intereselor naționale și geopolitice la sfârșitul primului război mondial* // Acta Musei Porolissensis. XXII. – 1998. – P. 602.

³ Агрігороаєй І. *Semnificația și finalitatea neutralității României (1914 – 1916)* // Acta III. Al III-lea Colocvium Internațional de Istorie Militară. (București – Sibiu, 3- 6. IX. 1996. București, 1997. P. 73.

⁴ Vlad I. *Budapesta și pericolul intrării României în război* // Acta III. – P. 49-50.

з якою Росія гарантувала Румунії територіальну цілісність і визнавала її право «приєднати населені румунами області Австро-Угорської монархії у момент, який вона вважатиме зручним». Румунія ж зобов'язувалася дотримуватися доброзичливого щодо Антанти нейтралітету⁵. Відносно Буковини передбачалося застосування при делімітації територій «етнічного принципу», факт, який сучасним румунським істориком Д.Преда розцінюється як «перша поступка Росії, якій ніколи не належала ця провінція, анексована у 1775 р. Габсбурзькою імперією»⁶. Наприкінці листопада 1914 р., під час бесіди з французьким послом М.Палеологом, російський цар Микола II, говорячи про успіхи російських військ, підкреслив, що це дозволить Росії «дійти до своїх природних кордонів [Карпат – н. а.] за рахунок австрійських та угорських земель, приєднавши Галичину, північну частину Буковини та Червону Русь»⁷. У таємному меморандумі, надісланому у листопаді 1914 р. Міністерству закордонних справ Росії, російський консул у Чернівцях Доліво-Добровольський виклав досить детально політичну ситуацію Герцогства Буковинського, звернувши особливу увагу на етнічні проблеми німців, русинів, поляків, євреїв та румунів, вважаючи русинів та румунів «двома еквівалентно-автохтонними народами». Говорячи про можливий територіальний поділ між Росією та Румунією, Доліво-Добровольський підкреслював, що «кордон пройде через повіти з російсько-румунським населенням». Такі обставини дозволяли, на його думку, узгоджувати лінію кордону з урахуванням воєнних, технічних і, можливо, економічних інтересів⁸.

Поставлені перед російськими дипломатами завдання, особливо у галузі національній, щоб здійснити поділ краю за етнічним принципом, були досить складними. Про це свідчить і дипломатичне листування. Як відзначав в одному з конфіденційних листів у середині грудня 1914 р. міністр закордонних справ Росії С.Сазонов, «для визначення кордону цієї частини [Буковини – н. а.] слід взяти до уваги етнографічні, стратегічні та економічні умови». І далі: «...Здавалося, що таким кордоном могла б вважатися лінія річки Сучави з відхиленням на південь, починаючи від її витoku далі на захід...»⁹. Таке ставлення до цієї проблеми росіян не могло задовольнити політичні кола Бухареста. 8 квітня 1915 р. І.К.Бретіану ознайомив уповноваженого російського міністра С.Поклевського з румунськими міркуваннями, згідно з якими до королівства повинні були відійти майже вся територія Бу-

⁵ Arh.St. – Fond Președenția Consiliului de Miniștri. – Dos. 126/1920 – 1935, – F. 126 – 130; Богушанський В.М. *Буковина у дипломатичній боротьбі за втягнення Румунії у війну на боці австро-німецького блоку (1914-1916 рр.)* // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 277.

⁶ Preda D. *De la neutralitatea armată la războiul de întregire. Aspecte diplomatice și militare ale intrării României în primul război mondial* // Acta III. – P. 29.

⁷ Палеолог М. *Царская Россия во время мировой войны*. – М.: Международные отношения, 1991. – С. 128; Фісанов В. *Австро-Угорщина як геополітичний експеримент* // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей Кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького державного університету ім. Ю.Федьковича. – Вип. 6. – Чернівці: ЧДУ, 1999. – С. 32.

⁸ Hacman S., Fisanov V. *Op. cit.* – P. 603.

⁹ Фісанов В. *Буковинське і галицьке питання у міжнародних відносинах періоду першої світової війни* // Вісник Центру буковинознавства. Серія історична. – Вип. I. 1993. – С. 146.

ковини з Чернівцями та сербські землі західного Банату. Згодом С.Сазонов під час бесіди з міністром Румунії у Петрограді К.Діаманді підкреслював, що це ставлення не має нічого спільного з поділом за етнічним принципом, у відповідності до відомої російсько-румунської конвенції 1914 р. Через деякий час, інформуючи Петроград про румунське ставлення щодо майбутніх кордонів з Росією,

С. Поклевський зазначав, що на півдні лінія кордону могла б пройти по Дунаю до гирла Тиси і далі «по вододілу останньої до кордону Галичини... пройде до Буковини» аж до Пруту, що його румунський уряд вважав би мати остаточним кордоном між Росією та Румунією. С. Сазонов негайно відповів: «Про прийняття нами лінії Прута не може бути й мови». На його думку, розмежування на Буковині може здійснюватися лише за умови дотримання етнографічного принципу. При цьому сторони могли б обмінятися невеликими ділянками, щоб домогтися «кращого обриса кордону». І все-таки у Петрограді готові були до значних поступок Бухаресту в буковинському питанні. У разі незгоди на запропоновані умови Румунії планували передати всю територію «між річками Сучава та Великий Сірет» з північним кордоном від пункту Слободзія на залізничній станції Глибока і далі до Селятина. Ця поступка, як зазначалося в одному з документів, є останньою. Причому «за нами зберігається суто руське населення північної частини Буковини з найближчими околицями Чернівців»¹⁰.

Внаслідок поразок у районі Дарданелл, особливо у Галичині та Польщі влітку 1915 р., зацікавленість країн Антанти у союзі з Румунією зростає, що вимусило їх погодитись, в обмін на союзництво, з територіальними претензіями Румунії на Трансильванію, Буковину до Пруту, цілий Банат, а також частину угорських комітатів вздовж Тиси. Разом з тим, в умовах, коли росіяни відступали, а Болгарія збиралася приєднатися до Центральних країн у боротьбі проти Сербії, румунський уряд не посмів вступити у війну, будучи оточеним ворогами, і нейтралітет Румунії був продовжений ще на рік. Улітку 1916 р. І. І. К. Бретіану визнав, що Румунія повинна вступити у війну «зараз або ніколи»¹¹. У своїх спогадах колишній представник французького Головного Командування маршал Жоффре досить чітко вказував на те, що наприкінці червня 1916 р. «всі висунуті Румунією умови були виконанні або знаходились у стадії виконання, зокрема боєприпаси та військові матеріали, які повинні були надходити з Росії, але особливо російський наступ, який сягав Карпат. Якщо Румунія не скористалася б цим визначальним моментом, – підкреслює він далі, – її воєнне значення ризикувало втратити свою ефективність», додаючи «особливо в очах росіян»¹². І сам Бретіану у розмові з британським послом зазначав: «Не бажаю запізнитися на потяг, і тому це не відбудеться»¹³. Тривалі переговори між країнами Антанти та Румунією закінчились підписанням договору від 4 (17) серпня 1916 р. У відповідності до статті IV, територіальні межі були наступні: «Від Пруту, з пункту існую-

¹⁰ Там само. – С. 147.

¹¹ Andreescu Ș., Berindei D., Brezeanu S. ș. a. *O istorie a românilor: Studii critice*. – Cluj-Napoca: Fundația culturală Română, Centrul de Studii Transilvănene, 1998. – P. 220.

¹² Цит за: Preda D. *De la neutralitatea armată...* – P. 24.

¹³ Цит. за: Andreescu Ș., Berindei D., Brezeanu S... *Op. cit.* – P. 220.

чого між Румунією та Росією кордону, який знаходиться поблизу населеного пункту Новоселиця, демаркаційна лінія піднімалася вздовж річки до кордонів Галичини, де Черемош впадає в Прут. Далі вона йшла за «кордонами» між Галичиною та Буковиною і між Галичиною та Угорщиною...»¹⁴. Це було своєрідною платою союзників за вступ Румунії у війну на їхньому боці.

14 (27) серпня 1916 р. Румунія розпочала загальну мобілізацію й оголосила війну Австро-Угорщині¹⁵. Але від рішення румунського прем'єра (4 липня) і до вступу його країни у війну (27 серпня) пройшли майже два місяці. Упродовж цього часу він, враховуючи те, що це був і політичний, воєнний договір, намагався з'ясувати його деталі. За цей період ситуація на фронтах змінилася: наступ Брусилова у Галичині був зупинений, бойові дії на західному фронті припинилися, а наступ болгар, скерований німцями, паралізував союзницьку армію у Салоніках. Унаслідок цього Румунія вступила у війну в не зовсім сприятливий для неї час¹⁶. З цього приводу, виражаючи думку, яка панувала у керівній військовій сфері Франції, генерал Бюа стверджував, що «своєчасне оголошення війни Румунією Австро-Угорщині, а саме в момент наступу генерала Брусилова, могло б мати вирішальний вплив на результат війни, у кінці ж серпня 1916 р. воно було запізним»¹⁷. Такої ж думки дотримувались і російські військові.

Лише за 120 днів війни румунська армія втратила дві третини національної території та 400 тис. чоловік. У грудні уряд та рештки армії евакуювалися в Молдову під «захисну парасольку» російської мільйонної армії. Причини цієї катастрофічної поразки були різноплановими: стратегічна позиція Румунії, оточеної з трьох сторін ворогами, яку неможливо було обороняти; наявність 1700-кілометрового кордону, котрий треба було захищати; Румунія була зв'язана із союзниками лише однією залізницею, що проходила територією Росії; хоча Румунія мала досить велику армію із задовільним морально-психологічним настроєм, проте вона була погано екіпірована та ще гірше керована; наявність союзників, які не могли або не бажали їй допомогти, та наявність плану воєнних дій (гіпотеза «Z»), котрий вимагав наступу одночасно на двох фронтах¹⁸.

Згідно з гіпотезою «Z», Румунія ввела в дію одразу 80 % своєї армії для наступу на Трансільванію, надавши другорядне значення південному напрямку, розпочавши наступ на Болгарію з інтервалом аж у 10 днів. Згодом у своїх спогадах С.Сазонов зазначав: «Активна участь Румунії могла бути нам корисна тільки за двох умов: якщо б вступ румунської армії в боротьбу проти Австро-Угорщини здійснився одночасно із наступом генерала Брусилова, який призвів до взяття Львова та Перемишля на початку 1915 р., і якщо б румунські війська, замість того, щоб поспішати зайняти Трансільванію і захопившись таким чином освоєнням області, котра при успішному

¹⁴ Буковина. – 1918. – 14 січн.; Preda D. *România și Antanta. Avaturile unei mici puteri într-un război de coaliție 1916-1917*. – Iași: Institutul European, 1998. – P. 81-82.

¹⁵ 1918 la români. *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român: Documente externe*. – București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983. – Vol. 2. – P. 812 – 813.

¹⁶ Andreescu Ș., Berindei D., Brezeanu S... Op. cit. – P. 220.

¹⁷ Цит. за: Сазонов С. Воспоминания. – М.: Международные отношения, 1991. – С. 328 – 329.

¹⁸ Andreescu Ș., Berindei D., Brezeanu S... Op. cit. – P. 221.

завершенні війни не могла не дістатись їй, вдарили по болгарях і запобігли їх нападу на Сербію, розгром якої відкрив Німеччині вільний доступ у Туреччину. Румунія, – констатував далі автор, – не виконала ні тієї, ні іншої умови і, переслідуючи свої вузькі цілі, вимагала до того ж від Росії забезпечення її південних кордонів від можливого вторгнення Болгарії в Добруджу. На цих умовах виступ Румунії на боці Держав Антанти втрачав усіляку цінність»¹⁹.

Одразу же після вступу у війну Румунія зазнала поразок. У жовтні-листопаді 1916 р. армії російського Південно-Західного фронту продовжували невпинні атаки. Російська ставка та генерал-ад'ютант Брусилов сподівались відвернути ними й катастрофу румунської армії, але на початку грудня 1916 р. вона була вимушена здати противникам Валахію, Добруджу і Бухарест²⁰. Румунські війська відступили на північ і схід, а російські полки, у свою чергу, перекидалися назустріч, де без відповідної підготовки були вимушені вступати у бій. Росія та Румунія залишалися зв'язаними лише вузькою одноколісною залізницею з обмеженою пропускною спроможністю. Єдиного фронту вже не існувало – він був розірваний на шматки, румунської армії як організованого цілого теж не існувало. Разом з тим, і противник був знесилений до крайньої межі та зупинений на початку 1917 р. Фронт стабілізувався.

До літа 1917 р. фронт, який було названо Румунським і який розтягнувся більш ніж на 400 верст по території Бессарабії, утримувався, в основному, російськими військами, чисельність яких перевищувала мільйон. Але російська Лютнева революція заклала початок розвалу армії, який вже влітку набув яскравих характерних рис. Солдати відмовлялися воювати, мітингували, створювали комітети, були випадки, коли вони відмовлялися виходити на позиції. Літній «наступ Керенського» провалився. У цей же час на південному напрямі успішно діяла румунська армія, яка одержала перемогу біля Мерешешть. Тоді ж і почала відходити російська армія²¹.

В обставинах, що склалися, Румунія була вимушена підписати 26 листопада (9 грудня) 1917 р. у Фокшанах перемир'я з країнами Троїстого союзу. Умови перемир'я передбачали призупинення сухопутних, морських та повітряних воєнних дій вздовж усього фронту, заборону всіх робіт, пов'язаних із зміцненням позицій, пересування військ на інші фронти. Обидві сторони зобов'язувались попереджати про поновлення воєнних дій за 72 години до їх початку²².

23 січня (5 лютого) 1918 р. Центральні країни вимагали в ультимативній формі від Румунії розпочати переговори щодо підписання мирного договору. Після неодноразових нагадувань, 28 січня (10 лютого) 1918 р., умунський уряд повідомив про свою згоду взяти участь у переговорах²³. Ке-

¹⁹ Сазонов С.Д. Вказ. праця. – С. 328.

²⁰ Заполовський В., Осачук С. *Слідами забутої війни 1914 – 1918 рр. в Буковині: Військово-історичний нарис, воєнні могили Першої світової війни в Північній Буковині, догляд воєнних могил*. – Чернівці: Молодий Буковинець, 1998. – С. 21.

²¹ Виноградов В.Н., Ерещенко М.Д., Семенова Л.Е., Покивайлова Т.А. *Бессарабия на перекрестке Европейской дипломатии: Документы и материалы*. – М.: Индрик, 1996. – С. 169 – 170.

²² Arh. St. – Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri. – Dos. 1\1917. – F. 1 – 2.

²³ Українське слово. – 1918. – 14 лют.; – 15 лют.

рівник нового уряду Румунії, сформованого після відставки І. І. К. Бретіану генералом А. Авереску, заявив, що в цих умовах мирний договір йому здається неминучим. 11 (24) лютого 1918 р. він розпочав таємні переговори з міністрами закордонних справ Німеччини та Австро-Угорщини²⁴, які завершилися підписанням 20 лютого (5 березня) 1918 р. прелімінарного мирного договору в передмісті Бухареста Буфтя між Румунією, з одного боку, та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з іншого. Згідно з умовами договору, досить важкими для Румунії, вона поступилася Добруджою до Дунаю, та надавала принциповий дозвіл Австро-Угорщині на вирівнювання кордону, повинна була демобілізувати 8 дивізій своєї армії, підтримати просування військ Четверного союзу через Молдову, Бессарабію у напрямку Одеси, покинути всі зайняті території Австро-Угорщини та дозволити вільне пересування через свою територію військових місії Центральних країн²⁵.

24 квітня (7 травня) 1918 р. у Бухаресті був підписаний ще важчий для Румунії договір. Вона відмовлялась від Добруджі, у т. ч. від Північної; їй гарантували лише вільний вивіз товарів залізницею Чернавода-Констанца; Австро-Угорщина отримала смугу на кордоні з Трансільванією площею майже 6 тис. км.² Румунія втрачала проходи через Карпатські гори і «відкривалась» для вторгнення. Дунай перетворювався у вільний шлях для німецького та австрійського торговельного та військового судноплавства. До складу договору увійшли три німецько-румунські економічні угоди (загальна, про нафту і з питань сільського господарства), що перетворювали Румунію на 10 років у сировинний придаток рейху. Договір передбачав також скорочення румунської армії до 20 тис. солдатів і офіцерів у піхоті, 3,2 тис. – у кавалерії та 9 тис. – в артилерії. Проте скорочення не зачіпало частини, розташовані на території Бессарабії, де румунська армія могла утримати дві піхотні дивізії за штатами воєнного часу, посилені егерськими батальйонами, та дві кавалерійські дивізії. Їх чисельний склад не обумовлювався²⁶. 28 червня парламент ратифікував договір²⁷, хоча для цього довелося розпустити його попередній склад²⁸. Потрібно було підписати його лише королю, але Фердинанд не поспішав²⁹.

Водночас через економічну, соціальну та політичну кризу, що охопила країни Четверного союзу, влітку 1918 р. Антанта домоглася суттєвих перемог над Центральними країнами на Західному фронті. Одна за одною

²⁴ Arh. St. – Fond Casa Regală. "D". – Dos. 5\1918. – Fil. 2; Українське слово. – 1918. – 26 лют.; *Politica externă a României: Dicționar cronologic.* / Coord. Calafeteanu I., Popișteanu C. și alții. – București: Ed. științifică și enciclopedică, 1986. – P. 164.

²⁵ Arh. St. – Fond Casa Regală. "D". – Dos. 10\1918. – Fil. 1; Українське слово. – 1918. – 8 март. (березн.); Stan C.I. Generalul Henri Mathias Berthelot – sprijinitor al cauzei naționale românești // *Sargetia – Acta Musei Devensis.* XXV. 1992 – 1994. – P. 774.

²⁶ Діло. – 1918. – 10 мая (травня); Українське слово. – 1918. – 9 мая; Буковина. – 1918. – 15 мая.

²⁷ Українське слово. – 1918. – 2 липня.

²⁸ Діло. – 1918. – 11 мая.

²⁹ Див.: Гакман С. *Перша світова війна та процеси національного самовизначення на Буковині* // Перша світова війна і революції: вектори соціокультурних трансформацій: колективна монографія / Наукова редакція д.і.н. проф. С.С.Трояна. – Київ: Кондор-Видавництво, 2017. – С. 172 – 197.

капітулювали Болгарія, уклавши 16/29 вересня 1918 р. перемир'я у Салоніках, та Туреччина, підписавши подібний документ 17/30 жовтня у Мудросі на о. Лесбос³⁰. 15 (28) вересня 1918 р. генерал Ф. д'Еспері розпочав наступ у напрямку Дунаю і, як результат, 17 (30) жовтня Сербія була звільнена³¹. 21 жовтня (3 листопада) 1918 р. було підписано перемир'я між Союзними та Асоційованими державами, з одного боку та Австро-Угорщиною – з іншого³².

Союзні сили, маючи у подальшому на меті звільнення румунських територій, розпочали підготовку до повторного вступу Румунії у війну на боці Антанти. З цією метою 24 жовтня 1918 р. в Румунію прибув В. Антонеску з посланням голови Ради Міністрів Франції Ж. Клемансо, у якому зазначалось очікування Франції щодо поновлення Румунією воєнних дій на боці Антанти. У відповіді І. І. К. Бретіану на дане послання підкреслювалося, що румуни готові довести свою причетність до благородної справи союзників «для того, щоб сприяти реалізації найважливіших прагнень» румунського народу, і негайно доручив генералу Презану таємно пристосувати до даної ситуації плани мобілізації румунських збройних сил та взаємодії з союзними військами. Французький генерал Г. Бертело, який намагався прискорити поновлення Румунією воєнних дій, також підкреслював, що це необхідно їй «для звільнення територій та отримання нових прав у реалізації національних територіальних вимог». Цієї ж думки дотримувався генерал К. Коанде, який очолював уряд після відставки 24 жовтня (бл. листопада) 1918 р. А. Маргіломана. При цьому К. Коанде підкреслював: «Ми маємо найбільший інтерес стати до загального миру поруч, у військовому розумінні, з нашими союзниками»³³. Румунський уряд надіслав командувачу німецьких та австро-угорських військ у Румунії фельдмаршалу Маккензену ультимативну вимогу евакуювати впродовж 15 днів окупаційні війська, і, оскільки це не було повністю виконано, 27 жовтня (9 листопада) 1918 р. додатково були надіслані 24-годинний ультиматум з вимогою очистити територію Румунії від німецьких військ і заява про денонсацію Бухарестського миру. Того ж дня король Румунії Фердинанд I надіслав президенту Франції Р. Пуанкаре та прем'єр-міністру Ж. Клемансо заяву про приєднання до «спільної справи» і бажання поновити боротьбу «для реалізації національних ідеалів»³⁴. Так, за день до підписання 29 жовтня (11 листопада) 1918 р. перемир'я між Німеччиною та Союзними і Асоційованими державами³⁵ і фактичного закінчення війни Румунія, повернувшись до табору Антанти, опинилася серед країн-переможниць. Згодом румунські політики підкреслювали, що Румунія поновила воєнні дії на боці Союзних держав ще до підписання ними перемир'я

³⁰ Діло. - 1918. - 6 падол. (листопад); *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoșterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe.* - București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986. - Vol. 3. - P. 29-31; *Politica externă a României...* - P. 166.

³¹ *Politica externă a României* - P. 166.

³² *Desăvârșirea unității național-statale...* - Vol. 3. - P. 32-41

³³ Cit. după: Stan C.I. *Generalul Henri Mathias Berthelot...* - P. 777-779.

³⁴ *Desăvârșirea unității național-statale...* - Vol. 3. - P. 32-41; Діло. - 1918. - 6 падол. (листоп.); *Politica externă a României...* - P. 166.

³⁵ *Desăvârșirea unității național-statale...* - Vol. 3. - P. 52-70.

з країнами Четверного союзу, взявши «активну участь у визволенні своєї національної території». При цьому підкреслювалося, що ніколи положення, передбачені Бухарестським мирним договором, не набрали чинності, оскільки він не був промудрований королем³⁶.

Восени 1918 р. внаслідок загальної кризи Австро-Угорської імперії, яка була спричинена її поразкою у Першій світовій війні, що, у свою чергу, призвело до загострення внутрішніх протиріч, зокрема етнічних, активізувалися процеси національного самовизначення народів, котрі населяли цю «клаптикову» монархію.

4 жовтня 1918 р. у верхній палаті віденського парламенту були обговорені пропозиції президента США Вудро Вільсона, адресовані 8 січня воюючим країнам, так звані «чотирнадцять пунктів». Відносно Австро-Угорщини у 10-му пункті цих пропозицій передбачалося, що всі народи монархії «повинні отримати найширшу можливість автономного розвитку»³⁷.

Чеські, югослов'янські, польські та італійські депутати зайняли тверду позицію щодо політичної організації тогочасної Австро-Угорщини, вимагаючи повної незалежності. Єдиними неавстрійськими депутатами, які тоді зайняли проавстрійську позицію, були деякі депутати від Буковини. Депутат К. Іспеску-Грекул, голова румунського парламентського клубу (складався з 6 осіб), вимагав автономію для 6 мільйонів румунів Австро-Угорської монархії, але ця автономія повинна була мати місце у складі федералізованої двоєдиної монархії. Інший буковинський депутат Б. Штраухер від імені євреїв Буковини висловив бажання, щоб Австрія залишилася тією державою, яка б об'єднувала вільні народи, що проживають на її території. Український депутат

Є. Петрушевич вимагав об'єднання всіх українців Австро-Угорщини у єдину державу³⁸.

Восени 1918 р., після досить тривалого періоду заборон та суворого режиму законів війни, певне відновлення та радикалізацію переживав національний рух на Буковині, визначальну роль в якому відігравали найбільші етнічні групи регіону – українці та румуни.

Зокрема, на думку сучасного румунського дослідника М. Чаушу, румуни Габсбурзької імперії, як й італійці або серби, прагнули до об'єднання з румунською державою всіх територій сусідніх країн, населених представниками румунського етносу. Діячів національного руху Буковини, які боролися за її приєднання до Румунії, можна умовно поділити на три групи, певною мірою відокремлених. Перше угруповання складалося з буковинських біженців, які знаходились на території Румунського королівства, інша група була сформована з румунських парламентаріїв у Відні, а третя перебувала на чолі національного руху румунів безпосередньо на території Буковини³⁹.

Вже через декілька днів після обговорення у віденському парламенті «чотирнадцяти пунктів», 11 (24) жовтня 1918 р., група румунських інте-

³⁶ Economu R. *Unirea Bucovinei. 1918.* – București: Ed. Fundației culturale române, 1994. – P. 95.

³⁷ *Ibidem.* – P. 2.

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ Ceaușu M. *Mișcarea națională românească din Bucovina la sfârșitul primului război mondial (Manuscris).*

лігентів Чернівців, за ініціативою професора Чернівецького університету С. Пушкаріу, зібралася у будинку головного лікаря дитячої лікарні І. Бодя. Враховуючи те, що жодний з них не був депутатом австрійського парламенту, а також офіційно не представляв жодної політичної партії Буковини, уважаючи, що у румунських депутатів віденського парламенту, як і у представників партій, відсутня тверда національна позиція, вони ухвалили рішення розпочати боротьбу за національні права румунів Буковини. З цією метою вирішили створити газету «Гласул Буковіней», яка мала виходити двічі на тиждень. Того ж вечора була прийнята прокламація, котру передбачали опублікувати в першому номері тижневика, у тексті якої висловлювалося прагнення «будувати своє майбутнє у рамках румунізму»⁴⁰.

Водночас на Буковині активізувався українських національний рух. 13 жовтня 1918 р. у Чернівцях відбулася міжпартійна конференція буковинських українців за участі чотирьох партій: національно-демократичної, радикальної, народної та соціал-демократичної, у ході якої було обрано повноважну делегацію з 22 осіб для участі в установчих зборах у Львові, у якій були представлені всі українські політичні партії та депутати-українці австрійського парламенту та крайового сейму⁴¹, а також ухвалено комюніке про вирішення долі української частини Буковини, в основі якого знаходився один з фундаментальних принципів вирішення проблеми українсько-румунських відносин на Буковині – поділ території на основі етнічного принципу на північну (українську) та південну (румунську) території⁴².

Лінія поділу по р. Сірет, запропонована українцями, викликала невдоволення у румунських колах Буковини. Виступаючи у віденському парламенті з ідеєю створення у межах Австро-Угорщини румунської держави, яка повинна охоплювати Трансільванію, Банат і південну частину Буковини, К. Ісopesку-Грекул окреслив північні кордони останньої по р. Прут, включаючи до румунської частини і м. Чернівці. Його підтримали депутат від соціалістів Г. Григорович та німецький депутат від Буковини Кешман. У свою чергу, українські депутати були проти вимог румунських лідерів відносно українських земель між Прутом та Дністром і м. Чернівці. Щоправда, у парламентській доповіді

К. Ісopesку-Грекула була сформульована вимога щодо Буковини лише по р. Прут, але й це, на думку українських лідерів, означало зазіхання на частину українських земель⁴³.

Міжнародне становище Австро-Угорської монархії, як і Центральних держав, які ще продовжували військові дії, було критичним, а боротьба національностей монархії, стимульована ідеями національної свободи та

⁴⁰ Mușat M. 1 decembrie 1918 – o zi pentru eternitate // Anale de istorie. – Anul XXXIII. – 1987. – Nr. 5. – P. 7-8; Bătălia pentru Bucovina / Ed. S. Neagoe. – Timișoara: Helicon, 1992. – P. 89.

⁴¹ Cernowitzer Morgenblatt. – 1918. – 15 okt.; Діло. – 1918. – 19 жовтн.

⁴² Буковина. – 1918. – 18 жовтн.; Ботушанський В.М. Участь українців Буковини у творенні української державності (1918-1920) // Народне віче Буковини 1918-1993: Документи і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. – Чернівці: Прут, 1994 р. – С. 44-45.

⁴³ Діло. – 1918. – 24 жовтн.; Діло. – 1918. – 30 жовтн.; Botușanskii V. Noiembrie pentru integritatea noastră // Zorile Bucovinei. – 1996. – 2 noiembrie.

єдності, проявляла себе досить твердо. Бачачи неминучий розпад імперії та бажаючи відвернути його, останній австрійський імператор Карл I підписав 16 жовтня 1918 р. Маніфест до народів монархії, яким обіцяв дати їм широку національну автономію та робив спробу реформувати габсбурзьку імперію на федеративних засадах⁴⁴. Через декілька днів губернатор Ецдорф почав реалізацію цього проекту на Буковині. Передбачалося надання автономії північній та південній частині краю в рамках Австро-Угорської модернізованої монархії за етнічним принципом⁴⁵.

Зазначимо, що утворення у 1917 р. Української держави відкривало можливість для конституювання соборної України⁴⁶. Делегація УНР на переговорах у Бресті в січні 1918 р. наполягала на приєднанні до України Східної Галичини, північної частини Буковини, українського Закарпаття та Холмщини. Але головну роль у переговорах у Бресті відігравали Німеччина й Австро-Угорщина, і саме вони диктували свої вимоги. Нарешті, у лютому 1918 р., у достатньо складний для УНР період, був підписаний мирний договір та таємний протокол, згідно з яким українська сторона оголошувала себе готовою «створити закони, котрі забезпечували права поляків, німців та євреїв в Україні», а австро-угорська сторона, у свою чергу, давала «українському народові в Австрії ще більші гарантії його національного та культурного розвитку, ніж ті, які він має на основі нині чинних законів»⁴⁷. Не пізніше 20 липня 1918 р. австрійська сторона повинна була створити у складі Австро-Угорщини автономну область із Східної Галичини та української частини Буковини. Згідно з угодою уряду України та Австро-Угорщини зобов'язувались створити умови для вільного національного та культурного розвитку етнічних груп, що проживали на їх території⁴⁸. Але у липні 1918 р. австрійський уряд відмовився реалізувати підписану ним угоду, а маніфест Карла I від 16 жовтня 1918 р. спізнився суттєво: він вже не міг вдовольнити вимоги пригноблених народів, які боролися за повну незалежність⁴⁹.

17 жовтня 1918 р. шість румунських депутатів, членів Віденського парламенту, об'єднаних у Клуб румунських парламентарів, утворили Румунську національну Раду на чолі з К. Ісopesку-Грекулом. Разом з тим, румунські депутати не були єдині у баченні майбутньої долі румунів Буковини. Зокрема, голова Румунської демократичної партії підтримував стійко ідею поділу Буковини, як компромісне рішення проблеми між румунами та українцями. А. Гурмузакі, який був і головою Буковинського сейму, відмовився

⁴⁴ Діло. – 1918. – 19 жовтня.

⁴⁵ Романець О., Михайлина П., Григоришин С. т. і. *Неспроможність буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії Радянської Буковини*. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 96.

⁴⁶ ЦДІАУЛ. – Фонд 581. Колекція документів про діяльність урядів і армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. – Оп.1. – Спр.1. – Арк. 1 – 8.

⁴⁷ Українське слово. – 1918. – 12 лют.; Попик С. Таємниця Брест-Литовська: до питання про австро-український протокол 1918 року // Питання історії нового та новітнього часу. Випуск 3. – Чернівці, 1994. – С. 136.

⁴⁸ Буковинське народне віче 3 листопада 1918 р. – Чернівці: Облполіграфвидав, 1990. – С. 42-43.

⁴⁹ Буркут І. Розпад Австро-Угорщини і формування нових держав Центральної та Східної Європи // Народне віче Буковини 1918 – 1993. – С. 35-36.

брати участь у будь-яких національних рухах. За таких обставин, оскільки не можна було очікувати на тверду ініціативу з боку Румунської національної ради у Відні, як стверджував згодом К. Ісopesку-Грекул, він надіслав листа Я. Флондору, щоб останній перейняв керівництво румунським національним рухом у свої руки⁵⁰.

22 жовтня 1918 р. у віденському парламенті, відповідно до маніфесту Карла I, було організовано обговорення питання щодо долі румунської нації. К. Ісopesку-Грекул від імені румунського населення монархії вимагав для румунів Буковини та Угорщини права організуватися у власній державі у рамках нової конфедерації держав Австрії. Депутат Г. Григорович, обраний від чернівецьких соціал-демократів, висловився за збереження єдності Буковини. Відповідаючи К. Ісopesку-Грекулу, який згадав прорумунські почуття ерцгерцога Франца Фердинанда, він нагадав, що у проєкті реконструкції Австрії на федеративній основі місту Чернівці відводиться роль майбутньої столиці нової української держави у складі Австрійської федерації, оскільки Львів має бути переданий Польщі. Український депутат М. Василько вимагав поділу Буковини між українцями та румунами, уточнивши, що українці обговорюватимуть ці питання у дусі права на самовизначення. Депутат Кешман, який представляв 200-тисячне німецьке населення Буковини та Галичини, виступив проти поділу Буковини, вимагаючи, щоб у рамках нового державного утворення гарантувались політичні та культурні права німецького населення⁵¹.

28 жовтня 1918 р. відбулося останнє засідання австрійського парламенту. З цього часу проблема національностей розглядалася тільки у рамках засідань національних рад. 11 листопада 1918 р. імператор Карл I Габсбург зрікся престолу, Австрія була проголошена республікою.

Водночас розгорталася боротьба українців за національне самовизначення та утворення автономної держави у складі Австро-Угорської імперії. 18-19 жовтня 1918 у Львові відбулися українські установчі збори, які вирішили утворити західноукраїнську державу у складі Австрійської федерації. До неї повинні були увійти Східна Галичина, північно-західна частина Буковини (разом з містами Чернівці, Сторожинець, Сірет) та північно-східна частина Угорщини (Закарпатська Україна). Органом верхової влади була визнана Українська національна рада, у котрій могли бути представлені всі етнічні групи, які проживали тут⁵².

Для безпосереднього керівництва на місцях було вирішено сформувати окремі делегації у Львові та Чернівцях. Після закінчення роботи установчих зборів буковинська делегація Української національної ради повернулася до Чернівців. У тому хаосі, який панував в Австро-Угорській монархії, не маючи інформації та інструкцій ні зі Львова, ні з Відня, будучи вимушеною діяти самостійно, 25 жовтня 1918 р., за участю політичних партій, громадських організацій, делегація утворила український крайовий комітет Буковини кількістю 30 осіб. Головою був обраний О. Попович⁵³. Також

⁵⁰ Nistor I. *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*. – Cernăuți, 1928. – P. 31.

⁵¹ Economu R. *Op. cit.* – P. 4-5.

⁵² ЦДІАУЛ. – Фонд. 581. – Оп. 1. – Спр. 93. – Арк. 2; Діло. – 1918. – 20 жовтн.; 22 жовтн.

⁵³ Попович О. *Відродження Буковини // Буковинський журнал*. – 1992. – № 2 – 3. – С. 184.

були створені комісії: адміністративна, народної оборони, фінансова, між-національних взаємин, редакційна. Комітет вирішив скликати 3 листопада 1918 р. віче для інформування про рішення установчих зборів та прийняття його власного «буковинського» варіанта. Комісії на чолі з М. Кордубою було доручено підготувати проекти ухвали віча та етнічного розмежування Буковини⁵⁴.

Проведення чіткої делімітації у багатонаціональному краї було досить проблематичним. За рівних прав народів, що проживали на Буковині, на своє національне самовизначення та державну незалежність, у багатонаціональному краї об'єктивною умовою здійснення цього права було компактне переважне проживання тої чи іншої нації на певній території. Компактне проживання українців переважно у північній частині краю стало підставою для визначення північної частини Буковини як української, в той час, коли південна частина, населена головним чином румунами, – як румунської⁵⁵.

У той же час лідери румунського національного руху готувалися до скликання національних зборів, на яких мали обрати румунську національну раду. 23 жовтня 1918 р. губернатор Буковини граф Ецдорф шифрованою телеграмою інформував віденське міністерство внутрішніх справ про намагання румунів Буковини надати національний напрямок тенденціям щодо автономії⁵⁶.

27 жовтня 1918 р. під керівництвом сторожинецького поміщика Я. Флондора у Чернівцях відбулися збори румунів Буковини. Делегатами на зборах були буковинські депутати від румунського населення в австрійському парламенті, депутати крайового сейму та примарі сіл. Як зазначала газета «Glasul Bucovinei» з цього приводу, «у зборах брали участь тільки особи, які в результаті будь-яких виборів отримали мандати депутатів або примарів у складі старої Австрії»⁵⁷. Збори прийняли рішення про «об'єднання цілої Буковини з іншими румунськими краями у самостійну національну державу, яка переслідуватиме цю мету у повній солідарності з румунами Трансільванії та Угорщини»⁵⁸. Для «керівництва румунського народу Буковини, захисту його прав та встановлення тісного зв'язку між всіма румунами, Костиуанта утворює національну раду у кількості 50 членів». На засіданні Румунської Національної Ради від 12 (25) листопада 1918 р. відбулася кооптація до складу Ради⁵⁹ і вже на засіданні Генерального Конгресу Буковини 15 (28) листопада від Ради брали участь 74 делегати⁶⁰. 12 (25) листопада на засіданні Ради було вирішено скликати на 15 (28) листопада Генеральний Конгрес Бу-

⁵⁴ Botuşanskii V. *Noiembrie pentru integritatea noastră*.

⁵⁵ Ботушанський В. *Участь українців Буковини у творенні української державності*. – С. 49.

⁵⁶ Ecomotu R. *Op. cit.* – P. 6.

⁵⁷ ДАЧО. – Фонд. 6. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1-5; *Unirea Basarabiei şi a Bucovinei cu România*. 1917 – 1918. – P. 259; Nistor I. *Unirea Bucovinei: Studiu şi documente*. – Bucureşti, 1928. – P. 36; *Glasul Bucovinei*. – 1918. – 29 oct.

⁵⁸ *Monitorul Bucovinei*. – 1918. – 14 noiembr.; *Unirea Basarabiei şi a Bucovinei cu România*. 1917 – 1918: *Documente*. Antolog. Calafeteanu I., Moisuc V. – Chişinău: Hyperion, 1995. – P. 259-260.

⁵⁹ *Monitorul Bucovinei*. – 1919. – 2 ian.

⁶⁰ *Unirea Basarabiei şi a Bucovinei cu România*. – P. 260; *Monitorul Bucovinei*. – 1918. – 14 noiembr.

ковини⁶¹. Під час засідання у своєму виступі Я. Флондор зазначав, що уряд Румунії підтримує ідею проведення Конгресу, виходячи з того, що «було б добре для румунських представників на мирній конференції показати світові, що не тільки ми, румуни, а й інші нації Буковини виявили бажання бути включеними до складу Румунії»⁶².

Зазначимо, що вже 28 жовтня 1918 р. Рада обрала Виконавчий комітет, який повинен був відігравати роль місцевого уряду, на чолі з Я. Флондором⁶³. Однак граф Ецдорф не хотів поступитися румунам адмініструванням Буковини, нагадавши їм, що північну частину Буковини вимагають українці, а румунам залишається південь до Сірету, територія ж між Сіретом і Прутом повинна управлятись спільно до остаточного вирішення проблеми⁶⁴.

2 листопада 1918 р. копія прийнятого 27 жовтня рішення Румунської національної Ради була надіслана міністерству закордонних справ Румунії в Ясси. Рада звернулась також до румунського уряду з проханням прийняти її дипломатичного представника, запропонувавши кандидатуру В. Боднереску⁶⁵. У доповіді, складеній у Лінці 27 грудня 1918 р., колишній губернатор Буковини стверджував, що напередодні національних зборів румунів було відомо про те, що буде прийнято рішення про поділ Буковини між румунами та українцями. Тільки вранці 27 жовтня 1918 р. Я. Флондор змінив ставлення до цього питання. Підтримуючи ідею Великої Румунії, колишній голова румунської національної партії стверджував, що Росія пообіцяла Румунії усю Буковину, і тому румуни «мають не тільки історичне право на територію цілого краю, а й згоду найзацікавленішого з союзників»⁶⁶. «Історичне право», висловлене Я. Флондором, ґрунтувалося на факті приналежності краю до 1775 р. Молдавському князівству. При цьому право нерумунського населення на самовизначення ігнорувалося. Що ж стосується згаданого ставлення Росії до цієї територіальної проблеми, то воно не відповідало дійсності.

Позиція румунських політичних кіл Буковини, офіційно проголошена 27 жовтня, викликала протест з боку українців, особливо українських студентів, які вважали ці територіальні вимоги агресивними зазіханнями на українські землі⁶⁷. Дії румунських політичних кіл змусили український Крайовий комітет скликати розширене віче Буковини⁶⁸, проти чого висловився губернатор краю Ецдорф, аргументуючи це тим, що таким чином будуть спровоковані румуни і це викличе безлад⁶⁹. Водночас розвій подій прискорився і впродовж кількох днів, з 28 жовтня до 3 листопада, Австро-Угорщина капітулювала та припинила існування як держава, розділившись на

⁶¹ ДАЧО. – Фонд 6. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 10; Scurtu I. *Integrarea provinciilor românești unite la 1918, în cadrul statului național român* // 1918. Sfârșit și început de epocă. – P. 53.

⁶² *Monitorul Bucovinei*. – 1919. – 2 ian.

⁶³ *Monitorul Bucovinei*. – 1919. – 7 febr.

⁶⁴ Suciu D. – *Monarhia și făurirea României Mari*. – București, 1997. – P. 206.

⁶⁵ Arh. M.A.E. – Fond 71/1914 E 2. – Vol. 31. – Part. 1. – Fil. 149, 151.

⁶⁶ Economu R. Op. cit. – P. 9.

⁶⁷ Буковина. – 1918. – 10 падол.

⁶⁸ Буковина. – 1918. – 1 падол.

⁶⁹ Попович О. Вказ. праця. – С.184.

кілька незалежних держав⁷⁰. У цих умовах 1 листопада українці взяли владу у свої руки у Львові, утворивши замість автономії, незалежну державу, яку згодом назвали Західноукраїнською Народною Республікою⁷¹.

На Буковині перебували два відділи українських січових стрільців, один у Чернівцях, інший у Вижниці, які ще 8 жовтня прибули з Наддніпрянської України. Ними командував архикнязь В. фон Габсбург (В. Вишиваний). Довідавшись про першолистопадовий переворот у Галичині, Український крайовий комітет направив більшість військових на допомогу Львову, а також розпочав переговори з українськими старшинами 41 піхотного полку та 22 полку крайової оборони, вимагаючи, щоб вони за допомогою українських солдат у своїх частинах «роззброїли румунських та чужинних старшин та вояків і стали опорою для української влади». Даному плану не судилося бути виконаним через події, котрі відбулися 2 листопада 1918 р.⁷² На той час у Чернівцях залишилися тільки тилові частини вказаних австрійських полків, що не перебували на фронті. Того ж дня через ускладнення ситуації губернатор мав бесіду з двома командирами цих військових частин. Вони проінформували його про те, що зможуть підтримувати порядок у місті і що солдати залишаться у казармах. І все ж через годину після цієї бесіди озброєні підрозділи покинули казарми і, не бажаючи слухати офіцерів, спровокували низку інцидентів, котрі мали місце в ніч з 2 на 3 листопада 1918 р.⁷³ До них долучилися й цивільні особи, внаслідок чого у місті мало місце безладдя. У цих умовах, щоб забезпечити лад у краї, крайовий комітет доручив українським старшинам організувати добровольців, які рекрутувалися в основному зі студентів, гімназистів та робітників⁷⁴. Водночас дуже мало підрозділів жандармів та охорони губернатора залишилися вірними австрійським властям. Граф Ецдорф зазначав, що він не міг ввести воєнний стан, оскільки йому бракувало сил його підтримувати⁷⁵.

2 листопада 1918 р. губернатор Ецдорф зустрівся з румунськими депутатами та представниками Українського національного комітету Буковини. Під час зустрічі

А. Гурмузакі та Г. Григорович переконували губернатора в тому, що він має здійснювати владу разом з радою, сформованою з представників всіх національностей до укладення миру. Цю точку зору не підтримували представники українського національного руху та А. Ончул, які прагнули здійснити поділ Буковини за етнічним принципом⁷⁶.

У цій складній і суперечливій ситуації 3 листопада 1918 р. у Чернів-

⁷⁰ Діло. – 1918. – 8 падол.; Буркут І. *Розпад Австро-Угорщини і формування нових держав Центральної та Східної Європи* // Народне віче Буковини 1918-1993: Документи і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. – Чернівці: Прут, 1994. – С. 36-37.

⁷¹ ЦДІАУЛ. – Фонд. 581. – Оп. 1. – Спр. 93. – Арк. 2; Діло. – 1918. – 2 падол.; Діло. – 1918. – 15 падол.

⁷² Буковина: її минуле та сучасне. / Під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж – Філадельфія – Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 306.

⁷³ Есепому R. Op. cit. – Р. 12-13.

⁷⁴ Буковина: її минуле та сучасне. – С. 306.

⁷⁵ Есепому R. Op. cit. – Р. 12-13.

⁷⁶ Ibidem.

цях відбулося Буковинське народне віче, завдання якого полягало у тому, щоб перебравши владу на українській частині Буковини, об'єднати цю землю з існуючою тоді українською державою⁷⁷. У прийнятому рішенні зазначалось: «Місто Чернівці, відтак політичні повіти Заставна, Кіцмань, Вашківці та Вижниця цілі, а Чернівецький та Сіретський повіти за виїмкою громад, указаних із двох останніх переписів як переважно румунські; вкінці ті громади Сторожинецького, Радовецького і Кімполунгського повітів, у котрих оба останні переписи виказують українську більшість, – творять окрему від румунської частини краю українську територіальну область»⁷⁸. Віче визнало за найвищу владу «Українську національну раду, утворену на з'їзді мужів довір'я у Львові», вимагаючи від її буковинської делегації «перебрати негайно правління української часті краю». Рішення передбачало також визнання рівних з українцями прав усіх національних меншин краю та можливість мати своїх представників в Українській національній раді. Як згадував пізніше О. Попович, під кінець віча «із стихійною силою грянуло гасло народу: «Хочемо до України!»⁷⁹. Внаслідок цього до рішення був включений пункт, якого не було у його проекті: «Віче бажає прилучення австрійської часті української землі до України». Північна частина Буковини стала складовою частиною української держави. Визнаючи необхідність легалізації української державності, віче виступило з ініціативою вироблення конституції західноукраїнської держави на демократичних засадах, а саме: рівних прав для всіх громадян незалежно від статі та національності⁸⁰.

Члени крайового комітету розпочали переговори з Румунською національною радою, але вони не призвели до позитивного результату. 6 листопада 1918 р. крайовий комітет на чолі з О. Поповичем, підтриманий групою А. Ончула, перебрав мирним шляхом владу на Буковині: українці у північній частині краю, румуни – у південній, у м. Чернівці встановлювався українсько-румунський кондомініум, у змішаних населених пунктах владу повинні були встановлювати за згодою громад⁸¹. З цієї нагоди був опублікований маніфест за підписом О. Поповича та А. Ончула українською, румунською і німецькою мовами. 7 листопада відбулося складання присяги, українськими службовцями О. Поповичу, румунськими – А. Ончулу. Почалося формування місцевих органів влади. Такий стан речей повинен був залишитись до рішення долі Буковини на майбутній мирній конференції⁸².

Ситуація, що склалася на Буковині, не влаштовувала прихильників ідеї «Великої Румунії» як на Буковині, так і в самій Румунії. Представники

⁷⁷ Буковина: її минуле та сучасне. – С. 493.

⁷⁸ Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Українською РСР. 1917-1941. Документи й матеріали. – Чернівці: Облвидав, 1958. – С. 116.

⁷⁹ Цит за: Макар Ю., Масан О. «Хочемо до України!» // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 36: Історія. – Чернівці: ЧДУ, 1998. – С. 8.

⁸⁰ Боротьба трудящих... – С. 125-126; Народне віче Буковини 1918-1993. – С. 116-117.

⁸¹ Діло. – 1918. – 18 падол.; Economu R. Op. cit. – Р. 143.

⁸² Попович О. Вказ. праця. – С. 187-188; Ботушанський В. Ухвала Буковинського народного віча... – С. 20; Буковина: історичний нарис. – С. 216; Див: Hacman S. *Procesele de autodeterminare națională din Bucovina, în toamna anului 1918* // 1918. Sfârșit și început de epocă. – Satu Mare – Zalău: Ed. «Lecon» Zalău, Ed. Muzeului sătmărean, 1998. – P. 200-201.

Румунської національної Ради звернулися до уряду Румунії з проханням ввести війська на територію краю. Уряд А. Маргіломана одним із своїх останніх кроків (24 жовтня (6 листопада) 1918 р. він подав у відставку)⁸³ прийняв рішення щодо «направлення необхідної допомоги буковинським румунам»⁸⁴. Керівника румунського уряду не могли зупинити ні проявлений опір німецького командування щодо будь-яких воєнних дій на Буковині, які воно готове було розцінити як недружній жест по відношенню до II-го Рейху, ні спроба А. Ончула протестувати проти введення румунських військ на Буковину. З цією метою він відбув у м. Ясси⁸⁵, де, за твердженням сучасного історика з Румунії Д. Сучіу, «не домігся аудієнції, при цьому був ображений студентами»⁸⁶.

8-а румунська дивізія під командуванням генерала І. Задіка одержала наказ яського уряду разом з «усіма прикордонниками та жандармами, які несли службу на кордоні з Буковиною», «негайно» зайняти населені пункти Іцкань та Сучаву, а потім поступово усю провінцію з Чернівцями включно. У повному «розпорядженні румунського командування були також 3-й та 8-й полки 2-ї кавалерійської дивізії, які повинні були прибути з Фелтічень та Дорогой у Бурдужень, а також по артилерійській батареї з кожного полку відповідної дивізії, усі частини та підрозділи повинні були мати достатній запас провіанту». 11 листопада 1918 р. румунські війська зайняли місто Чернівці⁸⁷. Згідно із заявою румунського представництва у Парижі, опублікованою у газеті «L'étoile rouje» 29 листопада 1918 р., рішення про марш румунських військ на північ Буковини прийняло Командування союзних військ в особі французького генерала Бертело⁸⁸. Безумовно, зайняття всієї Буковини відповідало перш за все інтересам румунського уряду, проте, опублікування ж цієї заяви у Парижі є підтвердженням висловлення Я. Флондора на засіданні Румунської національної ради від 12 листопада 1918 р. про те, що рішення румунського уряду щодо зайняття всієї Буковини було узгоджено із Антантою і відповідало також її інтересам⁸⁹. Переважна більшість сучасних українських істориків розцінюють вступ румунських військ у північну частину Буковини як окупацію. Зокрема, В.Ботушанський стверджує, що королівська Румунія «всупереч волі українського населення краю ввела і у північну частину окупаційні війська, чим порушила державний суверенітет складової частини Західноукраїнської держави. З точки зору міжнародного права це було загарбання чужої території і порушення прав людини»⁹⁰.

Після вступу румунських військ на Буковину повнота влади у краї перейшла до рук місцевої Румунської національної ради, створеної 27 жовтня 1918 р. На її засіданні 12 листопада 1918 р. обговорювалися різні питан-

⁸³ Stan C.I. *Generalul Henri Mathias Berthelot...* – P. 779.

⁸⁴ Preda D., Alexandrescu V., Prodan C., *În apărarea României Mari. Campania Armatei Române din 1918 – 1919.* – București: Ed. Enciclopedică, 1994. – P. 84.

⁸⁵ ДАЧО. – Фонд. 6. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 6 – 9.

⁸⁶ Suciuc D. *Op. cit.* – P.207.

⁸⁷ *Monitorul Bucovinei.* – 1918. – 14 noiembr.

⁸⁸ *Cit. după: Economu R. Op. cit.* – P. 12.

⁸⁹ ДАЧО. – Фонд. 6. – Оп. 1. – Спр. 2. – Fil. 8.

⁹⁰ Botuşanskii V. *Noiembrie pentru integritatea noastră.*

ня внутрішнього устрою краю, його адміністративного управління⁹¹. Відтепер загальне керівництво краєм здійснював крайовий уряд, що складався з 14 державних секретарів. Його склад та діяльність визначалися законом від 12 листопада 1918 р., прийнятим самим урядом⁹², загальне ж керівництво краєм здійснювали два міністри-делегати⁹³. У своїй діяльності крайовий уряд ще керувався австрійськими законами, маючи повноваження у багатьох питаннях управління краєм⁹⁴. Поза його компетенцією були зовнішні зносини, оборона, державна безпека, монетарна політика, якими відала центральна влада у Бухаресті. Постановою крайового уряду було також встановлено систему добору кадрів, за якою призначення державних службовців секретаріатів, пошти та залізниці здійснювалось згідно з поданням міністра-делегата⁹⁵.

28 листопада 1918 р. під егідою Румунської національної ради у Чернівцях відбувся Генеральний Конгрес Буковини. У конгресі брали участь Румунська національна рада (74 члени), до складу якої входив також уряд Буковини (14 членів), Польська національна рада, представлена 6 членами, Німецька національна рада у складі 7 осіб, а також 13 керівників громад, у яких більшість складали українці з лівого берега Пруту, а саме Раранчі, Топорівців, Малого Кучурова, Іванківців та Сторонець-Путили⁹⁶. Відносно останніх у сучасній українській історіографії існує думка, що ці 13 осіб були вписані у протокол Конгресу пізніше як «доказ тверджень румунських істориків» про те, що у конгресі «брали участь всі національності, які проживали на Буковині»⁹⁷. Були запрошені як гості представники румунської армії, члени Сфатул Церій з Бессарабії (4 делегати) та делегати Румунської національної ради Трансильванії та Угорщини (3 чоловіки), представники інтелігенції та селянства⁹⁸.

У відповідності до порядку денного, під назвою «Встановлення політичного відношення Буковини щодо Румунського королівства», було прочитано Рішення про приєднання всієї Буковини до Румунії. Його доповнили виступи І. Ністора та В. Боднереску. На конгресі виступили делегат від польської громади С. Квятковський та делегат від німецької общини А. Леботон, які прочитали рішення своїх громад про підтримку приєднання Буковини до Румунії⁹⁹. Після цих заяв було прийняте рішення про «беззастережне та

⁹¹ ДАЧО. – Фонд. 6. – Оп. 1. – Спр. 2. – Fil. 6-9, 10.

⁹² ДАЧО. – Фонд. 6. – Оп. 1. – Спр. 1. – Fil. 1-2; – Спр. 2 (9). Fil. 3-4, 10.

⁹³ ДАЧО. – Фонд. 6. – Оп. 1. – Спр. 1. – Fil. 12.

⁹⁴ *Monitorul Bucovinei*. – 1918. – 14 noiembrie.

⁹⁵ Піддубний І. *Адміністративне управління Буковини у міжвоєнний період (1918-1940)* // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті літаври, 1999. – Т. 3. – С. 294.

⁹⁶ *Plai Românesc*. – 1995. – 28 noiembrie.; Mușat M. *1 decembrie 1918...* – Р. 9; Economu R. *Op. cit.* – Р. 37.

⁹⁷ Григоришин С. *Політика Румунії по відношенню до Північної Буковини в роки першої світової війни* // Народне віче Буковини 1918-1993. – С. 73.

⁹⁸ ДАЧО. – Фонд. 6. – Оп. 1. – Спр. 3. – Fil. 1; Economu R. *Op. cit.* – Р. 37.

⁹⁹ Arh. St. – Fond Președenția Consiliului de Miniștri. – Dos. 17/1918. – Fil. 26-29; *Monitorul Bucovinei*. – 1919. – 23 ian.; Pintescu F. *Atitudinea germanilor din Bucovina față de regimul românesc în anul 1919* // Codrul Cosminului. Serie nouă – *Analele științifice ale Universității "Ștefan cel Mare"*

довічне об'єднання Буковини у її старих кордонах до Черемошу, Колачина та Дністра з Румунським Королівством»¹⁰⁰. Того ж дня були надіслані телеграми щодо цієї події королю Румунії Фердинанду, румунському уряду та представникам Великобританії, Франції, Італії та США у Яссах¹⁰¹.

На думку автора, навіть якщо б не виникали сумніви відносно участі у Конгресі згаданих 13 осіб, навряд чи його можна вважати органом, який представляв інтереси населення всієї Буковини, враховуючи приведені вище склад його делегацій та етнічний склад буковинського краю. На цьому фоні процедурні недоліки здаються дрібницями.

18 грудня 1918 р. були прийняті декрети-закони про приєднання Буковини до Румунії та про управління Буковиною¹⁰². При цьому, ще 12 грудня 1918 р. прем'єр-міністром Румунії знову став І. К. Бретіану, який був прихильником централізованого політичного режиму, з виключенням будь-якої автономії нових провінцій, які увійшли до складу Румунії. Визнаючи тільки лімітовану адміністративну децентралізацію на рівні повітів і використовуючи свій авторитет лідера Націонал-ліберальної партії та голови уряду, а також певний вплив на короля, який був у Румунії конституційним фактором, він проявив свою позицію двома декретами¹⁰³, а саме: 18 грудня 1918 р. він видав декрети-закони № 3714 та 3715 відповідно щодо приєднання Буковини до Румунії, про управління Буковиною¹⁰⁴. Ці декрети-закони пройшли процедуру ратифікації 29 грудня на зборах депутатів¹⁰⁵, 26 грудня – у Сенаті, а 31 грудня були промудьговані королем¹⁰⁶. Ними був здійснений суттєвий крок до уніфікації та централізації Румунії, одночасно позбавивши Буковину будь-яких ознак автономії. Питання ж територіальної приналежності Буковини у міжнародному контексті належало вирішити на майбутній післявоєнній мирній конференції.

Більшовицький режим не мав особливого інтересу до Буковини. Винятком стали дії більшовицьких дипломатів і військових навесні 1919 р, продиктовані військово-стратегічними міркуваннями і з метою об'єднання через Буковину і Галичину російських, українських і угорських комуністичних сил. Досить чітко проглядалася роль Буковини та Галичини в стратегічних планах більшовиків у шифрованій телеграмі від 21 квітня 1919 р., відправленій В. Леніним І. Вацетісу і С. Аралову. У ній, зокрема, зазначалося: «Просування в частині Галичини і Буковини необхідно для зв'язку із Радянською Угорщиною. Це завдання необхідно вирішити швидше і міцніше, а за її межами ніяке заняття Галичини і Буковини нам не потрібно». Аргументувалося це тим, що українська армія «безумовно, і ні в якому випадку не по-

Suceava. – 1999. – Nr. 5. – P. 267.

¹⁰⁰ *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România*. – P. 333 – 335; Документи Объединения (1859-1918) // *Cugetul*. – 1992. – № 2. – С. 63; *Monitorul Bucovinei*. – 1919. – 5 ian.; *Plai Românesc*. – 1995. – 28 noiembrie.

¹⁰¹ *Unirea Basarabiei și a Bucovinei...* – P. 341 – 344.

¹⁰² *Unirea Basarabiei și a Bucovinei...* – P. 344 – 347; *Monitorul Bucovinei*. – 1919. – 2 ianuarie.

¹⁰³ Economu R. *Op. cit.* – P. 41 – 42.

¹⁰⁴ ДАЧО. – Фонд 6. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 5, 6-9; *Monitorul Bucovinei*. – 1919. – 2 ianuarie.

¹⁰⁵ ДАЧО. – Фонд 6. – Оп. 1. – Спр. 13. (11). – Арк. 1-3.

¹⁰⁶ ДАЧО. – Фонд 6. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 10-11.

винна відволікатися від своїх двох головних завдань», серед яких – допомога Донбасу та встановлення залізничного зв'язку із Радянською Угорщиною¹⁰⁷.

Трохи пізніше, 1 травня 1919 р., уряди РРФСР та УРСР надіслали ноту Міністерству закордонних справ Румунії з вимогою негайної евакуації румунських військ з території Бессарабії, а 2 травня уряд УРСР надіслав ноту з вимогою «заявити протягом 48 годин про свою згоду негайно евакуювати свої війська з Буковини». У ній, зокрема, наголошувалося: «Робітничий клас України не може допустити, щоб між Радянською Угорщиною та Радянською Україною Буковина лишилася поневоленою»¹⁰⁸.

Слід зазначити, що ця дипломатична акція була запланована радянським керівництвом за кілька днів. Її мотивацію та кінцеву мету певною мірою розкриває розмова, яку вів Х. Раковський «прямим проводом» 28 квітня 1919 р. Зокрема він зазначав: «Як політичну демонстрацію, яка супроводжувала б наш наступ на Буковину та Бессарабію, можна надіслати ноту Румунії та її гарантам – союзникам. Центральним пунктом у цій ноті може стати російсько-румунський договір від 5 березня минулого року [5 березня 1918 р. в Яссах була підписана російсько-румунська угода, відповідно до якої Румунія зобов'язувалась у двомісячний термін вивести свої війська з Бессарабії¹⁰⁹ – н. а.]. Він залишає для нас зручне пряме підґрунтя для воєнних дій проти румунів, об'єктом котрих ми поставимо Бессарабію, а фактично – повалення румунської буржуазії та об'єднання по її трупах з Угорщиною. Ця політична акція підтримає настрої Угорщини». Далі голова українського Раднаркому підкреслював: «Операції проти румунів ми готуємо, використовуємо, явним чином, інтернаціональні та бессарабські елементи так, щоб вони не йшли на шкоду виконанню директив Володимира Ілліча. Я особисто вважаю, що наші операції в Буковині та Бессарабії ми будемо проводити під місцевою фірмою, не афішуючи себе». У цій же розмові йшлося про те, що в Одесі вже готується уряд для Бессарабії «з бессарабських товаришів»¹¹⁰.

2 травня нарком з воєнних питань РРФСР М. І. Подвойський інформував В. І. Леніна та Л. Д. Троцького про те, що «на Україні відбувається формування Червоної армії (...) інтернаціоналістів для походу на Угорщину» і просив допомогти з укомплектуванням зброєю та обмундируванням»¹¹¹.

Плани більшовиків провалились. У відповіді румунського уряду від 19 травня 1919 р. на ноти від 1 та 2 травня висловлювалося сподівання у подальшому розвитку нормальних взаємин між обома країнами. 11 липня міжсоюзницька військова рада прийняла рішення про військове зайняття

¹⁰⁷ Советская Россия – Венгерская Советская Республика. 1919 год: Документы и материалы. – Москва: Международные отношения, 1990. – С. 93.

¹⁰⁸ *Relațiile româno-sovietice. Documente.* – Vol. 1. 1917-1934. – București: Ed. Enciclopedică, 1999. – Р. 39-42; Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Українською РСР. 1917-1941. Документи й матеріали. – Чернівці: Облвидав, 1958. – С. 172-175.

¹⁰⁹ Документы внешней политики СССР. – М.: Госполитиздат, – Т. I. – 1957. – С. 90, 249.

¹¹⁰ Виноградов В.Н., Ерещенко М.Д., Семенова Л.Е., Покивайлова Т.А. *Бессарабия на перекрестке Европейской дипломатии: Документы и материалы.* – М.: Индрик, 1996. – С. 267-268.

¹¹¹ Советская Россия – Венгерская Советская Республика. 1919 год: Документы и материалы. – Москва: Международные отношения, 1990. – С. 112.

Радянської Угорщини силами Антанти. 20-26 липня угорський уряд, невдоволений втратою Трансільванії, наказав своїм військам атакувати румунську армію, перетнувши Тису на Схід, що викликало серйозний опір останньої. 27 липня 1919 р. румунські війська форсували Тису і, змусивши угорців відступити, 4 серпня зайняли Будапешт. Це призвело до падіння уряду Б. Куна. Водночас в Україні більшовики зазнали цілу низку поразок від армії генерала Денікіна¹¹².

Отже, інтереси більшовиків до Буковини навесні 1919 р. були продиктовані воєнно-стратегічними міркуваннями і мали на меті об'єднання через Буковину та Галичину українських та угорських комуністичних сил¹¹³. Після повалення радянської влади в Угорщині, у більшовиків інтерес до Буковини несподівано зник. Українська радянська дипломатія навіть не відповіла на румунську пропозицію розпочати переговори навколо спірних проблем, забувши про цю проблему на довгі роки. Ніколи до літа 1940 р. ні СРСР (Росія), ні УРСР не висловлювали територіальних претензій до Румунії з приводу Буковини (на відміну від Бессарабії) ні дипломатичним шляхом, ні якимось іншим чином.

Після завершення війни, на Паризькій мирній конференції, яка розпочала свою роботу 18 січня 1919 р., румунська делегація намагалася досягти визнання надбань Румунією територій, які вже були в її управлінні, в т. ч. включення до свого складу усієї Буковини, посилаючись на рішення Генерального конгресу Буковини та на міжнародну конвенцію від 17 серпня 1916 р., згідно з якою Румунія брала участь у війні¹¹⁴.

Зазначимо, що комісія Конференції з питань румунських територій кілька разів обговорювала питання щодо можливих кордонів Буковини, аналізуючи румунські пропозиції. Цікаво, що ця комісія вирішила, що у доповнення до етнічного принципу, буде керуватися ще двома – економічним (головне, щоб, по можливості, не розрізати кордонами залізниці) та стратегічними (щоб «боронитися» від комунізму та реваншизму)¹¹⁵.

При цьому слід відзначити, що незважаючи на підписання сепаратного миру Румунії з країнами Четверного союзу, ще до початку мирної конференції офіційні представники країн Антанти підкреслювали своє лояльне ставлення до Румунії і навіть робили натяки на можливу підтримку її в тому, щоб на майбутній мирній конференції вона була представлена серед країн-переможниць¹¹⁶. 6 листопада 1918 р. була опублікована нота Уряду США,

¹¹² Prodan C. *Revenirea armatei române în țară, după confruntările militare româno-ungare din 1919 // 1918. Sfârșit și început de epocă*. – Satu Mare – Zalău: Ed. "Lecon" Zalău, Ed. Muzeului sătmărean, 1998. – P. 472; Cernavodeanu P. *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional. 1806-1920*. – București: Albatros, 1993. – P. 173; Scurtu I. Ion I.C. Brătianu. *Activitatea politică*. – București: Museion, – 1992, – P. 58.

¹¹³ Див: Гакман С. Бессарабія та Буковина між миром і війною (Питання Буковини та Бессарабії в міжнародних відносинах, 1917 – 1940 рр.): Монографія. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 65-74.

¹¹⁴ 1918 la români. *Desăvârșirea unității național-statale...* – Vol. 1., 1879-1916. – P. 765-767, 771-774.

¹¹⁵ Виноградов В.Н. *К оценке дипломатии Ионела Брэтиану*. – С. 95.

¹¹⁶ *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoșterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe*, București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986. – Vol. 3. – P. 47,

підписана державним секретарем Р. Лансінгом, котрою США обіцяли використати свій вплив для підтримки Румунії в тому, щоб вона, згідно комюніке Associated Press, «на конференції загального миру отримала свої справедливі політичні та територіальні права»¹¹⁷.

21 січня 1919 р. Румунія подала прелімінарний мирний конференції меморандум, у якому детально викладено питання про внесок країни у справу союзників, пояснювалися обставини, за яких Румунія вимушена була підписати угоду про перемир'я, а згодом і мир з Центральними державами. У меморандумі підкреслювалося, що ніколи положення, передбачені Бухарестським мирним договором від 7 травня 1918 р., не набрали чинності, оскільки він не був промудлований королем. Румунія поновила воєнні дії на боці Союзнницьких сил 11 листопада 1918 р., ще до підписання перемир'я, взявши активну участь у визволенні своєї національної території.

Як відомо, Україна та Росія не були запрошені на Паризьку мирну конференцію. Це пояснювалось тим, що Росія, хоч і на початку Першої світової війни була одним з головних союзників країн Антанти, після сепаратного підписання більшовиками Брестського миру вибула з боротьби. Україна, яка також брала участь у переговорах з Центральними країнами у Брест-Литовську не сприймалася як така, що має право на відстоювання своїх прав. Окрім цього, не слід забувати про ставлення західних країн до більшовицьких режимів, які були найпотужнішими політичними силами в обох державах. Інтереси Росії та України намагалися захищати у приватному порядку безпосередньо або через делегатів «уряди», Директорія та інші управлінські структури. При цьому зазначимо, що на клопотання визнати Директорію С. Петлюри урядом, що офіційно представляє інтереси України, Мирна конференція констатувала, що оскільки цей орган не має стабільності, утримуючи під своєю владою все меншу і меншу територію країни, його не можна визнати учасником конференції поряд з Союзнницькими та Асоційованими країнами. У березні 1919 р. член директорії В. Сидоренко від імені УНР порушив проблему щодо встановлення кордону Буковини, запропонувавши взяти до уваги те, що територію між Прутом і Дністром, населену у своїй переважній більшості українцями, вимагає Україна, вважаючи її своєю складовою частиною¹¹⁸. Пізніше, у травні 1919 р., територія, яку вимагала Україна була зменшена до частини території, розташованої у долині Черемошу на північному заході Буковини.

10 вересня 1919 р. у Сен-Жермені був підписаний мирний договір з Австрією, 59-ю статтею якого Австрія відмовлялася від прав та титулів на частину Буковини, яка межувала з Румунією, на користь останньої, кордони якої мали бути встановлені пізніше¹¹⁹. Уряд І. І.К. Бретіану, на знак протесту щодо небажання Верховної Ради взяти до уваги аргументи Румунії, 12 вересня 1919 р. подав у відставку. Це викликало прояв жорсткої позиції з боку Верховної Ради, яка 12 листопада направила Румунії ультиматум з восьми-

93,159-160, 169.

¹¹⁷ Neamțu G. *Geneza notei lui Robert Lansing din 5 noembrie 1918 privind aspirațiile de unitate ale României* // Acta Musei Porolissensis. XXII. – 1998. – P. 627.

¹¹⁸ Dobrinescu V. Fl., Patroiu I. *Marea Unire din 1918...* – P. 153.

¹¹⁹ *Desăvârșirea unității național statale...* – Vol. 4. – P. 310.

денним терміном, щоб Румунія підписала беззастережно Мирний договір з Австрією та Угоду Меншин. У випадку відмови Верховна Рада пообіцяла, що буде вимагати від Румунії, щоб вона відізвала свою делегацію з Мирної Конференції, а країни, які входять у Верховну Раду – відізвали свої дипломатичні місії з Бухареста¹²⁰. Лише клопотання румунського короля Фердинанда перед президентом Франції та королем Великобританії дозволило зупинити опублікування Верховною Радою цього документа¹²¹. 10 грудня 1919 р. новий керівник румунської делегації на Паризькій мирній конференції генерал К. Коанде підписав мирний договір з Австрією, а також угоду з питань меншин, у якій були внесені деякі зміни. Зазначимо, що вже після підписання Сен-Жерменського мирного договору, яким Австрія відмовлялася від Буковини на користь Румунії, український представник В. Сидоренко заявив, що УНР відмовляється від будь-яких претензій на територію Буковини¹²².

22 грудня 1919 р. головуєчий на Паризькій Мирній конференції Ж. Клемансо надіслав листа голові Ради Міністрів Румунії, яким доводилось рішення Верховної Ради Союзницьких та Асоційованих Сил від 18 грудня про встановлення «кордону Румунії зі Східною Галичиною на Буковині від Дністра до старого кордону між Угорщиною та Галичиною»¹²³. Визнання країнами Антанти всієї території буковинського краю частиною Румунії відбулося 4 червня 1920 р. за 45-ю статтею Трианонської угоди з Угорщиною. За королівством закріплювалася територія Трансільванії, а також вся Буковина¹²⁴. Остаточні державні кордони Буковини були визначені статтею 3-ю Угоди між головними Союзницькими та Асоційованими силами та Польщею, Румунією, Чехо-Словацькою і Сербо-Хорвато-Словенською державами, підписаною 10 серпня 1920 р. у Севрі¹²⁵.

Лінія кордону Буковини, яку Верховна Рада цілком визнала за Румунією, визначалася таким чином, щоб зберегти для Буковини «цілісність її історичної території, окрім невеликого вирівнювання, необхідного для того, щоб не переривати залізничний зв'язок між галицькими містами Городенка та Заліщики»¹²⁶. Доля населених пунктів, які внаслідок цього вирівнювання відійшли до Польщі, обговорювалася спільною румунсько-польською комісією щодо делімітації кордонів між двома державами, створеною Севрською угодою, упродовж 1921-1935 рр. на шести пленарних конференціях урядового рівня. Делімітація кордонів Буковини відбулася 26 січня 1928 р. на 5-й пленарній конференції у Бухаресті. Сторони дійшли згоди передати Румунії територію північно-східної частини Буковини з населеними пунктами Бабин, Лука, Прилипче, Звинячин та Хрещатик. Остаточна лінія цього кордону була встановлена 2-м пунктом протоколу згаданої комісії від 17 листопа-

¹²⁰ *Ibidem.* – Vol. 5. – P. 23. Economu R. Op. cit. – P. 102-103.

¹²¹ Arh. M.A.E. – Fond 71/1914 E 2. – Vol. 31. – Part. II. – Fil. 543.

¹²² *Bucovina.* – 1919. – 19 sept.; Economu R. Op. cit. – P. 232-133.

¹²³ *Desăvârșirea unității național statale...* – Vol. 5. – P. 380.

¹²⁴ *Ibidem.* – Vol. 6. – P. 282.

¹²⁵ *Ibidem.* – P. 422-423

¹²⁶ ДАЧО. – Фонд 6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини. – Оп. 1. – Спр. 115. – Арк. 1-2; ЦДІАУЛ. – Фонд 581. – Оп. 1. – Спр. 93. – Арк. 8-11; *Desăvârșirea unității național statale...* – Vol. 5. – P. 380.

да 1935 р., підписаного у Бухаресті в ході 6-ї пленарної конференції¹²⁷. Така лінія кордону залишалась аж до відомих подій початкового періоду Другої світової війни.

Отже, українська сторона виходила з права проживаючих на території Буковини українців і румунів, вважаючи, що поділ краю на українську і румунську частини був би найбільш оптимальним рішенням у ситуації, що склалася.

І хоча і зараз історики по різні боки кордонів сперечаються з приводу того, які збори мали легітимне право визначати подальшу долю краю, на наш погляд, ми можемо говорити про більш або менш справедливий варіант вирішення долі краю, однак, відкинувши емоції, повинні визнати, що, у строго юридичному тлумаченні, жодна з цих ініціатив етнічних груп не має всіх складових легітимного вирішення долі Буковини.

Останнім часом українські історики стверджують, що процес взяття влади українцями на Буковині є наріжною подією в історії краю, можливо, не менш важливою подією, ніж саме Буковинське віче. При цьому існує якийсь скептицизм з боку румунських істориків, особливо щодо узгодженого взяття влади українцями і румунами, оскільки голова Румунського національного комітету Буковини, Янку Флондор, категорично відмовився брати участь у поділі з українцями території краю, а Аурел Ончул, керівник лише однієї з румунських партій краю не користувався особливою підтримкою ні у румунського населення, ні у румунських політиків Буковини того періоду. Крім того, у автора статті виникає питання: чи мав права губернатор за законами Австро-Угорської імперії вирішувати питання про державну приналежність певної її провінції і що означає передача влади? Чи означає це передачу території під юрисдикцію іншої держави або тільки передачу контролю над територією в умовах воєнного часу до підписання мирного договору, що траплялося неодноразово в історії воєн? Якщо передали територію Буковини (або хоча б її частину) під юрисдикцію іншої держави, то тоді як можна пояснити, що Сен-Жерменським мирним договором Австрія передавала цю територію Румунії, ні словом не згадавши в документі про приналежність хоча б частини цієї території третій державі (українській, наприклад)?

Більшість сучасних українських істориків розцінюють вступ румунських військ в північну частину Буковини як окупацію. Зокрема, В. Ботушанський стверджує, що королівська Румунія «всупереч волі українського населення краю ввела і в північну частину [Буковини – н. а.] окупаційні війська, чим порушила державний суверенітет складової частини Західноукраїнського держави. З точки зору міжнародного права це було завоювання чужої території і порушення прав людини».

І все ж, є деякі сумніви. Якщо все-таки стверджувати, що відбулася військова окупація румунськими військами території Буковини (з наступним оформленням юридичного статусу цього краю), то сталася окупація української, чи, все ж, австрійської території? На той момент територія Буковини де-юре належала Австро-Угорщині (рішення Буковинського віча про приєднання до західноукраїнської держави можна вважати лише не-

¹²⁷ Economu R. Op. cit. – P. 105.

завершеним наміром, який не встиг отримати міжнародне визнання). Австро-Угорщина перебувала в стані війни з Румунією (як і з іншими країнами Антанти) і зазнала поразки. Сили Антанти після припинення вогню намагалися налагодити контроль над територіями противника до підписання мирного договору, яке передбачалося здійснити на майбутній міжнародній конференції. До того ж, зазначимо, що досить важке для Румунії перемир'я було розірвано її королівським урядом 9 листопада і румунська армія поновила воєнні дії проти своїх супротивників. З точки зору військової необхідності, будь-яка країна, після придушення в боях свого супротивника, намагається забезпечити собі більший рівень безпеки, налагодивши певний контроль над територією або над силами супротивника. Саме це і здійснили сили Антанти і Румунії зокрема.

При укладенні як Сен-Жерменського мирного договору, так і інших міжнародних документів на Паризькій мирній конференції країни переможниці намагалися влаштувати післявоєнний світ у власному його розумінні. Вважаючи необхідним створення своєрідного антибільшовицького «санітарного кордону» від Балтійського до Чорного моря, країни Антанти пішли на шлях передачі Румунії всієї Буковини та Бессарабії (як і інших територій за рахунок розпорошеної Австро-Угорської монархії та переможеної Болгарії). Водночас зазначимо, що у питанні майбутньої долі Буковини, як і Бессарабії, у складних умовах після Першої світової війни, визначальними були не інтереси різних етнічних груп, що тут проживали, а геополітичні, воєнно-політичні і стратегічні інтереси європейських держав.

Проблеми, породжені цими геополітичними змінами, випало вирішувати нам, сучасникам глобальних викликів XXI століття, долаючи стереотипи і упередження, йдучи непростим шляхом порозуміння в умовах хаосу та непередбачуваності. Намагаючись подолати ці стереотипи і упередження, нам, на наш погляд, необхідно відмовитися від «проливання світла на історичну справедливість», незважаючи на болючість цієї проблеми не тільки в історіографії, а й у свідомості громадян України і Румунії (а також Республіки Молдова та Росії), оскільки «історична справедливість» у кожній зі сторін була своєю, а деякою мірою залишається такою і тепер. На наш погляд, мову слід вести про історичні реалії з усією їх складністю і суперечливістю, на решті, зі спробами обґрунтування «історичної справедливості», «історичної несправедливості», які були допущені, на думку тієї чи іншої сторони, при вирішенні складних етнотериторіальних питань. При цьому, аналізуючи історичні події, сторонам слід ґрунтуватися не на національних або етнічних емоціях сторін, а спиратися на чинне в той чи інший історичний період міжнародне право і будувати свої відносини на основі принципів непорушності сучасних кордонів, закріплених Гельсінськими і іншими дво- і багатосторонніми договорами, а також принципів взаємоповаги і співпраці.

Православний рух на Мараморощині в 1920 рр.: дискусійні аспекти / Mișcarea ortodoxă din Maramureș între anii 1920-1930: discuții

Юрій Данилець / Yurii DANYLETS¹

The Orthodox movement in Maramureș in 1920-s: problematic aspects.

The article discusses problematic aspects of the history of the Orthodox Church in Maramureș in 1920. The author analyzes the materials of the censuses, which make it possible to establish the exact number of faithful of the Orthodox Church in this region. Based on the archival material of Ukraine, Romania and the Czech Republic, the causes of religious disputes between representatives of the Greek Catholic and Orthodox Church have been investigated. Some examples illustrate a policy of power regarding the issue of the seizure or transfer of church property. The article draws attention to the activities of district chiefs and other officials in relation to the Orthodox Church.

Mișcarea ortodoxă din Maramureș între anii 1920-1930: discuții. După primul război mondial, pentru ortodoxismul din Transcarpatia, s-a format o situație favorabilă pentru recunoașterea bisericii sale. Dezbaterile privind jurisdicția a început în anii 1919-1920, când a fost luată în considerare opțiunea intrării sub oblăduirea Patriarhiei române a emigrantului rus, Arhiepiscopul Evloghie (Georgievschi), care locuia la Belgrad, și a Patriarhiei sârbe a Arhiepiscopul Alexander (Nemolovsky) din Statele Unite. În cele din urmă s-a decis să se adreseze sârbilor care au avut propria lor episcopie încă din perioada austro-ungară. Formarea structurii eparhiale de către delegatul sârb, episcopul Dositei (Vasici), a stârnit opoziția ascunsă a guvernului cehoslovac care dorea să creeze o structură bisericească autocefală în Praga. Politica lui T. Masaryk și E. Benesh a condus la împărțirea bisericii ortodoxe, când au întreprins demersuri împotriva jurisdicției sârbe, și anume Episcopul de la Constantinopol l-a sfințit ca Arhiepiscop de Praga pe arhiepiscopul Savatie Vrabets. Transcarpatia maramureșană a devenit centrul mișcării ortodoxe încă la începutul secolului al XX-lea și a continuat să-și mențină conducerea în perioada anilor 1929-1930. Majoritatea populației din Teceu și Hust a trecut la ortodoxie. Întoarcerea la „vechea credință” a avut loc în moduri diferite, dar în cele mai multe cazuri s-a încheiat cu un conflict interconfesional cu greco-catolicii. În opinia noastră, considerăm că guvernul cehoslovac a fost responsabil pentru tensiunea dintre țărani deoarece nu a făcut pașii necesari privind schimbarea legislativă a denominațiunii. Documentele confirmă faptul că această confruntare a fost profitabilă pentru Praga, scopul ei fiind să slăbească Episcopia greco-catolică Mukacevo a cărei conducere avea o orientare pro-

¹ Юрій Данилець – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Ужгородського національного університету.

Yurii Danylets –PhD, conf.univ., drd la Catedra de Istorie a Ucrainei, Universitatea Națională din Ujgorod.

maghiară. Inactivitatea poliției și a altor autorități a dus la un «război religios» atunci când ortodocșii au capturat bisericile, au expulzat preoții greco-catolici, au distribuit între ei bisericile etc. Astfel, în acest articol, vom încerca să explicăm problemele de jurisdicție și opoziția dintre cele două direcții ale ortodoxismului, desfășurarea luptei religioase între episcopiile ortodoxe și greco-catolice pentru proprietățile bisericești din Maramureș.

Key words: *believers, Greek Catholics, Orthodox, temples, church.*

Cuvinte cheie: *credincioși, greco-catolici, temple, biserici*

Мараморощина історично поділяється на дві частини – північну (сучасна територія Рахівського, Тячівського, Хустського і Міжгірського районів та частина Іршавського району (села Довге, Кушниця, Лисичово, Суха, Бронька, Приборжавське) і два села Свалявського району (Керецьки та Березники) Закарпатської області України) та південну (повіт Мараморош Румунії)². У нашій публікації ми зупинимось на дискусійних аспектах розвитку православного руху на українській частині Мараморощини у визначені хронологічні рамки. Спираючись на архівні документи, матеріали періодики та історіографічний доробок автор ставить собі за мету з'ясувати точні статистичні дані кількості православних, охарактеризувати майнові суперечності між вірниками греко-католицької та православної церков, показати наслідки міжконфесійного протистояння на розвиток православного руху.

Православний рух на Мараморощині проявився на початку XX ст. Офіційні угорські переписи показують тенденцію зростання кількості православних вірників. У 1880 р. у семи округах Мараморощини проживало всього 14 православних вірників. У 1910 р. перепис фіксує 128 православних, найбільше із яких проживало в Тячівському – 80 чол. та Довжанському округах – 25 чол.³. Зокрема, на Тячівщині православні записані в Тячеві (77 чол.) та в с. Дулово (3 чол.)⁴. У Довжанському окрузі вони мешкали в селах Липецька Поляна – 18 чол., Довге – 5 чол., Кушниця – 2 чол.⁵. Загалом у чотирьох комітатах – Угоча, Унг, Берег та Мараморош проживало 582 православних⁶.

У матеріалах Другого Марамороського процесу 1913-1914 рр. знаходимо прізвища православних активістів із сіл Мараморощини. Серед 94 обвинувачених та притягнутих до суду селян були 12 жителів с. Великий Бичків, 5 селян із с. Ясіня, 4 – із с. Теремля, по 2 чол. із сіл Тарасівка та Дулово, по 1 мешканцю із Новобарова та Ганичів⁷. Згідно із вироком, 10 жителів Мараморощини на чолі із ієромонахом Олексієм (Кабалюком) були засу-

² Віднянський С. Мараморощина // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Ми / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України, К.: В-во «Наукова думка», 2009, С. 503.

³ *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941), Központi Statisztikai Hivatal / Dr. Kepecs József (szerk), Czibulka Zoltán (összeáll.), Budapest, 2000, p. 115.*

⁴ *Ibidem*, p. 112-113.

⁵ *Ibidem*, p. 103.

⁶ *Ibidem*, p. 32.

⁷ *Österreichisches Staatsarchiv – ÖStA, HHStA Kabinettsarchiv, Geheimakten 27 (alt 29, 30), Politisches 1913, fol. 75-104.*

джені до різних строків ув'язнення⁸ (див. примітки⁹). Після Першої світової війни православ'я набуло ще більших масштабів. За чехословацький переписом 1921 р. на Мараморощині проживало 47554 православних вірників. Для прикладу греко-католиків налічувалося – 114280 чол., іудеїв – 35512 чол., римо-католиків – 12577 чол. Загальна кількість населення в регіоні складала 215432 осіб¹⁰. Усього православних на Підкарпатській Русі налічувалося 64250 осіб¹¹. Чергові статистичні дані ми маємо за 1930 р., коли число вірників православної церкви на Мараморощині зросло до 85540 чол. із 118282 чол. у межах Підкарпаття¹². Таким чином, можна зробити висновок, що саме на Мараморощині в 1920-р. на поч. 1930 р. проживала найбільша кількість православних вірників.

Ще напередодні та в роки Першої світової війни, коли угорський уряд переслідував православних, між селянами на частиною греко-католицького духовенства склалися напружені відносини. Вони були викликані цілим рядом причин, серед яких чи не головну роль грав економічний та національний фактор. Священики через жандармів вимагали від своїх вірників виконання церковних податків – коблини та роковини, яку селяни через зубожіння сплатити не могли. Ці обставини часто призводили до ексекуцій та примусової конфіскації худоби, продуктів харчування тощо. На згадуваному судовому процесі підсудні говорили, що священики в деяких селах почали латинізувати церковний обряд, виголошувати проповіді та вчити дітей у школах угорською мовою. Свій порятунок ображений селянин шукав у православ'ї, яке вважав вірою дідів-прадідів.

Складна політична ситуація в 1918-1919 рр. призвела до хаотичного поширення православного руху на Мараморощині. Не маючи керівного центру і лише кілька священиків-ієромонахів, селяни на власний розсуд провадили церковну політику в окремо взятому селі. Народне збурення у багатьох населених пунктах завершувалося конфліктом із греко-католицьким священиком та захопленням храму і церковного майна. Наприклад, в с. Бедевля на Тячівщині 15 червня 1922 р. селяни вивезли місцевого пастиря Тита Косея, разом з меблями за межі села. На прохання священика із Тячева прибув невеликий загін жандармів, котрий не зміг впоратися з натовпом. Окружний суддя доповів про цей випадок в Ужгород, звідки відправили більший загін жандармів. Селяни з косами, мотиками та камінням зустріли жандармів, що пішли в штикову атаку. У результаті сутички 18 осіб було поранено, а 2 із них

⁸ *Arhivele Naționale ale României, Baia Mare. Fond: Prefectura Jud. Maramureș, Parcetul Inn. 1086, Nr. Act. 656, p. 9.*

⁹ Олександр Кабалюк, с. Ясіня – 4 роки 6 місяців ув'язнення та 1000 крон штрафу; Юрій Воробчук, с. Ясіня – 1 рік 6 місяців ув'язнення, 150 крон штрафу; Олена Глушманюк, с. Ясіня – 6 місяців ув'язнення, 50 крон штрафу; Ясіня, Юрій Чопик, с. Теремля – 1 рік і 4 місяці ув'язнення, 200 крон штрафу; Василь Куцина, с. Теремля – 1 рік ув'язнення, 100 крон штрафу; Федір Мускур, с. Великий Бичків – 1 рік ув'язнення, 100 крон штрафу; Микола Думніцький, с. Великий Бичків – 6 шість місяців ув'язнення, 50 крон штрафу; Ілля Думніцький, с. Великий Бичків – 6 місяців ув'язнення, 50 крон штрафу; Василина Фіцай (Драгун), с. Тарасівка – 6 місяців ув'язнення, 50 крон штрафу; Юрій Ухаль, с. Ганичі – 10 місяців ув'язнення, 100 крон штрафу.

¹⁰ *Kárpátalja településeinek vallási adatai...*, p. 115.

¹¹ *Ibidem*, p. 35.

¹² *Ibidem*, p. 38.

померли в лікарні в Хусті¹³.

У с. Нересниця на Тячівщині 17 квітня 1921 р. православні змінили на культовий споруді дверний замок та не допускали греко-католиків до богослужіння¹⁴. Під час візиту до Шкільного Реферату в Ужгороді в грудні того ж року делегація нересницьких жителів повідомила, що незважаючи на особистий наказ Окружного начальника про повергнення ключів від церкви, православні його не виконали та продовжували проводити власні богослужіння¹⁵. Звіт секретаря головнослужного уряду у Тересві розкриває причини релігійних суперечностей у селі. На думку чеського чиновника, вся вина лежала на греко-католицькому священикові Корнелієві Хірі. «В угорські часи Хіра, разом із його сином, робили шкоду тамтешнім жителям. Зокрема, при розподілі муки під час війни, а також у січні 1919 р. син священика проводив угорське військо та вказував на людей, у яких можна було щось відібрати, під його ж керівництвом угорські солдати били мешканців, котрі виступали за Чехословацьку республіку»¹⁶. Місцевий урядовець вважав за необхідне замінити скомпрометованого священика іншим служителем культу, що могло б припинити релігійне протистояння. Ці думки підтверджував церковний куратор І. Веприк, під час бесіди із головнослужним Ю. Комаринським. Селянин повідомляв, що від імені греко-католицької громади звертався до єпископа із питання заміни священика. Однак архієрей відмовив у проханні вірникам, зіславшись на «кадровий голод»¹⁷. Таким чином, керівники місцевої парафії добре розуміли причину міжконфесійного конфлікту та намагалися його припинити.

3 жовтня 1921 р. протистояння набуло нового рівня, селяни виселили греко-католицького священика К. Хіру з церковної фари. Жандармська станція у Вільхівцях вислала проти православних загін, який, однак, не міг навести порядок. З боку православних у жандармів полетіло каміння, двоє осіб було поранено. Наступного дня з Дубового та Тересви було вислано жандармську підмогу, яка повернула греко-католикам майно та заарештувала 10 осіб із православних, в т.ч. і одну жінку¹⁸.

Особливий інтерес викликають жандармські, поліційні та звіти окружних начальників про православний рух у селах на Мараморощині. 6 серпня 1920 р. віце-губернатор Підкарпатської Русі повідомляв Березького жупана, що до Праги їздила делегація представників греко-католицьких громад із Хустського округу. На зустрічі з чехословацькими урядовцями селяни скаржилися на православну агітацію в окрузі, яка призвела до вигнання греко-католицьких священиків із сіл Іза, Кошельово, Липча, Горінчово, Монастирець, Нижній Бистрий, Нанково, Нижнє Селеще¹⁹. 5 жовтня 1921 р. секретар Хустського окружного уряду повідомляв жупанський уряд у Великому Севлюші про розгортання православ'я в цілому ряді населених пунктів округу. У селах – Данилово, Шандрово, Нанково, Нижнє Селище,

¹³ *Véres zavargások Bedőházán* // *Uj Közlöny*, 1922, 20 június, p. 2.

¹⁴ Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), Ф. 15, Оп. 2, Спр. 52, Арк. 58.

¹⁵ *Ibidem*, Арк. 56.

¹⁶ *Ibidem*, Арк. 60 зв.

¹⁷ *Ibidem*, Арк. а 62.

¹⁸ ДАЗО, Ф. 63, Оп. 2, Спр. 113, Арк. 23.

¹⁹ ДАЗО, Ф. 14, Оп. 1, Спр. 36, Арк. 3.

Горінчово, Нижній Бистрий та Іза церковні будинки і майно знаходилося у руках православних. У Стеблівці, Велятині, Золотареві, Драгові та Березові храми залишалися у власності греко-католиків. У Сокирниці православні побудували собі окремих храм, а в Хусті володіли молитовним будинком²⁰.

Окремо чиновник наводив статистичні дані кількості вірників в с. Копашново. Зокрема, в даному населеному пункті проживало 1387 православних та 261 греко-католиків. У документі знаходимо перестороги та попередження про підготовку захоплення церковної будівлі у цьому селі²¹. З іншого джерела відомо, що 30 березня 1921 р. невідома особа здійснила п'ять пострілів по будинку місцевого священика. Секретар окружного уряду наголошував, що внаслідок даної акції ніхто не постраждав, але звинувачував греко-католицького пастиря в образливій поведінці щодо православних²². Тиску піддавалися і церковні активісти, які не бажали змінювати церковну приналежність. За повідомленням нотарського уряду в Нижньому Селищі, якому підпорядковувалося Копашново, 12-15 вересня 1921 р. у кількох селян були пошкоджені вікна на будинках, комусь спалили копицю сіна²³.

Побоювання виявилися виправданими, 18 вересня 1922 р. православні відібрали ключі від церковника і священика та захопили храм, фару і церковне майно. При спробі ввійти до храму селяни заявили греко-католицькому священику Гаврилові Коссею: «Ви недостойні, не потребуємо Вас за попа»²⁴. Через кілька днів церква була пересвячена православним священиком. Згідно із судовим вироком від 8 грудня 1922 р. селяни повинні були повернути всю власність греко-католикам та сплатити штраф 3389 кч²⁵. 15 січня 1923 р. греко-католицький комітет Копашнова звернувся до Шкільного Реферату Цивільного Управління Підкарпатської Русі в Ужгороді з проханням сприяти поверненню церковного майна²⁶. 24 січня 1923 р. подібного листа відправив і намісник Хустського греко-католицького округу Омелян Бокшай. Він просив повернути греко-католикам церковну фару, школу, церковну касу та стверджував, що на фарі проживає православний священик Георгій Кеніз, який не хоче виконувати рішення суду²⁷.

Зважаючи на те, що православні не хотіли добровільно передати майно, 12 січня 1923 р. ця акція була здійснена за допомогою 41 жандарма. До 14 січня 1923 р. в Копашнові залишався загін із 15 жандармів для дотримання правопорядку²⁸, але 18 березня 1923 р. православні знову захопили церкву. За рішенням Хустського окружного суду за № 324/23 дії православних були визнані незаконними, суддя постановив повернути церкву старому власнику²⁹. 4 лютого 1923 р. члени греко-католицького комітету просили

²⁰ ДАЗО, Ф. 13, Оп. 1, Спр. 210, Арк. 7.

²¹ *Ibidem*, Арк. 7.

²² ДАЗО, Ф. 14, Оп. 2, Спр. 556, Арк. 1.

²³ *Ibidem*, арк. 5.

²⁴ ДАЗО, Ф. 151, Оп. 7, Спр. 720, Арк. 10.

²⁵ *Ibidem*, Арк. 8.

²⁶ ДАЗО, Ф. 63, Оп. 1, Спр. 109, Арк. 22.

²⁷ *Ibidem*, Арк. 22 зв.

²⁸ *Ibidem*, Арк. 23.

²⁹ *Ibidem*, Арк. 47.

від окружного та земського керівництва виділення жандармів та військових для проведення в дію рішення суду. 4 квітня 1923 р. при окружному уряді в Хусті, за участі представників православного та греко-католицького комітетів з Копашнова, був складений протокол, у якому православні заявили, що їх в селі проживає більшість і вони мають повне право на храм, так як будували його своїми руками. У свою чергу, їхні опоненти заявляли, що церква є власністю греко-католицької єпархії з центром в Ужгороді, і що лише єпископ може розпоряджатися церквою та маєтками³⁰.

За повідомленням греко-католицького часопису «Душпастирь» на 1924-1925 рр. православні володіли греко-католицькими храмами або церковним майном у 43 селах Мараморощини: Березники, Нижній Бистрий, Буштино, Вільхівці, Вучкове, Колочава-Горб, Горінчово, Данилово, Дулово, Приборжавське, Іза, Калини, Канора, Копашново, Костилівка, Кошельово, Крайниково, Липча, Руська Мокра, Нанково, Прислоп, Акна Рахів, Рахів-Розтока, Росішка, Нижнє Селище, Синевир, Тереля, Тарасівка, Торунь, Угля, Новобарово, Руське Поле, Чумальово, Олександрівка, Широкий Луг, Ясіня, Бороняво, Велика Крива, Підплеша, Бедевя, Стеблівка, Великий Бичків, Кушниця³¹. У продовження теми захоплення церковного майна «Душпастирь» в №10 за 1925 р. опублікував замітку під назвою «Схизматики изась грубо нарушили законъ собственности». У статті повідомлялося, що православні «насилъно забрали наши церкви 1) въ Волоськомъ вторый разъ и 2) въ Калинахъ четвертый разъ, якъ также на сихъ дняхъ намѣряють ограбити гр. кат. церковь и въ Завидовѣ». Автор допису наголошував, що Цивильне Управління не контролює ситуації та не виконує своїх функцій³². **У 1928 р. у руках православних знаходяться церковні маєтки в 8 селах.** «1) Березникъ, 2) Ниж. Быстра, 3) Вучковое, 4) Иза, 5) Липша, 6) Нанково, 7) Чумальево и 8) Шандрово (фил.)»³³.

Необхідно охарактеризувати процес повернення церковного майна від православних до греко-католиків. У звіті головнослужного Юліана Комаринського описано процес передачі храму в с. Підплеша на Тячівщині 3 лютого 1923 р. У той день в село прибули представники Тячівського окружного суду, жандарми та безпосередньо автор допису. Поряд із храмом на комісію чекало близько 300 православних вірників із довколишніх сіл на чолі із священником Онисифором Савченком, який проводив літургію під відкритим небом. Судовий представник зажадав від православних добровільно віддати ключі від церкви, а коли ті відмовилися, наказав ковалю відчинити двері. Найбільш активних селян, котрі почали чинити спротив, жандарми відтіснили в сторону. Коли доступ до церкви став вільним, до культової споруди вступив греко-католицький священник Корнелій Хіра із вірниками із кількох сіл. Головнослужний наголошував, що біля храму та на дзвіниці було виявлено каміння, яке, однак,

³⁰ *Ibidem*, Арк. 30.

³¹ Именословъ приходовъ и филиалокъ Епархіи Мукачевской, гдѣ схизматики насильственно заняли и противъ всего права и закона еще и до сихъ поръ въ своей власти держатъ гр. каѳол. церкви и прочи недвижимости // Душпастирь, 1925, Ч. 8, с. 401.

³² Схизматики изась грубо нарушили законъ собственности // Душпастирь, 1925, Ч. 10, с. 519.

³³ Сколько ограбленныхъ церквей задержуютъ еще схизматики? // Душпастирь, 1928, Ч. 10, С. 228.

не було застосовано під час сутички³⁴.

19 лютого 1923 р. за рішенням суду було повернено храм в с. Бедевля. Для забезпечення порядку до села було переведено 40 жандармів на чолі із керівником окружного жандармського управління у Великому Бичкові. Влада побоювалася повторення протистояння, яке відбувалося рік раніше. За інформацією першого жупного піднотаря головнослужного уряду в Тересві д-ра Юлія Гуріча, православні не чинили жодного опору, сподіваючись на найближчу постанову щодо почергового богослужіння³⁵. Не так мирно відбулася передача церковного майна в с. Вонігово. 5 січня 1923 р. православний церковний комітет скаржився Велико-Севлюшському жупану на насильство з боку жандармів. «Жандармерия начала безпощадно избивать мирное население и разгонять по домам. Многие люди, случайно проходившие дорогою были тоже избиты, а двух человек и беременную женщину арестовали жандармы»³⁶. Про трагічні події в селі писала також русофільська газета «Русская Земля» у номері за 5 (18) січня 1923 р. Зокрема, редакція в замітці під назвою «Жандармы победили» повідомляла: «С панами явилось 40 вооруженных жандармов со штыками», які «отобрали православным не только одну, но обе церкви»³⁷. З інших документів відомо, що в даному населеному пункті було два храми, один дерев'яний – діючий, і другий – кам'яний, котрий знаходився на стадії завершення будівництва. Протягом 1922 р. велися перемовини між представниками греко-католиків та православних з одного боку і жупанату та Мукачівської греко-католицької єпархії, з другого боку, з метою поділу церковного майна між вірниками. Незважаючи на те, що православних у селі виявилася більшість, єпархія відмовилася передати для їх використання одну культову споруду. Коли мирним шляхом порозуміння не вдалося досягнути, православні захопили у свої руки обидва храми. Після подій 5 січня 1923 р. справа не була остаточно вирішена, в ДАЗО зберігаються документи, що свідчать про чисельні судові позови та штрафи, які були накладені на православний церковний комітет і окремих активістів³⁸.

У березні 1925 р. в друкарні Ауслендера Ігнаца в Хусті було надруковано «Меморандум карпаторусского православного населения чехословацкому правительству относительно передачи церковного имущества греко-католической церкви»³⁹. За інформацією поліції текст відозви підготував Іван Мондич, секретар землеробської республіканської партії⁴⁰. Даний документ підписувався членами православних комітетів та відправлявся до Праги. Зміст меморандуму був спрямований проти політики місцевих урядів, яка, на думку авторів, була незаконною та ворожою. «Жупанские уряды распорядились отнятием всех церквей, находящихся до сих пор в пользовании православного населения и то даже в таких селах, где не остался ни один греко-католик и где эти же власти сами раньше распорядились, чтобы православное население церковным иму-

³⁴ ДАЗО, Ф. 15, Оп. 3, Спр. 1121, Арк. 2-4.

³⁵ *Ibidem*, Арк. 6.

³⁶ ДАЗО, Ф. 15, Оп. 3, Спр. 649, Арк. 23-24.

³⁷ Жандармы победили // Русская Земля, 1923, 5 (18) января, С. 4.

³⁸ ДАЗО, Ф. 15, Оп. 3, Спр. 649, Арк. 1-2.

³⁹ ДАЗО, Ф. 15, Оп. 2, Спр. 832, Арк. 8.

⁴⁰ *Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu*.

ществом пользовалось»⁴¹. Право на володіння церковним майном та храмами, православні обґрунтовували історичними причинами – «мадьярские короли и магнаты на требование римской курии отняли силою все имущество православной церкви и не смотря на сопротивление всего карпаторусского населения и части оставшегося верным православной церкви духовенства все это имущество было передано церкви греко-католической»⁴² (див. додаток №1).

В окремих селах доходило до підпалів храмів та взаємних звинувачень у злочинах. 18 липня 1931 р. згорів дерев'яний православний храм у с. Велятино біля Хуста⁴³. Наступного року, за нез'ясованих обставин, згоріла православна церква у с. Синевир^{44, 45}. У 1937 р. сталася пожежа в греко-католицькому храмі в с. Іза. Ще на поч. 1920 рр. ця споруда перейшла до рук православних, а згодом, через суд, була повернута попереднім власникам. Але у зв'язку із тим, що греко-католиків у селі не було взагалі, храм стояв зачиненим. Чеська газета «Lidove listy» відкрито звинуватила православних у підпалі⁴⁶, однак, слідству так і не вдалося встановити винуватців пожежі.

Боротьба між православними і греко-католиками дійшла апогею в с. Верхня Апша (нині Верхне Водяне), де 21 квітня 1926 р. був убитий пострілом з рушниці місцевий православний священник Іван Попович⁴⁷. Ми дослідили розвиток православного руху в цьому населеному пункті і з'ясувалося, що перше богослужіння відбулося 7 квітня 1926 р. в греко-католицькій капличці на межі с. Верхня Апша та присілку Апшиця. За повідомленням тересвянського головнотрудового, священник прибув на прохання частини вірників на чолі із Іваном Тафієм. Під час літургії були присутні близько 30 греко-католицьких вірників, котрі висловилися за перехід у православ'я. Автор інформації наголошував, що згаданий селянин мав особистий конфлікт із місцевим священником Федором Ференчуком та підтримувався, нібито, місцевими євреями, які теж конфліктували із пастирем. Чиновник припускав, що у зв'язку із тим, що святого отця не любили в згаданому селі та присілку, православний рух серед жителів поширився надзвичайно швидко⁴⁸. Протягом кількох тижнів кількість вірників православної конфесії збільшилася до 50 осіб. Із документів Народного архіву в Празі відомо, що Іван Попович був рукоположений у священницький сан 7 січня 1925 р. архієпископом Савватієм (Врабец) та направлений на приход у с. Бабичі-Покуття на Мукачівщині. Із квітня 1925 р. він обслуговував парафію в с. Нижня Апша⁴⁹.

⁴¹ ДАЗО, Ф. 15, Оп. 2, Спр. 832, Арк. 4.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ ДАЗО, Ф. 21, Оп. 9, Спр. 269, Арк. 84-86.

⁴⁴ Лист ігумена Феодосія (Горвата) від 23 квітня 1933 р. // Особистий архів доцента В. Міщанина.

⁴⁵ Данилець Ю., Міщанин В. Становище православної церкви в період Закарпатської України (листопад 1944-січень 1946 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М. Вегеш (голова) та ін.], Ужгород: Вид-во УжНУ "Говерла", 2011, Вип. 27, С. 183.

⁴⁶ *Pravoslavni zapalili reckokatolicky chrám* // Lidove listy, 1937, 17 dubna, p. 2.

⁴⁷ Православный священник убит уніаіом // Русская Земля, 1926, 29 апреля, С.1.

⁴⁸ ДАЗО, Ф. 15, Оп. 3, Спр. 2313, Арк. 1.

⁴⁹ Národní archiv, Praha, Fond Prezidium ministerské rady, Sig. 263, Kartony: 143. Svazek 3,

22 квітня 1926 р. віце-губернатор Підкарпатської Русі повідомив про вбивство в Канцелярію Президента, Міністерство Шкільництва і народної освіти, президію Міністерства внутрішніх справ та президію Міністерської ради. Із невеличкої інформації довідуємося, що вбивство відбулося ввечері 21 квітня та що головна підозра впала на місцевих греко-католиків⁵⁰. Наступний документ був відісланий до Праги вже 26 квітня 1926 р. А. Розсипал писав, що Попович поселився в невеличкому будиночку на шляху до присілку Апшиця, який йому подарували православні вірники. Ввечері 21 квітня у нього на квартирі зібралося кілька вірників, з якими священник читав книги та різноманітні газети. О 20.00 через вікно був здійснений постріл, внаслідок чого куля потрапила священнику у ліву скроню. Наступного дня із Ужгорода прибули два поліцейні агенти, які виявили гільзу та встановили, що стріляли із військової рушниці. За підозрою у вбивстві були затримані місцеві жителі – греко-католицький церковник і дяк Микола Дерда із зведеним братом Іваном Поповичем та Василь Попович. Приводом до арешту стало висловлювання Дерди, що «священник Попович не буде своїм вірникам на Великдень святити паски». Крім того, поліція з'ясувала, що затримані незаконно володіли рушницею. 23 квітня відбувся похорон о. І. Поповича на греко-католицькому кладовищі в с. Верхня Апша⁵¹. Наступні документи, які нам вдалося виявити у Празі, датовані 16 липня та 20 вересня 1926 р. Для з'ясування особи злочинця важливий саме другий допис, у якому йдеться про судові засідання та заслуховування головних свідків. Віце-губернатор наголошував, що окремі селяни, яких допитали на попередньому слідстві, під час суду змінювали свої показання. Окремо в документі згадано, про звільнення із під варті М. Дерди та І. Поповича і залишення в ізоляторі В. Поповича⁵². На жаль, нам не вдалося виявити відомості про закінчення судового засідання.

У чому ж полягала головна причина релігійних суперечок? У першу чергу вона була закладена в недосконалому австро-угорському законодавстві про культи, яке продовжувало діяти на поч. 1920 рр. в Чехословаччині. Крім того, античеська налаштованість вищого керівництва Мукачівської греко-католицької єпархії на чолі із єпископом Анталом (Паппом) та незгоди вищих чехословацьких урядовців із католицькою церквою призвели до мовчазного невтручання держави в конфлікт православні-греко-католики. Ватикан відкрито звинувачував чехословацький уряд та Президента у підтримці і потуранні православним. Тільки після усунення єпископа А. Паппа та призначення Петра Гебея ситуація більш-менш стабілізувалася. Церковне майно поверталося греко-католикам, а проти православних були порушені багаторічні судові процеси. У більшості населених пунктів православні вірники побудували власні храми, що припинило суперечки. В окремих селах повернення храмів греко-католицьким вірникам проводилося із використанням жандармів та поліції. Очевидно, чимало у налаштованості православних вірників залежало і від їх священників.

Додатки

č. 822/1926.

⁵⁰ *Ibidem*, Sv. 4, č. 2670/1926.

⁵¹ *Ibidem*, č. 2726/1926.

⁵² *Ibidem*, Sv. 5, č. 5458/1926.

Додаток №1
МЕМОРАНДУМ

карпаторусского православного населения чехословацкому
правительству относительно передачи церковного
имущества греко-католической церкви.

В последнее время начинают карпаторусские административные власти все более и более враждебно относиться к православной церкви в Подкарпатской Руси. Жупанские уряды распорядились отнятием всех церквей, находившихся до сих пор в пользовании православного населения и то даже в таких селах, где не остался ни один греко-католик и где эти же власти сами раньше распорядились, чтобы православное население церковным имуществом пользовалось.

Ввиду того, что эти меры карпаторусских административных властей вызвали среди православного населения Подкарп. Руси глубокое огорчение, и могут потянуть за собой далеко идущие последствия, мы нижеподписавшиеся комитет в _____ складываем из себя всякую ответственность за дальнейшие события в нашей правосл. общине, а при этой случайности мы считаем своим долгом еще раз обратить Ваше внимание на незаконность мер, принимаемых здешними административными властями против карпаторусской православной церкви.

Как Вам известно, греко-католическая церковь в П. Р. возникла переходом части православного духовенства в католичество. Во время этого перехода все имущество теперешней греко-католической церкви было собственностью церкви православной. Последняя никогда не дала своего согласия на перевод этого имущества на церковь греко-католическую. Мадьярские короли и магнаты на требование римской курии отняли силою все имущество православной церкви и не смотря на сопротивление всего карпаторусского населения и части оставшегося верным православной церкви духовенства все это имущество было передано церкви греко-католической.

Церковь православная, гонимая мадьярскими католическими королями и магнатами, не имела за все время существования мадьярского государства возможности защитить свое имущество ни правным путем ни силой.

Всякое проявление ее жизни в Подкарп. Руси было мадьярскими властями беспощадно подавлено. Но карпатор. народ остался в душе православным и ждал только момента, когда мог бы свое убеждение свободно проявить.

Этот момент пришел с присоединением Подкарп. Руси к Чех. Р. Из массового возвращения карпатор. населения в лоно православной церкви мог каждый убедиться, что православная церковь в Подк. Руси не смотря на все гонения со стороны мадьярско-католических властей существовать не перестала, а греко-кат. церковь за несколько веков своей работы успела снискать себе только незначительный процент карпаторусского населения.

С присоединением Подкарп. Руси к Чехословакии, карпатор. правосл. церковь имела от нескольких веков первый раз возможность упомянуть о захваченное ей насилием греко-католической церковью движимое и недвижимое имущество.

Православная церковь этим своим правом воспользовалась, как

правным путем, так и силой, чего доказательством являются многочисленные процессы и кровавые события с ранеными и убитыми членами правосл. церкви.

К сожалению, чехосл. власти не поняли положения православной церкви в Подкарп. Руси. Они ставят ее на равнее с церковью чехословацкой или даже с православной церковью в Чехии, забывая при этом, что отношение этих церквей к имуществу католическому является совершенно другим, чем отношение православной церкви к имуществу находящемуся теперь во владении церкви греко-католической.

Чехословацкая церковь и православная церковь в Чехии являются церквями совершенно там новыми и к созданию имущества католической церкви ничем не причинялись.

Православная же церковь в Подкарп. Руси была собственником всего того имущества, которым сегодня пользуется церковь гр.-католическая. Этим имуществом греко-католическая церковь пользуется бесправно, ибо она приобрела его насилием на церкви православной. А по обязывающим у нас законам не может стать собственником какого либо имущества тот кто это имущество приобрел *vi, siam, precario*.

Ввиду всего этого есть обязанностью карпаторусских администр. властей передать церковное имущество его настоящему собственнику, т. е. православной церкви. Если же чехосл. власти поступают иначе, так этим они продолжают над карпатор. правосл. населением то насилие, которое делали в продолжении нескольких веков мадьярско-католические короли и магнаты.

Этим карпаторусские власти не только опозорят находящуюся в основаниях нашей республики идею демократизма, но они прямо вредят интересам республики. Ибо православие, как такое, само собою является гибелью мадьярской идеи возобновления королевства св. Степана. „Карпаты потеряны для Мадьярии!“ – единодушно завопили мадьярские ирридентистические газеты, издающиеся карпаторусскими ренегатами в Будапеште, когда появились первые вести о возрождении правосл. церкви в Подкарп. Руси.

Кроме этого православная церковь избавила Подкарп. Русь от той опасной для республики пропаганды, которую ведет католическое духовенство в Словакии. Известный пастырский лист подписали и оба униатские епископы, но благодаря именно православию ни один из них не посмел этот лист объявить.

Из этого видно, что православие, уже как такое, является штатворным и для чехослов. республики необходимо полезным.

Враги православия в Подкарп. Руси воспользовались результатом последних парламентских выборов и бросили на православное движение клевету, будто бы оно поддерживает коммунизм на Подк. Руси. Этой клеветой воспользовалась греко-кат. церковь и ей удалось убедить администрат. власти Подк. Руси, будто бы единственным благонадежным для Республики элементом на Подк. Руси является только церковь греко-католическая.

Это и заставило, по всей вероятности, карпаторусск. власти начать борьбу с православием. Последствия этого неразумного и нетактического поступка могут оказаться очень далекоидущими.

Поэтому мы нижеподписанные считаем своим долгом еще раз обратит

Ваше внимание на незаконность и опасность мер, принимаемых карпат. админ. властями против прав. церкви на Подкарп. Руси и надеемся, что Правительство еще заблаговременно предотвратит ту опасность, которая угрожает Подкарп. Руси вследствие окончательной передачи правосл. церковного имущества в пользование греко-кат. церкви.

Какое бы однако ни было решение властей, мы сим от имени всего карпат. пр. населения еще раз заявляем, что от заграбленного у правосл. церкви мадьярско-католическими властями движимого и недвижимого имущества мы никогда не отказались и никогда не откажемся, а его передачу во владение грек. кат. церкви мы будем считать только продолжением того насилия, которое не дает нам в течении целых столетий возможности получить заграбленное у нас добро обратно.

ДАЗО, Ф. 15, Оп. 2, Спр. 832, Арк. 4-5.

Література:

Arhivele Naționale ale României, Baia Mare. Fond: Prefectura Jud. Maramureș, Parchetul Inn. 1086, Nr. Actului 656.

Národní archiv, Praha (далі – NA), Fond Prezídium ministerské rady (далі – PMR), Sig. 263, Kartony: 143. Svazek 3, č. 822/1926.

NA, PMR, Sig. 263, Kart. 143. Sv. 4, č. 2670/1926.

NA, PMR, Sig. 263, Kart. 143. Sv. 5, č. 5458/1926.

Österreichisches Staatsarchiv – ÖStA, HHStA Kabinettsarchiv, Geheimakten 27 (alt 29, 30), Politisches 1913.

Pravoslavni zapalili reckokatolický chrám // Lidove listy, 1937, 17 dubna, p. 2.

Véres zavargások Bedőházán // Uj Közlöny, 1922, 20 június, p. 2.

Віднянський С. Мараморощина // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України, К.: В-во «Наукова думка», 2009, С. 503-504.

Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), Ф. 13, Оп. 1, Спр. 210.

ДАЗО, Ф. 14, Оп. 1, Спр. 36.

ДАЗО, Ф. 14, Оп. 2, Спр. 556.

ДАЗО, Ф. 15, Оп. 2, Спр. 832.

ДАЗО, Ф. 15, Оп. 3, Спр. 649.

ДАЗО, Ф. 15, Оп. 3, Спр. 1121.

ДАЗО, Ф. 15, Оп. 3, Спр. 2313.

ДАЗО, Ф. 21, Оп. 9, Спр. 269.

ДАЗО, Ф. 63, Оп.1, Спр. 109.

ДАЗО, Ф. 63, Оп. 2, Спр. 113.

ДАЗО, Ф. 151, Оп. 7, Спр. 720.

Данилець Ю., Міщанин В. *Становище православної церкви в період Закарпатської України (листопад 1944-січень 1946 рр.)* // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М. Вегеш (голова) та ін.], Ужгород: Вид-во УжНУ "Говерла", 2011, Вип. 27, С. 180-189.

Жандармы победили // Русская Земля, 1923, 5 (18) января, С. 4.

Именословъ приходовъ и філіалокъ Епархіи Мукачевской, гдѣ шизматики насильственно заняли и противъ всего права и закона еще и до сихъ поръ въ своей власти держатъ гр. каѳол. церкви и прочи недвижности // Душпастырь, 1925, № 8, С. 401.

Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941), Központi Statisztikai Hivatal / Dr. Kepecs József (szerk), Czibulka Zoltán (összeáll.), Budapest, 2000, 248 с.

Лист ігумена Феодосія (Горвата) від 23 квітня 1933 р. // Особистий архів доцента В. Міщанина.

Православный священник убит уніатом // Русская Земля, 1926, 29 апреля, С. 1.

Сколько ограбленныхъ церквей задержуютъ еще схизматики? // Душпастырь, 1928, Ч. 10, С. 228.

Схизматики изась грубо нарушили законъ собственности // Душпастырь, 1925, Ч. 10, С. 19.

Дмитро Геродот і українська еміграція Румунії міжвоєнного часу/ Dumitru Herodot și emigrația ucraineană din România în perioada interbelică

Володимир Антофійчук /Volodymyr ANTOFIYCHUK¹

Dmytro Herodot and the Ukrainian emigration in Romania during the interwar period . *Dmytro Herodot (1892 – 1975) is an Ukrainian poet, journalist, diplomat, who lived in Bucharest from 1921 until the end of his days. During the interwar period, he was one of the organizers of the life of Ukrainian political emigration in Romania. Unfortunately, it is written insignificantly little about his life and work. This paper will address his life-creative course and socio-political activity. In particular, it will analyze his collaboration with the magazine “Tryzub”, which was published in Paris during the interwar period, as well as his poetic and journalistic creative work.*

Dumitru Herodot și emigrația ucraineană din România în perioada interbelică. *Dumitru Herodot (1892-1975) - poet ucrainean, jurnalist, diplomat, care din anul 1921 și până la sfârșitul zilelor sale a locuit în București. În perioada interbelică a fost unul dintre organizatorii vieții emigrației politice ucrainene în România. Din păcate, despre viața și activitatea lui s-a scris foarte puțin. Acest articol aduce informații despre modul său de viață creatoare și activitatea socio-politică. Se analizează în special colaborarea lui cu revista „Tridentul” care apărea la Paris în perioada interbelică, precum și despre creația sa poetică și jurnalistică.*

Keywords: *Dmytro Herodot, poet, journalist, diplomat, political emigration, magazine “Tryzub”.*

Cuvinte cheie: *Dumitru Herodot, poet, jurnalist, diplomat, emigrant politic, revista “Tryzub”*

Творче і громадсько-політичне життя Дмитра Геродота (справжнє прізвище – Івашина) ще лишень набирає ознак справді наукового осмислення, хоч від його початку минуло вже сто десять літ. Не заради докору, а заради істини скажу, що ми занадто довго розгойдуємося, щоби створити необхідну амплітуду узагальнення діянь наших видатних діячів, які щиро, аж до самопожертви прагнули, щоби ми були кращими, правильнішими,

¹ Володимир Антофійчук – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, почесний доктор Сучавського університету «Штефан чел Маре»

Volodymyr Antofiychuk – Dr. în filologie, profesor, șeful catedrei Literaturii Ucrainene a Universității Naționale din Cernăuți „Iurii Fedkovici”, „Doctor Honoris Causa” al Universității Ștefan cel Mare din Suceava

вільнішими у виборі та творенні особистих і суспільних цінностей, котрі б відповідали гідним людини життєвим орієнтирам і нормам.

У програмному вірші своєї єдиної поетичної збірки «Тернистий шлях», яку автору цих рядків після наполегливих п'ятирічних пошуків вдалося роздобути аж у географічно неблизькій Празі, Дмитро Геродот написав:

Для щастя у кожного мірка осібна,
І кожний по-своєму щастям горить:
Для рідного краю душа моя здібна –
Найбільшеє щастя – життя положить...²

Наведені рядки спричинені не якимось романтичними пориваннями, а чітко усвідомленою та обраною в час воєнних і політичних катаклізмів громадянською позицією людини, яка мала непересічний талант поета, публіциста, журналіста й володіла одержимістю жити і творити задля добра рідного краю і його люду. Волею долі й історії Дмитро Геродот разом з іншими українськими емігрантами опинився в Румунії. Тут він знайшов не лише життєвий прихисток, а й можливість боротися за ті політичні ідеали, яким присвятив усього себе. У міжвоєнний період він узяв на себе надзвичайно відповідальну роль одного з найактивніших організаторів фінансового, правового та культурного життя української емігрантської громади Румунії, а також своєрідного його літописця, друкуючи численні статті в різних періодичних виданнях, головно в журналі «Тризуб». Важливість цих публікацій полягає передусім у тому, що їх автор бачив проблеми українських емігрантів Румунії зсередини й розв'язував їх силою свого нескореного духу і творчої енергії.

Про Дмитра Геродота на сьогодні написано незаслужено мало. Спеціальних публікацій, які б стосувалися його життя і творчої діяльності, небагато. Серед них – статті Гната Порохівського³, Валерія Власенка⁴, спогади Ольги Порохівської-Андрич⁵, вкрай скупа інформація в «Енциклопедії Українознавства» (т. 1, с. 376) та «Енциклопедії Сучасної України» (т. 5, с. 564). До того ж в останньому виданні неправильно вказано рік його народження – 1882-ий, замість 1892-го, не зазначено дати і місця народження, дати і місця смерті, помилково наведено рік його еміграції до Румунії – 1920-ий, замість 1921-го, не подано жодних відомостей про нього після 1939 р. і т. ін.

В інших сучасних наукових публікаціях ім'я Дмитра Геродота згадується лише принагідно, як приміром, у монографіях Аліни Тимошик-Суда-

² Дмитро Геродот, *Тернистий шлях (Збірка поезій)*, Ed. Меркур, Чернівці, 1929, С. 5.

³ Гнат П[орохівськ]ий Г. Дмитро Геродот (До 20 роковин літературної праці), Тризуб, 1927, № 20 (78), 15 травня, С. 18 – 20.

⁴ Валерій Власенко, *Публікації Дмитра Геродота на сторінках паризького тижневика «Тризуб»*, Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки, 2012, С. 97 – 108.

⁵ Див., наприклад: Ольга Порохівська-Андрич, Дмитро Івашина-Геродот (Спогади): машинопис, Особистий архів автора статті.

рикової⁶ і Вадима Гузуна⁷, статтях Валерія Власенка⁸, Теофіла Рендюка⁹ та ін. Отже, спеціальних досліджень, які б узагальнювали основні віхи життєвого шляху і творчої діяльності Дмитра Геродота, на сьогодні ще не створено. Тому автор статті поставив перед собою мету на основі маловідомих джерел бодай навести штрихи до загального портрета талановитого українського поета, публіциста, журналіста й активного громадсько-політичного діяча Дмитра Васильовича Геродота (Івашини), який самовіддано боровся за національні права українського народу.

Дмитро Геродот народився 25 жовтня 1892 р. у Верхньодніпровську Катеринославської губернії (тепер – Дніпропетровської області) в родині державного службовця – начальника міського поштамту – Василя Івашини, нащадка старовинного козацького роду. Дмитро виховувався серед чудової природи степової України, землі славних запорізьких лицарів, де все ще нагадувало про славу минувшину, кликало до волі в умовах рабського становища українського народу під двоголовим російським орлом. Цілком можливо, що саме ці обставини спонукали допитливого юнака взятися за перо, щоб переливати свої роздуми в поетичні рядки. «Неволя, у якій находився український нарід, – відзначав Гнат Порохівський, – важче всього давила, як і тепер давить тих, хто перейнятий почуттям любови до рідного народу, прагнув силою свого слова нести йому втіху та кликав його до пробудження, до самопізнання. <...> Нащадок старого запорізького роду, повний любови до всього рідного – як сучасного, так і минулого, з дитячих років закоханий в солодку мелодію рідної мови, Дмитро Геродот проте примушений був свої твори писати на мові чужій»¹⁰.

Як літератор Дмитро Геродот дебютував ліричною поезією в 1907 р. У статті Гната Порохівського стверджується, що ця першопублікація була вміщена на сторінках літературно-суспільної та політично-економічної газети «Кременчугській Голось». Однак з цим твердженням погодитися не можна, оскільки «Кременчугській Голось» почав виходити лише з 1910 р. Отже, свій перший вірш Дмитро Геродот надрукував у якомусь іншому виданні, назву якого, як і історію самої публікації, ще належить встановити.

Після закінчення реального училища в Полтаві Дмитро Геродот почав працювати журналістом у різних періодичних виданнях, серед яких Гнат Порохівський називає «Кременчугській Голось», «Кременчугское Слово», «Южанин», «Днѣпръ», «Южная Копѣйка», «Елисаветградскія Новости», а після 1911 р. – «Полтавская Рѣчь», «Полтавский День»¹¹ та ін. Але знову ж

⁶ Аліна Тимошик-Сударикова, *Паризький журнал «Тризуб». 1925 – 1940 роки: формування та функціонування*: Монографія, Ed. Наша культура і наука, Київ, 2013, С. 28, 82, 191.

⁷ Vadim Guzun, *Hnat Porohivski*, Cluj Napoca, 2013, p. 164, 222 – 223.

⁸ Валерій Власенко, *Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Бухаресті, Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення*: 36. матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: У 2 ч. – Ч. 2. – Т. 1. – Суми – Курськ, 2014. – С. 69 – 74; Його ж, *Правове становище міжвоєнної української еміграції в Румунії (міжнародний аспект)*, Сумська старовина, 2014, XLV, С. 29 – 36.

⁹ Теофіл Рендюк, *Українська військова та політична еміграція в Румунії у міжвоєнний період: невідомі сторінки історії діаспори*, Україна дипломатична, 2011, Вип. 12, С. 936 – 954.

¹⁰ Гнат П[орохівський] Г. Дмитро Геродот (До 20 роковин літературної праці), С. 18.

¹¹ Див.: *Ibidem*.

такі ця інформація потребує суттєвих уточнень, оскільки вихід названих видань не завжди збігається із зазначеним періодом.

Під час Першої світової війни Дмитро Геродот, за свідченням Ольги Порохівської-Андрич, служив адміністративним офіцером 9-го стрілецького полку 3-ої дивізії російської армії¹². Так звана жовтнева революція застала Дмитра Геродота на Румунському фронті. У квітні 1917 р. він увійшов до Армійського Комітету і став секретарем редакційної колегії фронтової газети «Воин – Гражданин», ініціював скликання Українського Армійського З'їзду. На з'їзді, який відбувся в Болграді, було обрано Українську Армійську Раду, до складу якої увійшов і Дмитро Геродот. Коли Армійський Комітет збільшовичився, Дмитро Геродот демонстративно покинув його ряди¹³, чим продемонстрував рішуче неприйняття ідеології більшовизму і залишався вірним цьому принципу до кінця своїх днів.

Після демобілізації Дмитро Геродот влаштувався на роботу в одеський тижневик «Село», згодом – у часопис «Молодая Украина» (пізніше – «Одесская Мысль») – видання, які підтримували українські національні ідеї. У серпні 1918 р. він відгукнувся на запрошення перебратися до Києва, де під керівництвом Олександра Саліковського почав налагоджувати вихід газети «Трибуна».

Нова справа припала до душі Дмитрові Геродоту, бо працювати в колективі, який очолював такий відомий професіонал, як Олександр Саліковський, було цікаво й почесно. За дорученням редакції у вересні 1918 р. новий член редколегії об'їхав Полтавщину, де він починав свою журналістську кар'єру, а також Харківщину. Живі враження дали чимало важливих матеріалів, які згодом у вигляді репортажів вилилися на сторінки новоствореної газети, що виходила з середини грудня 1918 р. до початку лютого 1919 р. «Трибуна» мала солідний наклад (7 – 15 тис. примірників), з нею співпрацювали такі авторитетні автори, як Сергій Єфремов, Симон Петлюра, Людмила Старицька-Черняхівська та ін. Але на її видання катастрофічно не вистачало коштів. Єдиним порятунком могла стати фінансова допомога з боку уряду Української Народної Республіки. Але для цього треба було відрядити надійного гінця до Кам'янця-Подільського, на той час тимчасової столиці УНР. Це надскладне завдання випало виконати Дмитрові Геродоту. На початку вересня 1919 р. він прибув до міста над Смотричем, але лише 13 листопада із чеком на 100 000 карбованців він вирушив назад до Києва. 26 листопада чек було передано Олександрові Саліковському, але скористатися грішми через воєнні події вже не вдалося¹⁴.

9 червня 1919 р. Дмитро Геродот одружився із Сарою Маргуліс, єврейкою за походженням, яка ще до заміжжя 22 січня 1919 р. перейшла на православ'я й обрала собі нове ім'я – Антоніна¹⁵. У любові, злагоді і взаємодопомозі вірне подружжя прожило до кінця свого віку.

Після поразки українських визвольних змагань Дмитро Геродот

¹² Порохівська-Андрич О. Дмитро Івашина-Геродот (*Спогади*), С. 1.

¹³ Див.: Гнат П[орохівськ]ий Г. Дмитро Геродот (*До 20 роковин літературної праці*), С. 19.

¹⁴ Див.: Дмитро Геродот, *Пелюстки минулого (Світлій пам'яті Ол. Саліковського)*, Тризуб, 1926, № 55, 28 листопада, С. 13 – 16.

¹⁵ Див.: Ольга Порохівська-Андрич, Дмитро Івашина-Геродот (*Спогади*): машинопис, с. 1.

разом із дружиною 3 квітня 1921 р. емігрував до Румунії. У Бухаресті він активно співпрацював з Українською Дипломатичною Місією під керівництвом Надзвичайного і Повноважного Посла УНР Костя Мацієвича, обіймаючи посаду редактора Українського Інформаційного Агентства «Українтаг», а відтак – і консула. Крім того, Дмитро Геродот з головою поринув у роботу, спрямовану на захист матеріальних, моральних і культурних інтересів українських емігрантів. За ініціативи Костя Мацієвича в Бухаресті було утворено Філію Асоціації українських емігрантів. Її президентом став сам Кость Мацієвич, віце-президентом було обрано Василя Трепке, секретарем – Дмитра Геродота, а бухгалтером – Олександра (Леся) Долинюка. Дмитро Геродот увіходив до складу керівних органів багатьох товариств українських емігрантів Румунії, зокрема, як секретар Громадсько-Допомогового Комітету, голова Комітету із вшанування пам'яті Симона Петлюри, член управи товариства «Згода» та ін.

Не полишав у цей час Дмитро Геродот і поетичної та публіцистичної творчості. Коли зусиллями Симона Петлюри було засновано журнал «Тризуб» – один із найвпливовіших періодичних друкованих органів української еміграції 1920 – 1940-х років, який виходив у Парижі (1925 – 1940), – Дмитра Геродота спочатку призначили технічним уповноваженим часопису від Бухареста, а згодом він був зарахований до штату журналу, з чим його функція розширилася як представника видання у всій Румунії. За час виходу «Тризуб» опублікував майже 140 статей, які стосувалися життя українських емігрантів Румунії, переважна більшість із яких належала перу Дмитра Геродота.

На 23 квітня 1927 р. припало 20-річчя літературної праці Дмитра Геродота. Цей своєрідний ювілей українська громада Бухареста урочисто відсвяткувала 21 травня в залі «Трансільванія», про що докладно розповіли журнал «Тризуб»¹⁶ і чернівецька газета «Хліборобська Правда»¹⁷. На численні привітання ювіляр відповів словами щирої промови, зокрема відзначивши: «Віддати Батьківщині всі свої сили, весь запас своєї енергії, всі найліпші та найшляхетніші почуття і весь вогонь своєї палкої вдачі – це для мене найбільше щастя, це імпульс і мета мого життя. Бачити Україну незалежною й прийняти участь в прийдешньому урочистому святі й остаточного державного відродження – це найвища нагорода, якої я хочу, якої я вимагаю від своєї долі»¹⁸.

Через газету «Хліборобська Правда» Дмитро Геродот сердечно дякував «усім українським організаціям, установам та окремим особам», які двадцяту річницю його літературної та громадсько-політичної діяльності зробили для нього «правдивим незабутнім, журналістським святом». Зворушений до глибини душі, він відзначав: «Отримані мною щирі та теплі привітання, адреси і навіть цінні подарунки – все це для мене ті приємні несподіванки, які яскравим промінням світлитимуть мені на моєму життєво-

¹⁶ Див.: Гнат П[орохівськ]ий Г. Дмитро Геродот (До 20 роковин літературної праці), С. 18 – 19.

¹⁷ Див.: *Українські справи*. Ювілей Дмитра Геродота, Хліборобська Правда, 1927, № 4, 26 червня, с. 3 – 4.

¹⁸ *Ibidem*, С. 3.

вому шляхові при дальшому виконуванні обов'язків кожного сина України: «Жити і працювати для України»¹⁹.

У зв'язку із сорокаліттям письменницької діяльності Ольги Кобилянської, яке планувалося відзначити 27 листопада 1927 р., славетну буковинку від імені української еміграції Румунії привітали Громадсько-Допомоговий Комітет, Союз українських жінок Румунії, Філія Українського Товариства Ліги Націй та Перше Українське ощадно-позичкове товариство «Згода». Однак через несподівану смерть прем'єр-міністра Румунії Іонела Бретіану ювілейні урочистості перенесли на 18 грудня. Проте письменницю в її 62-ий день народження вітали численні делегації. Із Бухареста на цю okazію прибув секретар Громадсько-Допомогового Комітету Дмитро Геродот. Вручаючи іменинниці букет білих хризантем, він сказав: «Хай ці квіти будуть символом того, що все, що було тяжкого й неприємного, безповоротно минуло. Дальший же Ваш шлях має бути усипаний лише квітами та бути таким ясным та веселим, як ці хризантеми»²⁰. З привітанням до письменниці звернулися також голова товариства «Жіноча громада Буковини» Ольга Гузар, художник Євсей Ліпецький та інші гості. Коли присутні встали, щоб виголосити тости, Дмитро Геродот промовив: «Більшість української еміграції в Румунії складається з бувших вояків. Під примусом обставин вони замінили свою бойову зброю на мирні робітничі станки. Але стоячи біля них, вони з напруженням прислухаються, чи не доносяться вже часом з батьківщини згуки бойової сурми. Ніхто не може оцінити так зброї, як вояки. Знаючи, яку разючу силу має гостра зброя художнього щирого слова, вони вітають Вас як натхненного великого мистця цієї зброї слова й бажають Вам многая літа. Вони знають, що не тільки меч, але й слова здобудуть нації права». <...> З усмішкою на устах ювілятка дякує і в її темних очах, що зберегли молоду силу, блищать вогні приємного зворушення»²¹. Від імені української еміграції Румунії Дмитро Геродот вручив письменниці 1500 леїв.

Українська емігрантська громада Румунії міжвоєнного періоду вже через кілька років після свого заснування сформувалася у стійке організоване об'єднання, яке свідомо й цілеспрямовано прагнуло успішно розв'язувати всі поточні життєво важливі проблеми. Причини такого успіху полягали в тому, що громада, по-перше, відзначалася активністю та умінням працювати «при найнесприятливіших обставинах», по-друге, «національною єдністю», по-третє, «громадською дисциплінованістю і вмінням підпорядковувати свої суто еміграційні інтереси інтересам вищого національно-громадського і політично-державного порядку», по-четверте, «високою національною свідомістю, цілковитою безкомпромісовістю в питаннях, які стосуються державної незалежності України, і виразною політичною сталістю»²² тощо. Важлива роль у цих досягненнях належала Дмитрові Геродоту, який так чи інакше був причетним до всіх емігрантських подій як секретар

¹⁹ Дмитро Геродот, *Лист до редакції Хліборобська правда*, 1927, № 5, 12 липня, С. 3.

²⁰ *До ювілею Ольги Кобилянської (Лист з Румунії)*, Тризуб, 1928, № 1-2 (107-108), 1 січня, С. 37.

²¹ *Ibidem*.

²² Дмитро Геродот, *На службі українській справі* (Про українську еміграцію в Румунії), Тризуб, 1933, № 30-31 (388-389), 27 серпня, С. 23.

Громадсько-Допомогового Комітету і як журналіст, котрий їх висвітлював.

Багато уваги Громадсько-Допомоговий Комітет приділяв біженцям з України, які змушені були покидати рідні домівки під тиском червоного терору і голоду, спричиненого злочинним комуністичним режимом. Втікачі потребували насамперед житла і працевлаштування. Нерідко комітет допомагав їм освоювати нові професії. Так, у Гавані новоприбулим спочатку надавали притулок на ткацькій фабриці, відтак організовували навчання професії ткача, яке тривало 2-4 тижні. Протягом цього часу учнів забезпечували дворазовим харчуванням і помешканням. А коли вони освоювали ткацтво, то починали заробляти стільки ж, як і інші кваліфіковані робітники, залежно від кількості виробленої тканини. На прохання комітету для біженців надходила фінансова допомога від українських організацій, які знаходилися в різних країнах світу.

Успішне розв'язання всіляких життєвих питань, які поставали перед українською еміграційною громадою Румунії, забезпечувалося насамперед створенням і активним функціонуванням різних організацій і товариств, які чутливо реагували на запити часу і свої зусилля спрямовували на захист українських інтересів.

Першою українською громадською організацією в Румунії стало Українське Товариство Прихильників Ліги Націй (УТПЛН). Організаційне засідання ініціативної групи цього товариства відбулося 21 вересня 1922 р., а діяльність розпочалася 1 жовтня того ж року із загального зібрання українських громадян, що перебували в Румунії. Першопричиною створення УТПЛН було те, що, опинившись на чужині, українська еміграція Румунії потерпала від того, що українців закордоном сприймали як росіян, що про визвольні змагання українського народу там або не знали зовсім, або пов'язували їх із тими негативними явищами, які неминуче виникали внаслідок революцій і громадянських воєн. Більше того, переважно українців ототожнювали з більшовиками. Такі тенденції йшли від того, що про українців Європа інформувалася росіянами, які скрізь у світі мали старі дипломатичні представництва, добре налагоджені зв'язки з політичними колами різних країн, розпоряджалися значними матеріальними ресурсами і численною кваліфікованою інтелігенцією.

Союз Українських Жінок-Емігранток – друга українська організація, яка заснувалася в Румунії в березні 1923 р. (голова – Н. Трепке, заступник голови – А. Івашина, секретарі – Л. Бурачинська та К. Стаценківна, скарбник – О. Маєр-Михальська). Основним своїм обов'язком організація вважала національну працю серед чужинців, а також участь у всіх святах, що мали український національний характер.

З ініціативи філії УТПЛН 6 травня 1923 р. в Бухаресті відкрилося Українське Ощадно-Позичкове Товариство «Згода», яке мало на меті закласти тверді економічні підвалини існування української еміграції в Румунії, коли вимушене перебування на чужині затягнулося б на тривалий час. Крім пайових внесків, планувалося відкривати й спеціальні рахунки, які давали б товариству більші прибутки. Але, на жаль, ця справа просувалася дуже мляво, вкладники не мали великого довір'я до таких установ, через що бажаного результату так і не вдалося досягнути.

Не зуміло належно розгорнути свою діяльність і Співоче Товариство «Дума», утворене 22 квітня 1923 р. під керівництвом композитора Миколи Бойченка. Основна його мета – популяризування української музики й пісні та відкриття диригентських курсів.

Українська емігрантська громада Румунії дбала і про освітню справу серед своїх членів, влаштовуючи систематичні виклади на зразок народних університетів. Перший такий виклад провів 17 червня 1923 р. голова освітньої комісії, професор Кость Мацієвич на тему «Сучасне становище української справи». Загалом виклади стосувалися різних питань – літературних, економічних, історичних, медичних, фізичного виховання тощо.

Крім того, і самі керівники української емігрантської громади Румунії дбали про вдосконалення свого освітнього рівня. Дмитро Геродот, наприклад, спочатку закінчив Бухарестську вищу школу документальних та адміністративних наук, а відтак – Український технічно-господарський інститут при Українській господарській академії в Чехословаччині. Він підтримував постійний зв'язок із львівською «Просвітою», отримував звіди українські газети, журнали, книги і розповсюджував їх серед українців Бухареста і провінції.

Систематично в середовищі українських емігрантів Румунії Дмитро Геродот організовував урочисті зібрання з нагоди річниці проголошення незалежності Української Держави, Різдва, Великодня та інших свят, влаштовував відзначення днів народження українських письменників і діячів культури.

Найбільшу популярність серед українських емігрантів Румунії мали Шевченківські дні, які сприймалися ними як велике національне свято. Починаючи з травня 1921 р. його відзначали надзвичайно урочисто й велелюдно. Шевченківські свята в Румунії, за спостереженням Ігоря Срібняка, започаткувалися в таборах для інтернованих українських вояків²³. У румунській столиці його вперше відзначили 18 березня 1923 р. У програмі свята доповідь про життя і творчість Тараса Шевченка румунською та українською мовами виголосив Замфір Арборе, вірші поета продекламували Дмитро Геродот, Л. Шуляківський та Іван Гайдученко, румунська артистка Локустану й артисти Київської державної опери Ольга Грозовська та Іван Гриценко виконали твори Миколи Бойченка під акомпанемент Л. Іонеску-Вартік та хору Української колонії в Бухаресті²⁴.

Слід відзначити, що в Шевченківських святах, які відбувалися в Бухаресті, участь брали не лише представники української еміграції, а й румунські політики, вчені, викладачі місцевих вищих шкіл, журналісти, артисти. Часто на урочистостях на честь великого поета виступав журналіст Георгій Лунгулеску. Про його доповідь від 16 березня 1929 р. чернівецька газета «Час» писала так: «Реферат пана Лунгулеску, в котрім докладчик схарактеризував не лиш Шевченка, а цілий укр[аїнський] нарід, і виражаючи великі симпатії до нього, закінчив висказом бажання якнайскоршого здійснення

²³ Див.: Ігор Срібняк, *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921 – 1924 рр.)*, Київ – Філадельфія, 1997, С. 32.

²⁴ Див.: Валерій Власенко, *Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Бухаресті*, С. 70.

ідеалів, за котрі згинув наш великий геній, був незчисленні рази перериваний оплесками і окликами»²⁵.

Про те, ким був геніальний поет для українського народу загалом і українських емігрантів Румунії зокрема, свідчить виступ заступника голови Громадсько-Допомогового Комітету, доктора Василя Трепке на вечорі з нагоди вшанування 75-річчя від дня смерті Тараса Шевченка, який відбувся в Бухаресті 29 березня 1936 р. Охарактеризувавши значення події, промовець підкреслив, що Шевченко – духовний вождь українського народу, довкола якого об'єднується уся нація. Крім того, оратор наголосив: «Ми зійшлися, щоб вшанувати пам'ять того, хто <...> збудив приспаний дух українського народу і послав його на боротьбу за національне визволення... <...> Шевченко залишив нам оту твердиню духа, яку не в стані подолати жодні ворожі українському народові сили»²⁶. Шевченківські свята додавали українським емігрантам Румунії оптимізму в нелегкі часи адаптації на чужині, відроджували віру в необхідність боротьби за незалежну Українську державу.

Українська емігрантська громада Румунії добре усвідомлювала потребу створення Українського національно-політичного об'єднання за кордоном і жваво дебатувала це питання, особливо, коли українські політичні угруповання Чехо-Словаччини намагалися реалізувати його в 1926 р., не виявляючи однозначного ставлення до уряду УНР. Українська емігрантська громада Румунії, яка висунула ідею такого об'єднання ще в 1923 р., вважала, що збереження і найдійовіша підтримка уряду УНР, особливо в час, коли ворожі сили не зупиняються ні перед чим, щоби його знищити, стало «питанням не лише національної честі, а й політично-державної дозрілості української нації»²⁷. До обговорення гостро актуального питання про об'єднання усіх українських емігрантських сил активно прилучився Дмитро Геродот, який, зокрема, на IV конференції української еміграції в Румунії (1926 р.) відзначив: «Для організованого громадянства в Румунії ідея політичного об'єднання не є новою. Вагу такого об'єднання всі розуміють і над нею уже не дискутують. Ставляться лише питання про те, хто має входити в це об'єднання. Ми завше стояли на ґрунті самої широкої доступності. Нашим гаслом було і єсть – боротьба за незалежну соборну українську державу, а не за форму цієї держави»²⁸. А коли письменник Ілько Гаврилюк запропонував до об'єднання запросити й українських комуністів з Харкова, Дмитро Геродот відповів: «Мета політичного об'єднання – з'єднати активні українські сили, що змагаються за незалежну Українську Державу. Українські комуністи стоять на платформі III Інтернаціоналу, який не визнає не тільки української, а взагалі ніякої державності. Коли п. Гаврилюк вкаже мені таких українських комуністів, які стоять на платформі незалежної соборної України, то я запропоную тоді запросити і їх до об'єднання. Я таких комуністів не знаю. Тому говорити про їх участь в українському політичному об'єднанні не доводиться. Ми й вони – два ворогуючі табори. На українських комуністів ми дивимось як на відпоручників московської окупаційної влади на Україні.

²⁵ Лесь, *Свято Тараса Шевченка в Букарешті*, Час, 1929, 24 березня, С. 2.

²⁶ *В Румунії*, Тризуб, 1936, № 19 (523), 10 травня, с. 14.

²⁷ Дмитро Геродот, *До справи національного об'єднання*, Тризуб, 1926, № 50, 24 жовтня, С. 20.

²⁸ *Ibidem*, С. 21.

До того часу поки це так, ми можемо говорити лише про об'єднання проти них, а не з ними»²⁹. Це була позиція політичної сили, яка чітко усвідомлювала сенс боротьби за незалежну українську державу і не припиняла цієї боротьби навіть на чужині.

Діяльність Української емігрантської громади Румунії постійно висвітлювалася різними періодичними виданнями. Йшлося не тільки про певні поточні події, а й про основні напрямки роботи за тривалий час. Значення таких публікацій, автором яких майже завжди виступав Дмитро Геродот, полягало не тільки в тому, щоби детально проаналізувати пройдене, а й на основі цього накреслити плани на майбутнє. У статті «На службі українській справі», в якій підсумовувалася діяльність української емігрантської громади Румунії за перше десятиріччя її існування, Дмитро Геродот відзначав: «І зараз, коли совітська Москва зліквідувала всі ознаки навіть буцафорської окремішності України і коли вона приступила до планової ліквідації внутрішнього українського фронту, причому робить це у такий властивий більшовикам брутальний і варварський спосіб, при якому постає реальна загроза цілковитого винищення українського населення на Великій Україні, – знову можемо ствердити правильність тих позицій, на які свого часу стала українська еміграція в Румунії, і на яких вона непохитно стоїть»³⁰. Водночас автор публікації чітко усвідомлював, що адепти комуністичної ідеології задля досягнення своїх нелюдських намірів, у тому числі і стосовно української еміграції, не гребують нічим, пускаючи в хід різні брутальні методи – брехню, наклепи, вбивства, терор.

Єхидність і лицемірство більшовицьких пропагандистів відчув на собі і Дмитро Геродот. Чернівецький комуністичний агітатор Семен Галицький, обурений закриттям своєї газети «Боротьба», у 1928 р. звів на нього наклеп, безпідставно приписуючи йому співпрацю із міністерством внутрішніх справ Румунії. На захист Дмитра Геродота стала газета «Хліборобська правда», давши гостру відповідь «більшовицькому агентіві»³¹. Також і сам звинувачений виступив на її сторінках із статтею «Професійні клеветники», в якій наголосив: «Ми, а в тому числі і я, представники політичної української еміграції, що знайшли гостинний притулок на терені Румунії, у внутрішні справи цієї країни не можемо і не хочемо вмішуватися. Робити це не дозволяє нам елементарна етика. (Для большевиків та їхніх агентів такий спосіб поступовання, без сумніву, незрозумілий). Отже, ні я, ні будь-хто інший з відповідальних українських емігрантів у Румунії, жодних ні офіційних, ні неофіційних функцій не лише при міністерстві внутрішніх справ, а взагалі при жодному міністерстві Румунії, не мали і не маємо. Тому закриття «Боротьби» відбулося без жодного впливу з боку емігрантів»³². Натомість автор статті порадив наклепникові і таким, як він, захистити безправну пресу Совдепії, оборонити радянських робітників і селян, які зазнають масових політичних арештів комуністичного режиму, тисячами гинуть від непосильної праці й голоду.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Дмитро Геродот, *На службі українській справі (Про українську еміграцію в Румунії)*, С. 27.

³¹ *Большевицькі клевети*, Хліборобська Правда, 1928, № 30, 12 серпня, С. 3.

³² Дмитро Геродот, *Професійні клеветники*, Хліборобська Правда, 1928, № 31, 26 серпня, С. 2.

У 1941 р. за зразком німецького «Гітлер'югенду» в Румунії виник легіонерський рух шовіністичного напрямку. Дмитро Геродот із дружиною та Гнат Порохівський потрапили до в'язниці. Їх сприйняли за росіян і більшовиків. Довелося докласти чималих зусиль, аби довести протилежне і вийти на волю.

Як людина Дмитро Геродот, за спогадами Ольги Порохівської-Андрич, «був надзвичайно добрим, щедрим, веселим, дуже любив жартувати. Був великим ентузіастом. Це була сильна натура, ніколи він не втрачав відваги та надії, завжди знаходив вихід із будь-якої ситуації. Але, мабуть, ніколи собі не уявляв, що опиниться колись у найтяжчій ситуації, як вороги візьмуть гору, що і сталося згодом, у 1944 р.»³³. Після перемир'я, укладеного між Румунією і Радянським Союзом, на територію Румунії 23 серпня 1944 р. вступила Червона Армія, а з нею – НКВД. Розпочався небачений терор, багатьох українських емігрантів, у тому числі й Гната Порохівського, було заарештовано. Дмитро Геродот перейшов на нелегальне становище, змінив прізвище і зовнішність, перебивався випадковими заробітками, щоби утримувати свою дружину і родину Гната Порохівського. Згодом йому пощастило влаштуватися касиром в одній із бухарестських аптек, де він пропрацював аж до виходу на пенсію. Наприкінці 1974 р. внаслідок дорожньо-транспортної пригоди занедужав і помер 18 січня 1975 р. Похований у передмісті Бухареста, на цвинтарі Пантелімон-2.

Так завершив свій земний шлях славний лицар, відданий українській справі герой. Він ні на мить не сумнівався у справедливості боротьби, якій присвятив усе своє життя, до останку зберіг дух безстрашного воїна, незламного патріота і з оптимізмом сприймав майбутнє рідного народу так, як писав у вірші із збірки «Тернистий шлях» (1929):

Хай сумна наша доля, як ліс восени,
Хай по всесвіту бродять Вкраїни сини,
Але ж в душах у нас не гнітюча журба,
Наше гасло – рішуча тверда боротьба...
Ми для Рідного Краю тепер живемо,
Ми для нього на смерть, як на свято, йдемо...
Ще заграє Дніпро, зашумить очерет,
Буде герць, буде бій і кривавий бенкет,
І, омита в сльозах та в кривавій росі,
Україна в незнаній ще досі красі
Встане пишна, весела, могутня, ясна,
Мов цариця природи – красуня весна...³⁴

Творча спадщина Дмитра Геродота (Івашини), особливо початкового періоду, на жаль, ще повністю не виявлена, не упорядкована і відповідно не оцінена. На сьогодні здійснюються лише перші підходи до її вивчення. Сподіваюся, що невдовзі вагомий набуток Дмитра Геродота як політичного діяча, журналіста, публіциста і поета стане доступним для широкої громадськості й надалі надійно служитиме Україні на її нелегкому шляху до здобуття повної незалежності і процвітання в колі європейських держав.

³³ Ольга Порохівська-Андрич, Дмитро Івашина-Геродот (*Спогади*): машинопис, С. 5.

³⁴ Дмитро Геродот, *Тернистий шлях* (Збірка поезій), с. 5.

Література:

- Большевицькі клевети*, Хліборобська Правда, 1928, № 30, 12 серпня, С. 3.
- Власенко, Валерій, *Правове становище міжвоєнної української еміграції в Румунії (міжнародний аспект)*, Сумська старовина, 2014, XLV.
- Власенко, Валерій, *Публікації Дмитра Геродота на сторінках паризького тижневика «Тризуб»*, Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки, 2012.
- Власенко, Валерій, *Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Бухаресті*, Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення: Зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: У 2 ч. – Ч. 2. – Т. 1. – Суми – Курськ, 2014.
- Геродот, Дмитро, *До справи національного об'єднання*, Тризуб, 1926, № 50, 24 жовтня.
- Геродот, Дмитро, *На службі українській справі* (Про українську еміграцію в Румунії), Тризуб, 1933, № 30-31 (388-389), 27 серпня.
- Геродот, Дмитро, *Пелюстки минулого* (Світлій пам'яті Ол. Саліковського), Тризуб, 1926, № 55, 28 листопада.
- Геродот, Дмитро, *Професійні клеветники*, Хліборобська Правда, 1928, № 31, 26 серпня.
- Геродот, Дмитро, *Тернистий шлях* (Збірка поезій), Ed. Меркур, Чернівці, 1929.
- До ювілею Ольги Кобилянської* (Лист з Румунії), Тризуб, 1928, № 1-2 (107-108), 1 січня.
- Лесь, *Свято Тараса Шевченка в Букарешті*, Час, 1929, 24 березня.
- Порохівська-Андрич, Ольга, Дмитро Івашина-Геродот (*Спогади*): машинопис, Особистий архів автора статті.
- П[орохівськ]ий Гнат. *Дмитро Геродот* (До 20 роковин літературної праці), Тризуб, 1927, № 20 (78), 15 травня.
- Рендюк, Теофіл, *Українська військова та політична еміграція в Румунії у міжвоєнний період: невідомі сторінки історії діаспори*, Україна дипломатична, 2011, Вип. 12.
- Срібняк, Ігор, *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921 – 1924 рр.)*, Київ – Філадельфія, 1997.
- Українські справи. Ювілей Дмитра Геродота*, Хліборобська Правда, 1927, № 4, 26 червня.
- Тимошик-Сударикова, Аліна, *Паризький журнал «Тризуб». 1925 – 1940 роки: формування та функціонування*: Монографія, Ed. Наша культура і наука, Київ, 2013.

Викриття А. Шептицьким антигуманної комуністичної ідеології в Європі / Condamnarea ideologiei comuniste antiumane din Europa de către Andrei Sheptytsky

Володимр Басараб /Volodimir BASARAB¹

The condemnation of the antihumanistic communist ideology in Europe by A. Sheptycky. *In this article, the pastoral letters of A. Sheptycky are analyzed. In these works is presented an evaluation of the historical events of 1917-1941 in Ukraine and in Europe. The emphasis was placed on the ideas of the Galician metropolitan and his plea for European values. The views of A. Sheptycky on the Bolshevik ideology and communist politics were elucidated and the repressive politics of the USSR about Ukrainian intellectuals were denounced by Sheptycky. In the article it was found out that political position of metropolitan Andrey was always well-considered, objective and directed to the protection of Ukrainian people's interests.*

Condamnarea ideologiei comuniste antiumane din Europa de către către Andrei Sheptytsky. *Articolul analizează mesajele și scrisorile pastorale ale lui Andrei Sheptytsky, în care se prezintă o evaluare a evenimentelor istorice din perioada anilor 1917-1941, care au avut loc în Ucraina și Europa. Se pune accent pe punctele de vedere ale lui Andrei Sheptytsky privind ideologia și politica bolșevică a comuniștilor, este subliniată părerea negativă a acestuia despre politica represivă a URSS în legătură cu intelectualitatea ucraineană. Articolul clarifică faptul că poziția politică a Mitropolitului Andrey a fost întotdeauna echilibrată, obiectivă, menită să protejeze interesele poporului ucrainean.*

Keywords: A. Sheptycky, atheism, bolshevism, statehood ideas, ideology, communism, revolution, repression, Greek Catholic Church, USSR.

Cuvinte cheie: A. Sheptycky, ateism, bolșevism, idei de stat, ideologie, comunism, revoluție, represiune, Biserica Greco-Catolică, URSS.

У першій половині ХХ століття в Європі відбувалася яскраво виражена боротьба ідеологій, яка справила значний вплив на життя країн та націй. Особливу загрозу європейським цінностям становили комуністичні ідеї, а тому свідомі державні діячі та представники Католицької Церкви гостро засуджували хаос, атеїзм та анархію, які насувалися з Росії з метою політичної асиміляції всіх державних систем на своєму шляху. У ті часи самовідданим захисником інтересів українського народу був Андрей Шептицький, справжній патріот і далекоглядний політик. «Очолюючи протягом сорока чотирьох років греко-католицьку церкву, митрополит А. Шептицький (1865-1944 рр.) здійснював безпосередній вплив на релігійні, національно-куль-

¹ Володимр Басараб – старший викладач кафедри політології та державного управління Ужгородського національного університету.

Volodimir Basarab – lector universitar la Catedra de Științe Politice și Administrație Publică, Universitatea Națională din Ujgorod.

турні та суспільно-політичні процеси, що відбувалися в Україні і в цілому у Східній Європі в першій половині ХХ століття. У його практичних діях та теоретичних надбаннях відобразилась ціла епоха боротьби українського народу за державну незалежність, досягнення релігійної та національної єдності»². За спостереженням М. Вавжонка, А. Шептицький орієнтувався на кирило-мефодіївської ідеї і вважав, що «немає кращих або гірших культур, немає кращих або гірших народів. [...] Галицькому митрополитові вдалося укріпити й обґрунтувати право українців у Галичині на свою, неполонізовану й нелатинізовану культуру. Крім того, це піднесло рівень національної самосвідомості галицьких українців. Утверджувало воно їх та їхнє оточення у тому, що вони – не якась підрядна нація у відношенні до “супернародів” – російського та польського»³. Водночас Митрополит Андрей виступав за єдність Церкви й ніколи не залишався байдужим до звернень священників різних обрядів, якщо ті потребували допомоги чи підтримки. Його турбувала доля Христової віри в країнах Європи, котрі переживали різні політичні потрясіння, що впливали й на католицьку церкву. Зокрема, не залишився байдужим до послання іспанських єпископів, які прагнули привернути увагу світу до тих безчинств, які влаштувала в їх країні комуністична партія. Андрей Шептицький доніс думки цих священників до української громади, глибоко емоційно прокоментувавши зміст їхнього листа. Про антикомуністичну спрямованість суспільно-політичної діяльності А. Шептицького згадується в дисертаційних роботах Г. Гладкої та Я. Біласа⁴, які проаналізували причини, що викликали протистояння між комуністичним рухом та греко-католицьким духовенством, на основі послань Митрополита. Деякі аспекти церковно-політичної діяльності Андрея Шептицького розглядалися З. Сухановою, Н. Сулимою-Матлашенко, Л. Цегельським, О. Кравченюком, О. Красівським⁵, В. Лабою⁶, Н. Мизак, Л. Рощиною, Р. Тожецьким. Однак заслуговує на окрему увагу «Послання еспанських єпископів» з передмовою Митрополита Андрея, яке ще не було предметом аналізу дослідників, хоча містить дуже багато цікавих фактів про спробу реалізації більшовицького перевороту в Іспанії, сценарій якого часто повторювався більшовиками в різних країнах. На наш погляд, «Послання еспанських єпископів» є дуже актуальним в реаліях сучасної України, оскільки політика Москви незмінна – колись Росія поширювала комуністичні ідеї у світі, намагаючись підпорядкувати чужі території агітацією, обманом, терором, такою самою є її зовнішня політика й зараз.

² Галина, Гладка, *Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899 - 1939 рр.)*, Чернівці, 2000, С. 3.

³ Міхал, Вавжонек М. *Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії*, PP Basiliani - via San Giosafat 8 (Aventino), Рим, 2006, С.26.

⁴ Ярослав, Білас, *Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців*, Київ, 2003.

⁵ Орест, Красівський, *За Українську державу і Церкву. Громадська та суспільно політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918 - 1923 рр.*, Львів, 1995.

⁶ Василь, Лаба, *Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги*, Свічадо, Львів, 1990.

Спостерігаючи за тим, що відбувалося в першій половині ХХ століття в Галичині й Радянській Україні, Митрополит Андрей усвідомлював, яку загрозу для української нації становить ідеологія комунізму. Він неодноразово у своїх проповідях наголошував, що політика Москви спочатку руйнувала людські душі, сіяла сумніви у свідомості, а потім одних робила жертвами, а інших тиранами й убивцями. Однак більшовизм мав далекоглядні плани, і в 30-х роках ХХ століття ареною для реалізації амбіцій прихильників марксистського вчення стала Іспанія. У цій країні відбувався добре продуманий наступ на християнські й національні ідеали, гинули священики та безневинні громадяни, спалювалися церкви й нищилися ікони й ритуальні речі. «Інтернаціональний комунізм поспішив до Іспанії з поміччю для марксистської армії й комуністичної партії. Так само під впливом натуральних симпатій та міркувань міжнародного характеру почали з-за кордону підпирати традиційну Іспанію оружжям і жовнірами. Так боротьба дістала неначе міжнародний характер, хоч розділ на партії серед еспанського народу лишився той самий»⁷. Загарбницька політика Москви тоді в Іспанії, як і зараз в Україні, мала завуальований, «підклимний» характер. Російські інтереси й ідеали проголошувалися істинними в тій країні, яка ставала об'єктом зацікавлення Москви, й реалізовувалися через програми підконтрольних парламентських партій.

Андрей Шептицький у передмові до листа іспанських єпископів акцентував на передумовах перемоги в Іспанії так званого «людового фронту» – нібито демократичної партії, яка об'єднала у своїх лавах усіх незадоволених попередньою владою, угруповання лівих опозиціонерів, що симпатизували соціалістичним теоріям. Іспанія була саме тією країною Європи, «де найяскравіше виходила наверх боротьба поганства проти християнства. Ця боротьба велася зразу мирними способами в парламентських дискусіях, у пресі та в усіх суспільних, політичних чи народніх організаціях»⁸. Саме це, а також бездарність, неорганізованість та брак енергії й сили у тих політиків, що тоді керували Іспанією, на думку Митрополита, сприяло тому, що «людовий фронт дійшов до влади та замість здійснювати обіцяні виборцям реформи, замість вводити всюди лад і справедливість – уряд, що вийшов із людового фронту, почав не то толерувати, але просто підтримувати анархію, себто ті елементи, що шукали всюди тільки перевороту, на якому жирували, здобуваючи для себе, і виключно для себе, матеріальні користи й моральну владу над людьми»⁹. Таким чином, трансформація суспільної системи в Іспанії не виправдала очікувань громадян, «людовий фронт» виявився не демократичною партією, а угрупованням, що прагнуло якоїсь автократії, самодержавства. З плином часу іспанці почали усвідомлювати, що «людовим фронтом кермують укриті одиниці, що якась тайна сила веде усіх до якоїсь незнаной й непризнаваної мети»¹⁰. До подібних методів вдавалися більшовики і в Україні, їх стратегія була такою самою, але вже адаптованою до реалій

⁷ Андрей, Шептицький *Пастирське послання іспанських єпископів, Вступне слово Високопреосв. Митрополита*, Твори Орега (морально-пасторальні), Рим, 1983, С. 485.

⁸ Там само. С. 473.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

нашого краю. Андрей Шептицький усвідомлював, що ситуація, змодельована «людовим фронтом» в Іспанії, дуже легко може спроектуватися на Західну Україну, якщо агентура Москви знайде достатню кількість прибічників. Викривальний лист іспанських єпископів мав застерегти українців перед спокусою одурманення марксистськими гаслами.

Митрополит Андрей у передмові до згаданого листа чітко окреслив етапи утвердження нової псевдodemократичної влади в Іспанії: «Людам почало ставати ясно, що уряд «людового фронту» є противником християнства, що йде до знищення Церкви, до знищення віри, до винищення віруючих християн [...] Уряд уступав усюди тим, що відкрито себе називали анархістами, себто людьми, що нищать усякий лад, що не признають ніякого авторитету, ніякого права, ніякого закону. Очевидна річ, що уступства анархістам скріплювали їхні сили. Вони почали озброєними ватагами кидатися на церкви, на монастирі й на школи та почали просто йти до нищення цілого краю, цілого народу. Бо еспанці були від віків найбільш віруючим, найбільш католицьким народом»¹¹. Водночас ті, що були атеїстами або не глибоко віруючими християнами, легко знайшли спільну мову з анархістами й урядом, який симпатизував їх ідеям. «Уряд почав організувати й озброювати свої різнородні міліції, які, гейби на приказ згори, почали палити, нищити монастирі й церкви та вбивати священиків і монахів. Церква через кілька літ зносила тяжке переслідування»¹². Андрей Шептицький акцентував на парадоксальності ситуації, коли уряд Іспанії відкрито говорив одне, а потайки був у змові з анархістами. Довірливі громадяни шанували уряд, котрий «спирався на більшість парламенту, що був ще чи вдавав уряд демократичний, себто уряд, що числився з опінією краю і з принципу спирався на нарід; тому не тільки голосно не признавався до союзу з анархією, але й анархістичний рух осуджував бодай про людське око»¹³. Відразу напрошується паралель з сучасною Україною, коли майже кожен уряд більшою чи меншою мірою перебуває під впливом різних, тепер не анархічних, а олігархічних груп, і відповідно завжди проголошуються дві різні «істини» – одна для народу, а інша для можновладців, котрі чітко суперечать одна одній. І до недавнього часу ідеологія Москви теж здійснювала потужний вплив на світогляд українців.

Аналізуючи ситуацію в тогочасній Іспанії, Митрополит Андрей викриває шахравання під час виборів до парламенту у лютому 1936 року, до якого вдався «людовий фронт». «При виборах дістали християнські партії біля півмільйона голосів більше, ніж противники. Уряд, що тільки про людське око був демократичний і народній, так пошахрував вибори та так різними й хитрими засобами ішов до запевнення побіди комуністам і їхнім приклонникам, що запевнив їм велику більшість у парламентах. Коли ж так дійшли до влади, відразу почали вже не переслідування, але правдиву війну проти Церкви. В шістьох тижнях від 16 лютого до 2 квітня 1936 р. підпалено 106 церков, а 56 цілковито зрушено. За дальший місяць, від 3 квітня до 4 травня, спалено дальших 52 церкви. Пожар зайняв цілу Еспанію та відразу виявилось, що уряд і нелегальна більшість парламенту стоять за підпалювача-

¹¹ Там само. С. 474.

¹² Там само.

¹³ Там само.

ми й бандитами»¹⁴. Іспанські єпископи зауважили, що незадовго перед переворотом з Росії прибуло 79 агітаторів, які сприяли створенню революційних міліцій у всіх містах та нищенню церков. Московські агенти нівелювали вплив релігії на громаду, прагнули усунути ідеологію християнства, вбачаючи в ній серйозного ворога. «Впродовж одного місяця доходило до того, що вже ніяка церква не могла служити богослужінню. Вже від 1931 року союз безбожників поміщав у своїй програмі плебісцит, на які цілі мають бути призначені Божі храми й парохіяльні дома. А один із провінціальних комуністів видавав накази, щоб місця посвячені богослужінню були обернені на магазини, на торгівлю, на публічні бібліотеки, на лазні, на дома гігієни, тощо, відповідно до місцевих потреб. Всюди були зладжені т. зв. чорні списки, які мали служити до згладження усіх людей, що їх уважали за противників комуністичного перевороту. В тих списках часто Єпископ був на першому місці. Перед народом, що свого пароха боронив, провідник комуністів виразно заявив: «Маємо наказ вигубити ціле те насіння»¹⁵. До аналогічних дій, як відомо, вдавалася радянська влада в Україні, винищуючи священників-грекокатоликів і перетворюючи церкви на різні громадські структури, або ж взагалі руйнуючи їх.

А далі ситуація в Іспанії 1936 року породжує відчуття дежавю, реакція тогочасної влади в країні – дзеркальне відображення реакції В. Януковича на події Майдану під час Революції Гідності. Зокрема, в Іспанії «підпалачі й бандити, злучені з крайнім шумовинням більших міст, почали просто на вулицях убивати людей. Бувало, що в Мадриді кидалися на людей, яких одинокою провинною було те, що кликнули: «Нехай живе Еспанія!»¹⁶. Більш прийнятним гаслом для іспанських комуністів було «Нехай живе Росія!», яке вони виголошували під червоним прапором під час мітингів та безчинств. Таким чином, більшовизм оголосив війну «національному духові та патріотизмові Еспанії: написи на мурах, команда війська, віддана під накази російських вождів, ограблювання народу в користь чужинців, міжнародній гімн комуністів і вихвалювання чужинців»¹⁷ – все це було атрибутом іспанської псевдореволюції.

Андрей Шептицький наголосив, що в Іспанії тривала війна не тільки проти Церкви, але й проти національних ідеалів. Чужинців мало хвилювали національні цінності, їх кінцевою метою, очевидно, була максимальна асиміляція народів. Однак свідомі іспанці зуміли зупинити нашість руйнівників, коли зрозуміли, що «уряд людového фронту перемінявся в виразний комуністичний фронт безбожників [...] Католики цілого краю національним зривом піднесли проти тих надужити влади й 18 липня 1936 р. почалася кривава домашня війна»¹⁸. Іспанські священники благословили тих, хто став на захист Церкви й національних цінностей.

Андрей Шептицький доніс до своїх співвітчизників послання сорока трьох іспанських єпископів, щоб розбудити у їх душах почуття патріотиз-

¹⁴ Там само. С. 475.

¹⁵ Там само. С. 486.

¹⁶ Там само. С. 475.

¹⁷ Там само. С. 488.

¹⁸ Там само. С. 475.

му, національної гідності, відваги, оскільки «вбиті більшевиками єпископи, священники, монахи і світські християни, в їхніх єпархіях віддали життя за віру та батьківщину»¹⁹, і були уособленням героїзму й відданості ідеалам добра.

Варто акцентувати увагу на основних тезах «Послання...», щоб зрозуміти драматизм тієї історичної ситуації, й попередити подібний політичний сценарій в інших країнах світу. Власне, самі іспанські єпископи добре усвідомлювали циклічність історичних подій і вважали своїм обов'язком вберегти інші нації від страшної братовбивчої війни: «Ми сповняємо обов'язок людяности, бо Бог допустив, що наша країна стала місцем досвідів для ідеї і систем, що змагають до опанування світу. А ми бажаємо, щоб шкода обмежилася до нашої батьківщини й щоб інші нації були захоронені перед такою руїною»²⁰. Єпископи трактували іспанську війну як наслідок «боротьби двох суперечних ідеологій»²¹ – комуністичної та християнської.

Автори «Послання...» наголосили на ролі Росії в зародженні громадянського конфлікту. На їх думку, саме Москва скористалася тимчасовим занепадом економіки Іспанії задля поширення свого ідеологічного впливу: «могутній нарід, Росія, впливав на еспанських комуністів через театри й кіна, екзотичними своїми звичаями і практиками опановував уми, давав матеріальні користі, а тим самим приготавляв духа народу до вибуху революції, яку можна було з повною докладністю передбачити»²². Так, підготувавши необхідний соціально-психологічний ґрунт, російський Комінтерн 27 лютого 1936 р., безпосередньо після тріумфу «людового фронту», розпочав іспанську революцію і став її фінансувати величезними сумами. «1 травня сотки молодих людей публично в Мадриді домагалися «бомб, револьверів і динаміту для грядучої революції». А 16-го того самого місяця зібралися в Народньому Домі в Валенсії представники ССРСР з еспанськими делегатами III-го Інтернаціоналу та заключили з ними договір. [...] в усіх місцевостях Еспанії по змозі вишколювано червону міліцію та роздавано їй оружжя, так що в хвилині вибуху війни комуністи мали 150.000 війська і 100.000 краєвої оборони»²³. Свідками подібного сценарію стали українці в 2014-2015 роках, коли російські війська схожим чином захопили Крим, Донецьку та Луганську області. На жаль, наші співвітчизники стали заручниками грандіозної ідеологічно-політичної гри Росії, яка має столітній досвід в організації подібних заколотів та псевдореволюцій, і не змогли подолати ворога.

Іспанці ж виявилися свідомим й організованим народом, важливу роль тут відіграла єдність віри (більшість населення країни католики), навколо якої об'єдналися бійці (в Україні, на жаль, цієї єдності християн нема, і священники православної церкви Московського патріархату підтримують загарбницьку політику російського агресора). Громадянсько-військовий рух в Іспанії зупинив московську експансію, незважаючи на те, що «марксистська революція була приготована в найбільших подробицях так,

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. С. 478.

²¹ Там само.

²² Там само. С. 482.

²³ Там само.

що була б певно огорнула цілу»²⁴ країну. Велика кількість громадян протестувала проти комуністичного перевороту, так виник поділ на дві Іспанії, які згодом зіткнулися на полі битви. Іспанські єпископи наголосили, що військовому повстанню передувало попередження державній владі й вимога законними засобами запобігти комуністичному перевороту. Однак так само, як уряд В. Януковича не прислухався до вимог Майдану й дав наказ «Беркуту» стріляти в беззбройних громадян, так і тогочасна іспанська влада пішла на змову з Москвою, озброївши міліцію та військові підрозділи для боротьби з власним народом. Громадянсько-військові сили зіштовхнулися з «хвилею людських міліцій, які завдяки прихильній пасивності уряду ввійшли в офіційні військові формації. Ті міліції були вже заздалегідь озброєні. Користаючи далі з військових магазинів, вони кинулися як лавина на все, що тільки є підпорою суспільності»²⁵.

Автори «Послання...» чітко вказують на московську експансію: «Росія вціпилася в урядову армію, всунулася до її штабу, урядові людського фронту лишила тільки зовнішні признаки влади, а всіма силами змагала до заведення комуністичного устрою й до нищення конституційного ладу»²⁶. Таким чином, московська влада керувала іспанським комуністичним переворотом, а самі іспанці, задурманені обіцянками й гаслами чужинців, виконували роль маріонеток – виконавців чужої волі, навіть не усвідомлюючи глибини її антилюдської основи й цинізму. Так само в 2014 році «зелені чоловічки» вдерлися в Крим і через пасивність української влади встановили там свої порядки. Вони заперечували свою причетність до російської армії, називаючи себе «ополченцями», але, хто вони є насправді, не бачив хіба сліпий. Росія вміло підпорядкувала собі місцеву кримську міліцію, якусь частину збройних сил України й видала «волевиявлення» Путіна за вибір населення українського півострова. На жаль, громадяни Криму не зуміли самотужки дати відсіч добре озброєному агресору, а от іспанці у свій час відстояли власну незалежність.

Громадянську війну в Іспанії 1936 року називали озброєним плебісцитом. Парламентські партії, котрі підтримував «людський уряд», визнали перемогу комуністів, здобуту під час перевороту. Тому виникла загальнонародна боротьба – протест проти нав'язаного чужинцями анархічного способу життя: «з одного боку громадянські й військові елементи боронять лад і суспільний мир, традиції, культуру, батьківщину й релігію, з другого боку, всі елементи матеріалістичні, комуністичні, анархічні намагаються велику іспанську культуру заступити цивілізацією совітської Росії»²⁷. (До такого сценарію вдавалася влада СРСР в усіх підкорених республіках – національні культури витіснялися культурою «великого радянського народу»).

Вражає кількість жертв громадянського протистояння в Іспанії – було вбито приблизно 6000 священиків, на них більшовики влаштовували лови з собаками, «вбивали їх без суду, при першій стрічі, тільки тому, що були священиками [...] Большевицький переворот був невимовно жорсто-

²⁴ Там само. С. 483.

²⁵ Там само. С. 484.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. С. 485.

кий. Різня прибирала форму нечуваної дичі. Обчислюють убитих з-поміж світських людей понад 300 000 жертв. Очевидно з мирної людности, яких убивали виключно задля їхніх політичних переконань, але передовсім релігійних; у перших трьох місяцях в самому Мадриді виконано присуд смерти без суду на більш ніж 22 000 людей. Майже немає села, де не були б вигубили майже всіх знатніших противників комунізму. Щодо форми тих присудів, то не було ані обвинувачення, ані доказу, ані оборони, ані якої-небудь іншої форми процесу чи ведення справи. Перед смертю звичайно жертви нелюдяним способом мучили, одним виривали очі, відрізували язика, інших рубали большевики на кусні, палили, живцем закопували, сокирами зарубували на смерть. Одним словом, большевики пристосовували до Божих слуг найжорстокіші муки»²⁸. Святотатське знищення було настільки грандіозне, що делегат іспанських комуністів на конгресі атеїстів у Москві виголосив: «Іспанія далеко перейшла Совіти, бо Церкву в Іспанії до тла зруйновано»²⁹.

Андрей Шептицький акцентував на мученицькій долі іспанських священиків, усвідомлюючи, що комуністам байдуже, у якій країні здійснювати вбивства й нищити осередки добра (церкви) задля безапеляційної пропаганди своєї ідеології. Митрополит ніби передчував, що й на Західну Україну вже насувається подібна загроза з боку Москви, тому прагнув попередити галичан про необхідність бути пильними й не піддатися владі зла. А несумісність християнської та комуністичної ідеологій яскраво виявилася під час протистоянь в Іспанії.

Митрополит Андрей не скоротив і не відредагував листа іспанських єпископів, він дослівно передав їх біль і жах від того, що довелося пережити цілій країні. Картина, змальована в «Посланні...» вражає уяву своєю жорстокістю: «Революція була нелюдська. Не пошановано жіночої честі, навіть жінок посвячених Богу. Спрофановано гроби й цвинтарі. [...] В Мадриді і на старому цвинтарі в Хуеска отворено сотки гробів, щоб ограбити трупи зі золота, золотих зубів і перстенів. Деякі роди мук кажуть догадуватись цілковитого перевороту або зникну якого-небудь людського почуття. Революція була в повному значенні слова варварією, що знищила світлу цивілізацію довгих століть. Знищено тисячі знаменитих архитворів мистецтва, що були відомі в цілому світі. Розграблено і спалено архіви [...] Динамітом розсаджувано навіть пам'ятники старої римської культури»³⁰. Тенденція до руйнування чужих культурних цінностей, до знищення й переписування історії на свій лад завжди була характерна для ментальності московитів від найдавніших часів і до сьогодні.

«Послання іспанських єпископів» мало, на думку Андрея Шептицького, укріпити християн у їх вірі, переконати в безперспективності комуністичної ідеології та анархізму, а також утвердити перемогу добра, оскільки, як відомо, більшість іспанських комуністів, засуджених на смерть, «перед смертю погодилася з Богом своїх батьків»³¹. Народ, який переміг чужинців не тільки у збройних сутичках фізичною силою, але й силою духу, самопо-

²⁸ Там само. С. 487.

²⁹ Там само. С.488.

³⁰ Там само. С.487.

³¹ Там само. С. 489.

жертви й мучеництва, є для інших націй прикладом згуртованості навколо духовних та християнських цінностей. Діяльність та проповіді Митрополита Андрея завжди були спрямовані на піднесення національної самосвідомості українців, їх згуртування навколо Церкви й Божих заповідей. Підтримавши єпископів римо-католицької церкви у їх благородному просвітницькому пориві, Андрей Шептицький ще раз підтвердив своє прагнення згуртованості християн східного й західного обрядів.

Література:

- Білас, Ярослав, *Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців*, Київ, 2003.
- Вавжонек, Міхал, *Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії*, PP Basiliani - via San Giosafat 8 (Aventino), Рим, 2006.
- Гладка, Галина, *Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899 - 1939 рр.)*, Чернівці, 2000.
- Красівський, Орест, *За Українську державу і Церкву. Громадська та суспільно політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918 - 1923 рр.*, Львів, 1995.
- Лаба В. *Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги*, Свічадо, Львів, 1990.
- Шептицький А. *Пастирське послання іспанських єпископів. Вступне слово* Високопреосв. Митрополит, Твори Орега (морально-пасторальні), Рим, 1983, с.473-495.

**«Закарпатське питання» у міжнародній політиці напередодні
Другої світової війни (1938-1939) /
„Problema transcarpatică” în politica internațională înainte de
începerea celui de-al Doilea Război Mondial (1938-1939).**

Микола Вегеш / Mykola VEHESH,
Irina Liuba HORVAT / Ирина Люба Горват¹

“Transcarpathian Question” in international politics before Word War II (1938-1939). *The article focuses on the international situation in Transcarpathia (Pidkarpatska Rus – Carpathian Ukraine) in the late 1930s and the influence of international factor on the political situation of the region on the basis of archived and published sources, memoirs, materials of periodicals, and an array of monographic literature. It also focuses on the international relations of Czechoslovakia and Transcarpathia with the governments and political circles of Germany, Hungary, Poland, Romania, Yugoslavia and others. The authors analyze the peculiarities of a “hybrid war” against the Carpathian Ukraine held by the Hungarian and Polish terrorists. Much attention is paid to highlighting the role of Ukrainian emigration in supporting the struggle for independence of Transcarpathian Ukrainians in 1938-1939.*

„Problema transcarpatică” în politica internațională înainte de începerea celui de-al Doilea Război Mondial (1938-1939). *Articolul se concentrează pe sursele de arhivă, publicații, memorii, materiale periodice, literatură monografică introdusă în circulația științifică, urmărind situația internațională a Transcarpatiei la sfârșitul anilor 1930 și influența factorului internațional asupra situației politice interne a regiunii. Se pune accent pe relațiile internaționale ale Cehoslovaciei și ale Transcarpatiei cu guvernele și cercurile politice din Germania, Ungaria, Polonia, România, Iugoslavia etc. Autorii analizează particularitățile desfășurării unui „război hibrid” împotriva Ucrainei Carpatice de către teroriștii maghiari și polonezi. O atenție deosebită este acordată evidențierii rolului emigrației ucrainene în sprijinirea luptei de eliberare națională a ucrainenilor din Transcarpatia în perioada 1938-1939.*

Keywords: international politics, Munich conference, Viennese arbitration.

Cuvinte cheie: politica internațională, Conferința de la Munchen, Arbitrajul de la Viena, război hibrid, emigrația ucraineană, iredentismul maghiar.

¹ Микола Вегеш – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології і державного управління факультету суспільних наук Ужгородського національного університету. Mykola Vehesh – doctor, profesor, șeful catedrei de Științe politice și Administrație Publică a Facultății de Științe Sociale, Universitatea Națională din Ujgorod.

Ирина Люба Горват – кандидат історичних наук, завідувач Відділу Мистецтва Повітового музею Сату Маре.

Irina Liuba Horvat – doctor, Șef Secția de Artă a Muzeului Județean Satu Mare.

Наприкінці 30-х років у Центральній Європі виникла гостра міжнародна криза. Фашистські Німеччина та Італія готувалися до нового поділу світу. Над Європою нависла небезпека виникнення Другої світової війни. У складному становищі опинилася Чехословаччина, до складу якої входило Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь. З другої половини 30-х років відбувався прискорений процес мілітаризації Угорщини. Ця країна, що межувала із Закарпаттям, постійно висувала агресивні плани щодо краю. Отже, внаслідок суспільно-політичних обставин склалось так, що Закарпаття, яке знаходилося в центрі Європи, незмінно входило у сферу інтересів різних держав.

29–30 вересня 1938 р. в Мюнхені проходила конференція за участю Німеччини, Італії, Франції та Великобританії, яка своєю безсоромністю перевершила все, що мало місце після Першої світової війни. На ній вирішувалась доля Чехословацької Республіки, хоча представників цієї країни на конференцію не допустили. Відзначимо, що ідея ліквідації Чехословаччини визрівала вже давно. «Як я дізнався від моїх дипломатичних колег, – розповідав на Нюрнберзькому процесі колишній консул США в Берліні Д. Мессерсміт, – фон Папен у Відні і його колега фон Макензен в Будапешті вже в 1935 р. відкрито пропагували ідеї повного розчленування і кінцевого приєднання Чехословаччини...»². Це підтвердив у своєму листі від 1 серпня 1936 р. до міністра закордонних справ Угорщини К. Кані угорський посол в Німеччині Д. Стояї: «Нам слід зосередити всі сили на Чехословаччині. Гітлер визнає, що у відношенні до Чехословаччини у нас цілі співпадають, однак здійснення їх він намічає на більш пізній час. Він ненавидить чехів»³. Під час розмови з К. Канею прем'єр-міністр Пруссії Г. Герінг 11 жовтня 1936 р. однозначно заявив, що «Німеччина ніяким чином не змінить своїх планів відносно Чехословаччини»⁴.

Керівник відділу «Абвер-1» Ганс Пікенброк записав у своєму щоденнику: «Коли в 1936 році я одержав призначення в Управління Аусланд/Абвер при Військовому міністерстві, завдання, які стояли перед абвером-1 були сформульовані наступним чином: 1. Організація основних розвідоперацій в країнах: Франція, Чехословаччина, Польща, Англія, Росія, Іспанія (громадянська війна). 2. Організація другорядних розвідоперацій в країнах: Бельгія, Швейцарія, Югославія, Румунія, США. 3. Країни, у яких заборонено проводити розвідоперації: Австрія, Італія, Угорщина, Фінляндія, Естонія, Японія, Болгарія. 4. Всі решта країн інтересу не викликали і розвідоперації на їх території не проводились. В той час вермахт знаходився на початковій стадії формування, тому головним об'єктом розвідки були армії суміжних країн – Польщі та Чехословаччини... Зростаюча кількість і направленість завдань однозначно вказували на наміри Гітлера і ОКВ окупувати Чехію. Розвідоперації пройшли в цілому успішно, поскільки нам вдалося завербувати в прикордонній області велику групу агентів із числа судетських німців і призваних до чеської армії фольксдойче (етнічних німців). Для посилення

² *Венгрия и вторая мировая война: Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны*. М.: Наука, 1962. С. 48.

³ Там само. С. 52.

⁴ Там само. С. 53.

розвідоперацій на території Чехії були додатково створені відділення абвера у Відні та Нюрнбергу. Відділ «Абвер-1» у Відні був укомплектований відбірним контингентом, оскільки стійкі родинні зв'язки між судетськими німцями, австрійцями і чехами відкривали широкі можливості для проведення диверсійно-розвідувальних операцій абвера в цьому регіоні...»⁵.

Погляди верховодів Німеччини цілком підтримував міністр закордонних справ Італії Г. Чіано: «Італія не шукає якої-небудь угоди з Прагою, хоч прямих протиріч між двома країнами не існує. Одним словом, у відношенні Праги Рим повністю розділяє позицію Німеччини»⁶. Під час відвідин Гітлером Італії напередодні Мюнхенської конференції, чехословацька проблема була порушена тільки одного разу, та й то досить поверхово. Але було відомо, що Муссоліні принизливо висловлювався про Чехословаччину. Ніби готуючи країну до реалізації німецьких планів, дуче у своїх промовах підкреслював необхідність розгляду чехословацького питання і його вирішення. «Якщо Чехословаччина опинилася сьогодні в ситуації, яку вона і сама могла б визначити як делікатну, – заявив Муссоліні в одній з таких промов, – то це тільки тому, що вона була – можна сказати, вже була – не просто Чехословаччиною, а Чехо-німецько-польсько-угорсько-карпато-україно-Словаччиною»⁷. Муссоліні, варто констатувати, не бажав втягувати Італію у війну, до якої вона була не готова. Йому цілком підходила позиція посередника під час вирішення чехословацького питання. Про це він зізнався у розмові з Г. Чіано. Муссоліні наказав своєму послові в Берліні Аттоліко негайно піти на прийом до Гітлера, щоб запевнити фюрера, що Італія залишається на боці Німеччини, запропонувавши, разом з тим, відкласти військову мобілізацію на двадцять чотири години.

Керівники Третього Рейху, будучи добре обізнаними з прагненнями Угорщини повернути свої «віковічні території», постійно штовхали Будапешт до активних дій проти Чехословаччини. «Нинішнє покоління угорців, – заявляв Г. Герінг, – повинно задовільнятися експансією тільки в одному напрямі (чехословацькому – М.В., І. Л. Г.), щоб повернути відторгнуті угорські території»⁸. Гітлер теж радив Угорщині не розпиляти свою політичну силу в різних напрямках, а спрямувати її в один бік, а саме в бік Чехословаччини. Хоча акценти в зовнішньополітичній стратегії Німеччини в різні періоди будуть змінюватися, однак це не впливатиме на спрямування загальної лінії фашистів стосовно Чехословаччини. 30 травня 1938 р. Гітлер видав директиву про підготовку до воєнних дій проти Чехословаччини. План нападу на неї отримав кодову назву «Грюн». Згідно з ним, Чехословаччина у найближчому майбутньому повинна бути розгромлена в результаті воєнних дій.

Однак необхідно відзначити, що не всі високі чини Третього Рейху поділяли думки Гітлера. Найрадикальнішу антигітлерівську позицію займав Франц Гальдер, який з 1 вересня 1938 р. замінив на посаді начальника генерального штабу сухопутних військ Людвіга Бека. Він разом з статс-секретарем Вайцзеккером вів переговори з англійськими політиками щодо

⁵ Мадер Ю. *Абвер: щит и меч Третьего Рейха*. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1999. С. 59-61.

⁶ *Венгрия и вторая мировая война*. С. 59.

⁷ Хибберт К. *Бенито Муссолини*. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. 149.

⁸ *Венгрия и вторая мировая война*. С. 64.

протидії планам Гітлера відносно Чехословаччини. Проте Н. Чемберлен ніяк не міг збагнути, як Ф. Гальдер бажає заручитися підтримкою Великобританії, виступаючи всупереч політичним цілям і намірам власного керівництва⁹. Шеф абверу Вільгельм Канаріс теж належав до тих людей, які чітко усвідомлювали те, що насильницьке вирішення німецького питання в Судетах приведе до війни в Європі. Він намагався зробити все для того, щоб відвернути цю небезпеку від Німеччини і Європи. Відомо, наприклад, що В. Канаріс сприяв відносно поміркованому наряду серед судетських німців, на чолі яких стояв Генлейн, на противагу екстремістському націонал-соціалістичному крилові, яким керував Карл Герман Франк.

В. Канаріс, маючи давні контакти з відповідними службами Угорщини та Італії, намагався переконати їх у необхідності мирного вирішення судетського питання. До речі, між абвером і угорською розвідкою існувало співробітництво, яке включало в себе також нагляд за Чехословаччиною, Східною та Південно-Східною Європою. Особисті зв'язки Канаріса в Угорщині незабаром вийшли за межі військової сфери в політичну. До осіб, з якими в Канаріса були довірливі відносини, належав також міністр закордонних справ К. Кая. Напередодні судетської кризи восени 1938 р. Канаріс разом з полковником генерального штабу Тіппельскірхом відвідав Будапешт з метою застерегти Угорщину від участі в так званому «широкому вирішенні» чехословацького питання, тобто ліквідації Чехословаччини силою зброї. Аналогічну роботу провів Канаріс в Італії, однак суттєвих успіхів його ініціатива не принесла¹⁰. В. Канаріс добре розумів, що найбільше залежало від Великобританії, а тому був розчарований поступливою позицією Н. Чемберлена.

Розчарувався у Великобританії також впливовий чиновник Міністерства внутрішніх справ Німеччини, а згодом німецький віце-консул в Цюриху Ганс Бернд Гізевиус. «Починаючи з травня 1938 р., – пригадував він, – від нас неодноразово йшли чіткі вказівки на те, що Гітлер говорив про Судетську область, а в дійсності думав про захоплення Чехословаччини і робив у даному напрямі серію подальших, незвичайних по формі та змісту, кроків. Не пізніше 5 вересня у англійського уряду повинні були зникнути останні сумніви на рахунок того, яке вирішальне значення має його тверда позиція. Коли криза почала наближуватися до кульмінаційної точки, через Ламанш з відома Гальдера полетів наш останній емісар, щоб відкрито повідомити про наші плани державного перевороту»¹¹. Однак Н. Чемберлен, двічі відвідавши Гітлера перед конференцією, фактично сприяв поділу Чехословаччини.

Отже, не всі високі чини Німеччини поділяли експансіоністські плани Гітлера. Ймовірно, знаючи про це, Гітлер доклав чимало зусиль, щоб повернути більшість генералітета на свій бік. Е. Манштейн пригадував, що наприкінці серпня 1938 р. Гітлер «виступив перед нами з майже двохгодинною промовою, у якій виклав причини, які змусили його негайно перейти до вирішення чехословацького питання. До найбільш важливих із них він відніс дискримінаційні міри властей відносно німецької національної меншини і

⁹ *Соратники Гітлера: Дениц, Гальдер*. Ростов-на-Дону «Феникс», 1998. С. 50-51.

¹⁰ Абжаген К.Х. *Адмирал Канарис*. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. С. 184-185.

¹¹ Гізевиус Г.Б. *До горького кінця. Записки заговорщика*. Смоленск: «Русич», 2002. С. 296-297.

ту загрозу для Німеччини, яку буде являти Чехословаччина у випадку війни. Далі він завів розмову про загальну військово-політичну обстановку і, зокрема, про те, що проблеми з переозброєнням англійської армії та внутрішньополітичні труднощі у Франції не дозволять двом великим європейським державам виступити на захист Чехословаччини. Гітлер також нагадав про дружню позицію Муссоліні, яку той продемонстрував під час приєднання Австрії до Німеччини, а також про те, що ні Польща, ні Угорщина не захочуть допомагати Чехословаччині по тій простій причині, що вони самі претендують на частину її території. На думку фюрера, не слід чекати і втручання в події Радянського Союзу, по-перше, Червона Армія ще не відійшла від недавньої «чистки командного складу», і по-друге, Польща не пропустить російські війська через свою територію»¹².

Й. фон Ріббентроп теж вважав, що «пригнічення німецької меншини в Чехословаччині зовсім не було видумкою Адольфа Гітлера. Воно почалося ще в 1918 р. Після взяття нацистами влади в 1933 р. воно, поза всяким сумнівом, посилювалось, а культурне життя німців у Чехословаччині все більше урізувалось»¹³. І взагалі, заявляв Ріббентроп, «чехословацького народу як такого не було ніколи – ні до, ні після 1918 р. Навпаки, мова йшла про багатонаціональну державу з різними народними групами, до яких належали крім чехів німці, угорці, поляки, русини, карпатські українці та словаки. Штучне утворення, яким була Чехословаччина, створена в 1919 р. із таких гетерогенних елементів, з самого моменту свого виникнення тяготіло до розпаду і могло зберегатися тільки в результаті сильного тиснення чехів»¹⁴. Симпатизував судетським німцям, яких в Чехословаччині налічувалось близько трьох мільйонів, майбутній англійський прем'єр-міністр Уїнстон Черчілль. Під час зустрічі з Конрадом Генлейном У. Черчілль підтримував його намагання до автономії, але категорично виступив проти передачі Судетів Німеччині¹⁵.

Ідеологічне обґрунтування загарбницьких планів Гітлера здійснював його міністр пропаганди Йозеф Геббельс. Оправдуючи справедливості намірів фюрера відносно Чехословаччини, Й. Геббельс неодноразово повторював історію про божественне провидіння, яке охопило Гітлера. «В ту спекотну неділю, – говорив він, – фюрер стояв на трибуні на Замковій площі в Бреслау, а перед ним проходили колони фізкультурників. І ось тоді, коли йшла колона молоді з Судетської області, вона раптом зупинилась і стала стіною перед трибуною. Ці люди приїхали здалеку, щоб побачити улюблене обличчя, і ніщо не могло змусити їх піти геть. Плакали жінки довкола фюрера, бажаючи торкнутися його руки. Звучали спонтанні слова зобов'язаності; промови переривались сльозами. Фюрер схвилювався цією сценою, і він вирішив допомогти цим змученим людям. Він вирішив їх проблеми всього за кілька місяців, підписавши Мюнхенську угоду»¹⁶. Однак Геббельс не сказав про одну важливу деталь: ще за кілька місяців до спортивного свята в Брес-

¹² Манштейн Э. *Из жизни солдата*. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. С. 281-282.

¹³ Риббентроп И. *Тайная дипломатия III Рейха*. Смоленск: «Русич», 1999. С. 146.

¹⁴ Там само. С. 145-146.

¹⁵ Роббинс К. *Черчилль*. Ростов-на-Дону – Москва: «Феникс» - «Зевс», 1997. С. 206.

¹⁶ Брамштедте Е., Френкель Г., Манвелл Р. Йозеф Геббельс. *Мефистофель усмехается из пришлого*. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. С. 232-233.

лау Гітлер уже прийняв рішення про поділ Чехословаччини.

Таким чином, план нападу на ЧСР почав розроблятися в німецькому генеральному штабі задовго до початку конференції в Мюнхені. Генерал-фельдмаршал Еріх фон Манштейн пригадував, що влітку 1938 р. ОКХ повідомило його що в разі конфлікту з Чехословаччиною саме він виконуватиме обов'язки начальника штабу армії, яка розквартирується на баварсько-чехословацькому кордоні. Г. Гімлер разом з Гейдріхом створили диверсійно-десантний загін СД, який повинен був слідувати за німецькою армією, щоб «гарантувати безпеку політичного життя і національної економіки». За чотири дні до Мюнхенського договору, коли вторгнення в Чехословаччину здавалося вже вирішеною справою, Г. Гімлер повідомив Генлейна, що він із своїм корпусом ополчення буде підпорядковуватися йому особисто. Тоді ж до кордону були підтягнуті шість батальйонів охорони із загонів «Мертва голова» без санкції верховного командування, яке відмінило його накази Генлейну і дало інструкції про те, що вояків СС повинні контролювати військові. Наказ закінчувався вказівкою, що всі «подальші міри повинні узгоджуватися між верховним головнокомандуючим армії та рейхсфюрером СС»¹⁷.

Гітлер намагався приховати свою кінцеву мету відносно Чехословаччини, заявляючи, що він хоче тільки визволити судетських німців, яких, ніби-то, в ЧСР дискримінують. Для припинення цього він вимагав від Великобританії і Франції «натиснути» на Чехословаччину. Остання повинна була відмовитися від території, на якій проживає німецьке населення. Обстановку в Судетах загострювала фашистська «п'ята колона», яка систематично організовувала різноманітні інциденти. Події розгорталися з калейдоскопічною швидкістю. 18 вересня 1938 р. Великобританія і Франція підготували ультиматум Чехословаччині, 19 вересня його вручили, а коли її уряд 20 вересня його відхилив, то 21 вересня послідував другий ультиматум. Президент Чехословаччини Е. Бенеш опинився у скрутному становищі. З одного боку Великобританія і Франція наполягали на обов'язковому прийнятті ультиматуму, а з другого, власний народ вимагав покладати надії на своїх союзників, які були закріплені договорами¹⁸. У той же час лорд Е. Галіфакс був переконаний в протилежному: «В даний час ніякі європейські комбінації не можуть відвернути подавлення Чехословаччини»¹⁹. Звичайно, це було сказано тільки у вузькому колі. Чехословаччину далі переконували, що Судети – це останнє, на що претендує Гітлер.

Конференція в Мюнхені, як писав радянський посол у Великобританії І. Майський, проходила «з швидкістю кулеметної черги: вона почалася в першій годині дня і закінчилася в 2 годині 45 хвилин 30 вересня, включаючи час на сніданок, обід і інші необхідні перерви. Раніше ніж в 13 годині доля Чехословаччини була вирішена. І не тільки доля Чехословаччини»²⁰. Швид-

¹⁷ Брамштедте Е., Френкель Г., Манвелл Р. Названа праця. С. 108-109.

¹⁸ *История внешней политики СССР*. Т. 1. 1917-1945 гг. М.: Наука, 1986. С. 334-339.

¹⁹ Див.: *Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців* / М.М. Вегеш, М.В. Делеган, О.Д. Довганич. Ужгород: Карпати, 2002.

²⁰ Майский И.М. *Воспоминания советского дипломата*. М., 1987. С. 366.

кості роботи конференції здивувався навіть Герман Герінг: «Насправді все це пройшло досить просто. Ні Чемберлен, ні Даладье в кінцевому рахунку не були зацікавлені в тому, щоб жертвувати чи ризикувати чим-небудь для врятування Чехословаччини. Це було ясно для мене як день. Доля її вирішилась в основному протягом трьох годин. Потім три години пішли на суперечку з приводу слова «гарантія»... Час від часу Даладье одобрював те, що говорив Гітлер. Ніякого заперечення проти чого б то не було! Я був просто вражений, як легко все вдалося Гітлеру... Коли він почав вимагати, щоб деякі військові заводи Чехословаччини, які знаходилися за кордонами Судетської області, були переведені на судетську територію, щойно вона нам відійде, я чекав вибуху, але не послідувало навіть писку. Ми отримали все, що хотіли... Вони навіть не наполягали на тому, щоб проконсультувати чехів, хоча б для форми. Наприкінці засідання посол Франції у Чехословаччині сказав: «Добре, тепер мені потрібно передати вирок засудженим». Ось і все... Довга суперечка з приводу слова «гарантія» була вирішена тим, що Гітлеру надали право гарантувати решту частини Чехословаччини. Всі чудово розуміли, що це означає»²¹. Ця конференція була першим етапом того, про що говорив Гітлер ще 28 травня 1937 р. на надзвичайній нараді всіх вищих керівників своєї імперії: «Моє незмінне рішення – стерти Чехословаччину з карти». Представникам ЧСР оголосили результати конференції як вирок, який не підлягає обговоренню.

Мюнхенська конференція завдала дійсно жорстокого удару по Чехословаччині. Остання втратила половину важкої промисловості, 66% кам'яного вугілля, 70% електроенергії, 70% чорної металургії, 86% хімічної промисловості, 80% текстильної промисловості. Фактично, те, що залишилось від розчавленої і розколотої країни, лежало тепер біля ніг Гітлера. Згідно з офіційною статистикою, «Чехословаччина мала 140.400 квадратних кілометрів і 15,3 мільйонів громадян. З того віддала Німеччині 28200 км. кв. і 3,6 млн. жителів»²². Мало того, що Чехословаччина втратила п'яту частину свого територіального простору і майже четверту частину населення, але загрожуючою була і та обставина, що Прага знаходилася за 40 км від німецького кордону. Мюнхенська конференція завдала сильного удару по обороноздатності Чехословаччини. Цим актом Великобританія і Франція позбулися сильного союзника, бо Чехословаччина мала 45 дивізій, 1582 літаки, 469 танків, 5700 гармат. Німці це добре розуміли, і коли розробляли план «Грюн», то планували направити на Чехословаччину 39 дивізій. Франція забула про особисту безпеку, що в 1940 р. вміло використав Гітлер, захопивши її за декілька днів.

Як Мюнхенська конференція була оцінена в правлячих колах союзників Чехословаччини? Реально мислячий англійський політик У. Черчилль, відзначаючи великі прорахунки свого уряду, заявив, що «ми (Великобританія – М.В., І. Л. Г.) без війни потерпіли поразку, наслідки якої будемо відчувати дуже довго. Ми пережили страшний етап нашої історії, коли було порушено рівновагу Європи... Не думайте, що це кінець. Це тільки початок розплати. Це тільки перший ковток, перше частування цієї гіркої чаші, яку

²¹ Миревич М.О. *Генерал де Голль: Штрихи к политическому портрету*. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. 55-56.

²² Нова свобода. 1938. 2 лист.

нам будуть підносити рік за роком»²³. Виступаючи у Веймарі, Гітлер вказав на свого острівного ворога: «Якби містер Черчілль менше мав справ із зрадниками, а більше з німцями, він побачив би, що береться за немислиму справу, бо я можу запевнити цю людину, яка ніби живе на Місяці, що в Німеччині нема сил, які протистоять режиму, – тільки сили націонал-соціалістського руху, його лідери і захисники»²⁴. Фюрер попередив, що, якщо Черчілль повернеться до влади, Німеччину чекає війна.

Парламент Великобританії 366 голосами проти 114 одобрив Мюнхенську конференцію. Проти голосували лейбористи, 30 або 40 консерваторів, незгідних з урядом в оцінці Мюнхена, і в їх числі Черчілль, утримались при голосуванні. Чехословацька криза, на думку німецького посла в Лондоні Г. Дірксена, розглядалася у Великобританії «скоріше як стихійна катастрофа, яка пройшла досить гладко і за яку не ніс ніхто відповідальності».

У французькій палаті депутатів із 600 парламентаріїв тільки 75 засудили Мюнхенську конференцію. Доля Чехословаччини мало кого хвилювала. Після Мюнхенської угоди, – констатує французький професор Жак Нере, – Англія (30 вересня 1938), а потім Франція (6 грудня 1938) підписали з Німеччиною пакти про ненапад. Це означало повну перемогу пронімецького курсу Франції і підтвердження військово-стратегічних доктрин Третьої Республіки. Після підписання декларації Бонне офіційно повідомив французьких послів і посланників, що віднині німецька політика «орієнтується на боротьбу з більшовизмом, Німеччина проявляє свою волю до експансії на Схід»²⁵. Хоча французькі політики не повністю вірили, що Гітлер дотримуватиметься Мюнхенської угоди. Для більшої впевненості наприкінці вересня 1938 р. населенню навіть було роздано декілька мільйонів противогазів. Саме після цього Ш. Де Голль писав Полю Рейно: «Події з разуючою чіткістю показують вашу правоту... Мій полк готовий до бою. Що стосується мене, то я не здивуюся наближенню великих подій в історії Франції...». 29 вересня, коли вже почалася конференція в Мюнхені, на питання одного офіцера: «Що ж тепер робити?» – де Голль спокійно сказав: «Воювати»²⁶.

Посол США в Парижі У. К. Буллїт ще 27 вересня 1938 р., тобто за два дні до початку конференції, повідомляв у Вашингтон: «Я вважаю на 95% вірогідним, що в п'ятницю вночі почнеться війна...». Війна поки-що не почалася, однак, Мюнхенська конференція не стала холодним душем для адміністрації США. 5 жовтня Франклін Делано Рузвельт писав Н. Чемберлену: «Я повністю поділяю вашу надію, що сьогодні вперше за багато років існує величезна можливість встановити новий порядок, заснований на справедливості й законі. Офіційно уряд США одобрив результати Мюнхена... Декілька днів тому я хотів убити Гітлера і відрізати власний ніс. Сьогодні я дружно налаштований до носа і не відчуваю більше бажання умертвити фюрера»²⁷. З 12 по 30 вересня дев'ята студія радіокомпанії Сі-бі-ес провела 85 передач, у більшості напряду із Європи. Мільйони і мільйони біля приймачів жахали-

²³ Трухановский В.Г. *Уинстон Черчилль*. М.: Мысль, 1989. С. 256.

²⁴ Уткин А. *Уинстон Черчилль*. М.: «Алгоритм» - ЭКСМО, 2002. С. 262.

²⁵ Артюхина-Московченко В. *Шарль де Голль и Советский Союз*. М.: Книга, 1990. С. 76.

²⁶ Там само.

²⁷ Яковлев Н.Н. *Избранные произведения*. М.: Международные отношения, 1988. С. 260.

ся істеричних промов Гітлера... Вони гостро відчували свою безпомічність і відчуття страху... Висновки: опитування журналу «Форчун» показало, що тільки 11,6 відсотків вважали мюнхенську угоду схвальною, 76,2 відсотки повірили – США візьмуть участь у війні в Європі (півтора року перед цим – тільки 22 відсотки). Сі-бі-ес задоволено підтвердила підсумок: радіо тепер не тільки розповсюджує новини, але й виступає як соціальна сила»²⁸.

Свої думки щодо наслідків Мюнхена висловив американський дипломат Джордж Кеннан: «Моя інтерпретація мюнхенської кризи значно відрізнялась від інтерпретації більшості західних лібералів. Крім того, я не вірив у готовність СРСР прийти на допомогу Чехословаччині, навіть якщо б це зробила Франція. Радянські лідери розуміли, що закономірні опасіння поляків і румунів за свою територіальну цілісність не дозволять їм пропустити через свою територію великі радянські військові сили. Тому, якщо б Франція і Англія почали війну, основний тягар бойових дій довелося б, на мою думку, все рівно нести їм»²⁹. На глибоке переконання Д. Кеннана, «Чехословаччина, врешті-решт, центральноевропейська країна, і її долі, так чи інакше, пов'язані з основними силами, які діють в цьому регіоні. Загальновизнано, що руйнування тієї міри єдності, яка існувала в період імперії Габсбургів, мало в цьому районі негативні наслідки для всіх зацікавлених сторін. Тепер виникли нові сили, які намагалися здійснити інтеграцію там, де два десятиліття панували сепаратизм і роз'єднаність. Тепер відбулося залучення Чехословаччини в орбіту дії цих сил... Але цей процес призвів не тільки до втрати Чехословаччиною самостійності, але й відповідальності. Більше того, він не торкнувся серця країни. Що найважливіше, збережено для майбуття молоде покоління, дисципліноване і уміле, яке довелося б принести в жертву у випадку, якщо б віддали перевагу романтичному, але безнадійному опору, а не принизливому, але дійсно героїчному реалізму»³⁰. Разом з тим, адміністрація Ф. Рузвельта почала збільшувати свій військовий потенціал. У січні 1939 р. послідувало додаткове асигнування півмільярда доларів військовому відомству. У наступні місяці – навесні 1939 р. в Сполучених Штатах нарешті почали переглядати «Закон про нейтралітет». У травні держсекретар Хелл висловив намір уряду дозволити державам, які ведуть бойові дії, купляти зброю в США.

У випадку анексії фашистською Німеччиною Чехословаччини, перед Третім Рейхом відкривалася пряма дорога на Польщу, яка могла стати плацдармом для нападу на СРСР. Це було на руку Великобританії і Франції. Зрозуміло, що Радянський Союз не міг цього допустити, добре розуміючи, чим може для нього обернутися ліквідація Чехословаччини, а тому все робив для того, щоб допомогти їй. Можливо, що ця допомога не була щирою, а звичайною спробою вижити у вкрай складних міжнародних умовах. За десять днів до Мюнхенської конференції Е. Бенеш звернувся до уряду СРСР з листом, у якому просив відповісти на питання, чи буде СРСР дотримуватись своїх союзницьких обов'язків. Вже 20 вересня радянський уряд дав позитивну

²⁸ Там само. С. 260-261.

²⁹ Кеннан Дж. *Дипломатия второй мировой войны глазами американского посла в СССР*. М.: Центрполиграф, 2002. С.66.

³⁰ Кеннан Дж. Названа праця. С. 67.

відповідь. Якщо раніше СРСР заявляв, що надасть допомогу Чехословаччині тільки при тій умові, коли це зробить і Франція, то тепер він пішов на поступки: «СРСР надасть Чехословаччині військову допомогу навіть і без участі Франції при умові, що сама Чехословаччина буде захищатися і попросить у нього допомогу». Це ж підтвердив у розмові з радянським послом у Великобританії І. Майським народний комісар закордонних справ М. Литвинов: «Найважливіше, як поведуть себе чехи... Якщо будуть битися, ми допоможемо озброєною рукою». 25 вересня 1938 р. СРСР повідомляв у Париж, що відповідно до договору війська готові до захисту Чехословаччини.

Як свідчать архівні матеріали, заходи, які проводив СРСР по захисту Чехословаччини, були великомасштабними: 26 червня 1938 р. – термінове формування шести армійських і однієї кавалерійської груп; 23 вересня – приведення до бойової готовності одного танкового корпусу, 30 стрілецьких і 12 авіаційних бригад. Потім ще 17 стрілецьких дивізій, управлінь трьох танкових корпусів, 22 танкових і трьох мотострілецьких бригад, 34 авіаційних баз. Крім того, у бойову готовність був приведений другий ешелон військ, який складався з 30 стрілецьких і 6 кавалерійських дивізій, 2 танкових корпусів, 15 окремих танкових бригад, 34 авіаційних баз. До збройних сил було призвано із запасу в загальній кількості близько 300 тисяч чоловік. Директиви були направлені в Київський, Харківський, Білоруський, Московський, Калінінський і Ленінградський військові округи³¹. У заявах уряду СРСР про Підкарпатську Русь не говорилося нічого. Йшлося про Чехословаччину загалом. Однак захист цілісності Чехословаччини був і захистом інтересів Закарпаття, на яке посягала Угорщина³². Уряд СРСР 23 вересня 1938 р. повідомив Варшаву, що якщо польські війська перейдуть кордон Чехословаччини, то Радянський Союз вважатиме розірваним радянсько-польський договір від 25 липня 1932 р. У Польщі розцінили заяву СРСР як пряму підтримку Чехословаччини.

Необхідно погодитись із думкою Л. Безименського, що СРСР найбільше втратив від наслідків Мюнхена. Він завдав «великого удару по його міжнародному престижу. Знову країна відтіснялася на окраїну світової політики. Не був використаний і механізм військового співробітництва з Заходом. СРСР втратив хорошого партнера – Чехословаччину»³³. Разом з тим, Мюнхен змусив СРСР докорінно поміняти свою зовнішньополітичну орієнтацію, що й привело згодом до укладання сумнозвісних договорів між Сталіним і Гітлером 1939 р. Такий хід подій передбачав радник німецького посольства в Москві Вернер фон Тіппельскірх: «Те, що Сталін із невдачі радянської політики зробить персональні висновки, здається нам згідно з нашим досвідом... Якщо направитись в область політичних спекуляцій, то напрошується думка, що радянський уряд повинен переглянути свою політику. У першу чергу це стосується відносин з Німеччиною, Францією і Японією. Що стосується нас, то могло б стати можливим більш позитивне ставлення Радянського Союзу до Німеччини, хоча би через те, що Франція як союзник знецінена, а Японія займає агресивну позицію... Так чи інакше, я не вважаю

³¹ Артюхина-Московченко В. Названа праця. С. 73.

³² Гранчак І.М., Гапоненко І.С. *Закарпаття в міжнародних відносинах напередодні та в період Мюнхена. Нариси історії Закарпаття*. Т. 2. Ужгород: «Закарпаття», 1995. С. 267.

³³ Безименский Л. *Гитлер и Сталин перед схваткой*. М.: Вече, 2002. С. 169.

абсурдною ідеєю, що нинішні обставини створюють вигідні можливості для нової, більш масштабної економічної угоди з Радянським Союзом»³⁴. Безперечно, він не помилявся.

Керівництво Чехословаччини добре усвідомлювало весь трагізм свого становища. Під час вручення Мюнхенських вимог німецьким повіреним у справах в Празі А. Генке, чехословацький міністр закордонних справ К. Крофта заявив, що для Чехословаччини «це катастрофа, яку ми не заслужили. Ми підпорядковуємось і будемо прагнути забезпечити своєму народові спокійне життя. Не знаю, чи одержать ваші країни користь від цього рішення, прийнятого в Мюнхені, але ми у всякому випадку не останні. Після нас така ж доля чекає інших»³⁵. Чехословацький дипломат Я. Масарик підсумував, що Чехословацька Республіка в кордонах 1918 р. перестала існувати. Виконуючи рішення Мюнхенської конференції, 1 жовтня 1938 р. чехословацькі війська «почали відступати з призначеної судето-німецької смуги... Німецьке військо переступило одночасно границі Чехословацької Республіки. До Німеччини прилучаються: 1 і 2 жовтня Воляри, Вищий Брод, 2 і 3 жовтня Подмокли, Дечін, Фрідлянд, Великий Шанов, Шлукнов, Румбурк, Ворисдорф, 3, 4, 5 жовтня Хеб, Карлові Вари, Кадань, Якилнов, Маріанські Лазні, Тахов, Ниден, Фалькнов, Аш, Краслице, Франтішкове Лазне, 6 і 7 жовтня Крнов, Брунталь, Фривальдов, Яворнін»³⁶. 31 жовтня 1938 р. державним комісаром територій, які відійшли до Німеччини, був призначений К. Генлейн. Того ж дня на засіданні уряду ЧСР була розглянута нота польського уряду від 30 вересня 1938 р., яка в ультимативній формі вимагала «віддачу частини Тешинської області. Розваживши всесторонньо польські домагання, чехословацький уряд не міг інакше поступити, як прийняти польські пропозиції з огляду на важке міжнародне становище Чехословаччини, створене Мюнхенським договором»³⁷.

Хоч у Мюнхені і не розглядали питання про Підкарпатську Русь, але його рішення дуже негативно вплинули на долю краю. 29 вересня 1938 р. було прийнято «Доповнення до угоди, підписаної в Мюнхені між Німеччиною, Великобританією, Францією і Італією», у якому констатувалося, що «як тільки буде врегульоване питання про польську і угорську меншини в Чехословаччині, Німеччина і Італія зі свого боку нададуть Чехословаччині гарантію». При умові, «якщо протягом найближчих трьох місяців проблема польської і угорської національних меншин в Чехословаччині не буде врегульована між зацікавленими урядами шляхом угоди, то ця проблема стане предметом подальшого обговорення наступної наради голів урядів чотирьох держав, які присутні тут»³⁸. Рішення Мюнхенської конференції означало першу серйозну перемогу угорської дипломатії в боротьбі за ревізію кордонів, що безпосередньо стосувалося і долі Закарпаття. 1 жовтня 1938 р. регент Угорщини М. Горті писав Гітлеру про відчуття щирого задоволення

³⁴ Там само.

³⁵ *Документы и материалы кануна второй мировой войны*. Т. 2. Архив Дирксена (1938-1939 гг.). М., 1948. С. 18.

³⁶ Нова свобода. 1938. 4 жов.

³⁷ Там само.

³⁸ *Новые документы по истории Мюнхена*. М.: Наука, 1958. С. 159-160.

з приводу того, що в Мюнхені «досягнуто мирну угоду з питань, які мають вирішальне значення, і що законні вибори Угорщини в принципі будуть визнанні обґрунтованими»³⁹.

Угорська дипломатія провела значну роботу напередодні Мюнхена. Начальник канцелярії міністерства закордонних справ Угорщини І. Чакі під час телефонної розмови 15 вересня 1938 р. давав інструкції угорському послу в Німеччині Д. Стояї: «Якщо при ліквідації Чехословацької справи буде допущена дискримінація на шкоду Угорщині, то угорський уряд буде готовий на все, і в цьому випадку він розраховує на підтримку Німецької імперії»⁴⁰. 17 вересня Д. Стояї в листі до міністра закордонних справ Угорщини К. Кані передав пропозиції Г. Герінга. Згідно з ним Угорщина повинна офіційно вимагати права самовизначення для угорської меншини в Чехословаччині, звернутися до чеського уряду і відповідним іншим урядам із зверненням, подібним тому, яке зробив Генлейн, провокувати збройні сутички, страйки, відмови від явки на призовні пункти, адже тільки серйозні інциденти можуть привернути увагу західних держав до угорських вимог, зробити все, щоб зарубіжна преса більше займалась угорським питанням. Угорський посол в Польщі А. Хорі переконував Варшаву, що Угорщина у випадку розпаду Чехословаччини претендує на історичні кордони.

Польща постійно захищала інтереси Угорщини перед Німеччиною. «У відношенні угорських вимог, – писав польський посол в Німеччині Ю. Ліпський, – я спеціально виділив питання про Закарпатську Русь, зробив акцент на стратегічний момент по відношенню до Росії (мається на увазі СРСР – М.В., І. Л. Г.), на комуністичну пропаганду, яка проводиться на цій території і т.д. У мене склалося враження, що канцлер дуже зацікавився цією проблемою, особливо коли я йому сказав, що протяжність польсько-румунського кордону невелика і що завдяки спільному польсько-угорському кордону через Закарпатську Русь ми створили б більш міцний бар'єр проти Росії. Крім того, я вказав відносно Закарпатської Русі, що територія ця, на яку Словаччина не претендує, була дана Чехословаччині тільки як мандат, що населення її знаходиться на дуже низькому рівні і сильно змішане і що найбільшу зацікавленість в ній має Угорщина»⁴¹.

29 вересня 1938 р., тобто перед самим початком конференції в Мюнхені, Б. Муссоліні заявив, що «сьогодні для Угорщини буде вдалий день. Як тільки ми покінчимо з питанням про судетських німців.., я негайно поставлю на порядок денний угорські і польські претензії, вимагаючи їх негайного задоволення на тій же основі, як це буде зроблено у відношенні німецьких претензій». «Якщо не вдасться їх реалізувати, – повідомляв І. Чакі, – то він (Муссоліні – М.В., І. Л. Г.) буде наполягати на їх здійсненні протягом суворо визначеного проміжку часу – упродовж місяця. Якщо і ця мінімальна програма не пройде, то, сказав він, підвищивши голос, виступайте... Поставте світ перед скоєним фактом»⁴².

³⁹ *Венгрия и вторая мировая война*. С. 108.

⁴⁰ Там само. С. 101.

⁴¹ *Документы и материалы кануна второй мировой войны*. Т. 1. Ноябрь 1937- декабрь 1938 г. Из Архива Министерства иностранных дел Германии. М.: Политиздат, 1981. С. 211.

⁴² *Венгрия и вторая мировая война*. С. 105.

Отже, Угорщину активно підтримувала в її домаганнях Італія. Це не могло не вплинути на Гітлера, який у розмові з прем'єр-міністром Великобританії Н. Чемберленом 22 вересня 1938 р. заявив, що від Угорщини свого часу була відібрана велика територія, у результаті чого майже один мільйон угорців проти своєї волі живе в Чехословаччині. 1 жовтня 1938 р. представник СРСР в Чехословаччині С. Александровський повідомляв НКЗС СРСР, що в Мюнхенській угоді Гітлер підписався під рішенням дати три місяці для врегулювання питання про польську і угорську меншини і зробити його предметом обговорення чотирьох держав, якщо не буде досягнуто чесько-польської угоди.

Виконуючи рішення Мюнхенської конференції, міністр закордонних справ Чехословаччини К. Крофта 1 жовтня 1938 р. звернувся до угорського посла в Празі Я. Ветштейна з нотою, у якій пропонував «якнайскорше створити мішану чехословацько-мадярську комісію експертів для розгляду проблеми мадярської меншини в Чехословаччині. Ця комісія мала б розробити і внести проект про поладнання тої проблеми»⁴³. 3 жовтня 1938 р. Угорщина підготувала ультимативні вимоги до уряду Чехословаччини, які він мав прийняти: «1) негайно звільнити політичних в'язнів угорської національності; 2) негайно демобілізувати і відпустити додому воїнів угорської національності; 3) створити місцеві загони для охорони життя і майна населення. Командування загонів змішане; 4) ...передати Угорщині 2–3 чехословацькі прикордонні міста, які мають бути зайняті угорськими військами. На Заході такими містами мають бути Комарно, або Парканьана, або Упойшаг, або Чоп, або Берегово; 5) ...угорський уряд пропонує почати безпосередні угорсько-чехословацькі переговори в Комарно в четвер 6-го числа цього місяця о 4 годині пополудні. Угорську делегацію буду очолювати особисто я (К. Каня – М.В., І. Л. Г.)»⁴⁴. Одночасно з цим А. Бродію 6 жовтня 1938 р. було запропоновано «ні в якому разі не піддаватися обіцянкам чехів», а твердо стояти на «позиції самовизначення з плебісцитом». Празький проект вирішення проблеми національних меншин полягав у тому, «щоб чисто мадярську етнічну територію віддати Мадярщині», а що стосується плебісциту, то він «відкидається як нереальний і зайвий, бо на територіях, на яких за думкою мадярської влади мав би бути проведений плебісцит, уже давно не має мадярської більшості»⁴⁵. Про проведення плебісциту в Ужгороді, Мукачеві і Севлюші (Виноградіві) не могло бути і мови.

На таких позиціях стояли урядові делегації Чехословаччини та Угорщини напередодні конференції в Комарно, яка проходила з 9 по 13 жовтня 1938 р. Угорська дипломатія, маючи підтримку фашистських держав на чолі з Німеччиною, висунула важкі для Чехословаччини умови: негайно повернути землі, заселені угорцями (брався за основу перепис 1910 р., коли кількість угорців значно перебільшувалася), провести плебісцит на територіях із змішаним населенням, надати право на самовизначення всім іншим народам. «На випадок сповнення цих мадярських домагань, – повідомляла «Нова свобода», – до Мадярщини припало б... 400 тисяч словаків і 80 тисяч україн-

⁴³ Нова свобода. 1938. 5 жов.

⁴⁴ Венгрия и вторая мировая война. С. 11.

⁴⁵ Нова свобода. 1938. 28 жов.

ців, отже словацько-українська меншість у Мадярщині була б більшою, ніж мадярська в Чехословаччині»⁴⁶.

Переговори в Комарно не принесли ніяких позитивних результатів. Вони були зірвані з вини Угорщини. Чехословаччина не могла прийняти угорські умови, бо під час перепису 1910 р. «комісари мадярської влади вписували до рубрики мадярської народності усіх, що вміли говорити по-мадярськи, притім, однак, вписували й релігію»⁴⁷. 14 жовтня 1938 р. представники угорської делегації офіційно заявили, що Угорщина «переговори перериває, бо на основі чехословацьких передумов не може їх далі вести»⁴⁸. Після зриву переговорів у Комарно настав новий етап у вирішенні «чехословацької проблеми». Угорщина, звинувативши Чехословаччину у небажанні йти на поступки, звернулася до Італії та Німеччини, щоб ці країни виступили арбітрами. Великобританія і Франція заявили про свою незацікавленість даною проблемою. Б. Муссоліні порадив угорцям негайною нотою вимагати термінового скликання конференції чотирьох великих держав, вказавши, що нема ні маленьких надій на відновлення безпосередніх двосторонніх переговорів, і підкресливши, що затримка з вирішенням питання створить загрозу миру. До цього Б. Муссоліні додав, що при першій же вимозі італійські літаки будуть негайно перекинуті в Угорщину. Вони знаходяться в повній готовності. У розмові з новим міністром закордонних справ ЧСР Ф. Хвалковським Гітлер «висловив свій жаль, що досі ще не було вирішено питання мадярської меншості в Чехословаччині»⁴⁹. У розмові з послом Угорщини в Берліні Д. Стояї Г. Герінг намагався заспокоїти угорців і висловив впевненість, що Угорщина і без війни поверне свої території. Засідання арбітражної комісії було призначено на 2 листопада 1938 р.

Напередодні арбітражу Угорщина покладала великі надії на свого агента А. Бродія, який, очолюючи уряд Підкарпатської Русі, повинен був запросити угорські війська з метою окупації всього Закарпаття. Аналогічної точки зору притримувався польський уряд. На думку угорського посла в Польщі А. Хорі, «одною із формул... могла би бути заява про те, що русинське населення попросило ввести в Русинську область одночасно угорські і польські війська. Таку акцію можна було б швидко підготувати чи організувати. Можна вибрати і таке рішення: угорські війська, які ввійдуть в Русинську область, звернуться за підтримкою до польської армії. Про це, звичайно, потрібно буде раніше домовитися»⁵⁰. Однак чехословацька контррозвідка уважно стежила за кожним кроком прем'єр-міністра. 27 жовтня 1938 р. А. Бродій був заарештований, а А. Волошин, який очолив новий кабінет, чітко притримувався антиугорської орієнтації. Нове призначення Праги переконало Угорщину, що від А. Волошина годі чекати жодних територіальних поступок, не говорячи вже про передачу всього Закарпаття. А. Волошин прибув 2 листопада 1938 р. до Відня, однак участі в роботі арбітражної комісії не брав. Варто погодитися з В. Гренджою-Донським, що

⁴⁶ Там само. 16 жов.

⁴⁷ Там само. 29 жов.

⁴⁸ Там само. 15 жов.

⁴⁹ Там само. 16 жов.

⁵⁰ *Венгрия и вторая мировая война*. С. 133.

закарпатську делегацію «не на те закликали, щоб з ними радитися, але щоб їм доручити готовий присуд»⁵¹.

Текст першого Віденського арбітражного рішення від 2 листопада 1938 р., підписаного міністрами закордонних справ Німеччини та Італії, передбачав: «1. Області, які відходять від Чехословаччини до Угорщини, вказані на карті, яка додається. Встановлення кордону на місці повинна зробити угорсько-чехословацька комісія. 2. Евакуація відторгнутих областей Чехословаччини і їх передача починається з 5 листопада 1938 р. і повинна бути закінчена до 10 листопада 1938 р. Окремі етапи евакуації і передачі, як і інші формальності, повинні бути негайно визначені угорсько-чехословацькою комісією. 3. Чехословацький уряд повинен потурбуватися про те, щоб евакуйовані області були передані в повному порядку. 4. Окремі питання, які виникатимуть із територіального відступлення, особливо питання громадянства і оптації, повинні вирішуватися угорсько-чехословацькою комісією. 5. Угорсько-чехословацька комісія повинна також прийняти більш конкретні рішення про захист як осіб угорської національності, що залишаються на території Чехословаччини, так і осіб неугорського походження у відступлених областях... 6. Оскільки при передачі Угорщині може бути вчинена шкода і виникнуть труднощі економічного характеру і техніки зв'язку в областях, які залишилися за Чехословаччиною, угорський королівський уряд, зі свого боку, у домовленості з чехословацьким урядом зробить все можливе для усунення подібних труднощів»⁵². Якщо угорсько-чехословацька комісія не зможе вирішити спірні питання, то вони стануть предметом обговоренням Німеччини та Італії.

Згідно з рішенням арбітражної комісії, новий угорсько-чехословацький кордон проходив по лінії населених пунктів Бовтрадь, Малий і Великий Гут, Яношово, Квасово, Оросієво, Керестури, Вілок, Берегово, Йовря, Ужгород, Радванка, Дравці, Великі Геевці, Холмець, Велика Добронь, Баркасово, Жнятино, Ключарки, Мукачево, Форнош, Нове село, Вишні Ремети, Шаланки, Матієво, Чома, Чорний Ардів⁵³. За повідомленням «Нової свободи», яке базувалося на даних офіційної статистики, «територія Чехії зменшилася на 33%, Моравії на 36%, Словаччини на 21%, а територіальні втрати Підкарпаття... становили 12%»⁵⁴. Чехословацька Республіка «відступила Німеччині 28.200 кв. км., Польщі біля тисячі кв. км., Мадярщині близько 12.000 кв.км. Нинішня республіка буде мати біля 100.000 кв.км.»⁵⁵. До Угорщини відійшло 171.711 населення, з яких 33.324 були українцями, 16.463 чехами і словаками, 82.179 угорцями⁵⁶.

Віденський арбітраж торкнувся п'яти закарпатських округів – ужгородського, мукачівського, берегівського, севлюського та іршавського. Під-

⁵¹ Гренджа-Донський В. *Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади* / Ред. Д.М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. С. 163.

⁵² *Венгрия и вторая мировая война*. С. 120.

⁵³ *Нова свобода*. 1938. 11 лист.

⁵⁴ Там само. 15 лист.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Шандор В. *Спомини*. Т. 2. *Карпатська Україна. 1939-1945*. Ужгород: МПП «Гражда», 2000. С. 262.

карпатська Русь втратила міста Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них районами. В ужгородському окрузі до Угорщини перейшло 22 населені пункти, у яких проживало 10.719 українців і 18.687 угорців, у мукачівському – 15 населених пунктів (12.153 українці і 12.253 угорці), у севлюському – 18 сіл (3.471 українці і 8.752 угорці), у берегівському – 40 населених пунктів (6.343 українці і 40.962 угорці), в іршавському – єдиний населений пункт с. Шаланки, у якому проживало 648 українців і 1525 угорців⁵⁷. Необхідно погодитися з твердженням П. Стерча, що «Чіано й Ріббентроп своїм рішенням від 2 листопада 1938 р. в Відні порушили етнографічні принципи, бо віддали Мадярщині два міста, тобто Ужгород і Мукачів з релятивною більшістю українського населення, як також 13 сіл з абсолютною більшістю українського населення, з-поміж яких у 4-ох селах мадяри не становили ані одного відсотка населення. Крім того віддано Мадярщині чотири села з релятивною більшістю українського населення». В Баранинцях, наприклад, проживало 77% українців, у Йоврі – 62%, в Дравцях – 93%, в Коритнянах – 72%, в Квасові – 85%, у Вишніх Реметах – 92%, у Нижніх Реметах – 93%, в Чепі – 67%⁵⁸.

Згідно з рішеннями Віденського арбітражу була створена спільна чехословацько-угорська демілітаційна комісія, при якій діяли 11 підкомісій. Вони вирішували проблеми загально-політичні, військові, територіальні, етнографічні, фінансові, народногосподарські, торговельні, правові. До спільної чехословацько-угорської комісії були делеговані два українці, два словаки та один чех⁵⁹. Карпатську Україну представляли Ю. Брацайко і М. Долинай. Функції експертів виконували Й. Їрковський, Л. Махачек і В. Примич. Між представниками Карпатської України та Угорщини була досягнута домовленість про перепусткову систему, вивіз майна з окупованої Угорщиною території. «Рухоме майно, – повідомляла «Нова свобода», – можна буде вивозити протягом двох місяців рахуючи від дня, коли буде розпочатий залізнично-комунікаційний рух між обома державами»⁶⁰. Комунікаційна лінія повинна була почати діяти 9 січня 1939 р. Евакуацією, яка завершилася 10 листопада 1938 р., керували В. Комаринський, Д. Німчук і В. Гренджа-Донський.

Віденський арбітраж завдав відчутного удару по Чехословаччині та Карпатській Україні, хоча Угорщина так і не домоглася повної окупації краю. Його наслідком було створення нового угорсько-чехословацького кордону. Карпатська Україна продовжувала залишатися у складі Чехословаччини, що перешкоджало утворенню спільного кордону між Угорщиною і Польщею. Це викликало в Будапешті явну прохолоду стосовно Берліна. Що стосується Чехословаччини, то її прем'єр-міністр Р. Беран, виступаючи по празькому радіо, заявив: «Прага, Братіслава і Хуст погоджуються вповні в поглядах на нашу закордонну політику, яка залишається такою, як її започаткував міністр закордонних справ др. Ф. Хвалковський. Ми наладнаємо в скорому

⁵⁷ Там само. С. 74-75.

⁵⁸ Стерчо П. *Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках*. Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994. С. 76.

⁵⁹ Нова свобода. 1938. 21 груд.

⁶⁰ Там само. 24 груд.

темпі тривкі добрі відносини до усіх сусідів. Ми переконані, що співпраця з ними принесе нам користь... Бажаємо також щоби устійнення границь довело до видатнішої співпраці з Польщею... Це саме відноситься й до Мадярщини. Сусідня Румунія і теж Югославія виявили нам у важких і болючих для нас часах щире співчуття і симпатію... Недавня заява італійського міністра закордонних справ графа Чіано скріплює мене в надії, що в теперішній міжнародній ситуації є для нас дійсно пригожі моменти. Щиро бажаємо, щоб прийшло до тривкого мирного порозуміння між великодержавами, бо хочемо удержувати найкращі взаємини з західноєвропейськими великодержавами та З'єднаними Державами»⁶¹.

Президент Чехословаччини Е. Гаха (Е. Бенеш емігрував у Лондон – (М.В., І. Л. Г.) теж закликав чехів, словаків і українців «рука в руку співпрацювати на відбудові держави»⁶². Змушена була погодитись з рішенням арбітражної комісії і влада Карпатської України. У маніфесті «Український народі Підкарпаття!», прийнятому Українською Центральною Народною Радою 17 листопада 1938 року, вказувалось: «З боєм у серці сповіщаємо Тебе, що на вимоги Мадярщини дві великі держави, які створили арбітражну комісію для поладження спору за границі молодой нашої Підкарпатської Держави, приділили Мадярщині великий шматок нашої споконвічної землі спільно з містами Ужгород, Мукачево та Берегово. Опираючись на фальшиву статистику наших ворогів, вони відірвали від живого тіла українського народу багато сіл і міст, де живе переважаюча більшість українців-русинів... Наші представники на міжнародній конференції у Відні змушені були погодитись на умови, що їх запропонувала арбітражна комісія»⁶³.

Віденський арбітраж свідчив про поглиблення політичної кризи Чехословаччини, яка, фактично, опинилася перед державною катастрофою. Після 2 листопада 1938 р. більш-менш визначилися у ставленні до неї окремі європейські країни. Угорщина і Польща почали ще більш інтенсивніше співпрацювати у напрямку створення спільного кордону, проводячи постійно терористичні акції. Якщо Угорщина відкрито вимагала захоплення всього Закарпаття, то Польща і Румунія намагалися оволодіти окремими територіями в Словаччині та Карпатській Україні. Великобританія і Франція, які обіцяли Чехословаччині гарантію недоторканості її кордонів після Мюнхенської конференції, фактично, усунулися від «чехословацької проблеми» і займали нейтральну позицію. Було очевидним, що їх цікавить тільки єдине – спрямування фашистської агресії на Польщу і підготовка там плацдарму для нападу на СРСР. Аналогічну позицію займали США. Що стосується Німеччини та Італії – головних арбітрів у Європі, то ці країни розраховували притягти на свій бік нових союзників. Такими повинні були стати Угорщина і Румунія при умові, якщо будуть максимально задоволені їх вимоги.

Яким буде подальший розвиток політичних подій в Європі, вирішальною мірою залежало від Німеччини. Це добре розуміли усі керівники європейських держав. Усвідомлював це і уряд Карпатської України. Уже з перших днів свого прем'єрства

⁶¹ Там само. 7 груд.

⁶² Там само. 27 груд.

⁶³ Там само. 17 лист.

А. Волошин почав орієнтуватися на Німеччину – єдину велику країну, яка обіцяла йому своє покровительство. Німецький уряд, заграючи з кабінетом А. Волошина, заявив про відкриття найближчим часом у Хусті свого консульства. Це робилося для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій у краї. А. Волошин сподівався, що призначення Г. Гофмана консулом «не якась подорож з цікавості, але є студійною дорогою, яка буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю, для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас»⁶⁴.

Необхідно відзначити, що уряд Німеччини кілька разів відкладав відкриття свого консульства в Карпатській Україні. Зокрема, ще 19 листопада 1938 р. міністр закордонних справ Німеччини Й. Ріббентроп повідомляв радника цього міністерства Е. Вермана: «Згідно з наказом фюрера й до нового наказу необхідно проявити стриманість у словацькому і карпато-українському питанні. З цієї причини пресі були дані інструкції нічого не публікувати про події у Карпатській Україні. Крім того, питання про створення генерального консульства в Хусті відкладається»⁶⁵. Радник посольства Німеччини в Польщі Р. Шеліга констатував, що «побоювання Польщі, а саме, що Німеччина має намір зробити з Підкарпатської Русі зародок Всеукраїнської держави, немає ніякої підстави. Німеччина вже дала розпорядження, спрямовані на те, щоб не створювати таке враження. Підкарпатська Русь збереже свою незалежність у рамках Чехословаччини і не гратиме ніякої ролі в міжнародній політиці»⁶⁶. Уряд фашистської Німеччини все-таки відкрив у Хусті своє консульство. Закарпатцям було дозволено виїжджати на заробітки в Німеччину, що, в деякій мірі, зменшило безробіття. Уряд А. Волошина так захопився цією пропозицією, що навіть 6 березня 1939 р., тобто за 8 днів до окупації краю угорськими військами, вирішував питання про виготовлення 10 тисяч закордонних паспортів⁶⁷. Наївно вірячи гітлерівським обіцянкам про допомогу, А. Волошин просив Г. Гофмана «передати... славному вождеві німецького народу... нашу щирю подяку і сердечний привіт»⁶⁸.

Із вищенаведеного можна зробити висновок, що уряд Карпатської України чітко притримувався пронімецької орієнтації, переслідуючи при цьому єдину мету: зберегти територіальну цілісність краю, захистити його населення від агресії фашистської Угорщини. Зроблене нами твердження підсилюють матеріали «Особистої справи А.

І. Волошина», яка знаходиться в Центральному Архіві Міністерства Державної Безпеки Росії в Москві. Даючи відповіді на запитання слідчого МДБ майора Вайндорфа, А. Волошин однозначно заявив, що «уряд Підкарпатської Русі ставив завдання створення автономної Закарпатської України і орієнтувався на фашистську Німеччину, тобто в останній мірі ми бачили силу, яка може гарантувати недоторканість території Карпатської України. Хочу відзначити, що становище Німеччини на той час як арбітражної держави змусило уряд Підкарпатської Русі просити Німеччину про охорону

⁶⁴ Державний архів Закарпатської області (далі - ДАЗО), ф. 3, оп. 1, спр. 45, арк.. 1.

⁶⁵ Косик В. *Україна і Німеччина у другій світовій війні*. Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. С. 459.

⁶⁶ Там само. С. 472.

⁶⁷ ДАЗО, ф. 17, оп. 2, спр. 383, арк.. 19.

⁶⁸ Там само, ф. 3, оп. 1, спр. 45, арк.. 2.

кордонів проти окупації краю угорцями»⁶⁹.

Відомо, що частина німецького генералітету радила Гітлеру зберегти самостійність Карпатської України. Радник управління міністерства закордонних справ Німеччини Е. Клейст зізнався, що «весь час намагався захистити Закарпатську Україну. Я вказав на значення, яке вона має для Німецьких планів на Сході. Я підкреслював, що обурення українців Німеччиною буде величезне, якщо ми віддамо Закарпатську Україну Угорщині. Нарешті, я вказав, що ми можемо раптово розірвати стосунки з українцями після того, як пробудили в них, особливо з утворенням Закарпатської України, великі сподівання як на допомогу, так і на підтримку з боку Німеччини»⁷⁰. У 1937 р. відбулася зустріч В. Канаріса з головою Проводу Українських Націоналістів Є. Коновальцем. Адмірал обіцяв допомогти йому в підривній роботі та пропаганді.

У проведенні А. Волошином пронімецької політики певну роль відігравала українська націоналістична еміграція, зокрема прихильники І. Полтавця-Остряниці та гетьмана України в екзилі П. Скоропадського. 25 жовтня 1938 р. Організація Українського Вільного Козацтва, очолювана полковником І. Полтавцем-Остряницею, що знаходилася у Франції, писала в листі до А. Волошина: «Гадаємо, що перестанете плекати стару невдалу московсько-антантську політику, а станете на шлях добросусідського порозуміння з Німеччиною»⁷¹. Певну роль у зближенні уряду А. Волошина з Німеччиною також відіграли керівні чини ОУН. Ця організація бачила в Німеччині рятівника Галичини від польського гноблення. Саме на їх прохання в краї з'явилися німецькі військові радники, які спричинилися до формування місцевих збройних сил. Не викликає жодних сумнівів, що між ОУН і німецькими спецслужбами існували тісні стосунки. Про це йтиметься далі.

Позиція Німеччини щодо Карпатської України змусила уряд Угорщини дещо призупинити свої агресивні плани. Однак це не означало, що вона відмовилася від свого наміру організувати вторгнення в Закарпаття. Будапешт «в даний час, – писав угорський посол в Польщі А. Хорі міністру закордонних справ Угорщини К. Кані, – вважає можливим досягнути своїх цілей з допомогою дипломатичних засобів»⁷². Польща теж, хоч її збройні сили були готові до ведення бойових дій по всьому фронту, зрозуміла, що воєнне втручання... значно зашкодило б справі, ніж принесло б їй користь. Угорщина продовжувала покладати надії на те, що «русинський уряд» врешті-решт попросить ввести угорські війська. Від Польщі вимагалось тільки «підсилити дії диверсійних загонів».

Угорські приготування до вторгнення на територію Карпатської України не припинялися ні на мить. М. Козма зробив запис у своєму щоденнику 17 листопада 1938 р.: «20-го вночі русинська область все ж буде нашою»⁷³. Добре розуміючи, що окупація Закарпаття угорськими військами

⁶⁹ Центральный архив Министерства государственной безопасности Российской Федерации Н-17681, л. 10.

⁷⁰ Косик В. Названа праця. С. 471.

⁷¹ ДАЗО, ф. 3, оп. 1, спр. 42, арк. 1.

⁷² Венгрия и вторая мировая война. С. 134.

⁷³ Там само. С. 136.

приведе до встановлення спільного польсько-угорського кордону, Німеччина рішуче виступила проти агресії. 18 листопада 1938 р. Е. Верман висвітлив перед угорським керівництвом позицію Німеччини, яка вважала «подібний крок з угорського боку ризикованим», який може призвести до серйозних ускладнень. Е. Верман нагадав, що «новий чехословацько-угорський кордон був встановлений рішенням Віденського арбітражу на основі національного принципу»⁷⁴. Услід за цим послідували німецька й італійська ноти міністру закордонних справ Угорщини К. Кані, на які Будапешт відповів меморандумом від 22 листопада 1938 р. Згідно з ним Угорщина була готова до співробітництва з Німеччиною, а її уряд заявив про намір вступити до антикомінтернівського пакту і вийти з Ліги Націй.

Отже, спроба Угорщини окупувати Закарпаття 20 листопада 1938 р. закінчилася для неї повним крахом. Необхідно було шукати інші шляхи. Протягом всього міжвоєнного періоду Чехословаччина мала дружні стосунки з Югославією. Що стосується Угорщини, то вона постійно намагалася з допомогою питання про національні меншини ізолювати Чехословаччину від її союзників – Югославії і Румунії. Чехословацько-югославські відносини зазнали відчутного удару після Мюнхенської конференції, коли, фактично, настав кінець існуванню Малої Антанти як політичного союзу Чехословаччини, Югославії і Румунії. Окремі балканські країни по-різному відчули на собі наслідки Мюнхена. Що стосується Югославії, то вона все більше ставала об'єктом відкритого натиску з боку фашистської Німеччини. Необхідно погодитись з міркуванням Шандора В., що «період першої республіки Карпатська Україна відігравала поважну стратегічну роль як зв'язок до держав Малої Антанти – Румунії та Югославії. У новім укладі сил вона втратила своє первісне значення»⁷⁵.

Не дивлячись на такі зміни в світовій політиці, уряд Югославії рішуче виступав проти угорських зазіхань на Закарпаття. Це стосується і югославської періодики. «Населення цього краю, – повідомляло «Време», – не хоче вертатися під мадярське панування, яке лишило сумні спомини. Підкарпатські українці запевняють свої права в союзі з чехами і словаками»⁷⁶. Уряд Югославії вимагав, щоб Німеччина та Італія не підтримували ідею спільного угорсько-польського кордону. Югославський щоденник «Політика» підтримав прихильну позицію Румунії щодо Карпатської України. Ставлення народів Югославії до Закарпаття видно із статті «Серби, хорвати й словінці з нами!»⁷⁷.

Румунія, як і Югославія, лояльно ставилася до Карпатської України, принаймні до тих пір, поки існувала федеративна Чехословаччина. Не випадково А. Волошин, переконавшись у безнадійності захисту Карпатської України власними силами, здійснив спробу домовитися з урядом Румунії про приєднання краю до неї. Мотивація була така: в Румунії проживають українці – наші рідні брати. Румунія постійно виступала із звинуваченням на адресу Угорщини, яка проводила шалену радіопропаганду по відношенню

⁷⁴ Там само. С. 140.

⁷⁵ Шандор В. Названа праця. С. 218.

⁷⁶ Вони боронили Карпатську Україну. С. 56.

⁷⁷ Нова свобода. 1838. 3 жов.

до Закарпаття. Зовнішньополітичний курс Румунії визначався такими основними моментами: 1) лояльність румунського уряду до Чехословаччини; 2) бажання зберегти з нею нормальні економічні та політичні взаємини; 3) неприхильність до військового посилення Угорщини; 4) недовір'я до запевнень Будапешта щодо Трансільванії; 5) небажання брати участь в політичних комбінаціях, спрямованих проти Німеччини⁷⁸.

Румунія до кінця виконувала союзницькі зобов'язання щодо Чехословаччини. Доказом цього є підписання договору про поставки кукурудзи в гірські райони Закарпаття. Однак це не означало, що румунський уряд не мав інтересів до Чехословаччини. Як тільки стало відомо, що ЧСР перестала існувати як держава, Румунія висунула свої вимоги. Посол Угорщини в Румунії Л. Бардоші повідомив І. Чакі, що 16 березня 1939 р. міністр закордонних справ Румунії Г. Гафенку «послався на свої попередні повідомлення про те, що румунський уряд до останніх подій змінив свою позицію, яку він займав в Галаці в питанні про Русинську область. Румунія також має свої інтереси на русинській території. Це відноситься до прикордонних сіл, населених румунами, і до території, через яку проходить залізнична лінія Мараморош–Сигет–Коломеа»⁷⁹.

Міжнародне становище Карпатської України значно ускладнювали безперервні напади угорських і польських терористів. Ще у вересні 1936 р. відбулася зустріч Гітлера з регентом Угорщини М. Горті, яка започаткувала пізнішу співпрацю німецько-угорських політичних і військових сил. Однак на перших порах Берлін не давав згоду на відкриту інтервенцію і угорський уряд обмежився засиланням терористичних груп на міста і села Карпатської України.

1 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр Угорщини Б. Імреді таємно доручив колишньому міністру внутрішніх справ М. Козмі сформувати диверсійні загони для підривної роботи на Закарпатті. «В половині одинадцятої, – писав М. Козма у своєму «Щоденнику», – мене викликав Імреді і попросив взяти на себе політичне керівництво акцією в Русинській області, здійснення пропаганди там і керівництво повстанцями. Він прийняв всі мої пропозиції і погодився на використання, якщо цього вимагатиме обстановка нелегальних і насильницьких засобів»⁸⁰. Разом з І. Геяшем М. Козма створив «гвардію обірванців» («Саботчопот») у складі 600 чоловік. Ще у вересні 1938 р. терористичні загони почав створювати С. Фенцик. Банди чорносорочечників були сформовані в Берегові, Мукачеві та Радванці. Окремі їх загони, до яких також залучали вихованців «Руського скауту», очолювали С. Крайняк, Б. Балецький, В. Реберка. М. Козма був переконаний, що ведення «малої війни» слід доручити будь-якому «колишньому атаману розбійницької ватаги»⁸¹. Щось подібне читаємо в щоденнику В. Гренджі-Донського: «Негайне вирішення русинського питання настільки важливе з точки зору майбутнього

⁷⁸ Вегеш М., Задорожний В. *Карпатська Україна 1938-1939 рр. у світлі європейської періодики. Карпатська Україна і Августин Волошин*. С. 48-60.

⁷⁹ *Венгрия и вторая мировая война*. С. 158.

⁸⁰ Там само. С. 108.

⁸¹ Співак Б.І. *Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930-1945 роках*. Львів, 1963. С. 257.

Угорщини, що заради цього я готовий піти на будь-який ризик, якщо потрібно, то стати до стінки»⁸². Діяльність терористичних загонів М. Козма розглядав винятково в альянсі з поляками. «Я запропонував Імреді, – писав він 4 жовтня 1938 р., – щоб Чакі, я чи хто-небудь інший негайно вилетів у Варшаву для безпосереднього обговорення з поляками політичного боку питання, для організації зустрічі наших людей, які досягнуть польського кордону, для обговорення питання про розміщення і можливе використання направленою сюди загону в 100–200 чоловік – чисельність залежить від бажання польської сторони – і, нарешті, для організації польської добровольської акції і співробітництва з ними»⁸³.

Пропозиція М. Козми була схвально зустрінута у Варшаві. 7 жовтня 1938 р. посол Угорщини в Польщі А. Хорі повідомляв міністра закордонних справ країни К. Каню, що поляки рекомендують негайно почати широкий саботаж в Русинській області. Польський генеральний штаб активно включився в роботу. 10 жовтня 1938 р. угорський військовий аташе в Польщі Б. Лендєл доповідав начальнику генштабу Угорщини, що «в Мукачеві й Ужгород під керівництвом офіцера будуть направлені, як мені здається, солдати дійсної служби в цивільному одязі. Чисельний склад загонів буде відповідати нашим планам... Іншими дорогами вони направлять в Русинську область патрулі, які складатимуться із добровольців, з метою здійснення вибухів та інших підіривних дій. Польська сторона активізує свою діяльність, коли угорські підіривні загоны розгорнуть бойові операції. Для координації дій вони просять щоденно інформувати їх про обстановку»⁸⁴.

Поява угорських терористів зафіксована в першій половині жовтня 1938 р. У щоденнику В. Гренджі-Донського є такий запис: «вчорашнього дня, ранком о 4-ій годині, в нашій країні з'явилися мадярські терористи. Біля станції Бєня напали на боржавський залізничний міст, вбили одного вояка, що там був на сторожі, пошкодили міст екразитом і напали на потяг число 1108. Вбили також начальника станції, ограбили подорожніх, кілька наших вояків полонили і відвели з собою. Подалися в берегівські винниці та ліси»⁸⁵. Першу появу угорських терористів В. Гренджа-Донський відносить до 10 жовтня 1938 р. Аналогічної точки зору притримується також П. Стерчо: «Вночі з 9-го на 10-го жовтня 1938 р. перша група “Рондьош Гарди” приїхала до пограничної місцевості Тарпи, а звідти через зв'язок мукачівського мадяра Мікловша Ерделі перейшла кордон на річці Боржаві і вдерлася в Карпатську Україну»⁸⁶. Українські вчені О. Довганич, З. Пашкуй і М. Троян вважають, що перші угорські терористи у складі 12 чоловік з'явилися на території Закарпаття 5 жовтня 1938 р.⁸⁷ Однак архівних документів, які б підтверджували цей факт, не виявлено.

Із зашифрованої телеграми міністра закордонних справ Угорщини К. Кані послу в Польщі А. Хорі видно, що станом на 12 жовтня 1938 р. угорцям

⁸² Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 220.

⁸³ Венгрия и вторая мировая война. С. 109.

⁸⁴ Там само. С. 111.

⁸⁵ Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 23.

⁸⁶ Стерчо П. Названа праця. С. 16.

⁸⁷ Довганич О.Д., Пашкуй З.А., Троян М.В. *Закарпаття в роки війни*. Ужгород: Карпати, 1990. С. 14.

«вдалося закинути в Русинську область приблизно 750–800 чоловік. Після сутичок і актів саботажу, що мали місце вчора і позавчора, чехи буквально наглухо закрили кордон»⁸⁸. 14 жовтня 1938 р. угорські терористи були вдруге зафіксовані в околицях Берегова. В сутичці з ними загинув чеський жандарм А. Риган, родом із села Дубриничі. Однак своєчасно підійшло підкріплення і терористи змушені були відступити. Урядова газета «Нова свобода» повідомляла про появу 300 озброєних терористів поблизу Мужієва⁸⁹, а 21 жовтня 1938 р. біля Волівця.

Напади угорських терористів почастишали після Віденського арбітражу. Командуючий 12 чехословацької дивізії доповідав, що 3 листопада 1938 р. «між 3 і 5 годинами відбувся напад терористів на с. Косино... По терористах було відкрито вогонь з автоматичних пістолетів і кулеметів, використано ручні гранати. Під час нападу загинув четник-аспірант... Терористи використовували кулі «дум-дум»⁹⁰. Того ж дня угорці повторили напад, під час якого були поранені п'ятеро чехословацьких прикордонників. 4 листопада два терористи відкрили вогонь у Косинському Верху. Вони були озброєні ручними гранатами і автоматичними пістолетами. Під час перестрілки три чехословацькі прикордонники отримали легкі поранення. 5 і 6 листопада знову зафіксовані збройні інциденти на угорсько-чехословацькому пограниччі, у ході яких один чеський воїн був важко поранений. 9 листопада угорські терористи, озброєні автоматичними пістолетами і ручними гранатами, здійснили новий напад на чехословацьких прикордонників у Косині. У сутичці загинув чеський підстаршина і п'ятеро чоловік були поранені. 11 листопада загін із двадцяти угорських терористів був атакований чехословацькими військами в районі с. Підгоряни. Чехословацька сторона втрат не мала. 17 листопада відбито напад тридцяти угорських терористів поблизу Страбичова. 21 листопада вони з'явилися в Малому Давидкові, а 22 листопада в Шаланках чехословацькими прикордонниками були затримані два терористи, озброєні кулеметом і автоматичними пістолетами⁹¹.

25 листопада 1938 р. почалася перестрілка в районі с. Хлумець, південніше Ужгорода. Того ж дня угорських терористів було обстріляно поблизу Ракошина⁹². Наступного дня були затримані кілька «затятих терористів» на чолі з Міхалом Гімро⁹³. Угорські терористи ще не раз з'являлися в цьому селі. Начальник мукачівського окружного управління доповідав 28 листопада 1938 р. Президії крайового управління в Хусті, що «цивільне населення зробило напад на охорону 4/86 роти, розміщеної в дворі угорської школи в Ракошині, стріляли із автоматичних пістолетів»⁹⁴. Напад організували Тор Бака Іржі, Тор Бака Йозеф, Мольнар Ян, Олександр Тар, Штефан Геза Тор, які були запідозрені в тому, що зв'язані з угорськими терористами в Мукачеві. Під час спроби втекти, троє терористів були вбиті. Слідство встановило,

⁸⁸ Венгрия и вторая мировая война. С. 113.

⁸⁹ Нова свобода. 1938. 20 жов.

⁹⁰ Vojensky Historicky Archiv, Praha, i.c.5349, karton 23.

⁹¹ Vojensky Historicky Archiv, Praha, i.c.5349, karton 23.

⁹² ДАЗО, ф.3, оп.1, спр.32, арк.1-3.

⁹³ Там само, ф.3, оп.1, спр.44, арк.1.

⁹⁴ Там само, ф.211, оп.1, спр.42, арк.20.

що в Ракошині була організована місцева дільниця «Сабатчопот», яка підтримувала тісні зв'язки з Мукачевом і одержувала звітти зброю.

Протягом грудня 1938 р. озброєні угорські терористи регулярно здійснювали напади на населені пункти Карпатської України. 6 грудня під час перестрілки з чехословацькими прикордонниками загинув один терорист в с. Богдан. 7 грудня тридцять терористів з Ужгорода напали на с. Довге. По них було відкрито вогонь з кулеметів і рушниць, використано гранати. Втративши одного чоловіка вбитим, вони відступили в ужгородському напрямку. 8–9 грудня по закарпатських прикордонних пунктах було відкрито вогонь з території, окупованої Угорщиною. Жертв не було. 10 грудня зафіксовано новий напад на с. Довге, а 12 грудня – на с. Горяни. Під час нападу шістьох терористів на населені пункти Вербовець і Олешник 13 грудня був важко поранений чехословацький прикордонник, якому довелося ампутувати ногу. З боку терористів втрат не було. 21 грудня перестрілка з терористами в Радванському лісі тривала до світанку. 23 грудня терористи здійснили напад на с. Горяни, а 24 грудня – на с. Барвінкош. 25–29 грудня угорські літаки кілька разів пересікали повітряний простір Чехословаччини, однак до нападу справа не дійшла⁹⁵. 30–31 грудня група угорських терористів здійснила кілька нападів на с. Макарієво⁹⁶. Один із них детально описала «Нова свобода»: «Чотири малярські терористи ввійшли до хати й питали чи в хаті не мешкають фінанси. Переглянули цілу хату, але так нічого не найшли. Зараз як вийшли з хатчини, кинули 6 ручних гранат, потому зачали стріляти 20 хвилин. На вистріли малярських терористів відповіла наша сторожа СТОС (прикордонні підрозділи – М.В., І. Л. Г.) вистрілами з легкого кулемета»⁹⁷.

В. Комаринський, який очолював відділ преси і пропаганди в уряді Карпатської України, писав до Президії міністерства внутрішніх справ: «Голошу, що в останніх днях знову починають занепокоючу роботу на границях малярські терористи, не є то родовиті терористи маляри, але се є з одної сторони утікачі-дезертири з нашої армії, а з другої сторони приклонники Др. Фенцика, Бродія і Демка, які втекли з нашої території до Мукачева. Після вичислення є таких людей в Мукачеві около 300»⁹⁸. Отже, йдеться про терористичні загони, які почали формуватися на захопленій Угорщиною закарпатській території. Згідно з даними чехословацької служби безпеки, 1 січня 1939 р. в Ужгороді перебувало 6000 терористів, готових до проведення диверсійних акцій на території Карпатської України⁹⁹.

5–6 січня 1939 р. «малярські терористи самі випроковували інцидент і напали на нашу пограничну сторожу. Ведучим цих терористів був колишній районний поліційний інспектор Білик Ференц, далі Басараб Ференц, Чулак Тодор і Шелебі Міклош. Басараб, Чулак та Шелебі переступили границю біля Підмонастиря – вони мали намір зайняти чехословацьку пограничну сторожу і наступати далі... Терористів, організованих до цього нападу було 350, майже всі маляри, з них 50 походило прямо з Мукачева, інші з

⁹⁵ Vojensky Historicky Archiv, Praha, i.c.5349, karton 23.

⁹⁶ ДАЗО, ф.17, оп.2, спр.319, арк.1.

⁹⁷ Нова свобода. 1939. 12 січ.

⁹⁸ ДАЗО, ф.17, оп.2, спр.319, арк.2.

⁹⁹ Vojensky Historicky Archiv, Praha, i.c.5349, karton 23.

околиці». Подібні події мали місце в околицях Ужгорода. На прикордонну сторожу напала група угорських терористів на чолі з Іштваном Калмаром¹⁰⁰. Необхідно відзначити, що більшовицька газета «Правда» відмічала на своїх сторінках найменші сутички, що в цей час проходили на нових чехословацьких кордонах на території Закарпаття.

Великий бій мав місце 6 січня 1939 р. в с. Росвигово. Терористів нараховувалось від 200 до 250 чоловік. Бій тривав дві години, після чого терористи повернулись на свою територію. Чехословацькі прикордонники втратили одного фінансового стражника, одного четника, шестеро були поранені, а семеро пропали безвісти. Які мали втрати терористи – з'ясувати не вдалося¹⁰¹. 16 січня «напали мадярські терористи на сторож СТОС коло Барвінкоша. Було 60–80 осіб. По них вистрілено від Баранинець із важкого й з легких кулеметів. Натовп переступив демаркаційну лінію, а то 1 км в напрямі на Баранинці. На нашій стороні були ранені два поліцейські»¹⁰². Аналогічні сутички мали місце 2 січня 1939 р. в с. Барбово¹⁰³.

7 січня терористи напали на чехословацький підрозділ СТОС в Кам'яниці. Угорські терористичні загони постійно поповнювалися новими людьми. При цьому використовувалися різні методи, нерідко примусові. «За достовірними свідченнями, – повідомляв начальник севлюського окружного управління Президію управління Підкарпатської Русі, – угорці і далі зараховують в особливі формування «Сабатчопот» і навчають осіб, завербованих на тутешній території, демобілізованих вояків і біженців з цієї території, яких хочуть використати для того, щоб викликати безпорядки на нашій території. Так було з'ясовано, що 14 листопада 1938 р. в с. Вишній Шард у цьому окрузі прийшли два угорські вербувальники Вилмош Пап і Лайош Югас, які, як вони сказали, були уповноважені угорськими властями завербувати на тутешній території 500 чоловік для угорського війська. Далі було з'ясовано, що багато молодих людей, між ними біля 30 призовників, які в цьому році повинні вступити на військову службу, втекли в Угорщину, де їх взяли на військове навчання. Демобілізований вояк Вамош із Севлюша розповідав тут, що угорські солдати били його за те, що він відмовлявся вступати в так звані «Сабатчопот»¹⁰⁴. «В селі Хлумці, – доповідав місцевий начальник жандармерії, – Вінце Гортвай та його 10-ти літній син... переписували по хатах осіб... При складанні списку Гортвай питав людей, чи визнають вони себе угорцями, у випадку позитивної відповіді селяни самі записували своє ім'я в список. Мету проведення перепису Гортвай нікому із записаних не сказав»¹⁰⁵.

Англійський журналіст Гендерсон писав, що в «околиці Шаланки, 12 миль на схід від Берегова, чехословацька армія взяла в полон 297 угорських терористів, в тому числі 26 офіцерів, 62 підофіцерів, одного аспіранта, чотирьох чехословацьких громадян мадярської національності, а решта

¹⁰⁰ Нова свобода. 1939. 3 лют.

¹⁰¹ Vojensky Historicky Archiv, Praha, i.c.5349, karton 23.

¹⁰² ДАЗО, ф. 3, оп. 3, спр. 56, арк. 5.

¹⁰³ Там само, ф. 17, оп. 2, спр. 319, арк. 1.

¹⁰⁴ Там само, ф. 3, оп. 3, спр. 73, арк. 18.

¹⁰⁵ Там само, ф. 43, оп. 1, спр. 73, арк. 18.

були мадярські ревізіоністи. Зібрані в них документи вказували на те, що терористи були вислані генштабом міністерства війни. Допит терористів доказав, що полонені були зібрані і вишколовані в Кішварді близько Тешанбанда, і є під командою поручника Іштвана Геяша... В Рутенії є розсіяних коло 2000 мадярських терористів...»¹⁰⁶.

Станом на 10 лютого 1939 р. угорські терористи 22 рази здійснювали напади на кордони Карпатської України. Відзначимо, що це тільки ті сутички, в яких брала участь Карпатська Січ. Директор поліції Карпатської України Ю. Білей, даючи інтерв'ю газеті «Нова свобода», заявив, що «у самому Хусті наші українські хлопці зловили двох мадярських терористів». Рядові терористи всіяко заохочувались і нагороджувались своїми керівниками. «Терорист одержує денно 3,5 пенге, за напад 50 пенге» – повідомляла «Нова свобода»¹⁰⁷. Доказом масовості терористичних нападів на Карпатську Україну є той факт, що Державною прокураторією у Великому Березному станом на 25 лютого 1939 р. було ув'язнено 345 угорських терористів¹⁰⁸. Після оголошення амністії, їх усіх відпустили.

У жовтні 1938 р. зафіксовано появу польських терористів. 27 жовтня вони здійснили спробу висадити в повітря міст поблизу Жорнави, а наступного дня напали на міст у Вучковому. У бою з ними загинув чеський жандарм Калчік і кілька закарпатців, зокрема Й. Лой. У с. Торунь польські терористи вбили синевириця І. Костя. 10 листопада 1938 р. Пресова служба Карпатської України повідомляла, що польські терористи «затягнули до Польщі Ярослава Весецького, Вячеслава Ракоса і Ціріса, членів прикордонної сторожі, про яких й досі невідомо, чи живуть»¹⁰⁹. У ніч з 18 на 19 листопада 1938 р. «кількадесят польських терористів в околиці Нижніх Верецьок (Нижніх Воріт – М.В., І. Л. Г.) напали на нашу прикордонну сторожу. По перестрілці прогнано їх в напрямку польської границі. Терористи полишили одного мертвого і кілька ранених»¹¹⁰. Напади польських терористів були зафіксовані 2, 3, 13, 15, 16, 18, 19, 22 листопада 1938 р. Постраждали жителі прикордонних з Польщею сіл Торунь, Присліп, Н. Студений, Синевирицька Поляна.

Терористичні акції завдавали великої моральної і матеріальної шкоди. Лише польські терористи станом на 25 листопада 1938 р. завдали збитків на суму 277500 кч.¹¹¹. Жителі с. Торунь повідомляли свій уряд, що «дня 5. XII наложили терористи екразит (вибухівку – М.В., І. Л. Г.) під нотарський уряд (убиток 3400 кч. частково покрився на 1500 кч.), але 22. XII уряд знову був з усіх сторін обстріляний терористами протягом 2 год. У будову кинули 3 гранати – шкода 5 тис. кч.»¹¹². Майже після кожного їх нападу були людські втрати. Тільки за кілька днів листопада 1938 р. на польсько-чеському пограниччі загинули «3 вояки, 2 четники, 1 фінансовий стражник, 1 піднотар, 2 дітей»¹¹³. 28, 29 і 31 листопада польські терористи тричі здійснювали напа-

¹⁰⁶ Шандор В. *Названа праця*. С. 155.

¹⁰⁷ Нова свобода. 1939. 3 лют.

¹⁰⁸ ДАЗО, ф.3, оп.2, спр.17, арк.3.

¹⁰⁹ ДАЗО, ф. 3, оп.2, спр.5, арк.8.

¹¹⁰ Нова свобода. 1938. 25 лист.

¹¹¹ ДАЗО, ф.3, оп.3, спр.65, арк.1.

¹¹² Там само, ф.4с/18, оп.1, спр.45, арк.1.

¹¹³ Там само, ф.3, оп.3, спр.65, арк.1.

ди на с. Вучкове. Січовиками були затримані особи польської національності Богдан Сенчак та Рудольф Пес. Ці та інші факти знайшли відображення в доповідних записках працівників чехословацької служби безпеки. У них фіксувались озброєння, фінансування та рівень військового вишколу терористів. Напади польських терористів не припинялися також в січні-лютому 1939 р. Так, на с. Присліп «напало 10 польських терористів і зайняли пошту. Будинок пошти збомбардували ручними гранатами і забили поштового урядника Калину. Разом з мужем своїм боронила пошту пані Калинова. Шматки гранати розірвали їй груди і голову»¹¹⁴.

Карпато-українська влада, даючи відповідь на ноти протесту польського посла, у яких її звинувачували у сприянні антипольській пропаганді на території краю, постійно наводила факти руйнівної діяльності польських терористів. 13 листопада 1938 р. у Нижньому Студеному, при переході кордону був вбитий терорист, при якому знайшли «пістоль со значком «Черба», коробочку на сигарети, шкіряний пулярес, в нім 50 кч., 1 пол. злотий і 15 польських грошей»¹¹⁵. 15 листопада 1938 р. у затриманих польських терористів відібрали ручні гранати польського зразка, годинниковий механізм для запалювачів, запальники з надписом «Краків», польські сигарети, шоколад. 23 листопада група закордонних журналістів відвідала закарпатські села Вучкове, Торунь, Присліп, Синевирську Поляну, які найбільше постраждали від польських нападів. До складу цієї делегації входив також німецький консул Г. Гофман.

Необхідно відзначити, що чехословацький уряд приділяв значну увагу захисту кордонів краю. Нерідко проводились спільні бойові операції загонів СТОС і Карпатської Січі по знешкодженню терористичних груп. Одна з таких операцій завершилася розгромом групи Йозефа Према. Така ж доля спіткала угруповання Ернеста Берзевітці. Були взяті в полон 24 старшини, 62 підстаршини і понад 200 рядових терористів. Страждали не тільки населені пункти, де проживало винятково українське населення. Активізувалися напади угорських терористів на румунські села Марамороша. Активну позицію займав «Орден хоробрих», який ще в 1920 р. заснував М. Горті. Із багатьох організацій цього плану найгіршу репутацію мали так звані «вільні загони», які очолював уже згадуваний Геяш. Основним завданням цих банд було знищення неугорського населення на цій території, а їх програма була викладена в брошурі Дечо Чаба, опублікованій у 1939 р. У ній говорилося, що угорська нація є найяскравішим представником монгольської пануючої раси, яка знає тільки перемогу, і в жилах якої кипить кров Атілли, Арпада і Чінгісхана. «Я не чекаю, – писав Д. Чаба, – коли прийде помста. Не чекаю! Я нищу кожного волоха, який мені з'явиться на дорозі. Кожного знищу! Я не буду зволікати. Запалю вночі села – волоські села. Поріжу шаблею все населення, отрую всі колодці і навіть знищу дітей у колисках, взагалі знищу цих нелюдів! Не буде ні для кого винятку!»¹¹⁶. Один із лідерів партії «схрещених стріл» Мивау ще у 1938 р. наголошував, що «націонал-соціалізм Угорщини

¹¹⁴ Там само, ф.3, оп.3, спр.159, арк.9.

¹¹⁵ Нова свобода. 1938. 25 лист.

¹¹⁶ *Teroarea hortisto-fascistă în nord-vestul României*. Bucuresti, 1985. p.38.

має як ціль забезпечити перевагу Угорщини по всій течії Дунаю»¹¹⁷.

Серед терористичних банд особливо небезпечним був загін, який очолював Нодь Мігалі «з підрозділу Унгвар». Він, як і його підопічні, добре володів українською та румунською мовами. Напади угорських терористів тримали в постійному страхі місцеве населення. Зафіксовані численні випадки, коли люди втікали на територію Румунії, зокрема до міста Тиргу-Муреш. Становище погіршилося ще більше, коли ця територія була окупована Угорщиною. Архівні документи свідчать про постійні репресії проти місцевого населення, у яких активну участь брали терористи¹¹⁸. Зафіксовані факти знущання над людьми, які не володіли угорською мовою. У відповідь послидували протести проти фашистського режиму, зокрема у Великому Бичкові. Отже, банди терористів проникали і в населені пункти Мараморошу, де проживало румунське населення. Їх дії нічим не відрізнялися від тих, що й у центральній частині Карпатської України.

Робилися спроби підсилити прикордонні війська. В. Комаринський пропонував «усі сторожі... конечно скріпити, а то: на відтинку межі Залужом і Мукачевом о 30 людей, а між селом Старим Давидковом і Чомонником о 20 людей»¹¹⁹. Встановилися нормальні стосунки між командантом волівських січовиків С. Фігурою і чехословацькими прикордонниками. Були укріплені сторожові загони в селах Торунь, Присліп, Синевирська Поляна. «В половині листопада, – пригадував Г. Яворенко, – прибули до Торуня січовики під командою... інженера Волянського. В тому часі склад гарнізону вагався між 20 і 25 людьми... Поділено гарнізон на три групи... Кожна група числила по 6–7 людей, маючи лиш по одному крісові і револьверові та 6 гранат на групу. Терористи, мабуть, поінформовані місцевими шпигунами і своєю розвідкою про наш приїзд, не відважувалися більше нападати на околиці, які ми захищали»¹²⁰. Однак з останнім твердженням важко погодитися. Хоча напади польських терористів не були такими масовими, однак вони не припинялися.

Оголошувалися додаткові набори до жандармерії. 5 лютого 1939 р. «Нова свобода» опублікувала оголошення, у якому повідомлялось, що «до жандармерії Карпатської України буде прийнято більше жандармів на пробу». Умови прийняття до жандармерії були наступні: «1) має краєву приналежність до Карпатської України; 2) є бездоганний, повноправний та душевно спосібний; 3) переступив 21, а не досяг 35 року життя; 4) є нежонатий або бездітний вдовець; 5) є тілесно сильний і здоровий та є найменше 165 см високий; 6) знає досконало українську мову в слові і письмі; 7) докаже, що має найменше скінчену народню школу; 8) має військове вишколення, виконав військову службу зі зброєю, на протязі найменше такого часу, який військовий закон приписує для нормальної прецензійної служби. До прохання (просьби) треба приложити проголошення, підписане двома свідками, що на випадок прийняття до жандармерії, зобов'язується кандидат служити в жандармерії чотири роки»¹²¹.

¹¹⁷ Arhivele Cluj–Napoka M.I., nr.546, vol.282, P.290–291.

¹¹⁸ Arhivele Cluj–Napoka M.I., nr.8546, vol.122, P.65.

¹¹⁹ ДАЗО, ф.17, оп.2, спр.319, арк.1.

¹²⁰ *Карпатська Україна в боротьбі*. Відень, 1939. С. 102.

¹²¹ Нова свобода. 1939. 5 лют.

За нашими підрахунками, тільки в лютому-березні 1939 р. написали заяви з проханням зарахувати їх до жандармерії 278 чоловік¹²². Виявляли таке бажання навіть представники інтелігенції. М. Буксар, який працював учителем у с. Завосино (округ В. Березний), писав: «Нині вся безпека нашої молоді держави є в руках жандармерії, а якраз в кадрі жандармської старшини нема синів українського народу, яких так треба для удержання безпеки супроти ворогів активних по границях, так пасивних – пропаганди»¹²³. У такій формі відбувався процес українізації жандармерії. Хоча, необхідно відзначити, що проходив він досить повільно. Станом на лютий 1939 р. «всіх жандармів у Карпатській Україні є біля 900, з того українців 106»¹²⁴. Були випадки преміювання людей, які затримали терориста. 17 листопада 1938 р. начальник канцелярії Президії Карпатської України М. Лацанич видав наказ про всенародне ознайомлення населення з рішенням уряду про «виплачення нагороди за зловлення чужих терористів»¹²⁵. У лютому 1939 р. будь-якій людині, яка «беспечностовим органам передасть або визрадить агента-провокатора, або терориста з чужої держави, буде виплачена нагорода 500 кч.»¹²⁶.

Незважаючи на вжиті заходи по боротьбі з нападами угорських і польських терористів, А. Волошин добре розумів всю їх небезпеку. Саме з цієї причини він видав наказ про тимчасове закриття кордонів. У ньому, зокрема, говорилося: «В цілі забезпечення спокійного проведення виборів... запираю з негайною правосильністю всі демаркаційні лінії до Королівства Мадярщини й до Республіки Польської. Це запертя... триватиме до дванадцятої години понеділка 13 лютого 1939 р.»¹²⁷. Напади терористів не припинялися з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. В. Гренджа-Донський писав, що вони «стероризували і перестрашили народ». А. Волошин заявив, що «виправи терористів не є в інтересі доброго сусідського співжиття та що є діянням рішучо незвичайним в історії міжнародних зносин»¹²⁸. Змушений він був також визнати, що «Карпатська Україна не в силі відбити їх напади»¹²⁹. Після вторгнення гортистських військ на територію Карпатської України, терористи масово вливалися до угорської армії і брали безпосередню участь в репресіях не тільки проти карпатських січовиків, але й мирного населення краю.

15 березня Гітлер перейшов до виконання плану по повній ліквідації Чехословаччини. До речі, план військової операції «Грюн» був затверджений німецьким генеральним штабом ще 21 жовтня 1938 р. У ньому, зокрема, вказувалось: «Вирішення питання щодо решти частини Чехії. Повинна бути забезпечена можливість в будь який час розгромити решту частину Чехії, якщо вона, наприклад, почне проводити політику, ворожу Німеччині. Підготовчі заходи, які з цією метою слід про-

¹²² ДАЗО, ф. 17, оп. 2, спр. 1-120.

¹²³ Там само, ф. 17, оп. 2, спр. 87, арк. 1-2.

¹²⁴ Нова свобода. 1939. 2 лют.

¹²⁵ ДАЗО, ф. 3, оп. 3, спр. 43, арк. 2.

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ Там само, ф. 17, оп. 2, спр. 319, арк. 6.

¹²⁸ Там само, ф. 3, оп. 1, спр. 9, арк. 2.

¹²⁹ Там само, ф. 3, оп. 3, спр. 156, арк. 1.

вести вермахту, за своїм обсягом будуть значно меншими, ніж у свій час для плану «Грюн» (мається на увазі перший варіант – М.В., І. Л. Г.); але вони повинні тому при відмові від планомірних мобілізаційних заходів забезпечувати постійну і суттєво більш високу готовність. Організація, дислокація і ступінь готовності передбачених для цього з'єднань уже в мирний час повинні бути розраховані на напад таким чином, щоб позбавити Чехію навіть якої-небудь можливості планомірної оборони. Мета полягає в швидкій окупації Чехії та ізоляції Словаччини. Підготовчі заходи повинні проводитись таким чином, щоб одночасно можна було здійснити план «Охорона кордонів на заході»¹³⁰.

6 березня 1939 р. Гітлер прийняв рішення остаточно ліквідувати Чехословаччину. «Після здійснення запланованих територіальних змін, – вважав радник міністерства закордонних справ Німеччини Е. Клейст, – ми будемо мати в своїх руках Угорщину, Румунію і Югославію»¹³¹. 13 березня Й. Тісо був викликаний в Берлін для зустрічі з Гітлером. У розмові брав участь Й. Ріббентроп, який згодом передав її зміст: «Моя тодішня адресована Тісо репліка, що мова уже йде не про дні, а години, протягом яких Словаччина повинна прийняти рішення, була викликана поступившим на час бесіди повідомленням про переміщення угорських військ на словацькому кордоні та про найближчим часом вступ Угорщини в Карпатську Україну, який, як відомо, послідував уже 14 березня. Необхідно було не допустити воєнного конфлікту чехів і словаків з Угорщиною. Коли Тісо повернувся до Братислави, словацький ландтаг в першій половині дня 14 березня проголосив незалежність Словаччини. Наступного дня, 15 березня, Тісо направив Гітлеру прохання взяти Словацьку державу під свій захист. Цей договір про захист був ратифікований 23 березня»¹³². Проте не все було так просто, як описав Й. Ріббентроп. Не обійшлося без погроз. 13 березня Гітлер сказав Й. Тісо, що його країна буде віддана Угорщині, якщо він і надалі буде хитатися.

Аналогічним чином Гітлер поступив з президентом Е. Гахою. «Я відвідав Гаху, – пригадував Й. Ріббентроп, – відразу ж після його приїзду в Берлін і почув від нього: він впевнений у тому, що доля Чехословаччини – в руках фюрера, і вірить, що в його руках вона надійна. Потім Гаха вже вночі був прийнятий в Імперській канцелярії, і Адольф Гітлер пояснив йому, що планує зайняти Богемію і Моравію. Я мав тривалу бесіду з міністром закордонних справ Хвалковським, який, враховуючи хід подій, що відбулися, приєднався до нашої точки зору. Крім того, Гаха ще до підписання угоди заручився по телефону згодою свого уряду. Якого-небудь протесту з чеського боку висловлено не було, і Гаха дав вказівку зустріти німецьку армію дружнім чином. Вступ німецьких військ і окупація пройшли згодом без будь-яких інцидентів»¹³³. 12 березня Угорщина одержала згоду Берліна на окупацію всього Закарпаття.

М. Горті негайно вислав Гітлеру привітальну телеграму, в якій дякував за подарунок, «бо ж ця життєдайна територія для Мадярщини фактич-

¹³⁰ Безыменский Лев. *Названа праця*. С. 212-213.

¹³¹ *Документы и материалы кануна второй мировой войны*. Т. 2. Январь – август 1939. М.: Политиздат, 1981. С. 36.

¹³² Риббентроп И. *Названа праця*. С. 157.

¹³³ Там само. С. 158.

но є справою життя»¹³⁴. 14 березня А. Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення міністерство закордонних справ Німеччини. На прийняття такого рішення вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема скупчення угорських військ на кордонах з Карпатською Україною і проголошення самостійності Словаччиною, що свідчило про державний розпад ЧСР. «Для кожного політичного спостерігача, – писав В. Шандор, – мусило бути в той час ясно., що на випадок проголошення повної незалежності Словаччини доля федерації була приречена, а Карпатська Україна могла б знову опинитись під угорською окупацією»¹³⁵. Трагедія Чехословаччини породжувала трагедію Карпатської України. Отже, Сойм Карпатської України починав свою роботу тоді, коли доля країни вже була вирішена. У листі до міністра закордонних справ Франції Ж. Бонне французький посол в Німеччині Р. Кулондр повідомляв, що «Закарпатська Русь... звернулася до Берліна з проханням про захист. Однак гітлерівські керівники залишаються глухими до закликів цієї країни, яка зв'язала з ними всі свої надії... Закарпатську Україну окупують угорські війська»¹³⁶.

Згідно з розробленим планом нападу, наступ угорських військ проходив у трьох напрямках. Група військ «Схід» наступала на Королево–Хуст–Рахів–Ясіня, група військ «Центр» – на Іршаву–Білкі–Довге–Нересниця–Свалява–Нижні Верецькі, група «Захід» – на Перечин–Великий Березний–Ужок. Частина сил була перекинута в Турянську долину – Тур'я Ремети – Порошково. Завдяки оперативності угорської розвідки Будапешт мав досить чітку уяву про розташування чеських військових частин, технічних засобів і навіть гірських дивізій. Угорським генштабом була підготовлена «Економічна, соціальна і географічна довідка про Закарпаття», у якій вказувався національний і віковий склад населення, система управління, зафіксовано національний склад військових частин, названі населені пункти, у яких побутує угорська мова. Напередодні вторгнення був розроблений детальний план забезпечення тилів наступаючих угорських військ¹³⁷.

За підрахунками П. Стерча, «в загальному для бою в Карпатській Україні було підготованих 12 дивізій, з чого 12 березня на самому відтинку Мукачів–Ужгород було вже сконцентровано три бригади піхоти, дві бригади кавалерії та одна бригада моторизованих частин... Крім того на захід від Ужгорода, біля словацького кордону, було також сконцентровано дві бригади піхоти. У той саме час поляки сконцентрували свої три дивізії»¹³⁸. Підготовкою і ходом військової операції в Карпатській Україні безпосередньо керував начальник гарнізону в Ужгороді генерал Олойош Билді під зверхністю командуючого 7-ої угорської армії генерал-лейтенанта Ференца Сомботчелі. Першим перейшов у наступ 14 березня 1939 р. 12-ий велосипедний батальйон, яким командував підполковник Онтол Бенді¹³⁹.

¹³⁴ Венгрия во второй мировой войне. С. 158.

¹³⁵ Шандор В. «... Читайте нашу будущину в нашей доли»: Русини-українці і словаки. Памятки України. 1992. №1. С. 93.

¹³⁶ Документы и материалы кануна второй мировой войны. С. 44-45.

¹³⁷ Orszagos Leveltar, K-184, tetel 3529, 18 old.

¹³⁸ Стерчо П. Карпато-Українська держава. С. 212-213.

¹³⁹ Hadtorteneti Leveltar, T. gy, 3095, Nov. naplo, 60/88, 1-3 old.

Угорський архівний матеріал свідчить про велике моральне піднесення, яке панувало у військових частинах напередодні вторгнення. Майор Іван Нярі писав у звіті міністерству оборони Угорщини про хід «березневої операції»: «Всі ми відчували, що починається нове життя. Ще було темно, але під стінами замку (Мукачівського – М.В., І. Л. Г.) починався щасливий день угорської історії. Тріанон захитався. Символічно, що саме тепер прибув наказ про початок наступу. Радістю наповнились угорські серця, коли славний витязь Олойош Билді оголосив тривогу і видав розпорядження... Головний напрям героїчної дороги мав пролягти по низовині Латориці на Веречанський перевал, де знаходився святий тисячолітній угорський кордон. Вибрані угорські частини готувалися до боротьби...»¹⁴⁰.

Угорські війська перейшли в наступ по усій демаркаційній лінії. Незважаючи на високу дисципліну, яка панувала в чеських збройних силах, для загонів СТОС угорський напад був дещо несподіваним, хоча важко погодитись з твердженням, що чеська армія виявилася небоєздатною. «Оскільки погрози про захоплення Підкарпатської Русі Угорщиною, – звітував один з офіцерів СТОС, – що їх усно висловлювали угорські прикордонники воїнам СТОС, розповсюджували у листівках, було за останній час багато, то їх ніхто серйозно не сприймав. Указувались навіть дати наступу мадярів, але вони ні разу не були здійснені. Ось чому таким «вістям» більше ніхто не вірив... На дільниці роти «Ракошино» за кілька днів до початку окупації мадярські офіцери частіше оглядали в супроводі патрульної служби демаркаційну лінію між Горондою і Росвигом. У листопаді розповсюджували листівки, у яких місцеве населення закликалось бути готовим до вступу угорського війська з метою окупації території до р. Латориці. Повідомлення подібного роду повторювались кожний день, тому вони розглядались як частина пропагандистської компанії, що мала послужити деморалізації місцевого населення і підризу позицій тодішньої влади Підкарпатської Русі. Адже було нелогічним, щоб супротивник наперед розголошував про свої агресивні наміри. Тому на все це реагували ми тільки підвищеною увагою. Можна допустити, що і головне командування не мало точних даних про задуману операцію, тому події, як на Підкарпатській Русі, так і в Словаччині, в Чехії та Моравії розвивались так швидко, що стали справжньою несподіванкою»¹⁴¹.

Угорське вторгнення стільки разів відкладалось, що дещо несподіваним виявився наказ про наступ і для гортистської армії. Підполковник О. Бенді скаржився, що як можна переходити в наступ, коли 35% особового складу його батальйону мали тільки шеститижневий стаж військової підготовки¹⁴². Причому такий стан справ був у переважній більшості угорських військових частин. На це звернув увагу і М. Горті в листі до Гітлера. Про раптовість оголошення наказу про наступ свідчить і той факт, що «угорські військові частини, розміщені в колишніх казармах 36-го піхотного полку в Ужгороді, які знаходяться прямо на демаркаційній лінії, виходили з будівлі за білого дня в день нападу на очах воїнів СТОС, відходили до мосту, а вже

¹⁴⁰ Orszagos Leveltar, K-184, tetel 3733, 25 old.

¹⁴¹ Vojensky historicky archiv, Praha, i.c.5597, karton 24.

¹⁴² Orszagos Leveltar, K-184, tetel 3733, 28 old.

там шикувалися до нападу»¹⁴³. Близька відстань до чехословацьких позицій не дозволила угорцям діяти так, щоб бути непоміченими. Про це пізніше зізнався угорський полковник В. Андор, який командував 24-ою піхотною бригадою, розквартированою в Ужгороді.

Довідавшись про початок угорського наступу, генерал 12-ої чехословацької дивізії Л. Прхала звернувся в Будапешт з вимогою про негайне призупинення просування угорських військ до Карпатської України. Уряд Угорщини відповів, що виконати цю вимогу технічно неможливо. На думку польського посла в СРСР В. Гжибовського, «угорські війська повинні були вчора вночі (15 березня – М.В.) дійти до польського кордону»¹⁴⁴. Свідчення посла В. Гжибовського в основному підтверджуються угорськими джерелами. 14 березня угорська армія, не зустрічаючи сильного опору з боку чехів, наближувалась до Веречанського перевалу. Просуванню військ, як писав учасник походу, «заважав сніг, що місцями досягав 20–30 см, але також те, що ми знаходилися на висоті 250 метрів над рівнем моря. Це дуже уповільнювало темпи, бо кожні 7 км ми змушені були зупинятися на відпочинок... До перевалу дійшла половина полку»¹⁴⁵. Ці втрати можна пояснити тільки несприятливими кліматичними умовами і великою кількістю недосвідчених у військовому відношенні новобранців. Чеська армія опору не робила. 15 березня 1939 р. о 14 годині угорські війська вступили в Нижні Ворота, де їх зустріла «група людей... (безумовно, прихильників Угорщини – М.В., І. Л. Г.) із сльозами радості на очах». Вони вітали «угорських гонведів-визволителів». Біля 15-ої години «ми вийшли на Веречанський перевал і встановили угорський прапор. На перевалі була виставлена почесна польська варта, яка віддала нам честь... Ми мали намір золотими буквами викарбувати імена всіх, хто дійшов до кордону і зайняв свою одвічну територію» – писав очевидець. Так відбулося встановлення угорсько-польського кордону, якого так домагалися Будапешт і Варшава, хоч він і виявився недовготривалим.

Зовсім інакше склалась ситуація на демаркаційній лінії Шаркадь–Лалово–Кольчино–Росвигово–Середнє–Доманинці. Ці рубежі захищали роти СТОС «Доманинці», «Ракошино», «Кольчино», взводи «Підмонастир–Монастир», «Лалово», «Залуж», «Макарьово», «Шаркадь», які були добре озброєні. Перші сутички з агресором свідчили про те, що чеські війська є цілком боєздатними і готові до відбиття ворожого нападу. Зокрема, 14 березня між 6 і 7 годинами ранку «почалась атака мадярів в напрямі сіл Горонда–Страбичово, а також на східну частину села Чомонин. З мадярської сторони перевага була в 4 рази, не враховуючи велику кількість терористів. Командир взводу Заїчек із своїми людьми захищався в Чомонині так же, як старший стражмістр Волни в Страбичові, а в Горонді верхній стражмістр Раділ. Взаємодія між ними була такою, що позиції вдалось утримати цілий день і тільки відсутність боєприпасів заставила їх надвечір відступити за р. Латорицю»¹⁴⁶.

Близько 6 години «почалась атака мадярів у напрямі Росвигово–Підмонастир–Монастир. Пости і патрулі відійшли за мури монастиря, який був

¹⁴³ Orszagos Leveltar, K–184, tetel 3733, 25 old.

¹⁴⁴ *Документы по истории мюнхенского сговора. 1937-1939.* М.: Политиздат, 1979. С. 424.

¹⁴⁵ Orszagos Leveltar, K–184, tetel 3733, 29 old.

¹⁴⁶ Vojensky historicky archiv, Praha, i.c.5597, karton 24.

добре підготовлений до захисту. Цей взвод уже перебував у стані бойової готовності, бо знав про атаку мадярів у Підгорянах. Мадярська піхота атакувала монастир з заходу та півдня і підійшла на відстань досягу ручних гранат. Ними вона і була закидана і понесла великі втрати. Всі, хто не залишився лежати, втекли, як результат, атака була припинена на 2 години». 15 березня взвод «Шаркадь», хоч і був ізольований від решти військ, «взяв у полон 11 мадярських солдат, при цьому кулеметним вогнем знищив частину мадярського взводу (кулеметник Ваньга)». Угорці зазнали великих втрат в районі сіл Лавки, Пістрялово і Ромочевиця¹⁴⁷. Не вдалося угорським військам з першого разу захопити села Дравці, Баранинці, Часлівці та Коритняни. 80 угорських кавалеристів, які перейшли в наступ на с. Лалово, теж були відкинуті назад. В районі Перечина чеські прикордонники підбили угорський танк. Поблизу Невицького невеликий загін СТОС організував кругову оборону, а тому гортистам довелося використати проти нього важку артилерію. Бій тривав до третьої години ночі.

Такий стан справ тривав до 17 год. 30 хв. 14 березня, тобто до тих пір, коли генерал Л. Прхала оголосив наказ про «евакуацію чеських військових частин і державних службовців з Підкарпатської Русі»¹⁴⁸. З цього часу чеські війська, фактично, припинили опір, залишаючи один населений пункт за іншим. Заради історичної правди необхідно відзначити, що їх відступ був вміло організованим і дисциплінованим. Ситуацію ускладнив і той факт, що 15 березня о 17 годині надійшла звістка про вступ німецьких військових частин у Прагу. Це свідчило про те, що Чехословаччина як державний організм перестала існувати. Звіти командирів СТОС свідчать про те, що чехи спалювали військову документацію, вивозили амуніцію, запаси зброї, гроші. І це робилося тоді, коли Карпатська Січ опинилася віч-на-віч перед переважаючими силами агресора.

Відчувалося, що чеське військо не чинитиме опору. 14 березня 1939 р. за Мукачевом на р. Латориці угорський генерал О. Билді зустрівся з майором чеської армії Т. Меліхером. «Коли два командири побачили один одного, – згадує очевидець, – міцно обнялися і дружньо потисли один одному руки. Ми таке чули, що ці два командири ще за часів Монархії були однокурсниками в Вінерноштадській військовій академії. Факт, що наш дальший наступ не зустрів відпору з боку чехів»¹⁴⁹. Воїни рот і взводів СТОС відходили з Карпатської України трьома напрямками: більша частина через Словаччину, з польського кордону від Ужжа до Волівця – через Польщу, а частини розміщені на схід від Сваляви – через Хуст і Тячево – до Румунії.

14 березня 1939 р. А. Волошин вислав у Берлін три телеграми, у яких просив допомогти захистити Карпатську Україну. Жодних відповідей не послідувало. Того ж дня, біля 19 години, угорці вручили представнику Карпатської України в Празі В. Шандору ультиматум, у якому вимагали: «1) звільнити мадярів, що інтерновані в Карпатській Україні (Рутенії); 2) припинити переслідування мадярів у Карпатській Україні та уможливити їм вільно організовуватися; 3) видати зброю мадярській місцевій гвардії; 4) влаштувати,

¹⁴⁷ Гранчак І.М., Гапоненко І.С. *Названа праця*. С. 331.

¹⁴⁸ Vojensky historicky archiv, Praha, i.c.5597, karten 24.

¹⁴⁹ *Карпатська Січ*. Матеріали наукової конференції. Ужгород, 1996. С. 107.

щоб чесько-моравське військо відійшло з Карпатської України протягом 24 годин; 5) гарантувати повну охорону життя і свободи мадярів у Карпатській Україні»¹⁵⁰. Уряд А. Волошина відхилив ультиматум. Прем'єр-міністр Карпатської України був переконаний, що угорці вторглися на територію краю без відома Німеччини. До речі, Прага теж відхилила угорський ультиматум, мотивуючи своє рішення тим, що Карпатська Україна 14 березня стала незалежною державою.

15 березня німецький консул Г. Гофман вручив А. Волошину заяву міністерства закордонних справ Німеччини, в якій говорилося, що Берлін «наступаючим військовим частинам Мадярщини на широкому фронті проти Карпатської України радить не ставити опір. Як справа стоїть, уряд Німеччини, на жаль, не в стані взяти на себе захист»¹⁵¹. Уповноважений у справах Німеччини в Празі А. Генке теж радив «не ставити опір мадярам, бо німецька армія пересувається на кордони Карпатської України і все поладить»¹⁵². Наприкінці дня 15 березня А. Волошин покинув Хуст, і, не давши наказу вести збройну боротьбу, емігрував за кордон. Він хотів розв'язати конфлікт шляхом переговорів. Саме цим диктувалися його телеграми урядам Німеччини, США, Румунії, звернення до всіх демократичних держав. Його спроби не увінчалися успіхом.

Угорській армії протистояла Карпатська Січ, у керівництві якої відбулися зміни. За відсутності Д. Климпуша, військовий міністр Карпатської України С. Ключурак призначив командантом Карпатської Січі полковника С. Єфремова. Що стосується С. Ключурака, то наказу про його призначення на посаду військового міністра в архівах не виявлено. Відомо, що газета «Нова свобода» 16 березня 1939 р. опублікувала склад уряду Карпатської України, у якому С. Ключурак обіймав посаду міністра з господарських питань. Можливо, що відсутність архівних матеріалів пояснюється тим, що ситуація в краї різко мінялася і уряд не мав часу займатися такими формальностями. Сучасний біограф С. Ключурака М. Мушинка вважає, що призначення його військовим міністром було закономірним і логічним¹⁵³. З таким твердженням необхідно погодитись, адже С. Ключурак мав військове офіцерське звання, а в період існування Гуцульської республіки доклав чимало зусиль для створення боєздатних збройних сил. Однак, у ситуації яка склалася, врятувати становище було неможливо.

15 березня, коли угорські війська групи «Схід» рухалися в напрямі на Хуст, з'ясувалося, що попередній штаб бездіяв і доводилось починати все з початку. Це стосується і нового штабу, який, за словами сучасника, «властиво в часі боїв проти мадярів не існував». Виняток становив тільки полковник М. Колодзінський, який почав спішно формувати січові загони. За його наказом «частини в силі одного полку... займають становище при битій дорозі на Краснім полі й далі вздовж залізничного насипу». Очевидець і активний учасник тих подій Й. Сарвадій писав, що «в бою... на Краснім полі

¹⁵⁰ Шандор В. Спомини. С. 339-340.

¹⁵¹ Там само.

¹⁵² Там само. С. 340.

¹⁵³ Мушинка М. *Лицар волі. Життя і політично-громадська діяльність Степана Ключурака*. Ужгород, 1995. С. 104.

взяло участь наблизько 1600 юнаків»¹⁵⁴. Фактично, перед добре озброєним агресором опинилися учні гімназій, яких вивів на Красне поле їх вчитель Я. Голота. Зупинити просування ворога вони були не в змозі.

16 березня 1939 р. о 5 годині почався угорський наступ на Королево. «Я позиції боронив, – пригадував поручник І. Чучка, – але Королево впало о 10-й годині. З Королево повернула решта живих січовиків під командою проф. Голоти, й я вже мав около 150 січовиків та розмістив 15 січовиків, 1 скоростріл праве крило, Рокосово; 15 січовиків, 1 скоростріл ліве крило, залізничний міст через Тису (Королево), решту вздовж залізниці Рокосово–Королево. Маляри наступали дуже сильно. Також з літаків та гармат нас обстрілювали. Я просив поміч з Хуста майже кожної години, і все мені обіцяно, що поміч по дорозі... В 14-й годині маляри нас обхопили з обох боків і я був примушений дати наказ до відступу в напрямі Хуста... Перед Хустом забезпечив мости, а при тім дістав наказ ще держати 24 години. Я бачив, що це є неможливо»¹⁵⁵. Бої на окремих ділянках фронту описали І. Рогач і М. Чумалівський.

Січовики, знекровлені в боях, відступали. 17–18 березня рештки загонів залишали територію Карпатської України. Є. Стахів, учасник подій, писав, що вони «були розбиті морально, голодні брели пригнічені, близько 600–700 бійців. Перейшли біля Мараморош–Сигета вранці, о 5 годині, у суботу 17 березня 1939 року»¹⁵⁶. Румунські власті передали їх в руки угорців. Поручник Карпатської Січі О. Волянський писав, що румуни передали угорцям 273 чоловік, у тому числі шість старшин. Аналогічні події описав Ю. Химинець. Однак існує чимало свідчень, коли румуни прихильно ставилися до відступаючих січовиків. Керівництво торговельної академії на чолі з А. Штефаном прийняло рішення про перехід словацького кордону.

Опубліковані й усні спогади очевидців аргументовано доводять жорстокість гортистів на окупованій території. В окремих із них міститься перелік жертв угорського терору. Необхідно відзначити, що нерідко трапляються суттєві перебільшення. Й. Тереля пише, що поблизу Торунського перевалу тільки поляки розстріляли 3421 січовиків. Причому, це було зроблено протягом 21 липня 1939 р. Таке твердження не підтверджується очевидцями тих подій. За угорськими джерелами, лише протягом 16–17 березня 1939 р. січовики втратили близько 200 чоловік убитими і майже 400 було поранених. У полон потрапило близько 300 захисників. Втрати угорців – 37 убитих і 134 поранених¹⁵⁷.

Сучасні дослідники Г. Божук і В. Зілгалов вважають, що загальні втрати захисників Карпатської України обчислюються в межах від 3 до 5 тисяч чоловік. Ці дані теж не слід вважати точними, бо детальні обчислення не проводились. Пошукова робота в цьому напрямку повинна вестися на державному рівні у всіх районах Закарпатської області. Проведена в окремих районах області пошукова робота дає можливість стверджувати, що кількість жертв гортистського терору не перевищує 1 тисячі чоловік. Активний

¹⁵⁴ Сарвадій Й. *Змова проти уряду Карпатської України. Карпатський Союз*, 1984. С. 31.

¹⁵⁵ *Карпатська Україна в боротьбі*. С. 134–135.

¹⁵⁶ Стахів Є. *Спогади колишнього січовика. Закарпатська правда*. 1990. 24 берез.

¹⁵⁷ Гранчак І.М., Гапоненко І.С. *Названа праця*. С. 335.

учасник подій 1938–1939 рр. М. Бандусяк прийшов до висновку: якщо в бою з чехами полягло біля 150 бійців, а в бою з угорцями на Красному полі 143 бійці, то виходить загальна цифра 293. Якщо врахувати, що відбувалися масові розстріли на кордоні і по різних місцевостях, то ймовірно, що число жертв становить біля 1 тисячі чоловік. На сьогоднішній день відомі прізвища 151 січовика, які полягли в боях, або були закатовані в угорських концтаборах і тюрмах. Сучасний український дослідник О. Пагіря притримується думки, що «під час окупації території Закарпаття угорськими військами збройні сили Карпатської України загалом провели близько 22 дрібних і великих боїв. Втрати січовиків становили від 1 до 1,5 тис. осіб убитими та зниклими безвісти»¹⁵⁸.

Таким чином, 15 березня 1939 р. Чехія і Моравія були окуповані німецькими військами, а 18 березня територію Карпатської України залишили її останні захисники. Під час окупації Карпатської України військами гортистської Угорщини А. Волошин та ряд членів його уряду емігрували за кордон. «У зв'язку з окупацією угорськими військами Закарпатської України, – розповідав А. Волошин під час допиту в Лефортові 24 травня 1945 р., – я втік в м. Прагу за маршрутом: із Хуста в Клуж (Румунія) – Темешуара (Румунія). Потім поїхав в Югославію – в Белград, де пробув 4 дні. Із Белграда поїхав до м. Загреб, де пробув 7 днів. 3 м. Загреб переїхав до курортного містечка Югославії Цирквениця, де пробув 11 днів. Опісля знову повернувся в м. Загреб і звідти через м. Відень переїхав в м. Берлін, де пробув півтори місяця. З Берліна поїхав до Праги в травні 1939 р.»¹⁵⁹. Карпатську Україну також покинули Ю. Ревай, А. Штефан, С. Росоха, І. Рогач, В. Комаринський та інші.

Таким чином, наприкінці 30-х років у Центральній Європі різко загострилася міжнародна обстановка, насувалася друга світова війна. Мюнхенська конференція 29–30 вересня 1938 р. завдала відчутного удару по Чехословаччині. Вона, як і Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., фактично, свідчили про початок державного розпаду ЧСР і були прелюдією до повної окупації країни Німеччиною та Угорщиною в березні 1939 р. Ці рішення були першим значним успіхом угорської дипломатії на шляху проведення в життя її ревізіоністської зовнішньої політики. Розпад ЧСР став можливий завдяки політиці сприяння агресії, яку проводили Великобританія і Франція. Нейтральну позицію займали США. Спроба СРСР допомогти Чехословаччині не увінчалася успіхом.

Політика Німеччини стосовно Карпатської України пройшла певну еволюцію. Спочатку вона не погоджувалась на повну окупацію Закарпаття Угорщиною, боючись встановлення спільного польсько-угорського кордону. Тільки переконавшись, що Угорщина має намір вийти з Ліги Націй і вступити до антикомінтернівського пакту, Берлін дав згоду на ліквідацію Карпатської України. Уряди Румунії і Югославії лояльно відносились до політики, яку проводила Чехословаччина. Свої територіальні претензії до ЧСР Румунія висунула тільки тоді, коли Угорщина вторглась на територію Закар-

¹⁵⁸ Пагіря О. *Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання*. К.: Темпора, 2010. С. 139.

¹⁵⁹ Центральний архів Министерства государственной безопасности Российской Федерации, Н-17681, л.11–12.

паття і доля федерації була вирішена. 14 березня 1939 р. війська гортистської Угорщини вторглися на територію Карпатської України, а наступного дня німецький вермахт окупував Чехію і Моравію, залишивши Словаччину незалежною державою, але з орієнтацією на Берлін. Такий розвиток політичних подій свідчив про остаточну ліквідацію Чехословаччини. Це не могло не вплинути на хід бойових дій протягом 14–18 березня 1939 р. Архівні документи свідчать, що чеські війська чинили опір агресору тільки 14 березня. З 15 по 18 березня тривав планомірний і організований відхід чеських збройних сил з Карпатської України. Справжній бій, незважаючи на велику перевагу ворога, дала тільки Карпатська Січ. Що стосується великих європейських країн і США, то вони тільки в 1940 р. визнали, що всі рішення міжнародних конференцій, які восени 1938 р. ділили Чехословаччину, вважаються недійсними.

Література:

I. Архівні документи

Державний архів Закарпатської області

Центральный архив Министерства государственной безопасности Российской Федерации

Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj-Napoca

Hadtorteneti leveltar

Orszagos leveltar

Vojensky historicky archiv, Praha

II. Опубліковані документи

Венгрия и вторая мировая война: Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны. – М.: Наука, 1962.

Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади / Ред. Д.М.Федака. – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002.

Документы и материалы кануна второй мировой войны. – Т.2. Архив Дирксена (1938–1939 гг.). – М., 1948.

Документы и материалы кануна второй мировой войны. – Т.2. Январь – август 1939 г. – М.: Политиздат, 1981.

Документы по истории Мюнхенского сговора. 1937–1939. – М.: Политиздат, 1979.

Новые документы по истории Мюнхена. – М.: Наука, 1958.

III. Періодика

Нова свобода.

IV. Мемуарна література

Гизевиус Г.Б. *До горького конца. Записки заговорщика*. – Смоленск: «Русич», 2002.

Кеннан Дж. *Дипломатия Второй мировой войны глазами американского посла в СССР*. – М.: Центрполиграф, 2002.

Майский И.М. *Воспоминания советского дипломата*. М., 1987.

Риббентроп И. *Тайная дипломатия III Рейха*. – Смоленск: «Русич», 1999.

Сарвадій Й. *Змова проти уряду Карпатської України*. – Карпатський Союз,

1984.

Стахів Є. *Спогади колишнього січовика* // Закарпатська правда. – 1990. – 24 березня.

Шандор В. *Спомини*. – Т. 2. *Карпатська Україна. 1939-1945*. – Ужгород: МПП «Гражда», 2000.

V. Монографії, брошури, статті, довідники, автореферати

Абжаген К.Х. *Адмирал Канарис*. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998.

Артюхина-Московченко В. *Шарль де Голль и Советский Союз*. – М.: Книга, 1990.

Брамштедте Е., Френкель Г., Манвелл Р. Йозеф Геббельс. *Мефистофель усме-
хається из прошлого*. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000.

Вегеш М., Задорожний В. *Карпатська Україна у світлі нових документів* // Сучасність. – 1993. – №4. – С.62–67.

Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М.М. Вегеш, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. [Відп. ред. М.М.Вегеш]. – Ужгород: Карпати, 2002.

Готтендорф Е. Герман Геринг. *«Железный рыцарь и проклятие свастики»*. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000.

Довганич О.Д., Пашкуй З.А., Троян М.В. *Закарпаття в роки війни*. – Ужго-
род: Карпати, 1990.

Карпатська Січ. *Матеріали наукової конференції*. – Ужгород, 1996.

Карпатська Україна в боротьбі. – Відень, 1939.

Косик В. *Україна і Німеччина у другій світовій війні*. – Париж – Нью-Йорк –
Львів, 1993.

Мадер Ю. *Абвер: щит и меч Третьего Рейха*. – Ростов-на-Дону: «Феникс»,
1999.

Манвелл Р., Франкель Г. *Генрих Гиммлер*. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000.

Мирович М.О. *Генерал де Голль: Штрихи к политическому портрету*. – Рос-
тов-на-Дону: «Феникс», 2000.

Пагіря О. *Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: нау-
ково-популярне видання*. – К.: Темпора, 2010.

Роббинс К. *Черчилль*. – Ростов-на-Дону – Москва: «Феникс» – «Зевс», 1997.

Роуз Н. *Черчилль. Бурная жизнь*. – М.: АСТ, 2003.

Співак Б.І. *Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в
1930–1945 роках*. – Львів, 1963.

Стерчо П. *Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби кар-
патських українців у 1919–1939 роках*. – Торонто, 1965; Львів: За віль-
ну Україну, 1994.

Трухановский В.Г. *Уинстон Черчилль*. – М.: Мысль, 1989.

Уткин А. *Уинстон Черчилль*. – М.: «Адгоритм» – Эксмо, 2002.

Хибберт К. *Бенито Муссолини*. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998.

Шандор В. *«... Читайте нашу будущину в нашей доли»: Русини-українці і сло-
ваки* // Пам'ятки України. – 1992. – №1. – С.85–97.

Яковлев Н.Н. *Избранные произведения*. – М.: Международные отношения,
1988.

M. Fătu, M Mușat, I. Ardeleanu, O. Lustig, *Teroarea hortisto-fascistă în nord-vestul
României*. – București, 1985.

**Рух українців Мараморощини за возз'єднання з Україною
у ракурсі контрoверсійної історіографії українських та
румунських вчених /
Mișcarea ucrainenilor din Maramureș pentru reunificarea
cu Ucraina în perspectiva unei istoriografii controversate a
savanților ucraineni și români**

Михайло Зан / Mykhaylo ZAN¹

The movement of Ukrainians in Máramaros County for reunification with Ukraine in the perspective of controversial historiography of Ukrainian and Romanian scholars. *The movement of Ukrainians in Máramaros County for reunification with Ukraine in the perspective of controversial historiography of Ukrainian and Romanian scholars. The historiographic evaluation of the movement in Máramaros County for reunification with Ukraine at the end of 1944 – early 1945 years are analyzed in the article. In the Ukrainian historical science, the coverage of these events was initiated by Omelyan Dovhanych. Within the framework of the candidate's thesis, Irina Liuba Horvat analyzed the mentioned issues. In co-authoring with historian Mykola Vehesh, the author made a conclusion about real, not declarative potential of the Ukrainian movement for reunification. On the basis of archival documents, Ukrainian historians Volodymyr Serhiychuk and Vasyl Mishchanyyn studied the problem. The Romanian historical science covers events in Máramaros more comprehensively. First of all through the publication of new archival documents. Historians Marcela Sălăgean, Ilie Ghehrheș, Florin Müller estimate them as a wave of «secessionist actions». The actions of the Ukrainian administration were uncoordinated with Moscow, ill-conceived and unacceptable for the local population. The episode of events in Máramaros at the end of 1944 – early 1945 is only beginning to be documented in scientific works, and therefore it is not deprived of principles of the national historiographical teleology. On the Ukrainian side – as an unrealized chance of reunification within ethnographic lands. From the Romanian side – as a brief period of shameful Soviet occupation and provocation of irredentist movement among the part of Ukrainian and Hungarian population in the region.*

Mișcarea ucrainenilor din Maramureș pentru reunificarea cu Ucraina în perspectiva unei istoriografii controversate a savanților ucraineni și români. *Mișcarea ucrainenilor din Maramureș pentru reunificarea cu Ucraina în perspectivă de istoriografia controversată a savanților ucraineni și români. Articolul analizează evaluarea istoriografică a mișcării ucrainenilor din Maramureș pentru reunificarea cu Ucraina la sfârșitul anului*

¹ Михайло Зан – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету
Mykhaylo Zan – PhD, Associate Professor of the Department of Political Science and Public Administration, Uzhhorod National University

1944 - începutul anului 1945. În știința istorică ucraineană, reflectarea acestor evenimente a fost inițiată de Omelyan Dovganich. În cadrul disertației de doctorat, Irina Liuba Horvat a analizat această problemă. În colaborare cu istoricul Mykola Veheș, autoarea a concluzionat realitatea și nu modul declarativ al mișcării ucrainene pentru reunificare. Pe baza documentelor de arhivă, istoricii ucraineni Volodymyr Serhiychuk și Vasyl Mishchanyn au studiat și ei problema reunificării și mișcării ucrainenilor din Maramureș. Istoricii români au cercetat și au descris mai amplu evenimentele din Maramureș folosind documente inedite de arhivă. Astfel, istoricii Marcela Sălăjan, Ilie Gherheș, Florin Müller le evaluează ca un val de „acțiuni secesioniste”. Acțiunile administrației ucrainene erau în contradicție cu cele ale Moscovei, prost concepute și inacceptabile pentru populația locală. Episodul evenimentelor din Maramureș de la sfârșitul anului 1944 - începutul lui 1945 abia acum începe să fie documentat în lucrări științifice și, prin urmare, nu a fost lipsit de principii teologice istoriografice naționale. Din partea ucraineană - ca o șansă nerealizată de reunificare în interiorul pământurilor etnografice. Din partea română - ca o scurtă perioadă de ocupație sovietică rușinoasă și provocarea mișcării iredentiste în rândul populației ucrainene și maghiare din regiune.

Keywords: Ukrainians, Máramaros County, Sighetu Marmației, Ukraine, reunification, historiography.

Cuvinte cheie: ucraineni, Maramureș, Sighetu Marmației, Ucraina, reunificarea, istoriografie

Стосовно джерел історіографічних контроверсій

Реставруючи сторінки вузлових моментів історичного минулого, історики, як правило, схильні потрапляти в тенета національних міфів. Такі зигзаги в історії цивілізації XX-го століття як Перша та Друга світова війна, Голодомор та Голокост так і залишаються предметом для дискусій вже у XXI-му сторіччі. Постмодерно мислячий вчений Ярослав Грицак нещодавно зауважив, що після Другої світової війни тільки США реквізували з німецьких архівів надзвичайно велику кількість документів про Голокост. Якщо б їх викласти в одну лінію, то вони простяглися б на декілька десятків тисяч метрів. Отож, історія винищення євреїв добре задокументована. Кількість праць тільки про Освенцім (Аушвіц) налічує близько 100 тис., а історики й понині не можуть дійти згоди «що, як, коли і чому сталося під час Голокосту»² [18, с. 116]. Що ж тоді говорити про «об'єктивне висвітлення» серії Голодоморів українського народу, діяльності урядів УНР та ЗУНР, підпілля ОУН-УПА, будівничих Карпатської України? Відзначимо, що тільки останнім часом відкриваються архівні фонди сусідніх Угорщини, Румунії, Польщі.

Саме з названої причини когорта нинішніх та майбутніх науковців й надалі захищатиме кандидатські та докторські дисертації, створюватиме міждержавні комісії (це в кращому випадку), найкращі зразки котрих фрагментарно потраплятимуть у підручники з національної історії. Як доречний приклад для наслідування та вдалий результат, на наш погляд,

² Грицак Я. *Життя, смерть та інші неприємності* / Ярослав Грицак, К., Грані-Т, 2008, С. 116.

можна назвати вихід у світ «Історії Румунії» в Москві³.

Звісно, що нація завдяки історикам мобілізує національний сентимент / ідею (чи ідеї?), «уявляє себе» не тільки на сучасному етапі, але й у минулому та майбутті. Виходячи з подібних аргументів, професія історика винятково заслуговує на похвалу в моральному та матеріальному еквіваленті. Водночас якщо виявляється так, що суперечливі сторінки історичного минулого трактуються в національних (державних) історичних школах діаметрально протилежно чи контрверсійно, що ж тоді? У такому випадку можна констатувати, що історія – це наука, яка слугує пануючій державній ідеології або ж інтересам національної еліти, яка, знову ж таки, творить міф про примордіальну / переніальну єдність національної спільноти. Історики ж у подібному вимірі виступають адвокатами «своїх» (національних) героїв та кілерами «інших» (націоналістичних) ворогів. При цьому фахівець-історик «об'єктивно та виважено» оперуватиме ідеальними типами на кшталт «етнічні межі (кордони)», «етнографічні території», «національна меншина», «титульна нація» чи «державотворчий етнос». А або ж, через дискусійність, нечітко верифікованими термінами – «приєднання» (Василь Маркусь), «анексіонізм» (Іван Поп), «включення» (Микола Макара), «возз'єднання» (Омелян Довганич), «входження» (Леонід Кучма), що вже ближче до нашої теми дискусії.

Принагідно зауважимо, що наша розвідка не стане ще одним штрихом до апологетики історичного бренду «визволення Закарпаття», хоча ці два слова зустрічатимуться в тексті. Присутній також дискусійний (у науковому, а не політичному сенсі) термін «возз'єднання», однак тут теж ми надамо слово поважним фахівцям у царини історичного наративу⁴.

Щодо дефініцій та об'єкта студії

Оскільки об'єктом нашої розвідки є «українці Мараморощини», то пояснення потребує саме цей термін, адже історичний край Мараморош/Мараморощина включав частини нинішніх територій Хустського, Міжгірського, Тячівського і Рахівського районів Закарпатської області та повітів Марамуреш і Сату Маре в сусідній Румунії. Мараморош – комітат (жупа) та частина Угорського королівства (1303–1918 роки) площею 10 354 кв.км. Адміністративним центром був Мараморош-Сігет, а в 9 округах налічувалось 159 сіл. На початку минулого століття він об'єднував більш як 300-х тисячне поліетнічне населення, в тому числі русинів (44,6 %), румунів (21 %), німців (15 %), угорців (11 %), євреїв, словаків та ін.⁵ [26].

³ *История Румынии* / И.Болован, И.-А. Поп (координаторы) и др. / Пер. с рум., М., Издательство «Весь мир», 2005, 680 с., (Национальная история).

⁴ Бедь В. *Політико-правові аспекти возз'єднання Закарпаття з Україною (кінець 1994 – початок 1946 рр.)* / Віктор Бедь у *Право України*, 2002, № 8, С. 120–122; Болдижар М. М. *Будьмо правдивими до минулого: (До 55-річчя возз'єднання Закарпаття з Україною)* / Михайло Миколайович Болдижар, Ужгород, Міська друкарня, 2000, 68 с.; *Возз'єднання: Матеріали міжн. наук. конф., присвяч. 55-річчю возз'єднання Закарпатської України з Україною* / Укладач: В.І. Худанич, Ужгород, Мистецька лінія, 2001, 180 с.; Макара М.П. *Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.)* / Микола Петрович Макара, Ужгород, Патент, 1995, 108 с.; Маркусь В. *Приєднання Закарпатської України до Радянської України: 1944–1945* / Василь Маркусь, К., Інтел, 1992, 111 с.

⁵ Поп И. *Мараморош (Maramaros)* / Иван Поп у Поп И. *Энциклопедия Подкарпатской Руси*

У 1919 році (за Сен-Жерменським) та 1920 році (за Тріанонським мирним договором) Мараморощина була розмежована у співвідношенні 3/5 (Чехословаччина) та 2/5 (Румунія). Румунські війська зайняли спочатку 65% території⁶ та «перебували» на Закарпатті аж літа 1920 року. Про це згадує у своїх спогадах громадсько-політичний діяч краю Юлій Браццайко⁷, а старше покоління закарпатців ще й по сьогодні використовує приказку про силу «двадцяти п'яти румунських». Однак ця сторінка історії Закарпаття так і не знайшла адекватного відображення у вітчизняній історіографії. Натомість румунська історіографічна традиція, а публіцистика тим паче, й надалі експлуатує тезу про несправедливу «передачу» цієї території Чехословаччині та «першу втрату Мараморощини»⁸. Внаслідок територіальних змін кордоном стала річка Тиса, яка відмежувала 13 українських сіл⁹ від переважно українського етнічного масиву на Закарпатті.

Отож, склалося так, що й світова мережа Інтернет відразу ідентифікує «українців Мараморощини» як «українську меншину Румунії» або

/ Карпато-русский Этнологический Исследовательский Центр США / Ред. рус. текста М. Шабак; Ред. англ. текста К.А. Шабак; Ред. чеш., слов., польск., болг. текстов Д. Поп; Ред. изд-ва и укр. текста к. ф. н. В. Падык / Иван Поп, Ужгород, Изд-во В.Падыка, 2001, С. 243.

⁶ Гранчак І.М. *Боротьба проти іноземного втручання. Суперечки окупантів із-за влади над Закарпаттям* / І.М. Гранчак, В.О. Приходько у Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918 – 1945) / Редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Льво, І. Поп: історія, Ужгород, «Закарпаття», 1995, С. 88, 91–92.

⁷ Браццайко М. М. «Що видів я на Закарпаттю...»: *Спогади* / Передмова та упорядкування І.Ліхтей, Ю. Сідей / Юлій Михайлович Браццайко, Ужгород, Поліграф центр «Ліра», 2009, С. 22.

⁸ Bolchiș-Tătaru T. *Maramureș – mândria și durerea noastră: «Întregirea» Maramureșului* / Teresia Bolchiș-Tătaru în Familia română. Revista pentru solidaritatea românilor de pretutindeni, 2008, An 9, Nr. 4 (31), decembrie, p. 16; Filip C. *Românii din Maramureșul istoric (Transcarpatia, Ucraina) și problemele lor* [Електронний ресурс] / Corneliu Filip în Evenimentul regional al Moldovei, Режим доступу до статті: <http://www.evenimentul.ro/articol/romanii-din-maramuresul-istoric-transcarpatia-ucraina-si-problemele-lor.html>

⁹ У літературі зустрічаються деякі розбіжності: про 13 українських сіл лівого берегу Тиси говорять у своїх працях Микола Вегеш та Ірина Люба Горват [13, С. 15; 14, С. 10]. Географ та автор праці «Українці Румунської Мараморощини» Василь Куреляк вказує, що в межах української етнічної території Румунської Мараморощини налічується 15 українських поселень, які утворюють 7 комун (громад – М.З.) [25, С. 33]. Таку ж цифру вказує майстер публіцистичного пера та юрист за фахом Петро Годьмаш разом із сином Сергієм у праці «История республики Подкарпатская Руси» [16, С. 163]. Це наступні громади сучасного повіту Марамуреш: Поляни (Poienile de Sub Munte); Кривий (Repedea); Русково (Ruscova); Вишня Рівна (Rona de Sus) із селами Вишня Рівна (Rona de Sus) та Коштіль (Coștui); громада Бистрий (Bistra) із селами Бистрий (Bistra), Красна (**Crasna Vișeuului**) та Вишівська Долина, (**Valea Vișeuului**); **Ремети (Remeti); Великий Бичків (Bocicoiu Mare) із селами Великий Бичків (Bocicoiu Mare), Луг над Тисою (Lunca la Tisa), Кричуново (Crăciunești) та Тиса (раніше Миків; Tisa)**. Принагідно зауважимо, що громада Ремети (Remeti) включає також невеликі поселення Малий Тячів (Тесеу Міс) та Камениця (Piatră). Нині відповідні двомовні надписи вже поставлені при в'їзді до цих населених пунктів. Крім цього колись до українських (русинських) сіл відносили й нині змадяризоване Довге Поле (**Câmpulung la Tisa**). За переписом 2002 року тут мешкало тільки 23 українців, водночас проживало 24 носії української мовної ідентичності; чисельно представлена громада греко-католиків (353 чол.). Теж саме на підставі архівних та статичних даних можна говорити про румунізоване село Петрова (Petrova).

«українську діаспору Мараморощини». Зауважимо, що останній термін не зовсім вдало використав для назви своєї дисертаційної роботи кандидат географічних наук, уродженець марамороського села Вишня Рівна (Rona de Sus) Василь Куреляк¹⁰.

Таким чином, йдеться про події кінця 1944 – початку 1945 років в українських селах Румунської Мараморощини, які в 1990-х роках в українській історіографії були трактовані як «рух за возз'єднання з Україною»¹¹ та ще «одна замовчувана та забута сторінка історії»¹².

**«Рух українців Мараморощини за возз'єднання з Україною»
як «вітчизняна» історіографічна контроверсія**

Як бачимо, знову нас переслідуює амбівалентність недосконалих понять, тому термін «вітчизняна» взято в лапки. З'ясуємо суть питання. 29 жовтня 1999 року в Інституті історії України НАН України (м. Київ) відбувся захист кандидатської дисертації випускниці історичного факультету та аспірантури УжДУ Ірини Люби Горват на тему «Соціально-економічний і політичний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр.» Саме в цій дисертаційній роботі вперше було запроваджено в науковий обіг комплекс нових документів, дано виражену оцінку боротьбі українців Мараморощини за возз'єднання краю з Україною та проаналізовано причини невдачі справедливих прагнень українців Румунії¹³.

Тема виявилася дисертабельною, адже висвітлювала майже недосліджену в українській історичній науці «білу пляму». Утім чи представляє дослідниця «вітчизняну історіографію»? У науковому сенсі – так, адже є вихованкою професора В. Задорожного, тодішнього завідувача кафедри історії України Ужгородського державного університету. Що ж до національної (державної) ідентичності авторки наукової роботи, то вона є українкою, уродженкою села Русково (Ruscova), що на теренах Румунської Мараморощини, тобто громадянкою сусідньої держави. Отже, вітчизняна історіографія досліджуваної проблеми виявляється наполовину «вітчизняною». До цього додамо, що окремі монографічні праці Ірини Люби Горват вийшли у співавторстві з відомим українським вченим-істориком Миколою Вегешем¹⁴. Так

¹⁰ Куреляк В.І. *Українська діаспора Мараморощини (етногеографічне дослідження)* / автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Василе Іванович Куреляк, Львів, 2000, 19 с.

¹¹ Вегеш М.М. *Нариси історії українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 роках* / М.М. Вегеш, Л.В. Горват, Ужгород, Колір принт, 1998, С. 72; Горват Л.-І. В. *Соціально-економічний і політичний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр.*: дис... кандидата істор. наук: 07.00.01 «Історія України» / Любов-Ірина Василівна Горват, Ужгород, 1998, С. 137.

¹² Довганич О. *Марамороський з'їзд* / Омелян Довганич у Карпатський край, 1994, № 1-2, С. 36–37; Довганич О.Д. *Возз'єднання Закарпаття з Україною очима сучасника: за архівними документами* / Омелян Дмитрович Довганич, Ужгород, Іражда, 2006, С. 62–67.

¹³ Див.: Горват Л.-І. В. *Соціально-економічний і політичний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр.*: автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01 «Історія України» / Любов-Ірина Василівна Горват, К., 1999, С. 4.

¹⁴ Вегеш М.М. *Нариси історії українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 роках* / М.М. Вегеш, Л.В. Горват, Ужгород, Колір принт, 1998, 87 с.; Вегеш М.М. *Українці Румунії (Мараморощини): проблеми соціально-економічного та політичного розвитку (1918–1944)* /

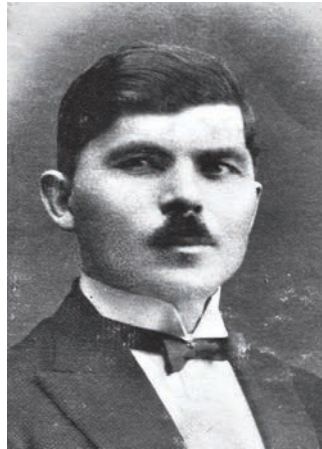
чи інакше, завдяки поєднанню принаймні трьох факторів (румунське громадянство, українське етнічне походження та навчання авторки у державному вищому навчальному закладі України), рух українців-мараморошців лівого берегу річки Тиси за возз'єднання з Україною став вагомим надбанням української історіографії кінця минулого століття.

Утім зауважимо, що висвітлюючи події жовтня 1944 – березня 1945 років, Ірина Люба Горват робить наукові поклики тільки на румунські документи Національного архіву та Державного архіву Бая Маре. Зокрема часто цитуються документи Спеціального Бюро Інформації Румунії, яке детально відслідковувало ситуацію та констатувало суспільно-політичні настрої в краї. Дослідниця наводить більш ніж достатньо аргументів на користь спланованої, але не підтриманої серед більшості населення регіону ідеї возз'єднання з Україною. Адже доходило до сутичок з місцевим населенням, арештів і жертв.

По-перше, у роботі Ірини Люби Горват зауважується про постійний контроль діяльності української адміністрації з боку радянських органів влади: «Українські агенти... знаходилися у постійному зв'язку з радянськими військами» (курсив наш – М.З.)¹⁵.

По-друге, констатуються факти фальсифікацій та адмінресурсу: «Підписи про приєднання до Підкарпатської України збирали в примусовому порядку, причому нерідко підписувались одні й ті ж люди»¹⁶; «майор НКВС Светкіміков примусив румунського префекта Г. Бокотея і 12 членів префектури підписати звернення про приєднання»¹⁷.

По-третє, поспішна експропріаторська політика української адміністрації Івана Одовічука¹⁸ (на фото) та його команди під виглядом аграрної реформи спричинила міжетнічні конфлікти між українцями і румунами, «яких до цього часу майже не відбувалося»¹⁹. Група, очолювана Іваном Одовічуком, фактично внесла розкол у



М.М. Вегеш, Л.В. Горват, Ужгород, 1997, 60 с.

¹⁵ Горват Л.-І. В. *Соціально-економічний і політичний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр.*: дис... кандидата істор. наук, С. 134.

¹⁶ Там само, С. 135.

¹⁷ Там само, С. 136.

¹⁸ Одовічук Іван Іллєч (14 липня 1895 р., с. Балківці Серетського повіту австро-угорського Герцогства Буковина (тепер – повіт Сучава, Румунія) – 10 грудня 1971 р., м. Тячів Закарпатської області, УРСР) – адвокат, громадський та політичний діяч, лідер Української національної партії Мараморощини, зв'язковий ОУН. Про життя Івана Одовічука див.: Одовічук Я. Свідомий син свого народу [Електронний ресурс] / Ярослав Одовічук у Zbruc, Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/59815>; Онищук Я. Іван Одовічук – захисник рідномовної та культурної ідентичності української меншини / Ярема Онищук у Український вісник, 2017, № 7–8 (квітень), С. 7.

¹⁹ Горват Л.-І. В. *Соціально-економічний і політичний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр.*: дис... кандидата істор. наук, С. 137.

марамороську полікультурну ментальність, яка була незнайома з природою міжетнічних суперечок. До цього ж прихильники возз'єднання з Україною використовували неприйнятні методи роботи – носіння зброї, незнання румунської мови, представлення від імені Ужгородської адміністрації тощо²⁰. У таких обставинах навіть «представники радянської влади в Мараморощині зрозуміли авантюристичність політики, яку проводив І. Одовічук»²¹.

У кінці свого викладу Ірина Люба Горват тільки абзацом згадує про петицію І з'їзду народних комітетів Мараморош-Сигетського округу про возз'єднання з Радянською Україною та 46 петицій українських сіл Мараморощини з таким же проханням (близько 40 тисяч підписів)²². Ця подія відбулася 4 лютого 1945 року в Мараморош-Сигеті, є відповідний документ у Державному архіві Закарпатської області, проте в дисертаційному дослідженні авторки взагалі відсутня його інтерпретація.

Дослідниця відзначає, що в українсько-румунських суперечностях упродовж лютого – березня 1945 року винними слід вважати обидві сторони, а «рух за возз'єднання Мараморощини з Україною логічно завершився під час роботи Марамороського з'їзду, на якому делегати прийняли «Маніфест» про возз'єднання»²³. Загалом амбівалентність та концептуальність авторської оцінки тогочасних подій заслуговує на схвалення, адже поспішна радянська Мараморощина з боку української адміністрації спровокувала негативні наслідки, а українське населення загалом не було схильним до збройних виступів проти своїх споконвічних сусідів-румунів.

27 січня 1945 року в Мараморош-Сигеті відбулися збори «Народного демократичного фронту», які висловилися за возз'єднання Мараморощини з Закарпатською Україною і Радянською Україною, а 4 лютого 1945 року в Мараморош-Сигеті відбувся І з'їзд народних комітетів округу, на якому було представлено населення Мараморош-Сигета та українських сіл Поляни, Кривий, Бистрий, Красне, Вишівська Долина, Вишня Рівна, Коштіль, Русково, Довге Поле, Ремети, Кричуново та ін. Серед 426 делегатів було 339 українців, 47 угорців, 15 румунів, 25 посланців від інших етнічних груп. Варто зауважити, що вченим-істориком, який вперше віднайшов та оприлюднив документи про ці події став Омелян Довганич²⁴. Ще в 1994 році дослідник детально передав атмосферу тогочасних подій та виклав власні короткі міркування щодо невдачі руху за возз'єднання з Україною. Спираючись на лист на ім'я М. Хрущова за підписами

І. Турияніці та А. Андрійко (Чеканюка) а також спогади М. Хрущова, вчений зробив логічний висновок про попереднє вирішення «українського питання» на рівні вищого керівництва Радянського Союзу²⁵.

На підставі документів, виявлених в Державному архіві Закарпатської області та Центральному державному архіві громадських об'єднань

²⁰ Там само, С. 139.

²¹ Там само, С. 140.

²² Там само, С. 141.

²³ Там само, С. 142–143.

²⁴ Довганич О. *Марамороський з'їзд...*

²⁵ Довганич О.Д. *Возз'єднання Закарпаття з Україною очима сучасника: за архівними документами*, С. 65–66.

України, висвітлив возз'єднавчі процеси українців Мараморощини у контексті возз'єднання Закарпаття з Українською РСР закарпатський історик Василь Міщанин. Зокрема, у своїй статті автор акцентує на попередньому включенню проектованого Мараморош-Сігетського округу (або Сігетського уїзду з населенням 53 584 чол.) до структури адміністративно-територіального поділу Закарпатської України, поряд, до речі, з 7-ма округами Пряшівщини (Східна Словаччина)²⁶. Дослідник наводить лист-прохання мешканців сіл Вишня Рівна та Руська Поляна про «приєднання сіл до Закарпатської України» напередодні підписання договору між СРСР і ЧСР про Закарпаття. Також згадує про звернення двох названих сіл та села Кривий вже після підписання договору, в липні-серпні 1945 року (підкреслено мною – М.З.)²⁷.

Василь Міщанин справедливо резюмує, що «возз'єднавчі устремління українського населення Закарпаття співпали із планами Радянського Союзу стосовно посилення своєї присутності в Центрально-Східній Європі», чим скористалися й на Мараморощині. Утім після підписання договору про входження Закарпаття до складу Української РСР, Народна Рада Закарпатської України «при сприянні Червоної армії береться за укріплення нових кордонів, які на довгий час утруднили спілкування українців на двох берегах Тиси»²⁸.

Винятково в контексті української соборницької парадигми національної історіографії висвітлює події кінця 1944 – початку 1945 років вітчизняний історик Володимир Сергійчук. У своїй праці «Етнічні межі і державний кордон України» (2008) він орієнтує читача на розуміння історично несправедливої практики кроєння державних кордонів, яка призвела до розмежування української етнографічної території та включення окремих її ареалів до складу сусідніх держав (Росії, Білорусії, Польщі, Словаччини, Румунії, Молдови). Цінність видання в тому, що автор умістив і повний текст шести документів, які висвітлюють події січня – лютого 1945 року та демонструють «народне волевиявлення» української громади Мараморощини²⁹ [27, с. 374 – 400].

У той же час у своєму історичному коментарі Володимир Сергійчук використовує публіцистичні звороти на зразок: «... чому ж українська етнічна територія – Мараморощина – опинилася поза межами матері-України? Тим паче, що до Першої світової війни українці Мараморощини жили спільно із закарпатцями»³⁰. Звісно, що так, але й закарпатські угорці жили разом із своїми побратимами без територіальних бар'єрів. Так само й закар-

²⁶ Міщанин В. *Возз'єднавчі процеси українців Мараморощини у контексті возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР 1944–1945 років* / Василь Міщанин in *Lucrările Simpozionului Internațional Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate* / Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність / Romanian-Ukrainian relations. History and Present. Satu Mare, 26-28 februarie 2016 / Editori: Irina Liuba Horvat / Ірина Люба Горват, Anastasia Vehesh / Анастасія Береш, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean; Cluj Napoca, Editura Ecou Transilvan, 2016, p. 182–184.

²⁷ Там само, С. 183.

²⁸ Там само, С. 187–188.

²⁹ Сергійчук В. *Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-є, доповнене* / Володимир Сергійчук, К., ПП Сергійчук М.І., 2008, С. 374–400.

³⁰ Там само, С. 337.

патські румуни вільно контактували з румунами лівого берегу Тиси. Отож, наштовхуємось на контрверсивність вже з іншого боку історіографічних барикад, про що йтиметься нижче.

Зауважимо також, що в окремій публікації Володимир Сергійчук порушує принцип історизму констатуючи наступне: «Після виходу Радянської армії в 1944 році на територію нинішньої Румунії в населених пунктах, де компактно проживали українці, також розпочинається рух за возз'єднання, зокрема в селах Мараморош-Сігетського округу, який до Сен-Жерменського договору входив до Закарпатської України (підкреслено мною – М.З.)»³¹. Втім об'єктивна історична істина полягає в тому, що Мараморощина як частина Транслейтанії входила до складу Австро-Угорської імперії, а за рішенням Тріанонського договору 1920 року цей історичний край остаточно був розділений між Чехословаччиною (60 % території) і Румунією (південніше річки Тиси; 40 % території) (курсив наш – М.З.).

**«Сецесіоністські акції українських комуністичних елементів»
як румунська історіографічна контрверсія**

Проблема радянізації Північно-Західної Румунії на сьогодні вже стала доволі вивченою темою в румунській історіографії. Маючи доступ до відкритих архівів, дослідники документально критикують дії неприродної для румунського суспільства радянізації. Насамперед через монополію єдиної ідеології, проведення насильницької колективізації, репресій щодо німецької та угорської національних меншин³². Утім повертаємось до марамороських подій кінця 1944 – початку 1945 років та їх висвітлення в румунській історіографії.

У 2002 році в м. Клуж-Напока вийшла праця наукового співробітника Центру трансільванських досліджень Марчели Салажан (Marcela Sălăgean) «Радянська адміністрація в Північній Трансільванії (листопад 1944 – березень 1945)». Монографія структурована п'ятьма розділами, а додатки містять 23 документи з фондів Центрального Історичного Національного архіву. Нашу ж увагу привертає насамперед невеличкий параграф під назвою «Мараморош»³³.

Із вступом радянських військ на терени повіту Марамуреш 18 жовтня 1944 року урядування було передано до Румунської Національної Ради (вона була створена політв'язнями ще в серпні 1944 року – М.З.), яку очолював авторитетний професор І. Більцю Данкуш. Саме ця інституція повинна була забезпечити політичну стабільність в регіоні й об'єднати різні суспільно-політичні напрямки. Водночас, як зауважує Марчела Салажан «на Мараморощині правого берегу Тиси повним ходом розгортаються акції щодо приєднання Підкарпатської України до України Радянської ... Анексійний вплив відразу став відчутним і на лівому березі Тиси, на території повіту Ма-

³¹ Сергійчук В. Українське соборництво Микити Хрущова [Електронний ресурс] / Володимир Сергійчук у Урядовий кур'єр, Режим доступу до статті: <http://www.ukurier.gov.ua/index.php?article=1&id=7435>

³² Див.: *Sovietizarea Nord-Vestul României (1944–1950)*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1996, 320 p.

³³ Sălăgean M. *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945)* / Marcela Sălăgean, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 2002, p. 141–146.

рамуреш, здебільшого в місті Сігеті та селах з українським населенням...»³⁴. Місцеві ж євреї та угорці займали двозначну позицію щодо перспективи приєднання до України та Радянського Союзу. Вони скоріше прагнули до об'єднання з Угорщиною або утворення незалежної Трансильванії.

У таких умовах Румунська Національна Рада діяла формально, а вся влада перейшла до українських агітаторів, які краще інтегрувались в адміністративні радянські структури. Поступово вони витіснили румунів із місцевої адміністрації. У кінці січня 1945 року муніципальна рада Сігету складалася із 32 членів, в основному з етнічних українців та угорців³⁵.

Як Марчела Салажан, так і доктор історії, голова марамороського повітового філіалу Об'єднання історичних наук Румунії Іліє Гергеш (Ilie Gherheș; виходець із марамороського села Петрова – М.З.)³⁶ цитують одні й ті ж документи. Вони вказують, зокрема, на чисельні випадки тиску на місцеве населення від меркантильних пропозицій взамін на підтримку ідеї приєднання Мараморощини аж до погроз депортаціями в Сибір та фізичного знищення³⁷.

Цитуючи основні тези рішення «з'їзду народних комітетів Мараморощини возз'єднатися з Україною 4 лютого 1945 року» (українська історіографічна оцінка – М.З.), Марчела Салажан називає його «мітингом», де було прийнято документ щодо «вирішення» (дослідниця бере це слово в лапки – М.З.) «внутрішніх проблем Мараморощини»³⁸. Вона також зауважує про неприйнятність запровадження української мови в офіційному діловодстві, адже це ігнорувало присутність у краї румунського та угорського населення.

Дослідник Флорін Мюллер (Florin Müller) також звертає увагу на останні кроки повітової ради, що виявилися у постановах щодо конфіскації земель німців та угорців, що втекли через можливі репресії з боку радянських органів влади; також про трудову повинність для відновлення засобів сполучення в краї³⁹ [34]. У таких умовах реакція з боку румунських лідерів Мараморощини не примусила себе чекати. Вони вирішили провести зібрання, на якому населення вирішило, яким саме шляхом йти далі Мараморощині. Його було призначено на 5 березня 1945 року, але Вище Радянське командування на прохання «українських сецесіоністів» заборонило розгортання

³⁴ *Ibidem*, p. 142.

³⁵ *Ibidem*, p. 143.

³⁶ Gherheș I. *Rapoartele preoților greco-catolici despre retragerea trupelor germano-ungare, respectiv, intrarea subunităților armatei roșii în Maramureș și asupra regimului Odoviciuc* / Ilie Gherheș în Acta Musei Porolissum. Istorie – Etnografie – Artă. XVII, Zalău, 2005, p. 429–449; Gherheș I. *Restabilirea administrației românești în Maramureș (9 aprilie 1945). Consecințele guvernării ucrainene* / Ilie Gherheș în Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași. Istorie. XLVI – LVII, 2000–2001, p. 195–210; Gherheș I. *Situația națională și viața politică a Maramureșului (octombrie 1944 – ianuarie 1945)* / Ilie Gherheș în Maramureș – Vatră de istorie milenară, Cluj-Napoca, 1997, p. 286–291.

³⁷ Gherheș I. *Situația națională și viața politică a Maramureșului (octombrie 1944 – ianuarie 1945)*, p. 290; Sălăgean M. *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945)*, p. 143.

³⁸ *Ibidem*, p. 144.

³⁹ Müller F. *Tentative de rapt teritorial și de sovietizare a regiunii Maramureș în anii 1944–1945* / Florin Müller în Revista istorică, 1993, № 4.

будь-яких румунських зібрань (курсив наш – М.З.)⁴⁰.

Незадоволені відмежуванням повіту від Румунії жителі населених пунктів Борша, Вішеу, Драгомірешть, Стримтура, Єуд, Апша, Бербешть, Ферешть, Окна Шугатаг та інших організували акції спротиву. Провідниками стали місцеві священики, вчителі, передові господарі. Збиралися багатотисячні підписи «проти приєднання Марамурешу до Підкарпатської України», чимало з яких було конфісковано радянською адміністрацією. Ці події на базі спогадів батька Октавіана Попа, священика з Бербешть біля Сігету, висвітлив Лівіу Поп (Liviu Pop) у статті «1945 – за кулісами опору для захисту Марамурешу»⁴¹. У той же час, українська вітчизняна історіографія поки що мовчить або взагалі не відає про антирадянські виступи на лівобережній Мараморощині після Другої світової війни.

Після хвилі антианексійних виступів з боку місцевого населення не забарилися й рішення найвищого керівництва. Уже через місяць, 9 квітня 1945 року, на Мараморощині була відновлена румунська адміністрація. Отже, румунські дослідники розцінюють події кінця 1944 – початку 1945 років як певне непорозуміння, яке рано чи пізно повинно було завершитись із позитивним результатом саме для румунської сторони.

Висновки

По-перше, висвітлення «руху українців Мараморощини за возз'єднання з Україною» було започатковане істориком Омеляном Довганичем, який віднайшов документальні свідчення про ці події. Виключно у світлі методологічних принципів національної історіографії цю сторінку історії змалював дослідник Володимир Сергійчук. Таким чином, при підготовці підручників для студентів та учнів українських шкіл ця версія вже має підстави бути включеною як віха вітчизняної історії.

По-друге, румунська історична наука більш комплексно висвітлює марамороські події кінця 1944 – початку 1945 років, насамперед через оприлюднення нових архівних документів. Історики Марчела Салажан, Іліє Тергеш, Флорін Мюллер оцінюють їх як хвилю «сецесіоністських акцій». Вони виявилися авантюрою, адже дії української адміністрації були непередуманими та неприйнятними для місцевого населення, навіть українського. Крім цього, був інший фактор – військовій радянській адміністрації та румунській владі були відомі попередні домовленості про встановлення повоєнних кордонів між Радянським Союзом та Румунією. Тому тогочасні події вписуються у формат «сецесіоністських акцій українських комуністичних елементів».

По-третє, виважену та об'єктивну оцінку марамороського руху за возз'єднання з Україною подають у своїх працях дослідники Ірина Люба Горват та Микола Вегеш. Базуючи свій виклад не тільки на архівних документах України, але й Румунії. Вони висвітлили тогочасні суспільно-політичні настрої населення, зробили висновок про реальну, а не декларативну силу українського руху за возз'єднання. Таке загальне резюме підтверджується

⁴⁰ Sălăgean M. *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945)*, p. 145.

⁴¹ Pop L. 1945 – *Din culisele rezistenței pentru salvarea Maramureșului* / Liviu Pop în *Familia româna. Revista pentru solidaritatea românilor de pretutindeni*, 2009, An 10, Nr. 2 (33–34), septembrie, p. 48–51.

й проведеними польовими етнографічними дослідженнями в українських селах Мараморощини у 2002 та 2003 роках Іриною Любою Горват та автором цих рядків. Опитані мешканці сіл Вишня Рівна, Луг над Тисою, Вишівська Долина солідарно свідчили про відсутність масового руху за возз'єднання серед українських селян. Також вони констатували, що місцеве населення з побоюванням ставилось до подібної перспективи. Утім рефлексії подій більш як сімдесятилітньої давнини в етнографічному полі Мараморщини варто розглянути в окремій публікації.

Загалом можна констатувати, що епізод марамороських подій кінця 1944 – початку 1945 років тільки починає документуватись у наукових працях, а тому й не позбавлений принципів національної історіографічної телеології. З українського боку – як нездійснений шанс возз'єднання у межах етнографічних земель, а з румунської частини – як короткий період ганебної радянської окупації та провокація іредентистського руху серед частини українського та угорського населення краю. Перспектива, на наш погляд, полягає у створенні дієвої, а не декларативної українсько-румунської (чи румуно-української) комісії істориків, яка поступово, наближаючись до історичної об'єктивної істини, розставила б адекватні акценти в історії українського та румунського народів ХХ-го століття.

Література:

І. Документи:

Довідка керівників УРСР про післявоєнного устрою західноукраїнських земель. 1944 рік у Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-е, доповнене / Володимир Сергійчук, К., ПП Сергійчук М.І., 2008, С. 366–371.

Доповідна записка про народних рух на Мараморощині за возз'єднання з Україною. Лютий 1945 року у Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-е, доповнене / Володимир Сергійчук, К., ПП Сергійчук М.І., 2008, С. 390–400.

Доповідь голови окружної ради народних комітетів Мараморощини І. Одовійчука до Народної Ради Закарпатської України про події в Сігеті. 9 квітня 1945 року у Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-е, доповнене / Володимир Сергійчук, К., ПП Сергійчук М.І., 2008, С. 415–422.

Петиція українців Мараморощини до Народної Ради Закарпатської України про їхнє становище під румунською владою. 25 серпня 1945 року у Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-е, доповнене / Володимир Сергійчук, К., ПП Сергійчук М.І., 2008, С. 422–427.

Протокол І з'їзду народних комітетів Мараморощини про возз'єднання з Україною 4 лютого 1945 року у Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-е, доповнене / Володимир Сергійчук, К., ПП Сергійчук М.І., 2008, С. 381–388.

Протокол загальних зборів громадян Сігета про возз'єднання з Україною 28 січня 1945 року у Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-е, доповнене / Володимир Сергійчук, К., ПП Сергійчук М.І., 2008, С. 377–381.

Протокол засідання Ради Народного демократичного фронту Сігета про возз'єднання з Україною 27 січня 1945 року у Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-є, доповнене / Володимир Сергійчук, К., ПП Сергійчук М.І., 2008, С. 375–376.

Резолюція зборів міста Сігета та його околиць про приєднання до України 19 січня 1945 року у Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-є, доповнене / Володимир Сергійчук, К., ПП Сергійчук М.І., 2008, С. 374–375.

Телеграма голови Окружного Народного Комітету в Сігеті І. Одовічука до голови уряду УРСР М. Хрущова з повідомленням про рішення з'їзду народних комітетів Мараморощини возз'єднатися з Україною 4 лютого 1945 року у Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-є, доповнене / Володимир Сергійчук, К., ПП Сергійчук М.І., 2008, С. 389.

II. Монографії, статті, брошури, автореферати, дисертації, Інтернет-ресурси:

Бедь В. Політико-правові аспекти возз'єднання Закарпаття з Україною (кінець 1944 – початок 1946 рр.) / Право України, 2002, № 8, С. 120–122.

Болдижар М. М. Будьмо правдивими до минулого: (До 55-річчя возз'єднання Закарпаття з Україною) / Михайло Миколайович Болдижар, Ужгород, Міська друкарня, 2000, 68 с.

Брацайко М.М. «Що видів я на Закарпаттю...»: Спогади / Передмова та упорядкування І.Ліхтей, Ю. Сідей / Юлій Михайлович Брацайко, Ужгород, Поліграф центр «Ліра», 2009, 64 с.

Вегеш М.М. Нариси історії українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 роках / М.М. Вегеш, Л.В. Горват, Ужгород, Колір прінт, 1998, 87 с.

Вегеш М.М. Українці Румунії (Мараморощини): проблеми соціально-економічного та політичного розвитку (1918–1944) / М.М. Вегеш, Л.В. Горват, Ужгород, 1997, 60 с.

Возз'єднання: Матеріали міжн. наук. конф., присвяч. 55-річчю возз'єднання Закарпатської України з Україною / Укладач: В.І. Худанич, Ужгород, Мистецька лінія, 2001, 180 с.

Годьмаш П. История республики Подкарпатская Русь / П. Годьмаш, С. Годьмаш, Ужгород, ВАТ «Патент», 2008, 560 с.

Горват Л.В. Соціально-економічний, політичний і культурний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр. / Любов Василівна Горват, Ужгород, 1998, 172 с.

Горват Л.-І. В. Соціально-економічний і політичний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр.: автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01 «Історія України» / Любов-Ірина Василівна Горват, К., 1999, 17 с.

Горват Л.-І. В. Соціально-економічний і політичний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр.: дис... кандидата істор. наук: 07.00.01 «Історія України» / Любов-Ірина Василівна Горват, Ужгород, 1998, 165 с.

Гранчак І.М. Боротьба проти іноземного втручання. Суперечки окупантів із-за влади над Закарпаттям / І.М. Гранчак, В.О. Приходько у Нари-

- си історії Закарпаття. Т. II (1918 – 1945) / Редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп: історія, Ужгород, «Закарпаття», 1995, С. 88–100.
- Грицак Я. *Життя, смерть та інші неприємності* / Ярослав Грицак, К., Грани-Т, 2008, 232 с., (Серія «De profundis»).
- Довганич О. *Марамороський з'їзд* / Омелян Довганич у Карпатський край, 1994, № 1-2, С. 36–37.
- Довганич О.Д. *Возз'єднання Закарпаття з Україною очима сучасника: за архівними документами* / Омелян Дмитрович Довганич, Ужгород, Гражда, 2006, 120 с.
- История Румынии* / И.Болован, И.-А. Поп (координаторы) и др. / Пер. с рум., М., Издательство «Весь мир», 2005, 680 с., (Национальная история).
- Куреляк В. *Українці Румунської Мараморощини* / Васіле Куреляк, Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001, 184 с.
- Куреляк В.І. *Українська діаспора Мараморощини (етногеографічне дослідження)* / автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Васіле Іванович Куреляк, Львів, 2000, 19 с.
- Макара М.П. *Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.)* / Микола Петрович Макара, Ужгород, Патент, 1995, 108 с.
- Маркус В. *Приєднання Закарпатської України до Радянської України: 1944–1945* / Василь Маркус, К., Інтел, 1992, 111 с.
- Міщанин В. *Возз'єднавчі процеси українців Мараморощини у контексті возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР 1944–1945 років* / Василь Міщанин în *Lucrările Simpozionului Internațional Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate* / Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність / Romanian-Ukrainian relations. History and Present. Satu Mare, 26-28 februarie 2016 / Editori: Irina Liuba Horvat / Ірина Люба Горват, Anastasia Vehesh / Анастасія Вегеш, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean; Cluj Napoca, Editura Eco Transilvan, 2016, p. 173–188.
- Одовічук Я. *Свідомий син свого народу [Електронний ресурс]* / Ярослав Одовічук у Zbruc, Режим доступу до статті: <https://zbruc.eu/node/59815>
- Онищук Я. *Іван Одовічук – захисник рідномовної та культурної ідентичності української меншини* / Ярема Онищук у Український вісник, 2017, № 7–8 (квітень), С. 7.
- Поп И. *Мараморош (Maramaros)* / Иван Поп у Поп И. *Энциклопедия Подкарпатской Руси / Карпато-русский Этнологический Исследовательский Центр США* / Ред. рус. текста М. Шабак; Ред. англ. текста К.А. Шабак; Ред. чеш., слов., польск., болг. текстов Д. Поп; Ред. изд-ва и укр. текста к. ф. н. В. Падык / Иван Поп, Ужгород, Изд-во В.Падыка, 2001, С. 243.
- Сергійчук В. *Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-є, доповнене* / Володимир Сергійчук, К., ПП Сергійчук М.І., 2008, 560 с.
- Сергійчук В. *Українське соборництво Микити Хрущова [Електронний ресурс]* / Володимир Сергійчук у Урядовий кур'єр, Режим доступу до статті: <http://www.ukurier.gov.ua/index.php?article=1&id=7435>

- Bolchiș-Tătaru T. *Maramureș – mândria și durerea noastră: «Întregirea» Maramureșului* / Teresia Bolchiș-Tătaru în Familia română. Revista pentru solidaritatea românilor de pretutindeni, 2008, An 9, Nr. 4 (31), decembrie, p. 14–18.
- Filip C. *Românii din Maramureșul istoric (Transcarpatia, Ucraina) și problemele lor* [Електронний ресурс] / Corneliu Filip în Evenimentul regional al Moldovei, Режим доступа до статті: <http://www.evenimentul.ro/articol/romanii-din-maramuresul-istoric-transcarpatia-ucraina-si-problemele-lor.html>
- Gherheș I. *Rapoartele preoților greco-catolici despre retragerea trupelor germano-ungare, respectiv, intrarea subunităților armatei roșii în Maramureș și asupra regimului Odoviciuc* / Ilie Gherheș în Acta Musei Porolissensis. Istorie – Etnografie – Artă. XVII, Zalău, 2005, p. 429–449.
- Gherheș I. *Restabilirea administrației românești în Maramureș (9 aprilie 1945). Consecințele guvernării ucrainene* / Ilie Gherheș în Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași. Istorie. XLVI – LVII, 2000–2001, p. 195–210.
- Gherheș I. *Situația națională și viața politică a Maramureșului (octombrie 1944 – ianuarie 1945)* / Ilie Gherheș în Maramureș – Vatră de istorie milenară, Cluj-Napoca, 1997, p. 286–291.
- Müller F. *Tentative de rapt teritorial și de sovietizare a regiunii Maramureș în anii 1944–1945* / Florin Müller în Revista istorică, 1993, № 4.
- Pop L. *1945 – Din culisele rezistenței pentru salvarea Maramureșului* / Liviu Pop în Familia română. Revista pentru solidaritatea românilor de pretutindeni, 2009, An 10, Nr. 2 (33–34), septembrie, p. 48–51.
- Sălăgean M. *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945)* / Marcela Sălăgean, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 2002, 252 p.
- Sovietizarea Nord-Vestul României (1944–1950)*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1996, 320 p.

Становлення та утвердження комуністичного режиму в Румунії у висвітленні закарпатської періодики / *Instaurarea regimului comunist în România, reflectat în publicațiile periodice din Transcarpatia*

Василь Міщанин / Vasyl MISHCHANYN¹

The formation of the communist regime in Romania in the coverage of the Transcarpathian regional press. *The author investigates the question of the establishment of the communist regime and socialist transformations in the Romanian republic in 1948-1952 years in the coverage of the Transcarpathian regional press. He indicates the political actions of Romania in support of the USSR in the international arena, describes the successes of industrialization and collectivization, the celebration of Soviet holidays, the adoption of Soviet cultural experience.*

Instaurarea regimului comunist în România, reflectat în publicațiile periodice din Transcarpatia. *Autorul cercetează aspectul stabilirii regimului comunist și a transformărilor socialiste în Republica România din anii 1948-1952 reflectate în publicațiile periodice din Transcarpatia. Se arată acțiunile politice ale României în sprijinul URSS pe scena internațională, sunt descrise succesele industrializării și colectivizării, celebrarea sărbătorilor sovietice, adoptarea experienței culturale sovietice.*

Keywords: *communist regime, socialist transformations, Romania, Soviet Union, press, newspaper, «Zakarpats'ka pravda», «Sovetskoe Zakarpate».*

Cuvinte cheie: *regim comunist, transformări socialiste, România, Uniunea Sovietică, presă, ziar, Zakarpats'ka pravda, Sovetskoe Zakarpate.*

Завершення Другої світової війни для Румунії ознаменувало кардинальну зміну її геополітичного курсу – із союзника нацистської Німеччини вона стає союзником СРСР. Ще перед вступом радянських військ у Бухарест, 23 серпня 1944 р., король Михайл наказав арештувати пронімецьки налаштованого прем'єр-міністра Антонеску, уклавши перемир'я з союзниками і оголосивши війну Німеччині. Наприкінці війни румунські війська вже беруть активну участь у бойових діях проти німецьких і угорських військ на території Угорщини.

Після звільнення території Румунії від гітлерівців фактична влада в країні опинилася в руках Союзної контрольної комісії, створеної для нагляду за виконанням Румунією умов перемир'я. Цю комісію очолювали радянські представники та радянські військові, вони ж і надавали всіляку підтримку Компартії, поступово просуваючи її до влади. Під їхнім тиском у березні 1945 р. король змушений призначити новий уряд (очолив Петру Гроза), у якому комуністи та їхні прихильники посіли ключові посади. Навесні 1945

¹ Василь Міщанин – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України факультету історії та міжнародних відносин Ужгородського національного університету.

Vasyl Mischanyn – conf.univ. la catedra de Istoria Ucrainei, Universitatea Națională din Ujgorod.

р. за радянським взірцем проведено земельну реформу: експропрійовано великі землеволодіння й перерозподілено землі між без- та малоземельними селянами.

Уже у жовтні 1945 р. Комуністична партія Румунії на Національній конференції взяла курс на побудову соціалізму в Румунії. Генеральним секретарем ЦК КПП став Георгіу-Деж. У листопаді 1946 р. відбулися сфальсифіковані комуністами парламентські вибори, на яких перемогу здобули Компартія та її союзники.

Упродовж 1947 р. комуністи остаточно утвердились в уряді, змусивши 30 грудня 1947 р. короля Міхая зректися престолу та емігрувати. Румунія була проголошена Румунською Народною Республікою. Після цього влада в країні протягом 42 років опинилася в руках винятково компартії та її керівників.

Головними завданнями нашої статті буде дослідити висвітлення в закарпатській періодиці становлення та укріплення комуністичного режиму та соціалістичних перетворень у Румунській народній республіці 1948-1952 років.

У лютому 1948 р. відбувся об'єднавчий з'їзд КПП і СДП Румунії, на якому була створена Румунська робітничка партія. Утвердившись при владі та усунувши своїх конкурентів, комуністи починають соціалістичне будівництво. У червні 1948 р. проведена повна націоналізація, а «буржуазія ліквідована як клас». У 1949 р. розпочалось проведення примусової колективізації сільського господарства (завершилась у 1962 р.). У грудні 1950 р. процес «соціалізації» економіки завершився прийняттям першого п'ятирічного плану на 1951-1955 роки.

У 1952 р. була прийнята конституція РНР, яка закріпила владу за комуністами та соціалістичний характер держави. Проти незгідних «з лінією партії» здійснювалися масові репресії, кількість жертв яких сягнула бл. 700 тис. чоловік.

Відзначимо, що закарпатська періодична преса вже з жовтня-листопада 1944 р. потрапляє під контроль більшовиків. У період НРЗУ (1944-1945 рр.) головними завданнями, які ставилися перед редакторами обласних і окружних газет стало висвітлення питань «возз'єднання Закарпатської України з УРСР», могутності Радянського Союзу та Червоної армії, показ переваг соціалістичного ладу перед мешканцями краю тощо. Більше уваги міжнародній політиці обласна преса приділяє після завершення «возз'єднання», створення Закарпатської області як складової адміністративної одиниці УРСР, проведенні різного рівня «радянських» виборів 1946-1947 рр., початку вступу закарпатських селян на «колгоспні рейки».

Міжнародна політика у комуністичній обласній пресі Закарпаття висвітлювалась у ракурсі «демонстрації переваг соціалістичного ладу у і викриття вад капіталізму». Радянсько-румунські відносини, що висвітлювались на шпальтах періодичної преси (обласні газети «Закарпатська правда» та «Советское Закарпатье»), а це в основному передрук інформацій Телеграфного агентства Радянського Союзу (ТАРС) та заснованого в 1949 р. румунського телеграфного агентства Аджерпресс. Часто друкували розширені інформації міжнародного характеру за сторінками газети «За міцний

мир, за народну демократію», що виходила в Бухаресті². Про «соціалістичні зміни» в Румунії закарпатська періодика інформувала своїх читачів завдяки передрукам скорочених інформацій із центральних румунських газет «Скинтейя» («Іскра»), «Роминія лібере» («Вільна Румунія»), «Скинтейя ті-неретулуй» («Молодіжна іскра»), «Універсул» («Всесвіт»), «Віаца сіндікала» («Профспілкове життя»).

Безумовно, що на першому місці радянсько-румунських взаємин повоєнного періоду були політичні відносини. Закарпатська преса друкує матеріали про перебування в Москві у лютому 1948 р. Румунської Урядової делегації³, прийом її Й. Сталіним⁴ та заяву голови Ради Міністрів Румунської Народної Республіки П. Гроза: «Ми вдруге вступаємо на московську землю. Час, який минув з дня нашого першого приїзду став перевіркою великих результатів дружби між радянськими народами і румунським народом. Ми поглибили взаємне розуміння, культурне співробітництво дало добрі результати, а щодо економічного співробітництва, я хочу підкреслити, що ми глибоко вдячні за великодушну допомогу і співробітництво Радянського Союзу».⁵ Відзначимо, що на честь візиту делегації 5 лютого 1948 р. Й. Сталін організував обід, який «пройшов в теплій і дружній атмосфері». На ньому було присутнє вище керівництво СРСР⁶. У цей же день пройшов прийом у румунському посольстві в Москві⁷. Від'їжджаючи, П. Гроза запевнив: «Хай Генералісимум Сталін знає, що ніколи більше не повториться авантюра – єдина в історії румунського народу. Ми від'їжджаємо додому. Ми побачимо уряд румунського народу, всіх румунських борців, трудящі класи, народ, пролетарів і селян на чолі з прогресивною інтелігенцією...»⁸.

Подякою СРСР у політичній сфері стали засудження «фашистської кліки Тіто» румунською пресою, передрук з якої подає і «Закарпатська правда». Так, газета «Скинтейя» писала: «Трудящі Румунської народної республіки висловлюють впевненість у тому, що югославські народи зуміють використати величезну допомогу, яку подає їм Радянський уряд для того, щоб знайти правильний шлях повалення фашистських керівників, знайти шлях до повернення у великий і непереможний табір демократії і соціалізму, який очолює могутній Радянський Союз»⁹. Звинуватила у фашизмі югославське

² Вийшов черговий номер газети «За міцний мир, за народну демократію!» // Закарпатська правда, 1949, 4 жовтня, С. 4; *Комуністичні партії очолюють боротьбу проти буржуазної ідеології* // Закарпатська правда, 1950, 18 квітня, С. 4; *Комуністичні партії йдуть в авангарді боротьби за мир* // Закарпатська правда, 1950, 4 травня, с. 4; *Під прапором боротьби за мир* // Закарпатська правда, 1950, 17 травня, С. 4; *Успіхи мирного будівництва в СРСР і країнах народної демократії* // Закарпатська правда, 1952, 8 лютого, С. 4.

³ *Прибуття в Москву Румунської Урядової делегації* // Закарпатська правда, 1948, 4 лютого, С. 1; *Від'їзд з Москви Румунської урядової делегації* // Закарпатська правда, 1948, 10 лютого, С. 1.

⁴ *Прийом Й.В. Сталіним Румунської Урядової делегації* // Закарпатська правда, 1948, 4 лютого, С. 1.

⁵ *Заява п. Гроза* // Закарпатська правда, 1948, 4 лютого, С. 1.

⁶ *Обід у Й.В. Сталіна на честь Румунської Урядової делегації* // Закарпатська правда, 1948, 7 лютого, С. 1.

⁷ *Прийом у румунському посольстві в Москві* // Закарпатська правда, 1948, 7 лютого, С. 1.

⁸ *Заява п. П. Гроза* // Закарпатська правда, 1948, 10 лютого, С. 1.

⁹ *Румунія. Бухарест. 1 вересня (ТАРС)* // Закарпатська правда, 1949, 3 вересня, С. 4.

керівництво й газета «Універсул» у статті «Белградська фашистська кліка»¹⁰.

Ця ж газета схвально підтримала заяву ТАРС від 25 вересня 1949 р., у якій нагадувалося про те, що ще 6 листопада 1947 р. міністр закордонних справ СРСР В. Молотов, висловлюючись з питання ядерної зброї, заявив про те, що «цього секрету давно вже не існує». Це значило, що Радянський Союз остаточно розкрив секрет ядерної зброї та має її у своєму розпорядженні. Газета писала: «Із зброї розбійницького шантажу, якою була атомна зброя в руках імперіалістів, та ж зброя, будучи в руках табору миру, стала справжньою гарантією справи миру й безпеки народів»¹¹.

«Закарпатська правда» подала й інформацію ТАРС про загострення югославсько-румунських відносин. Йдеться про ноту румунського уряду югославському урядові. «Югославський уряд тривалий час проводить ворожу діяльність проти Румунської народної республіки, проти народно-демократичного режиму, безпеки і суверенітету Румунської народної республіки. З цією метою Югославський уряд послав до Румунської народної республіки своїх агентів і шпигунів, а також агентів і шпигунів імперіалістичних урядів, таких, як Зеч, Бечак, Балджич, Ломпар, Божко Латич, Нікола Медич та інші». Нотою розривався румунсько-югославський договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу від 19 грудня 1947 року.

Наступним кроком стало й розірвання залізничних конвенцій з Югославією, підписаних 3 вересня 1946 р., які регулювали питання транзиту з Югославії в Югославію через румунські території і з Румунії в Румунію через югославську територію. МЗС Румунської народної республіки оприлюднив рішення Великих національних зборів Румунської народної республіки від 14 січня 1950 р. в якому Югославський уряд звинувачували в тому, що він «перебуває на службі англо-американських імперіалістичних і шпигунських кіл, використовує всяку можливість для проведення щодо Румунської народної республіки своєї провокаційної та агресивної політики, спрямованої проти дружних зв'язків югославських народів з Румунською народною республікою»¹².

Помістила закарпатська преса і рішення військового трибуналу в Бухаресті «групі шпигунів і зрадників – агентів фашистської кліки Тіто». Вироки суворі: 3 особи засуджені до смертної кари; 3 – до довічних каторжних робіт; 3 – до 25 років каторжних робіт з наступним позбавленням громадянських прав строком на 10 років; 1 – до 12 років каторжних робіт з позбавленням громадянських прав на 10 років; 1 – до 3 років тюремного ув'язнення¹³. У середині 1951 р. в Румунії до тривалих термінів ув'язнення засуджено громадян Румунії – «англійських» шпигунів. Чотирьох «членів групи» стратили¹⁴. Та ж доля спіткала і «американських» шпигунів¹⁵.

¹⁰ Румунія. Бухарест. 2 вересня (ТАРС) // Закарпатська правда, 1949, 4 вересня, С. 4.

¹¹ Румунія. Бухарест. 28 вересня (ТАРС) // Закарпатська правда, 1949, 2 жовтня, С. 2.

¹² Румунський уряд розірвав залізничні конвенції з Югославією // Закарпатська правда, 1950, 22 січня, С. 4.

¹³ Вирок групі шпигунів і зрадників у Румунії // Закарпатська правда, 1950, 9 серпня, С. 4.

¹⁴ Вирок англійським шпигунам у Румунії // Закарпатська правда, 1951, 15 серпня, С. 4.

¹⁵ Вирок румунського суду групі американських шпигунів, диверсантів і терористів // Закарпатська правда, 1951, 29 грудня, С. 4.

Передрукувала газета і заяву МЗС Румунії з приводу створення «сепаратної» західно-німецької держави: «Румунська народна республіка разом із усіма миролюбивими країнами і народами безпосередньо зацікавлена в створенні єдиної демократичної миролюбної німецької держави. Уряд Румунської народної республіки вважає, що становище, створене в Німеччині політикою США, Англії та Франції, суперечать інтересам миру, безпеки і незалежності народів Європи»¹⁶. А через невеликий час румунська газета «Скинтеїя» радісно повідомляла: «Румунський народ з почуттям глибокого задоволення і радості вітає народження Німецької демократичної республіки – нового активного фактора в зростаючому і могутньому фронті сил миру, демократії та прогресу, очолюваному великою країною соціалізму СРСР»¹⁷. Румунське телеграфне агентство Аджерпресс опублікувало текст привітання Й. Сталіна новому керівництву НДР Вільгельмові Піку та Отто Гротеволю¹⁸. Текст зачитали і по бухарестському радіо, опублікували в періодичній пресі¹⁹.

Помістила «Закарпатська правда» й інформацію ТАРС із Бухареста про схвальну підтримку Румунією рішення СРСР про скорочення суми репараційних платежів з Німеччини на 50%: «Лист Й. В. Сталіна адресований Отто Гротеволю... ще раз доводить благородну сталінську політику миру й співробітництва в справі створення єдиної демократичної Німеччини»²⁰.

У виступі члена ЦК Політбюро Румунської робітничої партії Мірона Константінеску на четвертих роковинах Румунської народної республіки вказувалось, що «зовнішня політика нашої держави спрямована на захист миру. Ми є учасником могутнього фронту миру, очолюваного Радянським Союзом»²¹.

Окремим блоком виділимо публікації про «соціалістичні перетворення» в Румунії. Серед масштабних «народних будов» слід виділити прокладання каналу Дунай-Чорне море. Його будівництво вирішувало дві головні задачі: прокладання коротшого шляху до чорного моря і «економічний і культурний розвиток Добруджі – найбільш відсталой і пригнобленої раніше області країни». Політико-економічним завданням стали «перевезення по Дунаю товарів усіх країн народної демократії, розташованих по сусідству, що зміцнювало економічні зв'язки Румунії з СРСР»²².

Серед планів будівельних робіт 1950 р., які мали зрости з попереднім роком на 60% – нафтоочисний завод, домна, інструментальний завод, 7 лісопильних заводів, 2 прядильні фабрики²³. На початку 1952 р. «величезними будовами соціалізму» залишався канал, гідроелектростанція ім. В. І. Леніна у Біказі, поліграфічний комбінат «Будинок Скинтеїї», «підприємства маши-

¹⁶ Румунія. Бухарест. 6 жовтня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1949, 3 жовтня, С. 4.

¹⁷ Румунія. Бухарест. 8 жовтня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1949, 11 жовтня, С. 4.

¹⁸ Румунія. Бухарест. 14 жовтня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1949, 16 жовтня, С. 3.

¹⁹ Румунія. Бухарест. 16 жовтня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1949, 19 жовтня, С. 3.

²⁰ Румунія. Бухарест. 17 травня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1950, 19 травня, С. 4.

²¹ Урочисте Засідання в Бухаресті, присвячене четвертим роковинам Румунської Народної Республіки // Закарпатська правда, 1952, 1 січня, С. 2.

²² Шляхами радянських братів. Румунія // Закарпатська правда, 1950, 1 січня, С. 3.

²³ Будівельні роботи в Румунії в 1950 р. // Закарпатська правда, 1950, 11 квітня, С. 4.

нобудівної і електротехнічної промисловості»²⁴.

Соціалістичні перетворення відбувалися й у сільському господарстві. У результаті проведення земельної реформи в Румунії понад 70% всієї землі отримало селянство, на землях експропрійованих у великих власників були створені державні господарства. Комуністи та уряд Румунії, як і решти країн «народної демократії», притримувалися думки, що «не можна далі розвивати народне господарство і будувати соціалістичну економіку базуючись на двох протилежних основах, – на основі крупної соціалістичної промисловості, з одного боку, і на основі роздрібненого, відсталого сільського господарства, з другого боку». А тому «спираючись на величезний досвід соціалістичного перетворення сільського господарства в Радянському Союзі, керуючись ученням великих вождів комунізму Леніна і Сталіна про кооперування сільського господарства», комуністи Румунії «розгортають свою роботу на селі, методично підготовляючи селян до нових, колективних форм виробництва». 24 липня 1949 р. в Румунії створено перші 5 колективних господарств, які усупільнили «землю, худобу, сільськогосподарські знаряддя». На травень 1950 р. в Румунії створено 6732 сільськогосподарські кооперативи, які об'єднували 4920473 членів. Для їх обслуговування утворили за радянським зразком понад 100 машинно-тракторних станцій²⁵. На початку 1951 р. в Румунії існувало вже понад 1000 колективних господарств (радянського типу), до яких вступило понад 65 тисяч сімей. Усіляко відбувається пропаганда колгоспного ладу: «в минулому році в Румунії ... урожай зернових культур у колективних господарствах був на 30-40 відсотків вищий, ніж у індивідуальних господарствах»²⁶. Про створення перших колгоспів у Румунії спеціально відзняли художній фільм за сценарієм лауреата державної премії Румунської народної республіки Петре Думітріу²⁷.

Як у Радянському Союзі, так і в Румунії розпочинаються «битви за врожай». Звітують за підготовку техніки МТС до сільськогосподарських робіт, механізацію сільського господарства, готовність залізничних вагонів, барж до перевезення товарів²⁸.

Висвітлила «Закарпатська правда» і головні моменти радянсько-румунської торговельної угоди про товарообіг і платежі, підписаної 17 лютого 1950 р. міністрами зовнішньої торгівлі СРСР М. Меншиковим та Румунії А. Бирледяну. Згідно з нею товарообіг у 1950 р. мав зрости на 30% в порівнянні з 1949 роком. СРСР відправляв до Румунії бавовну, метали, промислове устаткування, автомобілі, сільськогосподарські машини «та інші товари, яких потребує народне господарство Румунії», натомість імпортував нафтопродукти, лісоматеріали, вагони, хімічні товари, м'ясопродукти²⁹. 15 березня 1951 р. в Москві підписано нову торговельну угоду³⁰.

²⁴ *Рік великих досягнень румунського народу* // Закарпатська правда, 1952, 2 січня, С. 4.

²⁵ *Соціалістична перебудова сільського господарства в країнах народної демократії* // Закарпатська правда, 1950, 20 травня, С. 4.

²⁶ *Піднесення економіки в країнах народної демократії* // Закарпатська правда, 1951, 10 березня, С. 4.

²⁷ *Успіхи румунської кінематографії* // Закарпатська правда, 1951, 17 травня, С. 4.

²⁸ *Підготовка до збирання врожаю в Румунії* // Закарпатська правда, 1950, 11 червня, С. 4.

²⁹ *Дорадянсько-румунських торговельних відносин* // Закарпатська правда, 1950, 23 лютого, С. 4.

³⁰ *Дорадянсько-румунських торговельних переговорів* // Закарпатська правда, 1951, 21 берез-

Нерідко здобуття успіхів «соціалістичного будівництва» носило змагальний характер і присвячувалося якійсь черговій радянській річниці. У статті «Благоустрій Бухареста»³¹ вказувалося, що «до дня 32-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції в Бухаресті буде закінчено брукування 25 вулиць і відбудовано ряд бульварів», а «7 листопада вперше з'являться на вулицях Бухареста завезені з Радянського Союзу тролейбуси». Та не лише ремонтами доріг і трамваями запам'яталися румунам роковини більшовицької революції. На великих підприємствах проходили мітинги. Так, на одному із підприємств Бухареста з доповіддю виступив заступник голови ради міністрів, міністр фінансів Васіле Лука, у центральних трамвайних майстернях секретар Центрального комітету Румунської робітничої партії І. Кишиневський, радянський письменник Всеволод Іванов. Святкові урочистості відбулись і в Академії наук Румунської народної республіки. На зборах були присутніми члени румунського уряду Петру Гроза, Анна Паукер, а також надзвичайний і повноважний посол СРСР у Румунській народній республіці С. І. Кавтарадзе та члени посольства. До речі, постановою ради міністрів Румунської народної республіки 7 листопада оголошено святковим днем³². Опублікувала румунська газета «Скинтейя» доповідь Г. М. Маленкова на урочистому засіданні Московської Ради 6 листопада 1949 р., присвяченому 32-й річниці більшовицької революції³³.

На високому ідейно-організаційному рівні відбулося й святкування першої річниці Румунської народної республіки в Бухаресті. Будинки державних підприємств і установ прикрасили прапорами, портретами «Маркса, Енгельса, Леніна і Сталіна, членів політбюро Румунської робітничої партії, керівників правительств і Великої національної збори», на площі Вікторія відбувся «парад частей румунської армії і праздничная демонстрация трудящихся»³⁴.

Відгукнулись румунські газети, і відповідно за інформацією ТАРС, були передруковані з них повідомлення про відзначення «Дня Сталінської Конституції». «Сталінська Конституція була нам керівництвом при розробленні Конституції Румунської народної республіки. Як маяк вона освітлює шлях нашого трудового народу до Соціалізму. Ось чому наш народ полюбив Сталінську Конституцію», – писала «Скинтейя». «Ромінія лібера» відзначала, що «Сталінська Конституція» є для румунського народу «чудовою програмою боротьби за побудову соціалізму». Газета «Універсул» висловлювала «повагу і вдячність великому керманичу прогресивного людства, геніальному вчителю і вождю, найвидатнішому вченому Й. В. Сталіну»³⁵.

У цьому ж ракурсі відбувалося і відзначення 70-ти річчя радянського вождя в Румунії. У Бухаресті у приміщенні Національного музею була

ня, С. 4.

³¹ Благоустрій Бухареста // Закарпатська правда, 1949, 4 листопада, С. 4.

³² Румунія. Бухарест. 5 листопада. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1949, 7 листопада, С. 4.

³³ Румунія. Бухарест. 7 листопада. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1949, 10 листопада, С. 4.

³⁴ Празднование первой годовщина Румынской народной республики // Советское Закарпатье, 1949, 1 января, С. 4.

³⁵ Румунська преса про День Сталінської Конституції // Закарпатська правда, 1949, 7 грудня, С. 4.

представлена виставка подарунків трудящих Румунської народної республіки «геніальному вождю народів і керівникові фронту миру й свободи народів Й. В. Сталіну»³⁶. Виставку відвідали тисячі робітників, інженерів, техніків, селян, солдатів і офіцерів румунської армії, діячі науки і мистецтва, а 10 грудня 1949 р. її відвідали члени президії Національних зборів та члени ЦК Румунської робітничої партії та уряду.

Інформувало румунське телеграфне агентство «Аджерпресс» і про надходження «десятиків тисяч» індивідуальних та колективних листів, «у яких трудящі Румунської народної республіки висловлюють свою відданість великому Сталіну в зв'язку з днем його 70-річчя, який наближається»³⁷.

Президія Великих Національних зборів Румунської народної республіки «на знак любові і відданості трудящих Румунії...» Й. Сталіну ухвалили встановити в Бухаресті його скульптуру. Відзначилися в цей день і трудящі Румунії виробничими успіхами. Так, гірники вугільного басейну Валя Жіулуй виконали денну норму на 176,7 процента, а нафтовики промислів «Молдова» на 119 %³⁸. Відзначились і робітники заводу «Совромметал» в м. Решіпа відпрацювавши 20 грудня «почесні зміни»: сталевари зекономили 23 мільйони лей і 90 тонн палива, прокатники понад 12 мільйонів лей³⁹. Окремо, до «дня національного свята румунського народу», 23 серпня 1950 р. інститутом історії при ЦК Румунської робітничої партії організовано постійну виставку, «присвячену життю і діяльності великого вождя трудящого людства» Й. Сталіна⁴⁰. У цей же день відбулось перейменування м. Брашов на м. Сталін⁴¹. Наступного року комуністичні урочистості до «річниці визволення» пройшли не менш помпезно⁴².

На найвищому політичному рівні (присутні керівники ЦК Румунської робітничої партії і уряду – Георгіу-Деж, Петру Гроза, Анна Паукер, Теохарі-Джоржеску) у 1950 р. відзначали у Румунії і 80-ти річчя з дня народження В. І. Леніна. У кращих комуністичних традиціях Радянського Союзу «до почесної президії під бурхливі оплески всього залу обираються товариш Сталін, Політбюро ЦК ВКП(б), а також генеральний секретар ЦК Румунської робітничої партії Георгіу-Деж». Далі – доповідь про життя В. Леніна, прийняття тексту привітання Й. Сталіну⁴³. У січні 1951 р. «скорбили» у зв'язку із 27-ою річницею смерті радянського вождя: публікували портрети, передові статті, вірші румунських поетів, присвячені В. Леніну⁴⁴.

³⁶ Румунія. Бухарест. 12 грудня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1949, 14 грудня, С. 2.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Румунія. Бухарест. 22 грудня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1949, 24 грудня, С. 4.

³⁹ На ознаменування 70-річчя Й.В. Сталіна // Закарпатська правда, 1949, 27 грудня, С. 4.

⁴⁰ Відкриття в Бухаресті виставки, присвяченої життю і діяльності Й.В. Сталіна // Закарпатська правда, 1950, 25 серпня, С. 3.

⁴¹ Торжество в місті Сталін // Закарпатська правда, 1950, 26 серпня, С. 4.

⁴² Урочисті збори в Бухаресті, присвячені сьомим роковинам Румунії Радянською Армією // Закарпатська правда, 1951, 24 серпня, С. 2; Народні торжества в Румунії // Закарпатська правда, 1951, 25 серпня, С. 4.

⁴³ Збори в Бухаресті, присвячені 80 річчю з дня народження В.І. Леніна // Закарпатська правда, 1950, 25 квітня, С. 4.

⁴⁴ Румунія. Бухарест. 21 січня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1951, 24 січня, С. 4.

До 25-ої річниці з дня смерті В. Леніна великі видавництва Румунії «выпускают первый том избранных Сочинений В. И. Ленина, его биографию и книгу И. В. Сталина о В. И. Ленине. Ряд книг о Ленине выходит в издательстве «Карта Руса»»⁴⁵. Масово тиражуються в країні румунською мовою й праці класиків марксизму – К. Маркса та Ф. Енгельса⁴⁶.

Помістили газети й інформацію про відзначення в 1950 р. в Румунії пам'яті «радянських героїв, які загинули в боротьбі за визволення Румунії». У Бухаресті, на площі Перемоги, у присутності членів уряду і Центрального комітету Румунської робітничої партії відбулося покладання вінків до підніжжя пам'ятника героям Радянської Армії⁴⁷.

Долучились у Румунській народній республіці й до відзначення Дня жінок. «Наслідуючи приклад радянських жінок, трудящі жінки Румунії беруть активну участь у будівництві соціалізму і зміцненні миру фронту», – передрукувала «Закарпатська правда» повідомлення ТАРС із Бухареста. Указувалось і на роль жіноцтва у політичному житті країни: 2 міністри, 31 депутат Великих національних зборів, три радники міністерств, одна – декан факультету, 27 професорів університетів, 67 лекторів, 6 – очолюють відділи в міністерствах. Більше 2 тисяч жінок – члени тимчасових комітетів народних рад; понад 39 тисяч обіймали відповідальні пости у профспілкових організаціях, близько 7500 жінок – народні засідателі, більше 6000 брали участь в управлінні кооперативами. Отримали жінки й державні відзнаки: за заслуги перед батьківщиною 58 жінок нагороджені «Зіркою Румунської народної республіки», 67 – «Орденом праці», 1070 – «Медаллю за працю»⁴⁸.

Спілка демократичних жінок Румунії (понад 2 млн учасників) «проводить велику роботу по підвищенню політичного і культурного рівня» жінок. Так у 1950 р. у селах проведено лекції про життя радянських жінок у колгоспах, які прослухало 1060527 румунських жінок⁴⁹.

Ідейні та ідеологічні пріоритети гарно прослідковуються у першотравневих закликах та гаслах «трудящих Румунії». У них проголошується «здраниця на честь СРСР – оплоту миру, демократії, соціалізму, на честь великого радянського народу – будівника комунізму. «Слава великій більшовицькій партії, партії Леніна-Сталіна, керівникові трудящих всього світу!», «Слава великому Сталіну – кращому другуві нашого народу, учителю і генію робітничого класу всього світу»⁵⁰. Проходячи повз трибуну, демонстранти проголошували завчені вигуки: «Да здравствует Сталин!», «Да здравствует СССР»⁵¹.

⁴⁵ Румыния. Бухарест. 19 января. (ТАСС) // Советское Закарпатье, 1949, 22 января, С. 4.

⁴⁶ Твори К. Маркса і Ф. Енгельса румунською мовою // Закарпатська правда, 1950, 9 серпня, С. 4.

⁴⁷ Румунський народ шанує пам'ять радянських воїнів, які загинули в боротьбі за визволення Румунії // Закарпатська правда, 1950, 26 лютого, С. 4.

⁴⁸ Жінки в будівництві Румунської народної республіки // Закарпатська правда, 1950, 8 березня, С. 4.

⁴⁹ Румунія. 27 березня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1951, 29 березня, С. 4.

⁵⁰ Першотравневі заклики Румунської робітничої партії // Закарпатська правда, 1950, 1 травня, С. 4.

⁵¹ Румыния. Бухарест. 1 мая. (ТАСС) // Советское Закарпатье, 1949, 4 мая, С. 4.

У вересні 1951 р. президія Великих Національних зборів за радянським зразком встановила звання Героя Соціалістичної Праці Румунської народної республіки. Звання удостоювалися «за виняткові заслуги перед державою в справі розвитку економіки, культури, науки і зміцнення могутності і слави Румунської Народної Республіки». Героям Соціалістичної Праці вручали золоту медаль «Серп і молот»⁵².

Передрукувала «Закарпатська правда» і відгуки румунських газет на вибори до Верховної Ради СРСР 1950 р. Газета «Роминія лібера» у статті «Результати виборів – це перемога комунізму й миру», відзначаючи велику кількість виборців, що брали участь у голосуванні показувала «силу радянської демократії і викривала сміхотворні результати фальшивої демократії західних країн». Газета «Віаца сіндікала» назвала результати виборів «святом не тільки для радянських людей, але й для всіх прихильників миру в усьому світі», а «Скинтейя тінеретулуй» ставила орієнтири: «Будемо боротися за те, щоб завоювати таке ж щасливе життя, яким живуть радянські люди»⁵³.

Комуністи Румунії активно запроваджували у виробництво радянські методи стимулювання праці робітників – соціалістичне змагання, «стахановський рух». У Будинку радянсько-румунської дружби в Бухаресті широко обговорювався «метод Ворошина». Він був запроваджений на прядильній фабриці «Дачія» і пропагувався як «метод радянських новаторів і стахановців, які дають можливість трудящим Румунії поліпшувати і полегшувати свою роботу для виконання і перевиконання державного плану»⁵⁴. Розповсюдився на підприємствах Румунії і досвід радянських «майстрів-стахановців» із швидкісного різання металу, «радянських методів буріння» нафтових свердловин⁵⁵ тощо. Соціалістичне змагання розпочалося в Румунії з ініціативи «червонопрапорного» колективу нафтопромислу Совромпетрол охопило всю країну. У країні з'являються «бригади відмінної якості»⁵⁶. Розпочинаються змагання із «виконання і перевиконання» державного плану. Так, доменщики підприємства Совромметал м. Решіца виплавили на 13,7% чавуну більше ніж передбачено планом, персонал металургійного заводу Сіменса-Мартена у травні 1950 р. перевиконав план із виплавки сталі на 3,2 %⁵⁷. Робітники цементного заводу м. Турда на початку 1951 р. «усвідомлюючи важливість завдань, що стоять перед ними» розгорнули соціалістичне змагання під гаслом: «10 тонн цементу понад план щодня!». Далі починається змагання із перевиконання обіцяного: 11 січня колектив заводу дав 12 тонн, наступного дня – 16 тонн цементу понад план. Почин «підхопили» працівники цементних заводів у містах Сталін, Фіень,

⁵² Встановлення звання Героя Соціалістичної Праці Румунської Народної Республіки // Закарпатська правда, 1951, 29 вересня, С. 4.

⁵³ Румунія. Бухарест. 15 березня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1950, 17 березня, С. 4.

⁵⁴ Румунські трудящі успішно застосовують методи радянських стахановців // Закарпатська правда, 1950, 21 травня, С. 4.

⁵⁵ Застосування радянських методів праці в Румунії // Закарпатська правда, 1951, 14 липня, С. 4.

⁵⁶ Соціалістичне змагання в країнах народної демократії // Закарпатська правда, 1950, 6 червня, С. 4.

⁵⁷ Трудові успіхи працівників Румунії // Закарпатська правда, 1950, 14 червня, С. 4.

Чернавода, які зобов'язувались давати продукцію понад план, знизити собівартість продукції за рахунок економії палива та електроенергії⁵⁸.

До сьомої річниці «з дня визволення Румунії Радянською армією» першість тримав колектив бухарестського заводу «Вулкан», який широко застосовував «радянські методи праці, достроково виконав програму восьми місяців», а колектив ливарного цеху заводу Оцелул Рошу вже «випускає продукцію в рахунок березня 1952 року»⁵⁹.

Румуни досить швидко знаходять своїх «стахановців». Так, «прославлений забойщик шахти «Жієці-лоня» Геза Копетін за шість місяців виконав річну норму. Щоправда, окрім «прославлення», забойщик отримував і підвищену зарплату – 80 тисяч лей⁶⁰.

Змагання доходили до абсурду, часто з порушеннями всіляких норм техніки безпеки. Так, до 1 травня «паровоз машиністів-п'ятисотників депо Плоешті Васіле Сореску і Ніколае Берделя пройшов без ремонту 87 тисяч кілометрів замість 42 тисяч кілометрів за нормою»⁶¹. І це не поодинокі випадки. Змагались до всіляких річниць: «Колектив Решіцького металургійного комбінату зайняв провідне місце в соціалістичному змаганні на честь 30-річчя Румунської робітничої партії»⁶².

Третій блок повідомлень закарпатської періодики стосується соціокультурних перетворень у Румунській народній республіці – освітньої та медичної реформи. Читаємо, що протягом 1944-1950 рр. кількість учнів у румунських школах зросла із 1.500.000 до 2228000, студентів вузів збільшилось із 20.700 до 48.600. Зросла кількість театрів, клубів, бібліотек, роль кіно та радіо. Зрозуміло, що на ці заклади покладалась величезна ідеологічна роль у «правильному» вихованні трудящих. Газети відзначають «великий вплив соціалістичної радянської культури на культуру народно-демократичної Румунії». Це проявлялося у прокаті радянських кінофільмів, у репертуарі румунських кінотеатрів ставились 44 п'єси радянських драматургів, протягом 6 років у Румунії розповсюджено 23 млн. примірників радянських книжок⁶³.

На середину 1951 р. у Румунії діяло 28 обласних, 149 районних, 11600 сільських бібліотек і 498 бібліотек при міських будинках культури. Преса відзначала, що «в сільських і пересувних бібліотеках багато книг радянських авторів»⁶⁴. З великими урочистостями спеціально організовувались «тижні радянської книги» з виступами лауреатів Сталінської премії, відкриттям «базару російської класичної і радянської книги» тощо⁶⁵.

У 1949-1950 навчальному році в Румунії пройшли курси із ліквідації

⁵⁸ Будівельні матеріали – будовам румунської п'ятирічки // Закарпатська правда, 1951, 17 січня, С. 4.

⁵⁹ Трудове піднесення в Румунії // Закарпатська правда, 1951, 22 серпня, С. 4.

⁶⁰ Зростання добробуту працівників Румунії // Закарпатська правда, 1951, 5 жовтня, С. 4.

⁶¹ Передтравневе змагання в країнах народної демократії. Румунія // Закарпатська правда, 1951, 17 квітня, С. 4.

⁶² У країнах народної демократії. Румунія // Закарпатська правда, 1951, 11 травня, С. 4.

⁶³ Національне свято румунського народу // Закарпатська правда, 1950, 23 серпня, С. 4.

⁶⁴ Зростання числа бібліотек у Румунії // Закарпатська правда, 1951, 21 червня, С. 4.

⁶⁵ Тиждень радянської книги в Румунії // Закарпатська правда, 1951, 24 жовтня, С. 4.

неписьменності 516607 слухачів, а п'ятирічним планом передбачалася повна ліквідація неписьменності в країні⁶⁶.

Активно пропагувалося вивчення російської мови в Румунії, яка «допоможе... оволодіти багатим досвідом Радянського Союзу». У 1951 р. у країні діяло 7 тисяч курсів російської мови, на яких навчалося понад 100 тис. чоловік⁶⁷.

У відсотках і цифрах газети переконували читача про постійне зростання добробуту населення: «Національний дохід у минулому році порівняно з 1948 роком зріс на 25%. У цьому році за державним планом 1950 року передбачається зростання національного доходу ще на 25 % чверть усіх виплат за бюджетом 1950 року, або 87 млрд лей витрачається на соціально-культурні заходи. Зокрема, близько 1 млрд. 377 млн. лей асигновано на відпочинок трудящих»⁶⁸.

Щодо медичної реформи читаємо: «Румунська Робітнича партія і уряд Румунської народної республіки постійно піклується про трудящих». До здобутків медичної галузі відносили те, що «за останні роки створені сотні лікувальних закладів, число яких неухильно зростає. Тепер у Бухаресті є 90 амбулаторій, 34 диспансери для матері й дитини, велике число ясел і дитячих садків, 22 аптеки»⁶⁹.

Для зміцнення «румуно-радянської дружби» спеціально створено Румунське товариство по зміцненню зв'язку з СРСР (АРЛЮС). Воно нараховувало 4 млн. членів, об'єднаних у 20 тис. гуртків, які «проводять бесіди про румуно-радянську дружбу, про допомогу Радянського Союзу румунському народові в будівництві соціалізму»⁷⁰. У рамках місячника румуно-радянської дружби «відкриті виставки досягнень радянського народу в будівництві комунізму»⁷¹, проводились спортивні змагання румунських і радянських спортсменів⁷² тощо.

Подібні завдання мало й товариство для поширення культурних та наукових знань, члени якого в 1951 р. «прочитали близько 140 тисяч доповідей, з них більше половини в сільській місцевості». Члени товариства сільськогосподарських наук ім. І. В. Мічуріна займалися пропагандою «радянської агробіологічної науки і досвіду радянських колгоспів». На поч. 1952 р. існувало 165 відділень товариства і 1510 мічурінських гуртків⁷³.

Таким чином, дослідивши статті та інформації, що передруковували центральні газети Закарпатської області – «Закарпатська правда» та «Советское Закарпатье», можемо зробити кілька висновків. Висвітлення по-

⁶⁶ Піднесення культури в країнах народної демократії // Закарпатська правда, 1951, 16 січня, С. 4.

⁶⁷ Вивчення російської мови в Румунії // Закарпатська правда, 1951, 16 травня, С. 4.

⁶⁸ Зростання добробуту трудящих Румунії // Закарпатська правда, 1950, 29 листопада, С. 4.

⁶⁹ Піклування про здоров'я трудящих в Румунії // Закарпатська правда, 1950, 9 травня, С. 4.

⁷⁰ Місячник румуно-радянської дружби // Закарпатська правда, 1951, 13 жовтня, С. 4.

⁷¹ Місячник румуно-радянської дружби // Закарпатська правда, 1951, 25 жовтня, С. 4.

⁷² Змагання румунських і радянських велосипедистів // Закарпатська правда, 1951, 7 грудня, С. 4.

⁷³ Поширення культурних і наукових знань серед трудящих Румунії // Закарпатська правда, 1952, 15 лютого, С. 4.

літичних процесів та питань міжнародного характеру в закарпатській пресі, задля того, щоб не відійти від правильно визначеної «лінії партії», обмежувалось винятково передруком повідомлень ТАРС із Бухареста. Висвітлення курсу «соціалістичних перетворень» у Румунії, як і в решті країн «народної демократії», окрім ознайомчої інформації, мали донести до закарпатського читача істинність курсу ВКП(б) у напрямку завершення індустріалізації, колективізації та культурної революції у Закарпатській області.

Література:

- Благоустрій Бухареста* // Закарпатська правда, 1949, 4 листопада.
- Будівельні матеріали – будовам румунської п'ятирічки* // Закарпатська правда, 1951, 17 січня.
- Будівельні роботи в Румунії в 1950 р.* // Закарпатська правда, 1950, 11 квітня.
- Вивчення російської мови в Румунії* // Закарпатська правда, 1951, 16 травня.
- Вийшов черговий номер газети «За міцний мир, за народну демократію!»* // Закарпатська правда, 1949, 4 жовтня.
- Вирок англійським шпигунам у Румунії* // Закарпатська правда, 1951, 15 серпня.
- Вирок групі шпигунів і зрадників у Румунії* // Закарпатська правда, 1950, 9 серпня.
- Вирок румунського суду групі американських шпигунів, диверсантів і терористів* // Закарпатська правда, 1951, 29 грудня.
- Від'їзд з Москви Румунської урядової делегації* // Закарпатська правда, 1948, 10 лютого.
- Відкриття в Бухаресті виставки, присвяченої життю і діяльності Й.В. Сталіна* // Закарпатська правда, 1950, 25 серпня.
- Встановлення звання Героя Соціалістичної Праці Румунської Народної Республіки* // Закарпатська правда, 1951, 29 вересня.
- До радянсько-румунських торговельних відносин* // Закарпатська правда, 1950, 23 лютого.
- До радянсько-румунських торговельних переговорів* // Закарпатська правда, 1951, 21 березня.
- Жінки в будівництві Румунської народної республіки* // Закарпатська правда, 1950, 8 березня.
- Застосування радянських методів праці в Румунії* // Закарпатська правда, 1951, 14 липня.
- Заява п. Гроза* // Закарпатська правда, 1948, 4 лютого.
- Заява п. П. Гроза* // Закарпатська правда, 1948, 10 лютого.
- Збори в Бухаресті, присвячені 80 річчю з дня народження В.І. Леніна* // Закарпатська правда, 1950, 25 квітня.
- Змагання румунських і радянських велосипедистів* // Закарпатська правда, 1951, 7 грудня.
- Зростання добробуту працівників Румунії* // Закарпатська правда, 1951, 5 жовтня.
- Зростання добробуту трудящих Румунії* // Закарпатська правда, 1950, 29 листопада.
- Зростання числа бібліотек у Румунії* // Закарпатська правда, 1951, 21 червня.

- Комуністичні партії йдуть в авангарді боротьби за мир* // Закарпатська правда, 1950, 4 травня.
- Комуністичні партії очолюють боротьбу проти буржуазної ідеології* // Закарпатська правда, 1950, 18 квітня.
- Місячник румуно-радянської дружби* // Закарпатська правда, 1951, 13 жовтня.
- Місячник румуно-радянської дружби* // Закарпатська правда, 1951, 25 жовтня.
- На ознаменування 70-річчя Й.В. Сталіна* // Закарпатська правда, 1949, 27 грудня.
- Народні торжества в Румунії* // Закарпатська правда, 1951, 25 серпня.
- Національне свято румунського народу* // Закарпатська правда, 1950, 23 серпня.
- Обід у Й.В. Сталіна на честь Румунської Урядової делегації* // Закарпатська правда, 1948, 7 лютого.
- Передтравневе змагання в країнах народної демократії. Румунія* // Закарпатська правда, 1951, 17 квітня.
- Першотравневі заклики Румунської робітничої партії* // Закарпатська правда, 1950, 1 травня.
- Під прапором боротьби за мир* // Закарпатська правда, 1950, 17 травня.
- Підготовка до збирання врожаю в Румунії* // Закарпатська правда, 1950, 11 червня.
- Піднесення економіки в країнах народної демократії* // Закарпатська правда, 1951, 10 березня.
- Піднесення культури в країнах народної демократії* // Закарпатська правда, 1951, 16 січня.
- Піклування про здоров'я трудящих в Румунії* // Закарпатська правда, 1950, 9 травня.
- Поширення культурних і наукових знань серед трудящих Румунії* // Закарпатська правда, 1952, 15 лютого.
- Празднование первой годовщина Румынской народной республики* // Советское Закарпатье, 1949, 1 января.
- Прибуття в Москву Румунської Урядової делегації* // Закарпатська правда, 1948, 4 лютого.
- Прийом Й.В. Сталіним Румунської Урядової делегації* // Закарпатська правда, 1948, 4 лютого.
- Прийом у румунському посольстві в Москві* // Закарпатська правда, 1948, 7 лютого.
- Рік великих досягнень румунського народу* // Закарпатська правда, 1952, 2 січня.
- Румунія. 27 березня. (ТАРС)* // Закарпатська правда, 1951, 29 березня.
- Румунія. Бухарест. 1 вересня (ТАРС)* // Закарпатська правда, 1949, 3 вересня.
- Румунія. Бухарест. 2 вересня (ТАРС)* // Закарпатська правда, 1949, 4 вересня.
- Румунія. Бухарест. 28 вересня (ТАРС)* // Закарпатська правда, 1949, 2 жовтня.
- Румунія. Бухарест. 6 жовтня. (ТАРС)* // Закарпатська правда, 1949, 3 жовтня.
- Румунія. Бухарест. 8 жовтня. (ТАРС)* // Закарпатська правда, 1949, 11 жовтня.
- Румунія. Бухарест. 14 жовтня. (ТАРС)* // Закарпатська правда, 1949, 16 жовтня.
- Румунія. Бухарест. 16 жовтня. (ТАРС)* // Закарпатська правда, 1949, 19 жовтня.
- Румунія. Бухарест. 5 листопада. (ТАРС)* // Закарпатська правда, 1949, 7 ли-

стопада.

Румунія. Бухарест. 7 листопада. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1949, 10 листопада.

Румунія. Бухарест. 12 грудня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1949, 14 грудня.

Румунія. Бухарест. 22 грудня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1949, 24 грудня.

Румунія. Бухарест. 15 березня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1950, 17 березня.

Румунія. Бухарест. 17 травня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1950, 19 травня.

Румунія. Бухарест. 21 січня. (ТАРС) // Закарпатська правда, 1951, 24 січня.

Румунська преса про День Сталінської Конституції // Закарпатська правда, 1949, 7 грудня.

Румунський народ шанує пам'ять радянських воїнів, які загинули в боротьбі за визволення Румунії // Закарпатська правда, 1950, 26 лютого.

Румунський уряд розірвав залізничні конвенції з Югославією // Закарпатська правда, 1950, 22 січня.

Румунські трудящі успішно застосовують методи радянських стахановців // Закарпатська правда, 1950, 21 травня.

Румыния. Бухарест. 19 января. (ТАСС) // Советское Закарпатье, 1949, 22 января.

Румыния. Бухарест. 1 мая. (ТАСС) // Советское Закарпатье, 1949, 4 мая.

Соціалістична перебудова сільського господарства в країнах народної демократії // Закарпатська правда, 1950, 20 травня.

Соціалістичне змагання в країнах народної демократії // Закарпатська правда, 1950, 6 червня.

Твори К. Маркса і Ф. Енгельса румунською мовою // Закарпатська правда, 1950, 9 серпня.

Тиждень радянської книги в Румунії // Закарпатська правда, 1951, 24 жовтня.

Торжество в місті Сталін // Закарпатська правда, 1950, 26 серпня.

Трудове піднесення в Румунії // Закарпатська правда, 1951, 22 серпня.

Трудові успіхи працівників Румунії // Закарпатська правда, 1950, 14 червня.

У країнах народної демократії. Румунія // Закарпатська правда, 1951, 11 травня.

Урочисте Засідання в Бухаресті, присвячене четвертим роковинам Румунської Народної Республіки // Закарпатська правда, 1952, 1 січня.

Урочисті збори в Бухаресті, присвячені сьомим роковинам Румунії Радянської Армією // Закарпатська правда, 1951, 24 серпня.

Успіхи мирного будівництва в СРСР і країнах народної демократії // Закарпатська правда, 1952, 8 лютого.

Успіхи румунської кінематографії // Закарпатська правда, 1951, 17 травня.

Шляхами радянських братів. Румунія // Закарпатська правда, 1950, 1 січня.

Румунські села Закарпаття у контексті історичної політики радянської влади / Satele românești din Transcarpatia în contextul politicii istorice a puterii sovietice

Павло Леньо / Pavlo LENIO¹

Romanien villages of Transcarpathia in the context of historical policy of the Soviet power. *The author is studying the symbolic space of the Romanian villages of Transcarpathia in the context of the state policy of memory in Soviet times (1944-1991). At the core of the analysis are: local samples of monumental art, street names, official revolutionary holidays, memorial practices of Soviet power. The preliminary findings of the study show, that in the Romanian villages of the region, the realization of historical politics took place in line with the mainstream, which establish the canonical version of historical memory with the usual pantheon of general-Soviet (and essentially Russian) heroes and leaders. The peculiarity was, that this canon effectively excluded Ukrainian, as well as local (Romanian by origin) cultural heroes of memory. As a result, the Soviet historical policy among the Romanians of Transcarpathia was aimed primarily at forming a patriotism of a general Soviet type (with accent to its Russification), rather than its Ukrainian Soviet-republican variant.*

Satele românești din Transcarpatia în contextul politicii istorice a puterii sovietice. *Autorul examinează spațiul simbolic al satelor românești din Transcarpatia în contextul analizei politicii de stat a memoriei. În centrul analizei se află modele locale de artă monumentală și decorativă din epoca sovietică. Constatările preliminare ale cercetării indică faptul că în satele românești din Transcarpatia implementarea politicii istorice avea aceași linie generală confirmând versiunea canonică a memoriei cu panteonul obișnuit al eroilor și liderilor sovietici. Particularitatea a fost că acest canon excludea practic prezența eroilor culturali ucraineni, precum și a eroilor locali (de origine română) de memorie culturală. Acest fapt conduce la ideea că politica istorică sovietică în rândul românilor din Transcarpatia, avea ca scop principal, formarea unui patriotism general- de tip sovietic și nu varianta sa ucraineană.*

Keywords: Romanians of Transcarpathia, historical memory, memorial practices, Lenin, de-Stalinization, Great Patriotic War.

Cuvinte cheie: români, Transcarpatia, memorie istorică, practici comemorative, de-stalinizare, Marele război mondial

Останнім часом в Україні (і щодо України) зростає популярність студій історичної пам'яті. Щоправда, за спостереженням авторитетних дослідників ця сфера вітчизняних знань хвибує на хаотичність, фрагментарність,

¹ Леньо Павло – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України факультету історії та міжнародних відносин Ужгородського національного університету.

Pavlo Lenio – conf.univ. la catedra de Istoria Ucrainei, Universitatea Națională din Ujgorod.

однобокість та некритичне запозичення західних теоретичних напрацювань². І хоча, загалом, поки що бракує узагальнюючих праць щодо історичної політики в конкретних куточках колишньої Української РСР, увазі допитливого читача можна порекомендувати кілька книг про радянську політику пам'яті на теренах західної³, центральної⁴ чи східної України⁵.

Якоюсь мірою ці та інші дослідження надихнули автора цього нарису до студій меморативної політики часів пізнього соціалізму на теренах Закарпаття. У цій статті я зупинюся на особливостях її реалізації в румунських селах області. Останні опинилися в складі міжвоєнної Чехословаччини після Паризького та Тріанонського мирного договору, коли територію Марамуреша поділили вздовж р. Тиса. Згодом, уже в складі Закарпаття, вони стали частиною Української РСР. Згідно останнього всеукраїнського перепису населення 2001 року на Закарпатті є приблизно 32 тисячі осіб румунського походження⁶. Загалом вони компактно проживають у таких населених пунктах як: Середнє Водяне, Біла Церква, Плаюц, Добрік у Рахівському районі, Солотвино, Діброва, Глибокий Потік, Подішор, Топчино та менші Пещера, Бескеу, Корбунешть, Великий та Малий Боуц у Тячівському районі.

В основу аналізу покладено не всі складові державної меморативної політики, а лишень ті, які змінювали зміст культурного ландшафту краю. Серед них: кілька хвиль перейменувань місцевих назв, запровадження революційних свят, установлення пам'ятників на честь героїв комуністичної влади. Хронологічні межі охоплюють період приходу радянської влади та упродовж періоду пізнього соціалізму (1944-1985 рр.). Цікаво встановити чи існувала різниця у реалізації цієї політики у місцях проживання представників титульного етносу (тобто українців) та інших національностей, у нашому випадку румунів.

Перші зміни в символічному просторі краю відбулися в каденцію Народної Ради Закарпатської України (далі НРЗУ) та існування Закарпатської України (листопад 1944 – січень 1946 років). У Мукачеві 26-го листопада 1944 року відбувся I-й (і, як виявилось пізніше, єдиний) З'їзд народних комітетів Закарпатської України, який прийняв Маніфест про возз'єднання з Радянською Україною. У цьому документі бачимо початок «... ейфорії перейменувань...»⁷, коли замість офіційної на той момент назви краю «Підкар-

² Щоб не переобтяжувати текст посиланнями на праці, які тут не використовую, обмежуся іменами та прізвищами – А.Киридон, Г.Касьянов, А.Портнов, В.Склокін, Я.Грицак та ін.

³ Tarik Cyril Amar. *The Paradox of Ukrainian Lviv. A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists*. Ithaca & London: Cornell University Press, 2015, p. 368; Frunchak Svitlana. *The Making of Soviet Chernivtsi: National "Reunification," World War II, and the Fate of Jewish Czernowitz in Postwar Ukraine*, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, Graduate Department of History University of Toronto, 2014, p. 525, в «Чтиво. Електронна бібліотека»: http://shron1.chtyvo.org.ua/Frunchak_Svitlana/The_Making_of_Soviet_Chernivtsi_anhl.pdf.

⁴ Гайдай Олександра. *Кам'яний гість. Ленін в Центральній Україні*, Laurus, Київ, 2016, С. 267.

⁵ Гриценко Олександр. *Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України*, К.І.С., Київ, 2014, С. 352.

⁶ Євтух Володимир, Трошинський Володимир, Галушко Кирило, Чернова Катерина. *Румуни / Етно-національна структура українського суспільства*, Наукова думка, Київ, 2004, С. 154.

⁷ Грін О.О. *Перший з'їзд Народних Комітетів Закарпатської України (26 листопада 1944 року) та проблема визначення державно-правового статусу краю*, в «Держава і право», 2009,

патська Русь», було вжито «Закарпатська Україна». Тоді ж, у якості офіційної народоназви титульного населення краю використали етнонім «українці», що випливає із звернення Першого з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України до Президії Верховної Ради УРСР та Ради Народних Комісарів УРСР: «Ми хочемо і будемо жити в дружбі з чеським і словацьким народами, але ми зіллємось в одне зі всім українським народом, зі своєю матір'ю – Радянською Україною».

Упродовж перших тижнів діяльності НРЗУ пройшла кампанія по перейменуванню вулиць міст і сіл краю. Вона засвідчила початок радянзації символічного простору тодішнього Закарпаття. Численні звіти окружкомів і міськкомів показують – ще у грудні 1944 року чимало місцевих народних комітетів провели засідання, на яких були затвердженні списки нових міських топонімів. Зокрема, у фонді уповноваженого НРЗУ з комунального господарства знаходимо відомості про старі і нові назви вулиць Іршави, Мукачева, Берегова, Хуста і ін.⁸ Оперативність процесу перейменувань натякає, що сценарій був задуманий задовго до листопадового з'їзду комітетів та приходу у жовтні 1944 року військ Червоної Армії. Чимало нейтральних урбанонімів залишили без змін, натомість ідеологічно сумнівні замінили назви на честь Жовтневої революції та представників російської культури. Контент-аналіз назв вулиць, наприклад румунського Солотвина, показує домінування письменників (Герцен, Добролюбов, Горький, Маяковський, Островський), політичних і військових діячів (Суворов, Свердлов, Дзержинський, Котовський, Кіров, Фрунзе, Чапаєв, Чкалов), класиків марксизму (Ленін, Енгельс) та ін. Траплялися імена представників української культури, зокрема Івана Франка, Тараса Шевченка та деяких інших, щоправда, їх було не надто багато. У списках міських топонімів відчувається потужний зовнішній вплив, адже більшість імен, явищ чи подій, які лягли в основу нових назв не могли бути відомі широкому загалу.

На початку 1945 року голова НРЗУ І. Туряниця звернувся до голів окружкомів та міськкомів із бажанням, щоб у своїх пропозиціях по перейменуванню вулиць вони не забули ім'я жителя краю, активного діяча комуністичної партії Олексі Борканюка.⁹ Пізніше, випадково чи ні, напередодні чергової річниці проголошення Карпатської України, а саме 14 березня 1945 року, вийшла окрема постанова НРЗУ, згідно якої місцеві комітети у процесі перейменувань вулиць повинні використовувати імена «... народних мучеників та Героїв, що загинули за народну справу...».¹⁰

Цікавим у постанові є використання слова «мученик», яке має виразну релігійну конотацію. Виглядає так, ніби це рішення приймалося на місці, а не було «спущено зверху» представниками атеїстичного за способом мислення радянського керівництва. Таким чином, відбулося розширення списку культурних героїв за рахунок місцевих вихідців і, як результат, до радянських та російських назв додалися імена закарпатців, зокрема загиблих воїнів добровольців чи партизан.

Вип. 44, С. 142-148.

⁸ ДАЗО, Ф. Р-618, Оп. 1, Спр. 61.

⁹ ДАЗО, Ф. Р-14, Оп. 1, Спр. 239., Арк. 1.

¹⁰ *Ibidem*: Арк. 3.

Наступним кроком НРЗУ став Декрет 12 січня 1945 р., згідно якого у якості гімну Закарпатської України взяли гімн Радянського Союзу, а стягом «... є прапор, який складається з червоного полотнища з зображенням на верхнім його куті, при деревці, золотого серпа і молота та над ним червоної зі золотистою крайкою, п'ятикінцевої зірки, з проведенням золотистою барвою надписом: «Хай живе возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною». Гадаю, даний Декрет детально коментувати не обов'язково, – більш промовистого свідчення про те, в орбіту якої країни затягувало цей край, знайти важко.

У перший рік діяльності НРЗУ перейменовували деякі населені пункти шляхом перекладу чинних назв з угорської/словацької мови на українську. Серед румунських сіл така доля спіткала Феґеридьгазо (Fejéregyháza – з угорськ. букв. Білий Дім), яке стало Білою Церквою, Слатіна (Slatina) – Солотвином, Апша де Міжлок (Arşa de Mijloc) – Середньою Апшою, Апша де Жос (Arşa de Jos) – Нижньою Апшою.

Наступна хвиля змін пройшла трохи згодом, коли Закарпатська Україна стала областю у складі Української РСР. Ця подія відбулася «... з метою збереження історичних та уточнення і упорядкування існуючих найменувань ...» внаслідок Указу Президії Верховної Ради УРСР від 25 червня 1946 року.¹¹ Формулювання особливо цікаве, якщо співвіднести деклароване прагнення з аналізом назв у місцях компактного проживання представників національних меншин. Тоді найменування змінили наступні румунські села: Середня Апша стала Середнім Водяним, Нижня Апша – Дібровою (в якості номінатива взяли назву річечки Думбрави), Стремтура (Strâmtura) – Глибоким Потоком. Змінили не всі румунські назви сіл. Така доля оминула чимало маленьких населених пунктів, зокрема Плаюц, Добрік та Топчино.

Помітно, що при перейменуваннях застосували принцип буквально-го перекладу певної назви на українську/російську мову. У такому контексті теза про збереження/уточнення історичних назв засвідчує насамперед прагнення слов'янізувати місцеві топоніми, а не відновити історичні. Процес слов'янізації назв насправді камуфлював політику русифікації, оскільки в румунських селах як основну в школах запроваджували саме російську мову.¹²

Черговим етапом радянізації культурного ландшафту Закарпаття стало затвердження низки революційних свят, які перші кілька років офіційно співіснували із релігійними. Наприклад, на честь дня перемоги 9 травня 1945 року в Ужгороді відбувся церковний молебен, а на місцях під час подібних урочистостей використовували церковні дзвони. Серед свят, які тоді оголошувалися державними – 1 травня (день трудящих), 23 лютого (день Червоної Армії), 7 листопада (день Жовтневої Революції), 5 грудня (День Сталінської конституції) та ін.¹³ Крім загальнодержавних святкували й ті,

¹¹ *Хроніка в «Закарпатська Правда», № 132 (332), 5.07.1946, С. 4.*

¹² Офіційський Роман. *Радянське Закарпаття*, Розділ III, Вегеш Микола, Фединець Чілла [редкод.] Закарпаття 1919-2009 років. Історія, політика, культура, Поліграфцентр Ліра, Ужгород, 2010, С. 296.

¹³ ДАЗО, Ф. Р-14, Оп. 1, Спр. 258.

що мали відношення до недавньої місцевої історії, зокрема річниці проголошення згаданого вище Маніфесту та возз'єднання із Українською РСР, день визволення краю від «угорських та німецьких окупантів» тощо.

У офіційних звітах зафіксована масова присутність населення краю на урочистостях з нагоди державних свят. Ті ж документи показують, що ці дійства ретельно планували. Архівні документи містять деталізовані сценарії проведення свят, необхідний реквізит, що включав зображення революційних вождів та перелік революційних гасел, які повинні були нести учасники урочистостей, списки учасників. Зокрема, у румунському селі Нижня Апша (згодом Діброва) на зібранні з нагоди «... урочистого возз'єднання Закарпатської України із Радянської Україною...» було чимало мешканців – 500 чол.¹⁴ Масова присутність селян (260 чол.) була на зборах напередодні дня Сталінської конституції, де всі одноставно постановили регулярно вивчати її положення на базі сільських 10-ти і 20-ти-хаток¹⁵. Можна уявити, з яким «ентузіазмом» вітали ці ініціативи селяни, котрі мали повно домашньої роботи навіть взимку.

Активна участь трудящих у проведенні революційних свят демонструвала всенародне єднання та радість населення. Втім тогочасні приватні свідчення суперечать офіційним даним про щирість людських емоцій на честь офіційних святкування. Одним із таких є щоденник студента Ужгородського університету Василя Кушніра, за зміст якого автора згодом виключили з навчального закладу та арештували. Там є нотатки, як люди вимушено посміхаються та демонструють радість, одночасно знемагаючи під ношею важких портретів радянських вождів під час парадів.¹⁶

Ще одним із способів зміни культурного ландшафту краю стало проведення меморативних заходів на честь бійців Червоної Армії. Ще 9 грудня 1944 року була видана постанова НРЗУ про благоустрій могил і увічнення пам'яті воїнів, які загинули «... у боротьбі за визволення і незалежність нашої Батьківщини ...». Із документа фонду уповноваженого з комунальних справ НРЗУ від 1 березня 1945 року із грифом «дуже пильно» (мабуть, «цілком таємно») довідуємося, що проекти пам'ятників розробляють архітектори Червоної Армії, а на місцеву владу покладається обов'язок їх збудувати та встановити. У випадку із найбільшими містами (насамперед Мукачевом та Ужгородом і деякими іншими) штаб армії вибирав і місця, де саме їх встановлювати.

По суті бачимо директивне втручання військової адміністрації у сферу формування символічного простору краю. Таким чином, Червона Армія вирішувала проблему поховання тіл загиблих бійців. Однак, окрім цієї практичної потреби, меморіальна політика штабу армії мала на меті реалізацію символічної функції. Цим наглядно маркувалася присутність радянської армії на територіях країн Центральної та Західної Європи,¹⁷ а також формува-

¹⁴ ДАЗО, Ф. 4, Оп. 1, Спр. 189, Арк. 1-5.

¹⁵ *Ibidem*., Арк. 27.

¹⁶ ЦДАГО України. – Ф. 1, Оп. 24, Спр. 5141, Арк. 132.

¹⁷ Габович Михаил. *Советские военные памятники: биографические заметки*, в «Что делать? № 37. Face to face with the Monuments»: <http://gabowitsch.net/wp-content/uploads/2014/05/Chto-delat-pamiatniki-FINAL-ru.pdf>

лася специфічна пам'ять про війну на землях, які були приєднані до країни у ході війни.¹⁸

Архівні відомості дають чимало цікавих свідчень, що керівництво Закарпатської України підійшло до акції увічнення пам'яті «героїв Карпат» з усією відповідальністю та масштабністю запланованих акцій. На місцеві ж (міські та окружні) органи влади покладалася обов'язок знайти та упорядкувати могили загиблих солдат, а іноді організувати їх перевезення до братських могил у більші адміністративні центри. Зокрема, у с. Нижній Апші знайшли чотири поховання червоноармійців, яким встановили могильні плити. Окремих воєнних меморіалів у сільській місцевості тоді майже не будували, оскільки їх зводили шляхом укрупнення братських могил та відкриття пам'ятників у районних і обласному центрі – Ужгороді.

Черга на встановлення пам'ятників у селах (в тому числі й румунських) надійшла пізніше, коли процес хрущовської деєсталінізації публічного простору спричинив зростання кількості пам'ятників Леніна та інших осіб, які мали замінити в культурному ландшафті краю скульптури та бюсти Сталіна. Дещо згодом, у середині 1960-х років, розпочалася загально-радянська хвиля меморативних процесів на честь Великої вітчизняної війни. Тоді відбувалося творення міфу про велику, жертвну й переможну війну, яка зачепила закарпатські села і призвела до появи кількох сотень пам'ятників на честь загиблих у тій війні воїнів-визволителів та земляків.

Органи влади прискореними темпами сприяли популяризації В. І. Леніна. Вождь світового пролетаріату у ході хрущовської деєсталінізації став єдиним найвищим сакральним персонажем революційного пантеону, де раніше ділив це місце із Сталіним. Скульптури вождю було встановлено у центрі таких румунських сіл, як Солотвино (повнофігурний монумент 1960 року) та Діброва (погруддя 1965 року).

Розгляну солотвинський пам'ятник. Іконографічний аналіз показує, що в селищі встановили одну з найбільш масових скульптур країни Рад. Цей монумент Леніна відноситься до так званого «яхромського типу», що був створений у 1930-х роках. На ній вождь одягнений у звичайний костюм, без плаща. Ліва рука знаходиться на грудях вище від правої, яку він тримає опущеною вздовж тіла. Надпис імені вождя на пам'ятнику був українською мовою, але у центрі постаменту, на якому він стояв, було поміщено герб Радянського Союзу, а не Української РСР. Пам'ятник завдяки дуже високому постаменту не був вписаний у ландшафт, а домінував над площею попереду будівлі середньої школи, постійно нагадуючи про свою присутність. Перед ним була невисока трибуна на 6-8 людей, відгороджена від площі решітчастим парканом із червоною зіркою посередині.

Цікавим фактом меморіального літопису селища Діброва є пам'ятник гетьману Богдану Хмельницькому, який з'явився у його центрі напередодні хрущовської відлиги. Ця подія відбулася у 1954 році на честь 300-річчя Перейславської Ради, тобто за 6 років до появи пам'ятника Леніну. Як наслідок гетьман зайняв більш престижне місце, ніж вождь. Пам'ятник Хмельниць-

¹⁸ Склокіна Ірина. *Перетворення матеріального простору як чинник політики пам'яті про нацистську окупацію Харківщини (1943–1953 рр.)* в «Національна та історична пам'ять», Вип. 6, 2013, С. 174–186.

кому теж був типовою скульптурою, тоді звели в республіці близько 100 штук таких. Надпис його імені, як у випадку Леніна, також українською мовою. Оскільки у селищі майже 60 % населення складали румуни, 25 % угорці, а українці близько 15 %, то вибір українського гетьмана на роль культурного героя інтернаціонального населення Солотвина виглядає доволі ексцентричним. Можливо, більшість жителів була незадоволена рішенням органів влади щодо гетьмана. Однак згодом їм було приємніше бачити у центрі більш рідкісного Богдана Хмельницького, ніж всюди розповсюдженого Леніна.¹⁹ До речі, у Закарпатській області відкрили всього чотири пам'ятники гетьману, при чому в Ужгороді та Мукачеві його так і не встановили.

Наступна хвиля меморацийних подій відбувалася уже в часи генсека Леоніда Брежнєва. Саме тоді почали активно плекати міф про жертвну та переможну війну, який продукувався у комплексі із відповідними пам'ятниками та церемоніями і ритуалами пошани. Він дійсно відігравав ідеологічну об'єднуючу роль на теренах всього Радянського Союзу і навіть на Закарпатті, де місцева пам'ять про період війни суттєво відрізняється від тої, що сформувалася на інших територіях УРСР та Союзу.

Оскільки більшість «визволителів» була вшанована ще у перші роки радянської влади (щоправда їх могили не дуже відчували всенародну повагу та любов), розпочалося масове спорудження пам'ятників місцевим жителям, які поклали свої життя у тій війні. У румунських селах пам'ятники з'явилися у Солотвині (1965 р.), Білій Церкві (1967 р.), Діброві (1967 р.), Середньому Водяному (1978 р.).²⁰ До інших румунських сіл статує-манія на честь Великої вітчизняної війни не добігла. Вочевидь тому, що вони були невеликі за розмірами та знаходилися обабіч шляхів, де проходили битви Червоної армії.

Щоб завершити розгляд зразків радянської монументальної спадщини на прикладі одного населеного пункту, проаналізую пам'ятник у Солотвині. Монумент на честь воїнів-визволителів представляє доволі скромний (у порівнянні із більш помпезними, що постали на теренах області пізніше) обеліск на плоскому постаменті із зіркою на вершині. Табличка на фронтоні засвідчує, що він зведений, як подяка: «Воїнам-героям від вдячних солотвинців з нагоди 20-річчя возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною».

Проста епітафія, яка, однак, дає підстави для роздумів щодо прихованих сенсів, які в ній закладені. Як і в попередніх випадках, вона на українській мові. Упадає у вічі, що подяка висловлюється не за визволення краю від німецьких військ чи угорських військ. Це, в принципі, не дивно, оскільки Румунія та Угорщина в роки війни були союзником гітлерівської Німеччини, то ж більшість жителів тодішньої Слатіни у жовтні 1944 року, мабуть, із страхом очікувала прихід радянських військ. Помітно, що в епітафії замість звичних «земляків» вжито «солотвинці», тобто серед вшанованих «героїв» місцевих вихідців не було.

¹⁹ Цікавою є доля обох пам'ятників. Місцевого Леніна демонтували на початку 1990-х років, а гетьмана перенесли із центру Солотвина на постамент біля середньої школи, де раніше знаходився вождь світового пролетаріату.

²⁰ Тячевский район. Закарпатская область / Памятники истории и культуры Украинской ССР, Київ, Наукова думка, 1987, С. 190.

Неподалік пам'ятника знаходиться меморіальна табличка, яка з'явилася у 1980-х роках (точнішу дату встановити поки що не вдалося), яка засвідчує, що «Солотвино визволено військами радянської армії від фашистських загарбників 18 жовтня 1944 р.». Загальновідомо, що ідеологію фашизму пов'язують насамперед із Італією часів Б. Муссоліні, і що серед представників німецького націонал-соціалізму фашистів фактично не було. Тобто, правильніше на табличці було написати про визволення від «гортівських» або «гітлерівських» загарбників. Але, оскільки радянська історична політика на означення тогочасних ворогів використовувала назву «фашисти», то саме вона була увічнена на меморіальній табличці Солотвина, як, власне, й інших населених пунктах краю. Цю табличку теж викарбовано українською мовою, але, на відміну від місцевого пам'ятника героям-визволителям 1965 року, тут бачимо пряму відсилку до осені 1944 року, коли Червона Армія з боями пройшлася краєм, наздоганяючи німецькі та угорські війська.

Розглянувши епітафії та надписи на пам'ятниках у Солотвині маємо цікаву ситуацію. У цьому селищі представники титульного етносу (українці) складали менш ніж шосту частину його населення, однак могли похвалитися українізованим меморіальним ландшафтом. Логічним є висновок, що основною метою меморіальної політики на теренах цих сіл була українізація культурного ландшафту та формування відповідної ідентичності й пам'яті населення. Однак, якщо пригадати, що освіта в румунських школах тоді здобувалася російською мовою, а назви вулиць рясніли представниками саме російської історії та культури, то маємо не таку однозначну ситуацію, як видається на перший погляд.

Висновок. Радянська історична політика – це специфічний напрям діяльності влади на територіях західноукраїнських земель в т.ч на Закарпатті, яке до середини XX ст. не було пов'язане спільними сторінками політичної історії із Українською РСР. Людність цих земель було необхідно інтегрувати в єдиний організм із населенням країни рад. Не останню роль у творенні спільного простору пам'яті відігравали меморативні практики (зміни місцевих назв, встановлення пам'ятників і т.д.).

Внаслідок війни та процесів повоєнної етнічної гомогенізації частка українського населення Закарпаття суттєво збільшилася у порівнянні із міжвоєнним періодом. Саме тому радянізацію краю було легше здійснити шляхом формальної (зовнішньої) українізації його культурного ландшафту, хоча за змістом змін помітно вплив російського чинника. Така невідповідність формальної та змістовної сторони процесу яскраво засвідчена на теренах румунських сіл, де місцеві жителі здобували освіту російською мовою, а меморіальні таблички та назви вулиць фігурували українською. Однак ці назви, написані мовою титульного етносу країни, озвучували імена переважно російських культурних героїв, тоді як українським, а тим більше румунським персонажам, серед них місця майже не знаходилося.

У сфері монументалізації сіл та містечок спостерігалось домінування скульптур вождя світового пролетаріату, що являли собою типові копії і не представляли високої художньої цінності. Матеріал із якого їх виготовляли теж не вказував на престижність – бетонні споруди традиційно вважалися дешевим та довговічним методом увічнення Леніна. Пам'ятники, які зводи-

ли на честь Великої вітчизняної війни представляли дозволені інтерпретації офіційного міфу про жертвну та переможну війну радянського народу, у якій наприкінці взяли участь і місцеві жителі. Характерно, що у радянські часи в румунських селах краю не було встановлено жодного пам'ятника румунському культурному герою. Загалом, при позірній українізації символічного простору цих сіл, відбувалося насадження панівного (російсько-центричного) гранд-нарративу історичної пам'яті, як, власне, на всій території Української РСР.

Література:

Джерела

ДАЗО, Ф. Р-14, Оп. 1, Арк. 258.

ДАЗО, Ф. Р-618, Оп. 1, Спр. 53.

ДАЗО, Ф. 3933, Оп. 1, Спр. 584

ДАЗО, Ф. 4, Оп 1, Спр. 189.

ЦДАГО України. – Ф. 1, Оп. 24, Спр. 5141, Арк. 132.

Войналович В.А. Тронько П.Т. *Увічнена історія України*, Наукова думка, Київ, 1992, С. 275.

Габович Михаил. *Советские военные памятники: биографические заметки, в «Что делать?» Face to face with the Monuments*, № 37, <http://gabowitsch.net/wp-content/uploads/2014/05/Chto-delat-pamiatniki-FINAL-ru.pdf>

Гайдай Олександра. *Кам'яний гість. Ленін в Центральній Україні*, Laurus, Київ, 2016, С. 267.

Гриценко Олександр. *Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України*, К.І.С., Київ, 2014, С. 352.

Грін О.О. *Перший з'їзд Народних Комітетів Закарпатської України (26 листопада 1944 року) та проблема визначення державно-правового статусу краю*, в «Держава і право», 2009, Вип. 44, С. 142-148.

Євтух Володимир, Трощинський Володимир, Галушко Кирило, Чернова Катерина. *Етно-національна структура українського суспільства*, Наукова думка, Київ, 2004, С. 344.

Офіцинський Роман. *Радянське Закарпаття*, Розділ III, Вегеш Микола, Фединець Чілла [редкод.] *Закарпаття 1919-2009 років. Історія, політика, культура*, Поліграфцентр Ліра, Ужгород, 2010, С. 245-428.

Закарпатская область. Памятники истории и культуры Украинской ССР, Наукова думка, Київ, 1987. С. 182-191.

Frunchak Svitlana. *The Making of Soviet Chernivtsi: National "Reunification," World War II, and the Fate of Jewish Czernowitz in Postwar Ukraine*, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, Graduate Department of History University of Toronto, 2014, p. 525, в Чтиво. Електронна бібліотека. – http://shron1.chtyvo.org.ua/Frunchak_Svitlana/The_Making_of_Soviet_Chernivtsi_anhl.pdf

Tarik Cyril Amar. *The Paradox of Ukrainian Lviv. A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists*, Ithaca & London: Cornell University Press, 2015, p. 368.

Трансформація регіональної політики Чехії і Словаччини в контексті європейської інтеграції: досвід для Румунії та України/ Transformările politicii regionale ale Cehiei și Slovaciei în contextul integrării europene: experiență pentru România și Ucraina

Андрейко Віталій / Andreyko VITALII¹

Transformation of the regional policy of Czech Republic and Slovakia in the context of European integration: experience for Romania and Ukraine. *The challenges facing Romania and Ukraine in a globalizing environment necessitate the search for innovative approaches to their regional policy, and the modernization of the regional development management system. This implies the introduction of a new regional policy designed to combine the task of modernizing the country's economy with ensuring integrated balanced development of regions. From this point of view, the experience of developing regional policy accumulated in the Czech Republic and the Slovak Republic is interesting. Regional policy of these states most clearly demonstrates the characteristic features of the European community's approach to the formation of its policies, its efficiency and flexibility. The article considers the stages of formation and development of regional policy in the Czech and Slovak Republic. The main tendencies of its further development are determined. Particular attention is paid to analyzing the present stage of the regional policy of these states after joining the European Community, those aspects that may be useful for developing a new regional policy in Romania and Ukraine. Regional development is a process that requires efficient and effective institutions, close cooperation among governments, business organizations and social groups at each level. European regional policy is focused on turning problems into opportunities.*

Transformările politicii regionale ale Cehiei și Slovaciei în contextul integrării europene: experiență pentru România și Ucraina. *Provocările cu care se confruntă România și Ucraina în condițiile globalizării necesită căutarea unor abordări inovatoare pentru formarea politicii lor regionale și modernizarea sistemului de management regional de dezvoltare. Aceasta implică introducerea unei noi politici regionale menite să combine obiectivele modernizării economiei țării cu asigurarea dezvoltării echilibrate a regiunilor.*

Din acest punct de vedere este interesantă experiența dezvoltării politicii regionale acumulate de Republica Cehia și Republica Slovacia. Politica regională a acestor state demonstrează foarte clar trăsăturile caracteristice

¹ Андрейко Віталій – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій факультету історії та міжнародних відносин Ужгородського національного університету.

Andreyko Vitalii - Phd, conf.univ. la catedra de Studii Internaționale și Comunicații Publice a Facultății de Istorie și Relații Internaționale, Universitatea Națională din Ujgorod.

ale abordării comunității europene în ceea ce privește formarea politicilor sale, eficiența și flexibilitatea acesteia. În articol sunt studiate etapele de formare și dezvoltare a politicii regionale în Republica Cehia și Slovacia, sunt determinate principalele tendințe ale dezvoltării continue a acestora. O atenție deosebită este acordată dezvoltării particularităților stadiului actual al politicii regionale a acestor state după aderarea la Comunitatea Europeană, acele aspecte care ar putea fi utile pentru dezvoltarea unei noi politici regionale în România și Ucraina. Dezvoltarea regională este un proces care necesită instituții active și eficiente, care necesită o cooperare strânsă între guverne, organizațiile din mediul de afaceri și grupurile sociale la fiecare nivel. Politica regională europeană se orientează pe transformarea problemelor în oportunități.

Keywords: *regional policy of the Czech Republic and Slovakia, decentralization, European integration, stages of regional development, Romania, Ukraine.*

Cuvinte cheie: *politica regională a Republicii Cehie și Slovaciei, descentralizare, integrare europeană, etape de dezvoltare regională, România, Ucraina.*

Виклики, що постають перед Румунією та Україною в умовах глобалізації, зумовлюють необхідність пошуку інноваційних підходів до формування її регіональної політики, модернізації системи управління регіональним розвитком. Це передбачає запровадження нової регіональної політики, покликаної поєднати завдання модернізації економіки країни із забезпеченням комплексного збалансованого розвитку регіонів.

Країни – нові члени Європейського Союзу пройшли складний шлях соціально-економічних трансформацій, реформування територіального устрою, вдосконалення систем державного регулювання і фінансової політики. Європейські країни мають досвід оптимізації управління територіями й упорядкування взаємовідносин органів влади різних ієрархічних рівнів, що, у свою чергу, суттєво впливає на ефективність бюджетної системи і забезпеченість місцевих органів влади належними ресурсами.

Метою регіональної політики Європейського Союзу є зниження асиметрії між рівнями розвитку окремих регіонів і призупинення відставання менш розвинутих регіонів.

Регіональна політика та її фінансове забезпечення спрямовувалися на такі основні цілі: розвиток регіонів, рівень яких нижчий від комунітарного; реструктуризацію регіонів, що мали спад промисловості; подолання довгострокового та молодіжного безробіття; адаптація робітників до змін у промисловості; структурний розвиток сільських районів; сприяння структурним змінам у сільському господарстві та рибній промисловості; структурний розвиток рідкозаселених регіонів [14].

Цікавий досвід розвитку регіональної політики накопичено в країнах Європейського Союзу. Регіональна політика ЄС найбільш яскраво демонструє характерні риси підходу співтовариства до формування напрямів своєї політики, її оперативність і гнучкість. Зародившись у післявоєнні роки у формі заходів надзвичайного характеру, на сьогодні регіональна політика перетворилася у постійно діючий фактор, без якого неможлива повноцінна інтеграція.

«Регіональний розвиток є процесом, що потребує дієвих та ефективних інститутів, вимагаючи тісної співпраці між урядами, бізнес-організаціями і соціальними групами на кожному рівні. Європейська регіональна політика орієнтована на перетворення проблем на можливості» [13].

Більше 13-ти років пройшло з початку процесу інтеграції Чеської та Словацької Республік до європейських та євроатлантичних структур. Бажаючи створити у себе в країні потужну економіку, забезпечити своїм громадянам заможне життя, і з цією метою вивчаючи досвід своїх європейських сусідів, ЧР і Словаччина зрозуміли, що для цього необхідно змінити систему управління, зробити її більш ефективною, більше уваги приділити такій сфері, як регіональна політика.

Перш ніж обговорювати цю політику потрібно сказати дві речі: багато чехів і словаків вважали, що регіональна політика прийшла на заміну зруйнованої в 1990 році соціалістичній системі центрального планування. Однак вона була і тоді, але в сильно урізаному вигляді. Друге – між 1990 і 1992 роками невпевненість і ненадійність чеської держави кинула тінь на будь-яку думку про регіональну політику. До 1993 року «оксамитове розлучення» розділило країну на незалежні Чехію і Словаччину.

Виникли ряд серйозних економічних проблем, включаючи розвал важкого машинобудування, колективного сектора сільського господарства, дуже низький рівень мобільності робочої сили (частково через брак доступного житла), екологічні проблеми. Деякі політики почали замислюватися над вирішенням цих проблем у регіональному розрізі. Створення робочих місць у регіонах промислового спаду стало пріоритетним, коли зростаюче безробіття ще більше посилювало відмінності між різними частинами країни [7].

Ми не випадково звернули таку увагу саме на регіональну політику. По-перше, це вкрай важлива область політики, друга з найбільш дорогих речей в ЄС. По-друге, чехи мали дуже слабке уявлення про регіональну політику до 1990 року, коли їм довелося все починати «з нуля». По-третє, вона містить масу норм, які необхідно виконувати. По-четверте, це сфера, у якій чеський уряд не має наміру боротися з гравцями, що мають міцні ідентичності, глибокі кишені і значні організаційні можливості, які вони успадкували від колишнього правопорядку і мають намір захистити від можливої загрози з боку ЄС [11].

Після 1990 р. процес творення політики регіонального розвитку в Словаччині може бути розділений на три етапи: перший — початок 1990-х може бути охарактеризований як період вирішення найболючіших проблем тих регіонів, які зазнали найбільшого впливу від переходу від планової до ринкової економіки; другий — після 1998 р. — підготовка до вступу в ЄС. Системний підхід до регіонального розвитку виник лише після того як уряд, обраний у 1998 р., почав працювати і були сформульовані більш реальні перспективи членства в ЄС; третій – власне постінтеграційний період – після вступу до ЄС і НАТО у 2004 році і початок впровадження якісно нової моделі регіонального розвитку [3].

Хронологія ж ключових кроків на шляху створення сучасної регіональної політики в Чеській Республіці є наступною: 1) 1990-1993 рр. – демонтаж центрального планування і відмова від прийняття відповідальних

за регіональне планування, запровадження основних Актів про регіональну політику та про принципи регіональної економічної політики, що окреслювали чеську регіональну політику та розвиток ринкової економіки; 2) 1994-1998 рр. – ЄС започатковує програму транскордонного співробітництва між Чехією, Австрією і Німеччиною; сформовано міністерство регіонального розвитку Чехії та початок використання Принципів регіональної політики як тимчасового заходу, до прийняття відповідного законодавства; Евростат і Статистичне управління Чехії домовилися про створення 8 єврорегіонів «NUTS II» з 14 старих областей. Кожен з єврорегіонів мав своє Управління та Моніторинговий комітет; 3) 2000-2004 рр. – прийняття конституційного Акту про формування регіонів, що створює 14 регіональних урядів; 4) з 2004 року – опублікована Національна стратегія розвитку Чеської Республіки, що підкреслювала значення ресурсів із структурних фондів ЄС [17].

Складність трансформаційного процесу привела творців нової регіональної політики до висновку, що для початку потрібно дати відповідь на деякі елементарні питання: чи справді необхідно впроваджувати активну регіональну політику на етапі трансформації економіки, і на якому рівні найкраще можна вирішувати регіональні проблеми (центральної чи субнаціональної) [4, 109-126].

У Словаччині (площа 49 034 кв.км, чисельність населення 5, 5 мільйонів, густота населення 109,7 жителів/кв.км) відчувалася велика різниця між окремими регіонами. Регіональна диференційованість обумовлена географічно, історично, культурно, політично; економічним та демографічним розвитком, етнічним складом, віросповіданням, давніми культурними та адміністративними центрами. На неї дуже впливали цілеспрямовані втручання держави у діяльність регіонів (особливо до 1989 року), рівень урбанізації та індустріалізації, рівень освіти, соціальної сфери, економічна потужність.

Демократія, яка ставала все міцнішою, вимагала децентралізації державного управління, тобто передачі більшої частини повноважень з центрів на місця; вимагала здійснення адміністративно-територіальних реформ для пошуку найоптимальніших структур влади, розвитку місцевого самоврядування та створення системи горизонтальних зв'язків між регіонами [1, 271-293].

Паралельно з послідовними економічними перетвореннями та децентралізацією державного управління у Словаччині були зроблені виважені і, в той же час, рішучі кроки щодо підготовки та запровадження нового законодавства з регулювання регіональних відносин. У 2003 році було прийнято остаточне рішення про децентралізацію і проведення територіальної реформи. Найбільш важливим документом у сфері регіональної політики протягом перших років трансформації була Резолюція Уряду № 390/1991 «Про Принципи регіональної економічної політики». Регіональна політика була визначена поруч з макроекономічною і галузевою (секторальною) як специфічна форма економічної політики. По-вертикалі регіональна політика підтримувалась з метою взаємної координації діяльності органів місцевого самоврядування, територіальних і центральних органів державного управління. По-горизонталі вона була необхідною для територіальної координації політики в окремих галузях [4, 109-126].

Одним з ключових принципів регіональної політики було те, що цен-

тральні органи, використовуючи економічні важелі, створювали умови для розвитку муніципалітетів, які мали функціонувати здебільшого за рахунок власних ресурсів. Передбачалось, що заходи регіональної політики будуть упроваджуватись за рахунок ринкових механізмів.

Після зміни політичного представництва в результаті виборів 1998 р. перспективи Словаччини щодо членства в ЄС також змінилися на краще. У березні 2001 р. Словаччина розпочала переговори щодо вступу в ЄС по 21-му «розділу *Acquis Communautaire*», що носив назву «Регіональна політика і координація структурних механізмів». Після скандалу про присвоєння посадовцями Словаччини коштів ЄС, переговори були надзвичайно складними. Стурбованість щодо здатності Словаччини відповідним чином адмініструвати грошові кошти проходила червоною ниткою через увесь процес переговорів. Словаччина зіткнулась з проблемою переконання представників ЄС, що фонди ЄС, які Словацька Республіка отримає після вступу, будуть використовуватись за призначенням. Згідно з матеріалами звіту, який опублікувала Європейська Комісія у 2005 р., Словаччина показала незначний прогрес у створенні міцних структур для використання фондів ЄС після набуття повноправного членства. У звіті Словаччина отримала добру оцінку за прийняття декількох законів (включаючи Закон про підтримку регіонального розвитку), прийняття Національного плану регіонального розвитку, створення Агенції з питань упровадження заходів регіонального розвитку та інші дії [5, 91-120].

Станом на 1 січня 2004 р. у країні були законодавчо здійснені широкомасштабні зміни устрою та організації місцевого державного управління. Понад 400 повноважень державного управління були передані населеним пунктам та вищим територіальним одиницям з метою підвищити ефективність та якість управління в державі. Інтегроване місцеве державне управління було ліквідоване, зникли обласні адміністрації; їм на зміну прийшли крайові та районні адміністрації у відомчому підпорядкуванні Міністерству внутрішніх справ. Одночасно законодавчо у відомчому підпорядкуванні інших міністерств були створені самостійні органи спеціалізованого місцевого державного управління із специфічними назвами і специфічними територіальними сферами діяльності [6, 461-488].

Останні статистичні дослідження підтверджували, що у Словаччині й надалі залишається ситуація більш заможного Заходу та біднішого Сходу. Говорячи про західну Словаччину, часто згадується «золотий трикутник» Братислава – Нітра – Трнава. Це відповідає актуальній загальноєвропейській концепції розвитку, яку називають «Червоний спрут». Специфікою Словаччини є вигідне розташування для включення до природних транскордонних агломерацій. У південно-західній частині СР йдеться про область Відень – Братислава – Дьор; на півночі це Сілезія – Острава – Жиліна – Мартін; на сході Кошице – Пряшів з виходом на Західну Україну та північний схід Угорщини [2, 453-469].

Для зниження рівня економічних і соціальних асиметрій у Словаччині використовувалися, головним чином, Європейські інструменти, так звані структуральні фонди та Європейський фонд з розвитку провінції. Наступними інструментами виступали гранти Уряду в регіонах з високим рівнем

безробіття. У Чехії прагнення Вацлава Клауса все контролювати з єдиного центру довгий час заважало навіть чисто формальному створенню провідників регіональної політики, і довгий час давало ЄС привід для критики. Коли ж уряд Клауса, нарешті, погодився змінити регіональну політику, він намагався збільшити число таких регіональних органів влади. Уряд Клауса не проявляв особливого ентузіазму в передачі влади регіональним структурам, незважаючи на всі заклики Європейської комісії. Сформована патова ситуація ґрунтувалася на складному внутрішньому балансі влади. Вона була змінена не відразу, але багато в чому завдяки ЄС. У січні 1996 року Чехія подала заявку на членство в ЄС, і Європейська Комісія розпочала процес оцінки готовності Чехії до вступу. Відповідь її була така: «зараз Чехія не має регіональної політики. Рішення про регіональний розвиток приймаються за галузевим принципом на національному рівні». Комісія звернула увагу на те, що в Чехії створено Міністерство регіонального розвитку. У той же час вона зазначила, що міністерство має обмежені фінансові можливості, і «чеській владі все ще необхідно провести важливі реформи ... фінансові ресурси регіонів повинні бути збільшені, і створені інструменти для їх використання ...» і т.д. [16].

Відповідь Єврокомісії ініціювала нову дискусію про необхідність нової регіональної політики. Міністерство регіонального розвитку вважало себе цілком відповідальним органом, але в кабінеті Клауса воно мало слабкий голос. Фактично деякі з найбільш цікавих ініціатив народилися поза урядом. В основному їх розвивали ті люди, які вже встигли попрацювати в фондах ЄС, типу «Phare». Єврокомісія почала шукати партнерів в Чехії. Першим з них стало Міністерство регіонального розвитку, другим – Міністерство праці та соціальної політики. Вони організували підрозділ програми «Phare» на чолі з Євою Пішовою і Національний тренінговий фонд (НТФ). В основному через явне небажання Вацлава Клауса ділитися владою з регіонами делегація Євросоюзу вела підготовчі програми для проведення адміністративної реформи через ці організації [18].

Вирішальні зміни відбулися в 1997 році, коли вибухнув корупційний скандал, пов'язаний з партнерами Клауса по правлячій коаліції. Всього за шість місяців, до квітня 1998 року, уряду Йозефа Тодоровського вдалося розблокувати процес адміністративної реформи, формування нової регіональної політики і відкрити шлях майбутнім реформам. Соціал-демократичний уряд Мілоша Земана, утворений після виборів 1998 року, вирішив, нарешті, почати змістовний діалог з Комісією. Його найважливішим кроком у питанні регіональної політики і територіальної реформи стало призначення нового заступника міністра внутрішніх справ – Івонн Стречкової, відповідальної за проведення адміністративної реформи і проведення територіальної реформи. Новий уряд прийняв «Принципи урядової регіональної політики». Цей документ відобразив принципи регіональної політики ЄС і визначив два типи проблемних регіонів: економічно слабкі регіони та структурно слабкі регіони. Їх визначення було погоджено з нормами ЄС: структурно слабкі регіони мали високу концентрацію промисловості, високий рівень урбанізації і безробіття. Економічно слабкі регіони поєднували переважно сільські області з низьким рівнем урбанізації та економічного розвитку [15].

В очах Комісії це був реальний прогрес. Делегація Комісії розпочала пілотний проект за програмою «Phare» в Північній Богемії. У цьому проекті брали участь як представники уряду, так і регіонів з муніципалітетами. До створення об'єднань територій (проведення територіальної реформи) в січні 2000, цими регіональними діями були в основному мери міст і представники регіональних агентств розвитку, незалежних агентств, які користувалися фінансовою підтримкою «Phare». У 1999 році регіональні діячі сформували спеціальні регіональні координаційні комітети, до яких увійшли представники державної адміністрації. Ці комітети фактично стали інформаційними урядами на субнаціональному рівні. Зі створенням територіальних об'єднань вищого рівня в 2000 році і наступних регіональних виборів регіони ввели ці координаційні комітети в свої адміністративні структури. Ось так завдяки тиску Європейської Комісії, фінансової допомоги «Phare», прихованій підтримці конституції країни і зміни уряду для регіональної політики Чехії настали кращі часи [12].

Хоча в цьому короткому нарисі і не підкреслюється вирішальна роль європейських норм, ми можемо встановити ті найважливіші з них, які ЄС дав країнам-кандидатам. По-перше, ЄС встановив, що країни повинні мати регіональні інститути, які мають право формулювати цілі регіональної політики. Коли ж уряд блокує створення таких інститутів, Комісія здійснює тиск на нього і ініціює створення неформальних інститутів (регіональних комітетів). По-друге, ЄС виступає за координацію регіональної політики між центральним урядом і регіональними органами влади. По-третє, ЄС розуміє регіональну політику не як механізм перерозподілу ресурсів, а як інструмент створення робочих місць і розвитку інвестиційних ініціатив [8].

У процесі вироблення регіональної політики розвитку Румунії спостерігаються певні протиріччя. Так, система державного управління цієї країни характеризується достатньо високим ступенем централізації, разом із тим, політика регіонального розвитку формується «знизу догори». Василь Куйбіда та інші зазначають, що румунська модель регіонального розвитку лишається дуже централізованою, проте регіональні диспропорції майже відсутні. Дослідники пояснюють цей факт розташуванням найрозвинутішого румунського м. Бухарест у депресивному регіоні [15].

Визначаючи базові цілі політики регіонального розвитку Румунії, особливо акцентуємо на зменшенні чинних регіональних дисбалансів, підготовці інституційної системи для забезпечення її відповідності критеріям інтеграції у структури Європейського Союзу та доступу до структурних фондів і Фонду згуртування Європейського Союзу, узгодженні секторних заходів уряду та політики на рівні регіонів шляхом стимулювання ініціатив та забезпечення належного обліку місцевих та регіональних ресурсів, стимулюванні міжрегіональної співпраці, як внутрішньої, так і міжнародної, а також транскордонної співпраці, у тому числі в рамках Єврорегіонів, та участі регіонів, що розвиваються, в європейських організаціях та структурах.

Іншою характерною особливістю є те, що Румунія має досить розгалужену систему структур та інституцій, що відповідають за регіональний розвиток. У Румунії проекти стратегій і програм регіонального розвитку розробляються агентствами регіонального розвитку та пропонуються на

розгляд радам із регіонального розвитку, які після ретельного вивчення передають їх до Національної агенції з регіонального розвитку (НАРР). НАРР збирає стратегії та програми усіх регіонів і подає їх до Міністерства регіонального розвитку (до 2000 р. Національній раді з регіонального розвитку), після чого вони затверджуються прем'єр-міністром [15]. Слід зазначити, що повноваження та функції чітко розмежовані між вищезазначеними структурами.

Фінансування регіонального розвитку у Румунії здійснюється через систему Національного та територіальних фондів регіонального розвитку. Так, програми регіонального розвитку фінансуються з Фондів регіонального розвитку, а їх адміністрування здійснює Агентство регіонального розвитку. Фонд формується щороку за рахунок асигнувань з Національного фонду регіонального розвитку; внесків із місцевих та окружних бюджетів у межах, затверджених місцевими та окружними радами залежно від обставин, та фінансових джерел, залучених з приватного сектора, від банків, іноземних інвесторів, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій [10].

Щорічно з державного бюджету окремою позицією виділяються кошти для потреб політики регіонального розвитку, управління якими здійснює Національний фонд регіонального розвитку. Окрім коштів державного бюджету, Національний фонд може також залучати інші внутрішні та міжнародні джерела фінансування, зокрема постійну фінансову допомогу з боку Європейського Союзу в рамках програми «Phare»; кошти фондів структурного типу, що виділяються Румунії Європейським Союзом; безповоротну фінансову допомогу з боку деяких урядів, міжнародних організацій та банків, та інші фінансові ресурси з фондів, що є в розпорядженні уряду [9, 29-36].

Дослідження досвіду формування інституційної та законодавчої бази місцевого розвитку Румунії є актуальним з огляду на можливість його адаптованого використання в Україні. Незважаючи на історично сформований централізований підхід до державного управління, у Румунії спостерігається тенденція до поступової децентралізації функцій державного управління. Ця тенденція сприяє розбудові регіонів цих країн і підвищенню ефективності управління ними. На наш погляд, румунський досвід формування розгалуженої інституційної структури забезпечення місцевого економічного розвитку, розмежування повноважень між національними і регіональними структурами, що забезпечують розвиток регіонів, розробки стратегічних напрямів і політики регіонального розвитку доцільно зважувати та брати до уваги у процесі реформування територіального устрою, розвитку бюджетно-фінансової системи і формування політики регіонального розвитку.

Отже, підсумовуючи, можна сказати, що питання трансформації процесу регіональної політики та оптимізації адміністративно-територіального устрою є складним і потребує часу не тільки в Україні, але й у країнах, що вже є членами ЄС – Чехія, Словаччина, Румунія. Успішність цих процесів залежала від усілякого сприяння з боку держави; послідовності впровадження оптимізації адміністративно-територіального устрою держави; та головне від внутрішнього усвідомлення громадськістю необхідності таких процесів і дотримання субсидіарності, тобто принципу, за яким керівна складова су-

спільства (наприклад, держава) повинна виконувати лише ті завдання, які не в змозі виконати підпорядкований їй орган.

Стратегія і тактика проведення реформ у ЧР та СР для різних періодів та в умовах різних владних урядових коаліцій залишає широке поле для досліджень і аналізу, у тому числі і з метою використання в Україні. Однак головним уроком для України є і залишається досвід цих країн саме у жорсткому збереженні принципів наперед розробленої концепції децентралізації влади і системних реформ [3, 493-510].

На підставі аналізу досвіду Чеської Республіки та Словаччини і його відповідності європейській регіональній політиці, можемо сформулювати наступні рекомендації щодо покращання спроможності і виконання вимог європейської регіональної політики і вдосконалення регіонального розвитку, а саме:

- повна децентралізація державного управління, включаючи покращання фінансового стану субнаціонального самоврядування. Децентралізація і субсидіарність є одними з принципів регіональної політики Європейського Союзу. Це означає розподіл повноважень між різними рівнями державного управління, центральним урядом і субнаціональними територіальним самоврядуванням. Досвід ЧР і СР доводить той факт, що поки не проведено повномасштабну децентралізацію, здатність територіальних урядів до розвитку відповідних територій є обмеженою. Недостатньо передати лише повноваження, необхідно забезпечити відповідний рівень фінансової автономії з метою створювати і використовувати результативні інструменти регіонального розвитку на найнижчому рівні державного управління;

- повне запровадження партисипативного планування на всіх територіальних рівнях;

- планування і програмування не повинно проходити у певних часових рамках, а пройти широке публічне і експертне обговорення;

- визначення пріоритетів у програмуванні. Було доведено, що поспішне і нечітке визначення пріоритетів призводить до марного витрачання ресурсів (людських і фінансових) у процесі імплементації програм;

- заходи і механізми державної регіональної політики повинні бути чітко визначені разом з механізмами їх моніторингу та оцінки впливу. З метою забезпечення ефективного використання виділених на регіональний розвиток коштів необхідно чітко визначити відповідні інструменти;

- необхідно чітко розподілити завдання і сфери відповідальності серед усіх стейкхолдерів регіонального розвитку;

- необхідно створити комунікаційні канали між стейкхолдерами і надати допомогу їх функціонуванню. Хороші комунікаційні канали в обох напрямках — ключ до відповідного і ефективного вироблення і реалізації регіональної політики.

Організаційний, переговорний, законодавчий та інституційний досвід ЧР та СР на шляху інтеграції в ЄС є надзвичайно корисним для України з огляду на схожі історично-цивілізаційні, внутрішньо- та зовнішньополітичні трансформаційні проблеми. Для передачі цього досвіду доцільним є отримання консультативно-технічної допомоги з боку цих країн із залученням до цієї роботи фахівців і політиків, які були безпосередньо залучені в

процесі підготовки країни до вступу в Євросоюз. Зокрема, в організаційно-му плані викликають інтерес напрацьовані механізми координації взаємодії та розподілу повноважень між різними гілками влади, центральними та місцевими органами у сфері євроінтеграції, методи ведення переговорного процесу щодо вступу країни в ЄС.

На окрему увагу заслуговують здійснені в СР заходи, спрямовані на оптимізацію та прискорення законотворчого процесу в контексті гармонізації національного законодавства з правовими нормами Євросоюзу. Доцільним є також вивчення словацького досвіду щодо кардинального покращення інвестиційного та інноваційного клімату в країні, умов ведення бізнесу, здійснення структурних економічних реформ, а також регіонального розвитку за активного використання фінансової та технічної допомоги ЄС. Практичний інтерес для України може становити й досвід Словаччини стосовно підготовки державних службовців, залучених у рамках інтеграційного процесу, а також здійснення інформаційної стратегії з підготовки населення до вступу СР у Євросоюз.

Таким чином, регіональна політика країн ЄС найбільш яскраво демонструє характерні риси підходу Співтовариства до формування напрямів своєї політики, її оперативність і гнучкість. Виходячи з цього, інноваційність підходів до регіонального розвитку в Україні має ґрунтуватися на використанні каталізаторів регіонального розвитку; мотивації регіонів до саморозвитку, диверсифікації сфер економічної активності; подоланні патерналістських очікувань. З огляду на створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, до пріоритетів державної регіональної політики слід віднести: державну підтримку реалізації стратегій регіонального розвитку, зорієнтованих на активізацію кожного регіону у співробітництві з регіонами країн-членів ЄС; розширення повноважень місцевих органів влади щодо визначення та фінансування спільних міжнародних проєктів; більш активне залучення місцевих органів влади до формування зовнішньоекономічної політики через розроблення та реалізацію програмних документів у сфері міжнародного співробітництва; налагодження дієвих комунікативних зв'язків на рівні «регіони України – регіони ЄС».

Література:

- Kling, J. *Régiófejlesztési politika és közigazgatás / Regional policy and regional development*. In: Fazekas J. and Hunčík P. Eds. *Magyarok Szlovákiában (1989–2004) / Hungarians in Slovakia (1989–2004)*. Forum Minority Research Institute, Samorin. pp. 271-293.
- Kling, J. *Regional Policy*. In: Kollár, M. and Mesežnikov, G. Eds. *Slovakia 2004. A Global Report on the State of Society*. Institute for Public Affairs, Bratislava. pp. 453-469.
- Kling, J. *Regionálna politika / Regional policy*. In: Kollár, M. and Mesežnikov, G. Eds. *Slovensko 2005. Súhrnná správa o stave spoločnosti II*. Institute for Public Affairs, Bratislava. pp. 493-510.
- Kling, J. *Regionálna politika a regionálny vývoj / Regional policy and development at regional level*. In: Kollár, M. and Mesežnikov, G. Eds. *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti II*. Institute for Public Affairs, Brati-

- slava. pp. 109-126.
- Kling, J. *Regionálne súvislosti reformy verejnej správy / Regional context of public administration reform*. In: Mesežnikov, G. and Nižňanský, V. Eds. Slovensko 2005. Reforma verejnej správy na Slovensku 1998–2005. Súvislosti, aktéri, voľby / Public administration reform in Slovakia 1998–2005. Context, actors, elections. Institute for Public Affairs, Bratislava. pp. 91-120.
- Kollár, M., Mesežnikov, G. and Bútora, M. *Regionálna hospodárska politika / Regional economic policy*. Slovensko 2005. Súhrnná správa o stave spoločnosti. IVO, Bratislava. pp. 461-488.
- Korec, P. *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989–2004. Identifikácia menej rozvinutých regiónov Slovenska / Regional Development of Slovakia in 1989–2004. Identification of least developed regions of Slovakia*. Geografika Bratislava. V.Ed. 228 p.
- Pilát J., Valentovič M. *Decentralizácia na Slovensku. Bilancia nekonečného príbehu (1995–2005) / Decentralization in Slovakia. Review of the neverending story (1995–2005)*. Úrad Vlády SR. Bratislava. 432 p.
- Василенко О.В. *Світовий досвід формування інвестиційних ресурсів місцевих бюджетів* / О. В. Василенко // Держава та регіони. – 2012. – № 2. – С. 29–36.
- Годме П.М. *Финансовое право* / П. М. Годме. – М.: Прогресс, 2008. – 423 с.
- Гоуле Рафаел. *Европейская региональная политика: источник вдохновения для стран, которые не входят в ЕС? Применение принципов и обмен опытом* / Office of the Official Publications of the european Union, 2009. – 16 с.
- Діта Харанзова. *Досвід приєднання до ЄС Чеської Республіки* / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://gurt.org.ua/news/events/35182/bull/>
- Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/international/external_uk.pdf
- Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку: монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В.С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 8. Транскордонне співробітництво / відп. ред. Н. А. Мікула. – 2013. – 372 с.
- Куйбіда В. *Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід* / Василь Куйбіда, Анатолій Ткачук, Тетяна Забуковець-Ковачич. – К.: Леста, 2010. – 224 с.
- Наши соседи: панорама региональных программ и проектов в странах Восточной Европы / Европейская Комиссия, Бюро сотрудничества Europe Aid. – Брюссель, 2010. – 56 с.
- Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Концепт регіоналізму у сучасній термінопрактиці / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <https://history.vn.ua/book/regionalna/index.html>
- Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право: Науковий збірник / Ред. Лендбел М., Ліхтей І., Стряпко А. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. – 272 с.

Особливості міжетнічної комунікації в умовах інформаційного суспільства / Paricularități ale comunicării interetnice în condițiile societății informaționale (studiu de caz: Ucraina și România)

Наталія Нечаєва-Юрійчук / Nataliya NECHAYEVA-YURIYCHUK¹

Peculiarities of Interethnic Communication in Information Society.

The author makes an attempt to analyze the essence of the term “information society”. The special attention is paid to the role of Japanese scientists, for example Masuda, in formation of theoretical approaches to the term. The author also suggests her own definition of the term “interethnic communication”, making the ascent to the role of innovative technologies in formation of the basement of contemporary interethnic interaction. The separate stereotypes of mutual perception which could be find in contemporary Ukrainian-Romanian relations, reaction of Romanian side to the new Law “About Education” in Ukraine are given as the examples.

Paricularități ale comunicării interetnice în condițiile societății informaționale (studiu de caz: Ucraina și România). În articolul său autorul încearcă să analizeze esența și conținutul termenului «societate informațională». În același timp, o atenție deosebită se acordă locului și rolului oamenilor de știință japonezi, în special lui Y. Masudy, în formarea abordărilor teoretice ale acestui termen. De asemenea, autorul propune o definire proprie comunicării interetnice, cu accent pe rolul tehnologiilor inovatoare în modelarea fundamentelor interacțiunii interetnice moderne. În articol, se dau exemple unde sunt subliniate unele stereotipuri de percepție reciprocă existente în relațiile ucraineano-române actuale, reacția părții române la noua lege „Cu privire la educație” în Ucraina.

Keywords: *information society, interethnic communication, Ukrainian-Romanian relations, Chernivtsi oblast', stereotype.*

Cuvinte cheie: *societate informațională, comunicare interetnică, relațiile ucraineano-române, regiunea Cernăuți, stereotip.*

Хто володіє інформацією, той володіє світом
В.Черчілль

Від моменту появи на Землі людини і, певно, до останньої миті існування людства інформація відігравала й продовжуватиме відігравати особливу роль у створенні та руйнуванні зв'язків як між окремими особистостями, так і між народами й державами в цілому. Звернення до історії лише підтверджує тезу про те, що інформація є фундаментом формування/руйнування комунікативних та інших зв'язків між політичними акторами.

¹ Нечаєва-Юрійчук Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича. Natalia Nechaeva-Yurychuk - PhD, conf. univ. la Catedra de Științe Politice și Administrație Publică a Universității Naționale "Iurii Fedkovich" din Cernăuți.

2018 рік – рік ювілейний для багатьох держав і народів. Спільною подією, яку, однак, неможливо обминути увагою, є 100-річчя завершення Першої світової війни, відомої сучасникам як Велика війна, що змінила вектор розвитку не лише Європи, але й світу в цілому. Наукова література сповнена різноманітних розробок та теорій щодо наслідків світової війни 2014-2018 років, однак одним із найбільш актуальних, з позиції наших наукових пошуків, є глобалізаційні процеси та тенденції, що стали основою буття для переважної більшості народів та країн у XX – на початку XXI століть. У даному контексті розглядаємо глобалізацію як фундаментальний наслідок світової війни, виявами якого стали значні людські втрати, економічні руйнування, схожі тенденції політичного та соціально-економічного розвитку в країнах-переможцях та країнах, що зазнали поразки в війні, а також подальше активне використання технічних новинок, зокрема в галузі комунікацій та інформації (телеграф, телефон, фотографія, телебачення тощо) практично в усьому світі.

Активний розвиток технологій та їхнє подальше застосування в різних сферах людської діяльності спричинили переворот в інформаційній сфері, яка сьогодні, з позицій XX століття, нагадує фантастичні описи відомих письменників, зокрема Г. Веллса, А. Кларка, А. Азімова, Р. Хайнлайна тощо².

Упродовж останніх десятиліть спостерігаємо активні зміни парадигм спілкування й комунікації, де швидкість поширення інформації – це часто визначник її актуальності. Метою нашої наукової розвідки є з'ясування особливостей міжетнічної комунікації в умовах інформаційного суспільства на прикладі українсько-румунських відносин. Досягнення поставленої мети потребує визначення інформаційного суспільства та змісту міжетнічної комунікації, що вимагає від автора звернення до основ теорії інформаційного суспільства та формулювання власного визначення його суті та змісту міжетнічної комунікації.

Власне, сам термін “інформаційне суспільство” й досі немає єдиного загальноприйнятого визначення. Аналіз різноманітних концепцій та теорій вказує на те, що кожен автор має власні підходи до розуміння сутності “інформаційного суспільства”, акцентуючи при цьому або на інформаційній складовій (у першу чергу пов'язані з тлумаченням самого терміна “інформація”), або ж на ролі та значенні інформації для сучасності.

Поняття “інформаційне суспільство” почало активно використовуватися в науковій лексиці, починаючи з 1960-х років, завдяки американському економісту Ф. Махлупу та професору Токійського технологічного університету Ю. Хаяші³. Наступні науковці спробували поєднати інформаційну та технологічну складові процесу, розглянути процес становлення інформаційного суспільства з різних позицій, що значною мірою вплинуло не лише на теоретичні міркування, але й на практичну реалізацію даного процесу.

² *Що передбачили фантасти [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <https://ukr.segodnya.ua/lifestyle/fun/chto-predskazali-fantasy-531086.html>

³ Литвак Н.В. *К вопросу о классификации концепций информационного общества* / Н.Литвак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecsocman.hse.ru/data/2011/02/04/1214886001/Litvak_01.pdf

Серед країн, які зробили великий внесок у розбудову теорії й практики інформаційного суспільства, вважаємо за необхідне звернути увагу на Японію, поразка якої в Другій світовій війні змусила уряд по-новому оцінити ситуацію в країні. І технічно, й економічно Японія на той час значно відставала від провідних країн світу, у першу чергу США. Вивести країну на перші ролі в світовій політиці було можливо лише завдяки потужному стрибку, який Японія, ще донедавно мілітарна, здійснила в другій половині ХХ століття. Запровадження інновацій у всіх сферах виробництва та життєдіяльності суспільства, проведення економічних реформ стали фундаментом, на якому Японія вибудувала нове – інформаційне – суспільство. Тож не дивно, що саме ця країна в середині 1950-х років стала однією з таких, що започаткували процес концептуального обґрунтування теорії інформаційного суспільства в сучасному трактуванні даного терміна.

Одним із фундаторів концепції інформаційного суспільства став японський професор Й. Масуда, чия праця “Комп’ютопія” побачила світ у колективній монографії “Інформаційна технологічна революція” 1966 року видання⁴. Оригінальність підходу Й. Масуди полягає в тому, що він намагається осмислити “майбутню еволюцію соціуму”, де комп’ютерна технологія, “з її фундаментальною функцією заміщати або посилювати розумову працю людини” буде основою нового суспільства⁵. На думку науковця, активне використання новітніх технологій сприятиме розвитку масового виробництва “когнітивної, систематизованої інформації, технології та знання”⁶. Власне, сама концепція автора – своєрідна утопія. Його “Комп’ютопія” – це суспільство, яке апріорі передбачає свободу рішень, рівні можливості тощо і яке в перспективі може досягти ідеалу. Однак подальший розвиток комп’ютерних технологій доводить, що сучасні суспільства, які активно впроваджують технологічні інновації в життя, з одного боку, досягають певного рівня успіху, проте з іншого – зіштовхуються з новими викликами й проблемами, невідомими раніше, але такими, що призводять, у тому числі, й до зростання надконтролю над особистістю, втрати індивідуальної свободи, посилення залежності від суспільної думки тощо.

На нашу думку, безсумнівним здобутком Японії стало те, що саме тут уперше на державному рівні було втілено ідею комп’ютеризації суспільного, й не тільки, життя. Розуміння важливості зміни підходів в організації державного управління, основних стратегічних цілей розвитку держави було реалізовано в Японії на початку 1970-х років, коли було впроваджено “План створення інформаційного суспільства – національна мета до 2000 року”, у розробці якого брав участь вже названий вище Й. Масуда⁷. На рівні Європейського Союзу подібні кроки були здійснені на початку 1990-х років у

⁴ Мукомела І.В. *Ідея інформаційного суспільства в концептуальних розробках Й.Масуди* / І.Мукомела // Форум права. – 2014. - №3. – С.254.

⁵ Див.: Акулич М.М. *Менталитет, мировоззрение и общественное сознание как основы социальной модернизации* / М.Акулич // Вестник Тюменского государственного университета. – 2011. - №8. – С.177.

⁶ Див.: Там само.

⁷ Мукомела І.В. *Ідея інформаційного суспільства в концептуальних розробках Й.Масуди* / І.Мукомела // Форум права. – 2014. - №3. – С. 254.

відомій “Доповіді Бангеманна” – рекомендаціях для Європейської Ради “Європа і глобальне інформаційне суспільство”, у якому “інформаційне суспільство” було визначене, як соціум нового типу, що базується “на широкому використанні небачених раніше можливостей, що надають ІКТ [інформаційно-комунікаційні технології – Н.Н.-Ю.]”⁸. Уже в 2000 році Європейська Рада схвалила програму “Європа – інформаційне суспільство для всіх”, однією з цілей якої було перетворення ЄС на найбільш конкурентоспроможну та динамічну економіку, засновану на інноваціях та знаннях⁹. Усі країни-члени ЄС, у тому числі й Румунія, яка стала членом спільноти у 2007 році, стали на шлях інформатизації та інновацій, у першу чергу технологічних.

Щодо України, то тут процеси інформатизації та активне запровадження інноваційних технологій у всі сфери буття, починаючи від сфери державного управління та місцевого самоврядування, потребують більш тривалого часу. Однією з перших спроб змінити вектор розвитку українського суспільства було зроблено у 2007 з прийняттям Закону “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки”¹⁰. А в травні 2013 року Кабінетом Міністрів України було схвалено “Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні”, у якій чітко наголошувалося на основних стратегічних цілях розвитку інформаційного суспільства, це зокрема – „прискорення процесу розроблення та впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у державне управління, охорону здоров’я, культуру, освіту, науку, охорону навколишнього середовища, бізнес тощо; розвиток електронної економіки; забезпечення комп’ютерної та інформаційної грамотності громадян”¹¹ тощо.

На нашу думку, політичний вектор розвитку України у переддень Революції Гідності не забезпечував стовідсоткову реалізацію даної стратегії. Однак подальші події 2013 -2014 років, насамперед Революція Гідності, анексія Російською Федерацією АР Крим, активізація сепаратистських рухів та початок війни на східних кордонах України продемонстрували важливість інформаційної складової не лише в забезпеченні високого рівня життя окремого громадянина й суспільства в цілому в мирний час, а й у першу чергу в час агресії й військового протистояння.

Сучасна Україна, на думку автора, перебуває на шляху до побудови інформаційного суспільства, яке, відповідно до запропонованого у чинному законодавстві бачення, є суспільство, – „відкрите для всіх і спрямоване на розвиток”, у якому „кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та

⁸ *Європейський досвід нормативно-проектного забезпечення розвитку інформаційного суспільства: висновки для України. Аналітична доповідь.* – Київ: 2014. – С.5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Gnatyuk-59546.pdf>

⁹ Див.: *Європейський досвід нормативно-проектного забезпечення розвитку інформаційного суспільства: висновки для України. Аналітична доповідь.* – Київ: 2014. – С.5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Gnatyuk-59546.pdf>.

¹⁰ Закон України „Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-201 роки” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/537-16>

¹¹ Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні. Кабінет Міністрів; Розпорядження, Стратегія від 15.05.2013 №386-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>

знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізовувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя¹². Очевидно, що дане бачення інформаційного суспільства зорієнтоване на його позитивну інформаційну та комунікаційну складові, які витворюють фундамент для подальшого розвитку творчого, інтелектуального потенціалу як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Тож, на нашу думку, інформаційне суспільство – це суспільство, засноване на широкому впровадженні та використанні інноваційних технологій у всіх сферах життєдіяльності, метою чого є розвиток окремої особистості та суспільства в цілому, налагодження продуктивних комунікативних зв'язків між окремими особистостями, групами населення як по вертикалі, так і по горизонталі. Водночас вважаємо за доцільне наголосити, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та їх широке впровадження у щоденне життя має різнобічні наслідки, у тому числі, обмеження індивідуальної свободи, посилення віртуального сприйняття світу тощо, що є темою для окремої наукової розвідки.

Нині інформаційні технології перетворилися на основу щоденної комунікації як на побутовому рівні, так і на рівні державного значення, не кажучи вже про взаємодію ЗМІ з громадянами. Українське суспільство поступово інформатизується, таким чином формуючи свої запити на щоденну інформацію, систему послуг, формування сучасних механізмів комунікації з владою та ЗМІ. Усе це безумовно впливає і на характер міжетнічної комунікації, що особливо яскраво виявляється у кризові часи, коли наявне невдоволення однієї частини суспільства діями іншої. У такому випадку міжетнічні протиріччя загострюються, що відкриває можливості для маніпулювання свідомістю, формування (або відродження) стереотипів взаємного сприйняття та, відповідно, здобуття політичного капіталу тими, кого автор називає заробітчанами від політики.

Від проголошення незалежності й до сьогодні історія українсько-румунських відносин непроста. З одного боку – сповнена протиріч, а з іншого – спільних досягнень. Чимало науковців присвятили свою діяльність вивченню та аналізу українсько-румунських відносин як в історичному контексті, так і на сучасному етапі, як-от А. Круглашов, С. Гакман, М. Гуйтор та інші. Важливою складовою у формуванні об'єктивного уявлення про особливості українсько-румунської взаємодії є спільні конференції, які щороку організовуються різними установами та структурами як в Україні, так і в Румунії. На особливу увагу заслуговує щорічний міжнародний науковий симпозіум „Українсько-румунські відносини. Історія та сучасність”, що організовується Союзом українців Румунії. Завдяки активному використанню сучасних комунікаційних технологій науковці отримують дедалі ширші можливості для пошуку, обробки та поширення інформації. Чимало наукових видань можна знайти у світовій мережі інтернет, яка, до того ж, пропонує можливості хай і примітивного, але перекладу того, що може привабити не лише

¹² Закон України „Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-201 роки” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/537-16>

науковця, але й зацікавленого дослідника тих чи інших аспектів двосторонніх відносин.

З цього огляду міжетнічна комунікація сьогодні – особливий вид взаємодії між особистостями, особистістю та групою, групами населення, у якій елемент етнічного виходить на перший план і відіграє ключову роль у налагодженні / нівелюванні / руйнуванні ефективної взаємодії між представниками різних етнічних та національних спільнот. З огляду на те, що інноваційні технології увійшли в міжетнічну комунікацію сучасної людини як органічна її частина, специфіка комунікативної взаємодії на початку XXI століття дещо змінилася. Якщо наприкінці XIX – на початку XX століття йшлося про особисті контакти й головним чином безпосередню взаємодію між людьми або ж про переважно друковані засоби масової інформації, – насамперед газети, то сьогодні ми користуємося переважно електронними медіа, у першу чергу телебаченням та інтернетом. Відповідно, швидкість поширення інформації, її якість, візуалізація, вплив третьої сторони на формування стереотипів взаємного сприйняття значно посилюються, адже якщо раніше стереотипізація відбувалася на основі поєднання власного досвіду та узагальненого у фольклорі досвіду попередніх поколінь, то, починаючи з другої половини XX століття, даний процес зазнав змін. Поширення телебачення, а згодом й інтернет-зв'язку прискорило процес формування етнополітичних стереотипів, що було зумовлено поєднанням запропонованої суспільству картинки (образу) та словом політиків, інтелектуалів, так званих лідерів думок, які безпосередньо чи опосередковано стали джерелами формування нових стереотипів.

Нові виклики міжетнічній взаємодії на сучасному етапі породжують відповідну реакцію спільноти, яка досить часто ґрунтується на застарілих стереотипах взаємного сприйняття та стереотипізованому уявленні щодо її контексту. Як зазначив У. Ліппман у своїй праці „Громадська думка”, стереотипи „відіграють істотну роль у побудові ментального світу, до якого повинен пристосуватися розум [людини – Н.Н.-Ю.], що формується, і на який останній повинен реагувати”¹³. Що стосується етнічних стереотипів, то вони „складаються під впливом соціальних та політичних умов певних культурних факторів і слугують відображенням міжетнічних установок”¹⁴. Сформовані етнічні стереотипи відкладаються у соціальній пам'яті, що значно спрощує процес їхнього поширення серед наступних поколінь, що в контексті останніх подій в Україні набуває особливого значення. Недаремно німецький науковець, соціальний психолог К. Фідлер наголосив, що „соціальна пам'ять налаштовується на користь матеріалу, конгруентного очікуванням, коли здогадки чи ... задуми потрапляють під вплив процесу згадування...”¹⁵.

Варто відзначити, що і на території України, і на території Румунії проживає автохтонне румунське й українське населення. Відповідно, падін-

¹³ Ліппман У. *Общественное мнение* / У.Ліппман. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – С.107.

¹⁴ Цит. за: Кловун Н., Пилипчук С. *Анализ факторов, влияющих на формирование этнического самосознания личности* / Н.Кловун, С.Пилипчук // Психолінгвістика. – 2011. – Вип.8. – С.28-33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2011_8_6

¹⁵ *Перспективы социальной психологии* / Пер. с англ. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 175.

ня соціалістичної системи в Румунії та проголошення незалежності України стало своєрідним поштовхом у розвитку сучасного формату українсько-румунських відносин, які від самого початку новітньої доби склалися не просто, підґрунтям чого, на нашу думку, слугували заскоружлі етнополітичні стереотипи, у тому числі невдоволення зміною кордонів у XX столітті, що характерно в тій чи іншій мірі для обох сторін. Так, українські старожили північної частини Буковини вважають часи Австро-Угорської імперії золотими для краю, у той час як його входження до складу Румунського королівства у міжвоєнний період асоціюється у них із закриттям та заборонаю всього українського. Натомість для радикально налаштованих представників румунської спільноти краю входження Північної Буковини до складу СРСР у 1940 році виглядає несправедливим.

За роки незалежності відбулися зміни в національному складі населення жителів як України в цілому, так і Чернівецької області зокрема. Оскільки нас цікавлять особливості українсько-румунської міжетнічної взаємодії, то спробуємо проаналізувати відповідні цифри. У порівнянні з 1989 роком, згідно з даними останнього Всеукраїнського перепису населення 2001 року, у відсотках кількість українців склала 103,4%, румунів 114,2%, молдован 79,5%¹⁶. Отже, спостерігаємо зростання питомої ваги українців і, особливо, румунів на території Чернівецької області. У той же час кількість населення, що ідентифікує себе як молдовани, зменшується. 2001 рік зафіксував цифровий відповідник основних тенденцій змін етнічного складу населення регіону на початку XXI століття. Оскільки після цього офіційний перепис населення більше не проводився, порівняльний аналіз видається неможливим. Однак навіть цифри початку III тисячоліття змушують задуматися над можливими причинами та наслідками названих змін, які в подальшому знайшли свій вияв як на побутовому, так і на державному рівнях. Серед причин особливу роль відіграє зміна національної ідентичності, що „у середовищі румуномовної громади краю найбільш складно відбувається в середовищі молдовської та румунської національних груп”¹⁷. Останнє на рівні області знаходить свій вияв у заявах окремих лідерів румунської громади, які, перебуваючи під ідеологічним впливом радикальних румунських політиків, стверджують, що існує лише румунська нація, а молдовської нації не існує¹⁸.

Ще одним етнополітичним стереотипом, який безпосередньо впливає на особливості українсько-румунської комунікації, є звернення до

¹⁶ Про кількість на склад населення Чернівецької області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/chernivtsi/>

¹⁷ Гакман С., Нечаєва-Юрійчук Н. Конфліктний потенціал Чернівецької області в умовах українсько-російського протистояння / С.Гакман, Н.Нечаєва-Юрійчук // Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні. Збірка аналітичних матеріалів. Львів: Галицька видавнича спілка, 2015. – С.270.

¹⁸ Гакман С., Нечаєва-Юрійчук Н. Конфліктний потенціал Чернівецької області в умовах українсько-російського протистояння / С.Гакман, Н.Нечаєва-Юрійчук // Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні. Збірка аналітичних матеріалів. Львів: Галицька видавнича спілка, 2015. – С. 271.

мовної ситуації в краї. Непоодинокими є заяви окремих політичних лідерів румунської спільноти щодо недостатнього забезпечення їхньої можливості навчатися рідною мовою, що, на нашу думку, посиляться у зв'язку із прийняттям нового Закону про освіту у вересні 2017 року. Водночас серед представників української громади усталеним є стереотип щодо недостатнього володіння українською мовою представниками румунської громади в Україні, зокрема в Чернівецькій області. Обидві тези мають своє історичне підґрунтя, однак за останні десятиліття ситуація кардинально змінилася. Із здобуттям незалежності Україна створила належні умови щодо забезпечення права представників національних спільнот щодо навчання рідною мовою. Водночас у форматі міжетнічної комунікації представників української та румунської національних спільнот як на побутовому рівні, так і в навчанні, роботі тощо мовне питання поступово відходить на другий план. Вмотивовані у кар'єрному зростанні, у здобутті відповідної освіти в Україні молоді люди активно вивчають державну мову і володіють нею на належному рівні. Та подібні спрощені уявлення „про іншого” залишаються досить міцним фундаментом для нагромадження нових стереотипів, які не стільки віддзеркалюють сучасний стан українсько-румунських відносин у регіоні, скільки використовуються задля формування зручного для окремих політичних сил фону для їхньої діяльності.

Показовою, на нашу думку, стала реакція як українського, так і румунського суспільства на прийняття нового Закону про освіту в вересні 2017 року, яка значною мірою ґрунтувалася на спрощеному уявленні та історичних, етнополітичних стереотипах щодо ролі Української держави у забезпеченні прав національних спільнот і не тільки. Так, одразу після прийняття Закону, 8 вересня 2017 року, румунська спільнота Чернівецької області звернулася з відкритим листом до Президента України П. Порошенка, де наголошувалося на неконституційності статті 7 даного Закону¹⁹. Негативною була і реакція офіційної Румунії, яка висловила своє незадоволення прийнятим Законом і наголосила на необхідності збереження прав румунської меншини в Україні²⁰. Офіційними структурами обох держав були вжиті відповідні кроки для донесення своєї офіційної позиції іншій стороні.

У той же час реакція соціальних мереж була не тільки миттєвою – тут можна було знайти і передруки основних положень Закону, і коментарі офіційних осіб, включаючи депутатів, які голосували „за”, але й різносторонньою. Навіть першого погляду на стрічку новин восени 2017 року вистачало для розуміння того, що фейсбучна спільнота розділилася на тих хто „за”, тих, хто „проти”, і тих, хто не бажає брати участь в обговоренні даного Закону, зокрема його 7-ї статті. Так, наприклад, користувач із ніком „Ніко Дерго” написав: „Вражають неконституційність „усіх положень” стосовно мов на-

¹⁹ Румуни Чернівецької області просять Президента накладити вето на Закон „Про освіту” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acc.cv.ua/news/chernivtsi/rumuni-cherniveckoyi-oblasti-prosyat-prezidenta-naklasti-veto-na-zakon-pro-osvitu-6670>

²⁰ Польща, Румунія та Угорщина розкритикували новий закон про освіту в Україні через мовне питання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kurs.if.ua/news/polshcha_rumuniya_ta_ugorshchyna_rozkrytykuvaly_novy_zakon_pro_osvitu_v_ukraini_cherez_movne_pytannya_57700.html

ціональних меншин, відверта англізація”²¹. Натомість Peter Andryushchenko написав вітальний пост: „Закон „Про освіту” прийнято. Вітаю усіх українців з цим невеликим, але вкрай важливим кроком до зміни країни на краще”²².

Прийняття даного Закону стало своєрідним лакмусовим папірцем, який виявив слабкі місця міжетнічної взаємодії, особливості горизонтальної та вертикальної комунікації як між представниками різних національних спільнот, так і між державами, державами і спільнотами. Позитивом даного обговорення переваг та недоліків прийнятого Закону, на нашу думку, стало з’ясування позицій кожної із сторін, розуміння важливості та необхідності змін та налагодження конструктивного діалогу на всіх рівнях, усвідомлення миттєвості реакції суспільства на кроки влади в демократичній державі. Фактично, реакція і української, і румунської спільноти засвідчила глибокі трансформаційні процеси у поширенні та обміні інформацією, впливу останньої на особисту позицію громадянина держави, на його політичну поведінку та громадянську активність. Можна з упевненістю сказати, що процес формування інформаційного суспільства в Україні розпочався, і одним із яскравих його виявів стала міжетнічна комунікація, яка виявляє спільності та розбіжності в позиціях, змушує сторони до логічного їх обґрунтування, пошуку спільних точок дотику, усвідомленого ставлення до власного політичного вибору та налагодження зворотного зв’язку між громадою і владою. Підсумовуючи усе вищесказане, вважаємо за необхідне наголосити, що процес формування інформаційного суспільства – тривалий й далеко неоднозначний. Дослідники роблять наголос на його позитивах, однак воно не позбавлене й ряду недоліків, що потребує більш детального аналізу. На превеликий жаль, мусимо констатувати, що навіть у III тисячолітті історичні етнічні стереотипи продовжують модифікуватися та активно впливати як на особистісні відносини, так і на суспільно-політичні процеси у регіоні.

²¹ Ухвалення закону „Про освіту”: реакція соцмереж. Коментарі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/school/reform/57264/>

²² Ухвалення закону „Про освіту”: реакція соцмереж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/school/reform/57264/>

Транскордонне співробітництво України та Румунії: питання та пріоритети розвитку відносин (на прикладі Чернівецької області)

Colaborarea transfrontalieră între România și Ucraina: problemele existente și prioritățile dezvoltării acestora (studiu de caz: regiunea Cernăuți)

Мельничук Любов / Melnichuk LIUBOV¹

Cross-border cooperation between Ukraine and Romania: problem issues and the priorities of intergovernmental enhancement (the case of the Chernivtsi region). *The article analyzes the peculiarities of cross border cooperation between Ukraine and Romania on the case of the Chernivtsi region. The author emphasizes that the development and improvement of the geostrategic, economic, human and cultural potential of Ukrainian-Romanian cooperation is a fundamental factor in ensuring and strengthening the stability, security and cooperation in Europe on the basis of European democratic values. The issue of dual citizenship and the concept of "Great Romania" are investigated in the article. The author suggests ways to improve cooperation between the two states.*

Colaborarea transfrontalieră între România și Ucraina: problemele existente și prioritățile dezvoltării acestora (studiu de caz: regiunea Cernăuți). *În articol se analizează particularitățile cooperării transfrontaliere dintre Ucraina și România cu exemplul regiunii Cernăuți. Autoarea remarcă faptul că dezvoltarea și îmbunătățirea potențialului cooperării geostrategice, comerciale, economice, umane și culturale dintre Ucraina și România este un factor fundamental în asigurarea și consolidarea stabilității, securității și cooperării în Europa pe baza valorilor democrației europene. Totodată sunt analizate problemele privind dubla cetățenie, certificarea (problema pașapoartelor) și ideea „României Mari”. Autoarea propune modalități de îmbunătățire a cooperării între cele două state.*

Keywords: *Ukraine, Romania, cross border cooperation, interstate relations.*

Cuvinte cheie: *Ucraina, România, colaborare transfrontalieră, relații interstatuale.*

Україна – незалежна держава Європи, що прагне до різнобічного розвитку відносин добросусідства з Румунією як на двосторонньому рівні, так і в рамках міжнародних та регіональних структур. Інтерес до послідовної підтримки та висхідного розвитку українсько-румунського діалогу засвідчується невичерпними історичними, культурними та духовними зв'язками. Схожість стратегічних орієнтирів двох держав складає підґрунтя розбудови

¹ Мельничук Любов – кандидат політичних наук Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Melnichuk Liubov – Phd în științe politice, Universitatea Națională Iurii Fedkovici din Cernăuți.

і зміцнення співробітництва між Україною та Румунією.

Чернівецька область України – унікальний край, у якому поєднані історична доля Північної Буковини та частини Бессарабії, де віддавна співіснують і співпрацюють українці, румуни, молдовани, поляки, євреї, німці, росіяни та багато інших національних груп. Зі вступом Румунії до НАТО і ЄС в україно-румунських відносинах настав новий етап. Набуття членства в цих організаціях означало, що Румунія закрила тему територіальних претензій, і це питання більше не повинно фігурувати на порядку денному². Офіційний Бухарест шляхом налагодження відносин з Києвом підтримує права румунської меншини в Україні. У межах чинного законодавства України щодо національних меншин в області проводиться відповідна робота з метою створення належних умов для кожної етнічної спільноти щодо збереження, розвитку та примноження її національно-культурних традицій. У Чернівецькій області проживають представники близько 80 національностей і народностей. У національному складі населення Чернівецької області переважна більшість українці — 689,1 тис. осіб, або 75% від загальної кількості населення. Друге місце за чисельністю посідають румуни — 114,6 тис. осіб, або 12,5%, молдовани — 57,2 тис. осіб, або 7,3%³.

Державну незалежність України Румунія визнала 8 січня 1992 року, встановивши дипломатичні відносини 1 лютого 1992 року. 24 вересня 1992 року засновано Посольство України в Румунії. У грудні 2001 року відкрито Генеральне консульство України у Сучаві. Встановлення дипломатичних відносин зумовило трансформацію Генерального консульства Румунії у Києві в Посольство Румунії в Україні. У Чернівцях та Одесі функціонують Генеральні консульства Румунії.

Договно-правова база українсько-румунських відносин складає 43 договори, угоди та конвенції, з яких 3 – міждержавні, 16 – міжурядові, 24 – міжвідомчі. Завдяки їх дії врегульовуються двосторонні та багатосторонні зв'язки між Україною та Румунією у політичній, торговельно-економічній, науково-культурній, гуманітарній сфері та інших галузях співробітництва. 2 червня 1997 р. підписано договір «Про відносини добросусідства та співробітництва між Україною та Румунією», що стало початком динамічного розвитку двосторонніх відносин⁴.

У червні 1997 р. в румунському місті Констанца був підписаний Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією⁵, спрямований на вирішення прикордонних та похідних від них питань. У його 29 статтях викладено позиції та взаємні зобов'язання обох сторін стосовно одна одної.

Зокрема, у преамбулі сторони засудили «несправедливі акти тоталітарних і військово-диктаторських режимів, які в минулому негативно впли-

² А. Гавюк *Чорноморський вектор зовнішньої політики Румунії*, Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук, Чернівці, 2015, С. 7-17

³ *Румунський аспект в Чернівецькій області*. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://versii.cv.ua/sotsialni/rumunskiy-aspekt-v-chernivetskij-oblasti/4019.html>

⁴ *Договір про відносини добросусідства та співробітництва між Україною та Румунією 1997 р.* [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/642_003.

⁵ *Договір про відносини добросусідства та співробітництва між Україною та Румунією 1997 р.* [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/642_003.

вали на відносини між українським та румунським народами»⁶. При цьому сторони висловили переконання, що «ліквідація болючої спадщини минулого можлива лише шляхом розвитку відносин дружби і співробітництва між двома народами, які прагнуть до створення єдиної Європи»⁷.

Транскордонна співпраця

Розвиток та удосконалення потенціалу геостратегічного, торговельно-економічного, людського і культурного українсько-румунського співробітництва є фундаментальним чинником забезпечення та зміцнення стабільності, безпеки та співпраці у Європі на основі європейських демократичних цінностей.

Румунія посідає важливе місце у зовнішньополітичних інтересах України, що зумовлено суміжним кордоном (900 км), спільністю орієнтирів на євроінтеграцію. Специфікою транскордонного співробітництва між Україною та Румунією є те, що воно розгортається, з точки зору географії, на територіях охоплених інституціалізованими євро регіонами: Карпатський (Україна – Польща – Словаччина – Угорщина – Румунія), Нижній Дунай (Україна – Румунія – Молдова), Верхній Прут (Україна – Румунія – Молдова).

Зважаючи на входження десяти країн Центральної і Східної Європи до ЄС (восьми у 2004 р. та двох – у 2007р.), наявність євро регіонів на кордоні з Румунією впливає на рівень розвитку як українських прикордонних областей, так і всієї країни в цілому, а також однозначно є позитивним моментом, пов'язаним з ініціативами України щодо перспективного вступу до ЄС.

Транскордонне співробітництво відіграє провідну роль як фактор процесу європейської інтеграції і створення Європи без внутрішніх кордонів. Головною метою для всіх регіонів України, які беруть участь у прикордонній співпраці, є створення єдиного економічного простору для спільної діяльності національних підприємств та підприємств сусідніх держав, організація буферних зон на шляху переміщення виробничих ресурсів на внутрішні та зовнішні ринки, забезпечення стабілізації та зростання регіонів⁸.

За останні роки транскордонні економічні відносини між Румунією та Україною вийшли на новий рівень. Основна ідея – поступове перетворення кордонів із місця розподілу і суперництва між країнами на майданчик економічного співробітництва та розвитку. Зокрема, 25 березня 2015 р. в м. Чернівці було проведено I міжнародний економічний форум «Актуальні тенденції україно-румунської транскордонної співпраці» за підтримки Генерального консульства Румунії у Чернівцях, Клубу підприємців Буковини та Інституту демократизації та розвитку.

Важливою складовою розвитку прикордонної співпраці є сфера культури та науки. У Чернівецькій області створено сприятливі, а головне — рівноцінні умови для національно-культурного відродження та розвитку всіх національних культур. У населених пунктах області, де компактно про-

⁶ Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією 1997 р. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/642_003.

⁷ А. Гавюк *Чорноморський вектор зовнішньої політики Румунії*, Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук, Чернівці, 2015, С. 7-17

⁸ Н. Кухарська, *Організація та розвиток транскордонного співробітництва в євро регіоні Нижній Дунай*, Регіональна економіка, № 1, 2008, С. 13-23.

живають румуни, створюються колективи народної творчості, формуються бібліотечні фонди з видань національними мовами.

На даний час діють тринадцять національно-культурних товариств та об'єднань румунських національних громад, зокрема Християнсько-демократичний Альянс румунів України, Всеукраїнська науково-педагогічна Асоціація «Арон Пумнул», Румунська спільнота України, Товариство румунської культури ім. М. Емінеску, Культурно-спортивний клуб «Драгош-Воде», Медичне товариство «Ісідор Бодя», Ліга румунської молоді «Жунімя», Чернівецький обласний благодійний фонд культури «Дім румунської мови». Традиційними в області стали культурні заходи, приміром літературно-мистецькі вечори, присвячені черговій річниці від дня народження та від дня смерті М. Емінеску («Емінесціана»), румунський фестиваль весни «Мерцішор», заходи і поминальні панахиди за жертвами сталінських репресій, які проводяться в Герцаївському, Глибоцькому, Новоселицькому, Сторожинецькому районах та у м. Чернівці, участь самодіяльних фольклорних колективів області у фольклорному фестивалі «Буковинські зустрічі», який проводиться у Польщі, Румунії та Угорщині, традиційне румунське свято «Лімба ноастре чя ромине» («Наша рідна румунська мова»), проведення традиційного щорічного румунського фестивалю різдвяних звичаїв та колядок «Флоріле далбе».

В області функціонує Програма підтримки національно-культурних товариств та етнічних громад Чернівецької області.

Співпраця навчальних закладів та окремих людей у прикордонних регіонах неодмінно відіграє провідну роль у процесі розвитку міждержавних відносин. Між Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича та румунськими вищими навчальними закладами підписані двосторонні угоди, зокрема з Національним інститутом економічних досліджень ім. Костін К. Кіріцеску Румунської Академії Наук (13.05.2009, безстрокова угода), Сучавським університетом «Штефан чел Маре» (16.11.2001, безстрокова угода), Ботошанською теологічною Православною семінарією Св. Георгія (22.02.2007, безстрокова угода), Університетом «Бабеш-Бояй», м. Клуж-Напока (27.10.2003, 11.09. 2013, безстрокова угода), Ясським університетом «А. І. Куза» (17.11.2009, безстрокова угода), Західним університетом м. Тімішоари (26.11.2012-2015), Університетом м. Орадя (15.04.2013-2016), Університетом «Овідіус» м. Констанца (16.04.2013-2016), Університетом м. Бухарест (15.05.2013-2016), Університетом «Лучіан Блага» у м. Сібіу (20.12.2013, безстрокова угода).

Зазначена співпраця поглиблюється та розширюється у суспільно-політичному напрямі. Проблеми суспільного розвитку, політики та історії Румунії були та залишаються предметом наукових досліджень у Чернівецькому національному університеті впродовж останнього десятиліття. Румунська тематика постійно присутня також на конференціях, симпозіумах та інших наукових і ділових форумах.

Як результат, 7 травня 2015 року відбулося відкриття Центру румунських студій (ЦРС) при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича на факультеті історії, політології та міжнародних відносин. ЦРС є науковою організацією, яка об'єднує науковців різних галузей,

а саме: фахівців з міжнародних відносин, політологів, істориків, філософів, юристів, етнологів, економістів, які цікавляться румунською проблематикою, румуно-українськими та україно-румунськими стосунками з метою наукового, інформаційного обміну та координації дій науковців у цій сфері. ЦРС створено рішенням Вченої ради Чернівецького національного університету як його структурний науковий підрозділ.

Проведений аналіз розвитку транскордонного співробітництва в сфері культури, науки та дотримання прав національних меншин дає всі підстави стверджувати, що накопичений досвід додав взаєморозуміння у прагненнях сусідніх держав. Цілеспрямоване просування українських інтересів у рамках діяльності прикордонних регіонів дозволяє здійснювати конкретні поступові кроки у процесах європейської інтеграції та сприяє залученню України до світового політичного та економічного товариства.

Таким чином, успішне прикордонне співробітництво сприятиме не лише становленню українсько-румунського добросусідства, а й побудові спільного європейського дому.

Ідея «Великої Румунії»

Однак на сьогодні Україна продовжує стикатися з «новими викликами» основам національної безпеки держави з боку Південно-західного сусіда – Румунії. Ці виклики є відображенням надзвичайно послідовних геополітичних цілей Румунії у зовнішньополітичній стратегії. Вони потребують неабиякої уваги з боку офіційних органів влади України та постійного «виявлення» твердої та чіткої позиції щодо захисту національних інтересів (безпеки державних кордонів, відстоювання економічних інтересів, захисту прав громадян різних національностей тощо) в її відносинах з Румунією⁹.

Ідея «Великої Румунії», суть якої полягає у нібито максимальному розширенні кордонів сучасної Румунії, які включали землі історичної Бессарабії (сучасна Республіка Молдова), Північної Буковини та Герцаївського повіту, – досі залишається благодатним ґрунтом для політичних спекуляцій з обох сторін україно-румунського кордону.

Тут особливу увагу варто приділити Чернівецькій області, яка складається із трьох історичних земель: Північна Буковина, Північна Бессарабія та Герцаївський повіт – історична земля румунської корони (частина історичної Молдови), яка до 1940 р. ніколи не входила до складу жодного українського державного утворення. Радує те, що по обидві сторони кордону ця тема порушується лише окремими зацікавленими радикальними особами та політичними силами, які намагаються «заробити» на національній риторичі електоральну підтримку, а збентежує те, що цю тему взагалі порушують, чим і масово дезінформують населення.

За твердженнями українських істориків та експертів, на сьогодні Румунія є «найнебезпечнішим стратегічним сусідом» України. Це зумовлено «якістю» сучасних двосторонніх відносин між країнами та цілою низкою невіршених проблемних питань. Зазначене зумовлює розгляд взаємовід-

⁹ «Велика Румунія» – фактор «зовнішньополітичних суперечок» в Європі. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://historical-club.org.ua/vsesvitnya-istoriya/inshi-krayini/979-velika-rumuniya-faktor-zovnishnopolitichnix-superechok-v-yevropi.html>

носин України і Румунії в історичному аспекті, включаючи сьогодення для представлення цілісної картини.

Бухарест справедливо може вважатися європейським лідером за обсягами своїх експансіоністських апетитів, жертвами яких можуть стати сусідні держави. Ідеологію «Великої Румунії» було взято на озброєння політичною елітою країни всерйоз та надовго. За кількістю емоційних виступів і конкретних кроків, спрямованих на реалізацію експансіоністських проєктів, румуни дадуть фору навіть недавнім чемпіонам у цій сфері – угорцям.

Ідея «Великої Румунії» виникла одночасно зі здобуттям Румунією незалежності в II-й половині XIX століття. Її планувалося створити шляхом приєднання територій, населених етнічними румунами, зокрема Бессарабії, Трансильванії, Буковини та Південної Добруджі. До розробки концепції «Великої Румунії» були залучені відомі румунські історики М. Йорга, К. Джуреску, А. Ксенопол, І. Ністор тощо. Їх зусилля були направлені на пошук аргументів, які мали б підтвердити етнічні, історичні та географічні права Румунії на зазначені території. Ідея активно пропагувалася як усередині країни, так і за її межами¹⁰.

Як вже згадувалося, у 1997 р. був укладений Договір про дружбу та партнерство й Угода про державний кордон між Україною і Румунією, що унеможливили будь-яку ймовірність перегляду сучасного українсько-румунського кордону. Однак чомусь намагання Бухареста підтримати ідентичність румунської громади за межами Румунії, що є, до речі, однією із функцій кожної держави, часто розглядають як відвертий сценарій поширення свого впливу на прикордонні території. Порушують питання вже забутих понять «Велика Румунія», штучно підживлюючи цей міф, який надає сусіду образ ворога¹¹.

Варто наголосити ще на одному важливому факторі – відсутність позитивної інформації в медіа щодо україно-румунських відносин, що автоматично замінюється негативною. І саме тут, у відносинах між двома сторонами вступає третій гравець – той, хто зацікавлений керувати цими відносинами, або ж знищити їх. Йдеться про Росію. Наприклад, українці майже нічого позитивного не знають про сусідню Румунію, натомість знають дуже багато негативного. Те саме можна говорити про румунське суспільство. Румунських журналістів та активістів, до прикладу, шокували заяви деяких українських політиків і статті в ЗМІ про те, що Румунія є найбільшою стратегічною загрозою для України. І це відбувалося в умовах, коли Україна була недостатньо представлена в румунському інформаційному полі. І це зрозуміло чому: перебуваючи під впливом західного вектора, інтеграції в ЄС і НАТО, румуни ігнорували найбільшого східного сусіда. Тобто на момент, коли в Києві говорили про румунську небезпеку, у Бухаресті Україну абсолютно ігнорували, бо були зайняті власними проблемами і бажанням швидше інтегруватися в ЄС. А це, у свою чергу, призвело до появи нової

¹⁰ «Велика Румунія» – фактор «зовнішньополітичних суперечок» в Європі. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://historical-club.org.ua/vsesvitnya-istoriya/inshi-krayini/979-velika-rumuniya-faktor-zovnishnopolitichnix-superechok-v-yevropi.html>

¹¹ Г. Боднараш, *Чернівецька область між Києвом та Бухарестом: міфи та реальність*. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.chernivtsinews.com/2014/12/26/>

проблеми, яка на руку тільки Росії.

Очевидно, а відтак і багатьом українцям зрозуміло, що питання українсько-румунських відносин стало суб'єктом, яким було легко маніпулювати. Проросійські сили в Україні прагнули зробити румунів ворогами, переконати українців, що офіційний Бухарест має територіальні претензії до України, наводнює її своїми паспортами тощо. Хоча це не реально, бо Румунія стала членом ЄС і НАТО і закрила тему територіальних претензій, і це питання більше не фігурує на порядку денному. Єдине, що залишилося – питання забезпечення прав національних меншин і питання «відновлення» втраченого не з власної волі громадянства¹².

Питання подвійного громадянства та паспортизації

Протягом кількох десятиліть Чернівецька область, як власне, й інші українські території, котрі до 1940 року належали Румунії, переживала тотальну румунізацію. Офіційних даних щодо кількості мешканців області, котрі отримали громадянство сусідньої держави, ясна річ, немає. Втім неофіційно називали цифру понад 50 тисяч осіб.

Прикметно, що деякі політичні сили в Румунії ніколи не приховували намірів відновити «Велику Румунію» (România Mare), повернувши собі відібрані свого часу території. А тому мешканців цих територій навіть заохочували отримувати румунські паспорти. І стратегія виявилася досить вдаюю – лояльне законодавство щодо отримання громадянства, незначна кількість відмов і відсутність необхідності відмовлятися від українського громадянства сприяли тому, що охочих отримати резервне румунське було вдосталь. Тим паче, після того як Румунія стала членом ЄС. У такому разі наявність румунського паспорта надавала його власнику небачені вигоди й можливості¹³. Особливо актуально це стало після оголошення в Україні мобілізації.

У Чернівецькій області все більше жителів одержують паспорти Румунії. А депутат парламенту Геннадій Москаль, який працював свого часу в Міністерстві внутрішніх справ, твердить, що на сьогодні щонайменше 50 тисяч буковинців мають два паспорти – український і румунський, хоча за українським законодавством подвійне громадянство заборонене.

Румунія суттєво спростила правила одержання румунського паспорта, чим і користуються жителі Чернівецької області.

Влада Чернівців заявила, що українці масово стають громадянами Румунії. Згідно з румунськими правилами отримання паспортів, документ може отримати кожен громадянин України, який надасть у спеціальну комісію при румунському Міністерстві юстиції свідоцтво про народження когось із родичів, які народилися в Румунії до 1940 року – саме тоді Північну Буковину і Південну Бессарабію повернули до складу України. За офіційними даними, громадянами Румунії стали 3,5 тисячі українців.

¹² Г. Боднарash, *Чернівецька область між Києвом та Бухарестом: міфи та реальність*. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.chernivtsinews.com/2014/12/26>

¹³ *У міністерстві юстиції Румунії відбулися зміни – усім своє громадянство не роздають* [Електронний ресурс] Режим доступу: http://vidido.ua/index.php/pogliad/article/u_gromadjanstvi_vidmoviti/

Експерти припускають, що фактично румунські паспорти отримали близько 50 тисяч українців. А також кількість бажаючих отримати румунський паспорт зросла після того, як президент Румунії підписав закон, який дозволяє отримати буковинцям паспорт за спрощеними умовами: скасували співбесіду на знання румунської мови і культури¹⁴. Однак пройти співбесіду на знання румунської мови і культури потрібно обов'язково.

Румунія ще з 1991 р. видає румунські паспорти громадянам тих держав, чії території входили до складу Румунії у 1918-1940 рр., і Україна лише одна серед них. Для Румунії це не просто видання паспортів, а «відновлення» громадянства (згідно закону від 28 жовтня 2009 р.). По суті, це не політичний, а культурний жест, спрямований на підтримку національної ідентичності, а не поширення політичного впливу. Тож, Румунія провадить доволі ліберальну політику, яка ґрунтується на індивідуальних правах і яка абсолютно сумісна з європейським правом. Офіційний Бухарест пояснює, що Румунія надає людям громадянство не тому, що вони румуни, а поновлює в індивідуальних правах тих, хто був силоміць позбавлений цього права: румунське громадянство було ними втрачене внаслідок конфіскації відповідного права СРСР у 1940 р. Ці люди ніколи не відмовлялися від румунського громадянства. Адже після приєднання Північної Буковини та Бессарабії, Герцаївського повіту до УРСР у 1940 р., місцеві мешканці отримали нове громадянство не будучи юридично позбавлені старого – румунського. Вони або їхні родичі є румунськими громадянами, які тепер отримують документи, що засвідчують цей факт (до речі, закон говорить саме про «поновлення» громадянства, а не про «надання» громадянства тим особам, які його ніколи не мали, що передбачає зовсім іншу процедуру).

Однак така політика та практика все ж розглядається в Україні і в Росії як неоголошена окупаційна стратегія Бухареста, не розкриваючи всі карти та нюанси. Важливим моментом у цьому питанні є те, що отримавши паспорт іншої країни його власник отримує лише право без перепон перетинати кордон та підтвердити свою етнічну ідентичність і аж ніяк не стає її повноцінним громадянином, не отримує весь пакет громадянських та політичних прав.

Важливо зауважити те, що в українській пресі часто подається неправдива і некоректна інформація про румунське законодавство про громадянство та приналежність румунів зарубіжжя до Румунії. Перший закон – це Закон Румунії «Про громадянство» від 1991 р. з внесеними поправками від 2009 р. Другий – Закон «Про підтримку надану румунам зарубіжжя» від 2007 р. з поправками від 2013 р., які передбачають, що усі дакорумуни, молдовани, буковинці, бессарабці, істрорумуни, куцовлахи, молдовлахи, волохи, арумуни, армуни, рремуни, фершероти, мегленорумуни, македорумуни, марамурешани, херчани, дунайські латиняни називатимуться тепер «румунами зарубіжжя». Тобто згідно з цією поправкою до румунського законодавства, усі, хто має відношення до румунської мовно-лінгвістичної культури і проживають на території Молдови, Буковини, Бессарабії, а також певні

¹⁴ *Українці масово отримують румунські паспорти* [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.migrantinfo.org.ua/country-articles/Romania/ukrajintsi-masovo-otrymyuyut-rumunski-pasporty.htm>

національні меншини в Сербії, Болгарії, Греції, Македонії, Албанії відтепер вважаються румунами зарубіжжя. Однак не всі з них мають право на «відновлення» румунського громадянства, а тільки нащадки громадян Румунії, які проживали на території Північної Буковини, Бессарабії та Герцаївського повіту (сучасна Чернівецька область та частина Одеської області) та Республіки Молдова до 1940 р. У цьому списку відсутня Закарпатська область. Власне ці положення і викликали хвилю обурення в українській пресі, яка почала розглядати їх як частину «окупаційної політики» Бухареста щодо України. Для Румунії підтримка румун зарубіжжя має суто символічне значення, що є важливим для збереження їхньої етнічної ідентичності.

Громадянин Румунії, який «відновив» громадянство і зберіг місце проживання, скажімо, у Чернівецькій області, отримує право обирати президента Румунії та брати участь у парламентських виборах, але тільки у межах закордонного округу. У жодних місцевих виборах він не має права брати участь і не має право на працевлаштування тощо¹⁵.

Відомо, що в історії держав, так само як і у житті людей, не буває вічної дружби, непорушного партнерства чи, навпаки, пожиттєвої вороженості. Незважаючи на складну історичну спадщину, наявні труднощі і проблеми, українсько-румунські відносини почали неухильно вступати у фазу прагматичного і взаємовигідного розвитку. І, як там не було, сьогодні можна констатувати той факт, що обидві держави сповнені рішучості будувати нові взаємні стосунки на засадах добросусідства і співпраці. Такі наміри впливають не лише з огляду на міжнародне становище, але й, передусім, із нагальних потреб обох держав та їх народів¹⁶.

Врешті-решт варто зазначити, що Україна та Румунія зацікавлені сприяти процесу розбудови об'єднаної та могутньої Європи, консолідувати єдиний простір процвітання демократії, свободи, безпеки, стабільності та прогресу, а також розвивати конструктивні добросусідські відносини.

Література:

Договір про відносини добросусідства та співробітництва між Україною та Румунією 1997 р. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/642_003.

Румунський аспект в Чернівецькій області [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://versii.cv.ua/sotsialni/rumunskyj-aspekt-v-chernivetskij-oblasti/4019.html>

А. Гавюк, *Чорноморський вектор зовнішньої політики Румунії*, Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук, Чернівці, 2015, с. 7-17

Г. Боднараш, *Чернівецька область між Києвом та Бухарестом: міфи та реальність* [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.chernivtsinews.com/2014/12/26>

¹⁵ Г. Боднараш, *Чернівецька область між Києвом та Бухарестом: міфи та реальність* [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.chernivtsinews.com/2014/12/26/>

¹⁶ А. Гавюк *Чорноморський вектор зовнішньої політики Румунії*, Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук, Чернівці, 2015, с. 7-17.

- Н.Кухарська, *Організація та розвиток транскордонного співробітництва в євро регіоні Нижній Дунай*, Регіональна економіка, № 1, 2008, с. 13-23.
«Велика Румунія» – фактор «зовнішньополітичних суперечок» в Європі.
[Електронний ресурс] Режим доступу: <http://historical-club.org.ua/vsesvitnya-istoriya/inshi-krayini/979-velika-rumuniya-faktor-zovnish-nopolitichnix-superechok-v-yevropi.html>
- У міністерстві юстиції Румунії відбулися зміни – усім своє громадянство не роздають* [Електронний ресурс] Режим доступу: http://vidido.ua/index.php/pogliad/article/u_gromadjanstvi_vidmoviti/
- Українці масово отримують румунські паспорти* [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.migrantinfo.org.ua/country-articles/Romania/ukrajintsi-masovo-otrymuyut-rumunski-pasporty.htm>

Українсько-румунські відносини у контексті трансгосподарного співробітництва 2014 – 2017 рр. / Relațiile ucraineano-române în contextul colaborării transfrontaliere din perioada 2014-2017

Іван Вовканич / Ivan VOVKANYCH¹

Ігор Шніцер / Ihor SHNITSER²

Contemporary trends in the development of Ukrainian-Romanian cross-border cooperation. *The article examines the current trends in the development of Ukrainian-Romanian cross-border cooperation with the example of such Euroregions as «The Carpathian», «The Lower Danube» and «The Superior Prut». The institutional and legal basis, peculiarities and priorities of regional cooperation between Ukraine and Romania are determined. The article focuses on the main achievements, problem issues and perspectives of regional cooperation between Ukraine and Romania. The authors provide practical recommendations on the possibilities of activation of cross-border cooperation between the two neighboring countries, since this corresponds to their national interests and creates the preconditions for successful interstate cooperation.*

Relațiile ucraineano-române în contextul colaborării transfrontaliere din perioada 2014-2017. *Articolul examinează tendințele actuale în dezvoltarea cooperării transfrontaliere ucraineano-române cu exemplul unor astfel de euroregiuni precum Carpații, Dunărea de Jos și Prutul Superior. Baza instituțională și legală, particularitățile și prioritățile cooperării regionale dintre Ucraina și România, sunt determinate. Articolul se concentrează pe principalele realizări, probleme și perspective ale cooperării regionale dintre Ucraina și România. Autorii oferă recomandări practice cu privire la posibilitățile de activare a cooperării transfrontaliere între cele două țări învecinate, deoarece acestea corespund intereselor naționale și creează premisele unei cooperări interstatale de succes.*

Keywords: *Ukraine, Romania, Euroregion, cross-border cooperation, regional cooperation.*

Cuvinte cheie: *Ucraina, România, Euroregiuni, colaborare transfrontalieră, cooperare regională*

¹ **Іван Вовканич** – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету.

Ivan Vovkanych – doctor în științe istorice, profesor al Catedrei de Studii Internaționale și Comunicații Publice, Universitatea Națională Ujgorod.

² **Ігор Шніцер** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та історіографії Ужгородського національного університету.

Ihor Shnitser – PhD, conf.univ. la Catedra de Istorie modernă, contemporană și istoriografie Universitatea Națională Ujgorod.

На зламі XX – XXI-го ст. у відносинах України та Румунії спостерігалася достатня інертність, домінували проблемні питання, здебільшого успадковані з минулого. Для широкого загалу як в Україні, так і в Румунії відомими були саме суперечливі питання українсько-румунських стосунків, зокрема спір щодо територіального розмежування континентального шельфу в Чорному морі навколо острова Зміїний, що дійшов Міжнародного суду ООН в Гаазі (2004-2009 рр.), румунська критика дій України щодо поглиблення судноплавного гирла Бистре на річці Дунай (в Міжнародній комісії із захисту р. Дунай та в рамках міжнародних конвенцій), мусування румунською пресою та політикумом проблеми нібито неналежного забезпечення прав румунської меншини в Україні. Ці та інші так звані «чутливі» фактори двосторонніх відносин набували політичного забарвлення, та стримували розвиток конструктивного співробітництва. Як наслідок, за період з 1991 до 2014 року мали місце 7 обмінів офіційними візитами на рівні глав держав, всього 2 обміни візитами на рівні керівників урядів, та 3 – на міжпарламентському рівні³.

Зміни, що відбулися в Україні після перемоги «Революції Гідності» поставили перед нашою державою завдання приділяти більшу увагу розвитку румунського напрямку співробітництва. Не в останню чергу через те, що російська агресія щодо України, анексія Криму (230 км. від румунського кордону), нарощування російської військової присутності у Придністров'ї (100 км. від румунського кордону), активність Москви у Чорному морі, наразі є регіональною загрозою не лише для України, але й для офіційного Бухареста⁴. Зважаючи на це, Україна зацікавлена у переведенні співробітництва з Румунією в якісно іншу фазу. У нинішніх умовах слід активізувати спільні заходи саме позитивного змісту і спрямування, тональність українсько-румунських відносин має набрати більш оптимістичного звучання. Є усі передумови для того, щоб вони стали прикладом європейського цивілізованого партнерства, важливим фактором гарантування стабільності та безпеки в регіоні, дієвим аргументом на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави.

Готовність України розширювати і поглиблювати двосторонні відносини з Румунією на засадах відкритості та доброї волі, взаємовигідного партнерства та неухильного дотримання як двосторонніх договірних зобов'язань, так і загальновизнаних норм міжнародного співжиття дає імпульс для подальшої активізації українсько-румунського транскордонного співробітництва.

Проблемі транскордонного співробітництва, взаємодії суб'єктів у транскордонному просторі, розвитку прикордонних територій в умовах активізації євроінтеграційних процесів, співпраці прикордонних громад присвячена велика увага дослідників. Зокрема, над цією проблематикою працювали такі науковці, як М. Долішній, С. Віднянський, І. Артьомов, С. Устич,

³ Лускалова К.Є., *Україна-Румунія: сучасні тенденції двосторонніх відносин*, у Науковий вісник Дипломатичної академії України, Вип.23(2), 2016, С.30.

⁴ Горін П., *Чумацький шлях до Європи: Сучасні перспективи українсько-румунських відносин* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/statji/chumatskyi-shliakh-u-yevropu-suchasni-perspektyvy-ukrainsko-rumunskykh-vidnosyn-265280.html>.

П. Луцишин, Н. Луцишин, М. Лендел, П. Беленький, Н. Мікула та ін. Основні напрями українсько-румунського єврорегіонального співробітництва на зламі XX – XXI-го ст. досліджували С. Гакман, О. Красножон, І. Вовканич, К. Лускалова, В. Гарагонич, В. Черторижський, У. Гурчумелія, В. Андрейко, С. Троян та ін. Румунські наукові дослідження щодо перспектив українсько-румунського транскордонного співробітництва та міждержавних відносин представлені роботами Ш. Пуріч, Х. Сабол-Мареч та ін. Переважна більшість фахівців з проблем українсько-румунського транскордонного співробітництва констатують, що у минулі роки воно було зосереджене не стільки на співпраці економічного характеру, скільки на захисті та збереженні етнічної, культурної, історичної та мовної самобутності румунської меншини в Україні та української – у Румунії.

Отож, на сьогоднішній день можемо говорити про існування значного наукового інтересу до проблем транскордонної взаємодії України і Румунії. І якщо історію такого роду взаємодії двох сусідніх держав дослідники оцінюють доволі неоднозначно, то на рахунок її перспективності наукова думка є винятково злагодженою. Різні аспекти транскордонного співробітництва України і Румунії продовжують викликати не тільки науковий, але й практичний інтерес.

Інституційно-правове забезпечення розвитку українсько-румунського транскордонного співробітництва складають міжнародні нормативно-правові документи, ратифіковані Україною, міждержавні угоди, національне законодавство, міжрегіональні угоди, угоди між учасниками, зокрема єврорегіональних утворень, які стосуються транскордонного співробітництва. Основа нормативно-правової бази між Україною та Румунією була закладена ще в середині 90-х рр. XX ст. Станом на 2017 рік між Україною і Румунією підписано 56 двосторонніх договірно-правових документів і міжнародних угод, які регулюють різні сфери міждержавної та регіональної взаємодії⁵.

У той же час основним нормативно-правовим документом, що регулює транскордонне співробітництво в Україні, є Закон України «Про транскордонне співробітництво» від 24 червня 2004 року. Регіональну політику нашої держави у сфері транскордонного співробітництва також визначає **Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2016 – 2020 роки затверджена 23 серпня 2016 року**. Метою цієї Програми є ефективне використання внутрішніх факторів розвитку і підвищення рівня конкурентоспроможності прикордонних регіонів України шляхом активізації та розвитку транскордонного співробітництва⁶.

Важливим імпульсом для активізації транскордонного співробітництва загалом, і українсько-румунського зокрема, стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 27 червня 2014 року. Показово, що 3 липня 2014 р. Парламент Румунії першим серед законодав-

⁵ Перелік чинних міжнародних угод між Україною та Румунією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://romania.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/legal-acts>.

⁶ Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/554-2016>.

чих органів країн-членів ЄС завершив процедуру ратифікації Угоди про асоціацію, а Президент Румунії вже через декілька днів підписав «Декрет про промульгацію Закону про ратифікацію Угоди про асоціацію між ЄС та Україною».

У Румунії Стратегію економічного розвитку українсько-румунського транскордонного регіону було розроблено ще у 2008 році. Його головною метою було визначено збільшення економічної конкурентоспроможності румунсько-українського транскордонного регіону (Марамуреш, Сату-Маре, Закарпатської та Івано-Франківської областей), а основними цілями – зменшення фінансових і технологічних вад, виявлення і згладжування вад на ринку праці, вдосконалення обміном інформацією, підвищення рівня управлінської та організаційної культури⁷.

Прикордонні території України, що межують з Румунією, розташовані у південно-західній та північно-західній частинах країни. Прикордонні області України утворюють чотири області: Закарпатську, Івано-Франківську, Одеську та Чернівецьку. Загальна площа цих регіонів – 68100 км², що становить 11,2% території України. Прикордонні румунські регіони розташовані у північно-західній, північно-східній та південно-східній частинах країни та складаються з п'яти повітів, що є адміністративними одиницями NUTS III: Сату Маре, Марамуреш, Сучава, Ботошань та Тульча. Площа цих повітів – 32.760 км², що становить 13,74% загальної території Румунії⁸.

Таким чином, українсько-румунський транскордонний регіон охоплює Закарпатську, Івано-Франківську, Чернівецьку та Одеську області України та 5 повітів (жудеців) Румунії (Сату-Маре, Марамуреш, Сучава, Ботошань та Тульча)⁹. Площа регіону складає 100 872 км². Загальна довжина кордону Румунії з Україною становить 649,4 км., з яких 273,8 км. – сухопутний кордон, 343,9 км річковий та 31,7 км морський¹⁰. Українсько-румунська прикордонна територія характеризується тим, що більшість населених пунктів розташовані на відстані більш ніж 30 км. від кордону.

Із залученням прикордонних регіонів України та Румунії створено низку єврорегіонів, серед яких можна виділити «Карпатський єврорегіон», «Нижній Дунай» та «Верхній Прут». Їх головною метою є спільно і узгоджено стимулювати соціально-економічний розвиток своїх територій¹¹.

Місія «Карпатського єврорегіону», який було засновано 14 лютого 1993 року, полягає у покращенні рівня життя населення даного регіону, збереженні миру, сприянні добросусідським відносинам по обидві сторони

⁷ *Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь* / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор В.С. Кравців, Львів, 2016, С. 65.

⁸ *Розвиток транскордонного співробітництва з новими державами-членами ЄС: метод. рек.* / авт. кол.: В.М. Кривцова (кер.), О.М. Овчар, О.А. Остапенко та ін., Видав. НАДУ, Київ, 2009, С. 16.

⁹ Черторижський В.М., *Сучасні тенденції розвитку українсько-румунського транскордонного регіону*, у Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України, Вип.6, 2015, С. 56.

¹⁰ *Розвиток транскордонного співробітництва з новими державами-членами ЄС*, С. 16.

¹¹ Красножон О.С., *Українсько-румунські відносини в контексті транскордонного співробітництва Одеського регіону*, у Наукові праці: науково-методичний журнал, Т. 273, вип. 261. Політологія, ЧДУ, Миколаїв, 2016, С. 120.

кордонів, зменшенні ефекту ізоляції на кордонах, забезпечення прозорості кордонів.

Як відзначають дослідники, заходи, що здійснювалися в рамках «Карпатського євро регіону» на зламі XX – XXI-го ст., не мали за мету вирішити проблеми окремих областей країн-учасниць. У рамках євро регіону перевага надавалася тим заходам, реалізація яких могла позитивно вплинути на розвиток усіх суміжних регіонів країн-учасниць. Загалом за період діяльності «Карпатського євро регіону» було впроваджено цілу низку успішних проєктів транскордонного співробітництва. 12 травня 2016 р. в угорському місті Сольнок керівники 11 обласних рад чотирьох країн – Закарпатської області (Україна), Марамуреш та Сату-Маре (Румунія), Воєводина (Сербія) та семи областей Угорщини підписали угоду про міжнародне співробітництво територіальних органів місцевого самоврядування в басейні річки Тиси. На зустрічі наголошувалося, що тільки спільними зусиллями можна створити умови для сталого розвитку Тисянського регіону. Саме тому представники органів влади країн басейну річки Тиси вирішили ще більше об'єднати зусилля для вирішення щоденних проблем¹².

Тісна співпраця між Україною та Румунією також відбувалася у межах діяльності євро регіону «Нижній Дунай», який було утворено 14 серпня 1998 року. Головними завданнями цього євро регіону проголошувалися досягнення гармонійного і збалансованого розвитку економіки, вирішення низки питань і проблем у сфері охорони навколишнього середовища, забезпечення відповідного рівня зайнятості і соціального захисту населення, створення умов для підвищення рівня і якості життя в регіонах, здійснення кроків з інтеграції транспортної інфраструктури прикордонних регіонів в єдину мережу європейських транспортних коридорів тощо¹³.

Одним із найперспективніших напрямків транскордонного співробітництва в рамках євро регіону «Нижній Дунай» експерти вважають розвиток економічних зв'язків і торгівлі. Саме тому в його рамках було організовано економічну місію для румунських підприємців до Одеської області, за сприяння проєкту TACIS було відкрито Агентство транскордонного співробітництва (АТС) «Євро регіон «Нижній Дунай». Його робота базується на концепції партнерства, суть якої полягає у залученні громадськості до процесів прийняття рішень у питаннях стратегічного планування розвитку територій, реалізації розроблених програм та вирішення локальних політичних проблем. Крім того, було розроблено проєкт «Бізнес-інфраструктура Одеської області, Євро регіон «Нижній Дунай»». З часом почали проявлятися об'єднавчі тенденції у сфері приватного бізнесу в придунайському регіоні.

Однак, незважаючи на певні досягнення, євро регіон «Нижній Дунай» на сьогоднішній день не реалізував покладених на нього сподівань. Одним із чинників, який перешкоджає ефективній співпраці між регіонами, є те, що

¹² Гарагонич В.В., Гарагонич В.В., *Сучасний стан українсько-румунського транскордонного співробітництва*, у Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип. 2 (35), 2016, С. 37-38.

¹³ *Євро регіон «Нижній Дунай»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euroregionagency.od.ua/about>.

прикордонні регіони мають порівняно низьку густоту населення, низький соціально-економічний рівень та обмежену інфраструктуру. З огляду на всі ці проблеми, дане єврорегіональне співробітництво потребує максимально-го оновлення і трансформації¹⁴.

Новий імпульс для українсько-румунської міжрегіональної співпраці дало підписання 22 вересня 2000 року в румунському м. Ботошани Угоди про утворення єврорегіону «Верхній Прут». Дане об'єднання було створено на основі багаторічної традиції міжрегіонального співробітництва адміністративно-територіальних одиниць України та Румунії. Транскордонне співробітництво між відповідними регіонами двох держав здійснювалося на основі таких документів: Меморандуму про партнерство між Чернівецькою областю України, округом Швабія (ФРН) та Сучавським повітом Румунії від 2 травня 1997р., Протоколу про співробітництво в галузях економіки, адміністративній, культурній, соціальній, туризму та торгівлі між Чернівецькою областю України та Ботошанським повітом Румунії на 1997-2000 роки від 17 лютого 1997 р., Протоколу про співробітництво між Чернівецькою областю (Україна) та Сучавським повітом (Румунія) від 21 серпня 1997 р.¹⁵

До складу єврорегіону «Верхній Прут» увійшли Чернівецька область України, Бельцький і Єдинецький повіти Республіки Молдова, а також Ботошанський і Сучавський повіти Румунії¹⁶. У жовтні 2003 року до єврорегіону приєдналася Івано-Франківська область України.

Основними напрямками Єврорегіону «Верхній Прут» на сьогоднішній день залишаються розвиток і вдосконалення торговельних та економічних відносин, розробка нових проектів співробітництва, розвиток і впровадження передових технологій. Важливим аспектом співпраці є також гуманітарна галузь, а саме забезпечення міжвузівських зв'язків, розвиток і сприяння обмінам освітянських і культурно-спортивних осередків¹⁷.

Як відзначають дослідники, єврорегіон «Верхній Прут» є нетрадиційним, оскільки в його складі було створено нову структуру – екологічний єврорегіон¹⁸. Передбачалося, що використання такої моделі дасть можливість забезпечити сталий соціально-економічний розвиток, поліпшити конкурентоспроможність продукції та послуг, підвищити рівень безпеки¹⁹.

Під час існування єврорегіону «Верхній Прут» виникли розбіжності щодо пріоритетів його розвитку. Якщо українська сторона основне завдан-

¹⁴ Красножон О.С., *Українсько-румунські відносини в контексті транскордонного співробітництва* Одеського регіону, С. 121.

¹⁵ Гакман С., *Єврорегіон «Верхній Прут» у контексті транскордонного співробітництва*, у На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів; за ред. С. Максименка, І.Студеннікова, Логос, Київ, 2000, С. 99.

¹⁶ *Єврорегіон «Верхній Прут»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bukoda.gov.ua/page/evroregion-verkhni-prut>

¹⁷ Грушко О.О., *Сучасні аспекти транскордонної співпраці на прикладі функціонування Єврорегіону «верхній прут»*, у Грані, № 9 (125), вересень 2015, С. 39.

¹⁸ Рябчук Н.В., *Єврорегіон «Верхній Прут»*, у Українська дипломатична енциклопедія у 2-х т., Т. 1, Знання України, Київ, 2004, С. 473.

¹⁹ Білик Р.С., *Єврорегіон «Верхній Прут» у формування системи економічних зв'язків та у розвитку євроінтеграційних процесів*, у Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. Вип.1, 2009, С. 47.

ня вбачала у створенні екоєвро регіону, то румунські партнери базову ціль бачили у тому, щоб «захистити інтереси румунської нацменшини у Чернівецькій області»²⁰. Як наслідок, за оцінками чернівецької регіональної влади в 2010 році, транскордонне співробітництво в рамках євро регіону «Верхній Прут» не принесло Чернівецькій та Івано-Франківській областям конкретних економічних результатів. Це змушує його учасників шукати нові шляхи активізації українсько-румунської міжрегіональної співпраці.

Таким чином, євро регіони на сьогодні залишаються найбільш дієвою інституціоналізованою формою українсько-румунського транскордонного співробітництва, проте існує багато невирішених проблемних питань через відсутність чіткого розуміння ролі і відповідно забезпечення умов їх функціонування. Як вірно відзначає С. Гакман, потенціал транскордонної співпраці по лінії співробітництва в рамках євро регіонів не використовується у повну силу. У деяких колах наших країн панують перестороги, пов'язані із взаємним негативним іміджем у колективній свідомості, як на регіональному, так і на центральному/національному рівні. Є також внутрішні проблеми по різні боки кордонів, які пов'язані з незнанням організаторами заходів транскордонної співпраці (державні структури, неурядові організації і т. і.) іноземних мов, низькою можливістю менеджменту та слабким володінням стандартів та процедур щодо розробки проектів у відповідності до єдиних європейських вимог, негативними стереотипами та пересторогами.²¹

У 2015 році у рамках підготовки щорічної науково-аналітичної доповіді «Розвиток транскордонного співробітництва» фахівцями Державної установи «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» було проведено масштабне дослідження транскордонного співробітництва методом анкетного опитування, участь у якому прийняли 91 представник органів місцевої влади з питань розвитку транскордонного співробітництва з 16 прикордонних областей України. Результати даного дослідження засвідчили достатньо високий рівень розвитку транскордонного співробітництва в українсько-румунському транскордонному регіоні, хоча й при наявності небезпечної тенденції до зниження його активності. Найбільш дієвими формами транскордонного співробітництва України та Румунії у їх впливі на розвиток прикордонних регіонів учасники дослідження назвали транскордонні проекти та транскордонне партнерство. Водночас було виявлено збереження тенденції до посилення ролі громадських організацій в транскордонному співробітництві, що є стримуючим фактором у посиленні транскордонних взаємодій та є результатом інституційних прогагин у формуванні нових форм мережевих взаємодій у транскордонному просторі. Вагомими перешкодами розвитку українсько-румунського транскордонного співробітництва було названо нестабільну політичну ситуацію, неузгодженість законодавства та недосконале фінансове забезпечення роз-

²⁰ Мошняга В., *Молдово-румыно-украинские еврорегионы: реальность и ожидания*, у Регіони Східної Європи: інтеграційні очікування та конфронтаційні небезпеки. Матеріали Міжнар. наук. конф., Чернівці, 18-19 вересня 2000, Букрек, Чернівці, 2000, С. 161.

²¹ Гакман С., *Сучасні аспекти українсько-румунських відносин. Текст виступу на Круглому столі Експертної ради Чорноморської миротворчої мережі*. Чернівці, 17 вересня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uames.org.ua/php/art.php?id=66>.

витку транскордонної взаємодії. За результатами дослідження пріоритетними сферами українсько-румунського транскордонного співробітництва залишалися культура та сфера зовнішньоекономічної діяльності регіонів²².

Закарпатська область України розглядає транскордонне співробітництво як «одну із міцних опор мосту євроінтеграційних процесів»²³. Так, в Стратегії розвитку Закарпаття – 2020 акцентується увага на тому, що транскордонне співробітництво як один із важливих інструментів регіонального розвитку поширено на всі без винятку стратегічні і операційні цілі та завдання.

На сьогодні Закарпатська область має чинні двосторонні Угоди про співробітництво з Марамуреським та Сату-Марським повітами Румунії. Відповідні угоди про співпрацю є також в міст, районів, сільських та селищних громад, громадських організацій Закарпатської області²⁴.

З метою підтримки дружніх відносин традиційно проводяться Дні добросусідства на українсько-румунському кордоні. У жовтні 2015 року святкування пройшли в с. Біла Церква Рахівського району (Україна), у квітні 2016 року – в с. Мікула повіту Сату-Маре (Румунія)²⁵, у квітні 2017 року – в мальовничому селі Нижня Апша Тячівського району (Україна)²⁶. Щороку в рамках Дня добросусідства відбувається підписання Програми спільних дій між прикордонними регіонами. Так, у 2017 році було підписано «Програму спільних дій Закарпатської ОДА, префектури повіту Марамуреш та префектури повіту Сату-Маре на 2018 рік». Також угоду про співробітництво в 2017 році підписали сільські голови Ваду І. П. Влашин та Хижі – І. Гайдук.

Своєрідним проміжним підсумком сучасного етапу українсько-румунської транскордонної співпраці стало відкриття 6 травня 2016 року за участю міністрів закордонних справ України та Румунії П. Клімкіна і Л. Коменеску в закарпатському селищі Солотвині Тячівського району консульства Румунії. Тоді ж було підписано двосторонню угоду про скасування оплати за національні візи²⁷.

На думку експертів, відкриття консульства стало запорукою сталих відносин між двома країнами та демонструє впевненість Румунії у стабільних відносинах прикордонних територій двох держав. Тим паче, що на Закарпатті проживає активна румунська громада, якій згідно регіональної Програми забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних

²² Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь, С. 17-34.

²³ Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakarpad-rada.gov.ua/docs/proekty_rishen/20_sesions/proekt_rish_42.zip.

²⁴ Гурчумелія У., Міжрегіональне співробітництво прикордонних територій України та Румунії: проблеми та перспективи, у Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність, Сату Маре, 2016, С. 457.

²⁵ Україна та Румунія вдруге відсвяткують День добросусідства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1565412-ukrayina-ta-rumuniya-vdruge-vidsvyatkuyut-den-dobrosusidstva>.

²⁶ На Тячівщині відсвяткували День добросусідства між Україною та Румунією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpatty.net.ua/News/169184-Na-Tiachivshchyni-vidsviatkuvaly-Den-dobrosusidstva-mizh-Ukrainoiu-ta-Rumuniieiu-FOTO>.

²⁷ Гарагонич В.В., Гарагонич В.В., Сучасний стан українсько-румунського транскордонного співробітництва, С. 36.

меншин краю створено належні умови для національного розвитку. Працюють школи та дитячі садки, є змога вивчати рідну мову в державному вищому навчальному закладі «УжНУ», на обласному телебаченні виходить програма румунською мовою. У місцях компактного проживання румунів функціонують три клубні установи, вісім бібліотек, дві дитячі школи мистецтв, 29 колективів художньої самодіяльності. Щороку за сприяння місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування проводиться фестиваль румунської культури «Мерцишор».

Транскордонне співробітництво визначено одним із головних пріоритетів розвитку Чернівецької області, яка активно співпрацює з Ботошанським та Сучавським повітами Румунії згідно Протоколів про співробітництво та Угоди про утворення єврорегіону «Верхній Прут». Подібна співпраця має сприяти поглибленню дружніх взаємин між громадянами адміністративно-територіальних одиниць в економічній, соціальній та культурній галузях.

25 серпня 2015 року між Асоціацією міжгромадського розвитку «Зона Метрополітане Ботошань» та органами місцевого самоврядування Новоселицького, Глибоцького та Герцаївського районів Чернівецької області була підписана Угода про співробітництво, яка передбачає створення умов для співпраці між прикордонними регіонами у напрямку розширення економічних, культурних, мистецьких, міжособистісних зв'язків, реалізації проектів у галузі спорту, туризму, збереження традицій та духовності²⁸. Даною Угодою сторони підтвердили спільне бажання забезпечити функціонування плідного та тривалого транскордонного співробітництва.

23 травня 2017 року на території Міжнародного автомобільного пункту перетину українсько-румунського кордону «Порубне-Сірет» відбулася зустріч голови Чернівецької обласної ради І. Мунтяна та голови Чернівецької обласної державної адміністрації О. Фищука з головою Сучавської повітової ради паном Г. Флутуром та префектом Сучавського повіту пані М.-Є. Адомніцей. Сторони обговорили низку робочих питань щодо реалізації транскордонних проектів у рамках Спільної операційної програми «Румунія – Україна – Республіка Молдова» та проаналізували перспективи спільної реалізації проектів, спрямованих на розвиток транспортної інфраструктури та модернізацію інфраструктури пунктів перетину кордону, на які в операційній програмі «Україна – Румунія» на 2014 – 2020 роки передбачено 12,1 та 5,3 млн. євро відповідно²⁹.

Івано-Франківська область має підписані Угоди про торговельно-економічне, науково-технічне та культурне співробітництво між Івано-Франківською обласною державною адміністрацією та повітовою Радою Васлуй, повітовою Радою Сучави. Також є Угода про міжрегіональне співробітництво між Івано-Франківською обласною державною адміністрацією та повітовою Радою Марамуреш від 29 березня 2008 року.

У жовтні 2015 року Івано-Франківською обласною радою було затверджено регіональну цільову Програму розвитку міжнародного співробітни-

²⁸ Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь, С. 66.

²⁹ Відбулася зустріч керівництва Чернівецької області та Сучавського повіту Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gromady.cv.ua/news/57116>.

цтва області на 2016 – 2020 рр. Згідно з документом, на підтримку програм та проектів транскордонного співробітництва було передбачено 450 тис. грн., у тому числі на 2016 р. – 80 тис. грн. Згодом до Програми було внесено зміни, зокрема видатки на підтримку програм та проектів транскордонного співробітництва з 2017 року передбачалося збільшити на 500 тис. грн. щорічно.

Івано-Франківська область бере участь у спільній операційній програмі прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства 2014-2020 «Румунія-Україна» (в якості основного регіону). Бюджет програми – 60 млн. євро. Мінімальне співфінансування – 10% від внеску ЄС. Пріоритетами даної програми прикордонного співробітництва виступають: підтримка освіти, досліджень, технологічного розвитку та інновацій, промоція місцевої культури та охорона історичної спадщини, покращення доступності регіонів, розвиток транспортних та комунікаційних мереж і систем, спільні виклики у галузі захисту і безпеки.

У рамках програми Румунія-Україна 2014-2020 облдержадміністрація забезпечила супровід великих інфраструктурних проектів, які увійшли до переліку тих, що фінансуватимуться в рамках Програми поза конкурсом: «Поліпшення безпеки населення та рівня безпеки в прикордонній зоні шляхом підвищення спільної підготовки та співробітництва у сфері ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій», «Регіональне співробітництво щодо запобігання та боротьби з транскордонною злочинністю між Румунією і Україною»³⁰.

У 2016 році Одеська область, яка представляє Україну в євро регіоні «Нижній Дунай», після дворічної паузи відновила повноцінну роботу в даному об'єднанні. Передбачається, що головування Одеської обласної ради в 2016 – 2017 роках в євро регіоні «Нижній Дунай» дасть можливість активізувати діалог з партнерами в Румунії щодо запуску поромного сполучення Орловка – Ісакча та Ізмаїл – Тульча.

Активізації українсько-румунського транскордонного співробітництва у найближчі роки має посприяти запровадженню безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом. Показово, що Румунія однією з перших привітала рішення Ради ЄС щодо лібералізації візового режиму для громадян України. У спеціальній заяві Міністерства закордонних справ Румунії з цього приводу зазначалося, що «лібералізація візового режиму для громадян України, які подорожують до ЄС, є важливим елементом розвитку міжлюдських контактів та зміцнення економічних і культурних відносин між Україною та ЄС»³¹.

Водночас певним випробуванням для українсько-румунського транскордонного співробітництва став Закон «Про освіту», який Верховна Рада України схвалила 5 вересня 2017 року. Румунська спільнота Чернівецької області звернулася з відкритим листом до Президента України П. Порошенка, нарікаючи на неконституційність даного Закону. У листі зазначалося, що ст.

³⁰ Стан розвитку транскордонного співробітництва в Івано-Франківській області у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/files/uploads>.

³¹ Румунія вітає рішення Ради ЄС щодо лібералізації візового режиму для громадян України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2226857-rumunia-vitae-bezviz-dla-ukraini.html>.

7. про мову освіти містить норми, що суперечать статтям 10, 22, 23, 53 Конституції України та «прокладають шлях до мовної асиміляції національних меншин»³². Тим не менше, президент П. Порошенко підписав Закон «Про освіту» та наголосив, що він підвищує роль державної української мови в освітньому процесі. У той же час Глава української Держави підкреслив важливість неухильного дотримання при здобутті освіти гуманітарних прав національних меншин, які проживають на території України.

Президент П. Порошенко також звернувся до Міністерства закордонних справ та Міністерства освіти – провести необхідні консультації з європейськими партнерами, у тому числі з Румунією.

Міністерство Закордонних Справ Румунії із занепокоєнням взяло до відома форму, прийняту 5 вересня 2017 року Верховною Радою України нового Закону «Про освіту», зокрема статті 7, яка стосується освіти мовою національних меншин. Водночас було скасовано офіційний візит Президента Румунії К. Йоганніса в Україну. Глава румунської держави заявив, що в Україні мешкає близько 400 тисяч румун, а ухвалений Верховною Радою Закон «жорстко обмежує права національних меншин навчатися рідною мовою»³³. Парламент Румунії, у свою чергу, прийняв декларацію, у якій висловив стурбованість ухваленням нового Закону «Про освіту».

13 жовтня 2017 року Міністр закордонних справ України П. Клімкін здійснив робочий візит до Бухареста. У ході візиту він поінформував представників румунської сторони щодо Закону України про освіту, наголосивши, що метою статті 7 є розширення можливостей для самореалізації представників національних меншин. Також він наголосив на готовності української влади до діалогу з представниками румунської національної меншини в Україні та співпраці з Румунією, спільних дій щодо імплементації Закону «Про освіту» в рамках підготовки закону про середню освіту та навчальних програм з урахуванням висновків Венеціанської Комісії.

Під час зустрічі з Міністром закордонних справ Румунії Т. Мелешкану було також обговорено широкий спектр питань двостороннього порядку денного, у тому числі питання транскордонного співробітництва, розширення інфраструктури на пунктах пропуску через спільний українсько-румунський кордон та співпрацю у забезпеченні освітніх потреб обох національних меншин³⁴.

За підсумком зустрічі Міністр закордонних справ Румунії Т. Мелешкану заявив, що його країна «готова поділитися з Україною накопиченим досвідом у сфері навчання мовами національних меншин з паралельним ви-

³² Румуни Чернівецької області просять Президента накладати вето на Закон «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acc.cv.ua/chernivtsi/26146-rumuni-chernivetskoji-oblasti-prosyat-prezidenta-naklasti-veto-na-zakon-pro-osvitu>.

³³ Президент Румунії Клаус Йоганніс заявив про скасування офіційного візиту в Україну через ухвалений Верховною Радою закон «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2310163-prezident-rumunii-skasuvav-vizit-do-ukraini-cerez-zakon-pro-osvitu.html>

³⁴ Міністр закордонних справ України Павло Клімкін здійснив робочий візит до Бухареста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=250348643

вченням державної мови. Це було б прикладом пошуку оптимальних рішень для досягнення поставлених цілей – знання державної мови і навчання представників національних меншин рідною мовою»³⁵. Глава зовнішньополітичного відомства Румунії підтвердив принципову позицію щодо підтримки європейського вектора розвитку України та її зближення з Європейським союзом. Т. Мелешкану також висловився за поглиблення соціально-економічної та культурної взаємодії між Україною і Румунією.

Отже, транскордонне співробітництво на сучасному етапі залишається важливим напрямком розвитку українсько-румунських відносин. Воно є як інструментом розвитку прикордонних територій, так і сприяє посиленню контактів між людьми і взаємопроникненню цінностей громадянського суспільства через європейські кордони. У багатьох випадках транскордонна діяльність провадиться в рамках єврорегіонів «Карпатський», «Нижній Дунай» та «Верхній Прут». Незважаючи на певні досягнення, єврорегіони на сьогодні все ще не реалізували покладених на них сподівань. Не в останню чергу через те, що їх діяльність страждає від обмеженої кількості фінансових та людських ресурсів та, в деяких випадках, від обмеженої підтримки з боку зацікавлених національних органів влади. Тому на сьогодні транскордонна співпраця України з Румунією відзначається пошуком нових моделей розвитку в рамках політики сусідства. В українсько-румунському транскордонному співробітництві нині акцент зроблено на економічний розвиток прикордонних територій, екологічні проблеми та міжлюдські контакти.

Література:

- Білик Р.С., *Єврорегіон «Верхній Прут» у формування системи економічних зв'язків та у розвитку євроінтеграційних процесів*, у Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. Вип.1, 2009, С. 42-53.
- Відбулася зустріч керівництва Чернівецької області та Сучавського повіту Румунії* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gromady.cv.ua/news/57116>.
- Гакман С., *Сучасні аспекти українсько-румунських відносин*. Текст виступу на Круглому столі Експертної ради Чорноморської миротворчої мережі. Чернівці, 17 вересня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uames.org.ua/php/art.php?id=66>.
- Гакман С., *Єврорегіон «Верхній Прут» у контексті транскордонного співробітництва у На шляху до Європи*. Український досвід єврорегіонів; за ред. С. Максименка, І. Студеннікова, Логос, Київ, 2000, С. 94-101.
- Гарагонич В.В., Гарагонич В.В., *Сучасний стан українсько-румунського транскордонного співробітництва*, у Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип. 2 (35), 2016, С. 35-38.
- Горін П., *Чумацький шлях до Європи: Сучасні перспективи українсько-румунських відносин* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/statji/chumatskyi-shliakh-u-yevropu-suchasni-perspektyvyv>

³⁵ Закон про освіту: Румунія готова допомогти Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2324581-zakon-pro-osvitu-rumunia-gotova-dopomogti-ukraini.html>.

- ukrainsko-rumunskykh-vidnosyn-265280.html.
- Грушко О.О., *Сучасні аспекти транскордонної співпраці на прикладі функціонування Євروهіону «верхній прут», у Грані, № 9 (125), вересень 2015, С. 38-44.*
- Гурчумелія У., *Міжрегіональне співробітництво прикордонних територій України та Румунії: проблеми та перспективи, у Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність, Сату Маре, 2016, С. 453-463.*
- Євروهіон «Верхній Прут» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bukoda.gov.ua/page/evroregion-verkhni-prut>
- Євروهіон «Нижній Дунай» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euroregionagency.od.ua/about>.
- Закон про освіту: Румунія готова допомогти Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2324581-zakon-pro-osvitu-rumunia-gotova-dopomogti-ukraini.html>.
- Красножон О.С., *Українсько-румунські відносини в контексті транскордонного співробітництва Одеського регіону, у Наукові праці: науково-методичний журнал, Т. 273, вип. 261. Політологія, ЧДУ, Миколаїв, 2016, С. 119-123.*
- Лускалова К.Є., *Україна-Румунія: сучасні тенденції двосторонніх відносин, у Науковий вісник Дипломатичної академії України, Вип.23(2), 2016, С. 29-34.*
- Міністр закордонних справ України Павло Клімкін здійснив робочий візит до Бухареста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=250348643.
- Мошняга В., *Молдово-румыно-украинские евроегионы: реальность и ожидания, у Региони Східної Європи: інтеграційні очікування та конфронтаційні небезпеки. Матеріали Міжнарод. наук. конф., Чернівці, 18-19 вересня 2000, Букрек, Чернівці, 2000, С. 155-168.*
- На Тячівщині відсвяткували День добросусідства між Україною та Румунією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/News/169184-Na-Tiachivshchyni-vidsviatkuvaly-Den-dobrosusidstvamiZh-Ukrainoiu-ta-Rumuniieiu-FOTO>.
- Перелік чинних міжнародних угод між Україною та Румунією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://romania.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/legal-acts>.
- Президент Румунії Клаус Йоганніс заявив про скасування офіційного візиту в Україну через ухвалений Верховною Радою закон «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2310163-prezident-rumunii-skasuvav-vizit-do-ukraini-cerez-zakon-pro-osvitu.html>
- Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/554-2016>.
- Розвиток транскордонного співробітництва з новими державами-членами ЄС: метод. рек. / авт. кол.: В.М. Кривцова (кер.), О.М. Овчар, О.А. Остапенко та ін., Видав. НАДУ, Київ, 2009.

- Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь* / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. редактор В.С. Кравців, Львів, 2016.
- Румуни Чернівецької області просять Президента накладити вето на Закон «Про освіту»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acc.cv.ua/chernivtsi/26146-rumuni-chernivetskoji-oblasti-prosyat-prezidenta-naklasti-veto-na-zakon-pro-osvitu>.
- Румунія вітає рішення Ради ЄС щодо лібералізації візового режиму для громадян України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2226857-rumunia-vitae-bezviz-dla-ukraini.html>.
- Рябчук Н.В., *Єврорегіон «Верхній Прут»*, у Українська дипломатична енциклопедія у 2-х т., Т. 1, Знання України, Київ, 2004, С. 473-474.
- Стан розвитку транскордонного співробітництва в Івано-Франківській області у 2016 році* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/files/uploads>.
- Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2020 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakarpatt-rada.gov.ua/docs/proekty_rishen/20_sesions/proekt_rish_42.zip.
- Україна та Румунія вдруге відсвяткують День добросусідства* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1565412-ukrayina-ta-rumuniya-vdruge-vidsvyatkuyut-den-dobrosusidstva>.
- Черторижський В.М., *Сучасні тенденції розвитку українсько-румунського транскордонного регіону*, у Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України, Вип.6, 2015, С. 55-59.

Політика пам'яті: досвід України та Румунії / Politica memoriei: experiența Ucrainei și a României

Алла Киридон / Alla KIRIDON

Сергій Троян / Serhii TROIAN¹

Policy of memory: the experience of Ukraine and Romania. *Policy of memory is a set of social practices aimed at representing (or modifying) certain images of the past (images of the common past), actualized by the modern political context. The policy of memory applies primarily to the interpretation of the past and is built on the specific internal and external factors of the functioning of the state and the nature of political power. The subject of the policy of memory is dual and implies on the one hand, the construction of a shared memory as a system of collective representations of the past, on the other – a purposeful impact on the individual memory of each citizen. The memory policy and its construction occupy an important place in the functioning of post-communist societies. A number of institutions, seeking to answer the demands of society, appeared in this space. The Ukrainian Institute of National Remembrance (UINP) is a government agency established on the basis of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 5, 2006 as the central body of executive power. After reorganization, UINP functioned as a research institution during 2011-2014. By the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 9, 2014, UINP regained the status of a central executive authority for the implementation of state policy in the field of restoration and preservation of national memory. Its activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Culture. The new leadership of the institute changes the functional direction of the institution, emphasizing that this institution should focus on similar structures in other post-communist countries of Central and Eastern Europe. Among the priority areas is the creation of an archive of national memory, informing the society about the results of scientific research of the past, work with places of memory (monuments, museums, graves of people – victims of repressions, participants in wars and fighters for independence). The leading institution of memory in Romania is the Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România which opportunity is comparable with the Polish and Czech counterparts. The institute arose on the basis of the Decree No. 187 of December 7, 1999 of the National Council for the*

¹ Алла Киридон – доктор історичних наук, заслужений діяч науки і техніки України, директор ДНУ «Енциклопедичне видавництво», м.Київ).

Alla Kiridon – doctor în istorie, prof. cercetător emerit în știință și tehnică al Ucrainei, directorul Instituției de Cercetare de Stat „Editura Enciclopedică”, Kiev.

Сергій Троян – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету, м. Київ.

Serhii Troian – doctor în istorie, profesor la catedra de Relații Internaționale, Informații și Studii Regionale a Universității Naționale de Aviație din Kiev.

Study of Archives Securitate (Consiliul Național Pentru Studierea Arhivelor Securității - CNSAS).

In November 2009, following a government resolution, the Institute was united with the National Institute for the Remembrance of the Romanian Emigration (the Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc) to the Institute for the Study of Communist Crimes in Romania and the Remembrance of the Romanian Emigration (the Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România și Memoria Exilului Românesc). The main activities of the Institute are collection, organization of archival storage and publication of documents of the period of the Romanian emigration of 1940-1989; assistance in scientific research of the history of the communist regime; collecting documents and testimonies from witnesses regarding the repressive actions of the communist regime and transferring them to the investigating authorities for the prosecution of criminal cases; publication of evidence of crimes and abuses by officials of the communist regime. The formation of a memory policy should be based not on myth-creation and the rejection of a different point of view, but on the widest possible interdisciplinary study of the complexity and subtlety of historical processes, especially those relating to the often very controversial common past. Such a conclusion is relevant and fair to modern discourses of studies and policy of memory in Ukraine and Romania, as well as in other countries of Central and Eastern Europe, the implementation of various public, public and scientific research projects in this context.

Politica memoriei: experiența Ucrainei și a României. *Politica memoriei - este totalitatea practicilor sociale, îndreptate spre reprezentarea (sau modificarea) anumitor imagini ale trecutului (comun), actualizate de către contextul politic actual. Politica memoriei se referă în primul rând la interpretarea trecutului și se reconstruiește pe baza unor factori interni și externi de funcționare a statului și a caraterului puterii politice. Schimbarea realității socio-culturale și cetățenești-politice condiționează marcarea corespunzătoare a politicii memoriei. Subiectul politicii memoriei are o dublă semnificație și implică, pe de o parte, construirea unei anumite memorii comune, ca un sistem de idei colective despre trecut, iar pe de altă parte - impactul deliberat asupra memoriei individuale a fiecărui cetățean.*

Politica memoriei reflectă: experiența societății, structura socio-politică, proporția forțelor sociale, persuasiunea și evaluarea liderilor politici de stat, precum și starea actuală a instituțiilor de bază. Ea ocupă un loc important în funcționarea societăților postcomuniste. În acest spațiu au apărut o serie de instituții relevante care încearcă să găsească un răspuns la cerințele societății.

Institutul Memoriei Naționale din Ucraina (IMNU) este o astfel de instituție de stat înființată în anul 2006. În conformitate cu Regulamentul privind IMNU, aprobat prin Rezoluția (Decretul) Cabinetului de Miniștri al Ucrainei din 5 iulie 2006, Institutul Memoriei Naționale din Ucraina a primit statutul de organ executiv central a cărui activitate a fost condusă și coordonată de Cabinetul de Miniștri al Ucrainei, specializat în domeniul restaurării și păstrării memoriei naționale a poporului ucrainean. Prin decretul

Cabinetului de Miniștri al Ucrainei din 9 iulie 2014, IMNU a dobândit un nou statut - un organism executiv central pentru implementarea politicii de stat în domeniul restaurării și păstrării memoriei naționale, a cărei activitate este coordonată de către Cabinetul de Miniștri al Ucrainei prin intermediul ministrului culturii. Noua conducere a institutului schimbă direcția funcțională a instituției, subliniind că ea ar trebui să se concentreze asupra structurilor similare din alte țări post-comuniste din Europa Centrală și de Est. În consecință, IMNU se transformă într-o autoritate de stat cu statut special.

Printre domeniile prioritare se numără: înființarea unei arhive a memoriei naționale (în scopul retragerii din cadrul arhivelor serviciilor de securitate și apărare și a serviciilor speciale (este vorba de Serviciile de Informații ale Ucrainei, Ministerul Afacerilor Interne, Serviciul de Informații Externe a Ucrainei) a arhivelor sistemului punitiv și represiv al Uniunii Sovietice, informarea societății despre rezultatele cercetării științifice din trecut, munca cu locurile de memorie (monumente, muzee, morminte ale persoanelor - victime ale represiunilor, participanții la războaie, luptătorii pentru independență).

În România instituția de bază a memoriei este Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului, care după posibilități poate fi comparat cu institutul omolog din Polonia și Cehia. El a luat naștere în urma decretului nr. 187 din 7 decembrie 1999 a Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS). În noiembrie 2009, în urma unei rezoluții guvernamentale, Institutul s-a unit cu Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc, sub denumirea de Institutul pentru Studierea Crimelor Comunismului în România și Memoria Exilului Românesc.

Principalele activități ale Institutului sunt colectarea, organizarea depozitării arhivelor și publicarea documentelor perioadei emigrației românești din anii 1940-1989; asistență în cercetarea științifică a istoriei regimului comunist; colectarea de documente și mărturii ale acțiunilor represive ale regimului comunist și transmiterea lor către autoritățile de investigare pentru încercarea urmăririi penale; publicarea mărturiilor despre crimele și abuzurile activiștilor regimului comunist.

Keywords: *policy of memory, Ukraine, Romania, National memory institutes, memory studies.*

Cuvinte cheie: *politica memoriei, Ucraina, România, Institutul memoriei naționale, studiul memoriei*

Політика пам'яті – це сукупність соціальних практик, спрямованих на репрезентацію (чи модифікацію) певних образів минулого (образів спільного минулого), актуалізованих сучасним політичним контекстом. Політика пам'яті стосується передусім інтерпретації минулого й вибудовується з огляду на конкретні внутрішні й зовнішні чинники функціонування держави та характер політичної влади. Зміна соціокультурної та суспільно-політичної реальності узалежнює відповідне маркування політики пам'яті. І навпаки, політика пам'яті виробляє конкретні моделі й ціннісні стандарти, що формують соціокультурну реальність. Предмет політики пам'яті є подвійним,

та передбачає, з однієї сторони, конструювання певної спільної пам'яті, як системи колективних уявлень про минуле, з іншої – цілеспрямований вплив на індивідуальну пам'ять кожного громадянина. У політиці пам'яті відображаються: досвід суспільства, соціально-політична структура, співвідношення суспільних сил, переконання та оцінки державно-політичних лідерів, а також актуальний стан базових інституцій.

Політика пам'яті та її конструювання займає важливе місце в функціонуванні посткомуністичних суспільств. Шляхом інструменталізації політики пам'яті на цьому просторі виник цілий ряд спеціальних інституцій, які прагнуть знайти відповідь на запити суспільства. Інститути національної пам'яті (ІНП) були сформовані як архівні, наукові та науково-дослідні державні або публічні установи (інституції) в країнах Центральної та Східної Європи, головними завданнями яких стало вивчення комуністичного досвіду і рухів спротиву йому на основі розсекречування архівних матеріалів спецфондів, а також прийняття і втілення на практиці законів про люстрацію (люстрація здійснювалася не у всіх країнах, де діють ІНП)². Вперше закон про люстрацію був прийнятий у Чехії в жовтні 1991 р., у Польщі – у квітні 1997 р. а в Україні він з'явився лише після революції Гідності. Але в Чехії відповідник ІНП – Інститут дослідження тоталітарних режимів – створили тільки в 2007 р., тоді як у Польщі він постав 18 грудня 1998 р., а в Україні функціонує на основі Постанови Кабінету Міністрів від 5 липня 2006 р.

Український інститут національної пам'яті (УІНП) – державна установа, створена 2006 р. Відповідно до Положення про УІНП, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 р.³, Український інститут національної пам'яті отримав статус центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовувалася й координувалася Кабінетом Міністрів України, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу.

Постановою Кабінету Міністрів України від 9 липня 2014 р.⁴ УІНП набув нового статусу – центральний орган виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури.

Нове керівництво інституту змінило функціональне спрямування

² Аникин Д. А. *Политика памяти в современном украинском обществе* // Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії: 36. статей / За заг. ред. к. філос. н., проф. О. Черемської, д. філос. н., проф. О. Кузя (матеріали ІУ міжнародної наук. конф., Харків, 8-9 квітня 2014 р.). – Харків: Видавець Іваненко І. С., 2014. – С. 210-216; Киридон А.М. *Політика пам'яті в Україні: сутність та стратегія в умовах змін (1991 – 2015 рр.)* // Ідентичності та політичні інститути: виклики для України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції / За заг. ред. В.М. Циби. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – С. 34-42.

³ Про затвердження Положення про Український інститут національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 р. № 927. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/927-2006> (доступ – 04.11.2017).

⁴ Питання Українського інституту національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 липня 2014 року № 292. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/292-2014-%D0%BF> (доступ – 04.11.2017).

інституції, підкресливши, що ця установа має у своїй діяльності орієнтуватися на подібні структури в інших посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи. На практиці відповідним аналоговим еталоном для УІНП мав стати, насамперед, Інститут національної пам'яті Польщі. Саме з цією інституцією за останні три роки відбулося найбільше зустрічей і заходів на всіх рівнях. Водночас відбулося перетворення УІНП на орган державної влади зі спеціальним статусом. Серед пріоритетних напрямків – створення архіву національної пам'яті (з метою виведення з-під відання сучасних спецслужб та правоохоронних органів (йдеться по СБУ, МВС, СЗР) архіву карально-репресивної системи Радянського союзу), інформування суспільства про результати наукових досліджень минулого, робота з місцями пам'яті (пам'ятники, музеї, могили людей – жертв репресій, учасників воєн, борців за незалежність) тощо.

Провідною інституцією пам'яті в Румунії є Інститут із дослідження злочинів комунізму в Румунії (Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România), який за можливостями цілком можна порівняти із польським та чеським аналогами. Інститут виник на базі створеної указом № 187 від 7 грудня 1999 р. Національної ради з вивчення архівів Securitate (Consiliul Național Pentru Studierea Arhivelor Securității – CNSAS)⁵.

У листопаді 2009 р. за урядовою постановою Інститут був об'єднаний з Національним інститутом пам'яті румунської еміграції (рум. Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc) в Інститут досліджень комуністичних злочинів у Румунії і пам'яті румунської еміграції (рум. Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România și Memoria Exilului Românesc). Основними напрямками діяльності Інституту є збір, організація архівного зберігання і публікація документів періоду діяльності румунської еміграції 1940 – 1989 рр.; сприяння науковим дослідженням історії комуністичного режиму; збір документів і показань свідків щодо репресивних дій комуністичного режиму і передача їх слідчим органам для порушення кримінальних справ; публікація свідчень про злочини і зловживання з боку діячів комуністичного режиму⁶.

Зазначимо, що в Україні, як свого часу в Румунії та в більшості інших європейських державах з колишнього комуністичного табору, хоча й використовуються схожі підходи до оцінки комуністичного минулого й остаточного розриву з ним, але сам «процес прощання» набрав більш затяжного, тривалого і хвилювального характеру. Тільки в період президентства В. Ющенка (2005 – 2010 рр.) і П. Порошенка (з 2014 р.) відбувалося / відбувається найбільше ініціатив і дій у цьому напрямку. До речі, і в Румунії, незважаючи на зловживання періоду диктатури Н. Чаушеску, фактично до 2006 р. декомунізаційні ініціативи носили формальний характер. Зокрема, в Румунії єдині нормативні положення про засудження комунізму на державному рівні містяться в текстах Конституції та Закону про національну без-

⁵ Документи комуністичних спецслужб у Європі: путівник мережею архівів / Р.Леськевич, П. Жачек; О.Ісаюк (укр. вид.), В.Бірчак (укр.вид.). – Львів: Часопис, 2016. – С. 161 – 169.

⁶ Троян С.С., Огієнко В.І. *Інституції пам'яті та політика пам'яті в Румунії* // Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів [Текст] / кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 167 – 169.

пеку⁷. Так, згідно статті 40 Конституції забороняється діяльність політичних партій і організацій, які «своєю метою або діяльністю заважають політичному плюралізму, верховенству права або виступають проти суверенітету і незалежності Румунської держави». Згідно пункту 3 Закону про нацбезпеку загрозу румунській національній безпеці становлять акти, інспіровані комунізмом, фашизмом, расизмом, антисемітизмом, ревізіонізмом чи сепаратизмом.

Відносно м'який характер має в Румунії і Закон про люстрацію від 2004 р. Відповідно до нього службовці, які працюють в юридичній системі, зобов'язані підписати декларації про неколаборацію із румунськими комуністичними спецслужбами. Щоправда останнім часом, насамперед під впливом перемоги на виборах опозиційних сил, процеси перехідного правосуддя, у першу чергу пов'язані із люстрацією, помітно активізувалися.

Зрозуміло, що загальний досвід Румунії та окремішній Інституту досліджень комуністичних злочинів у Румунії і пам'яті румунської еміграції в царині подолання травматичного тоталітарного минулого та формування відповідної перспективам загальноєвропейського розвитку політики пам'яті має цінність і для України. Хоча в цьому плані УІНП спирається на ініціативи та практики, насамперед, польського аналога – Інституту національної пам'яті Польщі⁸.

Саме політика пам'яті та її конструювання виступає головним предметом діяльності не лише ІНП в Україні та Румунії, але й в інших державах Центральної та Східної Європи з комуністичним минулим. Зауважимо, що термін «політика пам'яті» є відносно новим та актуальним у рамках різних соціально-гуманітарних наук, що викликає помітні дискусії. До наукового вжитку увійшли схожі за змістом поняття, які іноді використовують як синонімічні: «історична політика», «меморіальна політика», «хронополітика». Розмаїття існуючих тлумачень поняття дослідники умовно розподіляють на дві групи⁹. Представники ціннісного підходу політику пам'яті визначають як:

- різноманітні суспільні практики і норми, пов'язані з регулюванням колективної пам'яті (Ж. Мінк);
- як свідому стратегію проектування образів минулого у планах на майбутнє (П. Нора);
- як публічний простір діалогу суспільних сил та істориків (О. Міл-

⁷ Огієнко В. *Європейські практики пам'яті і правової оцінки діяльності комуністичних режимів. Східна і Центральна Європа*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1214-vitalii-ohiyenkoyevropeiski-praktyky-pamiat-i-pravovoi-otsinky-diialnosti-komunistychnykh-rezhymiv-skhidna-i-tsentral-na-yevropa> (доступ – 04.11.2017); Constituția din 31/10/2003. Publicat în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 767 din 31/10/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.constitutia.ro/const.htm> (доступ – 04.11.2017).

⁸ Троян С.С. *Інститут національної пам'яті (ІНП) (Польща)* // Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів [Текст] / кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 162 – 163.

⁹ Киридон А.М. *Політика пам'яті в Україні: сутність та стратегія в умовах змін (1991 – 2015 рр.)* // Ідентичності та політичні інститути: виклики для України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції / За заг. ред. В.М. Циби. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – С. 34-42.

лер).

Інструменталістське трактування політики пам'яті розглядає її як систему заходів з уніфікації індивідуальних уявлень про історичне минуле при дотриманні єдиної логіки національного історичного наративу.

Прихильники конструктивістського підходу політику пам'яті тлумачать як:

- нав'язану пам'ять і дозволена історію (П. Рікер);
- «створення критеріїв для відбору тих історичних подій, які варто зберігати у пам'яті, і тих, які потрібно з неї «стерти»;
- програму та дії по впровадженню цих критеріїв у масову свідомість з ціллю перетворення їх у неусвідомлені стереотипи;
- розробку та пропаганду контексту, у якому відібрані для відновлення у масовій свідомості події поєднуються з актуальною реальністю і задають політично доцільні установки та вподобання» (С. Кара-Мурза);
- процес вибудовування суголосних настроям епохи (і певних політичних сил) образів минулого, символічний ресурс, який цілком допустимо використовувати, у тому числі і в процесі політичного й культурного суперництва еліт (Ю. Шаповал).

Політика пам'яті характеризується актуалізацією та вибірковістю, фокусує увагу на одних подіях, героях, місцях, ігноруючи інші. При цьому «пам'ять» розглядається як соціокультурний феномен, що характеризується мінливістю, залежністю від багатьох чинників, орієнтований на ті сюжети минулого, що через зв'язок із сучасністю можуть мати вплив на майбутнє. Тобто пам'ять завжди виступає як актуальний конструкт. Суть сучасного у контексті формування простору пам'яті полягає, по-перше, в уявленні про своє майбутнє, яке нація, група, родина прагне мати, і, по-друге, що саме необхідно утримати з минулого, аби підготувати це майбутнє.

У своїй змістовній основі, функціях, спрямованості та інших сутнісних характеристиках державна політика пам'яті визначається, передовсім: особливостями державно-політичного, суспільно-економічного ладу та апарату державного управління, міжнародного становища держави; ступенем реального суверенітету країни (народу) у минулому та сьогоденні тощо; базовими (актуальними) потребами суспільного розвитку, конкретно-історичними викликами, що стоять перед певною державною (політичною нацією, народом тощо); перебігом історичного минулого, цивілізаційними традиціями певної держави (нації); особливостями конкретної культурно-освітньої системи, традиційної культури, етноконфесійним складом населення тощо.

Через провадження політики пам'яті може бути реалізована ціла низка політичних інтересів – від консолідації суспільства на ґрунті спільного історичного минулого до його повної дезінтеграції на підставі гіперболізації певних пережиттів минулого.

Реалізація державної політики пам'яті здатна мінімізувати вплив несприятливих для розвитку української суверенної та соборної державності чинників, серед яких: відсутність у значної частини населення України відчуття єдиної державної або громадянської ідентичності; наявність істотних регіональних відмінностей в історичній свідомості на фоні відсутності чітко

сформульованої ідеології загальнонаціонального розвитку; кон'юктурне використання історичного матеріалу, або його тенденційного тлумачення як знаряддя політичного протистояння, перетворення його на елемент іредентистських та сепаратистських настроїв, політичного радикалізму; спекулятивне застосування псевдоісторичних аргументів для розпалення міжнаціональної ворожнечі, ксенофобії, національної або релігійної нетерпимості; проникнення у суспільну свідомість полярних та політично заангажованих оцінок важливих подій вітчизняної історії, що ускладнює діалог між певними суспільними, національними, регіональними спільнотами; поширення серед широкого загалу міфологізованих, свідомо фальсифікованих інформаційних матеріалів на історичну тематику, провокування суспільного розбрату на ґрунті конфліктного бачення минулого.

Базовими принципами вибудови образів-спогадів при конструюванні політики пам'яті в Україні є травма / трагедія та тріумф. Травмуючий образ минулого концептуалізує політику пам'яті держави, водночас тріумф – героїзує її. Окремі сюжети минулого потрапляють у зону «змови мовчання» (колективна пам'ять намагається «не згадувати» те, що травмувало її найбільше). Водночас політика пам'яті є ретранслятором історичного досвіду, іноді гостро травматичного. Свідомо актуалізація зон «змови мовчання» використовується для унеможливлення ретравматизації.

Репрезентації минулого здійснюються у вигляді різноманітних практик:

- вербалізованих (промови політичних лідерів, підручники, наратив тощо);
- візуальних (державна символіка, пам'ятники, музеї тощо);
- ритуальних (паради, свята тощо).

Актуалізація політики пам'яті відбувається також через місця пам'яті (П. Нора)¹⁰.

Італійський учений К. Фогу називає три основні фактори, які впливають на конструювання пам'яттєвих смислів¹¹:

- 1) політичне середовище держави та роль, що її відіграє пам'ять у легітимізації політичних партій і їх лідерів;
- 2) структуру власності на засоби масової інформації, на які покладена місія організації відкритої дискусії, що може стимулювати перегляд інституціоналізованих форм пам'яті;
- 3) зовнішньополітичні пріоритети, заради яких окремі держави та політичні сили можуть організувати зміни в політиці пам'яті.

До формотворчих чинників політики пам'яті дослідники відносять також тип політичного режиму, ступінь теоретичного забезпечення тієї чи іншої версії минулого, підбір кадрів у її донесенні, професійний рівень політиків, застосовані політичні технології, розвиток політичної культури, стан політичної свідомості громадян, особисті якості об'єкта (довірливість, звичка підкорятися) тощо.

¹⁰ Нора П. *Теперішнє, нація, пам'ять* / Пер. з франц. Андрій Репа. – Київ: Кліо, 2014. – 272 с.

¹¹ Киридон А.М. *Політика пам'яті в Україні: сутність та стратегія в умовах змін (1991 – 2015 рр.)* // Ідентичності та політичні інститути: виклики для України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції / За заг. ред. В.М. Циби. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – С. 36.

Серед провідних функцій державної політики пам'яті – сприяння утвердженню зовнішньо- та внутрішньополітичної легітимності державного ладу («історичних прав» держави та політичної нації на існування, суверенітет, існуючу форму державного ладу, територію тощо); формування офіційної ідеології національно-державного будівництва («національної ідеї»); забезпечення загальногромадянської ідентичності та лояльності нації до держави, консолідації суспільства навколо базових пріоритетів розвитку; виховання громадянської свідомості та її мобілізація на виконання пріоритетних завдань; забезпечення конструктивної спадковості різних вікових генерацій як передумови редуплікації суспільного життя та національних традицій; організацію поширення (пропаганду) суспільно значущих знань щодо подій та процесів національної історії всередині держави та за кордоном, сприяння розвитку загального освітнього й культурного рівня населення; участь у гарантуванні безпеки (через заходи з гуманітарної, інформаційної безпеки, військово-патріотичне виховання громадян) та сприятливих зовнішніх умов існування держави.

Реалізація політики пам'яті передбачає вирішення таких основних завдань: визначення змістовних пріоритетів та організаційно-правових засад провадження політики пам'яті згідно зі стратегічними потребами розвитку України і її суспільства; організацію уповноваженими державними установами та об'єднаннями громадян наукових, інформаційно-аналітичних, меморіальних, громадсько-політичних, культурно-просвітницьких та інших заходів, спрямованих на формування та утвердження національної пам'яті; сприяння державотворчим процесам, формуванню суспільної злагоди, громадянської єдності, патріотичної свідомості, нерозривного гуманітарного простору та міжрегіональної інтеграції в Україні; збереження, відповідно до чинного законодавства України, духовних та матеріальних носіїв пам'яті про минуле, залучення їх до формування національної пам'яті нинішнього та майбутніх поколінь українського народу; створення наукових та інформаційно-духовних передумов до відновлення історичної справедливості щодо жертв незаконних та антилюдських діянь та подій, які мали місце в минулому українського народу; забезпечення належного місця прищепленню науково обґрунтованих знань про минуле на різних рівнях здобуття освіти, у гуманітарній роботі з громадянами України; поширення об'єктивної інформації про минуле українського народу, його місця у цивілізаційному поступі людства; допомогу зарубіжному українству, на основі норм міжнародного права та добросусідства, у збереженні національної пам'яті як складової національно-культурної ідентичності; сприяння гарантуванню інформаційної безпеки, суверенних прав, територіальної цілісності України, її інтеграції в європейський гуманітарний простір.

Інструментарій політики пам'яті включає законотворчість, юридичні санкції, меморіалізацію, освітні ресурси, медійні проекти та ряд інших засобів конструювання образів минулого та суспільної пам'яті про нього. Політика пам'яті реалізується й підтримується інститутами пам'яті, меморіальними законами тощо.

Нові стандарти і правила політичного життя упослідують імплементацію новацій і в пам'яттєвому дискурсі, що неминуче викликає конфлікт з

традиційними елементами політичної культури (а відтак – моделями політики пам'яті). Перебуваючи у процесі адаптації традиційних політичних норм до «сучасних», політична культура дезінтегрується, змінюється її структурна конфігурація. Традиційні ідентитети підпадають під сумнів, поступово втрачаючи своє значення, що робить уразливими відчуття національної і громадянської ідентичностей. Це супроводжується збільшенням відстані між політичними світами суб'єктів політики, що ускладнює, а іноді й унеможливорює належну всезагальну підтримку «нових» політичних структур та відповідних моделей пам'яті. Під впливом політики пам'яті відбувається «переписування» підручників, зміна місць пам'яті тощо.

Потенційно існує небезпека використання історії / репрезентація минулого в політичних цілях. Маніпуляції пам'яттєвими смислами можуть привести до напруження і конфронтації у суспільстві. Часом подальший розвиток політичних подій залежить від того, наскільки окремі історичні події освячуються, перетворюються на впливові символи і міфи, як і у який спосіб відбувається нагадування про масові кривди з вини «іншого» – угруповання, політичної сили, держави.

В умовах незалежності України (хоча вилонування цих процесів започатковане ще наприкінці 1980-х рр.) умовно окреслюються кілька етапів формування політики пам'яті, поступово узалежнених від характеру влади та відповідних інституцій, які працювали в царині політики пам'яті та пам'яттєвого дискурсу¹². Відтак фактично йдеться про обумовленість політики пам'яті термінами і характером як президентських каденцій, так і діяльності УІНП на різних етапах. Серед основних рис характеру політики пам'яті в Україні – віктимізація («пам'ять жертв») минулого та його криміналізація (погляд на історію як ланцюг злочинів тогочасної влади).

І етап – кінець 1980-х (друга половина 1980-х) – 1994 р. (до президентства

Л. Кучми), причому з увиразненням кількох підперіодів:

І. кінець 1980-1991рр. – трансформаційні зміни свідомісного рівня.

В умовах перебудови почалися зрушення у сфері індивідуальної та суспільної свідомості, викликані зростанням інтересу до минулого, ліквідацією «білих плям» тощо. Це було пов'язано з появою препринтів, літератури діаспори, інтересу до козацтва, до витоків української державності, українського національного руху, української революції 1917-1920-х рр., руйнації храмів, Голодомору, репресій тощо. Історична проблематика (її використання) стала провідною у діяльності опозиційних до Компартії структур – Народного руху України, Української Гельсінської спілки. Появився термін «історична пам'ять», а історія стала використовуватися для легітимації незалежної України.

ІІ. 1991-1994 рр. Президентство Л. Кравчука (Перший Президент незалежної України (грудень 1991 р. – липень 1994 р.). З ім'ям першого Президента незалежної України традиційно пов'язують прийняття Акта про

¹² Киридон А.М. *Політика пам'яті в Україні: сутність та стратегія в умовах змін (1991 – 2015 рр.)* // Ідентичності та політичні інститути: виклики для України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції / За заг. ред. В.М. Циби. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – С. 38-40.

незалежність України, проведення референдуму 1 грудня 1991 р., ліквідацію СРСР, нові державні атрибути, дистанціювання від СНД, перші кроки щодо інтеграції України до європейських структур.

Особливістю пострадянського простору став значний плюралізм стратегій політики пам'яті, залежно від того, як держави позиціонували себе відносно Російської імперії та СРСР, як оцінювали процес входження в цю державницьку структуру: завоювання, вимушене приєднання чи входження на добровільних засадах.

За президентства Л. Кравчука з публічного простору та колективної пам'яті почала витіснятися радянська історична спадщина – як щось «накинута ззовні», вороже національним українським інтересам. Негативний образ радянської минувшини, доповнений колоніальними та постколоніальними концепціями, було фактично виключено з національного наративу і віднесено до російської історії. Наразі йшлося про формування доволі спрощеної «чорно-білої» картини. Відтак на цьому етапі яскраво репрезентовано амбівалентність моделей пам'яті – існуючої «радянської» й народжуваної «націоналістичної». Легітимація нового політичного суб'єкта (держави) досягалася й за рахунок історії, як ресурсу виправдання політичних рішень. Виразною рисою суспільної свідомості було конкурування різних типів пам'яті.

II етап – 1994-2004 рр. – Президентство Л. Кучми.

У внутрішній політиці Л. Кучма відзначався обережною послідовністю і передбачуваністю. Вжито зусиль до врегулювання надзвичайно складної проблеми кримського сепаратизму. За ініціативи Президента держави Верховна Рада України 28 червня 1996 р. ухвалила Конституцію України.

Активна зовнішньополітична та зовнішньоекономічна діяльність дозволила вирішити такі нагальні проблеми, як владнання територіальних претензій Румунії, підписання і ратифікація Великого російсько-українського договору й угоди по Чорноморському флоту. Україна отримує вкрай потрібні енергоносії; інтеграція України до європейських і світових структур: відбувся вступ до Ради Європи, укладено угоди з Євросоюзом та іншими міжнародними об'єднаннями.

Політика пам'яті – доволі невизначена: двоїста або навіть «багато-векторна». З одного боку саме за президентства Л. Кучми офіційне визнання як «батько української нації» отримав М. Грушевський, але водночас не спостерігалось активної реконструкції радянських міфів. Відтак, для періоду президентства Л. Кучми характерним виявилось механічне поєднання парадигм національної та радянської історії, що вилилося у паралельне відзначення протилежних за своїм ідеологічним наповненням ювілеїв.

III етап – січень 2005-2010 рр. – Президентство В. Ющенко.

Взято курс на суто національну версію політики пам'яті, пов'язану з різкою відмовою від радянських шаблонів трактування минулого, активізацією вивчення минулого, зростанням кількості місць пам'яті, посиленням уваги до вивчення Голодомору. За президентства В. Ющенко було створено спеціальну інституцію для координування політики пам'яті – Український

інститут національної пам'яті (УІНП). Як зауважив В. Кравченко¹³, фактично всі п'ять років цього президентства тривала українсько-російська війна національних міфологій, що переходила в дипломатичну і навіть економічну, оскільки обидві сторони надавали символічній реальності не меншого значення, ніж соціальній.

IV етап – 2010-2014 рр. – Президентство В. Януковича.

Позиціонування політики пам'яті як альтернативної попередньому президентству (відповідні акценти в ставленні до Голодомору, Другої світової війни та ін.). Поступове зміщення акцентів від національно-орієнтованої парадигми до «інтернаціоналістської» та російськоцентричної. Зміна характеру діяльності УІНП (інституція перетворена на науково-дослідну). Прикметною рисою діяльності УІНП у цей період став акцент на підготовці наукового підґрунтя пам'яттєвої парадигми; спроба згуртування навколо інституції провідних фахівців студій пам'яті, що вигідно позиціонувало Україну в осмисленні нового напрямку досліджень й забезпечувало формування дослідницького інструментарію¹⁴.

Важливо відзначити, що в цей час відбувається первинний етап інституалізації студій пам'яті в Україні. Інституціональним флагманом парадигмального поля студій пам'яті на той час став саме УІНП (з моменту зміни статусу й реорганізації його як науково-дослідницької установи (2011 року). Тоді ж обговорення теоретичних і прикладних проблем студій пам'яті було започатковане на сторінках спеціалізованого наукового видання «Національна та історична пам'ять» (протягом 2011 – 2014 років видано десять випусків збірника)¹⁵.

З цього часу меморіальні студії набули комплексного, системного, послідовного, наукового характеру, з характерною відмовою від нефахових, ідеологізованих підходів. Зусиллями члена-кореспондента НАН України В. Солдатенка, а також провідних фахівців інституції (О. Бойка, Л. Буряк, В. Вашкевича, О. Вишняка, Д. Веденєєва, Ю. Ганжурова, В. Головченка, Г. Касьянова, А. Киридон, В. Кривошеї, С. Леп'явка, О. Лисенка та ін.) проводився інтенсивний пошук шляхів надання національній пам'яті, її формуванню та розвитку наукового обґрунтування.

Інститутом започатковано видання першого цільового збірника наукових праць «Національна та історична пам'ять», де репрезентовано широкий спектр теоретичних і практичних проблем меморіальної тематики. Традиційними стали наукові заходи, ініційовані УІНП, серед яких – конференції та «круглі столи» комеморативного і теоретично-методологічного характеру: «Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського)» (вересень, 2011); «Національна пам'ять: соціокультурний та духовний

¹³ Кравченко В. *Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії*. – К., 2011. – 544 с.

¹⁴ *Студії пам'яті в Україні. (Історіографічний дискурс. Бібліографічний покажчик)* / Передмова, вступ. ст., заг. ред. А. М. Киридон; [упор. покажчика: Киридон А. М., Волянчук О. Я., Огієнко В. І.]. – К.: ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. – 294 с.

¹⁵ *Національна та історична пам'ять: Науковий збірник* / Гол. ред. В.Ф.Солдатенко. Вип. 1 – 10. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2011 – 2014.

виміри» (жовтень, 2012); «Національна пам'ять: виклики ХХІ століття» (листопад, 2012); «Павло Скоропадський – останній гетьман України (квітень, 2013)»; «Волинська трагедія 1943–1944 рр. та її вплив на історичну пам'ять українського та польського народів» (липень, 2013), «Студії пам'яті в Україні: стан, проблеми та перспективи» (жовтень, 2014) та ін.

Потужним внеском у становлення нового напрямку стали підготовлені колективом УІНП видання в парадигмі студій пам'яті – унікальний словник ключових термінів та бібліографічний покажчик¹⁶.

Підсумковою кодою роботи УІНП в статусі науково-дослідницької установи фактично став «круглий стіл» «Студії пам'яті в Україні: стан, проблеми та перспективи» (2014 рік)¹⁷. У цього року відбулася зміна статусу УІНП. Відтак констатація інституціоналізації нового напрямку в Україні виявилася доволі хиткою, тому можна схарактеризувати цей процес (процес інституціоналізації досліджень пам'яті в Україні зі своєрідним науково-дослідницьким центром в УІНП) далеким від свого завершення.

V етап – від 2014 р. – Президентство П. Порошенка.

Перетворення УІНП з науково-дослідної установи на орган виконавчої влади. У постанові Кабінету Міністрів України від 9 липня 2014 року зазначено: «Ліквідувати Український інститут національної пам'яті як науково-дослідну установу (виділено нами – А.К., С.Т.), що перебуває в управлінні Кабінету Міністрів України». Натомість йдеться про створення *Українського інституту національної пам'яті* як центрального органу виконавчої влади з реалізації державної політики (виділено нами – А.К., С.Т.) у сфері відновлення та збереження національної пам'яті, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури¹⁸.

12 листопада 2014 року постановою Кабінету Міністрів України затверджено нове Положення про Український інститут національної пам'яті, де зазначено: «Український інститут національної пам'яті (далі – Інститут) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури і який реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу»¹⁹. Важко прогнозувати, як подібна реорганізація установи позначиться на процесі саме інституціоналізації студій пам'яті, оскільки потужна наукова теоретико-методологічна складова, пріоритетна для попередньої інституції, яка вигідно вирізняла установу України в порівнянні з аналогічними інституціями пам'яті за кордоном, опинилася на маргінесі. Натомість домінантою стає ідеолого-політичний вектор діяльно-

¹⁶ *Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів* [Текст] / кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – 436 с.

¹⁷ Киридон А. *Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті*. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 320 с.

¹⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 9 липня 2014 року № 292 «Питання Українського інституту національної пам'яті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/292-2014-%D0%BF> (доступ – 04.11.2017).

¹⁹ Постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 року № 684 «Деякі питання Українського інституту національної пам'яті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF> (доступ – 04.11.2017).

сті, а також інструменталізація досліджень. Зокрема Положення визначає завдання УІНП: «1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції; 2) бере участь у підготовці проєктів міжнародних договорів України, готує в установленому порядку пропозиції щодо укладення та денонсації таких договорів, укладає з питань, що належать до його компетенції, міжвідомчі міжнародні договори України, забезпечує виконання зобов'язань за зазначеними договорами; 3) організовує роботу із: дослідження Голодомору 1932 – 1933 років, масового голоду 1921 – 1923, 1946 – 1947 років та політичних репресій в Україні, інформування про результати таких досліджень громадян України та світової громадськості, вживає заходів до визнання на міжнародному рівні Голодомору 1932 – 1933 років в Україні актом геноциду Українського народу; збирання інформації, створення та наповнення баз даних щодо свідчень очевидців політичних репресій, українського визвольного руху, воєн, жертв Голодомору 1932 – 1933 років, масового голоду 1921 – 1923, 1946 – 1947 років та політичних репресій, а також щодо дій, спрямованих на захист незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, зокрема участі в антитерористичних операціях; створення мартирологів, книг пам'яті та інших баз даних щодо осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, жертв Голодомору 1932 – 1933 років, масового голоду 1921 – 1923, 1946 – 1947 років та політичних репресій і забезпечує увічнення їх пам'яті; 4) забезпечує ведення обліку, впорядкування та збереження місць поховання жертв Голодомору 1932 – 1933 років, масового голоду 1921 – 1923, 1946 – 1947 років та політичних репресій, воєн, осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також в антитерористичних операціях; 5) вносить у встановлений порядок пропозиції щодо відзначення державними нагородами учасників боротьби за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також осіб, що зробили вагомий внесок у відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу; 6) ініціює здійснення заходів щодо соціального захисту ветеранів Другої світової війни та учасників боротьби за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України у XX – XXI століттях; 7) сприяє відновленню прав осіб, які репресовані; 8) ініціює спорудження пам'ятників, пам'ятних знаків (у тому числі в рамках виконання міжнародних договорів України); 9) вносить в установленому законом порядку подання про утворення та забезпечує діяльність галузевого державного архіву Інституту як архівної установи, що забезпечує збирання, ведення обліку, зберігання, надання доступу та використання документів щодо роботи спецслужб та правоохоронних органів колишнього СРСР; 10) сприяє виготовленню друкованої продукції, кіно - та відеопродукції, сценічному та іншому художньому втіленню образів історичного минулого, зокрема осіб, що чинили опір тоталітарним режимам, політичним репресіям, а також виготовленню друкованої продукції з питань відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу, в тому числі забезпечує підготовку наукових та науково-популярних видань щодо популяризації історії України, результатів наукових досліджень, монографій, збірників статей, наукових доповідей, їх розповсюдженню на безоплатній основі; 11)

сприяє формуванню музейних та бібліотечних фондів з питань відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу, підготовці музейних експозицій та навчальних програм; 12) здійснює функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління; 13) здійснює співробітництво з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними особами незалежно від форми власності щодо надання їм інформаційної та методичної допомоги у провадженні діяльності з формування у громадян України патріотизму і національної свідомості; 14) сприяє діяльності громадських об'єднань, зокрема молодіжних, з відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу; 15) залучає закордонних українців та іноземців до збирання і вивчення матеріалів про історію України, реалізації спільних проектів; 16) забезпечує оприлюднення наукових повідомлень, інформаційних та аналітичних матеріалів, результатів досліджень Голодомору 1932 – 1933 років, політичних репресій, бере участь у програмах, що виконуються іншими органами виконавчої влади; 17) сприяє проведенню наукових досліджень у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу; 18) сприяє пошуку, веденню обліку, облаштуванню, збереженню та утриманню місць поховань учасників воєн, політичних репресій, боротьби за незалежність України; 19) організовує і проводить наукові конференції, семінари, засідання за круглим столом, експертні обговорення та інші заходи з питань, що належать до його компетенції; 20) здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Інституту, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління; 21) здійснює інші повноваження, визначені законом»²⁰.

2014 року відбулася реорганізація УІНП. Круглий стіл «Студії пам'яті в Україні: стан, проблеми та перспективи» (07.10.2014) фактично став підсумком роботи установи в статусі науково-дослідницької. У липні 2014 р. відбулася зміна статусу УІНП, що поклало край науково-дослідницьким проектам студій пам'яті та відповідно інституалізації.

Як слушно зауважив Г. Касьянов, реорганізація Українського інституту національної пам'яті влітку 2014 р., «зворотне перепрофілювання» його в орган виконавчої влади практично маргіналізувало академічну складову діяльності цієї установи²¹.

Фактично найважливіші напрямки діяльності УІНП на даному етапі спрямовані на засудження злочинів комуністичного минулого, десоветизацію і декомунізацію. Відбулася зміна акцентів політики пам'яті з відповідною символізацією простору та комеморативними практиками, заборонаю комуністичної / радянської символіки, демонтажем комуністичних пам'ятників, «ленінопадом» (рух з повалення пам'ятників

В. Леніну), перейменуванням вулиць, площ і населених пунктів з радянськими назвами.

²⁰ Деякі питання Українського інституту національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 року № 684. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF> (доступ – 04.11.2017).

²¹ Касьянов Г.В. *Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять* // Укр. іст. журн. – 2016. – №2. – С. 133-134.

9 квітня 2015 р. Верховна Рада ухвалила чотири закони, завданням яких проголошувалося подолання радянського спадку: про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 рр., про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки, про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 рр., про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у

XX ст.²² Президент символічно оголосив про підписання цих законів 17 травня 2015 р., на заходах, присвячених увічненню пам'яті загиблих від рук комуністичного режиму в Биківні.

Таким чином, характер політики пам'яті, її функціональне наповнення, параметри регулювання пам'яттєвих смислів, репрезентативна складова, символізація та коммеморативні практики узалежнені від політико-владної компоненти. Будь-яке некоректне, необдумане, надмірне «управління пам'яттю» може призвести до незворотних наслідків. Безумовно, Україні важливо на цьому шляху враховувати здобутки європейського посткомуністичного досвіду, в тому числі румунського, але не менш вагомо чітко враховувати реалії українського суспільного і державного розвитку в ситуації, коли, за словами французьким істориком П. Нора, «пам'ять надала історії нового імпульсу,новила підходи до минулого і проникла у всі періоди та галузі дослідження»²³. Не менш влучно з цього приводу висловився і німецький науковець Й. Рюзен: «Пам'ять змінює часовий статус минулого так, що воно, не перестаючи бути минулим, стає просто-таки сучасним і відкриває перспективу на майбутнє»²⁴.

Але важливо при цьому не допустити, на що звернули увагу в своєму відомому «Зверненні з Блуа» 11 жовтня 2008 р. представники Товариства «Свобода для історії» (Liberté pour l'Histoire), прямого втручання державної влади в справи істориків, диктату в плані, що і як робити в сфері політики пам'яті, кого «карати», а кого «милувати». Вони, зокрема, написали: «Історія не може стати невільницею поточних подій, її не можна писати під диктат пам'ятей, що змагаються між собою. У вільній країні до компетенції політичної влади не належить визначення історичної правди або обмеження свободи істориків за допомогою каральних санкцій... Ми звертаємося до публічної влади, щоб донести до неї, що наскільки вона відповідальна за опі-

²² Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-viii> (доступ – 04.11.2017); Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939 – 1945 років: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315-viii> (доступ – 04.11.2017); Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917 – 1991 років: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/316-viii> (доступ – 04.11.2017); Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-viii> (доступ – 04.11.2017).

²³ Нора П. *Расстройство исторической идентичности* // История, историки и власть: Международнй круглый стол, Москва, 2 февраля 2010 г. Материалы к дискуссии. – М., 2010. – С. 5.

²⁴ Рюзен Й. *Нові шляхи історичного мислення*. – Львів, 2010. – С. 118.

ку над колективною пам'яттю, настільки ж вона не повинна встановлювати в правових категоріях історичних догм, які можуть суттєво обмежити інтелектуальну свободу істориків»²⁵.

У цілому вважаємо за надзвичайно важливу справу в контексті аналізу порушеної проблеми наголосити на необхідності відходу від концепції фронтиру, тобто межі взаємодії і протистояння різних народів, культур чи цивілізацій, у бік концепції співпраці, наведення мостів єднання і порозуміння в такій складній і суперечливій царині політики пам'яті й історичної свідомості народів Центральної та Східної Європи. Роль і значення істориків – як окремих науковців, так і академічних спільнот і спеціальних інституцій – у цьому процесі важко переоцінити.

Формування політики пам'яті має ґрунтуватися не на міфотворчості й неприйнятті іншої точки зору, а на максимально можливому міждисциплінарному дослідженні всієї складності й тонкості історичних процесів, особливо тих, які стосуються часто дуже суперечливого спільного минулого. Такий висновок, на нашу думку, актуальний і справедливий для сучасних дискурсів студій і політик пам'ятей у країнах Центральної та Східної Європи, реалізації в цьому контексті різноманітних державних, громадських і наукових дослідницьких проектів.

Література:

- Аникин Д. А. *Политика памяти в современном украинском обществе* // Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії: Зб. статей / За заг. ред. к. філос. н., проф. О. Черемської, д. філос. н., проф. О. Кузя (матеріали ІУ міжнародної наук. конф., Харків, 8-9 квітня 2014 р.). – Харків: Видавець Іваненко І. С., 2014. – С. 210 – 216.
- Васильев А. Г. *Мемориализация и забвение как механизмы производства культурного единства и разнообразия* // Фундаментальные проблемы культурологии. – Т. VI: Культурное наследие: от прошлого к будущему / отв. ред. Д. Л. Спивак – М., Спб.: Новый хронограф, Эйдос, 2009. – С. 56 – 68.
- Воляннюк О. Я. *Новітні візії політики пам'яті: державницький монолог vs демократичний полілог* // Національна та історична пам'ять. Зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 2. – С. 178 – 187.
- Грицак Я. *Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї*. – К.: Грані-Т, 2010. – 232 с. – (Серія De profundis).
- Документи комуністичних спецслужб у Європі: путівник мережею архівів / Р.Леськевіч, П.Жачек; О.Ісаюк (укр. вид.), В.Бірчак (укр.вид.). – Львів: Часопис, 2016. – 182 с.
- Зерній Ю.О. *Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан* // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №3(8). – С. 41 – 51.
- Європа та її болісні минушини / Авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайєр у співпраці з П. Боннаром; [Пер. з фр. Є. Марічева]. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 272 с.
- Єкельчик С. *Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській іс-*

²⁵ Траба Р. «Другий бік пам'яті». Історичні досвіди та їхнє пам'ятання в Центрально-Східній Європі // Україна модерна. – 2009. – № 4 (15), Пам'ять як поле змагань. – С. 56.

- торичний уяві.* – К.: Критика, 2008. – 304 с.
- Историческая политика в XXI веке: сб. ст. / под ред. А. Миллера и М. Липмана.* – М.: НЛО, 2012. – 648 с.
- Касьянов Г.В. *Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять* // Укр. іст. журн. – 2016. – №2. – С. 118 – 137.
- Киридон А.М. *Політика пам'яті в Україні: сутність та стратегія в умовах змін (1991 – 2015 рр.)* // Ідентичності та політичні інститути: виклики для України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції / За заг. ред. В.М. Цибі. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – С. 34 – 42.
- Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 320 с.
- Киридон А. «Подолання минулого» в країнах Центрально-Східної Європи: основні тенденції // Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 4. – К., 2016. – С. 126 – 143.
- Киридон А.М. *Політика пам'яті в Україні (1991-2015 рр.)* // Україна – Європа – Світ. – Тернопіль, 2015. – Вип. 15. – С. 244 – 250.
- Киридон А.М. *Політика пам'яті в Україні: (ре)артикуляція смислів і пошуки примирення* // Культура примирення: нова історична свідомість в Україні. – Одеса: Фенікс, 2015. – С. 133 – 146.
- Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіа культури // Вісник Львів. ун-ту. 2009. – Вип. 32. – С. 153 – 163.
- Копосов Н. *Память строгого режима: история и политика в России.* – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 320 с.
- Кравченко В. *Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії.* – К., 2011. – 544 с.
- Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід* / за заг. ред. Ю. Шаповала. – К.: ІПЕНД, 2013. – 600 с.
- Миллер А. *Историческая политика и ее особенности в Польше, Украине и России (Интервью)* // Отечественные записки. – 2008. – № 5(44). – С. 66 – 75.
- Миллер А. *История империй и политика памяти* // Россия в глобальной политике. – 2008. – № 4(июль-август). – С. 118–134.
- Нагорна Л. П. *Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії* / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К., 2012. – 328 с.
- Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів* [Текст] / кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – 436 с.
- Нора П. *Теперішнє, нація, пам'ять* / Пер. з франц. Андрій Репа. – Київ: Кліо, 2014. – 272 с.
- Рюзен Й. *Нові шляхи історичного мислення.* – Львів: Літопис, 2010. – 358 с.
- Траба Р. «Другий бік пам'яті». *Історичні досвіди та їхнє пам'ятання в Центрально-Східній Європі* // Україна модерна, 2009, № 4 (15), Пам'ять як поле змагань. – С. 53 – 62.
- Троян С.С. *Інститут національної пам'яті (ІНП) (Польща)* // Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів [Текст] / кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 162 – 163.
- Троян С.С., Огієнко В.І. *Інституції пам'яті та політика пам'яті в Руму-*

- нії // Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів [Текст] / кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 167 – 169.
- Шаповал Ю. *Політика пам'яті в сучасній Україні* // Громадянська освіта. – 2008. – № 36. – С. 7 – 11.
- Contested Past. Politics of Memory* / ed. By Hodgkin Katharine, Radstone Susanah. – Routledge, 2003. – 272 pp.
- Fowler P. *The Past in Contemporary Society: Then, Now.* – London, Routledge, 1992. – 212 pp.
- History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory Games* / ed. by Georges Mink and Laure Neumayer. – Palgrave Macmillan, 2013. – 288 pp.
- Memory and political change* / ed. by Aleida Assmann, Linda Shortt. – New York: Palgrave Macmillan, 2012. – 248 pp.
- Memory and power in post-war Europe: studies in the presence of the past* / ed. by Jan-Werner Miller Lieu. – Cambridge University Press, 2002. – 288 pp.
- Smith M. *The many functions of historical memory* [Text] // The International Studies Association; Montreal, Quebec, Canada, Mar 17, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.allacademic.com/meta/p74198_index.html (доступ - 03.11.2017).
- Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration* / ed. by Michael Bernhard, Jan Kubik. – Oxford University Press, 2014. – 384 pp.

Етнічна консолідація румунської національної меншини Закарпаття / Consolidarea etnică a minorității naționale românești din Transcarpatia

Кристина Червеняк / Krystyna CHERVENIAK¹

Ethnic consolidation of the Romanian national minority in Transcarpathian region. *The article researches ethnic consolidation of the Romanian national minority in Transcarpathian region. The determined indicators of this process are: linguistic stability, ethnic identity, preservation of cultural traditions and values, activity of national and cultural societies and ethnic elite. Such analysis made possible to determine the level of ethnic consolidation of the Romanian national minority. It corresponds to a «very high» level on a defined scale. This is traced through the high level of linguistic stability, the predominance of local-ethnic identity over national, devotion to its own cultural heritage, the effective and consolidating activity of national and cultural societies and regional ethnic elite. It is possible to characterize the level of ethnonational factor on this base too. And ethnonational factor in the area of Romanian national minority is rather high, but it has a relatively constructive impact on the social and political processes.*

Consolidarea etnică a minorității naționale românești din Transcarpatia. *În articol este analizat procesul de consolidare etnică a minorității naționale românești din Transcarpatia pe baza indicatorilor aleși. Aceștia sunt: stabilitatea lingvistică, identitatea etnică, păstrarea tradițiilor și valorilor culturale, activitățile organizațiilor național-culturale și elita etnică a minorității naționale românești. O astfel de analiză permite să se determine nivelul de consolidare etnică în care se află comunitatea specificată. În plus, pe baza acesteia, avem posibilitatea să caracterizăm nivelul factorului etno-național în mediul acestei minorități naționale.*

Keywords: *Romanian national minority, ethnic consolidation, ethnic identity, politicization of ethnicity, ethnonational factor, ethnic elite, national and cultural society.*

Cuvinte cheie: *minoritatea națională românească, consolidarea etnică, identitatea, politicizare etnică, factorul etno-național, elita etnică, organizația cultural-națională.*

Консолідація – необхідність для будь-якої етнонаціональної спільноти, особливо такої, яка живе за межами своєї етнічної батьківщини. Адже тільки сконсолідована спільнота може виступати як єдине ціле у боротьбі за свої групові інтереси, коли вона перебуває у статусі національної меншини. Процес етнічної консолідації властивий для найбільших національних мен-

¹ Червеняк Кристина – магістр політології, аспірантка кафедри політології і державного управління факультету суспільних наук Ужгородського національного університету.

Cherveniak Krystyna – masterand în științe politice, drd. La Catedra de Științe Politice și Administrație publică, Facultatea de Științe Sociale, Universitatea Națională din Ujgorod.

шин Закарпаття, серед яких важливе місце займає і консолідація румунської спільноти.

Основна мета статті – аналіз процесу етнічної консолідації румунської національної меншини у Закарпатській області. Визначена мета зумовила постановку таких завдань:

- охарактеризувати етнічну консолідацію румунської національної меншини за визначеними критеріями;
- установити рівень етнічної консолідації, на якому перебуває вказана спільнота;
- визначити рівень етнонаціонального фактора у середовищі цієї національної меншини.

Російський соціолог Л. Дробіжева у своїх працях виділяє три різновиди етнічності: етнічний спокій, актуалізована та політизована етнічність. В умовах соціально-економічної нерівності, проявів дискримінації за ознакою етнічної належності, невирішення проблем нормального функціонування етносу відбувається актуалізація етнічності². Тобто відбувається накопичення активного потенціалу етнонаціональної спільноти – наростання етнонаціонального фактора в умовах «чужого» (поза етнічною батьківщиною) або навіть ворожого середовища. Саме тоді для втілення і захисту інтересів членів своєї етнонаціональної спільноти ця спільнота починає консолідовуватися.

Консолідація в перекладі з латинського означає об'єднання, зміцнення, ущільнення або зрощення. У етнополітології консолідація, як етнічна, так і національна, відноситься до етнооб'єднавчих процесів. Етнічну консолідацію варто розглядати з точки зору внутрішньоетнічного та міжетнічного об'єднання, а національну консолідацію як об'єднання різних етнонаціональних спільнот у єдину політичну націю в межах цілої держави. Крім того, на відміну від інтеграції консолідація не веде до виникнення нового організаційного утворення. Консолідація в суспільстві сприяє позитивній динаміці у громадсько-політичних та соціально-економічних структурах, забезпечує стабільний розвиток країни і суспільства зі збереженням національно-культурної самобутності.

Румуни – третя за питомою вагою етнонаціональна спільнота Закарпатської області, що налічує за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. більш ніж 32 тис. осіб (2,6% населення області)³. Рівень етнічної консолідації даної спільноти буде визначатися за такими критеріями:

- мовна стійкість в умовах відносно проукраїнського середовища;
- переважання етнічної ідентичності над національною;
- збереження культурних традицій і цінностей;
- ефективна діяльність національно-культурних товариств;
- сконсолідована діяльність етнічної еліти для захисту інтересів пред-

² Костянтин Вітман, *Конфліктність етнічності як загроза етнополітичній стабільності держави* у «Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія», Том IX., 2010, С. 124.

³ Про кількість та склад населення Закарпатської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року, Державний комітет статистики України, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/zakarpattia/>

ставників національної меншини.

Вказані показники можна проаналізувати тільки відносно, тому пропонуємо за прикладом методології С. Дністрянського⁴ наявність кожного з них оцінити одним балом, а відповідні бали перевести у рейтингові рівні, де 1 – дуже низький, 2 – низький, 3 – середній, 4 – високий, 5 – дуже високий рівень етнічної консолідації румунської національної меншини.

Закарпаття характеризується високим рівнем мовної стійкості представників найбільших етнонаціональних спільнот і румуни не є винятком. За результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р. вважали рідною мову своєї національності 99,1% румун Закарпаття. У порівнянні з іншими спільнотами, це надзвичайно високий показник, що добре видно з таблиці 1⁵.

Таблиця 1

Мовний склад населення Закарпатської області

	Вважали рідною мовою (%)			
	мову своєї національності	українську	Російську	іншу мову
українці	99,2	х	0,5	0,3
угорці	97,1	2,6	0,3	0,0
румун	99,1	0,6	0,0	0,3
росіяни	91,6	8,1	х	0,3
цигани	20,7	16,4	0,0	62,9
словаки	43,9	42,1	1,8	12,2
Німці	50,0	38,9	5,6	5,5

За результатами того ж Всеукраїнського перепису 2001 р., крім мови своєї національності, 24,2% румун Закарпаття вказали, що вільно володіють українською мовою, а 37,5% – російською⁶. На даний час ситуація трохи змінилася. До прикладу, у багатомовних населених пунктах румуни переважно володіють мовами спільнот, які там проживають.

Варто наголосити також на такому неоднозначному явищі у середовищі румунської національної меншини як самоізоляція, яка позитивно впливає на процес етнічної консолідації, але заважає широкій інтеграції у загальноукраїнське середовище. Вона викликана не в останню чергу і настільки високим рівнем мовної стійкості. Особливо це проявляється у місцях компактного проживання румун, де існують общини, у яких більшість

⁴ Мирослав Дністрянський, *Етнополітична географія України*, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, Львів, 2006., сс. 381-382.

⁵ *Про кількість та склад населення Закарпатської обл. за підсумками Всеукр. перепису населення 2001 р.*, Держкомстат України, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/zakarpattya/>

⁶ *Розподіл населення окремих національностей за іншими мовами, крім рідної, якими володіють: Закарпатська область у «Всеукраїнський перепис населення 2001 року»*, Державний комітет статистики України, http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul5/select_56?box=5.6W&rz=1_1&k_t=21&botton=cens_db2

населення дуже погано знає державну мову, що заважає їх подальшому гармонійному включенню у етнонаціональні та соціально-економічні відносини на регіональному і загальнодержавному рівнях. При чому цю проблему визнають і самі румуни. Зокрема, голова Соціально-культурного товариства румун Закарпаття ім. Джорджа Кошбука Ю. Опріш у своїй статті зазначає: «У навчально-виховних закладах регіону необхідно створити такі умови для навчання, за яких учні незалежно від національної приналежності мали б можливість добре опанувати і державну, і рідну мови. Це забезпечуватиме рівний доступ всіх випускників шкіл до навчальних закладів різних рівнів вищої освіти. Нині не належний рівень володіння державною мовою частини випускників загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин, як свідчать результати попередніх зовнішніх незалежних тестувань з української мови і літератури, робить їх неконкурентоспроможними при вступі на навчання до вищих навчальних закладів та працевлаштуванні на роботу»⁷.

Виправити таку ситуацію, за всіх його суперечностей і недосконалостей, які повинні бути усунуті в ході імплементації, покликаний новий Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р. Хоча він вже викликав негативну реакцію з боку як румунської спільноти в Україні, так і офіційного Бухареста. У прес-релізі румунського МЗС від 07 вересня 2017 р. йдеться: «Міністерство закордонних справ стурбоване формою, прийнятого Верховною Радою України 5 вересня 2017 року нового Закону «Про освіту», зокрема статті 7, яка торкається освіти мовами національних меншин... Міністерство Закордонних Справ нагадує, що відповідно до положень Рамкової конвенції про захист національних меншин, держави зобов'язуються визнавати, що кожна особа, яка належить до національної меншини, має право на вивчення своєї рідної мови... Висловлюємо очікування, що права осіб, які належать до румунської меншини в Україні, будуть збережені, і підкреслюємо постійну стурбованість румунської влади цією проблемою»⁸. Під час останніх переговорів між двома сторонами, український міністр закордонних справ П. Клімкін запевнив своїх закордонних колег, що імплементація нового освітнього закону буде вестися у тісній співпраці з румунською громадою. Результати цих переговорів дозволяють говорити про те, що офіційна Румунія все ж готова до діалогу у питанні захисту інтересів румунської спільноти, що проживає на території України у більшій мірі, ніж, до прикладу, угорська сторона щодо угорської меншини⁹.

Самоізоляція румун підкріплена і високим рівнем національної самосвідомості та чітким переважанням локально-етнічної ідентичності,

⁷ Юрій Опріш, *Етнонаціональна політика як чинник утвердження консолідуючих цінностей румун Закарпаття*, Інформаційно-аналітичні матеріали Центру культур національних меншин Закарпаття, 2017, <http://centerkyltyr.pp.ua/2017/08/20/етнонаціональна-політика-як-чинник-у/>

⁸ Comunicat de presă «MAE a luat notă cu îngrisorare de adoptarea de către Rada Supremă a Ucrainei a noii Legi a Învățământului» în Ministerul Afacerilor Externe, 07.09.2017, <https://www.mae.ro/node/43088>

⁹ Румунія, на відміну від Угорщини, готова до діалогу про освіту мовами меншин – Клімкін, Закарпаття онлайн, 14.10.2017, <http://zakarpattya.net.ua/News/175165-Rumuniia-na-vidminu-vid-Uhorshchyny-hotova-do-dialohu-pro-osvitu-movamy-menshyn-%E2%80%94-Klimkin>

перш за все як румуна, автохтонного жителя Закарпаття, над національною ідентичністю як українця румунського походження. За так званим «коефіцієнтом автохтонності» етнічних груп Закарпаття, який використовує у своїх дослідженнях закарпатський соціолог О. Пелін, румуни знаходяться на першому місці з показником + 55,56, де 80% опитаних вважають Закарпаття саме «землею своїх предків»¹⁰.

Високий рівень етнічної ідентичності румун зберігся і через постійну підтримку (в тому числі і фінансову) з боку етнічної батьківщини. До прикладу, Міністерство освіти Румунії виділяє безкоштовні місця для навчання у вищих навчальних закладах Румунії для українців румунського походження. Замовчується і не афішується, але існує проблема набуття громадянства Румунії румунами Закарпаття в обхід заборони подвійного громадянства в Україні.

Збереженню мови та етнічної ідентичності не в останню чергу сприяє і дуже лояльне законодавство України щодо національних меншин, що проживають на її території. Хоча не можна не визнати певну застарілість і низьку ефективність нормативно-правових актів, що регулюють міжнаціональні відносини у державі. Проте саме на основі положень Конституції, Декларації прав національностей України (1991 р.), Закону «Про національні меншини України» (1992 р.), інших законів та ратифікованих міжнародних договорів, румунська національна меншина Закарпаття має розгалужену мережу освітніх, культурних, релігійних закладів, які забезпечують її потреби у відповідних галузях.

Уже згаданий вище голова Товариства румун Закарпаття ім. Джорджа Кошбука Ю.Опріш вказує, що згідно з освітніми запитами румунської національної меншини в області створена відповідна мережа навчальних закладів: 12 загальноосвітніх навчальних закладів з румунською мовою навчання, 2 – з українсько-російсько-румунською; у ДВНЗ «Ужгородський національний університет» функціонує кафедра класичної та румунської філології факультету іноземної філології та відділення румунської мови та літератури. Обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти проводяться курси та семінари для вчителів румунської мови і літератури, історії, початкових класів, керівників навчальних закладів з румунською мовою навчання. У селах компактного проживання румун функціонують 5 клубних установ, 8 бібліотек, 2 дитячі школи мистецтв, 29 колективів художньої самодіяльності. Книжковий фонд румунською мовою нараховує понад 14 тис. примірників. У Закарпатській державній телерадіомовній компанії працює редакція румунського телерадіомовлення. Румунське населення області має необхідні умови і можливості для задоволення релігійних потреб, про що свідчить найвищий відсоток забезпеченості громад культовими спорудами¹¹. Це сприяє також збереженню культурних традицій і цінностей в румунському середовищі.

¹⁰ Оксана Іваць, *Похибки ідентифікації етнічних груп Закарпаття: взаємини якості опитування та нещирості респондентів у «Актуальні проблеми політики: збірник наук. праць»*, Вип. 37, 2009, С. 352.

¹¹ Юрій Опріш, *Етнонаціональна політика як чинник утвердження консолідуючих цінностей румун Закарпаття*, Інформ.-аналіт. мат. Центру культур нац. меншин Закарпаття, 2017, <http://centerkyltyr.pp.ua/2017/08/20/етнонаціональна-політика-як-чинник-у/>

Хоча й самі румуни з пошаною ставляться до власних культурних традицій, залучають до них молоде покоління. Щорічно за підтримки місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування проводиться обласний фестиваль румунського народного мистецтва та районний фестиваль румунської культури «Мерцишор». У березні 2008 р. у с. Біла Церква Рахівського району встановлено погруддя класика світової та румунської літератури Міхая Емінеску, у листопаді 2011 р. у смт Солотвино Тячівського району відкрито пам'ятники молдавському правителю Стефану Великому та румунському поету Міхаю Емінеску. У вересні 2014 р. в с. Нижня Апша Тячівського району відбулося відкриття музею історії та етнографії румун Закарпаття, який створено за ініціативи голови Закарпатської обласної спілки румунів «Дачія» І. Ботоша¹².

Не в останню чергу проведенню таких масових культурно-просвітницьких заходів у середовищі цієї спільноти сприяє діяльність відповідних національно-культурних товариств. Сьогодні в області їх діє чотири. Представників цієї національної меншини взагалі можна називати «піонерами громадської самоорганізації в умовах розпаду СРСР»¹³. Організаційне оформлення вже згаданого вище Соціально-культурного товариства румун Закарпаття ім. Джорджа Кошбука відбулося ще у 1989 р. На сучасному етапі основною метою діяльності Товариства є збереження і розвиток національної культури, мови, традицій румун Закарпаття, сприяння рідномовній освіті, формування національної свідомості, прагнення до вирішення існуючих соціальних питань¹⁴.

У кінці 1990-х рр. почало діяти Соціально-культурне товариство румун Закарпаття ім. Іоана Міхалі де Апша, головою якого зараз є В. Йовдій. Основним завданням Товариства є відродження та розвиток румунських народних традицій, звичаїв, вивчення румунської мови, соціальний захист румунського населення та розвиток народного мистецтва та культури¹⁵.

На початку 2000-х рр. розгорнули свою діяльність ще два національно-культурні товариства румунської національної меншини. Це Закарпатська обласна румунська спілка «Дачія» (голова – І. Ботош), метою якої є об'єднання всіх румун правобережжя Тиси, відродження мови, культури, звичаїв, традицій румун Закарпаття¹⁶ та Закарпатське обласне молодіжне об'єднання «Товариство румунської молоді «М. Емінеску» (голова – І. Бо-

¹² Про стан забезпечення прав представників румунської національної меншини області, Інформаційно-аналітичні матеріали Центру культур національних меншин Закарпаття, 2016, <http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/07/про-стан-забезпечення-прав-представн/>

¹³ Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія, за ред. А.Круглашова і М.Токаря, Поліграфцентр «Ліра», Ужгород, 2014, С. 97

¹⁴ Соціально-культурне товариство румун Закарпаття ім. Джорджа Кошбука, Інформаційно-аналітичні матеріали Центру культур національних меншин Закарпаття, 2016, <http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/19/соціально-культурне-товариство-румун-2/>

¹⁵ Соціально-культурне товариство румун Закарпаття ім. Іоана Міхалі де Апша, Інформаційно-аналітичні матеріали Центру культур національних меншин Закарпаття, 2016, <http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/19/соціально-культурне-товариство-румун/>

¹⁶ Закарпатська обласна румунська спілка «Дачія», Інформаційно-аналітичні матеріали Центру культур національних меншин Закарпаття, 2016, <http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/19/закарпатська-обласна-румунська-спіл/>

коч), завдання якого спрямовані на захист свобод, творчих та соціальних інтересів молоді румунської національності¹⁷.

Як бачимо, мета і діяльність цих національно-культурних товариств дещо схожі. Головними напрямками роботи є забезпечення культурних, освітніх, інформаційних потреб румунської національної меншини Закарпаття та збереження і підтримання зв'язків із етнічною батьківщиною. Вони співпрацюють між собою та з органами державної влади й органами місцевого самоврядування, беруть участь у суспільно-політичному житті краю.

Можна навіть стверджувати, що злагоджена і, що не менш важливо, майже не конкурентна, діяльність національно-культурних товариств румун Закарпаття веде як до підвищення внутрішньо-етнічної консолідації румунської спільноти, так і до зменшення проявів самоізоляції румун Закарпаття. Адже усі румунські культурно-масові заходи, що проводяться в області, відвідують не тільки румуни. А це посилює міжетнічну взаємодію, сприяє порозумінню культур і веде до зняття взаємних стереотипів та упереджень.

Щодо останнього показника, за яким проводиться аналіз, а саме консолідована діяльність етнічної еліти, то тут можна говорити про консолідацію на найвищому, загальнодержавному, рівні. Адже у середовищі румунської національної меншини України з 2005 р. діє Міжрегіональне об'єднання «Румунська спільнота України» (голова – І. Попеску), яке об'єднує понад 20 румунських асоціацій, що діють на території України. Об'єднавшись в Румунську спільноту України, вони зуміли виробити низку спільних цілей, серед яких збереження мови, допомога в європейській інтеграції України, навчання дітей рідною мовою, взаємне визнання Україною та Румунією дипломів про освіту. Також для задоволення потреб румунської меншини співтовариство випускає безкоштовний щоквартальний інформаційний бюлетень Румуно-Україна, який висвітлює життя й історію українських румунів. За його підтримки також виходять газети: *Concordia*, *Zorile Bucovinei*, *Arcaşul*, *Plai Românesc*, *Curierul de Cernăuți*¹⁸. До 2014 р. саме голова цієї організації – І. Попеску – представляв інтереси румунської національної меншини в українському парламенті як Народний депутат України. А після прийняття згаданого Закону «Про освіту» Міжрегіональне об'єднання «Румунська спільнота України» виступило із спільним зверненням від румунської спільноти України до Президента України П. Порошенка з проханням накласти вето на закон.

Конкретно румунська етнічна еліта Закарпаття (в середовищі якої активно виділяються керівники чотирьох румунських національно-культурних товариств Закарпаття) декларує проведення організаторської та просвітницької роботи як у середовищі румунів, так і на регіональному рівні; участь в обговоренні нормативно-правових актів, що стосуються

¹⁷ *Закарпатське обласне молодіжне об'єднання «Товариство румунської молоді «М. Емінеску»*, Інформаційно-аналітичні матеріали Центру культур національних меншин Закарпаття, 2016, <http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/19/закарпатське-обласне-молодіжне-обе/>

¹⁸ Сергій Одаренко, *Велика меншість. Українські румуни майже не зазнали асиміляції* у «Кореспондент», № 19, 2014, <http://ua.korrespondent.net/ukraine/events/3365309-korrespondent-velyka-menshist-ukrainski-rumuny-maizhe-ne-zaznaly-asymiliatsii>

забезпечення прав національних меншин, в окремих офіційних зустрічах представників України та Румунії; співпрацю з органами державної влади та органами місцевого самоврядування як України, так і Румунії тощо. Підтвердженням цьому є матеріали закарпатських ЗМІ, у яких трапляються статті про те, що, наприклад, представники румунських національно-культурних товариств спільно проводять зустрічі з румунськими дипломатами або спільно видають книги, інформаційно-довідкові матеріали із життя румун Закарпаття, або відвідують заходи, які проводяться за підтримки національно-культурних товариств чи місцевої влади тощо.

На основі аналізу обраних критеріїв, рівень етнічної консолідації румунської національної меншини Закарпаття за визначеною шкалою відповідає рівню «дуже високий» (див. Таблицю 2):

Таблиця 2

Рівень етнічної консолідації румунської національної меншини Закарпаття

Критерій	Мовна стійкість	Переважання етнічної ідентичності	Збереження культурних традицій і цінностей	Ефективна діяльність національно-культурних товариств	Сконсолідована діяльність етнічної еліти	Всього
Національна меншина						
Румуни	1	1	1	1	1	5

На основі визначеного рівня етнічної консолідації румун Закарпаття можна визначити рівень етнонаціонального фактора у середовищі цієї спільноти. Етнонаціональний фактор у нашому розумінні – це показник активності, активний потенціал етнонаціональної спільноти, що в залежності від задоволення або не задоволення основоположних інтересів цієї спільноти, має конструктивний (позитивний) або деструктивний (негативний) вплив на життя всього суспільства. Сьогодні він став потужним феноменом, який впливає на всі, без винятку, сфери життєдіяльності суспільства, але найбільш значимим є цей вплив саме на політичну сферу. Визначення рівня етнонаціонального фактора для різних етнонаціональних спільнот у конкретний відрізок часу дозволяє прогнозувати і керувати етнополітичними процесами, у нашому випадку Закарпаття, для підтримки етнополітичної стабільності.

Високий рівень етнічної консолідації румун Закарпаття вказує на високий рівень активного потенціалу цієї національної меншини, який до цього часу мав відносно конструктивний вплив на суспільно-політичні процеси, якщо не використовувався у політичних іграх і не підігрівався амбіціями певних політичних лідерів з обох сторін. Спільнота пройшла процес політичної суб'єктивації як окремого, активного суб'єкта на політичному полі і перебувала у стані етнічного спокою, реагуючи на певні подразники, але не ведучи активної боротьби за зміну свого статусу. Закон України «Про освіту» за певних обставин може стати тим приводом, який при підтримці етнічної батьківщини дозволить мобілізуватися і політизувати свої вимоги до країни проживання. Хоча уникнути такого сценарію українська влада може через проведення консультацій і роз'яснювальної роботи одразу на

двох напрямках: з румунською владою та з румунською спільнотою в Україні загалом, і на Закарпатті зокрема.

Таким чином, румунська національна меншина Закарпаття перебуває на дуже високому рівні етнічної консолідації. Це простежується через високий рівень мовної стійкості, переважання локально-етнічної ідентичності над національною, відданість власній культурній спадщині, досить ефективній і сконсолідованій діяльності національно-культурних товариств та регіональної етнічної еліти. Самоізоляція у власному етнокультурному середовищі, яка притаманна румунському населенню Закарпаття, поступово збалансовується відкритою інформаційно-просвітницькою та організаторською роботою румунської етнічної еліти, що веде до зняття взаємних стереотипів та упереджень і посилює міжетнічну взаємодію у регіоні. А етнонаціональний фактор у середовищі румунської національної меншини хоч і є досить високим, але має відносно конструктивний характер впливу на суспільно-політичні процеси.

Література:

- Вітман Костянтин, *Конфліктність етнічності як загроза етнополітичній стабільності держави* у «Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія», Том IX., 2010.
- Дністрянський Мирослав, *Етнополітична географія України*, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, Львів, 2006.
- Електоральні процеси України в регіональному вимірі*: Буковина і Закарпаття: монографія, за ред. А. Круглашова і М. Токаря, Поліграфцентр «Ліра», Ужгород, 2014.
- Закарпатська обласна румунська спілка «Дачія»* [Електронний ресурс], Інформаційно-аналітичні матеріали Центру культур національних меншин Закарпаття, 2016, Режим доступу: <http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/19/закарпатська-обласна-румунська-спіл/>
- Закарпатське обласне молодіжне об'єднання «Товариство румунської молоді «М.Емінеску»* [Електронний ресурс], Інформаційно-аналітичні матеріали Центру культур національних меншин Закарпаття, 2016, Режим доступу: <http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/19/закарпатське-обласне-молодіжне-обє/>
- Іваць Оксана, *Похибки ідентифікації етнічних груп Закарпаття: взаємини якості опитування та нещирості респондентів* у «Актуальні проблеми політики: збірник наук. праць», Вип. 37, 2009.
- Одаренко Сергій, *Велика меншість. Українські румуни майже не зазнали асиміляції* у «Кореспондент» [Електронний ресурс], № 19, 2014, Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/events/3365309-korrespondent-velyka-menshist-ukrainski-rumuny-maizhe-ne-zaznaly-asymiliatsii>
- Опріш Юрій, *Етнонаціональна політика як чинник утвердження консолідуючих цінностей румун Закарпаття* [Електронний ресурс], Інформаційно-аналітичні матеріали Центру культур національних меншин Закарпаття, 2017, Режим доступу: <http://centerkyltyr.pp.ua/2017/08/20/етнонаціональна-політика-як-чинник-у/>

- Про кількість та склад населення Закарпатської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс], Державний комітет статистики України, Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/zakarpattia/>*
- Про кількість та склад населення Закарпатської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс], Державний комітет статистики України, Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/zakarpattya/>*
- Про стан забезпечення прав представників румунської національної меншини області [Електронний ресурс], Інформаційно-аналітичні матеріали Центру культур національних меншин Закарпаття, 2016, Режим доступу: <http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/07/про-стан-забезпечення-прав-представн/>*
- Розподіл населення окремих національностей за іншими мовами, крім рідної, якими володіють: Закарпатська область у «Всеукраїнський перепис населення 2001 року» [Електронний ресурс], Державний комітет статистики України, Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul5/select_56?box=5.6W&rz=1_1&k_t=21&bottom=cens_db2*
- Румунія, на відміну від Угорщини, готова до діалогу про освіту мовами меншин — Клімкін [Електронний ресурс], Закарпаття онлайн, 14.10.2017, Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/News/175165-Rumuniia-na-vidminu-vid-Uhorshchyny-hotova-do-dialohu-pro-osvitu-movamy-menshyn-%E2%80%94-Klimkin>*
- Соціально-культурне товариство румун Закарпаття ім. Джорджа Кошбука [Електронний ресурс], Інформаційно-аналітичні матеріали Центру культур національних меншин Закарпаття, 2016, Режим доступу: <http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/19/соціально-культурне-товариство-руму-2/>*
- Соціально-культурне товариство румун Закарпаття ім. Іоана Міхалі де Апиша [Електронний ресурс], Інформаційно-аналітичні матеріали Центру культур національних меншин Закарпаття, 2016, Режим доступу: <http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/19/соціально-культурне-товариство-руму/>*
- Comunicat de presă «MAE a luat notă cu îngrijorare de adoptarea de către Rada Supremă a Ucrainei a noii Legi a Învățămintului» în Ministerul Afacerilor Externe [Електронний ресурс], 07.09.2017, Режим доступу: <https://www.mae.ro/node/43088>*

Порівняльний аналіз електорального ландшафту України і Румунії у контексті парламентських виборчих циклів 2014–2016 рр. / Analiza comparativă a peisajului electoral al Ucrainei și României în contextul ciclurilor electorale parlamentare din 2014-2016

Юрій Остапець / Yuri Ostapets, Марта Шелемба / Marta Shelemba¹

Comparative analysis of the electoral landscape of Ukraine and Romania in the context of parliamentary electoral cycles 2014-2016. *The article studies the electoral landscape of Ukraine and Romania according to the results of parliamentary election cycles 2014-2016. The method of comparative analysis is presented, which includes an assessment of the ideological characteristics of parties and their relation to a common European policy, the study of quantitative characteristics of the development of party systems: the index of the effective number of parties, the index volatility, democracy index and others. With these methods, a comparison of the electoral landscape of Ukraine and Romania was made and appropriate conclusions were drawn. According to the results of the 2014 parliamentary elections, the party system of Ukraine can be identified as a system of moderate pluralism in a two-party format. Political parties that form the party system of Ukraine are electoral-professional parties of leadership type with weak ideological articulation. The party system of Romania, based on the results of the 2016 parliamentary elections, can be identified as a multiparty system with the dominant party, which, to this day, has the Social Democratic Party.*

Analiza comparativă a peisajului electoral al Ucrainei și României în contextul ciclurilor electorale parlamentare din 2014-2016. În articol se caracterizează peisajul electoral al Ucrainei și României conform rezultatelor ciclurilor electorale parlamentare 2014-2016. Este prezentată metoda de analiză comparativă care include o evaluare a caracteristicilor ideologice ale partidelor și relația acestora cu politica europeană comună, studierea caracteristicilor cantitative ale dezvoltării sistemelor de partid: indicele numărului efectiv de partide, indicele volatilității, indicele democratizării etc. Cu ajutorul acestei metode a fost făcută o comparație între peisajul electoral al Ucrainei și României și au fost trase concluzii corespunzătoare. Sistemul partidelor din României, bazat pe rezultatele alegerilor parlamentare din 2016, poate fi identificat ca un sistem multi-

¹ Юрій Остапець – доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук Ужгородського національного університету.

Yuri Ostapets – doctor în științe politice, profesor, decan al Facultății de Științe Sociale a Universității Naționale Ujgorod.

Марта Шелемба – аспірантка кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету.

Marta Shelemba – drd la catedra de Științe Politice și Administrație Publică a a Universității Naționale Ujgorod.

partit cu partidul dominant, care, în prezent, este Partidul Social Democrat.

Keywords: *Ukraine, Romania, electoral landscape, democratization, party system, political party, parliamentary elections, electoral cycle.*

Cuvinte cheie: *Ucraina, România, peisaj electoral, democratizare, sistemul partidelor, partide politice, alegeri parlamentare ciclul electoral.*

Актуальність дослідження. Відповідно до трансформації політичних переваг, що виражаються у картині електорального вибору, формується та видозмінюється електоральний ландшафт країни. Факт сталості політичних вподобань населення свідчить про усталений електоральний простір (ландшафт), змінюваність позицій у виборі партій – про те, що партійна та політична система країни трансформується, а виборці знаходяться у пошуку своїх політичних лідерів та партійних вподобань. Вивчення конфігурації електорального ландшафту в країнах, які в ХХ ст. звільнилися від комуністичної монополії є актуальним дослідженням з точки зору порівняння рівня сталості виборчих переваг громадян, особливостей розвитку політичних партій і партійних систем.

Мета дослідження – зробити порівняльний аналіз електорального ландшафту України і Румунії у контексті парламентських виборчих циклів 2014–2016 рр.

Виклад основного матеріалу. Дослідження електорального ландшафту вимагає його всебічної оцінки як в контексті ідеологічних характеристик обраного парламенту, так і кількісних характеристик, зважаючи на виборчі переваги населення. Вказаний підхід може виступати як форма експрес-аналізу (коефіцієнтний аналіз показників) електорального ландшафту країни та сприятиме розширенню методологічної бази досліджуваного питання.

Електоральний ландшафт (електоральний простір) – це населена територія, що має виражені регіональні (місцеві) відмінності й особливості у взаєминах учасників виборчого процесу щодо формування представницьких органів влади. Іншими словами – це конфігурація політичних сил у зв'язку та за результатами виборів. У нашому дослідницькому випадку такими територіями виступають Румунія і Україна.

Під **форматом (конфігурацією)** партійної системи ми розуміємо її фрагментацію та показник усталеності партійних уподобань виборців (Г. Голосов)². **Фрагментація партійної системи** – це, з одного боку, процес утворення нових політичних партій у континіумі «ліві – центр – праві», а з іншого боку – результат даного процесу.

У політичній науці є різні підходи до тлумачення сутності електорального циклу³. У нашому дослідженні **парламентський електоральний цикл** ми будемо трактувати як проміжок часу, який співпадає з початком і

² Голосов, Г., *Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации*, Политические исследования, №1, 1998, С.108.

³ Ашихмина, Я., *Концептуальное осмысление понятия «электоральный цикл» на материале исследований политических трансформаций в Российской Федерации в 1991–2013 гг.*, Политэкс, №4, 2014, С. 68–81.

завершенню виборчої кампанії з виборів вищих представницьких органів влади.

У статті для порівняння обрано електоральний ландшафт (простір) України та Румунії за результатами парламентських виборів 2014–2016 рр. відповідно.

Перший етап аналізу передбачає оцінку ідеологічної структури парламенту за шкалою «ліві – праві», визначення відношення парламенту до спільної європейської політики (переважають в парламентській коаліції єврооптимісти чи євроскептики); порівняння вказаних особливостей у двох обраних країнах.

Другий етап дослідження включає проведення кількісної оцінки електорального простору країн за результатами парламентських виборів та їх порівняння за основними показниками, серед яких пропонується розрахунок індексу фракційності, ефективної кількості партій, індексу неусталеності Педерсена.

У Таблиці 1 представлено методику розрахунку та граничні значення вказаних показників.

Таблиця 1

Методика розрахунку та граничні значення кількісних показників оцінки стану електорального простору за результатами парламентських виборів

№ п/п	Назва показника	Формула	Граничне значення, характеристика
1	2	3	4
1	Індекс фракціоналізації (F) [9]	$F = 1 - \sum_{i=1}^n p_i^2$ де n – кількість партій; P_i – відсоток виборчих голосів чи мандатів, отриманих партією – i	Індекс фракціоналізації свідчить про можливість існування політичної системи від досконалої однопартійної системи, в якій одна партія отримує всі виборчі голоси $F = 0$, до двопартійної $F = 0,50$. $F < 0,50$ вказує на появу домінуючої партії. $F \geq 0,50 \leq 0,67$ вказує на конкуренцію двох партій. $F > 0,70$ означає існування багатопартійної системи (більше 3-х партій). Чим більше $F \rightarrow 1$ (максимального значення), тим більше дроблена партійна система
2	Індекс ефективної кількості партій, які взяли участь у виборах (ENPV) [6; 8]	$ENPV = 1 / \sum v_i^2$ де v_i – частка голосів i-тої партії	Індекс обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, яку отримує кожна партія на виборах (на підставі результатів виборів до парламенту). За допомогою індексу оцінюється електоральна популярність кількості політичних партій

3	Ефективна кількість парламентських партій (ENPS) [6; 8]	$ENPS = 1/\sum s_i^2$ для всіх партій, що отримують місця, де s – частка мандатів і-тої партії	Якщо значення ENPS: $\approx 2,0$ – країна має двопартійну систему; $\approx 1,7$ – в країні двопартійна система із домінуючою партією. Є тенденція створення однопартійності; $\approx$ від 2,0 до 3,0 – в країні формується трипартійна система. Якщо значення $> 2,5$ – багатопартійність із домінуванням трьох партій; $\approx$ від 3,5 до 4 – країна має багатопартійну систему із домінуванням однієї партії; $\geq$ від 4-5 – в країні багатопартійна система без домінуючої політичної сили
4	Індекс неусталеності Педерсена (Iped) [3]	$I_{ped} = (P_1 - P_1') + (P_2 - P_2') + \dots + (P_n - P_n') / 2$ де I_{ped} – величина перенесення виборчої підтримки; n – кількість партій; P_n – загальна виборча підтримка (%) партії «n» в період «t» (I вибори) P_n' – загальна виборча підтримка (%) партії «n» в період «t + 1» (II вибори)	Значення I_{ped} коливається від 1 до 100. Якщо вподобання електорату усталені, тоді значення $I_{ped} = 1$. Межа усталеності повинна не перевищувати 15. Якщо $I_{ped} > 15$, то електоральні вподобання є неусталеними. Індекс допомагає фіксувати загальну динаміку сили партії від виборів до виборів

Третій етап представлений оцінкою та порівнянням індексу демократизації партійних систем країн (IDPS). Він розраховується за формулою запропонованою Т. Ванханеном: $IDPS = ELps * U / 100$, де $ELps$ – рівень електоральної конкуренції, який визначається через віднімання від 100 % голосів отриманих партіями, що увійшли у правлячу коаліцію парламенту країни; U – електоральна участь, явка населення (%)⁵.

Якщо $IDPS < 2$ – за результатами парламентських виборів сформовано недемократичну партійну систему, якщо $IDPS \geq 2 \leq 5$ – сформовано напівдемократичну партійну систему, якщо $IDPS > 5$ – створено демократичну партійну систему.

Четвертий етап – за результатами оціночних результатів за всіма індикаторами (показниками) та характеристиками, отриманими в процесі дослідження буде зроблений висновок щодо стану та конфігурації електорального простору досліджуваних країн.

Характеристику ідеологічних орієнтацій політичних партій та їх відношення до спільної європейської політики, які увійшли до парламенту України в 2014 р. та Румунії в 2016 р. подано в Таблиці 2.

⁴ Голосов, Г., *Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации*, Политические исследования, №1, 1998, С.106–130; Laakso, M., Taagepera, R., *Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe*, Comparative Political Studies, Vol. 12(1), 1979, PP. 3–27; Rae, D., *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Hawen: Yale UP, 1972, 218 p.

⁵ Ванханен, Т., *Демократизация в сравнении* [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.inop.ru/files/vanhanen.doc>

Таблиця 2

Ідеологічні орієнтації парламентських партій України (2014 р.) та Румунії (2016 р.)

Україна			Румунія		
Назва партії	Ознака ідеології	Характер відношення до спільної європейської політики	Назва партії	Ознака ідеології	Характер відношення до спільної європейської політики
Політична партія «Народний фронт»	Правоцентристська ідеологія, панєвропеїзм, <u>лібералізм</u>	Підтримка ідеї об'єднання Європи, єврооптимізм	Соціал-демократична партія	Лівоцентристська ідеологія, соціал-демократія	Євроскептики
Партія «Блок Петра Порошенка»	Правоцентристська ідеологія, християнська демократія, ліберальний консерватизм, пан'європеїзм	Підтримка ідеї об'єднання Європи, єврооптимізм	Національна ліберальна партія	Правоцентристська ідеологія, націонал-лібералізм, ліберальний консерватизм	Єврооптимісти
Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	Правоцентристська ідеологія, християнська демократія, ліберальний консерватизм	Підтримка ідеї об'єднання Європи, єврооптимізм	Союз порятунку Румунії	Правоцентристська ідеологія, центризм; універсалізм, синкретизм	Єврооптимісти
Політична партія «Опозиційний блок»	Лівоцентристська ідеологія, проросійська політика, соціал-лібералізм	Не підтримують проєвропейську політику, євроскептицизм	Демократичний союз угорців Румунії	Правоцентристська ідеологія, угорський регіоналізм, ліберальний консерватизм, християнська демократія, соціал-демократія	Єврооптимісти
Радикальна партія Олега Ляшка	Ліва ідеологія, радикальна демократія, популізм, україноцентризм, проєвропеїзм, націонал-лібералізм	Підтримка ідеї об'єднання Європи, єврооптимізм	Альянс лібералів і демократів	Правоцентристська ідеологія, лібералізм, демократія	Єврооптимісти

Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	Ліво-популістська ідеологія, солідаризм, економічний лібералізм, проєвропеїзм, правочентризм, популізм	Підтримка ідеї об'єднання Європи, єврооптимізм	Партія «На-родний рух»	Правоцентристська ідеологія, християнсько-демократична і ліберальна ідеологія	Єврооптимісти
			Партії національних меншин	Правоцентристська ідеологія, демократія, лібералізм	Єврооптимісти

Парламентські вибори в Румунії 11 грудня 2016 р. відбулися за новою пропорційною виборчою системою. До цього у Румунії діяла залежна (непаралельна) змішана виборча система. Відповідно до нової виборчої системи вибори відбуваються за регіональними закритими партійними списками з пропорційним розподілом голосів на регіональному (розподіл за формулою Хейра) і національному (йдеться про нерозподілені на регіональному рівні залишкові мандати за формулою Д'Хонта). Ідентичні системи застосовуються для виборів Палати депутатів і Сенату. Виборчий поріг становить 5 % для політичних партій і, залежно від складу 8-10 % для виборчих блоків/коаліцій. Територія країни ділиться на 42 виборчі округи. Окремо виділяється закордонний виборчий округ, де передбачено обрання 4 депутатів нижньої палати та 2 депутатів верхньої палати. Розмір Палати депутатів становить 308 депутатів.

Окрім так званої «регулярної» частини легіслатури, яку обирають за пропорційною системою закритих списків, законодавчо передбачено також і невизначену «резервну» частину легіслатури, яка складається з мандатів для представників національних меншин. Останні повинні бути офіційно зареєстровані як групи національних меншин. Лише після цього кожна з них може розраховувати на отримання не менше одного мандата. Для цього групи національних меншин мають отримати не менше десяти відсотків від квоти Хейра (як норми отримання одного мандата) на національному рівні. Починаючи з 2016 р. кількість таких мандатів не менше як 18⁶. Результати парламентських виборів подано в Таблиці 3.

Таблиці 3

Результати парламентських виборів у Румунії 11 грудня 2016 року

№ п/п	Партії і коаліції	Палата депутатів % / к-ть місць	Сенат % / к-ть місць
1	Соціал-демократична партія	44,14 / 154	45,68 / 67
2	Національна ліберальна партія	19,45 / 69	20,42 / 30
3	Союз порятунку Румунії	8,61 / 30	8,92 / 13
4	Демократичний союз угорців Румунії	6,21 / 21	6,24 / 9

⁶ Романюк, А., Литвин, В., *Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія*, Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016, С. 304–306.

5	Альянс лібералів і демократів	5,46 / 20	6,01 / 9
6	ПП «Народний рух»	5,19 / 18	5,65 / 8
7	Депутатські мандати національних меншин	1,29 / 18	–
	Всього	330	136

За результатами парламентських виборів перемогу отримала Соціал-демократична партія (утворена в січні 2001 р. шляхом об'єднання Партії соціальної демократії та Румунської соціал-демократичної партії). Ця партія отримала найбільшу електоральну підтримку – 44,14% голосів до Палати депутатів та 45,68% голосів до Сенату Румунії. Представники Соціал-демократичної партії та медіа, які їх підтримують, у ході виборчої кампанії критикували все, що, на їхню думку, є «чужоземним», а не «щиро румунським». Відтак цю партію можна віднести до євроскептиків.

Другу сходинку посіла Національна ліберальна партія (утворена в 1875 р.), набравши 19,45 % голосів виборців до Палати депутатів. Партія «Союз порятунку Румунії» (утворена в 2016 р.) отримала 8,61 % голосів виборців, посівши третє місце. Демократичний союз угорців Румунії, ПП «Альянс лібералів і демократів» (утворена 19 червня 2015 р.), політична партія (ПП) «Народний рух» набрали до Палати депутатів

6,21 %, 5,46 %, 5,19 % голосів виборців відповідно. ПП «Єдина Румунія» та ПП «Велика Румунія» набрали 2,7 % та 1,01 % голосів виборців. При цьому, слід відзначити, що явка на цих виборах була невисокою – 39,49%⁷.

Отже, можна зазначити, що незважаючи на загальну перемогу лівоцентристів та євроскептиків (Соціал-демократична партія), у Палаті депутатів та Сенаті Румунії переважають єврооптимісти з правоцентристською ідеологією. Схожа картина в цій країні спостерігалась і на попередніх парламентських виборах.

Вибори до Верховної Ради України (ВР) відбулися за тим же самим законом, що й у 2012 р. 21 листопада 2013 р. ВР України більшістю у 365 голосів проголосувала за перший необхідний для асоціації з Європейським Союзом (ЄС) законопроект «Про вибори народних депутатів України», внесений Партією регіонів. Але цей закон суттєвих змін щодо виборчої системи не вніс. Закон встановив змішану виборчу систему з 5 % електоральним бар'єром. Виборчі списки залишились закритими загальнонаціональними, а партійним блокам заборонено брати участь у виборах. Законом передбачено створення закордонного виборчого округу, зміну процедури формування окружних виборчих комісій, зменшення розміру грошової застави при реєстрації, введення обмеження на розмір виборчого фонду, врахування при створенні виборчих округів компактного проживання національних меншин, а також посилення вимог до інформаційних агентств щодо висвітлення виборів.

У зв'язку з тимчасовою окупацією АР Крим та військовими діями на Сході України вибори не відбулися у 27 мажоритарних округах: АРК (10 округів), Донецька область (9), Луганська область (6), м. Севастополь (2)⁸.

⁷ Rezultate partiale [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://parlamentare2016.bec.ro/rezultate/>

⁸ Колодій, А., *Позачергові президентські і парламентські вибори 2014 року в Україні: особли-*

Центральна виборча комісія (ЦВК) зареєструвала 52 партії – суб'єкти виборчого процесу. Йдеться про партії, які висунули кандидатів у мажоритарних округах і в загальнонаціональному виборчому окрузі. До виборчого бюлетеня для голосування за партійні списки було внесено 29 політичних партій⁹.

Революційні події в Києві (Революція Гідності) змінили позиціонування партійно-політичних сил напередодні виборів. По-перше, Партія регіонів скомпроментувала себе відмовою від європейської інтеграції і участі у виборах не брала. Рейтинг її найближчого сателіта Комуністичної партії України (КПУ) також суттєво понизився. Ті сили, які колись представляли Партію регіонів переформатувались у ПП «Опозиційний блок». Її утворили шість політичних партій: Партія розвитку України, ПП «Центр», Партії «Україна – Вперед!», ПП «Трудова Україна», Партія державного нейтралітету України, ПП «Нова політика». Окремо вирішив брати участь у виборах зі своєю партійною структурою ПП «Сильна Україна» С. Тігіпка.

По-друге, одним із наслідків Революції Гідності було утворення нових партійних структур: ПП «Блок Петра Порошенка» (з нею підписав угоду про спільну участь у виборах лідер ПП «УДАР» В. Кличко), ПП «Народний фронт» (А. Яценюк), ПП «Правий сектор» (Д. Ярош), ПП «Об'єднання «Самопоміч» (А Садовий).

По-третє, у виборах брали участь відомі виборцю партійні бренди ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Партія зелених України, ПП «Громадянська позиція» та інші.

По-четверте, як завжди, у виборах брали участь ряд маловідомих партійних структур, завдання яких були різні, але перш за все вони мали набрати хоч якусь кількість голосів, щоб стати відомим для виборців¹⁰.

У Таблиці 4 представлені результати голосування за політичні партії, які пройшли до ВР України та за ті, які отримали не менше 1 % голосів виборців [6].

Таблиця 4
Результати виборів до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 року

№	Політична партія	%	К-ть місць за пропорційною системою	К-ть місць в мажорит. Округах
1	Політична партія «Народний фронт»	22,14	64	18
2	Партія «Блок Петра Порошенка»	21,81	63	69
3	Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	10,97	32	1
4	Політична партія «Опозиційний блок»	9,43	27	2
5	Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	22	0

вості та наслідки [електронний ресурс], Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=1263>

⁹ Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

¹⁰ Остапець, Ю., Шестак, Н., Дудінська, І. *Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур*, Ужгород: ЗІППО, 2016., С.160.

6	Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	5,68	17	2
7	ВО «Свобода»	4,71 %	–	6
8	КПУ	3,88 %	–	0
9	Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	3,11 %	–	1
10	ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	2,65 %	–	1
11	ПП «Правий сектор»	1,8 %	–	1

У мажоритарних округах отримали депутатські мандати наступні партії, які не подолали виборчий бар'єр: Всеукраїнське об'єднання (ВО) «Свобода» – 6 мандатів, Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна» (далі ПП «Сильна Україна») – 1, ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ» – 1, ПП «Правий сектор» – 1, ПП «Воля» – 1, а 96 депутатів позиціонували себе як самовисуванці.

Не отримали місць у парламенті за партійними списками дві ідеологічні партії ліворадикальна КПУ та праворадикальна ВО «Свобода», кожна з яких на попередніх виборах у 2012 р. набрали більше 10 % голосів виборців. Такий результат є природним для КПУ, яка останнім часом скомпроментувала себе в українському суспільстві. ВО «Свобода» втратила підтримку виборців, оскільки з нею на електоральному полі боролись за голоси виборців декілька партій народно-демократичного спрямування: Партія «Блок Петра Порошенка», ПП «Народний фронт», але в більшості своїй голоси партії відійшли до нового потужного проекту ПП «Об'єднання «Самопоміч»¹¹.

Отже, за результатами виборів можна констатувати про зростання центристських симпатій виборців і відмову від підтримки радикальних політичних сил.

Голосування на виборах за певні політичні партії – це голосування і за ціннісні орієнтації та програмні положення цих політичних сил. Цікавим, на нашу думку, буде аналіз того, яким партіям – «проросійським» чи «проукраїнським», – віддали перевагу громадяни України у різних регіонах.

До «проукраїнських» або «проєвропейських» партій можна зарахувати такі: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», Радикальну партію Олега Ляшка, ВО «Батьківщину», ВО «Свободу», ПП «Громадянська позиція» та ПП «Правий сектор». Члени більшості цих партій підтримують унітарний устрій України та виступають за вступ до ЄС та НАТО.

До «проросійських» партій відносимо ПП «Опозиційний блок», КПУ та ПП «Сильна Україна». Члени цих партій вимагають федералізації України, надання російській мові статусу другої державної мови, переорієнтацію зовнішньої політики і ринків на Росію тощо.

Таким чином, за підсумками парламентських виборів в Україні 26 жовтня 2014 р. 77,66 % виборців проголосували за «проукраїнські» партії, а 16,42 % – за «проросійські партії». Лише в Донецькій та Луганській облас-

¹¹ Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити, Національна безпека і оборона України, №6, 2015., С.32.

тях (на територіях, які знаходяться під контролем України), більшість виборців проголосували за «проросійські» партії, в Харківській області – відносна більшість виборців підтримали «проукраїнські» партії, а в решті областей України абсолютна більшість виборців підтримала «проукраїнські» партії.

27 листопада 2014 р. Верховна Рада України VIII скликання створила коаліцію депутатських фракцій, до якої увійшло 302 народні депутати, а вже 11 грудня 2014 р. нею була затверджена Програма дій Кабінету Міністрів України на 2015–2016 рр.

Таким чином, до парламенту за результатами виборів потрапляють чотири нові політичні партії. Формат партійної системи при цьому знову кардинально змінився, що було наслідком революційних подій в українському суспільстві.

Отже, ідеологічна направленість та поділ на лівих та правих більш чітко виражений на нинішній день у Румунії. у Румунії в 2016 р., як і в 2012 р., перемогу отримала лівоцентристська Соціал-демократична партія, яка виступає проти спільної європейської політики. Висока підтримка партії пов'язана із загостренням соціальних проблем, невдоволенням європейською політикою, актуалізацією міграційних питань (пов'язаних з біженцями). Вихідні дані для розрахунку кількісних показників оцінки стану електорального простору (ландшафту) України за результатами парламентських виборів в 2012, 2014 рр. отримано з офіційних статистичних джерел¹². У Таблиці 5 представлено розрахунок кількісних показників оцінки стану електорального простору (ландшафту) за результатами парламентських виборів 2012 та 2014 рр. в Україні.

Таблиця 5

Кількісні показники оцінки стану електорального ландшафту (простору) за результатами парламентських виборів 2012, 2014 рр. в Україні

Показник	Значення 2012 р.	Значення 2014 р.	Відхилення, +/-
Індекс фракціоналізації (F)	0,77	0,87	+0,1
Індекс ефективної кількості партій, що взяли участь у виборах (ENPV)	5,09	7,9	+2,81
Ефективна кількість парламентських партій (ENPS)	4,3	7,5	+3,2
Індекс неусталеності Педерсена (Iped)	30,5	43	+12,5

Індекс фракціоналізації (F) за результатами парламентських виборів в 2014 р. в Україні склав 0,87 і порівняно з результатами попередніх виборів 2012 р. зріс на 0,1. Значення цього показника в 2014 р., як і в 2012 р. свідчить про існування багатопартійної системи і про конкуренцію політичних сил на парламентському рівні. Зростання цього індексу показує зростання представництва політичних сил в парламенті України.

Індекс ефективної кількості партій, що взяли участь у виборах (ENPV), за даними 2014 р., як і 2012 р. в Україні свідчить про те, що в країні

¹² Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

представлена багатопартійна система без домінуючої партії (значення більше 4-5). При цьому у 2014 р. відбулося зростання цього показника завдяки появі нових партій. Розрахунок ефективної кількості парламентських партій (ENPS) за аналогічний період показав схожу тенденцію.

Індекс неусталеності Педерсена (Iped) за результатами виборів до українського парламенту в 2014 р. порівняно з 2012 р. зріс на 12,5 одиниць і склав 43 одиниці. Значення цього показника в рамках двох порівнюваних періодів є високим, та таким, що перевищує граничні межі (більше 15). Отриманий результат свідчить про зростання рівня неусталеності електоральних уподобань в Україні, що пов'язано із невиконанням політичними силами власних програм, різкою зміною політичної ситуації, військовими подіями на сході України та анексією Криму. Відповідно за два порівнюваних періоди в Україні не було виявлено тенденції до стійкого голосування. Навпаки після виборів 2014 р. відбулися суттєві зміни конфігурації партійної системи України.

Вихідні дані для розрахунку кількісних показників оцінки стану електорального простору (ландшафту) за результатами парламентських виборів в 2012, 2016 рр. у Румунії отримано з офіційних статистичних джерел¹³. У Таблиці 6 показано розрахунок кількісних показників оцінки стану електорального простору (ландшафту) за результатами парламентських виборів в 2012, 2016 рр. у Румунії.

Таблиця 6

Кількісні показники оцінки стану електорального ландшафту (простору) за результатами парламентських виборів 2012, 2016 рр. в Румунії

Показник	Значення 2012 р.	Значення 2016 р.	Відхилення, +/-
Індекс фракціоналізації (F)	0,51	0,71	+0,2
Індекс ефективної кількості партій, що взяли участь у виборах (ENPV)	2,5	3,8	+1,3
Ефективна кількість парламентських пар- тій (ENPS)	2,1	3,5	+1,4
Індекс неусталеності Педерсена (Iped)	32	22,65	-9,35

Розрахунки показали, що індекс фракціоналізації (F) за результатами парламентських виборів в 2016 р. у Румунії дорівнював 0,71 і порівняно з даними попередніх виборів 2012 р. зріс на 0,2. Отриманий результат у 2016 р. дозволяє ідентифікувати партійну систему Румунії як багатопартійну із зростанням конкуренції політичних сил в парламенті на рівні Палати депутатів та Сенату країни.

Індекс ефективної кількості партій, що взяли участь у виборах (ENPV), протягом парламентських виборів 2012, 2016 рр. зріс на 1,3 одиниці і склав 3,8. Відповідно, відбувся перехід від трипартійної системи (в межах від 2 до 3) до багатопартійної системи із домінуванням однієї партії (в межах від 3,5 до 4). Це, зокрема, Соціал-демократична партія Румунії. Індекс ефективної кількості парламентських партій (ENPS) в зазначених періодах

¹³ Rezultate parțiale [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://parlamentare2016.bec.ro/rezultate/>

був менший за попередній індекс тому, що певні електоральні переваги було надано політичним силам націоналістичного характеру, які не пройшли до парламенту. Але в цілому значення індексу кількості парламентських партій (ENPS) також свідчать про тенденцію переходу країни від трипартійної системи до багатопартійної системи із домінуванням однієї партії. Складно прогнозувати чи залишаться такі тенденції в майбутньому, оскільки в країні зафіксована низька явка на виборах.

Щодо індексу усталеності Педерсена (Iped), то його значення в 2016 р. порівняно з 2012 р. суттєво зменшилось і становило 22,65. Однак це все одно більше граничного рівня. В той же час слід відмітити, що намітились певні тенденції усталеності електоральних переваг, які пов'язані із встановленою орієнтацією населення протягом кількох електоральних циклів на політичну силу, яка націлена на захист соціальних гарантій.

Порівняння кількісних показників розвитку електорального простору двох досліджуваних країн свідчить, що Україна, як і Румунія розвиваються в напрямку багатопартійності із зростанням конкуренції політичних сил. В Україні протягом двох років існувала багатопартійна система без домінуючої партії, а в Румунії відбувся перехід від домінування трьох партій в бік багатопартійності із однією домінуючою партією. Україна через низку політичних, соціальних та економічних подій має більш низьку порівняно з Румунією усталеність електоральних переваг. За результатами останніх парламентських виборів в 2016 р. в Румунії спостерігалось певне зростання усталеності електорального вибору населення, але можливі зміни в майбутньому з огляду на появу нових лідерів або збільшення явки виборців.

Оцінка та порівняння індексу демократизації партійних систем країн (IDPS) подана в Таблиці 7.

Таблиця 7

Розрахунок індексу демократизації партійних систем (IDPS) досліджуваних країн

Країна, роки розрахунку	Індекс демократизації партійних систем (IDPS)		Зміна, +/-
	2012 р. (для обох країн)	2014 р. (для України), 2016 р. (для Румунії)	
1	2	3	4
1. Україна (IDPS)	30	18,9	-11,1
К (рівень електоральної конкуренції)	51,8	36,01	-15,79
У (явка)	57,98	52,42	-5,56
5. Румунія (IDPS)	13,7	19,5	5,8
К (рівень електоральної конкуренції)	32,8	49,4	16,6
У (явка)	41,76	39,49	-2,27

В обох країнах в досліджуваних періодах спостерігався високий рівень індексу демократизації партійної системи (IDPS) (більше 5). В Румунії в досліджуваних електоральних циклах (2012, 2016 рр.) цей показник зріс,

що свідчить про високу демократизацію в країні, зокрема, на рівні вищого представницького органу влади. В Україні цей показник також був високим, але після виборів в 2014 р. він дещо зменшився. Це пов'язано із тим, що в 2014 р. була сформована коаліція з політичних сил, які пропагували демократичні проукраїнські цінності. Єдину опозиційну силу ПП «Опозиційний блок» підтримувала невелика кількість виборців завдяки політичним подіям в країні.

Висновки. У дослідженні представлено систематизацію порівняльних характеристик та ознак електорального ландшафту України і Румунії в розрізі парламентських виборчих циклів 2014–2016 рр. Аналіз проведено за допомогою методики, яка включає оцінку ідеологічної характеристики та відношення до спільної європейської політики, вивчення кількісної оцінки параметрів електорального простору країн за результатами парламентських виборів, визначення індексу демократизації партійних систем країн. Було виявлено, що електоральний простір обох країн знаходиться в стані трансформації. Румунія відрізняється за результатами останніх парламентських виборів більшою сталістю електоральних переваг, але в перспективі можуть відбутися зміни за рахунок збільшення явки громадян на вибори та появи нових політичних сил.

На кінець 2016 р. в Україні було зареєстровано 352 політичні партії. Це в кілька разів перевищує показники у інших державах Східної Європи. Для порівняння, у державах, де процес партійного будівництва активно розпочався після розпаду СРСР, зареєстровано значно менше політичних партій. У Польщі – 84, у Словаччині – 56, у Румунії – 124, у Російській Федерації – 77, у Молдові – 45, у Латвії – 73, у Литві – 38. Таким чином, нині Україна є одним із європейських та світових лідерів за кількістю зареєстрованих політичних партій.

Майже половина всіх українських політичних партій з'явилася за останні три роки. Так, за 9 місяців 2016 р. було зареєстровано 41 нову партію; у 2015 р. – 79; у 2014 р. – 37. Загалом 2015 р. став рекордним для України за кількістю зареєстрованих політичних партій. До цього найбільше партій було зареєстровано у 2005 році – 24¹⁴.

До формату партійної системи ми будемо відносити тільки релевантні (істотні) партії. Критерій їх виокремлення може бути різним. Один з критеріїв – це результат парламентських виборів. Таким чином, до формату партійної системи можна включати партії, які набрали на парламентських виборах не менше 1 % голосів виборців.

До формату партійної системи за результатами виборів 2014 р. та місцевих виборів 2015 р. можна віднести не більше 15 - 20 політичних партій: ВО «Батьківщина»; ВО «Свобода»; ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»; ПП «Громадянська позиція»; ПП «Народний фронт»; ПП «Об'єднання «Самопоміч»; ПП «Опозиційний блок»; Партія С. Тігіпка «Сильна

¹⁴ Стан політичних партій напередодні державного фінансування (Звіт комітету виборців України) [електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:Звіт%20КВУ%3A%20%22Стан%20політичних%20партій%20напередодні%20державного%20фінансування%22>

Україна»; Радикальна партія Олега Ляшка; ПП «УДАР» та інші¹⁵.

Серед виокремлених партій практично всі є електорально-професійними партіями слабкої ідеологічної артикуляції за виключенням ВО «Свобода». Слід також зазначити, що всі партії, які утворюють формат партійної системи, є партіями лідерського типу, а це значить, що вони є нестійкими, так як залежать від рейтингу лідера.

Партійна система України за результатами парламентських виборів 2014 р. отримала конфігурацію системи поміркованого плюралізму у двоблоковому форматі.

Партійна система Румунії за результатами парламентських виборів 2016 р. може бути ідентифікована як багатопартійна система з домінуючою партією, якою на нинішній день є Соціал-демократична партія.

Література:

- Ашихмина, Я., *Концептуальное осмысление понятия «электоральный цикл» на материале исследований политических трансформаций в Российской Федерации в 1991–2013 гг.*, Политэкс, №4, 2014.
- Ванханен, Т., *Демократизация в сравнении* [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.inop.ru/files/vanhanen.doc>
- Голосов, Г., *Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации*, Политические исследования, №1, 1998.
- Колодій, А., *Позачергові президентські і парламентські вибори 2014 року в Україні: особливості та наслідки* [електронний ресурс], Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=1263>
- Остапець, Ю., Шестак, Н., Дудінська, І., *Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур*, Ужгород: ЗІППО, 2016.
- Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії* [електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>
- Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити*, Національна безпека і оборона, №6, 2015.
- Романюк, А., Литвин, В., *Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія*, Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016.
- Стан політичних партій напередодні державного фінансування (Звіт комітету виборців України)* [електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:Звіт%20КВУ%3A%20%22Стан%20політичних%20партій%20напередодні%20державного%20фінансування%22>
- Laakso, M., Taagepera, R., *Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe*, Comparative Political Studies, Vol. 12(1), 1979.
- Rae, D., *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Hawen: Yale UP, 1972.
- Rezultate parițiale* [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://parlamentare2016.bec.ro/rezultate/>

¹⁵ *Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити*, Національна безпека і оборона України, №6, 2015., С. 34–36.

Взаємодія Румунії з НАТО в контексті російської агресії в Україну / Interacțiunea României cu NATO în contextul agresiunii rusești din Ucraina

Ігор Тодоров / Ihor TODOROV¹

Romania – NATO cooperation in the context of Russian aggression against Ukraine. *The accession to the Alliance fundamentally changed the status of Romania in the Euro-Atlantic area. For Romania, NATO membership means security and stability guarantees that the country did not have throughout its history. Romania supports the expansion of NATO presence in the Black Sea region, as well as deepening of cooperation between the North Atlantic Alliance and Ukraine, Moldova and Georgia. On October 9, 2017, the deployment of a new multinational brigade on the territory of Romania began as part of its strategy to strengthen the eastern borders in connection with Russia's aggression in the East of Ukraine and its annexation of the Crimean peninsula. The contingent will consist of troops from the 10 NATO member countries, but Romanian troops will prevail. The NATO multinational battalions stationed in Romania are part of the Alliance's efforts to curb the Russian Federation. Romania actively supports the increase of the Alliance presence in the Black Sea region. Russian invasion in Ukraine has become a real catalyst for these processes. Romania's intensified participation in NATO was specifically manifested by creating a counterintelligence bureau of the Organization, the deployment of a multinational brigade, and an increase in the overall presence of the alliance in the region. It is these decisive actions that can stop the aggressive policy of the Russian Federation. However, the Alliance needs a more focused long-term strategy, a dialogue from a strong defense and containment position.*

Interacțiunea României cu NATO în contextul agresiunii rusești din Ucraina. *Intrarea în Alianță a schimbat fundamental statutul României în spațiul euro-atlantic. Pentru România, aderarea la NATO înseamnă disponibilitatea garanțiilor de securitate și stabilitatea pe care țara nu a avut-o pe parcursul întregii sale istorii. România sprijină extinderea prezenței NATO în regiunea Mării Negre, precum și aprofundarea cooperării dintre Alianța Nord-Atlantică și Ucraina, Moldova și Georgia. La 09 octombrie 2017 a început implementarea unei noi brigăzi multinaționale pe teritoriul României, ca parte a strategiei sale de a consolida frontierele estice ca urmare a agresiunii Rusiei în estul Ucrainei și anexarea peninsulei Crimeea. Contingentul brigăzii va consta din trupe din cele 10 state membre NATO, dar trupele românești vor fi cele mai multe. Batalioanele multinaționale*

¹ Тодоров Ігор – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій факультету історії та міжнародних відносин Ужгородського національного університету.

Todorov Ihor – doctor în istorie, profesor la catedra de Studii Internaționale și Comunicații Publice a Facultății de Istorie și Relații Internaționale, Universitatea Națională din Ujgorod.

NATO staționate în România sunt parte a eforturilor Alianței de a stopa Federația Rusă. NATO nu este o amenințare pentru Rusia, însă NATO are nevoie de o strategie comună în dimensiunea lungă a dialogului dintr-o poziție de apărare puternică și de descurajare.

Keywords: NATO membership, Romania, Black Sea region, Russian aggression, NATO joint strategy, strong defense and containment.

Сувинте чеіе: Membru NATO, România, regiunea Mării Negre, agresiunea Rusiei, strategie comună NATO, apărare puternică și izolare.

Вступ до Альянсу фундаментально змінив статус Румунії на євроатлантичному просторі. Для Румунії членство в НАТО означає наявність гарантій безпеки і стабільності, яких країна не мала протягом усієї своєї історії. Румунія виступає за розширення присутності НАТО в Чорноморському регіоні, а також за поглиблення співпраці між Північноатлантичним альянсом та Україною, Молдовою і Грузією. НАТО не є загрозою для Росії, але Альянс потребує спільної стратегії у довготривалому вимірі, діалогу з позиції сильної оборони і стримування.

Румунія була першою країною, що приєдналась на початку 1994 р. до ініціативи альянсу «Партнерство заради миру». Офіційно Румунія увійшла до Організації Північноатлантичного договору в березні 2004 року після рішення, прийнятого на саміті в Празі в листопаді 2002 року. Тоді союзники запросили до членства сім країн – Болгарію, Естонію, Латвію, Литву, Румунію, Словаччину та Словенію. 29 березня 2004 року Румунія подала документи про ратифікацію Державному департаменту США – депозитарію Північноатлантичного договору. Відповідно до закону, прийнятого у 2005 році, „День НАТО в Румунії” відзначається на початку квітня.

Для Румунії вступ до альянсу став важливим чинником з вирішальним впливом на зовнішню і внутрішню політику країни. Членство в НАТО представляє гарантію безпеки і зовнішньої стабільності, що є життєво важливим для забезпечення успішного розвитку країни. Румунія відіграє активну роль у просуванні цінностей і завдань альянсу, вона бере участь у практично всіх операціях і місіях Альянсу. Незважаючи на розбіжності в парламенті і серед населення країни, Румунія свого часу підтримала НАТО в косовській кампанії і офіційно надала свій повітряний простір для використання силами Альянсу.

У Бухаресті 2-4 квітня 2008 року пройшов саміт НАТО. Це була найбільша в історії Альянсу зустріч: у ній взяли участь усі глави держав і урядів організації, а також керівники багатьох країн-партнерів. Для України той саміт мав особливе значення, адже на ньому розглядалася питання надання Грузії і Україні статусу кандидата на вступ до Альянсу. І хоча через недалекоглядну позицію деяких західноєвропейських країн Україна не отримала Плану дій щодо членства, проте в п.23 Декларації Бухарестського саміту було зафіксовано, що вона буде членом НАТО².

² Декларація Бухарестського саміту, прийнята главами держав і урядів, що взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради в Бухаресті 3 квітня 2008 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_8443.htm?selectedLocale=uk

Основними цілями Румунії як члена Альянсу є: надійний і відповідний союз на основі твердого трансатлантичного партнерства, здатного ефективно реагувати на нові загрози безпеці; надійне та динамічне трансатлантичне партнерство є важливим фактором у вирішенні нових ризиків безпеки, що стоять перед трансатлантичним співтовариством; виконання зобов'язань як члена НАТО щодо участі в операціях та місіях НАТО. Румунія бере участь у всіх місіях та операціях Альянсу, включаючи ті, що проходили за межами євроатлантичного регіону. Країна підтримує роль НАТО у забезпеченні стабільності та регіонального співробітництва в безпосередній близькості від Румунії (Балкани та Чорноморський регіон) Румунія вважає, що євроатлантичний кордон, заснований на демократії, свободі та безпеці, не повинен зупинятися на його східному кордоні. Європа не може бути повною без інтеграції України, Грузії та Західних Балкан у європейські та євроатлантичні структури. Румунія вважає, що партнерства НАТО з ЄС та ООН забезпечують співпрацю у питаннях, що становлять спільний інтерес, і значною мірою сприяють протидії загрозам та викликам міжнародної безпеки. Румунія продовжуватиме сприяти процесу трансформації НАТО, спрямованій на посилення реагування на нові види загроз (тероризм, розповсюдження зброї масового знищення)³.

У 2014 році протиправні дії Росії докорінно змінили безпекову ситуацію в Європі і світі. Саме тому Румунія ініціювала створення Бюро контррозвідки НАТО. Президент Клаус Йоганніс звернувся до парламенту з ініціативою про відкриття у румунській столиці такої структури. *Створення на території Румунії загону контррозвідки НАТО було покликане сприяти зміцненню безпеки сил Альянсу в регіоні та протидії гібридним війнам.* Ця ініціатива висунута в контексті виконання Румунією зобов'язань, взятих під час липневого 2016 року саміту Північноатлантичного альянсу у Варшаві, а також з метою зміцнення позицій НАТО у Південно-Східній Європі⁴.

У разі заморожування взаємин Туреччина-НАТО (така тенденція має місце), найважливішим партнером Північноатлантичного альянсу в Чорноморському регіоні стане Румунія. США спробують компенсувати втрачену довіру до Туреччини зближенням із Румунією⁵.

Росія традиційно звинувачує НАТО у спробі оточити її та загрожуючи стабільності в Східній Європі, яку НАТО заперечує. Чорноморські країни Румунія, Болгарія та Туреччина є членами НАТО, Грузія та Україна прагнуть приєднатися до альянсу. Сили НАТО мають на меті розвивати свою присутність у Чорноморському регіоні, багатому на нафту і газ, без загострення напруженості, втім чітко і послідовно протистояти планам Росії створити тут буферну зону. Російська операція по розміщенню військ у регіоні Південної Осетії в Грузії, анексія Криму, організація та підтримка сепаратистів на сході України з 2014 року підняли ставки.

³ *Romania – NATO* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.mae.ro/en/node/2066>

⁴ *Румунія планує створити Бюро контррозвідки НАТО.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tsn.ua/svit/u-rumuniyi-vidkrivayetsya-samit-nato.html>

⁵ *Румунія стає головним партнером НАТО в Чорноморському регіоні* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://defence-ua.com/index.php/home-page/1409-rumuniya-staye-holovnym-partnerom-nato-v-chornomorskomu-rehioni>

У травні 2016 р. Генеральний секретар НАТО Йенс Столтенберг відвідав Бухарест. Він високо оцінив внесок Румунії в безпеку регіону Чорного моря, її зобов'язання збільшити витрати на оборону до 2% ВВП та продовження участі в місіях під проводом НАТО в Афганістані та Косові. Він подякував Румунії за прийняття важливих активів НАТО, включаючи багатонаціональний відділ південно-східних штабів та блок з питань інтеграції сил НАТО в Бухаресті. Було також констатовано, що Румунія робить важливий внесок у систему захисту від балістичних ракет і відіграє ключову роль у проектуванні стабільності за її межами, у Молдові, Грузії та Україні⁶.

Верховна рада оборони Румунії навесні 2017 р. затвердила мандат, з яким Румунія йшла на зустріч НАТО в Брюсселі в кінці травня 2017. *Очікування Румунії було пов'язане з підтвердженням важливості трансатлантичних відносин, що базується на єдності і солідарності між союзниками. У ході травневої зустрічі альянсу були відзначені внески Румунії в НАТО, зокрема в забезпеченні європейської та євроатлантичної безпеки і окреслені нові напрямки діяльності в рамках підготовки Саміту 2018 року.* Верховна Рада оборони Румунії також затвердила оновлену версію Програми оснащення армії. Рішення було прийнято в умовах, коли оборонні витрати вже склали в цьому році 2% від ВВП від державного бюджету. Програма спрямована на трансформацію, розвиток і оснащення армії до 2026 року. Її цілями є забезпечення необхідних війську можливостей для захисту національних інтересів і виконання міжнародних зобов'язань. *Програмою, узгодженою з керівництвом НАТО, ініційовані проекти з оснащення та участі національних економічних операторів у виробництві деяких видів військової техніки, як наприклад: броньовані транспортери, броньовані та неброньовані автомобілі, багатоцільові літаки, системи командування і управління та корвети*⁷. Румунія направить власний військовий контингент (120 військовослужбовців) для поповнення бойової групи НАТО, яка розташована на території Польщі⁸.

9 жовтня 2017 р. у Румунії почала функціонувати багатонаціональна бригада НАТО, яку було розгорнуто у зв'язку з російською експансією. Цей підрозділ спочатку був побудований на базі румунської бригади (до 4000 солдатів) і підтриманий контингентами з дев'яти інших країн НАТО. Його доповнює 900 військовослужбовців США. Сухопутний компонент нараховуватиме 3-4 тисячі осіб, проте більшість із них складатимуть румунські солдати. Наступним за Румунією найбільшим контрибутором багатонаціональної бригади є Польща. Болгарія, Італія і Португалія також долучилися до діяльності багатонаціональних сил НАТО в Румунії. Очікується, що і ФРН надасть своїх солдат для цієї місії. У частині військово-морської при-

⁶ *Secretary General in Bucharest: NATO is committed to Romania's security* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_130677.htm

⁷ *NATO launches Black Sea force as latest counter to Russia* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.reuters.com/article/us-russia-nato/nato-launches-black-sea-force-as-latest-counter-to-russia-id>

⁸ *Румунія вирішила підсилити бойову групу НАТО в Польщі* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2197481-rumunia-virisila-pidsilirti-bojovu-grupu-nato-v-polsi.html>

сутності планується збільшити кількість візитів кораблів ВМФ країн-членів НАТО до портів Румунії і Болгарії. Військово-повітряний компонент також буде посилений – очікується збільшення присутності ВПС Великої Британії, які будуть діяти спільно із літаками ВПС Канади та Португалії. Останні на сьогодні здійснюють патрулювання повітряного простору над Румунією. Розгортання додаткових сил буде сигналом рішучості НАТО відповідати на російські виклики⁹. У контексті реакції на агресію РФ в Україні, НАТО сформувало також ще чотири багатонаціональні батальйони – у Литві, Латвії, Естонії та Польщі. Їхньою метою є стримування Росії на східних кордонах альянсу¹⁰. Східні європейці хочуть, щоб новий щит НАТО з захисту балістичних ракет, який включав компоненти в Румунії, був частиною східної позиції НАТО протидії Росії. НАТО вважає, що порівняно легка багатонаціональна модель нагадує союзу підтримку Західного Берліна у 1950-х роках, коли присутність британських, французьких та американських сил не дала змоги Радянському Союзу контролювати весь Берлін. Згідно 5-й статті Північноатлантичного договору, напад на одного союзника – це напад на всіх. Це, зокрема, означає, що всі 29 країн-членів НАТО будуть зобов'язані відповісти у разі будь-якої потенційної російської агресії. Посилена присутність НАТО в Румунії є дипломатичним успіхом для Бухареста. Румунія сподівається на більшу військову присутність НАТО на Чорному морі. Важливість цього збільшується в умовах, коли Болгарія боїться провокувати Росію, а Туреччина підтримує лише обмежене посилення НАТО в регіоні¹¹.

На початку жовтня 2017 р. в Бухаресті відбулося засідання 63-ї щорічної Парламентської асамблеї НАТО. Щорічна сесія в Бухаресті об'єднала близько 300 делегатів з 29 країн-членів НАТО, а також з 23 країн-партнерів та спостерігачів. ПА НАТО представляє членів національних парламентів і забезпечує важливий зв'язок між альянсом та громадянами в Євроатлантичному регіоні¹². Парламентарі з країн НАТО і країн партнерів, оцінили виклики, що стоять перед альянсом, включаючи напружені відносини з Росією, безпеку навколо Чорного моря, загрози терору, що походять з зони Близького Сходу та нові тенденції в проведенні інформаційних війн. У серії резолюцій законодавці ПА НАТО спонукають членів Альянсу поважати зобов'язання збільшувати військові бюджети, зменшити фрагментацію європейської оборонної промисловості, підтримувати технічну перевагу НАТО та поглиблювати зв'язки з Європейським Союзом. Депутати розглянули відносини Альянсу з Москвою на підставі суперечливих військових навчань в Білорусі, що відбулися у вересні 2017 р. Генсек НАТО Й. Столтенберг, зокре-

⁹ *НАТО посилює свою присутність у Румунії*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://glavcom.ua/news/nato-posilyuje-svoyu-prisutnist-u-rumuniji-442834.html>

¹⁰ *Нова бригада НАТО в Румунії досягла оперативної готовності*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/10/9/7072056/>

¹¹ *Robin Emmott NATO launches Black Sea force as latest counter to Russia* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.reuters.com/article/us-russia-nato/nato-launches-black-sea-force-as-latest-counter-to-russia-id>

¹² *Ongoing Russia tensions, terror threat top NATO PA agenda in Romania* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.nato-pa.int/news/ongoing-russia-tensions-terror-threat-top-nato-pa-agenda-romania>

ма, висловив стурбованість щодо відсутності прозорості під час проведення російсько-білоруських навчань “Запад-2017” і закликав Росію виконувати свої міжнародні зобов’язання¹³. ПА НАТО закликала союзників до подальшої відданості у стримуванні і протидії російським провокаціям. Було констатовано, що після багатьох років падіння військових бюджетів більшості країн альянсу у 2015 році відбулося реальне збільшення оборонних витрат серед європейських союзників та Канади. Це тривало в 2016 році, у 2017 році очікується ще більший річний приріст (у реальному вимірі – 4,3%). Безумовно головним чинником цього виступає агресивна політика Росії. Розгортання НАТО в країнах Центрально-Східної Європи є прямим відгуком на інвазію Росії в Україну. Дії НАТО є оборонними, пропорційними та цілком відповідають міжнародним зобов’язанням. Вони спрямовані на те, щоб запобігти, а не провокувати конфлікт. Виступаючи на Парламентській асамблеї НАТО в Бухаресті, президент Румунії Клаус Іоханніс стверджував, що НАТО не є ворогом Росії. Водночас існує необхідність всеохопної та послідовної позиції щодо Російської Федерації. По відношенню до Росії, необхідна всебічна, узгоджена, довгострокова союзницька стратегія. Це повинно включати діалог, але з позиції сили¹⁴.

На думку низки експертів, Бухарестська сесія Парламентської асамблеї НАТО прийняла резолюцію, яка де-юре створює підстави для того, щоб Україна почала обрання алгоритму щодо підготовки вступу в Північноатлантичний Альянс. Про це повідомила система Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони Ірина народний депутат України, голова підкомітету з питань безпеки державних інформаційних Фриз. У резолюції «Зміцнення стабільності і безпеки в Чорноморському регіоні» з урахуванням поправки української делегації передбачати продовження обговорення з Україною і Грузією питання посилення співпраці в рамках НАТО. Подальша співпраця між Києвом і Альянсом спрямована на зміцнення безпеки в регіоні та реалізацію політичного рішення Бухарестського саміту НАТО 2008 року. Резолюція ПА НАТО створює юридичні підстави для переходу до обрання алгоритму щодо підготовки вступу в НАТО. Після прийняття відповідних нормативних актів про євроатлантичну інтеграцію Україна повернулася до активного політичного процесу підготовки до вступу в Альянс. Важливою умовою для цього є виконання Україною власного завдання – якісного впровадження реформ для досягнення відповідності стандартам і критеріям НАТО. Політична підтримка з боку партнерів сприяє таким змінам і відкриває двері для євроатлантичної інтеграції України¹⁵. У цьому контексті принципово важливим було рішення ПА НАТО про про-

¹³ Генсек НАТО назвав розгортання в Румунії сил НАТО «прямою відповіддю на агресію Росії в Україні». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gordonua.com/ukr/news/worldnews/-genssek-nato-nazvav-rozhortannja-v-rumuniji-sil-nato-prjamoju-vidpoviddju-na-agresiju-rosiji-v-ukrajini-211363.html>

¹⁴ Secretary General Stoltenberg: Romania is helping keep NATO's citizens safe [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.romania-insider.com/stoltenberg-romania-keep-natos-citizens-safe/>

¹⁵ НАТО запустила процес підготовки вступу України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/nato-zapustila-protses-pidgotovki-vstupu-ukraini.htm>

ведення 66-ої парламентської асамблеї в 2020 році в Україні (тобто країні, яка поки ще не є членом альянсу).

У Румунії вважають, що двосторонні українсько-румунські відносини між державами вдалося поглибити завдяки участі військових обох країн у спільних багатонаціональних навчаннях. Зараз процес надання нелетального військового обладнання уряду України перебуває на завершальній стадії. Специфічні деталі щодо цього є предметом консультацій між Румунією і Україною¹⁶. Румунія надасть Україні обладнання для кіберзахисту на більш ніж 1 млн євро в рамках трастового фонду НАТО з кібербезпеки¹⁷.

Водночас Росія вважає Румунію форпостом НАТО та «явною загрозою»¹⁸. МЗС Росії не приховує свого роздратування і занепокоєння, коли йдеться про зміцнення відносин Румунії з євроатлантичними союзниками та Україною. З 2014 року ми бачимо наявність справжніх «інформаційних бомб», призначених для перевірки реакцій Румунії та спостереження за відсутністю конструктивного спілкування¹⁹. У Росії домінує недовіра, теорія змови. Ідеологічною віхою цього є так звана «четверта теорія». Її автор О. Дугін розглядає основні ідеології двадцятого століття – лібералізм, комунізм, фашизм і будує власне бачення неоконсервативної та постліберальної супердержави. «Четверта теорія» зображує Російську Федерацію як революційну політичну силу, що веде до справедливого, багатопольярного світу та пропагує консервативні цінності та «справжню» свободу. Ця «четверта теорія» насправді втілює концепцію зовнішньої політики, висунуту Російською Федерацією в 2013 році, концепцію, яка в основному відзначає занепад Заходу та підйом інших²⁰.

Росія прагне погіршити відносини між Румунією та Україною. Проте українці не бачать ворога в Румунії. Румунія після Революції Гідності представлена в українських медіях набагато більш позитивно, ніж було раніше. І це незважаючи на наявність історичних претензій з обох сторін. Позитивна роль Румунії в Україні представлена через допомогу українській армії для боротьби з кібер-загрозами і підтримку України у європейській та євроатлантичній інтеграції. Досвід Румунії у боротьбі з корупцією є наявним прикладом для українських правоохоронних органів. Безумовно, існує серія проблемних питань між Україною та Румунією. Зокрема, суперечки про розмежування економічної зони в Чорному морі (щодо імплементації вер-

¹⁶ Румунія вирішила передати Україні нелетальне військове обладнання. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://wartime.org.ua/25594-rumunya-virshila-peredati-ukrayin-neletalne-vyskove-obladnannya.html>

¹⁷ Румунія в рамках трастового фонду НАТО надасть Україні обладнання для кіберзахисту на 1 млн євро, - Климпуш-Цинцадзе. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/video_news/445850/_1_mln_yevro

¹⁸ Russia calls Romania a 'clear threat' and Nato outpost for hosting US missile shield [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-romania-clear-threat-nato-outpost-us-anti-missile-shield-putin-tensions-a7571031.html>

¹⁹ Ce spune MAE-ul rusesc despre România? Strategia comunicării diplomaților ruși 2003-2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://larics.ro/ce-spune-mae-ul-rusiei-despre-romania-strategia-comunicarii-diplomatilor-rusi-2003-2017/>

²⁰ Lucian Dumitrescu Razboiul informațional ca razboi civilizațional. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://alarics.ro/razboiul-informational-ca-razboi-civilizational/>

дикту Міжнародного суду ООН), питання щодо прав румуномовної меншини в Україні, розбіжності щодо навігаційних споруд у дельті Дунаю. Раніше українська влада підозрювала Бухарест в бажанні відновити проект «Велика Румунія». Двосторонні відносини набули нового імпульсу з 2014 року. Румунія була однією з перших країн, яка засудила анексію Криму та російське втручання на Донбасі. Саме Румунія є однією з п'яти країн (також Литва, Польща, Велика Британія та Швеція), які наполягали на поглибленні санкцій проти Росії. Крім того, Румунія була однією з перших країн, яка ратифікувала Угоду про асоціацію між Європейським союзом та Україною. Румунія та Україна мають спільні інтереси у протидії російській політиці в регіоні. Російська загроза чорноморській безпеці є спільною точкою, де перетинаються інтереси Києва і Бухареста. Україна має бути залучена до спільних безпекових проектів з членами НАТО – Румунією, Туреччиною та Болгарією. НАТО розпочало п'ять проектів реформування української військової підготовки після початку війни в Донбасі. Один з цих проектів – це боротьба з кібер-атаками (керівництво відповідного центру знаходиться в Румунії)²¹.

Минулого року Президент України Петро Порошенко чотири рази зустрівся зі своїм румунським колегою Клаусом Йоганнісом. Ознаки поліпшення стосунків обома країнами можна побачити в угоді про перетин кордону для жителів Чернівецької та Одеської областей. Мешканці цих регіонів мають право відвідувати Румунію без віз. Домовлено про відкриття прямих рейсів Київ-Бухарест.

Таким чином, членство Румунії в НАТО кардинально змінило її політичний та безпековий статус в Європі і світі. Румунія активно підтримує збільшення присутності Альянсу в Чорноморському регіоні. Російська інвазія в Україну стала реальним каталізатором цих процесів. Конкретними проявами активізації участі Румунії в НАТО стало створення бюро контррозвідки Організації, розгортання багатонаціональної бригади, збільшення загальної присутності альянсу в регіоні. Саме такі рішучі дії спроможні зупинити агресивну політику Російської федерації. Проте Альянс потребує більш акцентованої спільної стратегії у довготривалому вимірі, діалогу з позиції сильної оборони і стримування.

Література:

Генсек НАТО назвав розгортання в Румунії сил НАТО «прямою відповіддю на агресію Росії в Україні». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gordonua.com/ukr/news/worldnews/-gensek-nato-nazvav-rozgortannja-v-rumuniji-sil-nato-prjamoju-vidpoviddju-na-agresiju-rosiji-v-ukrajini-211363.html>

Декларація Бухарестського саміту, прийнята главами держав і урядів, що взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради в Бухаресті 3 квітня 2008 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_8443.htm?selectedLocale=uk

НАТО запустила процес підготовки вступу України. [Електронний ресурс]

²¹ Vasile Gancev, *Rusia caută să înrăutățească relațiile dintre România și Ucraina* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://moldnova.eu/ro/rusia-cauta-sa-inrautateasca-relatiile-dintre-romania-si-ucraina-2902.html/>

- Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/nato-zapustila-protses-pidgotovki-vstupu-ukraini.htm>
- НАТО посилює свою присутність у Румунії.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://glavcom.ua/news/nato-posilyuje-svoyu-prisutnist-u-rumuniji-442834.html>
- Нова бригада НАТО в Румунії досягла оперативної готовності.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/10/9/7072056/>
- Румунія вирішила підсилити бойову групу НАТО в Польщі* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2197481-rumunia-virisila-pidsiliti-bojovu-grupu-nato-v-polsi.html>
- Румунія в рамках трастового фонду НАТО надасть Україні обладнання для кіберзахисту на 1 млн євро, - Климпуш-Цинцадзе.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/video_news/445850/_1_mln_yevro
- Румунія планує створити Бюро контррозвідки НАТО.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tsn.ua/svit/u-rumuniyi-vidkrivayetsya-samit-nato.html>
- Румунія стає головним партнером НАТО в Чорноморському регіоні,* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://defence-ua.com/index.php/home-page/1409-rumuniya-staye-holovnym-partnerom-nato-v-chornomorskому-rehioni>
- Ce spune MAE-ul rusesc despre România? Strategia comunicării diplomaților ruși 2003-2017,* [Електронний ресурс] – Режим доступу: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://larics.ro/ce-spune-mae-ul-rusiei-despre-romania-strategia-comunicarii-diplomatilor-rusi-2003-2017/>
- Gancev Vasile, Rusia caută să înrăutățească relațiile dintre România și Ucraina,* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://moldnova.eu/ro/rusia-cauta-sa-inrautateasca-relatiile-dintre-romania-si-ucraina-2902.html/>
- Lucian Dumitrescu, Razboiul informațional ca razboi civilizațional.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://alarics.ro/razboul-informational-ca-razboi-civilizational/>
- NATO launches Black Sea force as latest counter to Russia* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.reuters.com/article/us-russia-nato/nato-launches-black-sea-force-as-latest-counter-to-russia-id>
- Ongoing Russia tensions, terror threat top NATO PA agenda in Romania* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.nato-pa.int/news/ongoing-russia-tensions-terror-threat-top-nato-pa-agenda-romania>
- Robin Emmott NATO Launches Black Sea force as latest counter to Russia* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.reuters.com/article/us-russia-nato/nato-launches-black-sea-force-as-latest-counter-to-russia-id>
- Romania – NATO* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.mae.ro/en/node/2066>
- Russia calls Romania a 'clear threat' and Nato outpost for hosting US missile shield.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-romania-clear-threat-nato-outpost-us>

anti-missile-shield-putin-tensions-a7571031.html

Secretary General in Bucharest: NATO is committed to Romania's security. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_130677.htm

Secretary General Stoltenberg: Romania is helping keep NATO's citizens safe. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.romania-insider.com/stoltenberg-romania-keep-natos-citizens-safe/>

Українсько-румунське транскордонне співробітництво у контексті міждержавних відносин країн Карпатського регіону / Colaboarea tranfrontalieră ucraineano-română în conținutul relațiilor interstatuale al țărilor din Regiunea Carpatică

Сергій Устич / Serhii Ustich, Олеся Бенчак / Olesia Benchak¹

Ukrainian-Romanian cross-border cooperation in the context of interstate relations of the Carpathian region countries. *The article deals with the features of Ukrainian-Romanian cross-border cooperation in the context of interstate relations of the Carpathian region countries. One of the most important foreign policy tasks of Ukraine is the development of relations of the highest level with strategic partners, countries of priority importance for our state. Cross-border cooperation contributes to the development of good-neighboring relations between the states, is an instrument for reaching understanding between peoples, as it allows solving economic and social problems, and solving the problems of the territorial and complex-proportional organization of the regions. Ukraine has great potential in establishing border cooperation, since 2/3 of the regions are border regions. In today's conditions, Ukraine's inter-state relations with a number of neighboring states objectively increase the role of border regions in establishing international cooperation. Within the framework of regional policy of European countries considerable attention and financial support to cross-border cooperation is paid. While the analysis of the processes of regional development of Ukraine indicates the existence of negative trends, in particular, there are a number of problems facing the development of transfrontier cooperation: legislative inconsistency, lack of authority of regional authorities and undeveloped institutions of this type of cooperation, lack of an effective financial mechanism for implementing programs of border regions of the states- neighbors. Therefore, the study of positive experience and the benefits of this cooperation as well as problems and obstacles on its way is especially valuable.*

Colaboarea tranfrontalieră ucraineano-română în conținutul relațiilor interstatuale al țărilor din Regiunea Carpatică. *Articolul se referă la particularitățile cooperării transfrontaliere dintre Ucraina și România în conținutul relațiilor interstatuale din țările Regiunii Carpatice. Una dintre cele mai importante provocări ale politicii externe a Ucrainei este cea de dezvoltare a relațiilor de cel mai înalt nivel cu țările partenere strategice,*

¹ Ustich Serhii, doctor în sociologie, șeful catedrei de Studii Internaționale și Comunicații Publice, Universitatea Națională din Ujgorod.

Olesia Benchak, lector la Catedra de Studii Internaționale și Comunicații Publice, Universitatea Națională din Ujgorod.

Сергій Устич, д.соц.н., професор, завідувач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, Ужгородський національний університет.

Олеся Бенчак, викладач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, Ужгородський національний університет.

cu prioritate pentru țara noastră. Cooperarea transfrontalieră promovează bunele relații dintre state, este un instrument pentru realizarea înțelegerii reciproce între popoare, deoarece permite rezolvarea problemelor economice, sociale, teritoriale și rezolvarea problemelor teritoriale și organizarea complex- proporțională a regiunilor. Ucraina are un mare potențial în stabilirea cooperării transfrontaliere, din moment ce 2/3 din regiuni sunt regiuni de frontieră. În condițiile actuale, relațiile interstatale ale Ucrainei cu o serie de state vecine sporesc în mod obiectiv rolul regiunilor de frontieră în stabilirea cooperării internaționale. În cadrul politicii regionale a țărilor europene o atenție considerabilă se acordă și sprijinului financiar pentru cooperarea transfrontalieră. În timp ce analiza proceselor de dezvoltare regională a Ucrainei constată prezența unor tendințe negative, inclusiv o serie de probleme care stau în calea cooperării transfrontaliere: incoerență juridică, lipsa de competențe ale autorităților regionale și instituțiile în domeniu slab dezvoltate, lipsa unui mecanism financiar eficient pentru punerea în aplicare a programelor statelor din regiunile de frontieră vecine. Prin urmare, studiul experienței pozitive și beneficiile acestei cooperări, precum și a problemelor și a obstacolele pe care le implică este deosebit de important.

Key words: cross-border cooperation, Ukrainian-Romanian relations, Carpathian region, bilateral relations.

Cuvinte cheie: cooperare transfrontalieră, relații ucrainene-române, Regiunea Carpatică, relații bilaterale.

Сучасне транскордонне співробітництво є вельми потужним і, що дуже важливо, конструктивним ресурсом розвитку системи міжнародних відносин. Активна співпраця позитивно впливає на вирішення проблем транскордонних регіонів, які беруть у ній участь, створює умови для прискореного зростання добробуту населення, орієнтує політику партнерських держав на вирівнювання рівня життя між більш розвиненими та депресивними і периферійними регіонами.

Це підтверджується і розвитком транскордонного співробітництва в геополітичному ареалі Карпат, зокрема, багаторічною плідною співпрацею українських та румунських прикордонних регіонів.

Розширення Європейського Союзу відкрило принципово нові можливості для розгортання і поглиблення двосторонніх та багатосторонніх прикордонних зв'язків.

Проте аналіз проблем динаміки транскордонного співробітництва (надалі - ТКС) в цій важливій частині Європи показує, що його управління потребує суттєвої оптимізації. Зокрема, нині існує нагальна потреба у виході з кризового стану таких ефективних управлінських інструментів, як:

- макрополітична координація,
- державне економічне стимулювання;
- двостороння та багатостороння фінансова кооперація.

У зв'язку із чим виникла ця потреба?

1. Як відомо, на початку 90-х років минулого століття був створений перший в Центральній і Східній Європі єврорегіон, що дістав назву Карпат-

ського. Впродовж десятка років ця асоціація прикордонного співробітництва сусідніх регіонів Угорщини, Польщі, Словаччини, Румунії та України розвивалася вельми успішно і навіть вважалася еталонною для європейського ТКС.

Проте з часом, особливо на початку нинішнього століття, її активність стала згасати. Одному із авторів цих рядків прикро це констатувати, бо він був одним із ініціаторів створення Карпатського Єврорегіону та першим головою Ради цієї організації від України. Свідченням нинішньої глибокої кризи цієї міжнародної структури може слугувати хоча б те, що фактично перестав функціонувати спільний орган керівників прикордонних регіонів, що входять до Карпатського Єврорегіону – його Рада.

Але відомо, що Карпатський Єврорегіон створювався міністрами закордонних справ країн-учасниць шляхом підписання відповідної Декларації. Тому, здавалося б, за нинішніх умов кризового розвитку єврорегіону, його макрополітичні гарантії повинні б втрутитися, допомогти йому в подоланні існуючих у трансформаційному розвитку перешкод. Проте вкрай дивним є той факт, що з часу його виникнення у 1993 році жодної зустрічі міністрів, присвяченої його проблемам, проведено не було.

Тож про яку підтримку і координацію цієї вкрай важливої регіональної організації з боку урядів може йти мова (окрім ритуальних згадок про важливість її існування, які лунають час від часу на офіційних зустрічах)?

2. Нині існує також інститут міжурядових комісій з транскордонного співробітництва. Проте практика показує, що їх діяльність досить бюрократизована та є недостатньо ефективною. Окрім того, комісії переймаються проблемами ТКС тільки на двосторонньому рівні, що не є достатнім у вирішенні складних, багатосторонніх проблем регіону.

3. Здавалося б, уряди країн по обидві сторони нового Східного кордону беруть активну участь в програмах транскордонного співробітництва. Але при уважному вивченні реального стану речей з'ясовується, що насправді вони виконують скоріше посередницько-регуляторні функції при розподілі коштів, які надходять із бюджету Європейського Союзу та інших країн континенту за спеціальними платформами (Програми ENPI та ENI Європейського Союзу, Норвезького фінансового механізму тощо). При цьому вони можуть в тій чи іншій мірі брати участь у їх співфінансуванні, якщо останнє є умовою надання донорської допомоги.

Що ж торкається власних двосторонніх чи багатосторонніх міжурядових програм транскордонного співробітництва з належним фінансуванням, то їх на новому Східному кордоні в Карпатах, до жалю, не існує. Це вкрай негативно позначається на роботі тих транскордонних структур, які не мають можливості фінансового підживлення з єврофондів. Доля Карпатського Єврорегіону – яскраве цьому підтвердження.

Як бачимо, транскордонному співробітництву в ареалі Карпат загалом, та українсько-румунському ТКС, зокрема, вочевидь, бракує ефективних інструментів макрополітичної координації та підтримки.

Між тим, такі інструменти у Європі є, і в їх використанні накопичено позитивний досвід. Це зроблено, зокрема, на Півночі нашого континенту.²

² ESPIRITU, Aileen Asheron. *Moving forward: Strengthening cooperation in today's Barents Region*.

Тут важливість макрополітичних інструментів підтримки ТКС підтверджується більш ніж двадцятирічною практикою роботи північноєвропейських інституцій, зокрема таких як, Баренцова Євро-Арктична Рада та Регіональна Рада (виникли у 1993 р.).

Баренцева Євро-Арктична Рада є органом міністерств закордонних справ Норвегії, Швеції, Фінляндії, Ісландії, Данії, Європейської Комісії та Росії. Вона здійснює *ефективну макрополітичну підтримку та управління транскордонним співробітництвом* в Баренцовому регіоні.

Баренцева Регіональна Рада – це інститут керівників прикордонних регіонів Норвегії, Швеції, Фінляндії та Росії. Він забезпечує *систематичну і тісну співпрацю прикордонних територій у вирішенні спільних проблем ТКС*.

Міжнародний Баренцовий Секретаріат – постійно діючий технічний орган - переймається *належним організаційним забезпеченням багатостороннього транскордонного співробітництва*. Його офіс розміщено в норвезькому місті Кіркенес.

Норвезький Баренцевий Секретаріат – постійний виконавчо-розпорядчий орган, координує транскордонну співпрацю північних губерній Норвегії: Нурланд, Тромс і Фіннмарк з партнерами в сусідніх країнах та фінансується Міністерством закордонних справ та іншими міністерствами Норвегії, які передають кошти для спеціальних грантових програм в галузях регіонального розвитку охорони здоров'я, культури та ін.

Діяльність цих інституцій ґрунтується на новій філософії прикордонних відносин в басейні Баренцового моря, яку запропонував на початку 90-х років минулого століття видатний державний діяч, міністр закордонних справ Норвегії Торвальд Столтенберг. В основі цієї філософії – прагматизм та взаєморозуміння³

Основними засадами функціонування Баренцової Євро-Арктичної Ради, Регіональної Ради та Міжнародного Баренцового секретаріату є:

1. Консенсусне ухвалення рішень.
2. Рівне співфінансування на основі мінімізованих витрат.
3. Асинхронна ротація головування (на 2 роки).
4. Діяльність головної країни здійснюється на основі схваленої партнерами дворічної програми.
5. Виконання програми здійснюється через функціонування спеціалізованих міжнародних робочих груп.



Схема 1. Карта Баренцового Євро-Арктичного регіону

In *Barents Studies*, 2015, Vol.1, p.7-11.

³ Stoltenberg, Jens og Thorvald. Samtaler. Oslo: Aschehoug forlag, 2009.

За оцінками Європейської Комісії, Баренцова Євро-Арктична Рада та Регіональна Рада є успішними спеціалізованими міжнародними регіональними організаціями. Ця оцінка, зокрема, прозвучала на конференції з вивчення північного досвіду транскордонного співробітництва, що відбулася в Брюсселі минулого року.⁴

Необхідність використання позитивного північно-європейського досвіду для активізації транскордонного співробітництва в геополітичному ареалі Карпат відзначалася за останні роки в Деклараціях Європейських Форумів із транскордонного співробітництва (Кишинів-Молдова, 2012 та Йонесуу-Фінляндія, 2013).

Роботу з вивчення скандинавського досвіду полегшує те, що порівняльний аналіз транскордонного співробітництва в різних регіонах Європи виконується вже не вперше.

Спільними зусиллями Норвезького Баренцового Секретаріату (м. Кіркінес, Норвегія), Асоціації «Йарвіо» (м. Гельсінкі, Фінляндія), Інституту стабільності та розвитку (м. Прага, Чехія), Інституту транскордонного співробітництва (м. Ужгород, Україна) та інших партнерів у 2012 році було виконано важливе дослідження ТКС в сегментах нового Східного кордону Європейського Союзу.⁵

Міжнародною командою також проведені інноваційні за своєю методологією індексні дослідження транскордонного співробітництва.⁶

В ході спільної роботи з'ясувалася виняткова важливість статистичних оцінок транскордонних процесів. Тому для розробки проблем транскордонної статистики була створена окрема робоча група із представників Польщі, Росії, Норвегії, України, Словаччини, Румунії та інших країн.⁷ Приємно, що до цієї роботи недавно долучилися і представники Центрального статистичного офісу Нідерландів.

Інноваційні розробки групи були представлені на спеціальних сесіях двох останніх Світових статистичних конгресів в м. Гонконзі (2013 рік) та м. Ріо-де-Жанейро (2015 рік). Групі надійшло запрошення взяти участь і у черговому (2017 року) Конгресі в м. Маракеш.

Отримати адекватну, релевантну і вичерпну інформацію про практику транскордонного співробітництва в Баренцовому Євро-Арктичному регіоні – це тільки частина роботи із соціальної імплементації північного досвіду ТКС.

⁴ Serhii Ustych, Olesia Benchak (co-authorship). *The study of the experience of the Norwegian-Russian and Slovak-Ukrainian cross-border cooperation*. Kosice (Slovak republic): Centre of Social and Psychological Sciences of the Slovak Academy of Science, 2017. – 364 с. ISBN 978-80-972693-0-2.

⁵ *Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours*. Prague: ISD, 2012.

⁶ Ustych, Serhii. *Systems theory of borders and transborder processes*. Saarbrücken: Scholars' Press, 2015, 492 P.; *Index of TBC* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.borderdialogues.eu/index>; *Projekt „Liczymy się z granicą* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.eu-robalt.org.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=46&Itemid=92.

⁷ *Optimization of transborder statistics. Collection of scientific papers*. Editorial Board: Serhii Ustych, Jozef Olenski, Marek Chierpal-Wolan, Jan Cupper, Vasyl Symchera. Uzhgorod: ITC, 2014, 226 p.

Інша її частина полягає в тому, щоб а) *препарувати отриману інформацію, надати їй зручну для користувача форму; б) донести в прийнятний спосіб цю інформацію до суб'єктів управління транскордонним співробітництвом та переконати їх у необхідності її практичного використання; в) чітко ґрадувати поставлені практичні завдання у часовому вимірі: коротко-, середньо- і довгостроковому.*

Ці завдання слід виконувати, найперше, шляхом підготовки та ухвалення обґрунтованих та дійових практичних рекомендацій суб'єктам управління транскордонним співробітництвом.

При цьому слід враховувати засади Баренцевого співробітництва, зокрема те, що:

- довготривалі двосторонні проблеми потрібно формувати як спільні виклики для менеджменту і сталого розвитку. Це розширює значущість парадигми, що держави іноді є занадто великими для вирішення малих проблем, або занадто малими для розв'язання великих проблем;
- практичні питання слід вирішувати не в площині ідеології, а радше в площині практичних результатів. Практичний і функціональний виміри транскордонної співпраці є важливими, не лише як інструмент, але й як ціль;
- слід зберегти місцеві особливості. Регіони вписані в систему відносин, але вони існують також у власній правовій системі та формуються під впливом специфічних характеристик сусідніх регіонів та контактів, які створюються протягом століть;
- регіональна співпраця має на меті змінювати не пріоритети, а ставлення до кордонів і прикордонних регіонів. Важливо наголосити на відмінності між національними пріоритетами і глобальними викликами. Глобалізація загрожує національним державам, а інтернаціоналізація зміцнює їх. Добрі сусідські відносини зміцнюють здатність національної держави до врядування.

За результатами вивчення Скандинавського досвіду ТКС експертами були підготовлені політичні рекомендації такого змісту⁸.

Європейській комісії, європейському парламенту, європейському економічному і соціальному комітету, комітету регіонів

1. В разі схвалення країнами Карпатського регіону (Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Польщею, Чехією) ініціативи про створення – за аналогією із скандинавськими інституціями ТКС – спеціалізованих міжнародних регіональних організацій: Карпатського Форуму співробітництва, Карпатського регіонального Форуму, Міжнародного Карпатського секретаріату – взяти участь у їх заснуванні (як це зроблено на Півночі Європи, де Європейська Комісія є членом Баренцевої Євро-Арктичної Ради).

2. Підтримати ідею та взяти участь у проведенні Карпатського саміту із розвитку транскордонного співробітництва.

3. У найчутливішому питанні – візовому, якнайскоріше завершити процес надання громадянам України права безвізового в'їзду до країн Євро-

⁸ *Practical recommendations for the supreme institutions of the European Union, the government and local authorities, non – governmental organizations on the effective implementation of the northern cross – border cooperation experience.* Serhii Ustych, Olesia Benchak (co-authorship) – Uzhhorod: ITC, 2017. – 8 p.

пейського Союзу, в тому числі, в Словаччину.

4. При здійсненні східної політики, як і в Баренцовому Євро-Арктичному регіоні, уникати уніфікації і шаблонізації, в належній мірі враховувати особливості як соціально-економічних реалій, так і геополітичних, цивілізаційних, соціально-психологічних чинників, які істотно впливають на процеси транскордонної комунікації в різних сегментах на новому Східному кордоні ЄС, в тому числі, і в словацько-українському прикордонні.

5. Проголошені Європейським Союзом амбітні плани щодо транскордонного співробітництва з новими сусідами, в тому числі, і в Карпатському регіоні: сприяння поступальному економічному і соціальному розвитку прикордоння Європи, зокрема шляхом залучення економіки прикордонних регіонів «сусідів» до європейських ринків; спільне вирішення проблем охорони навколишнього середовища, охорони здоров'я, організованої злочинності; забезпечення ефективності і безпеки кордонів, включаючи боротьбу проти нелегальної міграції; сприяння людським контактам на прикордонні) підкріплювати достатніми фінансовими ресурсами (як це робиться в Баренцовому Євро-Арктичному регіоні). Інакше їх практична реалізація може опинитися під загрозою.

6. Слід підвищувати ефективність використання вже виділених коштів. Північний досвід показує, що це можна зробити, по-перше, шляхом кращої координації існуючих програм фінансової допомоги, по-друге, більш якісної підготовки і продуманої селекції проектів, що фінансуються, по-третє, спрощенням процедур, максимально можливою «розбюрократизованістю» ухвалення рішень про виділення фінансової допомоги при забезпеченні належного контролю за подальшим цільовим використанням коштів, що надаються.

7. Для раціонального використання фінансових ресурсів на новому Східному кордоні, в тому числі, в Карпатському регіоні, а також для апробації, відпрацювання нових механізмів співпраці було б доцільно, як це зроблено в норвезько-російському прикордонні, визначити найбільш підготовлені території - свого роду «експериментальні лабораторії». Успішні результати транскордонної співпраці на цих територіях були б демонстрацією перспектив, «візитною картою» ТКС. З іншого боку, вирішення проблем, які виникли, дозволили б уникнути можливих помилок суб'єктів транскордонного співробітництва на інших прикордонних територіях.

Центральним органам влади сусідніх держав – України, Румунії, Угорщини, Словаччини, Польщі, Чехії⁹

1. Розглянути можливість створення спеціалізованих міжнародних регіональних організацій з розвитку транскордонного співробітництва (за аналогією з Баренцовою Євро-Арктичною Радою, Регіональною Радою та Міжнародним Баренцовим секретаріатом):

- *Карпатського Форуму співробітництва* – органу представників Міністерств закордонних справ країн-учасниць – для макрополітичної під-

⁹ С.Устич, О. Бенчак (у співавторстві). *Практичні рекомендації вищим керівним інституціям Європейського Союзу, органам державного управління та місцевого самоврядування, громадським організаціям щодо ефективної імплементації північного досвіду транскордонного співробітництва.* – Ужгород: ІТС, 2017. – 8 с.

тримки та управління транскордонним співробітництвом.

- *Карпатського регіонального Форуму* – органу керівників прикордонних регіонів – для систематичної і тісної співпраці прикордонних територій з вирішення спільних проблем.

- *Міжнародного Карпатського секретаріату* - постійно діючого органу із представників країн-учасниць - для організаційно-технічного забезпечення багатостороннього транскордонного співробітництва.

2. Запропонувати таку геополітичну конфігурацію країн-учасниць зазначених інституцій: *Словаччина, Угорщина, Румунія, Польща, Чехія, Європейська Комісія, Україна.*

Критеріями цієї конфігурації визнати:

- географічну належність до Карпатського басейну.
- розміщення на новому Східному кордоні Європейського Союзу.
- історичну спорідненість та сучасну інтегрованість.

3. Для створення зазначених спеціалізованих міжнародних регіональних організацій ініціювати проведення *Карпатського саміту з транскордонного співробітництва* керівників Словаччини, Угорщини, Румунії, Польщі, Чехії, Європейської Комісії, України з ухваленням відповідної «*Декларації*».

4. По аналогії із північними країнами, зокрема Норвегією, активніше домагатися в інститутах Європейського Союзу ухвалення рішень, спрямованих на розширення і поглиблення транскордонних процесів на новому Східному кордоні ЄС, найперше, з Україною, створення нових ефективних фінансових інструментів. Більше координувати свої зусилля в цьому напрямі, у тому числі з використанням регіонального об'єднання Вишеградської четвірки.

5. Як і на Півночі Європи, всіляко підтримувати, в тому числі фінансово, зусилля місцевих органів влади прикордонних із Україною регіонів з розроблення спільних концепцій соціально-економічного розвитку, облаштування кордонів, вирішення екологічних проблем, розвитку гуманітарних зв'язків.

Отже, співпраця між Україною і Румунією є надзвичайно важливою, що підтверджується багатьма білатеральними угодами й міжнародними форумами. Розширення цієї співпраці та підвищення її ефективності є не просто метою центральних органів влади обох держав, воно має вирішальне значення у процесі реалізації практичних кроків на регіональному й місцевому рівні. В першу чергу потрібні довготривалі й амбіційні плани, що базуються на ініціативі із румунської та української сторони і підтримуються Європейським Союзом. Центральна державна влада разом з місцевими органами обох держав повинні підтримувати сталий економічний і соціальний розвиток прикордонних регіонів, а саме: сприяти виходу економіки прикордонних регіонів сусідніх країн на свій ринок, підтримувати інтеграцію і розширення Європейського Союзу, вирішувати проблеми захисту навколишнього середовища і охорони здоров'я, боротися з організованою злочинністю, забезпечувати ефективну роботу й безпеку кордонів, включаючи боротьбу з нелегальною міграцією, полегшити контакти між людьми у прикордонних регіонах, – все це на базі достатніх фінансових ресурсів.

Результати тривалих аналізів потенціалу співпраці й результати дослідження свідчать про необхідність створити спеціалізовані міжнародні, регіональні й національні структури й органи, зміцнити зобов'язання урядів Словаччини, Угорщини, Румунії, Польщі, Чеської Республіки, Європейської Комісії та України щодо сприяння розвитку співпраці. Спільне декларування і бачення розвитку співпраці може бути кроком у правильному напрямку. Співпраця між Україною і Румунією не може розвиватися лише як один із сегментів двосторонніх відносин, вона має бути підтримана в контексті карпатського регіону, в межах Східного партнерства й у контексті можливих перспектив розширення і глибшої інтеграції ЄС. З метою реалізації Європейської політики сусідства і співпраці по відношенню до України, зважаючи на розвиток у Карпатському євро регіоні, необхідна також участь ключових інституцій ЄС (Європейський Парламент, Європейська Комісія, Європейський економічний і соціальний комітет, Комітет регіонів Європейського Союзу).

Література:

- Espiritu, Aileen Asheron. Moving forward: Strengthening cooperation in today's Barents Region. In *Barents Studies*, 2015, Vol.1, p. 7-11.
- Stoltenberg, Jens og Thorvald. Samtaler. Oslo: Aschehoug forlag, 2009.
- Serhii Ustych, Olesia Benchak (co-authorship). *The study of the experience of the Norwegian-Russian and Slovak-Ukrainian cross-border cooperation*. Kosice (Slovak republic): Centre of Social and Psychological Sciences of the Slovak Academy of Science, 2017. – 364 с. ISBN 978-80-972693-0-2.
- Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours*. Prague: ISD, 2012.
- Ustych, Serhii. *Systems theory of borders and transborder processes*. Saarbrücken: Scholars' Press, 2015, 492 p.; *Index of TBC* [Електронний ресурс] – Режим доступу: . <http://www.borderdialogues.eu/index>; *Projekt „Liczymy się z granicą* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.eurobalt.org.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=46&Itemid=92.
- Optimization of transborder statistics. Collection of scientific papers*. Editorial Board: Serhii Ustych, Jozef Olenski, Marek Chierpal-Wolan, Jan Cuper, Vasyl Symchera. Uzhgorod: ITC, 2014, 226 p.
- Practical recommendations for the supreme institutions of the European Union, the government and local authorities, non – governmental organizations on the effective implementation of the northern cross – border cooperation experience*. Serhii Ustych, Olesia Benchak (co-authorship) – Uzhhorod: ITC, 2017. – 8 p.
- С.Устич, О. Бенчак (у співавторстві). *Практичні рекомендації вищим керівним інституціям Європейського Союзу, органам державного управління та місцевого самоврядування, громадським організаціям щодо ефективної імплементації північного досвіду транскордонного співробітництва*. – Ужгород: ІТС, 2017. – 8 с.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ І ЛІНГВІСТИКА
CULTUROLOGIE ȘI LINGVISTICĂ
CULTUROLOGY AND LINGUISTICS

Псалом у творчості Тараса Шевченка та Міхая Емінеску: компаративістичний аспект/ Psalmul în opera lui Taras Șevcenko și Mihai Eminescu: aspect comparativ

Volodymyr ANTOFIYCHUK /Володимир Антофійчук
Anamaria GAVRIL/ Анамарія Гавріл¹

Psalm in the works by Taras Shevchenko and Mihai Eminescu: Comparative aspects. *The paper analyses the peculiarities of the reception of the Psalter in the works of Taras Shevchenko and Mihai Eminescu. The focus is on the interpretation of the 136th Psalm, the ideas of which both poets use in order to accentuate the psychological state of their peoples under conditions of alien subjugation. It also indicates a significant difference in the ways of transformation of the original works. Taras Shevchenko is closer to the original, Mihai Eminescu consciously departs from the direct transmission of the original text and its actualization. Ultimately, both poets have created original interpretations, by which the national is perceived through the prism of the universal, and the universal – through the prism of the national.*

Psalmul în opera lui Taras Șevcenko și Mihai Eminescu: aspect comparativ. *În articol se arată particularitățile recepției Psalmului în opera lui T. Șevcenko și a lui M. Eminescu. Accentul va fi pus pe interpretarea Psalmului 136, ale cărei idei sunt folosite de către ambii poeți pentru a accentua starea psihologică a popoarelor lor în condiții de subjugare străină. De asemenea, se subliniază și diferența semnificativă între metodele de transformare a sursei primare: dacă T. Shevchenko este mai aproape de original, Mihai Eminescu se îndepărtează în mod conștient de transmiterea directă a textului originalului și actualizarea lui. Concluzia noastră este aceea că ambii poeți au creat interpretări originale, prin care naționalul este perceput prin prisma universalității, iar universalitatea - prin prisma naționalului.*

Keywords: Taras Shevchenko, Mihai Eminescu, Psalter, Psalm, interpretation, reception, transformation.

Cuvinte cheie: Taras Șevcenko, Psalm, Psaltire, interpretare, receptare, transformare

¹ Володимир Антофійчук – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, почесний доктор Сучавського університету «Штефан чел Маре».

Volodymyr Antofiychuk – Dr. în filologie, profesor, șeful catedrei Literaturii Ucrainene a Universității Naționale din Cernăuți „Iurii Fedkovič”, „Doctor Honoris Causa” al Universității Ștefan cel Mare din Suceava.

Анамарія Гавріл – доцент, доктор, відповідальний за Український колектив Факультету філології та комунікаційних наук, Сучавський університет «Штефан чел Маре».

Anamaria Gavrila – Dr. conf.univ., Responsabil pentru Secția de Ucraineană la Facultatea de Litere și Științe ale Comunicării, Universitatea Ștefan cel Mare din Suceava.

Найпоетичніша, за визначенням Івана Огієнка (Митрополита Іларіона), книга світу¹, Псалтир з раннього середньовіччя і до сьогодні має величезний вплив на художню літературу, ставши основою для оригінальних творів, жанрів, тем, мотивів, образів тощо. Виняткова популярність цієї біблійної книги спричинила появу не тільки повних її національних перекладів, а й віршованих переспівів і трансформацій. Серед всесвітньовідомих – «Псалтир Давидів» (1578) Яна Кохановського, «Псалтир святого пророка Давида» (1673) митрополита Дософтея, «Псалтир рифмотворний» (1680) Симеона Полоцького, «Псалтир, або Книга хвали Божої» (1871) Пантелеймона Куліша та ін.

Причини надзвичайної популярності псалмів у європейських літературах можна шукати, на наше переконання, у їх жанрових особливостях. Серед сакральних текстів (зокрема й Біблії) Псалтир вирізняється як зібрання творів ліричних, а серед інших її частин – творів епічних. Саме поєднання у жанрі псалмів різнорідних властивостей (зокрема жанру молитви та водночас глибокого ліричного струменя), власне і є тими найважливішими факторами, які народили у світовому письменстві розлогі поетичні як переклади, так і наслідування псалмів.

Можна стверджувати, що псалом, як художня структура, має подвійнонаправлений, сказати б, психологічний, аксіологічний, релігійний вектор, який виражає усю глибину антропоморфного світовідчуження: як окреслення існування окремої людської екзистенції чи буття певної релігійно-національної спільноти перед сакральним (макрокосмічний рівень), так і розуміння окремою особистістю безмежності й неповторності внутрішнього світу свого «Я» (внутрішнього мікрокосмосу). Власне така двонаправленість структури псалмів і породжує їх розлогу тематику.

Віра Сулима наголошує на сакральному аспекті жанру псалмів, оскільки, за її спостереженням, у Псалтирі «форма» гімнів є різноманітна, а тема – одна. Всі псалми є молитвами, у яких висловлені різноманітні релігійні почуття»². Крім того, вона виокремлює основні тематичні групи псалмів. Усі вони безпосередньо пов'язані із шуканням людиною свого місця у світі та спробами вплинути на перебіг подій, душевних та фізичних страждань, усіх вічних проблем, які супроводжують як людську екзистенцію окремого індивіда, так і буття людськості загалом. У цих тематичних групах 1) автор, на якого впала недуга або горе, висловлює скарги й просить у Бога захисту й підтримки; 2) у яких є звертання до Господа відвернути лихоліття, голод, війни, мор; 3) розбудити й укріпити віру у Всевишнього; 4) подяки за допомогу; 5) гімни, що прославляють Бога;

6) псалми історичного характеру; 7) філософсько-медитативні твори, де оспівана велич і гідність людини, подаровані Вседержителем; 8) Псалми, які «усплавляють» космічну світобудову, де небеса – це оселя Бога, Його вічні хорони»³.

Одним із тих найважливіших (назвимо його «художньо-деструктив-

¹ Іван Огієнко, *Давньоєврейська поезія*, [в] Рідна мова, 1938, № 5, С. 216.

² Віра Сулима, *Біблія і українська література*: Навчальний посібник, Ed. Освіта, Київ, 1998, С. 53.

³ *Ibidem*, С. 54.

ним») факторів, які дозволили у тисячолітній традиції з канонічних текстів Псалтиря витворити багату й розлогу традицію літературних псалмів у різних національних літературах – введення у структуру псалма певних ліричних роздумів, особливого людського досвіду. Перекладені більшістю мов світу Пісня Дебори, Псалми, Пісня Пісень та інші біблійні тексти століттями надихали поетів, які писали найрізноманітнішими мовами. У цьому контексті можна згадати й «Кобзар» Тараса Шевченка.

Особливості впливу псалмів на художню літературу Юрій Пелешенко додає у тому, що «для літератур релігійно-риторичного типу є характерним панування дедуктивного методу. Адже згідно з нормами літературного етикету і використанням канонічних засобів художнього вираження автор твору завжди рухається від конкретного до загального, намагаючись підвести усі явища під спільний знаменник, тобто накладає загальні уявлення, запозичені зі Святого Письма або інших авторитетних для нього джерел (зокрема йдеться і про псалми. – Авт.), на якийсь певний випадок і розглядає його як конкретний вияв загального»⁴.

Важливою для проблеми, яка тут розглядається – дифузії та імплікації сакрального та ліричного первнів у поезії Античності, Середньовіччя та Нового часу, орієнтованій на псалми, є ще одна присутня жанрова деталь псалмів, яку зауважує Сергій Аверінцев: йдеться про різні типи суб'єктно/об'єктних взаємин, які структурують внутрішньожанрові простори псалмів: «Загалом усі так звані життєві питання в такому контексті – питання людини, яка живе життям перед Богом, до свого Бога. Так само й повчання, які час до часу зустрічаються в Книзі Псалмів, звернені до людей від імені цієї людини, а, остаточно, від імені цього Бога, включені в контекст розмови цих двох; такими, наприклад, є Пс. 52/53 або 77/78». Темою першого псалма саме є «сама така людина»⁵.

Запозичення християнством старозавітних псалмів не зупинило розвиток і подібної богослужбово-гімнографічної жанрової палітри. У V ст. після Р. Х. починається потужний розвиток християнської поезії, яка пристосовується до потреб літургії, стає її важливою складовою. Водночас Псалтир цитувався у літературних текстах будь-якого жанру – проповідях, житіях, романах, літописах, і це було частиною літературного етикету». Саме такий інтертекстуальний вплив та культурна традиція використання псалмів вплинули на його поступове перенесення й у поезію Середньовіччя та Нового часу. Як підсумовує Ірина Даниленко, «на тлі генетичної та онтологічної спорідненості лірики з культовою молитвою стає зрозумілою ситуація органічного адаптування та міцного й тривалого утримування форми богозвернення поезією, адже з-поміж літературних молитовних творів панівне місце належить саме віршованій молитві з розгалуженою системою її жанрових модифікацій. Імітуючи сакральний діалог з вищими силами, літературна віршована молитва актуалізує світоглядні та творчі акценти, активізує жанрові засоби (лінгвістичні, образні, ритмічні), спрямовані на нарощення екс-

⁴ Юрій Пелешенко, *Українська література пізнього Середньовіччя* (друга половина XIII – XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовна інтенція. Постаті, Ed. Стилос, Київ, 2012, С. 10.

⁵ Сергей Аверинцев, *Вслушиваясь в слово: три действия в начальном стихе Первого Псалма – три ступени зла*, [в] *Связь времен*, Ed. Дух і Літера, Київ, 2007, С. 24.

пресивності художнього світу, психологізацію медитативного начала, посилення ліричної рефлексії. Мистецьке сприйняття таїнства богоспількування передбачає водночас і орієнтацію на певний усталений жанровий канон, і трансформацію цього канону, завдяки чому молитовно-комунікативна ситуація набуває рис сакрального-профанного, релігійно-естетичного переживання, яке до того ж здатне втілюватися в різні жанрово-видові та жанрово-тематичні форми, визначаючи синкретичний, метажанровий характер літературної молитви»⁶. Таким чином і відбувається перехід до поетичного псалма від псалма біблійного, при якому «зовнішньо-спрямоване» (як би це назвав Михайл Бахтін) слово псалма, як сакрального тексту, трансформується у, сказати б, у «внутрішньо-спрямоване», занурене в ліричне «Я», слово художнього псалма. У жанрі псалма Нового часу (йдеться не про переклад чи переспів біблійних псалмів, а про самостійні ліричні твори – поезії, які мають жанрові ознаки псалма) на різних рівнях художнього тексту завжди можна відшукати первісні матриці, які непомилково вказуватимуть на жанрові ознаки біблійного псалма.

Тематично Псалтир дуже різноманітний. За спостереженням Зоряни Лановик, «найбільше творів релігійно-величального змісту, центральний мотив яких – прославлення Бога і Божої величі Всесвіту. Частина з них відтворює образ людини в її стосунку до Творця і творіння, її земне життя – як тимчасову мандрівку до вічності; значна кількість присвячена мотивам Ізраїльської історії, описує визначні події, виявляє Божу руку в ході людської історії; ряд співвідноситься з Законом і літературою мудрості – в них говориться про істинність Божого Слова і необхідність дотримання заповідей для благополуччя і благословення кожної людини, родини, народу»⁷. Ці та інші ідейно-змістові якості біблійної книги, її глибокий ліризм і вишукана художня форма стали унікальним мистецьким зразком для поетів різних культурно-історичних епох.

Окремої розмови потребує доба романтизму з її винятковою увагою як до народно-національних витоків і джерел, так і до тих загальнолюдських мистецьких і духовних цінностей, що постали під впливом античної і біблійно-християнської міфологій. Зокрема в книгах Старого й Нового завітів романтики шукали тих аналогій, які б найбільше відповідали їхньому ідеалу – ідеалу вільної, духовно досконалої особистості, яка шукає гармонії із самою собою і навколишнім світом, а також відгукувалися б на актуальні національні потреби. Цілком закономірно, що таким матеріалом для них нерідко ставав Псалтир. Скажімо, мотиви складного, а то й трагічного буття єврейського народу були цікавими для поетів-романтиків з огляду на те, що вони сприймалися як своєрідні архетипи, які так чи інакше мають повтори в історії усієї земної спільноти. Водночас вони розглядали їх як матеріал націотворчого процесу й засіб пробудження національної історичної пам'яті.

З цього погляду цікавими й перспективними видаються дослідження, які б розкривали зв'язки й співвідношення однієї національної літератури, одного національного митця з письменством інших народів, з твор-

⁶ Ірина Даниленко, *Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція: Монографія*, Ed. МДГУ ім. Петра Могили, Миколаїв, 2008, С. 271.

⁷ Зоряна Лановик, *Hermeneutica Sacra*, Тернопіль, 2006, С. 345 – 346.

чістю конкретного інонаціонального поета. Що стосується української літератури, то тут найпоказовішою видається творчість Тараса Шевченка, який сприймав Псалтир, а з ним і всю Біблію, передусім як Святе Письмо, а відтак – як геніальну пам'ятку світової культури. У сучасному літературознавстві на різних рівнях поезія українського поета вкладається в типологічний ряд романтичної літератури, до якого належать А. Міцкевич, Ю. Словацький, О. Пушкін, Ш. Петєфі та ін., проте майже зовсім оминається творчість інших великих романтиків, як, наприклад, М. Емінеску. Особливий інтерес у цьому плані, на мою думку, може становити відгомін Псалтиря у творчості українського та румунського поетів.

Підстав для таких зіставлень, вважаємо, є кілька. По-перше, позначена яскравою індивідуальною і національною своєрідністю, поезія Т. Шевченка та М. Емінеску органічно виростала з життя й історії рідних народів, їх ментальності й духовності, фольклору й міфології. По-друге, унікальність духовного світу й творчості обох поетів виявляється в їхній незвичайній зосередженості навколо центру, яким є для них вітчизна – Україна для першого й Румунія для другого. У літературі романтизму, як ніколи, багато поетів, які були палкими патріотами своєї землі, її співцями й захисниками, борцями за свободу й пророками, проте небагато знайдеться таких, в яких зосередженість на ідеообразі вітчизни сягала б такої всепроникності, такої духовної та емоційної напруги. По-третє, поети належали до націй, які на тривалий час або на короткий період повністю або частково втрачали незалежність. Тому любов до рідної землі, сповнена глибокої ніжності й непохитної вірності, є безперечною домінантою їхніх ментально-емоційних світів.

Звернення до Псалтиря в Т. Шевченка набагато продуктивніше, ніж в М. Емінеску. Проте, зрозуміло, тут важить не так кількісний показник, як художньо-мистецький підхід до інтерпретації чи трансформації загальновідомого зразка.

Протягом свого творчого життя Т. Шевченко не раз звертався до Псалтиря, який ще змалку був його улюбленою книгою. Але ці звернення найяскравіше виявилися спершу у вигляді епіграфів до поеми «Єретик» (1845) містерії „Великий льох» (1845), відтак постали окремим циклом «Давидові псалми» (1845) і, нарешті, втілилися в «Подражанні 11 псалму» (1859). А найцікавішим зверненням до Псалтиря в М. Емінеску можна вважати тільки один твір – вірш «Дойна» (1883).

«Псалми», – як справедливо зауважує Зоряна Лановик, – були популярною формою спілкування людини з Богом нарівні з молитвою. Тому більшість з них наближається до молитовної форми, а вся книга сприймається не як книга ліричної поезії, а як книга молитовних гімнів»⁸. Закономірно, що Псалтир дав могутній поштовх і для творення молитви літературної, яка нарівні з іншими жанрами релігійно-філософської лірики надзвичайно продуктивно розвивається у світовій літературі.

Молитва літературна, безумовно, пов'язана з особистими релігійними переконаннями її авторів, глибокою вірою у силу і справедливість Абсолюту. У творчості Т. Шевченка й М. Емінеску вона найчастіше засновується

⁸ Зоряна Лановик, *Hermeneutica Sacra*, С. 344 – 345.

на Богородичному культі, йде від твердої віри обох авторів у заступництво Божої Матері. Так, поема Т. Шевченка «Марія» (1859) розпочинається молитвою до Богородиці, емоційно-смысловим центром якої виступають звертання, характерні для християнської традиції: «мій пресвітлий раю», «свя- тая сило всіх святих», «пренепорочная», «пречистая», «достойно петая», «царице неба і землі», «всеблагая» та ін. Відповідна домінанта має місце і в поемі «Неофіти» (1857):

Благословенная в женах,
Святая праведная Мати
Святого Сина на землі.
Не дай в неволі пропадати,
Летучі літа марне тратить.
Скорбящих радосте! Пошли,
Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!⁹

Такими ж релігійними почуттями до Матері Божої, що йдуть із гли- бин душі й серця, сповнена й поезія «Rugăciune» («Молитва») М. Емінеску:

Crăiasă alegându-te
Îngenunchem rugându-te,
Înalță-ne, ne mântuie
Din valul ce ne bântuie;
Fii scut de întărire
Și zid de mântuire,
Privirea-ți adorată
Asupra-ne coboară,
O, Maică prea-curată,
Și pururea fecioară,
Marie!¹⁰

(Царицею взиваємо,/ В молитві упадаємо, – / І вознеси нас, і спаси/
Од спокус наших, що еси; / Будь щитом ізмужніння, Стіною всеспасіння,/ Свій погляд благовійний, / Щоби Тебе спізнати, / Спошли на нас надійний, Пречиста Діво-мати / Маріє! – Переклад Миколи Корсюка).

Безперечно, молитва в Т. Шевченка й М. Емінеску постає як сокро- венний вияв релігійного духу, оформлений у своєрідний релігійно-філософ- ський жанр, який акцентує світоглядні, духовно-особистісні й ідейно-ху- дожні пошуки обох поетів.

В інтерпретаціях Псалтиря і Т.Шевченко, і М. Емінеску спиралися на глибокі духовні й літературно-мистецькі традиції як національного, так і світового письменства.

У циклі «Давидові псалми» Т. Шевченко художньо опрацював усього десять зразків старозавітної книги (1, 12, 43, 52, 53, 81, 93, 132, 136, 149). Щодо визначення їх жанрової модифікації думки літературознавців розходяться. Найчастіше їх кваліфікують як переспіви, переклади або як своєрідне поєд-

⁹ Тарас Шевченко, *Повне зібрання творів* у 12 т., Ed. Наукова думка, Київ, 2001, т. 2, С. 245.

¹⁰ Eminescu, *Opere, I. Poezii*, Ed. Univers enciclopedic, București, 1999, p. 636.

нання одного й іншого. Інколи вони тлумачаться як цілісна ідейно-змістова група, яка повторює основні мотиви й жанрові різновиди усієї біблійної книги псалмів. Тому Шевченків цикл називають новітнім українським Псалтирем, Міні-Псалтирем і навіть «кишеньковим» псалтирем, десятьма заповідями українському народові тощо. Ірина Даниленко прагне довести, що «завдяки саме Шевченкові в український літературний дискурс уперше було введено «високий» стиль парафрастичного псалма»¹¹. Вважаю, що до «Давидових псалмів» Т. Шевченка слід застосовувати ті ж критерії, що й до власне літературного циклу, в якому окремі твори постають як цілісна структура, об'єднана відповідною стилістикою і спільними темами, ідеями, мотивами, образами тощо. Інакше кажучи, маємо підстави розглядати «Давидові псалми» Т. Шевченка як оригінальний викінчений твір, у якому своєрідної трансформації зазнали провідні теми Псалтиря, які цілком узгоджувалися з думками поета, висловленими в багатьох його творах періоду написання циклу: посланні «І мертвим, і живим», поеми «Великий льох», віршах «Холодний яр», «Три літа», «Як умру, то поховайте...» та ін. Тобто «Давидові псалми» Т. Шевченка можна поставити в один ряд з тими творами, які заснувалися на біблійному сюжетно-образному матеріалі, як, наприклад, «Каїн» Д. Байрона чи «Мойсей» І. Франка. Адже Т. Шевченко сприймав Біблію «не лише як людина віри, а й як поет, стиліст, підпадаючи під вплив її потужної образності». Висока біблійна патетика – невід'ємна складова його поезії»¹².

У циклі «Давидові псалми» Т. Шевченка поряд із релігійно-особистісними виразно вчуваються патріотичні й національно-визвольні інтонації. З цього погляду на особливу увагу заслуговує трансформація 136-го псалма («На ріках круг Вавилону...»). Поетові нестерпно боліло колоніальне становище України в умовах Російської імперії. Зміст біблійного псалма, що дуже точно накладається на історію України, вражає своїми промовистими аналогіями, а в переробці Т. Шевченка актуалізує гострі проблеми суспільно-політичного буття українського народу. Зразок першоджерела розкриває духовну велич єврейських бранців, які в умовах тривалого вавилонського полону відмовилися співати рідних пісень своїм поневолювачам і на знак протесту повісили музичні інструменти на прибережні дерева. У вірші Т. Шевченка вловлюється точна еквіваленція: Україна = Єрусалим, Вавилон – царська Росія, і саме з таким підтекстом, за точним спостереженням Магдалини Ласло-Куцюк, «мотив проходить через творчість чільних українських письменників»¹³.

У поезії М. Емінеску «Дойна» вловлюється відгомін кількох псалмів (82, 108, 73), а особливо 136-го, на що вказували дослідники творчості румунського поета, а найбільш аргументовано – професор Ясського університету Александру Андрієску в монографії «*Psalmii în literatura română*» (2004). У вірші М. Емінеску помітний синтез біблійної стилістики й поетики популярної народної пісні з її щемким ліризмом і жалібними інтонаціями:

¹¹ Ірина Даниленко, *Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція: Монографія*, С. 100–101.

¹² Іван Дзюба, *Тарас Шевченко. Життя і творчість*, Ed. ВД «Києво-Могилянська академія», Київ, 2008, С. 286.

¹³ Магдалина Ласло-Куцюк, *Засади поетики*, Ed. Критеріон, Бухарест, 1983, С. 171.

De la Nistru pân' la Tissa
Tot românul plânsu-mi-s-a,
Că nu mai poate străbate
De-atâta străinătate.
Din Hotin și pân' la Mare
Vin muscalii de-a călare,
Dt la Mare la Hotin
Mereu calea ne-o ațin;
Din Boian la Vatra-Dornii
Au umplut omida cornii,
Și străinul te tot paște
De nu te mai poți cunoaște [9, c. 232].

(Від Дністра до Тиси долини / Всі румуни голосили, / Що й не можуть пройти / Через перепони чужини. / Від Хотина і на всі моря / Чути покрик москаля, / А від моря до Хотину / Тиснуть нам у спину. / Від Бояна до Ватра-Дорней / Обсіла гусинь дерен чорний, / І чужинець нами поганяє, / Що вже й брат брата не знає. – Переклад Івана Кідещука).

Винятково важливу смислотворчу роль у «Дойні» М. Емінеску відіграє поняття «чужинець» («чужий») (відвертий перегук із біблійним джерелом), що підкреслює у спосіб прямого називання становище Румунії в умовах російської експансії. А у вірші

Т. Шевченка, як указувалося вище, долю України як російської колонії передано в завуальованій формі – через семантику символів біблійного псалма. Український поет, стилізуючи старозавітну книгу, погрожує ворогові Божою карою, тоді як румунський митець апелює до національної пам'яті, звертаючись до образу Штефана Великого, який вигнав чужинців з рідної землі. Аналогічним художнім прийомом скористався раніше

М. Шашкевич («Русланові псалми»), у псалтирних інтерпретаціях якого відчутне поєднання двох начал – біблійного й національного (українського)¹⁴.

Очевидно, «Дойна» М. Емінеску засвідчує новий етап в інтерпретації світовою романтичною літературою псалтирної лірики – свідомий відхід від прямої передачі тексту першоджерела і його актуалізації, коли проблеми національного буття постають на тлі біблійної історії і розглядаються крізь призму загальновідомих подій.

Викладене вище наводить на думку, що і Т. Шевченко, і М. Емінеску у рецепціях Псалтиря спиралися як на національні, так і загальнокультурні традиції, створивши універсальні зразки, у яких національне пізнається крізь призму загальнолюдського, а загальнолюдське – крізь призму національного. Утім, уважніші спостереження на цю тему ще попереду.

¹⁴ Див.: Ірина Бетко, *Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця XIX – початку XX століття*, Zielona Góra – Kijów, 1999, С. 112.

Література:

- Аверинцев, Сергей, *Вслушиваясь в слово: три действия в начальном стихе Первого Псалма – три ступени зла*, [в] *Связь времен*, Ed. Дух і Літера, Київ, 2007.
- Бетко, Ірина, *Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця XIX – початку XX століття*, Zielona Góra – Kijów, 1999.
- Даниленко, Ірина, *Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція: Монографія*, Ed. МДГУ ім. Петра Могили, Миколаїв, 2008.
- Дзюба, Іван, *Тарас Шевченко. Життя і творчість*, Ed. ВД «Києво-Могилянська академія», Київ, 2008.
- Ласло-Куцюк, Магдалина, *Засади поетики*, Ed. Критеріон, Бухарест, 1983.
- Лановик, Зоряна, *Hermeneutica Sacra*, Тернопіль, 2006.
- Огієнко, Іван, *Давньоєврейська поезія*, [в] *Рідна мова*, 1938, № 5, с. 216.
- Пелешенко, Юрій, *Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII – XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовна інтенція. Постаті*, Ed. Стилос, Київ, 2012.
- Сулима, Віра, *Біблія і українська література: Навчальний посібник*, Ed. Освіта, Київ, 1998.
- Шевченко, Тарас, *Повне зібрання творів у 12 т.*, Ed. Наукова думка, Київ, 2001, т. 2.
- Andriesku, Al. *Psalmii în literatura română*, Iași: Editura universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2004.
- Eminescu, *Opere, I. Poezii*, Ed. Univers encyclopedic, București, 1999.

Змістове навантаження літературно-художніх антропонімів малої прози українських письменників Румунії / Semantica antroponimelor literare și artistice ale prozei scurte a scriitorilor ucraineni din România

Анастасія Вегеш / Anastasia Vehesh¹

The meanings of the proper names of the literary heroes in the short prose of the Ukrainian writers from Romania. *The article researches the proper names of the literary heroes in the short prose of the Ukrainian writers from Romania. The source of the study is the collection «Anthology of short Ukrainian prose from Romania». It also analyzes the semantic-functional features of the proper names of the literary heroes as the components of artistic-figurative system of literary work. It is revealed that the source of creation of character's names in the short stories is the traditional Carpatho-Ukrainian anthroponimic system.*

Semantica antroponimelor literare și artistice ale prozei scurte a scriitorilor ucraineni din România. *Articolul este dedicat studiului antroponimelor literare și artistice din proza scurtă a scriitorilor ucraineni din România. Sursa studiului a fost colecția „Antologia prozei ucrainene scurte din România”. Se analizează trăsăturile funcționale semantice ale antroponimelor ca elemente componente ale sistemului artistic-figurativ al operei. Se dezvăluie faptul că sursa creării numelor personajelor povestirilor este antroponimia tradițională carpato-ucraineană.*

Keywords: *anthroponimic system, appellative, etymology, name, proper name of the literary hero, character, surname, characteristic potential.*

Cuvinte cheie: *sistemul antroponimic, apelativ, etimologie, prenume, antroponimul literar-artistice, personaj, nume, potențial specific.*

Українська проза з Румунії не вперше потрапляє до рук. У котре вже перечитуючи її, не перестаю знаходити схожість із нашою прозою. У ній немає кордонів: твори наших письменників і румунських українського походження не відрізняються за тематикою, проблематикою. Тут наші карпатські мотиви, звичаї, традиції, мова, людські цінності. Така ж синь неба, як у Івана Чендея, такі ж діалектні перли, як у нашої Марії Матіос.

Але нашу увагу привернули назви літературних персонажів. До загального огляду потрапили твори М. Михайлюка, В. Кліма, В. Цапівця, І. Ковача, М. Корсюка, А. Трайсти-Рушть, М. Трайсти, М. Корнищана.

Наше завдання – дослідити літературно-художні антропоніми української прози Румунії. Джерелом для дослідження послужила «Антологія короткої української прози з Румунії» під загальною назвою «Просвіт», що

¹ Анастасія Вегеш – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови філологічного факультету Ужгородського національного університету.

Anastasia Vehesh – PhD în filologie, conferențiar univ., catedra de limba ucraineană, Facultatea de Filologie, Universitatea Națională din Ujgorod.

вийшла друком 2009 року в Бухаресті.

Персонажі багатьох оповідань мають традиційні імена, прізвища, що характерні для української антропосистеми. Як і у західних регіонах України, на українській території Румунії не характерно називати людей за іменем по батькові, тому тут ми таких онімів не зафіксували.

Серед аналізованих літературно-художніх антропонімів, напевно, найбільше імен, на другому місці прізвища, а прізвиськ дуже мало.

Імена персонажів виконують номінативну функцію – просто називають героя. Але вони, водночас, є національно значущими, бо «адекватно відтворюють, моделюють конкретний загальнонаціональний чи регіональний, сучасний чи історичний антропонімійний узус, а тому вже не можуть вважатися стилістично нейтральними»².

Письменники називають своїх персонажів традиційними емоційно нейтральними іменами українців, які часто вживаються на всіх теренах України: Василина, Іван, Ірина, Михайло (М. Михайлюк); Лука, Карпо, Микита, Сава, Сидір, Яків (В. Клим); Гаврило, Павло, Прокіп, Терентій (В. Цаповець); Григорій, Марійка, Олена, Олесь, Панас, Петро, Юрась (І. Ковач); Анна, Василь, Ксеня, Оксана, Оксен (М. Корсюк); Андрій, Павло (А. Трайста-Рушть); Гафія, Георгій, Йосип, Кирило, Марія, Онуфрій, Семен, Ярина (М. Трайста). Це імена календарні, які прийшли до східних слов'ян ще з прийняттям християнства. До загальнонаціонального узусу зараховуємо також здрібніло-пестливі іменні варіанти з мінімальним рівнем експресії: Василинка, Домка, Яцько (М. Михайлюк); Васько, Калинка, Левко, Тимошко, Федорко (В. Клим); Василько (І. Ковач); Данко, Ілько, Марічка (А. Трайста-Рушть). Частина таких утворень втратила відтінок здрібнілості чи пестливості, але у творах письменників вони зберігають цей відтінок і вживаються здебільшого стосовно дітей, хоч іноді називають персонажа і у поважному віці. На вік людини може вказувати апелятив, що стоїть поруч з онімом: вуйко Андрійцьо (М. Михайлюк); вуйко Василько, сестра Анничка (В. Клим); внук Юрась, вуйко Юра (І. Ковач); стара Настунька (М. Корсюк).

Виразниками вищого ступеня позитивної емоційно-експресивної конотації виступають поліморфемні суфікси: Андрійцьо (М. Михайлюк); Настунька (М. Корсюк), Юрась (І. Ковач); Анничка (М. Трайста). Іноді фіксуються ЛХА, утворені за допомогою усічення та усічення і суфіксації: Доця, Федя (В. Клим); Нуця, Юра (І. Ковач).

Ми зафіксували низку літературно-художніх антропонімів, що мають у своїй структурі специфічні діалектні чи розмовні елементи. Автори використовують реальні назви людей, що характерні для регіонів Буковини і Закарпаття. Напр.: Дорофтей, Їлько, Їхтімія, Линця, Мінко, Міхуцько, Николай (М. Михайлюк); Полага, Циля (І. Ковач); Стефко, Тимка (М. Корсюк). Трапляються поодинокі випадки використання діалектних форм кличного відмінка літературно-художніх антропонімів, які виступають, за словами Л. Белея, «ефектним виразником карпатського (бойківського чи гуцульського) колориту»³. Напр.: Іва (А. Трайста-Рушть);

² Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ – ХХ ст. / Л. О. Белей. Ужгород: Патент, 1995. С. 19.

³ Белей Л. Найтиповіші експоненти стилістичної значущості в українській літератур-

Васи, Гафі, Іва, Міха (М. Трайста). Такі варіанти імен можемо знайти у творах М. Матіос.

Як бачимо, невичерпним джерелом для творення таких літературно-художніх антропонімів є традиційна карпатоукраїнська антропонімія. Такі словотворчі моделі мають обмежений ареал поширення й експресивні конотації.

Ми звернули увагу, що найпоширенішим жіночим іменем в оповіданнях авторів є ім'я Василина. Серед чоловічих – Михайло та Петро.

Орієнтуючись на традиційну українську народно-розмовну антропонімію, письменники використовують називання жінки іменем чи прізвищем чоловіка. У лінгвістичній літературі подібні утворення називають андронімами. Такі ЛХА виконують характеристичну функцію, оскільки їм притаманна об'єктно-вікова значущість. Здебільшого це андронімні моделі з суфіксами на -их-а: Іванчиха (М. Михайлюк); Федорчиха (М. Корсюк); Семениха, Сороканчиха (М. Трайста). Такі відандронімні утворення мають загальноукраїнський ареал поширення. Фіксували ми їх у творах М. Матіос, І. Чендея, О. Ульяненка та ін. Відандронімні літературно-художні антропоніми українських письменників Румунії відзначаються структурною різнотипністю та специфікою їх функціонування у традиційному антропоніміконі українців району Карпат. Автори використовують цілу низку ЛХА-адронімів, утворених від прізвища, прізвиська чи професії батька – патроніми з суфіксами -ов-а: Марічка Павлова (А. Трайста-Рушт); Анничка Бойкова, Гафія Феріщакова, Оксана Воронькова, звия Грушнікова, Гафія Друшлякова (М. Трайста); -ина: Марія Сороканчина, Ярина Маковишина (М. Трайста), а також на -ка: Ярина Малинючка, стара Гузачка, Марія Коржучка (М. Трайста). Жіночі утворення з суфіксами -ова (-ева) поширені не тільки в українській, а є в усіх слов'янських мовах. «У словацькій, чеській, польській, лужицьких вони піднесені до рангу офіційних прізвищ», – зазначав відомий ономаст П. Чучка⁴.

У малій прозі письменників фігурують також імена з інших антропосистем: Ванда, Тоні (М. Михайлюк); Санді, Крісті (В. Клим); Дьордій, Пейтер, Педро, Тончі, Рифка, Янкіль (М. Трайста); Клариса (М. Корнищан).

Більшість імен не тільки ідентифікують персонажів, але й характеризують їх соціальний або сімейний статус, якщо вони представляють модель «апелятив+номен»: старий Іванчик, син Михайло, стельмах Яцько (М. Михайлюк); сусід Сава, майстер Яків, кум Сидір, безпритульний Микита (В. Клим); кум Терентій (В. Цаповець); баба Полага, вуйко Петро, дід Панас (І. Ковач); сусід Григорій, столяр Оксен (М. Корсюк); дід Кирило, жінка Василина (М. Трайста).

У творах письменників важливим мовним засобом вираження місцевого українського колориту виступають і прізвища персонажів. Автори ретельно добирають з реального антропонімікону утворення на -ак (-як), -ук (-юк), -чук, які характеризуються високою частотою вживання на теренах Буковини, Гуцульщини, а також прилеглих територіях, де й

но-художній антропонімії кін. XVIII – XX ст. / Любомир Белей Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологічна. Випуск 5. Ужгород, 2000. С. 26.

⁴ Чучка П. П. *Антропонімія Закарпаття: Монографія* / П. П. Чучка. Ужгород, 2008. С. 231.

відбуваються дії творів. Наприклад: Бойчук (М. Михайлюк); Канюк, Синюк (В. Клим); Киглюк, Микитюк (В. Цаповець); Калинюк (М. Корсюк); Рущук, Оленюк (А. Трайста-Рушть); Бондарюк, Грещук, Дарук, Коржук, Малинюк, Сепетюк, Ферішак, Штеф'юк (М. Трайста).

Як бачимо, найбільше прізвищ з суфіксами -ук (-юк), -чук. Це «давній український деминутивний суфікс, який, крім об'єктивної здібності, здатний виражати й суб'єктивну оцінку, зокрема, пестливість, іронію, а часом навіть зневагу»⁵. П. Чучка серед закарпатських українців нарахував 600 прізвищ з таким суфіксом, причому 400 з них побутують на Рахівщині. До речі, серед прізвищ літературних персонажів творів українських письменників Румунії є 60 % таких, що зафіксовані у словнику прізвищ закарпатських українців П. Чучки.

Доповнюють антропонімічну мозаїку прізвищ персонажів малої прози утворення на *-цьк(ий)*, які часто вживаються в реальному антропоніміконі Галичини (Балацький (М. Михайлюк)); на *-ин, -ишин* (Костин (М. Михайлюк)), Ігнатишин (А. Трайста-Рушть), Маковишин, Николаїшин (М. Трайста)). Більшість із них мають онімну основу.

Серед літературно-художніх антропонімів ми зафіксували прізвища та прізвиська, які становлять різні семантичні розряди апелятивів: назви за зовнішніми ознаками (Довгий (М. Михайлюк), Мордюк (В. Клим), Високий (А. Трайста-Рушть), Гузак, Студений, Буцко (М. Трайста), Капшучок, Качалуба (В. Цаповець)); за внутрішніми ознаками (Фальча (М. Трайста)); за видом діяльності або фахом (Кошман, Цимбал (В. Клим), Громило (В. Цаповець), Ватага (І. Ковач), Вовняний, Довбуш (А. Трайста-Рушть), Добощ, Клепа (М. Трайста)); за етнічною ознакою (Бойко (М. Трайста)); за соціальним становищем (Гулаєвий (М. Михайлюк), Барабаш (В. Клим), Багатий (А. Трайста-Рушть), Голодний (І. Ковач)); за релігійною ознакою (Панахида (А. Трайста-Рушть)).

Восновібагатьохпрізвищеособовіімена(Танасковий,(М.Михайлюк), Клим, Клінь, Ігнатів, Пинтя, Курило (М. Трайста); назви птахів, тварин (Воронько, Сорокан, Дрозд, Дереш (М. Трайста)).

У прозі авторів присутні прізвища з інших антропосистем. Як не дивно, але ми зафіксували лише одне румунське прізвище Іванеску (В. Цаповець) та єврейське Рейвес (М. Трайста). У В. Клима є цікаві назви персонажів: Марафон і Фютурмен. У перекладі з англійської Фютурмен – людина майбутнього. .

Доонімне значення деяких літературно-художніх антропонімів розкривається у текстах. В оповіданні «Вказівний палець» В. Цапівця головний герой Павло Громило. Поєднання імені Павло («малий»⁶ з прізвищем Громило («Той, хто громить що-небудь, катує когось, здійснює погроми, чинить звірства»)⁷ викликає сміх, бо малий влаштовує погроми.

⁵ Чучка П. П. *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник* / П. Чучка. Львів: Світ, 2005. С. XXXVI.

⁶ Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. *Власні імена людей: Словник-довідник* / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська / [ред. В. М. Русанівський]. 3-те вид., випр. К.: Наукова думка, 2005. С. 88.

⁷ *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)* / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 262.

Але характеристичний потенціал на цьому не вичерпується. Адже Громило – директор, переконувати підлеглих і шефів він умів завдяки ораторському таланту, підвищенню тональності голосу і підняттю вказівного пальця. «Скільки разів оцей трохи кривий і товстий палець чуда не робив? Десятки або й сотні людей приводив у екстаз, в заціпеніння. А коли стрімко вгвинчував палець вгору, аудиторія задирає голови так, що аж коло пупа боліло. Не палець, а магічна паличка» («Просвіт», с. 128). Вказівним пальцем він міг наказувати своїх підлеглих, сіяти чвари, «декого просто «вбити», або, як кажуть, «хребет переламати»» («Просвіт», с. 129). Як бачимо, громити можна і пальцем.

Головний герой оповідання «Як я став валізою» В. Цаповця Микита Качалуба. Первісне значення його прізвища – «незграбна людина», «кругла шайба», «коліщатко»⁸ – частково вказує на поведінку героя. Він вийшов з квартири сина і заблукав. «Загубився старий Качалуба, як курча на городі» («Просвіт», с. 136). Але автор наділяє персонажа й іншими найменуваннями: апелятивом валіза (так його записали в реєстрі загублених речей) та номером 297 за порядком у реєстрі.

У маленькому оповіданні «Зацвіли тюльпани» В. Цаповець підтверджує влучність вибору назв для своїх героїв. «Найтихішими серед нас були Микитюк з Капшучком. Перший постійно читав пригодницькі романи, а другий в'язав» («Просвіт», с. 140). Прізвище Микитюк асоціюється з Лисом Микитою, котрий постійно шукав пригод, а літературно-художній антропонім Капшучок підтверджує доонімне значення. Капшучок – «чохлик, накриття, кокон, лялечка»⁹. От персонаж, як павук, в'яже.

Іван Ковач у своєму оповіданні «Лебедина підбите крило» змальовує образ Голодного. Назви персонажа походять від апелятивів. Голодним його назвали тому, що «народився тоді, коли голуба посуха вбивала врожаї вогнем пурпуровим...» («Просвіт», с. 166). Мав він і прізвисько Безбатченко. Так «прозивали його діти і дражнили, як прив'язаного собаку» («Просвіт», с. 167). Він був нічим від природи, але вів боротьбу «між самим собою і небом, між темінню і світлом». І в цій боротьбі нагадував лебедя з підбитим крилом, адже правої руки у нього не було.

Іменем головної героїні назвав І. Ковач оповідання «Нуця». Розмовний варіант імені Ганна, що в перекладі з давньоєврейської означає «лагідна, милосердна, мила»¹⁰, дуже влучно характеризує героїню. Вона добра (її «співи закрашують світ щасливим безглуздям і добрим дуром»), чиста душею («її серце купається в радісних прісних гірських водах»), працююча (кладає «на плечі свіжі ранні зорі»). Кирпату Нуцю мама назвала Сонечком, адже вона «ненавидить сльоту», а радіє сонцю.

Оповідання «Голимба» І. Ковача названо кличкою коня. Але тут два головні герої: Голимба і Ватага. Персонаж Ватага без імені. Ми не знаємо чи це його прізвисько, чи прізвище. В історико-етимологічному словнику

⁸ Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / П. Чучка. Львів: Світ, 2005. С. 254.

⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 522.

¹⁰ Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. К.: Довіра, 2005. С. 81.

П. Чучки зафіксовано таке прізвище на Закарпатті. Походить воно від апелятива ватага – «старший чабан», або від бойківської назви, що означає «великий тягар»¹¹. Можливо попередники Ватаги були старшими чабанами, але на його руках гине кінь Голимба, тому він не зміг продати його, щоб заробити грошей, нагодувати діток, віддати борги. Таким чином, великий тягар проблем прийдеться далі нести на плечах.

Дід Панас – герой оповідання «Явір, що в полі одинокий» І. Ковача. Перед читачем вимальовується старий мудрий дід, «скоцюрблений, мов ніч», зі «сніжистим волоссям» і бородою. Образ старої мудрої людини, що вчиться все життя і досягає гармонії з Всесвітом був об'єктом дослідження багатьох письменників. У М. Дочинця – Вічник, Криничар, Горянин, Світован – усі вони міцно врастають в землю, але дивляться в небо, щоб пізнати зміст буття. Старий Ясенова з повісті «Іван» І. Чендея – уособлення мудрості, добра, вічності, бо асоціюється з назвою гори, що віки стоїть. Так і дід Панас задивлявся «у небозвід, щоб серед зеленого і розцвілого поля якнайшвидше і наймогутніше стати дебелим розцвілим явором» («Просвіт», с. 212). Виходить, що автор не випадково назвав свого героя Панасом, адже це ім'я в перекладі з грецької означає «безсмертя», «безсмертний»¹², а значить – вічний.

У «Серпневій грозі» М. Корсюка та «Старий і лавка» В. Клима головний герой не має імені. Автори називають його старий. Загальна назва супроводжує героя на всіх сторінках оповідання. Онімизацію апелятивів (утворення онімів лексико-семантичним способом від загальних назв), що є прикметною ознакою багатьох українських творів, ми спостерігали у романі «Горянин» М. Дочинця, в оповіданні «Преображення Маріка І. Чендея. Тут автори теж використовують назву старий, що залишається апелятивом. Таким чином, узагальнюється образ, вияскравлюється характер.

В оповіданні «Кам'яний дім» А. Трайсти-Рушть натрапляємо на промовисті прізвища персонажів: Іван Оленюк, Петро Високий, Андрій Вовняний, Павло Багатий. Але доонімне значення прізвищ Оленюк, Високий та Вовняний не розкривається в тексті оповідання. Літературно-художній антропонім Павло Багатий має характеристичний заряд, авторка про це розповідає: «В той час у селі, на тім боці потоку, жив заможний чоловік Павло Багатий» («Просвіт», с. 290). На тлі прізвища розкривається і його ім'я: Павло в перекладі з латинської мови означає «малий»¹³. Ми не знаємо, якого росту був Павло, але знаємо, що він любив дітей. Проте долю малого Василька скоріше вирішила дружина Багатого, адже це вона переконала чоловіка взяти дитину до хати, та усиновити хлопця багач не хотів. Панахида боявся за внука, розумів, що у Багатого йому буде добре, «знав, що той любив дітей і, хоча й був багатим, мав християнську душу» («Просвіт», с. 303).

У цьому оповіданні привертає увагу літературно-художній антропонім Панахида. Належить це прізвисько старому жебракові, котрий ходив по селах з палицею в руці та старою святою книжкою «Псалтир».

¹¹ Чучка П. П. *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник* / П. Чучка. Львів: Світ, 2005. С. 112.

¹² Трійняк І. І. *Словник українських імен* / І. І. Трійняк. К.: Довіра, 2005. С. 282.

¹³ Там само. С. 278.

Він вмів читати і писати, молився за тих, хто йому помагав. Діти прозвали його Панахидою, бо молився зі святої книжки. Ми знаємо, що панахида – церковна відправа по померлому, виходить, що і таку службу міг проводити персонаж. Правда, у тексті оповідання фігурує ще одна назва – ковдуш (старий ковдуш, кульгавий ковдуш). Цей апелятив діалектного походження, що означає жебрак, замінює власну назву. «Панахида був славним опришком, як і його сини. Жовніри прострілили йому ногу і покалічили на все життя. Тому він мусив ходити ковдушем по чужих селах» («Просвіт», с. 302).

Літературно-художній антропонім Георгій Грещук з оповідання «Гуцульська душа» М. Трайсти належить старому чоловікові, котрий вміє «витесувати жарт за жартом», що всі сміються. Викликає посмішку і сам антропонім, адже автор поєднав ім'я з прізвищем, що мають однакове походження. Прізвище Грещук походить від «імені Грешко / Гришко, що відповідає офіційним Григорій та Георгій»¹⁴. Однакові за походженням є назви персонажів з оповідання «Кожна колода має свого пня». Автор наділив старого побожного діда Кліня та парубка Ілька Кліма прізвищами, що утворені від оніма Клим (Климентій), у перекладі з грецької мови означають «милостивий», «лагідний», «покірливий»¹⁵. Ці риси характерні для обох персонажів.

Іронічно сприймається образ вуйка Феріщака з оповідання «Різдвяна молитва», котрий просить Богородицю, щоб навела «стару на добрий розум та мудрі поступки», щоб поклала на різдвяний стіл пляшку. Назва Феріщак утворена від розмовного варіанта імені Ферій (Федір), що у перекладі з грецької означає «божий дарунок»¹⁶. Виходить, що Феріщак (дарунок) просить Божий дарунок. У цьому оповіданні багато назв Божої Матері: Богородиця Діва Марія, Бо'родиця, Чиста-Пречиста Непорочна Марія, Мамка, Мамка Божа, Свята.

Серед літературних назв оповідання «Недописаний роман» натрапляємо на криптоніми (таємні, приховані імена), які складаються з власного імені та ініціальної літери прізвища денотата: Богданна К., Марта В. Такі літературно-художні антропоніми ми фіксували у П. Загребельного, Ю. Андруховича та ін. На низку подібних антропонімів ми натрапили в оповіданні «Біла карточка» В. Кліма. До речі, у нього утаємничені не тільки антропоніми, але й топоніми. Напр.: головний герой М. К., мужчина Х.; міста Б., Д., Ч., селище Г., місцевість Н., квартал Х.

В оповіданнях М. Корнищана дуже мало літературно-художніх антропонімів, адже його герої «окутані таємничістю буття» і «є втіленням певних ідейних імпульсів, уяви, аніж конкретикою життя»¹⁷. Головною героїнею оповідань «Тиси над Тисою» та «Нічна незнайомка» є жінка в білому. Ономастичний простір цих творів вибудований заміниками імен – апелятивами. Назва жінка в білому дає можливість охарактеризувати

¹⁴ Чучка П. П. *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник* / П. Чучка. Львів: Світ, 2005. С. 159.

¹⁵ Трійняк І. І. *Словник українських імен* / І. І. Трійняк. К.: Довіра, 2005. С. 177.

¹⁶ Там само. С. 374.

¹⁷ Просвіт. *Антологія короткої української прози з Румунії* / [упорядкування, передмова та дані про авторів Миколи Корсюка]. Т. 2. Видавництво «RCR Editorial», Бухарест, 2009. С. 358 – 359.

персонажа, вирізнити його за зовнішніми ознаками, що відразу ж впадає у вічі: «Жінка в білому – херувим ліквідності, якого уплели зеленим гіллям нічного неба. Жінка – знак статичної вічності. ...Жінка в білих тенетах тіні... Між нами сніжило серпанковою віддалю» («Просвіт», с. 362). Колір – це усвідомлений, ретельно продуманий прийом, який допомагає художникові слова виразити свої думки і відчуття. У М. Корнищана білий колір – колір холоду, не випадково його героїня з вічності. Вона – нічне марево: «Ані імені свого не назвала. ...Жінка в білому – майоріння, маячня, магія» («Просвіт», с. 365). Безіменний герой, що веде оповідь, шукає ім'я жінки в білому: «Я забув її суще імення. Звав усілякими квітами, ангелами, деревами. Назвав її азбучним шелестом хвилі: Клариса» («Просвіт, с. 364»). І тут доонімне значення імені спрацювало: Клариса, у перекладі з латинської мови, – «ясна», «світла», «славна»¹⁸. Ясна, світла – синоніми до слова біла.

Як бачимо, літературно-художні антропоніми є важливим елементом художнього твору, вони значною мірою визначають «обличчя» твору, несуть якусь інформацію. Джерелом творення літературно-художніх антропонімів малої прози українських письменників Румунії є реальні антропоніми, але у текстах вони отримали відповідне семантичне навантаження, інформаційний заряд.

Література:

- Белей Л. *Найтиповіші експоненти стилістичної значущості в українській літературно-художній антропонімії кін. XVIII – XX ст.* Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологічна. Випуск 5. Ужгород, 2000. С. 25 – 30.
- Белей Л. О. *Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст.* Ужгород: Патент, 1995. 120 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)* / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
- Просвіт. Антологія короткої української прози з Румунії* / [упорядкування, передмова та дані про авторів Миколи Корсюка]. Т. 2. Видавництво «RCR Editorial», Бухарест, 2009. 384 с.
- Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. *Власні імена людей: Словник-довідник.* [ред. В. М. Русанівський]. 3-те вид., випр. К.: Наукова думка, 2005. 335 с.
- Трійняк І. І. *Словник українських імен.* К.: Довіра, 2005. 509 с.
- Чучка П. П. *Антропонімія Закарпаття: Монографія.* Ужгород, 2008. 671 с.
- Чучка П. П. *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник.* Львів: Світ, 2005, 704 +XLVIII с.

¹⁸ Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. К.: Довіра, 2005. С. 177.

Архетипна природа образів напівбогинь-напівдемонів у міфології українців Закарпаття та Румунії. / Caracterul arhetipal al semizețelor-semidemonilor în mitologia ucrainenilor din Transcarpatia și România

Оксана Тиховська / Oksana TYKHOVSKA¹

Archetypical nature of images of semi-goddess and semi-demons in mythology of Ukrainians of Transcarpathia and Romania. *This article considered the ideas of Ukrainians of Transcarpathia about the possibility of objectivization of demonic aspect of soul in images of semi-goddess and semi-demons Mermaids, AirFairies (povitrulya), Witches (bosorkanya), Chervinka. It was well grounded the psychological preconditions of appearance of such demonic images as a result of fear sublimation and the desires which are not acceptable for the society and they exist on subconscious level of man/mankind. It was emphasized on peculiar features of archetype semantics of negative Shade and Anima which are projected on the women images of semi-goddess and semi-demons and reflect the ideas about possibility of non-controlled evil manifestation, people's destructive instincts and desires.*

Caracterul arhetipal al semizețelor-semidemonilor în mitologia ucrainenilor din Transcarpatia și România. Articolul se referă la modul în care ucrainenii din Transcarpatia percep posibilitatea obiectificării aspectului demonic al sufletului uman în imaginile semi-zeilor, semi-demonilor - sirene (rusaliilor), zânelor de aer (povitruli), vrăjitoarelor (bosorkanya), chervinke. Sunt fundamentate condițiile psihologice preliminare ale apariției unor astfel de imagini demonice ca urmare a fricii de sublimare și a dorințelor care nu sunt acceptabile pentru societate, deși ele există în subconștientul omului sau al umanității. Accentul se pune pe specificul semanticii arhetipurilor negative Umbra și Anima care sunt proiectate pe imaginile semi-demizei, semi-demoni și reflectă ideea unei manifestări necontrolate a instinctelor răului, instinctelor distructive și a dorințelor umane.

Keywords: *demonology, folklore, psychoanalysis, semi-goddess, fear.*

Cuvinte cheie: *demonologie, folclor, psiho-analiză, semi-zei, teamă*

У світовій міфології образ жіночого божества амбівалентний, про це писали Є. Нойманн, Дж. Кемпел, А. Голан, М. Еліаде, К.-Г. Юнг, М.-Л. фон Франц, К.-П. Естес,

Дж. Фрезер, В. Войтович та інші дослідники. Богиня має багато різних облич, що, на думку Дж.Кемпбела, зумовлено суперечливим характе-

¹ Тиховська Оксана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету

Tykhovska Oksana – Phd în filologie, conf.univ la Catedra de literatură ucraineană, Instituția de Învățământ superior „Universitatea Națională din Ujgorod”.

ром процесу світотворення. «Прамати життя є водночас і праматір'ю смерті; вона ховається під масками страшних демонів голоду і смерті»². Е. Нойманн трактує образ богині (Великої Матері) як уособлення уробороса, оскільки вона «жахлива й пожираюча, добра й здатна творити та допомагати й водночас зваблювати та руйнувати»³. Аналізуючи трансформацію образу богині у світовій міфології, учений вмотивовує причини витіснення темної сторони цього образу зі свідомості людства: «Від образу Великої Матері відділяється Добра Мати, котру розпізнає свідомість, а весь свідомий світ проголошує цінною. Інша частина, Жахлива Мати, у нашій культурі придушується й в основному витісняється зі свідомого світу. З розвитком патріархату це придушення призводить до того, що Велика Мати стає просто Доброю Матір'ю... Її темна тваринна іпостась, її сила уроборичної Великої Матері забувається. Відповідно у всіх західних культурах [...] поруч з богами-отцями існують сліди жінок, витіснених богами-отцями»⁴. Страх перед силою давньої темної богині, як уособленням неконтрольованих емоцій та інстинктів, був настільки потужним, що об'єктивувався в образах жінок-напівдемонів, легенди про яких можемо знайти у фольклорній традиції всіх народів світу.

Яскраво виражену полярність образу прадавньої богині знаходимо в шумеро-вавілонській міфології, котра «ототожнювала образи космічної жінки з фазами планети Венери. Як рання зірка, вона незаймана; як вечірня зірка – розпущена; як володарка нічного неба – вона є жінкою місяця; коли ж вона зникає в промінні сонця, то стає відьмою пекла»⁵. В уламках українських міфів нечасто можна знайти згадку про добру богиню, покровительку природи (Дану), родини (Лелю, Берегиню), жіноцтва (Мокош). У процесі засвоєння християнських ідей ці образи поєдналися з образом Богородиці, св. Параскеви та ін. Натомість темна іпостась богині у народних віруваннях Закарпаття спроектувалася на образи відьми, босоркані, русалки, мавки, повітрулі, червінки, трясучки, дикої баби, перелесниці. В українській міфології образ давньої богині трансформувалася, зазнав своєрідного «розщеплення» на декілька іпостасей, набув негативного семантичного забарвлення.

Лише на Закарпатті існує уявлення про повітруль – «духів, істот напівдуховної-напівматеріальної субстанції, жінок надзвичайної краси. Їх довге жовто-пісочне волосся завжди прикрашене квітами, що спадає майже до п'ят. Волосся це покриває їх задню частину тіла, плоску як дошка. Спереду повітрулі прикривають голе тіло квітами»⁶. Згідно з народними повір'ями, коли вони летять, їх волосся розвівається на вітрі, їх місцем проживання є таємничі печери в горах та лісах, оскільки вони не можуть існувати без дерев і квітів, так само, як і лісовик.. Але основна відмінність повітруль від інших жіночих міфологічних персонажів – це здатність літати й функціональна подібність до птахів. А, як відомо, у світовій міфології, «навіть в аборигенів

² Джозеф, Кэмпбелл, *Тисячеликий герой*, «Рефл-бук», Москва, «Ваклер», Київ, 1997, С. 297.

³ Эрик, Нойманн, *Происхождение и развитие и сознания*, «Рефл-бук», Москва, «Ваклер», Київ, 1998, С. 260.

⁴ Там само.

⁵ Джозеф, Кэмпбелл, Названа праця, С. 297.

⁶ Федір, Потушняк, *Демоны вь народномь вѣрованіи*. Русское слово, Ужгород, 1940, 30 августа, № 181, С. 3.

Австралії, птахи вважалися божественними істотами»⁷. За спостереженням А. Голана, у Дагестані було знайдене середньовічне зображення птаха з жіночими грудьми. Зображення напівжінок-напівптиць створювалися в епоху неоліту, «вони були поширені від Європи до Індії [...]

і уособлювали богиню. Богиня-птаха, очевидно, була богинею неба; і дійсно, серед народів Давнього Сходу жіноче божество часто характеризувалося епітетом «володарка неба». Пам'ятки палеоліту свідчать, що ще тоді існувало уявлення про зв'язок образів жінки і птиці. [...] Шумерське божество Анзуд або Ім-Дугуд, що втілювало одночасно добре і зле начала, уявлялося птахом і зображувалося середнім елементом священної тріади; це також свідчить про те, що Велика богиня уподібнювалася до птиці»⁸. Крилатими уявлялися давньоєгипетська богиня неба Нут, шумерська богиня неба Інанна, іноді грецькі богині – Артеміда, Ніка, Афіна, Афродіта, а також Богородиця (в уяві ранніх християн мала крила). «Подібними до птахів були німецька богиня-пряха Перхта (уявлялася з гусячими лапами) та Іштар (з крилами й пташиними лапами)»⁹. Трипільській культурі також був властивий образ крилатої богині – про це свідчать знайдені археологами артефакти (жіночі зображення та статуетки з крилами). В українській міфології Закарпаття крилата богиня трансформувалася в образ повітруль, які частково ототожнюються з птахами: мають крила і подібно до того, як деякі птахи відлітають у вирій і змушені зимувати в чужих краях, так і повітрулі певний час не літають над горами, а мають перебувати в печерах від дня Чесного хреста і до Благовіщення. «Саме на Благовіщення, коли Бог благословляє землю, повітрулі вилітають зі своїх печер на вершини гір і тут починають свої нескінченні ігри, то знову піднімаються в повітря, здіймаючи при цьому вітер, і кружляють над лісами і полонинами, – через що називають їх повітрулями. Вони вміють співати: пісні їх прекрасні, але ми їх не завжди розуміємо і не завжди чуємо»¹⁰. Уявлення про незрозумілу людям мову повітруль теж увиразнює сприйняття народом цих міфологічних красунь, як уособлення дивовижної, непізнаної, дикої природи жінки. У китайській міфології подібним до повітруль образом є «богиня Хсі Ван Му («Золота Матір Черепак»)». Вона живе в палаці на горі Кун-лун, оточеному пахучими квітами й золотою стіною навколо саду [...] Вона чиста квінтесенція західного вітру»¹¹, тобто теж пов'язана зі стихією повітря. За спостереженням М. Маерчик, «у південних слов'ян (а також почасти у словаків) є мітичні істоти віли (самовіли, самодіви) – крилаті, зазвичай добрі (хоча за кривду можуть і мститися) жіночі створіння. Саме в крилах зосереджено їх чарівну силу. В уявленнях болгар плаття віл прикрашено пір'ям, і вони літають, мов тіні. Віли постійно годують грудьми й виношують дітей, а також опікають сиріт»¹². І така семантика наближає віл до образу Доброї Богині-матері, чим

⁷ Ариэль, Голан, *Миф и символ*, Русслит, Москва, 1993, С.172.

⁸ Там само, С.173.

⁹ Там само.

¹⁰ Федір, Потушняк, *Демоны въ народномъ вірованіи*, С.3.

¹¹ Джозеф, Кэмпбелл, *Тысячеликий герой*, С.162.

¹² Марія, Маерчик, *Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу*, «Критика», Київ, 2011, С. 242.

вони суттєво відрізняються від повітруль.

Згідно з народними переказами, повітрулі на полонинах нібито мають свої квітники, де ростуть найкрасивіші троянди і лікувальні трави. Відтак на повітруль проектується семантика богинь-покровительок природи й рослинності. Прагнучи долучитися до божества, отримати магічну силу, пастухи на Івана Купала шукають ці троянди, щоб украсти їх. Ідуть натовпом, лізуть по скалах за ними. «На вершинах, де повітрулі танцюють, не росте трава і худобу пускати на ці місця не дозволяється, бо повітрулі можуть «зіпсувати» її. Харчуються вони тільки молоком оленів, які їм служать, як корови людям. Тому повітрулі стережуть оленів, як свою власність, пасуть їх і виганяють вглиб лісу, якнайдалі від мисливців та інших недругів. Вони відбирають молоко від інших лісових тварин і напувають ним оленів. Воду повітрулі п'ють тільки дощову, тому охоче перебувають у хмарах»¹³. Піклування про оленів та здатність літати зближує повітруль з балканськими вілами, які «можуть перетворюватися на лебедів, соколів і коней. Іноді вони мають крила, пересуваються верхи на конях або оленях. Вони мешкають у лісах, горах та водоймах [...] Крім того, вони якимось чином пов'язані з хмарами і смерчами. У сербському та хорватському фольклорі виокремлюються кілька категорій цих істот: *zagorkinje* (мешкають у горах), *brodarice* (на місцях броду у водоймах), *oblakniје* (у хмарах)»¹⁴. Найближчим до повітруль образом є віли *oblakniје*, котрі пов'язані зі стихією повітря. Віли так само, як повітрулі, диференційовано ставляться до юнаків, сміливим допомагають, обдаровують коханням, боягузливих і надто цікавих карають.

У народних віруваннях Румунії (зокрема у поселенні Половрадж) існує уявлення про істот, подібних до повітруль. Вони мають назву *ále sfinte* (ті святі), *cele sfinte* (ці святі), *ele (le)* (вони), *dânsele* (вони), *frumcáse (le)* (гарні), *doámne (le)* (володарки)¹⁵. За спостереженням Н. Голант, деякі інформатори описують цих істот, як прекрасних дівчат, що живуть у горах. «*Ále sfinte* танцюють (водять хороводи) на пагорбах, і в тих місцях, де вони танцювали, можна побачити кола, утворені висушеною, випаленою, або, навпаки, темною і соковитою травою, або ж густо засіяні дрібними грибами [...] *Ále sfinte* танцюють під музику волинок»¹⁶. Місце танцю цих істот у різних регіонах Румунії маркувалося по-різному: 1) вважалося небезпечним і на нього заборонялося ставати, його позначали купою каміння з хрестом або обрубком дерева посередині; 2) під ним могли бути сховані скарби; 3) «у Половраджі вважали, що людина, яка опинилася поблизу місця, де тривав танець *ále sfinte*, і почула їх спів, зійде з розуму або стане паралізованою»¹⁷. Отже, місце танців та веселощів *ále sfinte* та повітруль мають частково подібну семантику – і в українських віруваннях, і в румунських є згадка про небезпечність

¹³ Федір, Потушняк, *Демони в народному віруванні*, С. 3.

¹⁴ Александр, Гейштор, *Слов'янська міфологія*, ТОВ «Видавництво “Кліо”», Київ, 2014, С. 255.

¹⁵ Наталія, Голант, *Про міфологічні уявлення жителів Південно-Західної Румунії* (за матеріалами експедицій в Жудеци Вилча і Горж. Олтенія), *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, 2009, Т.2, С.115.

¹⁶ Наталія, Голант, *Про міфологічні уявлення жителів Південно-Західної Румунії* (за матеріалами експедицій в Жудеци Вилча і Горж. Олтенія), С. 115.

¹⁷ Там само, С. 116.

землі, витоптаної міфічними істотами. Відповідно до закону дотику чи зараження, на якому ґрунтується контагіозна магія (її різновид – магія слідів), потойбічна, сакральна сила *ále sfinte* та повітруль передається землі, а людина, наступивши на слід повітрулі нібито може отримати потужний енергетичний удар, оскільки сила напівбогині є руйнівною для простого смертного.

Дослідниця Н. Голант спостерегла, що в багатьох поселеннях Румунії розмежовують функції *ále sfinte*, що сприймаються як «добрі духи, котрі нічим не загрожують людям, та *ele* – втілення зла»¹⁸. Саме *ele* здатні насилати на людей хвороби своїм співом. Отже, румунські міфологічні істоти *ále sfinte* та *ele* разом формують дуалістичний образ древньої богині, відповідником якої в українській міфології Закарпаття є повітруля, котра може бути і доброю, і злою (а це свідчить про архетипну семантику цього образу).

У народних віруваннях Закарпаття повітрулі здатні спровокувати повітряні коловороти, і з вирів хмар лунає їх спів та шум крил. Таким чином, повітрулі мають владу над вітрами, стихією повітря, де почуваються так само впевнено, як русалки у воді. Але, на відміну від русалок, повітрулі, за народними уявленнями, не контактують з дівчатами, і дівчата не намагаються уподібнитися до них під час якихось свят (як це було, скажімо, під час Русалій – обряд «водіння куста» чи обряд «водіння тополі»). Їх увагу привертають хлопці, яких вони можуть або вбити, або обдарувати своїм коханням. Повітрулі, як уособлення давньої богині, увібрали в себе риси архетипу Аніми (жіночого начала у психіці чоловіка, згідно з теорією К.-Г. Юнга), яка може бути або демонічною, або доброю.

У переказах Закарпаття, якщо повітрулям вдасться схопити поганого (підступного, злого) хлопця, вони його роздеруть на шматки, піднявши в повітря. Таким чином, реалізується сценарій справедливого суду, а з точки зору психоаналізу, метафорично моделюється ситуація одержимості чоловіка фемінним архетипом, що врешті-решт призводить до руйнування його особистості (а народна оповідь буквалізує цей процес словесною формулою «повітрулі розривають хлопця на шматки»). З іншого боку, через ритуальне вбивство юнака проявляється влада давньої богині над чоловіками, які сприймалися нею, як нижчі істоти, функція яких полягала в оплодотворенні богині. «Юнаки, які уособлювали весну, належать Великій Матері. Вони – її раби, її власність, тому що вони – народжені нею сини. У результаті вибрані служителі й жерці Матері Богині ставали євнухами. Вони жертвували найважливішим для неї»¹⁹.

Народні уявлення про повітруль, які нібито вбивають хлопців, «розриваючи їх на шматки», перегукується з етнографічними згадками про царя-жертву, котрого вбивали з метою утвердження нового життєвого циклу й переродження природи (Дж. Фрезер,

Дж. Кемпбел, Е. Нойман). «Смерть і розчленування або кастрація – це доля юного бога... І те, й інше яскраво простежується в міфі та обряді, і те, й інше пов'язане з кривавими оргіями культу Великої Матері. Розчле-

¹⁸ Наталія, Голант, *Про міфологічні уявлення жителів Південно-Західної Румунії* (за матеріалами експедицій в Жудеци Вилча і Горж. Олтенія), С. 116.

¹⁹ Эрик, Нойманн, *Происхождение и развитие и сознания*, С. 75.

нування трупа Сезонного Царя й поховання частин його тіла є невід'ємною частиною магії родючості»²⁰. Повітрулі постають множинним образом Великої Матері (богині), яка здійснює календарний ритуал, однак первісна його мотивація у віруваннях Закарпаття втрачена: хлопець стає жертвою внаслідок своєї моральної недосконалості (оскільки він підступний, злий), а про сприяння жертви родючості землі не згадується.

Персоніфікованим образом давньої язичницької богині є відьма. Як і повітруля, вона теж вмє літати, але без крил. Ф. Потушняк записав народні перекази про саббат (збори відьом на горі), куди вони раз на місяць літають на нараду на мітлі, інколи – на своєму або чужому чоловікові. Але відсутність крил відьмам нібито компенсує дивовижна суміш, якою вони натирали своє тіло й набували здатності до левітації. Для приготування цього засобу використовували тирлич-траву, зібрану в ніч на Купала, попіл із купальського вогнища та деякі ще «інгредієнти». О. Афанасьєв згадує про існування народного повір'я, ніби «у відьми завжди зберігається вода, скип'ячена разом з попелом купальського вогнища; коли вона захоче літати, то оббризкує себе цією водою – відразу ж підіймається в повітря і мчить туди, куди забажає»²¹. Відьми, в уявленнях українців Закарпаття, як і повітрулі, можуть «організовувати різні оргії, танцювати, літати, радитися, як нашкодити людям, а насамперед своїм ворогам»²². Наприклад, відьми нібито заманюють мандрівників і штовхають їх у провалля. «Мандрівник з ними гуляє, їсть, п'є, а вранці бачить, що то замість жінок – коні, а замість склянок – кістки. Збори такі можуть відбуватись у пустих хатах, завоях і на високих гірських хребтах, у печерах, де вони збираються»²³. Відтак і відьми, і повітрулі, становлять загрозу для необачних чоловіків, які потрапляють у їх поле зору.

Більшість європейських фольклористів схиляються до думки, що відьма постає уособленням давньої богині, покровительки водної стихії, оскільки вона здатна викрадати дощі – «доїть небесних корів» (тобто хмар). А вірування у те, що відьма забирає молоко у звичайних корів, виникло пізніше: корови постають метафоричною проекцією хмар, які підвладні богині. Згідно з космогонічними міфами, світ зародився з первісних вод, вода – це першостихія, передумова життя космосу, за аналогією – після народження для немовляти життєво необхідним є молоко. Вода, як і молоко, асоціюється з жіночим началом, тому цілком закономірно, що давня богиня, спроектована на відьму, викрадаючи дощ і молоко, символічно створює загрозу життю спільноти й окремої людини. Зокрема, існують уявлення, ніби відьма може доїти корів, навіть перебуваючи на великій відстані від них: встромляє ніж у «палицю, стовп або дерево – і молоко відразу ж тече по лезу ножа, водночас корова з найближчого стада починає ревіти і залишається з пустим вим'ям»²⁴. У Західній Європі існує вірування, «що відьми можуть лі-

²⁰ Там само, С. 80.

²¹ Александр, Афанасьев, *Славянские колдуны и их свита*, РИПОЛ классик, Москва, 2009, С. 209.

²² Федір, Потушняк, *Відьма та її ознаки* // Літературна Неділя (Унгварь), 1944, Ч.5, (1березня), С. 57.

²³ Федір, Потушняк, *Відьма та її ознаки*, С. 57.

²⁴ Александр, Афанасьев, *Славянские колдуны и их свита*, С. 257.

тати понад хмарами, спричиняти грози, накликати бурі, рясні дощі і град»²⁵. За спостереженням О. Афанасьєва, хмари колись могли асоціюватися з дивовижним посудом, котлами чи бочками, у яких виготовлявся і зберігався чарівний напій, або ж з небесними джерелами й колодязями, оскільки вони є джерелом дощу, граду і снігу. З цими уявленнями пов'язані повір'я про відьом, які нібито «в своїх котлах та горшках варять непогоду, проливні дощі і град»²⁶. В Україні відомі легенди про переховування відьмою дощу в мішках або в якомусь посуді. Коли відьми нема вдома, її наймичка розв'язує мішки (відкриває каструлі), і з них вириваються хмари з дощем (в інших варіантах – плазуни, що часто в міфології є символами богині, покровительки води), після цього починається злива.

Згідно з німецькими актами XVI і XVII століть, «відьми збирались біля озер та джерел, били по воді батогами і, коли від піднятих до гори краплин води утворювався туман, згущували його в чорні хмари; на цих хмарах їздили вони повітряними просторами, спрямовуючи їх біг у той бік, де хотіли завдати спустошення»²⁷. Відтак образ такої відьми увібрав у себе трансформоване уявлення предків про богиню, уособлення первісних вод, однак її амбівалентна семантика втрачена й перед нами лише темний аспект давнього божества. Німецька сага розповідає про відьму, «яка з маленької хмарки створила велику грозову хмару і їздила на ній, наче на повітряному кораблі, утворивши сильну бурю»²⁸. У той час ішов мисливець, він вистрілив освяченою кулею у хмару, і відразу дощ припинився, а йому до ніг упала вбита гола жінка. Подібна легенда зафіксована на Закарпатті.

У віруваннях українців Закарпаття образ доброї (світлої) богині іноді проєктується на повітрулю. оскільки не всім юнакам, що є об'єктами її уваги, відводиться роль жертви: «у хороших хлопців повітрулі закохуються. Щоб викликати любов повітрулі, хлопець повинен бути сміливим і чистим у статеких відносинах. Такого повітрулі приносять до себе. Люблять вони і тих, хто гарно грає на сопілці або на гуслях. Вони заманюють музикантів і несуть у повітрі разом з інструментом»²⁹. Балканські віли теж «гуртом причаровують молодих хлопців і дуже ревниво ставляться до своєї краси, зустрічаючи смертних людей»³⁰. У цьому випадку народна оповідь пропонує сценарій вдалої ініціації чоловіка під впливом позитивної Аніми, що проєктується на повітрулю чи вілу.

На Закарпатті побутує легенда про вкраденого повітрулями вівчаря. «Хлопець гарно грав на гуслях, навколо нього танцювали прекрасні дівчата. А потім вони підхопили його вітром і зникли з ним у невідому напрямку. Так повітрулі вкрали музиканта»³¹. Звідси виникло місцеве табу – заборона пізно вночі грати на сопілці в горах або на полонині, бо може з'явитися повітруля у вигляді гарної дівчини і забрати з собою.

²⁵ Там само, С. 188.

²⁶ Там само, С. 189.

²⁷ Там само.

²⁸ Александр, Афанасьев, *Славянские колдуны и их свита*, С. 190.

²⁹ Федір, Потушняк, *Демони в народном вірованні*, С. 3.

³⁰ Александр, Гейштор, *Слов'янська міфологія*, С. 254.

³¹ Федір, Потушняк, *Демони в народном вірованні*, С. 3.

В європейській міфології образ темної богині виявляється також в персоніфікованих образах хвороб, оскільки «хвороби розглядалися нашими предками як супутниці та помічниці Смерті, а страшні й заразні вважалися уособленням самої смерті, і ніде так яскраво не виявляється стихійне значення давньої богині, як в народних переказах і повір'ях про різні недуги»³². О. Афанасьєв, проаналізувавши етимологію назв хвороб і їх зв'язок з демонологічними уявленнями, прийшов до висновку, що колись «хвороби зачислялися до сонму нечистих духів»³³. Однією з трансформованих персоніфікацій давньої богині є «червінка», котра уявлялася жителем Закарпаття як суха, висока, худорлява жінка в червоній сукні. Згідно з народними віруваннями, коли «вона йде по вершечках трав, вони не згинаються під її вагою, бо вона неймовірно легка. Невидимою проходить через село, і в будинках, у які вона заглядає, неодмінно хтось захворіє на «червінку»»³⁴. Відтак ця міфологічна істота асоціюється з хворобою (яскравим симптомом якої було почервоніння шкіри) та з червоним кольором, котрий язичники вважали кольором смерті, тому сама назва жінки та її червона сукня метафорично ілюструють уявлення про її зв'язок з потойбіччям та смертю. Щоб обдурити червінку, «люди ставлять на вікно шматочки цегли, вона тоді думає, що в цьому домі уже є хворий і більше туди не заглядає»³⁵. Народна свідомість акцентує на реакції червінки на червоний колір, котрий сприймається нею, як ідентифікатор належності об'єкта до її простору. Спільним з образами мавки та русалки є страх червінки перед запахом часника: «часник лякає її»³⁶. Ф. Потушняк пише про подібність образу червінки до образу чуми в народних уявленнях – «властивості однієї змішуються з властивостями іншої»³⁷.

Ще одна іпостась злої богині спроектувалася в міфології Закарпаття на образ трясучки (малярії), яка в народній уяві українців поставала «у вигляді білої прозорої жінки з дуже довгими руками»³⁸, котра живе під болотами. (Білий теж був кольором смерті в язичників, прийшовши на зміну червоному, тому колір сукні трясучки не випадковий). Одягненими у білі сорочки уявлялися й відьми. У більшості слов'янських країн збереглося вірування в те, що відьми літають на свої зборища крізь комин з розпущеним волоссям, оголені або одягнені в довгі білі сорочки. Біле вбрання могло асоціюватися з хмарами та натякати на близькість відьом до небесної вологи. На думку О. Афанасьєва, прання відьмами білих сорочок й сушіння їх на хмарах було метафорою грози.

Образ трясучки теж пов'язаний з водою, але не чистою, а брудною, гнилою. Існувало вірування, що перебування біля боліт є небезпечним: «тих, хто живе недалеко від боліт або сплячого біля болота, трясучка хапає і трясє своїми довгими руками»³⁹. Подолати трясучку, згідно з народними уявлен-

³² Александр, Афанасьев, *Славянские колдуны и их свита*, С. 81.

³³ Александр, Афанасьев, *Славянские колдуны и их свита*, С. 82.

³⁴ Федір, Потушняк, *Демоны в народномъ вірованіи, II Демоны болезней*, Русское слово, Ужгород, 1940, 29 сентября, № 7, С. 3.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само.

³⁹ Федір, Потушняк, *Демоны в народномъ вірованіи, II Демоны болезней*, С. 3.

нями, можна було за допомогою певних замовлянь та через споживання напою, виготовленого на основі спирту, настояного на жабі. Ф. Потушняк спостеріг, що образ цієї істоти є множинним, і якщо «червінка тільки одна, трясунок може бути декілька»⁴⁰. Можливо, це обумовлено розмаїттям причин, які могли спровокувати хворобу, й кожна з них отримувала інший образ.

Червінка і трясунок є персоніфікованими образами хвороб, походження яких народна уява пов'язувала з потойбічним світом, зі сферою несвідомого. За слушним спостереженням Ф. Потушняка, розвитку таких уявлень «сприяв перш за все страх перед невідворотним злом, котре забиало життя людини, формуючи образи, що наганяли жах»⁴¹. На переконання дослідника, такі міфологічні персонажі «є продуктом уяви цілої етнічної групи»⁴². Мовою психоаналізу, демонологічні образи, сформовані народною уявою, є об'єктивацією архетипу колективної Тіні людства. Як слушно відзначила М.-Л. фон Франц, «Тінь – це просто «міфологічна» назва для всього, що існує всередині нас і не доступне нашому прямому усвідомленню. Тільки коли ми починаємо заглиблюватися в Тіньову сферу особистості, щоб дослідити ті чи інші її сторони, через деякий час у сновидіннях з'являються персонажі однієї статі зі сновидцем, котрі є втіленням несвідомого»⁴³. Відштовхуючись від даної тези, а також від праць К.-Г. Юнга про колективне несвідоме⁴⁴, можемо припустити, що демонологічні образи в міфології, так само, як і сюжети чарівних казок, виникли на основі сновидінь і марень людей у міфологічний період розвитку фольклору, коли людство трактувало сні, як подорож душі у потойбіччя, як реально можливий досвід, але в інших просторово-часових декораціях.

У румунській міфології темна богиня, уособлення смерті, має назву стрига, народна уява приписує їй функції, якими володіють українська босорканя (відьма) та упир. Стриги уявлялися демонами-вбивцями, котрі, або випивали кров людини, або з'їдали їй серце. О. Афанасьєв відзначив, що в Європі існували повір'я, ніби «стриги, нападаючи на сонних, виймають тремтяче серце, смажать його й з'їдають, а замість нього кладуть у розчахнуті груди соломі або поліно, після чого людина продовжує жити без серця»⁴⁵. Таким чином, стриги метафорично вбивали душу, перетворюючи людину на фізично живу істоту, позбавлену будь-яких почуттів та емоцій. На відміну від укусу упиря, з'їдання стригією серця людини й підміна його несправжнім не перетворювали жертву на упиря, людина продовжувала жити, як «бездушник». Символічно сила й енергія жертви передавалася демонічній істоті, вона «забирала» душу людини собі, відтак уявлення про про демонів-дводушників, відоме в Закарпатті, частково вмотивовується цим народним віруванням румунів. Босорканя є найвідомішою з «дводушників» і

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

⁴³ Мария-Луиза, фон Франц, *Феномены Тени и зла в волшебных сказках*, Независимая фирма «Класс», Москва, 2010, С. 9.

⁴⁴ Карл-Густав, Юнг, *Структура психики и архетипы*, Академический Проект, Москва, 2007.

⁴⁵ Александр, Афанасьев, *Славянские колдуны и их свита*, С. 356.

функціонально подібною до румунських стриг. Її варто трактувати, як переосмислений образ злої богині, що зараз втратив свою сакральність. Народна уява частково перенесла якості богині на неординарну, дивакувату жінку, і у такий спосіб послабила страх перед незрозумілим і непізнаним. У Карпатах старожили кажуть, що відьма «має два духи. Коли засне, то «нечистий» дух може відлучитися від тіла і йти своєю дорогою. При цьому тіло глибоко спить і його не можна розбудити. Тіло залишиться, наприклад, в ліжку, а блукає тільки той нечистий дух. Звичайно, не бере на себе чужої подоби, але коли їй заманеться, то може перетворитися, у що захоче. Найчастіше перетворюється в демонічних звірят, таких як: кішка, собака, змія, миша, і в такі предмети, як: колесо, кочерга, пральник і т. д.»⁴⁶.

На Закарпатті існують містичні розповіді про появу босоркані у снах: вона «може ввижатися людям як тінь, як мара (марево), як жінка в білому платті, дуже худа, з тонкими ногами, на вигляд курячими, з довгими тонкими й сухими руками, гарячими злими очима»⁴⁷. Сценарій зустрічі з відьмою уявлявся таким: спочатку вона «наганяє на людину важкий і глибокий сон, потім душить, кусає і напускає на неї страшні сни. Коли хтось із того сну прокинеться, то бачить її як тінь (мару)»⁴⁸. У такому контексті відьма уподібнюється до нічника («нучника»), який, згідно з віруваннями закарпатців, теж паралізує страхом сплячу людину.

О. Афанасьєв згадує ще одну міфологічну оповідь, пов'язану з істотами, близькими за семантикою до стриг та босоркань: «Румуни вірять, що чародії можуть обмотати серце людини клубком змії, котрі не перестають смоктати його до тих пір, поки не висмокчуть всю кров до останньої краплі»⁴⁹. Тут втрата душі пов'язується з втратою крові, як джерела життя, й серцем, як вмістилищем душі. Водночас в українській міфології Стрига має значення інше, ніж у румунській: вона вважається донькою бога вітрів Стрибога, є «богинею східних вітрів, суховіїв, повені. [...] У деяких українських племен – богиня чвар і війни. Заступниця знахарів»⁵⁰. Як богиня східних вітрів та суховіїв, Стрига частково уподібнюється до образу повітруль, які теж керують вітрами.

Отже, образи повітрулі, віли, відьми/босорконі, стриги, *ale sfinte, cele sfinte, ele (le), dânsle, frumcâse (le), doâmne (le)*, червінки, трясуцьки, семантично близькі, усі вони сформувалися на уламках уявлень праіндоевропейців про Богиню, причетну до процесу світотворення, що була уособленням первісних вод, хаосу та жіночого начала. Різні демонологічні персонажі, збережені українською, румунською та й загалом європейською міфологією, є персоніфікованими образами темних, руйнівних функцій та здібностей давньої богині, якими її наділяла народна свідомість. Тому легенди, перекази, повір'я моделюють ситуації зустрічі з темною богинею й застерігають перед контактами з нею. Лише деякі аспекти образу доброї, світлої богині зберег-

⁴⁶ Федір, Потушняк, *Душа в народнім повір'ю села Осій* // Науковий збірник товариства «Просвіта» за 1937-1938р., Річник XIII- XIV, Друкарня оо. Василя в Ужгороді, 1938, С. 37.

⁴⁷ Федір, Потушняк, *Душа в народнім повір'ю села Осій*, С. 38.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Александр, Афанасьев, *Славянские колдуны и их свита*, С. 356.

⁵⁰ Сергей, Плачинда, *Міфи і легенди Давньої України*, ФОП Стебляк О.М., Київ, 2015, С. 290.

лися в уявленнях про повітруль, віл та *ále sfinte, cele sfinte*, котрі у кількох регіонах мають позитивну семантику. Загалом, уявлення язичників про добру богиню було асимільоване християнством і спроектувалося на образ Діви Марії.

Відтак зло, персоніфіковане в образах відьми/босорконі, стриги, *ele (le), dânsele, frumcáse (le), doámne (le)*, червінки, трясучки є об'єктивацією архетипу колективної Тіні людства. Ці зримі втілення темної богині відображають різні страхи, фобії та неврози, які потенційно присутні у психіці всіх людей Землі. Неусвідомлений страх позбавляється рис абстрактного жахиття, коли постає в зримій оболонці. Адже найбільше нас лякає невідоме, те, що не може бути описане, відтворене, побачене, і йому починають приписувати надзвичайні властивості. Таким чином, поява демонологічних образів, різних персоніфікацій темної богині, – це така собі сублимація страхів та неприйнятних для суспільства бажань та потягів, що населяють несвідоме людини та людства.

Література:

- Афанасьєв, Александр, *Славянские колдуны и их свита*, РИПОЛ классик, Москва, 2009.
- Гейштор, Александр, *Слов'янська міфологія*, ТОВ «Видавництво “Кліо”», Київ, 2014.
- Голан, Ариэль, *Миф и символ*, Русслит, Москва, 1993.
- Голант, Наталя, *Про міфологічні уявлення жителів Південно-Західної Румунії (за матеріалами експедицій в Жудеци Вилча і Горж. Олтенія)*, Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології, Чернівці, 2009, Т. 2, С. 112-120.
- Кэмпбелл, Джозеф, *Тысячеликий герой*, «Рефл-бук», Москва, «Ваклер», Київ, 1997.
- Маерчик, Марія, *Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу*, «Критика», Київ, 2011.
- Нойманн, Эрик, *Происхождение и развитие и сознания*, «Рефл-бук», Москва, «Ваклер», Київ, 1998.
- Плачинда, Сергій, *Міфи і легенди Давньої України*, ФОП Стебляк О.М., Київ, 2015.
- Потушняк, Федір, *Відьма та її ознаки*, Літературна Неділя (Унгварь), 1944, Ч.5. (16березня), С. 57-59.
- Потушняк, Федір, *Демоны въ народномъ вірованіи* // Русское слово, Ужгород, 1940, 30 августа, № 181, С. 3.
- Потушняк, Федір, *Демоны въ народномъ вірованіи, II Демоны болезней*, Русское слово, Ужгород, 1940, 29 сентября, № 7, С. 3.
- Потушняк, Федір, *Душа в народнім повір'ю села Осій*, Науковий збірник товариства «Просвіта» за 1937-1938р., Річник XIII- XIV, Друкарня оо. Василіян в Ужгороді, 1938, С. 33-44.
- фон Франц, Мария-Луиза, *Феномены Тени и зла в волшебных сказках*, Независимая фирма «Класс», Москва, 2010.
- Юнг Карл-Гюстав, *Структура психики и архетипы*, Академический Проект, Москва, 2007.

Studii ale raporturilor lingvistice româno-ucrainene / Дослідження румунсько-українських лінгвістичних відносин

Cristina Silaghi / Крістіна Сіларі¹

Studies of Romanian-Ukrainian linguistic relations. *In our article we will try to highlight the main studies of the Romanian-Ukrainian linguistic relations that have appeared over time. Our research is based on a double perspective - a diachroic one and a synchronic one. We will start from the Slavic influence in the Romanian language, reaching the current state of research in this field.*

Дослідження румунсько-українських лінгвістичних відносин. *У нашій статті ми спробуємо представити основні дослідження румунсько-українських лінгвістичних відносин, які з'явилися з часом. Ми розглянемо ці дослідження з подвійної перспективи, діахронічної та синхронної. У нашому підході ми почнемо з слов'янського впливу на румунську мову, досягнувши сучасного стану досліджень у галузі румунсько-української лінгвістичної інтерференції.*

Keywords: *linguistic relations, Ukrainian language, linguistic interference, synchronic research, diachronic research*

Ключові слова: *мовні відносини, українська мова, лінгвістична інтерференція, синхронне дослідження, діахронічне дослідження.*

1. În cele ce urmează, ne propunem să trecem în revistă principalele studii ale raporturilor lingvistice româno-ucrainene apărute de-a lungul timpului, pornind de la premisa că existența de secole, pe teritoriul României, a minorității ucrainene a favorizat intensificarea relațiilor lingvistice dintre aceasta și populația majoritară de limbă română, fapt ce s-a reflectat asupra limbii vorbite de fiecare dintre ele.

2. Fenomenul *amestecului dintre limbi* constituie o problemă care a suscitat de-a lungul timpului atenția lingviștilor, stârnind îndelungi dispute. În acest sens, vom face, la început, câteva precizări legate de terminologia utilizată. În abordarea acestui subiect, opiniile cercetătorilor s-au situat între ridicarea amestecului dintre limbi la rang de principiu metodologic și negarea totală a fenomenului menționat. Existența unor puncte de vedere diametral opuse în legătură cu această problemă a fost favorizată și de neconcordanțe în utilizarea terminologiei ce definește fenomenul întrepătrunderii limbilor. Astfel, de-a lungul timpului, s-au utilizat termeni precum: *întrepătrundere, amestec, încrucișare, influență reciprocă între limbi, interferență*.

Termenul „amestec al limbilor” a fost utilizat, se pare, pentru prima dată, de J. Ch. Adelung, în lucrarea *Mithridates oder allgemeine Sprachwissenschaft* (Ber-

¹ Cristina Silaghi – Lector universitar, doctor Departamentul de Limbi și Literaturi Slave, Facultatea de Litere, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca.

Крістіна Сіларі – доцент відділу слов'янських мов та літератури, філологічний факультет, Клужський університет Бабеш-Боїай.

lin, 1809). Această problemă intră și în sfera de interes a lingvistului W. von Humboldt, care nota în 1821: „amestecul unor dialecte diferite este unul dintre factorii cei mai de seamă în procesul de formare a limbilor. Uneori o limbă nou apărută primește elemente noi de mai mare sau mai mică importanță de la alte limbi, care s-au contopit cu ea, alteori o limbă foarte dezvoltată se strică și se degradează, preluând foarte puțin din materialul străin, însă întrerupându-și mișcarea normală a evoluției ei, prin întrebuițarea formelor sale mult superioare conform unor modele străine, și astfel, stricându-și formele.”² Poziția lui W. von Humboldt în legătură cu „degradarea” sistemului unei limbi prin preluarea unor elemente străine a putut fi contrazisă ulterior, când s-a evidențiat că influența altei limbi nu trebuie delimitată în totalitate de dezvoltarea immanentă a limbii respective și chiar opusă acesteia. În acest sens, B. Havranek subliniază faptul că „este vorba nu doar despre o influență ce vine din exterior, ci mai ales de felul cum se reflectă această influență în limba receptoare, iar acest lucru este deja legat de dezvoltarea internă a limbii.”³

Primii comparațiști (mai ales J. Grimm și R. Rask) au intuit și ei faptul că nu e posibilă o evoluție izolată a limbilor, că contactul dintre limbi a existat din cele mai vechi timpuri și în toate regiunile globului. Ei au conștientizat acest fapt deoarece, pentru a crea metoda comparativ-istorică și pentru a stabili criteriile de înrudire între limbi, au trebuit să elimine împrumutul de la o limbă la alta.

H. Paul⁴ vorbește despre „amestecul limbilor” ca despre un proces ce se realizează pe două căi: prin preluare de material lingvistic străin (împrumutul) și prin imitarea a ceea ce Humboldt numea „forma internă” a cuvântului (calcul).

Problema amestecului dintre limbi ocupă o poziție centrală în lucrările lingvistice ale lui H. Schuchardt. În concepția lui, toate limbile sunt amestecate, „amestecul lingvistic” este problema principală a lingvisticii: „Între toate problemele de care se ocupă lingvistica în prezent, nu există nici una atât de importantă precum problema amestecului lingvistic”⁵. Astfel, H. Schuchardt și neolingviștii se situează pe o poziție ce absolutizează rolul amestecului dintre limbi, ridicându-l la rang de principiu metodologic, pe baza căruia se explică toate modificările din limbă și chiar formarea acestora. Însă, trecând dincolo de această poziție exagerată, lui H. Schuchardt îi revine meritul de a sublinia *natura socială a contactelor dintre limbi*, pornind de la considerarea amestecului drept rezultat al bilingvismului.

S-a făcut la un moment dat și distincția între „limbi amestecate” (*langues melangées*), în care vocabularul este cel care se supune preponderent amestecului și „limbi mixte” (*langues mixtes*), atunci când se produce amestecul gramaticilor⁶. După părerea noastră, se realizează aici o separare netă între vocabular și gramatică, ca fiind două sectoare ale sistemului lingvistic ce pot fi afectate de procesul ames-

² *Ueber das Vergleichende Sprachstudium*, Gesammelte Werke, Bd. III, 1843, p. 6, (ap. V.A. Zvegincev, *Očerki po obščemu jazykoznaniju*, Moscova, 1962, p.213).

³ B. Havranek, *K probleme smešenja jazykov*, în „Novoe v lingvistike”, vol. VI, Moscova, 1972, p. 95.

⁴ H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, ed. a II-a, Halle, 1886, ap. L. Balazs, *Intereferența. Între teorie și practică*, în *Studia UBB, Philologia*, XXXI, 1, 1986, p. 21.

⁵ H. Schuchardt, *Izbrannye stat'i po jazykoznaniju*, Moscova, 1950, p. 175 (apud. V.A. Zvegincev, *Očerki po obščemu jazykoznaniju*, Moscova, 1962, p. 219).

⁶ Vezi Al. Rosetti, *Smešannyj jazyk i smešenie jazykov*, în „Novoe v lingvistike”, vol. VI, Moscova, 1972.

tecului, or vocabularul este „calea mediată”⁷ prin care se realizează orice fel de modificări la nivel fonetic sau morfologic.

L.V. Ščerba⁸ semnală că noțiunea de *amestec al limbilor* este una din noțiunile cel mai puțin clare din lingvistică, deoarece sub acest termen se pot înțelege fenomene foarte diferite (împrumut, modificări sub influența limbii străine etc.) și, din această cauză, autorul menționat propune utilizarea termenului *influență reciprocă între limbi*. V. Rozencveig⁹ consideră că atât termenul de *amestec al limbilor*, cât și cel de *influență reciprocă a acestora* se raportează eronat la acest fenomen, întrucât acțiunea uneia dintre limbile în contact poate fi și unilaterală.

Apropiat de termenul propus de Ščerba este, din punctul nostru de vedere, acela de *interferență*, răspîndit datorită activității Școlii Pragheze și impus în literatura de specialitate mai ales după apariția lucrării lui U. Weinreich „*Languages in Contact*”, unde este definit drept „acele cazuri de abatere de la normele oricărei limbi care apar în vorbirea indivizilor bilingvi ca rezultat al faptului că aceștia cunosc mai mult de o limbă, adică în urma contactului lingvistic”¹⁰. Cercetările efectuate ulterior au dovedit faptul că această definiție, considerată multă vreme totală, are și unele scăpări. Astfel, J. Žluktenko¹¹ atrage atenția asupra faptului că, în cazul contactului lingvistic, interacționează nu numai fenomene care reprezintă norma lingvistică, ci și fenomene care nu sunt normă.

A. Martinét¹² sublinia și el ideea că, în urma contactului lingvistic, două limbi se influențează reciproc, cazurile de independență totală a ambelor structuri intrate în contact fiind o excepție.

La polul opus se află cei care *au combătut posibilitatea întrepătrunderii limbilor aduse în situația de contact lingvistic*¹³. Încă în 1868, W. D. Whitney, ca și Max Muller, susținea că elementele structurale gramaticale nu se împrumută niciodată. Combaterea vehementă a posibilității de penetrare a sistemelor gramaticale în urma interacțiunilor cu alte limbi o întâlnim la A. Meillet și E. Sapir. Acesta din urmă definea limba drept „cel mai capabil să se opună modificărilor decât toate fenomenele sociale. E mai ușor să-l distrugi decât să supui modificării forma lui individuală.”¹⁴

Concluzia care se impune este că *fenomenul întrepătrunderii limbilor nu poate fi negat*. La fel ca o societate, o limbă care evoluează poate ajunge, la un moment dat, într-o fază în care structurile de care dispune să fie insuficiente pentru a asigura funcționarea ei normală. În momentul în care acest lucru vine din interiorul structurii unei limbi, de acolo de unde se simte un „gol”, este posibilă

⁷ M. Sala, *Limbi în contact*, Ed. Enciclopedică, București, 1997, p. 62.

⁸ L.V. Ščerba, *Jazykovaja sistema i rečevaja dejatel'nost'*, Leningrad, 1974, pp. 313-314.

⁹ V. Rozencveig, *Osnovnye voprosy teorii jazykovych kontaktov*, în „Novoe v lingvistike”, VI, Moscova, 1972, p.5.

¹⁰ U. Weinreich, *Languages in Contact. Findings and Problems*, 1970, Mouton the Hague – Paris, traducere în limba rusă de J. A. Žluktenko, *Jazykovye kontakty*, Kiev, p. 22.

¹¹ J. Žluktenko, *Lingvističeskie aspekty dvujazyčija*, Kiev, 1979, p. 57.

¹² A. Martinét, *Rasprostranenie jazyka i strukturnaja lingvistika*, în „Novoe v lingvistike”, vol. VI, Moscova, 1972, p. 84, unde autorul menționează faptul că limbile aflate în contact au șanse mari să-și păstreze integritatea dacă dispun de un prestigiu egal sau comparabil.

¹³ Trebuie făcută precizarea că majoritatea acestora se referă la imposibilitatea întrepătrunderii sistemelor gramaticale.

¹⁴ Ap. V.A. Zvegincev, op. cit., p. 21.

acceptarea unor elemente din structura unei alte limbi cu care ea intră în contact, cu condiția ca limba receptoare să găsească acolo elemente de care are nevoie. În schimb, a absolutiza amestecul dintre limbi, adică a desființa orice granițe între care acest fenomen poate să se producă, înseamnă a nega posibilitățile de expresie proprii fiecărei limbi.

Întrepătrunderea dintre două limbi trebuie privită ca un „schimb”¹⁵ în urma căruia au de câștigat ambele limbi, atât partea care împrumută, dobândind astfel un nou sens sau o nouă formă pentru a exprima un sens cunoscut, cât și partea de la care se împrumută, aceasta câștigând un nou spațiu de expansiune.

Interferența limbilor nu este un fenomen haotic, ci unul sistematic, legat direct de gradul de organizare a nivelului lingvistic la care se produce (cu cât nivelul lingvistic are o structură mai organizată, cu atât interferența va fi mai mică și invers).

Un fapt cu care sunt de acord adepții celor două puncte de vedere este acela că ceea ce provoacă amestecul dintre limbi este bilingvismul și că, în cele din urmă, totul depinde de gradul mai mic sau mai mare al bilingvismului.

3. Problema pe care încercăm să o analizăm – *raporturile lingvistice româno-ucrainene* - se înscrie în direcția generală a preocupărilor manifestate în lingvistica autohtonă în legătură cu *influența slavă asupra limbii române*, precum și a felului cum *limba română a influențat limbile slave* ale popoarelor care locuiau pe teritorii învecinate cu cel pe care se vorbea limba română (sau chiar pe același teritoriu). În discutarea acestei probleme, se pot distinge două abordări: una *diacronică* și una *sincronică*. Facem precizarea că, în majoritatea lor, studiile diacronice s-au axat pe evidențierea etimologiilor unor cuvinte, dar au încercat să releve și manifestarea unor influențe slave în domeniul foneticii, al morfologiei și al sintaxei¹⁶.

3.1. Prezența elementelor slave în structura limbii române a constituit un subiect larg dezbătut de specialiștii în domeniu. Primul studiu științific important privind elementele slave din limba română a fost lucrarea lui Fr. Miklosich – *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena, 1861. Autorul are meritul de a menționa și *influența exercitată de limba română asupra idiomurilor slave*, mai ales în domeniul lexicului. În acest sens, el publică în 1879, împreună cu E. Kałuźniacki, o lucrare de referință privind migrația românilor în Alpii Dalmatini și Carpați¹⁷, în care se referă și la *influența limbii române asupra ucrainenei*.

În lingvistica românească, I.-A. Candrea publică în 1900 studiul *Elementele române în limbile slave*, în care atrage atenția asupra capacității limbii române de a influența limbile popoarelor învecinate și nu doar de a fi influențată de acestea. D. Scheludko, prin articolul *Rumänische Elemente im Ukrainischen*, apărut în 1926, aprofundează cercetarea influenței românești în ucraineană, încercând să

¹⁵ Vezi și V.N. Toporov, *O balto-slavjanskoj dialektologii (neskol'ko soobraženij)*, în „Issledovanija po slavjanskoj dialektologii”, 4, Moscova, 1995, p. 45.

¹⁶ Vezi Petrovici, E., *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, București, 1956, Pătruț, I., *Despre genul substantivelor românești de origine slavă*, în *Cercetări de lingvistică*, 6, nr. 1, 1961, 95-100, Seidel, E., *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958.

¹⁷ Fr. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten*, Viena, 1879, apud. E. Vrabie, *Influența limbii române asupra limbii ucrainene*, în „Romanoslavica”, XIV, 1967, p. 115.

construiască un tablou de *corespondențe fonetice* între cele două limbi. Mai putem menționa studiul lui I. Sarovol's'kij - *Rumunski zapożyčen'i slova v ukrajins'kij movi*, apărut în 1929, lucrarea lui D. Crânjală - *Rumunské vlivy v Karpatech ze zvlášťím zřetelem k Moravskému Valašsku* (1938), care se referă, de asemenea, la prezența cuvintelor românești în ucraineană, precum și contribuția lui J.O. Dzendzelivs'kij adusă prin lucrarea *Do pytan'na pro rumunizmy v hovorach Zakarpats'koji oblasti* (1959).

Raporturile lingvistice româno-ucrainene s-au înscris în sfera de interes a lingvistului ucrainean S. Semcinski¹⁸, care remarca existența unor paralelisme fonetice între graiurile huțule ucrainene și graiurile moldovenești ale limbii române (cum ar fi trecerea lui *ă* la *î*, durificarea consoanelor *moi ț* și *ș* etc.), precum și rolul de canal de pătrundere în limba română a ucrainismelor pe care l-au avut graiurile moldovenești. În același timp, autorul atrage atenția și asupra configurațiilor teritoriale de extindere a ucrainismelor în limba română.

3.2. Raporturile lingvistice româno-ucrainene continuă să se manifeste și azi cu mare intensitate datorită prezenței de secole pe teritoriul României a comunităților de ucraineni, concentrate în diferite zone ale țării, precum Maramureș, Suceava, Botoșani, Banat și Dobrogea. *Studiul sincronic* al graiurilor ucrainene urmărește descrierea elementelor fonetice, gramaticale și lexicale ale acestora, precum și evidențierea influenței crescânde exercitate de limba română asupra acestor graiuri, desprinse de multă vreme de limba ucraineană literară. Precizăm că, în prezent, nu mai poate fi vorba de o influență exercitată de limba ucraineană asupra limbii române, întrucât aria ei de influență este foarte redusă, utilizarea acesteia restrângându-se de cele mai multe ori la spațiul limitat al localității unde ucrainenii reprezintă populația majoritară¹⁹.

Studierea relațiilor lingvistice româno-ucrainene manifestate pe teritoriul țării noastre²⁰ a cunoscut o mare amploare îndeosebi după a doua jumătate a secolului trecut, când încep să apară monografiile ale graiurilor ucrainene vorbite pe teritoriul României, precum și lucrări ce vizează fenomenul interferenței lingvistice.

Prima lucrare monografică de mari dimensiuni a fost cea a lui I. Pătruș, *Fonetica graiului huțul din Valea Sucevei*, apărută în 1957, o cercetare foarte amănunțită a sistemului fonetic al graiului ucrainean respectiv.

Graiurile ucrainene din Suceava au fost minuțios analizate de A. Vraciu, I. Robciuc, C. Reguș, care au dedicat acestei probleme numeroase studii și articole²¹.

¹⁸ S. Semcinski, *Unele consecințe ale contactelor lingvistice româno-ucrainene asupra graiurilor moldovenești ale limbii române*, în „Limbă și literatură”, nr. 3-4, 1994, pp. 87-88.

¹⁹ Pe teritoriul României aproape că nu există localități cu populație mixtă româno-ucraineană, unde să existe un număr relativ mare de români bilingvi, astfel încât, prin utilizarea succesivă de către aceștia a celor două limbi, să se poată exercita de către limba ucraineană o oarecare influență asupra limbii române.

²⁰ În aceeași direcție se înscriu studiile ce vizează descrierea tuturor graiurilor slave vorbite pe teritoriul României: graiuri rusești (lipovenești), bulgare, cehe, slovace, sîrbești, poloneze etc.

²¹ Vezi spre exemplificare I. Robciuc, *Vyvčennâ ukrajins'kyh hovirok Rumuniji*, în „Studiji i statt'i”, București, 1999, pp. 61-70, idem, *Vyvčennâ ukrajins'kyh hovirok Rumuniji. Syntaksyčni osoblyvosti*, în „Studiji i statt'i”, București, 1999, pp. 151-162, idem, *Morfologia graiului ucrainean din Măriștea* (jud. Suceava), în „Studii de slavistică”, vol. II, 1971, pp. 275-311, C. Reguș, *Graiul ucrainean din Ipotești-Suceava*, în „Studii de slavistică”, vol. I, 1968, pp. 39-46; idem, *Flexiunea verbală în graiul huțul din Valea Sucevei*, „Studii de slavistică”, 2, 1971, pp. 255-274; A. Vraciu, *Note de dialectologie slavo-româ-*

A. Vraciu, în studiul său *Note de dialectologie slavo-română*²², pornește de la rezultatele oferite de o anchetă dialectală asupra graiului ucrainean din satul Bena, raionul Câmpulung, regiunea Suceava și prezintă particularitățile fonetice și morfologice proprii acestui grai ucrainean, precum și elemente de vocabular clasificate pe părți de vorbire.

Studiul lui C. Reguș, *Flexiunea verbală în graiul huțul din Valea Sucevei*²³, reprezintă o analiză minuțioasă a flexiunii verbale din perspectivă sincronică, fenomenele morfologice fiind urmărite comparativ, prin raportare la limba ucraineană comună și la unele graiuri bucovinene divergente.

În studiul *Morfologia graiului ucrainean din Măriștea (jud. Suceava)*²⁴, I. Robciuc descrie din perspectivă sincronică flexiunea nominală, pronominală și verbală în graiul ucrainean al localității menționate, făcând, atunci când acest lucru se impune, incursiuni în istoria limbii.

De remarcat faptul că I. Robciuc a adus o valoroasă contribuție la cercetarea raporturilor lingvistice româno-ucrainene, autorul analizând prezența elementelor românești în ucraineană²⁵, precum și particularitățile graiurilor ucrainene din Dobrogea.

I. Robciuc a acordat în studiile²⁶ sale o atenție deosebită problemei influenței limbii române asupra graiurilor ucrainene huțule în domeniul vocabularului, pornind de la premisa că împrumutul lexical nu reprezintă doar o problemă lingvistică, ci este și o problemă cultural-istorică, schimbările de la nivelul vocabularului reflectând schimbările de la nivelul societății.

Graiurile ucrainene din Maramureș au constituit obiectul disertației susținute în 1958 de N. Pavliuc²⁷ la Harkov (Ucraina). Pe aceeași linie se înscriu mai târziu tezele de doctorat susținute de D. Horvath – *Graiul ucrainean din Crăciunești și Tisa* (1978), J. Bodzei – *Interferențe lingvistice româno-ucrainene în Maramureș* (1979), E. Janitsek – *Contribuții la studiul relațiilor lingvistice româno-ucrainene (onomastica din Maramureș)* (1980), Șt. Vișovan – *Interferențe româno-ucrainene în toponimia Maramureșului (cu privire specială asupra localităților din Valea Vișului, Ruscovei și Ronișoarei)* (1990), precum și studiile lui I. Rebușapcă printre care menționăm valorosul „*Glosar dialectal ucrainean din comuna Rona de Sus (jud. Maramureș)*” (1977).

Printre tezele susținute după anul 2000, care au ca obiect studiul graiurilor ucrainene din această zonă a țării noastre, menționăm teza *Interferențe lingvistice româno-ucrainene în Maramureș*, autor Cristina Silaghi, susținută în anul 2005 la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca și teza *Monografia dialectală a localităților Rona de Sus, Crăciunești, Lunca la Tisa (jud. Maramureș)*, susținută

nă, în *Romanoslavica*, VII, 1963, pp. 131-146.

²² A. Vraciu, *Note de dialectologie slavo-română*, în „*Romanoslavica*”, VII, 1963, pp. 131-146;

²³ C. Reguș, *Graiul ucrainean din Ipotești-Suceava*, în „*Studii de slavistică*”, vol. I, 1968, pp. 39-46;

²⁴ I. Robciuc, *Morfologia graiului ucrainean din Măriștea (jud. Suceava)*, în „*Studii de slavistică*”, vol. II, 1971, pp. 275-312;

²⁵ I. Robciuc, *Elemente românești în ucraineană. Contribuție la studiul contactelor lingvistice*, teză de doctorat, București, 1971;

²⁶ Vezi în acest sens I. Lobiuc, *Împrumuturi românești în zoonimia huțulă*, www.alil.ro/wp-content/uploads/2012/05/;

²⁷ N. Pavliuc, *Ukrajins'ki hovory Maramoroščyny*, teză de doctorat, Harkov, 1958.

în anul 2006 la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca și aparținând d-lui Ioan Herbil, în care este descris sistemul fonetic al localităților menționate, identificându-se, ca element inovator, un al patrulea sistem fonetic al graiurilor ucrainene din România.

Ultimele lucrări menționate se înscriu pe linia tendințelor manifestate în slavistica românească, aceea de a aduna și prelucra un material lingvistic care păstrează numeroase particularități fonetice, gramaticale și lexicale *arhaice*²⁸ (datorită evoluției divergente a graiurilor ucrainene vorbite pe teritoriul României), dar care prezintă, în același timp, numeroase *elemente inovatoare* apărute în urma evoluției graiurilor ucrainene pe teren lingvistic românesc. O altă direcție de abordare prezintă în studiile de după anul 2000 o reprezentă analiză a efectelor presiunii puternice exercitate de limba maternă - ucraineană - asupra vorbitorului ucrainean atunci când acesta folosește limba română în conversația cu un român²⁹.

4. Influența limbii române asupra tuturor graiurilor slave din România este o problemă mereu actuală și complexă și, în opinia noastră, în ultima perioadă de timp, datorită expansiunii mijloacelor de comunicare în masă, asistăm la o adevărată „inflație” de material lingvistic românesc, în special în domeniul lexicului, sectorul limbii cel mai deschis influenței străine. Cercetările efectuate permit relevarea faptului că, în graiurile slave din România, se împrumută, în general, aceleași cuvinte, majoritatea dintre ele fiind denumiri de obiecte / noțiuni noi, pentru a căror exprimare graiurile respective nu dispun de mijloace proprii (este vorba în special de termeni referitori la instituții social-politice, diferite produse etc.).

Din punctul nostru de vedere, s-ar impune o actualizare a cercetării graiurilor ucrainene în momentul actual, dat fiind că, mai ales în ceea ce privește vocabularul, acesta a suferit schimbări majore, îmbogățindu-se cu noi elemente, care reflectă schimbările din realitatea socială, în timp ce alte elemente lexicale din graiurile ucrainene, ce denumesc realități dispărute între timp, au ajuns la periferia sistemului.

În concluzie, considerăm că informațiile care apar în studiile lingvistice menționate contribuie la obținerea unei imagini de ansamblu a graiurilor ucrainene de pe teritoriul României în acest stadiu al evoluției lor, întrucât, așa cum remarcă E. Coșeriu, „(...) limbile nu se află într-o continuă schimbare, ci într-o continuă facere.”³⁰

Bibliografie

- Balazs, L., *Intereferența. Între teorie și practică*, în *Studia UBB*, Philologia, XXXI, 1, 1986, p.21.
Coșeriu, E., „*Nu există schimbare lingvistică*”, în *Cercetări de Lingvistică*, XXXVII, 1, 1992, p. 13.
Herbil, I., *Monografia dialectală a localităților Rona de Sus, Crăciunești, Lunca la*

²⁸ În legătură cu „arhaicitatea nevoită” a unei limbi în condițiile evoluției separate de limba-mamă vezi și Floarea Vîrban, *Împrumuturi rusești în graiul românilor basarabeni din satul Izvoare*, în „Limba română”, XLIII, 1994, nr. 5-6, pp. 211-222.

²⁹ Vezi C. Silaghi, *Particularități ale producerii mesajului oral în limba română la nativii ucraineni*, în volumul 40 de ani de limba română ca limbă străină la UBB. 1974-2014, Ed. Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2014, pp.122-128.

³⁰ E. Coșeriu, *Nu există schimbare lingvistică*, în „*Cercetări de lingvistică*”, XXXVII, 1, 1992, p. 13.

- Tisa* (jud. Maramureș), teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2006.
- Havranek, B., *K probleme smešenija jazykov*, în „*Novoe v lingvistike*”, vol. VI, Moscova, 1972, p. 95.
- Robiuc, I., Împrumuturi românești în zoonimia huțulă, www.alil.ro/wp-content/uploads/2012/05.
- Martinét, A., *Rasprostranenie jazyka i strukturnaja lingvistika*, în „*Novoe v lingvistike*”, vol. VI, Moscova, 1972, p. 84.
- E. Vrabie, *Influența limbii române asupra limbii ucrainene*, în *Romanoslavica*, XIV, 1967, p. 115.
- Pavliuc, N., *Ukrajins'ki hovory Maramoroščyny*, teză de doctorat, Harkov, 1958.
- Pătruț, I., *Despre genul substantivelor românești de origine slavă*, în *Cercetări de Lingvistică*, 6, nr. 1, 1961, 95-100
- Petrovici, E., *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, București, 1956
- Reguș, C., *Graiul ucrainean din Ipotești-Suceava*, în „*Studii de slavistică*”, vol. I, 1968, 39-46;
- Reguș, C., *Flexiunea verbală în graiul huțul din Valea Sucevei*, în „*Studii de slavistică*”, 2, 1971, 255-274;
- Robciuc, I., *Vyvčennâ ukrajins'kyh hovirok Rumuniji*, în „*Studiji i statt'i*”, București, 1999, 61-70,
- idem*, *Vyvčennâ ukrajins'kyh hovirok Rumuniji. Syntaksyčni osoblyvosti*, în „*Studiji i statt'i*”, București, 1999, 151-162,
- Robciuc, I., *Morfologia graiului ucrainean din Măriștea (jud. Suceava)*, în „*Studii de slavistică*”, vol. II, 1971, 275-311.
- Robciuc, I., *Elemente românești în ucraineană. Contribuție la studiul contactelor lingvistice*, teză de doctorat, București, 1971.
- Rosetti, Al., *Smešannyj jazyk i smešenje jazykov*, în „*Novoe v lingvistike*”, vol. VI, Moscova, 1972.
- Rozencveig, V., *Osnovnye voprosy teorii jazykovykh kontaktov*, în „*Novoe v lingvistike*”, VI, Moscova, 1972, p.5.
- Sala, M., *Limbi în contact*, Ed. Enciclopedică, București, 1997, p. 62.
- Seidel, E., *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958.
- Semcinski, S., *Unele consecințe ale contactelor lingvistice româno-ucrainene asupra graiurilor moldovenești ale limbii române*, în *Limbă și literatură*, nr. 3-4, 1994, p. 87-88.
- Silaghi, C., *Particularități ale producerii mesajului oral în limba română la nativii ucraineni*, în volumul *40 de ani de limba română ca limbă străină la UBB. 1974-2014*, Ed. Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2014, pp.122-128.
- Silaghi, C., *Interferențe lingvistice româno-ucrainene în Maramureș (în localitățile de pe Valea Ruscovei)*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2005.
- Ščerba, L.V., *Jazykovaja sistema i rečevaja dejatel'nost'*, Leningrad, 1974.
- Toporov, V.N., *O balto-slavjanskoj dialektologii (neskol'ko soobraženij)*, în „*Issledovanija po slavjanskoj dialektologii*”, 4, Moscova, 1995.
- Vîrban, F., *Împrumuturi rusești în graiul românilor basarabeni din satul Izvoare*, în *Limba română*, XLIII, 1994, nr. 5-6, pp. 211-222.
- Vraciu, A., *Note de dialectologie slavo-română*, în *Romanoslavica*, VII, 1963, 131-146.

Weinreich, U., *Languages in Contact. Findings and Problems*, 1970, Mouton the Hague - Paris (traducere în limba rusă de J. A. Žluktenko, *Jazykovye kontakty*, Kiev, 1972).

Žluktenko, J., *Lingvističeskie aspekty dvujazyčija*, Kiev, 1979.

Zvegincev, V.A., *Očerki po obščemu jazykoznaniju*, Moscova, 1962

Abordarea interculturală și integrată a limbii materne ucrainene / Міжкультурний та інтегрований підхід щодо української рідної мови

Lucia Mihos / Лучія Мірок¹

The intercultural and integrated approach of the Ukrainian mother tongue. *The paper is focused on studying the Ukrainian mother tongue from the point of view of the education based on key skills enabling the pupils to flexibly adapt to a world characterized by rapid and profound change. Starting from the changes in the Ukrainian legislation regarding the study of national minority languages, we propose to present some aspects related to the study of the Ukrainian mother tongue by students belonging to the Ukrainian minority who study in schools with teaching in Romanian language.*

Міжкультурний та інтегрований підхід щодо української рідної мови. *Стаття присвячена вивченню української рідної мови з точки зору освіти що концентрується на ключовій компетентності, яка дозволяє учню гнучко адаптуватися до світу, що характеризується швидкими та глибокими змінами. На тлі змін законодавства України щодо вивчення мов національних меншин ми пропонуємо представити деякі аспекти відносно вивчення рідної мови українськими учнями, що належать до української нацменшини, які навчаються в школах з викладанням на румунській мові.*

Keywords: *study of national minority languages, Ukrainian minority, schools with teaching in Romanian language*

Ключові слова: *вивчення мов національних меншин, українська національна меншина школи з викладанням на румунській мові.*

În contextul societății actuale, confruntată cu numeroase și complexe provocări, educatorii sunt chemați „să părăsească algoritmul monoton al rutinei”, să apeleze cu responsabilitate la aplicarea creativă a noilor paradigme în proiectarea și realizarea activităților educative. Așa se explică orientarea didacticii moderne către dezvoltarea unei metodologii centrate pe elev, pe demersuri interactive ce respectă profilul psihologic de vârstă și individual al elevului, trebuințele și ritmul propriu de învățare. Observarea sistematică și cunoașterea autentică a practicii educaționale evidențiază însă o oarecare inerție și adesea dificultăți în decodificarea și aplicarea corectă de către profesori a principiilor și exigențelor noilor metodologii. Aceste dificultăți vizează atât respectarea raportului informativ-formativ în cadrul educației cognitive/intelectuale a elevilor, cât și unele confuzii între metodele și tehnicile interactive de predare-învățare și metodele alternative de evaluare a rezultatelor școlare. Conform *Planului-cadru de învățământ*, aprobat prin

¹ Лучія Мірок – Inspector școlar pentru managementul resurselor umane, ISJ Suceava.

Лучія Мірок – шкільний інспектор з управління людськими ресурсами. Сучавський шкільний інспекторат.

OMENCS nr. 3590/05.04.2016, limba și literatura ucraineană maternă are alocate 4 ore pe săptămână.

Recomandarea Parlamentului European și a Consiliului Uniunii Europene are în vedere dezvoltarea competențele-cheie din perspectiva învățării pe parcursul întregii vieți (2006/962/EC). Acest document european de referință îi permite viitorului cetățean să se adapteze în mod flexibil la o lume caracterizată prin schimbare rapidă și profundă interconectare, precum: comunicare în limba maternă, comunicare în limbi străine, competență digitală, a învăța să înveți, competențe sociale și civice, spirit de inițiativă și antreprenoriat, sensibilizare și exprimare culturală. Contribuția disciplinei Limba și literatura ucraineană maternă la formarea și dezvoltarea competențelor-cheie europene, respectiv a competențelor generice românești, este nuanțată și diversificată, incluzând atât contribuția directă (prin susținerea formării și dezvoltării anumitor competențe-cheie, în special a celor care vizează integrarea, participarea activă și responsabilă la viața socială și interiorizarea unui sistem de valori care să orienteze atitudinile și comportamentele), cât și contribuția indirectă/ sensibilizarea cu privire la alte competențe. Curriculumul de *Limba și literatura ucraineană maternă* destinat studierii acestei discipline de către elevii aparținând minorității ucrainene care învață în școli cu predare în limba română și în școli cu predare în limba ucraineană contribuie la formarea și dezvoltarea progresivă la elevi a competențelor esențiale ale comunicării orale și scrise, permite cunoașterea de către aceștia a limbii materne și a patrimoniului spiritual și cultural al minorității ucrainene, oferind o punte spre interculturalitate, spre o bună cunoaștere reciprocă între populația majoritară și minoritățile naționale din spațiul geografic românesc.

Limba ucraineană maternă favorizează abordarea învățării din perspectivă inter- și transdisciplinară, conform prevederilor din *Legea educației*, urmărind:

- înțelegerea faptelor de limbă și a coerenței lor structurale, pornind de la mecanismele esențiale de generare a mesajului în comunicare orală și scrisă;
- asigurarea controlului uzului comunicării lingvistice în activități de ascultare, vorbire, lectură și scriere, în raport cu norma limbii ucrainene în vigoare;
- cunoașterea și înțelegerea elementelor fundamentale de ordin lexical și gramatical, comune limbii ucrainene, limbii române și altor limbi moderne (slave sau din alte familii), într-o viziune sincronică;
- dobândirea unor competențe de lectură pe care elevii să le poată folosi în contexte diverse de viață în școală și în afara ei;
- asumarea valorilor etice și a idealurilor umaniste naționale și europene, definitorii pentru omul modern, necesare propriei dezvoltări afective și morale, având ca reper modelul sociocultural contemporan.

Limba și literatura maternă ucraineană este o disciplină complexă, care cuprinde, în manieră integrată, trei componente:

- componenta lingvistică, aparținând științelor limbii, care asigură uzul corect și eficient al limbii;
- componenta interrelațională, aparținând științelor comunicării;
- componenta estetică și culturală, aparținând literaturii ca artă a cuvântului.

Componenta lingvistică asigură baza dezvoltării la elevi a competenței de comunicare, prin înțelegerea importanței codului lingvistic, esențial pentru co-

municarea eficientă. Învățarea corectă și dirijată a normei limbii literare are un rol reglator pentru comunicarea corectă și nuanțată în limba ucraineană având în vedere experiența de învățare a elevului, anterioară perioadei de școlaritate. Astfel, se dezvoltă componenta tranzitivă a comunicării, în raport de complementaritate cu cea reflexivă, fapt care fundamentează conștientizarea identității de către fiecare elev și contribuie la dezvoltarea psihosocială și culturală armonioasă a acestuia.

Componenta interrelațională vizează dobândirea competenței de comunicare, în sens larg, bazată pe comunicarea orală sprijinită pe elemente de retorică, în corelare directă cu deprinderile de comportament comunicativ, dar și pe comunicarea scrisă, prin aplicarea, în manieră complementară, a procedurilor tradiționale și moderne de comunicare. Prin valorificarea acestei componente, disciplina *Limba și literatura maternă ucraineană* asigură conștientizarea de către elev a faptului că orice act de comunicare se bazează pe punerea în comun a informațiilor transmise prin mesaje de către toți participanții la procesul de comunicare și are ca efect imediat sporirea experienței cognitive individuale. Totodată, comunicarea impune și respectarea unor norme comportamentale care asigură starea de confort social și cultural, cu manifestare dincolo de mediul școlar și cu efect pe tot parcursul vieții.

Componenta estetică și culturală vizează sensibilizarea elevului prin apelul la dimensiunea afectivă a personalității. De asemenea, prin receptarea mesajului unui text beletristic, elevul are acces la modele/antimodele existențiale, fapt care asigură activității de învățare un rol reglator în relația individ-societate. Literatura deschide perspectiva unor alternative ficționale la modelul social, fiind, pentru elev, un spațiu al jocului de rol care îi poate facilita inserția socială în viața de adult. Studiul literaturii vizează și modelarea universului cultural, respectând particularitățile fiecărui elev, tocmai prin posibilitatea pe care acesta o are de a selecta, prin lectură, modelele care i se potrivesc personalității și structurii temperamentale. Astfel, studiul fenomenului literar dezvoltă și stimulează creativitatea, contribuind substanțial la definirea individualității, ca expresie a libertății de receptare, și la conectarea acesteia la modelul social în care trăiește elevul.

Limba este instrumentul principal de organizare a gândirii și este compusă din sisteme interdependente de semne și simboluri a căror menire este crearea de sens, prin transmiterea de mesaje. Prin limbă, se construiește identitatea personală a individului și națională a culturii de origine, precum și relațiile interpersonale, care favorizează inserția socială. Învățarea limbii ucrainene ca maternă începe de la naștere și continuă pe tot parcursul vieții, fiind mijlocul de exprimare a gândurilor, a sentimentelor și a experienței personale.

Comunicarea lingvistică în limba maternă este esențială în definirea mediului familial și afectiv, dând sens existenței socioculturale a fiecărui individ și asigurând conștiința identității. Fiecare copil care vine la școală are abilități de comunicare în limba maternă sau și într-o altă limbă, dar esențial este ca, în cadru instituționalizat, acesta să dobândească, în primul rând, achiziții fundamentale corecte privind comunicarea în limba maternă, care să fie bază pentru achizițiile vizând alte limbi.

A dobândi competențe generale, precum *a ști, a pune în aplicare, a avea atitudini și reacții adecvate* reprezintă o dimensiune semnificativă a demersului didactic. La nivel gimnazial, în cadrul învățământului obligatoriu, disciplina *Limba și literatura maternă ucraineană* oferă spațiul de construire corectă, complexă și ar-

monioasă a personalității umane inserate diacronic în paradigma postmodernității, vizând deopotrivă perspectivele istorică, estetică, culturală și patriotică prin care se redefinesc relația dintre persoană și universul exterior acesteia. Această disciplină de studiu construiește coerent relația dintre cultură, ca artefact și școală – ca instrument de transmitere a culturii, prin punerea la dispoziție a unei programe de gimnaziu caracterizate prin bogăție, recursivitate, interconexiuni și rigoare, valorificând teoria inteligențelor multiple și învățarea prin cooperare, într-o abordare interculturală și integrată a curriculumului.

Studiul *Limbii și al literaturii ucrainene materne* are o contribuție esențială la formarea unei personalități autonome a elevilor, capabile de discernământ și de spirit critic, având conștiința propriei identități culturale. Studiind limba maternă, elevii își formează competențele de comunicare indispensabile, în lumea contemporană, pentru orice tip de activitate profesională. Accentul se pune pe viziunea funcțională a limbii materne, trecându-se de la învățarea despre limbă și literatură la învățarea limbii și literaturii.

În concluzie, prin complexitatea structurală și de conținut, disciplina *Limba și literatura maternă ucraineană* contribuie la construirea și la dezvoltarea tuturor competențelor-cheie, fiind fundamentul în definirea idealului educațional de tip european – învățare pe toată durata vieții. Acest imperativ educațional este un demers care îl ajută pe elev să conștientizeze nevoia și posibilitatea de cultivare a respectului față de propria persoană și față de ceilalți, în condițiile acceptării pluralismului sub multiplele lui aspecte (politic, economic, religios, cultural etc.); actorii implicați în acest demers trebuie să aibă în vedere caracterul lui îndelungat: studiul limbii ucrainene materne poate și trebuie să fie început devreme și are nevoie de consolidare pe parcursul întregii vieți.

Bibliografie:

- Legea nr.1/2011 – Legea Educației Naționale;
 Stanciu Mihai, (1999), *Reforma conținuturilor învățământului*, Editura Polirom, Iași;
 Cerghit Ioan (2006), *Metode de învățământ*, Editura Polirom, Iași;
 Neacșu Ioan, *Instruire și învățare*, Editura Științifică, București, 1990;
 Jinga Ioan, *Educația și viața cotidiană*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 2005.

Традиційне народне весілля українсько-румунського етнічного порубіжжя XIX – першої половини XX ст. (на прикладі Закарпатської області)

Nunta populară tradițională în zona transfrontalieră româno-ucraineană la finalul secolului al XIX lea – prima jumătate a secolului al XX-lea (studiu de caz: regiunea Transcarpatia)

Василь Коцан /Vasyl Kotsan¹

Traditional folk wedding in the Ukrainian-Romanian ethnic borderlands from the end of the 19th to the first half of the 20th century (in Transcarpathian region). *The article is devoted to research of traditional folk wedding Ukrainian-Romanian ethnic borderlands in the Transcarpathian region in XIX - early XX century. The author characterized the main stages of the traditional wedding in the Romanian-Ukrainian and Romanian villages of Transcarpathian region. Based on the field, archival and literature, museum collections analyzes several important aspects of the issues studied: pre-wedding rites, weaving wreaths, baking a wedding bread, blessing of parents, wedding ceremony, dressing up a shawl on the bride. The author drew particular attention to the components of wedding dresses, their design features, methods of decoration and functional appointment. The work also uses folk material: wedding songs ("latkanky"), sayings, proverbs. Authors defined typological and structural features of rites, their development in multiethnic environment and regional differences.*

Nunta populară tradițională în zona transfrontalieră româno-ucraineană la finalul secolului al XIX lea – prima jumătate a secolului al XX-lea (studiu de caz: regiunea Transcarpatia). *Articolul este dedicat studierii nunții tradiționale în zona transfrontalieră etnică ucraineano-română din Transcarpatia în secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea. Sunt caracterizate principalele etape ale nunții tradiționale din satele româno-ucrainene și românești din Transcarpatia. Pe baza cercetărilor de teren, a arhivelor, a surselor literare, și a colecțiilor muzeale s-au analizat câteva aspecte cercetate importante: actele rituale premaritale, împletirea cununii, împodobirea steagului de nuntă, coacerea colacului de nuntă (korovai), binecuvântarea părinților, ceremonialul de nuntă, acoperitul capului miresei. Autorul a acordat o atenție deosebită componentelor costumului de mireasă, particularităților lui, metodelor de decorare și funcționalitate. De asemenea, în articol au fost folosite și materiale folclorice: cântece de nuntă („latkanky”), zicători, proverbe. Sunt determinate trăsăturile tipologice și structurale ale specificității riturilor de nuntă, dezvoltarea lor în mediul multiethnic și diferențele regionale.*

¹ Коцан Василь – кандидат історичних наук, доцент, директор Закарпатського музею народної архітектури та побуту.

Vasyl Kotsan – PhD, directorul Muzeului de Arhitectură și Civilizație Populară a regiunii Transcarpatia, Ujgorod.

Keywords: *weddings, rituals, wreaths, dresses, wedding songs, regional features.*

Cuvinte cheie: *nunta, obiceiuri de nuntă, coronife, costum, cântece de nuntă, particularități regionale*

Вивчення традиційно-побутової культури населення певних регіонів та її побутування в локальному різноманітті належить до пріоритетних напрямів сучасної етнологічної науки. Адже традиційна культура в її конкретному наповненні завжди регіонально локальна. Карпатський регіон у цьому відношенні становить безумовний інтерес, оскільки традиційна культура місцевого населення вирізняється регіональною специфікою навіть у межах невеликих територій.

Свою специфіку та варіативність має і традиційна народна культура сіл українсько-румунського етнічного порубіжжя на Закарпатті. В етнографічному плані цей регіон населений українцями-долинянами, румунами та гуцулами.² Обрядовість народу відображає світорозуміння та світоглядні засади, рівень соціально-економічного розвитку суспільства, а також є однією із етновизначальних ознак.

Традиційний весільний обряд пов'язаний з народними звичаями, етикетом, мораллю, соціальними та правовими уявленнями, сімейними традиціями, давніми віруваннями. Він не тільки слугував утворенню сім'ї, а й виконував важливі консолідуючі, етико-правові функції регуляції життя.

На відміну від сучасності, у селі раніше ніхто не одружувався влітку, адже люди не мали часу святкувати весілля, оскільки завжди у цю пору було багато роботи і в полі, і на городі. Найчастіше побиралися восени, коли вже зібраний урожай. У весільних обрядах тривалий час переважали народні традиції.

Коли син досягав віку, достатнього для одруження, у сім'ї заводили розмови про його майбутню пару. Батьки завжди говорили про багатство і пропонували дівчину з багатой родини, у якої є земля, адже до приходу радянської влади люди жили із дарів землі, оскільки іншої роботи не було. А якщо між собою побиралися багаті, то зазвичай далі жили в достатку.

Знайомство молоді, залицяння, закоханість відбувались під час традиційних форм дозвілля селян: вечорниць, календарних і сімейних свят.

У традиційному весіллі Закарпаття доволі чітко виділяються три етапи: передвесільний, власне весілля та післявесільний. Передвесільний етап



Рис. 1. Весілля у селі Костилівка Рахівського району. 20-30-ті рр. XX ст. (Фото з архіву автора).

² Тиводар М.П. *Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX – першої половини XX ст.)* / М.П. Тиводар. *Carpatica - Карпатика*. Вип. 6. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII – XX ст. Ужгород, 1999. Вип. 6. С. 28-58.

включав «вивідини», сватання, оглядини («обзори») та заручини.

«Вивідини» пов'язані з наміром батьків одружити сина на вибраній ними дівчині. Когось зі своїх родичів, найчастіше жінку, посилали до батьків дівчини повідомити про свій намір заслати сватів. Це робилось, щоб не зганьбити парубка відмовою дівчини. Крім того, при «вивіданні» родичі хлопця могли дізнатись, який посаг («віно») отримає дівчина. У багатьох селах досліджуваного району навіть до середини ХХ ст. понад 80 відсотків шлюбів були «звідними», тобто укладались за домовленістю батьків. Якщо про шлюб домовлялись між собою хлопець і дівчина, а батьки цьому не заперечували, то «перезнавання» не проводилось.

Однією із перших весільних обрядових дій було сватання. Воно проводилось за домовленістю батьків хлопця і дівчини, котрі, зустрівшись у корчмі, визначали день «сватанок». Зазвичай сватати йшли в неділю, вівторок і четвер, а в «пісні дні» (понеділок, середу і п'ятницю) та в суботу сватів не посилали. По розподіл весільних обрядодійств за днями тижня свідчить й народна пісня:

В понеділок вінки виють, бо сі починає,
А в вівторок йдуть до шлюбу, бо то так сі має.
А в середу завивають молодицю з дівки.
А в четвер сі посходили свати на горілку.
У п'ятницю колачини, молоду дарують.
А в суботу п'ють, співають, бують, танцюють.
У неділю ще сі сходять, миски розбирають.
В понеділок ще сі сходять, тиждень відбувають.³

Неодмінним учасником обрядових дійств у селі був староста, якого обирав собі хлопець. Староста мав знати приказки на сватанках. Насамперед свати із батьком нареченого йшли у хлів оглянути худобу («маржину») – чи файна вона, чи чиста. Якщо у хліві чисто, маржина файна, то казали, що і з дівки буде файна жона. Після цього заходять у хату до дівчини. Староста попереду, за ним – молодий і батьки, а як нема батька, беруть нанашка (хрещеного батька). Староста заходить і каже: «Добрий вечір, чесні газди, ми шукаємо куницю. Весь світ обійшли, а куницю не найшли. Бачимо в цій хатині світло, а в цій хатині наша куниця. Доки добрели до дверей, намочили дов колін ноги, допоможіть посушитися». Свати приносять пити, а дівчина ставить закуску. У селах Ділове, Хмелів, Костилівка, Вільховатий Рахівського району на сватанки запрошували сусіда. Свати його питали: «Як Ви із сусідом живе-те, маєте якісь біди?». Якщо сусід казав, що є непорозуміння, то це означало, що сім'я не хороша. Потім свати дивляться, чи порядок у хаті, як вбрані жерд-ки («грядки»)». ⁴

Газди радісно припрошують до столу, домовляються і питають, чи згодна дівчина віддаватися. Траплялося, що дівчину батьки заставляли, і тоді вона лиш мовчала, слухаючи старших. Домовлялися за весілля і насамперед – за посаг («віно»), яке дають за дівчиною. Зазвичай батько дівчини давав землю, а батько хлопця – худобу. У 20-30-х рр. ХХ ст. дівчина мала придбати

³ Звичаї, традиції верхньоводянців: сиві і сучасні. Верхнє Водяне: Б-ка села, 2015. С. 12.

⁴ Записано Федак В. у с. Костилівка Рахівського району від Баюри Параски Михайлівни, 1933 р.н.

меблі, а хлопець – побудувати хату чи купити квартиру. Коли все обговорено, ставлять гостину на стіл і випивають.⁵

Траплялись випадки, коли на сватанках не домовлялись («не стокмились»). Тоді свати говорили: «Палинка наша – дівка ваша». Після цього свати відмовлялись від ведення подальших переговорів. У досліджуваних селах після сватання свати від молодого передають молодій весільний вінок, який вона повинна носити до весілля.⁶

Наступного дня молоді разом зі свідками ідуть в нотаріальну контору («сільську хату»), подають заяву і зразу йдуть до священика давати «оглашки».

Три неділі поспіль священик у церкві оголошує всім прихожанам: «Свята мати церква оголошує брак. Чесний юноша (ім'я молодого), чесний обиватель нашого набожества, вірник заручив собі чесну обивательницю нашого набожества, вірницю (ім'я молодой). Свята мати церква оглашає їх перший раз, якби між ними знав хтось причину не побиратися, довжен об'явити власті церковній».⁷ Значення оглашків полягало в тому, що вони, по-перше, давали змогу молодим ще раз подумати і перевірити свої почуття. По-друге, якщо в селі хтось знав щось погане про молодих і їх батьків, міг повідомити про це священику. По-третє, це давало змогу встановити, чи не перебувають молоді у родинних зв'язках.

На заводинах приготувляли все для весілля. Молодий має брати собі хлопців-друзбів, а молода – дівчат-дружок, які допомагають молодим у всьому. Але є один старший дружба і одна старша дружка. Старший дружба має принести барвінок, самшит («кудруц»), квіти, стрічки, позлітку, топірці і весільну палицю для прапора («курагов»).



Рис. 2, 3. Весільна зачіска нареченої («плетіння»). Великий Бичків та його околиці. 30-40-ві рр. XX ст. (Фото з архіву автора).

⁵ Записано Коцаном В.В. у смт. Великий Бичків Рахівського району від Савчука Миколи Васильовича, 1927 р.н.

⁶ Сівак Є.М. *Із людського джерела – чистої криниці. Закарпатське весілля: традиції, звичаї та обряди*. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2013 р. С. 6.

⁷ Записано Коцаном В.В. у с. Росішка Рахівського району від Мирона Івана Васильовича, 1928 р.н.

На заводини в понеділок зранку ідуть молода з дружкою заплітати волосся. Для цього в селі зазвичай була така жінка, яка мала для молодої і дружки це робити. Ця жінка заплітала у волосся стрічки і позолочені гудзики і вкладала на голову – то називалося «плетінням».

Далі дружка з молодою ходили запрошувати на заводини. Просили вони так: *«Просимо Бога Святого і Вас, бись те були такі ласкаві прийти до нас на заводини, дуже Вас файно просимо»*.

На заводинах мають бути дві жінки, які готують все, що необхідно до вінчання. Спочатку шийють вінки з барвінку. Всі жінки, котрі шийють вінки, латкають:

*Ой, прийди, Боже, до нас, бо у нас тепер гаразд.
Тай ти, Божая Мати, віночки начинати.
Ой, ходила молоденька – весь тиждень,
Назбирала барвіночку – на сись день⁸.*

* * *

*Ой зацвили фіалочки, зацвили – та лиш одну доріжочку лишили.
Туди пішла молоденька з легеньком – за нев, за нев її мамка стихенька.
Та чого ти, рідна мамко, ганяєш, ти вже за мнов порадошки не маєш.⁹*

Ця пісня повторюється і батькові, і братові, і сестрі. Це прощальна пісня. Під час латкання люди танцювали і пригощались.

Свашки і дружки для плетіння вінків приготувляли барвінок, часник, сіль і срібні монети. Тим ворожили, щоб до молодих не чіплялась («не ймалась») нечиста сила: «Так як неймається нічого до часнику, солі і живого срібла, так би нічого не бралось до молодих». Після цього барвінок кропили свяченою водою. Починали плести вінок двоє маленьких дітей, продовжували і закінчували – дорослі. Діти починали плести, тому щоб молоді любилися, як малі діти любляться.¹⁰



Рис. 4. Весільний вінок нареченої («коро-на»), с. Костилівка Рахівського району. 20-ті рр. XX ст. (Фото з архіву автора).



Рис. 5. Весільний вінок нарече-ного («богрейта»), с. Росішка Ра-хівського району. 20-ті рр. XX ст. (Фото з архіву автора).

⁸ Записано Коцаном В.В. у с. Росішка Рахівського району від Мишанчук Марії Петрівни, 1935 р.н.

⁹ Звичаї, традиції верхньоводянців: сиві і сучасні. Верхне Водяне: Б-ка села, 2015. 45 с.

¹⁰ Сівак Є.М. Із людського джерела – чистої криниці. Закарпатське весілля: традиції, звичаї та обряди. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2013 р. С. 11.

Після вінків шиють прапор для весільної палиці («курагова»). Її прикрашали великою і красивою хусткою, квітами, дзвіночками. Усе це пришивали на палицю, а на самому вершечку все прикрашали «калачиком» з муки. Під час виготовлення курагова співали різних пісень:

*Та помагай, Божа мати, мати,
Кураговицю убирати, вбирати,
Та за стріху, місяченьку, за стріху,
Ми шиємо кураговицю на втіху, на втіху.
Та за хмару, місяченьку, за хмару,
Ми шиємо кураговицю на славу, на славу.
Ой, чия то кураговиця понад селом йграє?
То нашого молодого, най ся добре має.¹¹*

У селі Луг Рахівського району для пошиття весільного прапора куми приносили велику червону хустку, яку пришивали на палицю. Дівчата приносили також нові хустинки («жебаловки») та різнокольорові стрічки («пантелики»). Потім прапор приносили до молодого, де його дошивали куми з дружками і друзями. При пошитті прапора співали:

*Ой, до нас, Боже, до нас, бо у нас тепер гаразд.
Ангели воду носять, Святу Пречисту просять:
Свята Пречиста Мати, приходи до нашої хати,
Приходи до хати, весілля починати.¹²*

У селі Водиця Рахівського району весільний прапор («курагов») обов'язково прикрашали барвінком. Барвінок різався лише у тих місцях, де не береться на похорон. Різати барвінок йшли старший кум і кума. Кум різав ножиком, а кума – ножицями. Тих господарів, на чийй землі росте барвінок, куми обов'язково пригощали горілкою. Ножик, яким різали барвінок, втикали в маленький хлібець і так несли до хати молодого. Прапор шили вдома у молодого. Нитка, якою шили курагов, мала бути втричі довшою за палицю. Починала шити мама нареченого. Після того як вона тричі прошила, далі продовжували спеціальні жінки. На вершині курагова пришивали спеціальний дзвіночок. На початку весілля у хаті нареченого з кураговом тричі обходять навколо столу – це символ Трійці. Коли наприкінці весілля розшивали курагов, цілу нитку молоді мали забрати собі. Якщо ця нитка розривалась – це була перша ознака недалекої розлуки¹³.

Після прапора шиють для молоді «рантух» – довге біле полотнище. Його прикрашають барвінком, «кудруцом» і позліткою. Цим рантухом священик прикриває молоду в церкві.

Під час вінкоплетів у хаті гостились, вінчували молодій, бажали всього найкращого. Пили горілку, мед, при цьому примовляли: «Аби вона йому навіки була така солодка як мед».

А тим часом на подвір'ї хати починався галас («йойканя», «вівканя»). То молодий з молодю прийшли в гості. Парубки, які знаходились у хаті, брали сокири і заганяли їх нахрест в одвірки. Це була своєрідна перепона мо-

¹¹ Звичаї, традиції верхньоводянців: сиві і сучасні. Верхнє Водяне: Бі-ка села, 2015. С. 14.

¹² Дутчук О.М. Село Луг над Тисою і Кісвою / О.М. Дутчук. Мукачево: Видавництво «Карпатська вежа», 2011. С. 196.

¹³ Записано Федак В. у с. Водиця Рахівського району від Попа Юрія Васильовича, 1958 р.н.

лодому, щоб він не міг зайти до хати. Тим часом жінки брали велике простирадло – «верету» і закривали нею молоду і дружку. Молодий, якому згодом дозволяли зайти до хати, повинен з-поміж них вибрати свою наречену. Крім молодого, до хати не пускають нікого, поки він не вийде. Молодий робив вигляд, що він не знає, де його наречена, хоч було відомо, що молода завжди справа. Після цього всіх присутніх пригощають горілкою. За неї дякували таким чином: *«Насамперед дякуємо Богу, що нас наситив, а відтак дякуємо молодятам, за яких все це є. Най їм Бог помагає щасливо жити, щоб були багаті, як осінь, а веселі, як весна. Далі дякуємо їх родичам, котрі їх зростили, а нас гостили. Звідки спорознили, най їм Бог наповнить сто раз»*.¹⁴

У деяких окремих досліджуваних селах увечері на заводинах починалися косички. На косичках всі дружби, крім старшого, вибирали собі дружок, поряд із якими будуть іти на весілля. Старші дружка і дружба уже були спаровані молодими. Далі йшли прикрашати шатри («подлаші»), які виготовляли з дерева. Вони виглядали як великі кімнати, і в яких накривали столи. На стіни вішали ліжники. Подлаш робили і молода, і молодий, бо вони святкували весілля цілу ніч окремо, і лише вранці, коли завивали молоду, наречені сходилися в подлаші молодії. З молодим уночі залишалася старша дружка молодії, а з молодією – старший дружба молодого. Після весілля подлаш розбирали. Дружки співали:

*Ой, зацвили фіалочки, зацвили, та всі гори тай долини покрили.
Лиш одну доріжечку лишили, кінець тої доріжечки ліщина,
Під ліщинов кирниченька стояла, в тій кирниці дівчиночка воду брала,
Много раз туди сходила, сходила, та нікого на дорозі не стрітила.
А раз коло полудня від кирниці вертала, від кирниці вертала,
Коли її Пречиста Діва стрічала. Тай ся запитала:
«Ой, молода дівчиночко, молода,
Чи приходить тобі на згадку твоя судьба?»
Дівчинонька загнула, загнула, шось хотіла їй сказати, забула.
Пречиста Діва Марія тільки сказала:
«Бис нікому не казала, шо ти мене стрічала.
Як прийдеш додому, запитайся родну мамку, в який ти ся день родила,
В такий день судьба тобі судила, тот день бис запам'ятала.
Абис Бога просила, шоби Господь дав,
Би твій пан молодий по світі не блукав,
Коли будеш ся молити, вдень будеш ся молити,
Вночи будеш снити, лиш бис не відказувала, шос собі думала,
Може му довго жадала, але твоя судьба тобі ся сповняє,
Тобі Господь Бог мудрого судив, мудрого судив.
Лиш будь із Господом по всі твої дні.
Шоби Вас Бог благословив би були щасливі»*¹⁵.

На заводинах не сідали за столи, а пригощали так: дружби по колу підносили до хлопців чарку горілки, а дівчатам – «фанки». Усе супрово-

¹⁴ Сівак Є.М. Із людського джерела – чистої криниці. Закарпатське весілля: традиції, звичаї та обряди. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2013 р. С. 12.

¹⁵ Записано Коцаном В.В. у с. Росішка Рахівського району від Мишанчук Явдохи Василівни, 1940 р.н.

джувалось музикою, починались танці. Усі ставали в коло, брались за руки. Хлопці починали співати: *«Та я файну дівку мав, за погану поміняв, іди, іди погана, прийди, прийди май файна»*. Хлопці обмінювались дівчатами і починали танці попарно. Танцювали «гуцулку», «требушанку», «румунку»¹⁶.

На цьому заводини перед весіллям закінчувались, а молоді готувались до вінчання.

Наступного дня сходяться свашки, куми, дружки, дружби, староста – весілля продовжується. Свашки вибирають молоду і старшу дружку, готуються іти в сільську хату і до церкви. Коли ідуть з хати гості і молодий, кладуть на поріг не загашену грань і примовляють: *«Як не має ніхто моци до сеї грани докинути, так аби не мали моци до молодого»*. У цей час свашки латкають:



Рис. 6. Весільна хода, с. Костилівка Рахівського району. 40-ві рр. XX ст.
(Фото з архіву автора).

*Дивися, мамко, у віконце чи вже високо сонце.
Аж іще рано, аж іще рано, погуляймо ще трішки.
Аж уже пізно, аж уже пізно, вибираймося грізно.*

Далі ідуть у сільську хату розписуватися, потім – **до церкви**.

У румунів села Середнє Водяне Рахівського району до початку весілля молода і молодий посилали декілька людей з музикантами за почесними гостями (хресними, старостами, свашками). Їх у супроводі музикантів приводили до хати молодої і молодого. Саме весілля починалось з того, що молодий з гостями і музикою вирушали до церкви. Попереду йшов дружба з весільним прапором, танцюючи і часто піднімаючи курагов. Кожному учаснику весілля чіпляли барвінок на шапку або край піджака. Молодому прикріплювали найкращу квітку. Прийшовши до церкви, молодий зі своїми друзями і гостями чекали приїзду молодої. Щоб сповістити молоду, що він уже біля церкви, молодий послав кума з друзями до молодої. Молода зі своїми друзями і гостями була вдома, вже вбрана в святковий одяг.^{17,18,19}

Після церковного обряду вінчання молоді не поспішали одразу додому, а навпаки – прогулювались перед церквою. Тут же кум з кумою брали весільні калачі, піднімали їх високо. Наречені мали тричі під ними пройти. У той же час дружба брав прапорець і держав його до сонця, а молоді через хустку («ширінку») дивились на сонце. Сваха при цьому примовляла: *«Аби у*

¹⁶ Дутчук О.М. *Село Луг над Тисою і Кісвою* / О.М. Дутчук. Мукачево: Видавництво «Карпатська вежа», 2011. С. 197.

¹⁷ Сівак Є.М. *Із людського джерела – чистої криниці. Закарпатське весілля: традиції, звичаї та обряди*. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2013 р. С. 12.

¹⁸ Коцан В.В. *Традиційне весільне вбрання Закарпаття XIX – першої половини XX ст.* / В.В. Коцан. Народознавчі зошити. 2015. Вип. 2. С. 402-413.

¹⁹ Коцан В.В. *Народний костюм румунського населення Закарпаття кінця XIX – початку XX ст.* / В.В. Коцан. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2008. Вип. 21. С.144-154.

Вас діти ясні, як сонце»²⁰.

У селах Росішка, Косівська Поляна, Луг після вінчання молода з дружкою ідуть по хатах запрошувати на **весілля** («на пропій»). Запрошені гості ідуть на весілля і несуть подарунки: вінок з кукурудзою, домоткані рушники, бисаги, тайстри, ліжники, доріжки, велике одіяло з пір'я («дуньгу»). Несли, хто що мав, бо грошей у людей не було.²¹ Коли молоді приходять з вінчання додому, мати зустрічає їх з колачем і рушником на порозі і свашки латкають:

Ой, вийди, рідна мамко, проти нас – пізнай собі молоденьку з межі нас.

Твоя молоденька значена – бо у неї коруночка золочена.

Ой, утвори, рідна мамко, віконце – ведемо ти молоденьку, як сонце.

Ой, утвори, мамко, новий двір – ведемо ти молодого, як сокіл.

Ой, утвори, рідна мамко, всі шати – та най ідут любі гості до хати.

Та винеси, рідна мамко, хліб та сіль – клади собі свої гості за стіл.

* * *

Та сіяло, тай сонечко сіяло – та із ким ти, молоденька, стояла?

Та з тобою, мій миленький, з тобою – ой під зелененькою сосною.

* * *

А ми нині в церкві були – ми нині в церкві були,

Ми нині в церкві були – тай слова Божі чули,

Дякуємо Богови – тай нашому попови,

Що молодих ізвінчав – тай від нас много не взяв,

За пані молодого – коника вороного.

За пані молодую – голубку голубую.

У селах Середнє Водяне, Добрик, Плаюц Рахівського району після-вінчальні обряди проходили так. Ворота біля хати молодої закривались. На воротах стояла варта з родичів молодої і старших людей. Куми вели перемовини із вартою, пригощали їх горілкою і вмовляли, щоб їх пропустили. Коли заходили на подвір'я, починався танець, у якому брали участь й молоді. Куми, дружки і дружби бралися в коло, у центрі якого знаходились музики. Поки всі танцювали, старший дружба заносив прапор у хату. А потім заводив молодих, гостей і розсаджував їх за столи. З боку молодої сиділи дружки, поруч молодого – дружби. Коли молоді входили до хати, батько і мати вітали їх з пляшками у руках і тричі пригублювали з пляшки. Жінки при цьому співали приказки про красу та працелюбність молодої. Сівши за стіл, перше слово брав старший дружба, який повинен був встановити мир і дружбу між дружками і дружбами, адже дружки вже шили прапор, а дружби ще участі не брали. Старший дружба бере пляшку і вітається із старшою дружкою, тримаючи пляшку так, щоб дружка нахилилась до нього якнайближче. Коли дружка тягнеться, щоб поцоркатись із пляшкою дружби, в цей час дружба її цілує і встановлює мир. Присутні сміються і хвалять дружбу за сумлінність.²²

На весільному столі зазвичай таке пригощення: хліб печений у печі, фанки, колач з горіхами, голубці з кукурудзяною крупкою, ріпа з капустою,

²⁰ Там само. С. 14.

²¹ Записано Федак В. у с. Ділове Рахівського району від Бузі Марії Іванівни, 1947 р.н.

²² Сівак Є.М. *Із людського джерела – чистої криниці. Закарпатське весілля: традиції, звичаї та обряди*. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2013 р. С. 17.

«реселованики», горілка («горівка») в дерев'яній посудині («барилці») (наливали половником у малі погарчики). Три погарчики давали «на так», а четвертий – уже на пропій.

Вже під ранок, коли мають завивати молоду, приходять молодий. До високого дерева приставляють дві драбини, молода піднімається уверх по одній драбині, а молодий – з іншого боку по другій. Наверху вони стрічаються, а далі злізають на землю і йдуть до решти гостей²³.

Ой, сіли пропійци, сіли – дрогоулися аж шкіни.

Ой, ще не так вони дрогоут – як горівки ся напють.

Казала нам синиця – що горівки є бербениця, (велика діжка)

Ой, казала нам писка – що горівки є миска.

Уже під ранок завивають молоду. Знімають з молодої плетіння – з одного боку молодий, а з другого – свашки. Молодий витягає з кишені хустку («ширінку») і завиває молоду. Молода плаче, свашки латкають:

Ой, легіню молоденький, амберю,

Та виймай ширіночку з паперю,

Ой, на горі, горі когут куткудаче,

Спитай, молодий, спитай молодий,

Чого молоденька плаче.

Ой плаче, плаче вна знає чого,

Бо вна ся збула вінка зеленого.²⁴

У деяких досліджуваних селах розплітати («розшивати») молоду починала вінчана кума, а допомагав їй сам молодий. З молодої знімали вінки і корону, розплітали коси, щоб заплести по-новому – по-жіночому. При цьому присутні латкали:

Віночку зелененький, що буде із нами?

Тебе беруть із голови, а мене від мамі.

Тебе беруть із голови, кладуть на клиночок.

А мене бере від мамі свекрушин синочок.

Коли розплітали коси, то вплітали туди трохи вовни і повісма. Кума при цьому примовляла: «Приплітаю ти вовну і повісмо, щоб ти хотіла мати на дворі вівці, а в городі аби родились коноплі». Інколи кажуть, що вовну і повісмо вплітали задля того, щоб чоловік до дружини завжди був м'яким, як вовна, і щоб ніколи не бив.

Після того як молоду завили, старший дружба топірцем рубає у стелю – скільки буде дітей, а старша дружка хапає за руки, аби много не нарубав. Якщо жити будуть не в батьків молодої, то її збирають і з музикою проводжають молодих туди, де житимуть. Батьки плачуть, музики грають: цимба-



Рис. 7. Наречені у традиційному весільному вбранні, с. Костилівка Рахівського району. 40-ві рр. XX ст. (Фото з архіву автора).

²³ Записано Коцаном В.В. у с. Росішка Рахівського району від Штепко Михайла Васильовича, 1933 р.н.

²⁴ Записано Коцаном В.В. у с. Росішка Рахівського району від Мишанчук Явдохи Василівни, 1940 р.н.

ли, гуслі, гармошка («галігонка»). Свашки при цьому латкають:

Лишаю тя, рідна мамко – на тиждень.
Не на тиждень, рідна мамко – ай на два.
Ой, не на два, рідна мамко – на місяць.
Ой, не на місяць, рідна мамко – ай на два.
Ой, не на два, рідна мамко – ай на гід.
Ой, не на гід, рідна мамко – ай на два.
Ой, не на два, рідна мамко – ай навек.

Коли завивали молоду, тоді ж розшивали і весільний прапор. Хлопці при цьому співали:

Ой, Боже мій, що я відяв, що я жито не посіяв,
Гречка ми ся не вродила, доле моя нещаслива.

Сусід оре, сусід сіє, у сусіда зеленіє,
А у мене не орано, ані жито не сіяно.

Через тиждень після весілля відбувались поправки. Батьки йдуть довідатися, як живе їх дитина. Співають:

Ой, пропилисмо дівчиноньку – пропили.
Та йдемо ся подивити – чи смо не втопили.
Ой, пропилисмо дівчиноньку – і широке поле.
Яка в неї доля.

Ой, прийшла та молоденька в новий сад –
Накопала барвіночку на посад.
Ой, принесла вна барвінчик в новий двір –
Та й поклала вна барвінчик ой на стіл.
Сама сіла з дружечками поза стіл:
Ой, дивися, рідна мамко, на мене,
А чи май краций барвінчик від мене?
Доки була, рідна доню, й у мене,
Не був барвінчик краций від тебе.
Ой, якис пішла, рідна доню, від мене –
Та й барвінчик став май краций від тебе.

Ой, ступає молоденька з порога,
Та щасливенька їй дорога, дорога.
«Чи далеко моя донька, чи гаразд ся має?».²⁵

Одним із головних атрибутів весільного обряду був коровай. У селі Водиця Рахівського району готували два короваї: великий і малий. У великому короваї постійно стояла пляшка. Коли розшивали курагов, знімали з нього дзвіночок, староста брав пляшку з короваю, відкривав її і наливав у



Рис. 8. Дружки, с. Требушани (Ділове) Рахівського району. 1932 р. Фото з архіву автора.

²⁵ Тиводар М.П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис / М.П. Тиводар. Ужгород: Гражда, 2011. С. 232.

дзвіночок. Спочатку дзвіночок давали наречений. Вона мала випити до дна і дзвонячи перевернути його. Кажуть, що такими дзвінками будуть діточки. Далі із дзвіночка мав випити наречений. Потім він передавався гостям. Після цього наречені ламають коровай. Хто відломить більший шматок – той і буде головним у сім'ї. Коровай відламували і куми.²⁶

Великий весільний коровай обов'язково несли до церкви. Коли приходили додому після вінчання, двоє найвищих хлопців високо піднімали коровай, а всі присутні намагались вибити його з їхніх рук. Наприкінці весілля коровай розрізали на шматки. Через тиждень, на поправках, тими шматками пригощали всіх присутніх.²⁷

Отже, у статті на матеріалі власних польових спостережень та наявної літератури здійснено опис побутування весільного обряду в селах румунсько-українського етнічного порубіжжя в Закарпатській області. На підставі дослідженого матеріалу можна зробити висновок про високий рівень збереженості традиційних передвесільних та весільних обрядів в обстежених селах. Основні етапи традиційного весілля вписують його в загальноукраїнський контекст цього дійства. Водночас переконуємося в цікавих локальних особливостях, що помітно, насамперед, у предметному коді описаного обряду. Разом із багатим пісенним супроводом і численним персонажним кодом весілля досліджуваних сіл демонструє неповторний місцевий колорит і своєрідність.

Література:

- Бойчук І. *Великий Бичків моїх давніх літ* / І. Бойчук. Карпатський край. 1997. № 1-5. С. 36-50.
- Грибанич І. *Народний одяг сіл Великого Бичкова, Луга, Верхнього Водяного, Водиці, Стримби, Ріки* / І. Грибанич // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Ужгород: Патент, 2007. Вип. VIII. С. 241-245.
- Дутчук О.М. *Село Луг над Тисою і Кісвою* / О.М. Дутчук. Мукачево: Видавництво «Карпатська вежа», 2011. 220 с.
- Записано Коцаном В.В. у смт Великий Бичків Рахівського району від Савчука Миколи Васильовича, 1927 р.н.
- Записано Коцаном В.В. у с. Росішка Рахівського району від Мирона Івана Васильовича, 1928 р.н.
- Записано Коцаном В.В. у с. Росішка Рахівського району від Мишанчук Марії Петрівни, 1935 р.н.
- Записано Коцаном В.В. у с. Росішка Рахівського району від Мишанчук Явдохи Василівни, 1940 р.н.
- Записано Коцаном В.В. у с. Росішка Рахівського району від Штепко Михайла Васильовича, 1933 р.н.
- Записано Федак В. у с. Водиця Рахівського району від Ватрали Марії Юріївни, 1931 р.н.
- Записано Федак В. у с. Водиця Рахівського району від Попа Юрія Васильовича, 1958 р.н.
- Записано Федак В. у с. Ділове Рахівського району від Бузі Марії Іванівни, 1947

²⁶ Записано Федак В. у с. Водиця Рахівського району від Попа Юрія Васильовича, 1958 р.н.

²⁷ Записано Федак В. у с. Водиця Рахівського району від Ватрали Марії Юріївни, 1931 р.н.

р.н.

- Записано Федак В. у с. Костилівка Рахівського району від Баюри Параски Михайлівни, 1933 р.н.
- Звичайі, традиції верхньоводянків: сиві і сучасні. Верхнє Водяне: Б-ка села, 2015. 45 с.
- Зеленчук В.С. Народная традиционная одежда румынского населения Закарпатской области / В.С. Зеленчук. Культура і побут населення Закарпаття: Матеріали республіканської наукової конференції, присвяченої 50-річчю утворення СРСР. Тези доповідей та повідомлень. Ужгород, 1972. С. 49-50.
- Коцан В.В. Народний костюм румунського населення Закарпаття кінця XIX – початку XX ст. / В.В. Коцан. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. Вип. 21. С. 144-154.
- Коцан В.В. Традиційне весільне вбрання Закарпаття XIX – першої половини XX ст. / В.В. Коцан. Народознавчі зошити. 2015. Вип. 2. С. 402-413.
- Мойсюк Н.М. Традиційна культура і побут гуцулів с. Луг Рахівського району (кінець XIX – середина XX ст.): дипломна робота / Н.М. Мойсюк. Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ужгород: УжНУ, 2002. 95 с.
- Піпаш М.І. Традиційний народний одяг верхньоводянських гуцулів в другій половині XIX – на початку XX ст.: дипломна робота / М.І. Піпаш. Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. Ужгород: УжДУ, 1999. 79 с.
- Сівак Є.М. Із людського джерела – чистої криниці. Закарпатське весілля: традиції, звичайі та обряди / Є.М. Сівак. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2013 р. 107 с.
- Тиводар М.П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX – першої половини XX ст.) / М.П. Тиводар. Carpatica - Карпатика. Вип. 6. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII – XX ст. Ужгород, 1999. Вип. 6. С. 4-64.
- Тиводар М.П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис / М.П. Тиводар. Ужгород: Гражда, 2011. 416 с.: іл.

Aspecte ale Identității și Alterității în folclorul românesc și ucrainean / Аспекти Ідентичності та Різноманітності в румунському та українському фольклорі

Claudia COSTIN / Клаудія Костін¹

Aspects of Identity and Otherness in Romanian and Ukrainian folklore. *As keepers of traditions and identity values, Romania and Ukraine are characterised, for centuries, through ethnical and cultural diversity. This diversity is being reflected especially in folklore creations (fairy tales, proverbs, „snoave”), which highlights the way of thinking and being of each nation. The article aims to underline the connection between Identity, Alterity and the system of norms and values specific to Romanians and Ukrainians. The fairy tales and proverbs of the two cultural spaces, beyond the natural differences, point out similarities, a specific way - in the European area - to look at the Other, manifesting tolerance and comprehension.*

Аспекти Ідентичності та Різноманітності в румунському та українському фольклорі. *Зберігаючи традиції та цінності ідентичності, Румунія та Україна століттями характеризувалися етнічною та культурною різноманітністю. Ця різноманітність особливо відображається в фольклорних творіннях (казках, приказках, прислів'ях тощо), які висвітлюють спосіб мислення та буття кожного народу. Мета статті – висвітлити взаємозв'язок між Ідентифікацією, Різноманітністю і системою норм і цінностей, характерних для румунів та українців. Казки та прислів'я двох культурних просторів, крім природних відмінностей, вказують на подібність, специфічний спосіб – в європейському просторі – дивитися на Іншого, проявляючи толерантність та розуміння.*

Keywords: *identity, diversity, otherness, behavioral code, representation.*

Ключові слова: *ідентичність, різноманітність, іншість, прояви толерантності, розуміння.*

a. Considerații introductive

Ancorată pe traseul deloc facil și, totodată, spinos al globalizării, societatea umană a secolului al XXI-lea pare tot mai preocupată de ideea de Identitate circumscrișă raportului dintre identitatea națională și cea europeană/ occidentală.

Pentru statele foste comuniste din arealul sud-est și est european, legitimarea identității naționale și, implicit, culturale relevă, prin intermediul tradiției, al memoriei colective și al comunicării interculturale, unitatea în marea diversitate și diversitatea ca dimensiune ontologică prin care se exprimă valorile și prin care se augmentează diferența Celuilalt.

¹ Claudia Costin – conf. univ. Dr. la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava și director al Departamentului de Limba și Literatură Română și Științele Comunicării.

Клаудія Костін – доцент, Сучавський університет «Штефан Чел Маре», директор департаменту румунської мови і літератури та комунікаційних наук.

Într-o paradigmă axiologică, generatoare de interogații și a unei problematice dintotdeauna obsedante a ființei umane, termenii Eu/ Noi și Celălalt/ Ceilalți, considerați uneori antinomici, reliefează, de-a lungul istoriei, așa cum opinează Lucian Boia, „esențialul raporturilor interumane”, întrucât „istoria însăși nu este, în felul ei, decât un discurs multiform în jurul principiilor opuse și complementare ale **identității și alterității**”².

Orice identitate națională/ etnică se grefează pe un cod cutumiar de norme, valori, simboluri și principii agreeate și recunoscute de membrii acelei colectivități, toate punând în scenă ceea ce este specific, particular față de celelalte entități naționale. Este cunoscut faptul că „națiunea și identitatea ei sunt exprimate și revelate în amintiri autentice, în simboluri, mituri, în moștenirea și cultura vernaculară a poporului care formează o comunitate de istorie și destin, iar intelectualii și specialiștii acestei comunități trebuie să autentifice, să salveze și să încorporeze această cultură și moștenire în și prin instituții educaționale într-o patrie autonomă”³. Din acest punct de vedere, articulațiile conceptuale ale Alterității nu se mai circumscriu ostilității, ci toleranței și comprehensiunii. Și, de fapt, ce este Alteritatea în marea oglindă a pluralității lumilor? Este „diversitatea interpretată ca diferență”⁴, este „proba de foc a existenței noastre”⁵ la întâlnirea cu Celălalt, „un blestem de neocolit al condiției umane” sau „o șansă de afirmare a individului?”⁶.

Poate că, așa cum afirmă Solomon Marcus, „identitatea și alteritatea sunt de nedespărțit”, între ele neexistând o „graniță” precisă de delimitare. Mai mult, diferența care a generat Alteritatea devine expresia unei colaborări.

Demnă de semnalat, în acest sens, considerăm a fi opinia lui Tzvetan Todorov conform căreia adevărata Identitate permite legitimitatea diferenței, căci „retorica diferenței, sub aparența că face elogiul pluralității, nu e decât un camuflaj oportunist pentru o aspirație la identitate...Sub masca unei lupte pentru diferență și pluralitate, se aspira la constituirea de grupuri mai mici sau mai omogene...Diferența nu e o valoare absolută, însă a învăța să trăiești împreună cu ceilalți este, oricum, preferabil închiderii temătoare înăuntrul identității. A fi obligat să vorbești cu ființe deosebite de tine îl face pe fiecare să nu se mai creadă centrul universului, injectează în el o anumită doză de toleranță, îmbogățindu-i în același timp spiritul. Diferența este bună pentru că ne deschide spre universalitate: trebuie să observăm diferențele, spunea Rousseau, ca să descoperim proprietățile”⁷.

b. Culturile populare română și ucraineană – sau despre un cod cu multiple similitudini

Păstrătoare ale tradițiilor și valorilor identitare, România și Ucraina, țări situate la răspântia marilor drumuri, în istorie, și la marginea unor imperii mereu în expansiune (Otoman, Țarist, Austro-ungar), se caracterizează, de secole, prin diversitate etnică și culturală, diversitate reflectată în cultura populară, în folclor.

În spațiul european, românii și ucrainenii, mereu nevoiți să își protejeze

² Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*, Ed. Humanitas, București, 2006, p. 113.

³ John Naisbitt, *Patricia Abuderne, Anul 2000 – Megatendințe. Zece noi direcții pentru anii 90*, Ed. Humanitas, București, 1993, p. 126.

⁴ Vintilă Mihăilescu, *Antropologie. Cinci introduceri*, Ed. Polirom, Iași, 2007, p.18.

⁵ Ștefan Aug. Doinaș, *Eu și celălalt*, în „Secolul XXI”, 1-7/ 2002, p. 5.

⁶ Idem, *Fragmente despre alteritate*, în rev. cit.

⁷ Tzvetan Todorov, *Omul dezrădăcinat*, Institutul European, Iași, 1999, pp. 202-203.

și să demonstreze propria Identitate, au revelat un mod specific de a-l privi pe Celălalt, de a-l accepta în propriul univers existențial, dovedind toleranță și comprehensiune.

„Vecinătatea multiseculară dintre români și ucraineni, apartenența la aceleași religie ortodoxă, multitudinea de indivizi bilingvi care la nivelul culturii populare sunt purtătorii influențelor reciproce au determinat existența unor curente subterane de mare intensitate”⁸, ce au permis celor două culturi să se privească una în oglinda celeilalte.

Elementele de folclor, purtătoare ale tradiției, dar și cu inserții novatoare, reflectă cel mai bine aspectele identitare și cele ale alterității, evidențiind structura interioară, spirituală, atât de asemănătoare la poporul român și la cel ucrainean. Explicația o poate constitui existența unui fond cultural străvechi comun, însă și influențele puternice de la o cultură la alta, favorizate de spațiile geografice apropiate, vecine și de „migrația” produsă în veacurile anterioare, mai ales în zona Bucovinei de Nord și de Sud.

Din cercetările efectuate în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea s-a putut constata că folcloriștilor marcanți ai Bucovinei – Simion Florea Marian, I. G. Sbiera, Ludwig Adolf Stauffe-Simiginowicz – le-a fost imposibil a decela, în faptele de folclor culese în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ce elemente aparțineau românilor și ce elemente aparțineau ucrainenilor. Aspectul acesta este relevant mai ales în cazul basmelor populare din spațiul Bucovinei, cu pronunțate valențe estetice și etice, narațiuni menținând stereotipurile firești, cunoscute (unități narative, scenariu epic, motive, formule tipice etc.), în care prototipul (ideal) feminin este fie Ileana Cosânzeana, fie Vasilisa Precrasnaia.

Însă, uneori, eroina poate fi o fată frumoasă și inteligentă, provenind dintr-o familie de oameni simpli, săraci, „urgisiți de Dumnezeu”. Fie că este fata cea mare a unei familii cu mulți copii (în povestea *Fata săracului cea isteată* din antologia *Basmele românilor* de Petre Ispirescu), fie că este singură la părinți (în povestea ucraineană *Fata cea isteată*), ea este menită să-și salveze tatăl dintr-o situație limită generată de întrebările puse de boierul moșiei unde trăiau („Ce este mai gras în lume?”, „Ce este mai bun?”, „Ce aleargă mai iute?”), întrucât de corectitudinea răspunsurilor depindea soarta lui și, implicit, a întregii familii. În ambele povești fata cea isteată a țaranului nevoiaș reprezintă imaginea ideală a bunului simț popular, a spiritului justițiar, a binelui, a jovialității, a moralității și a demnității.

De asemenea, eroul basmelor românești și ucrainene este, adeseori, un tânăr dintr-o familie de condiție socială modestă, fiind unicul fiu sau al treilea băiat care nu se remarcă inițial prin calități deosebite. El este considerat de ceilalți un prostănac, incapabil să îndeplinească o misiune și, de aceea, este urgisit, marginalizat, tratat cu superioritate. Un exemplu îl reprezintă basmul ucrainean *Corabia zburătoare*⁹, în care mezinul, „cam sărac cu duhul”, tratat de părinți în mod discriminator față de cei doi frați ai săi mai mari, va îndeplini dorința împăratului de a avea o corabie zburătoare. „Prostul”, cum este numit cu vădită notă ironică de povestitorul popular, om sincer, bun la suflet, se va iniția în călătoria sa către palatul împăratesc, prin întâlnirea cu un moșneag (personificare a divinității) și, ajutat de acesta și de noroc, va intra în posesia corabiei de aur, zburătoare. Cei întâlniți pe

⁸ Magdalena László – Kuțiuk, *Exotica limitrofă*, Editura Kriterion, București, 1997, p. 131.

⁹ *Corabia zburătoare*, în vol. „Povești nemuritoare”, 53, Editura Ion Creangă, București, 2000, pp. 58-70.

parcursul călătoriei (Aude-Tot, Merge-Iute, Ochilă, Înghite-Mult, Setilă, Gerilă) sunt adjuvanții actantului, ființe mitice similare celor din basmele românești (Păsări-Lăți-Lungilă, Ochilă, Flămânzilă, Setilă, Gerilă) și fără de care finalizarea misiunii întru devenirea eroului nu ar fi posibilă. Copilul unor oameni nevoiași este și eroul basmului ucrainean Împăratul Pădurii¹⁰, care, ajuns la vârsta de douăzeci de ani, nu se dădea jos niciodată de pe sobă și „dacă i se da de mâncare, mânca, dacă nu, se lipsea”, această atitudine de indiferență, de lene ontologică generând supărarea părinților săi. Cum nicio meserie nu este în stare să o practice, tatăl decide să îl ducă departe, în lume. Numai că, pe neașteptate, călătoria celor doi este întreruptă, într-o pădure, prin apariția miraculoasă, dintr-o buturugă, a unui „omuleț plin de zbârcituri, cu barba până la genunchi” (un fel de Statu-Palmă-Barbă-Cot din poveștile românești), „împăratul pădurii” care îl va lua pe tânăr în lumea sa, subterană, verde, pentru a-l sluji timp un an. Abia după trei ani țăranul își va recupera fiul, acum „un flăcău atât de frumos, cum nu există altul în lume”, inițiat (are capacitatea de a se metamorfoza), isteț, curajos. Prin calitățile dobândite, fără intervenția altor forțe, a adjuvanților, el își va împlini destinul, prin căsătoria cu fiica împăratului acelor locuri.

Eroii acestor două basme, ca și cei ale multor basme din spațiul cultural românesc, aparent ființe umane obișnuite, vor depăși încercări insurmontabile pentru orice om normal. Spre deosebire de eroii din mitologie, ei săvârșesc faptele ca pe niște acte cotidiene, ajutați sau nu de forțe exterioare. Ei nu sunt nici intelectuali, nici războinici, ci oameni ancorați prin gândire și atitudine în realitatea imediată, evidențiind anumite tipare psihologice, potrivit cărora aparențele sunt înșelătoare, orice om se naște cu norocul lui, orice om are locul și rolul său prestabilite în această lume, orice om prin voință, inteligență, bunătate, curaj își poate atinge idealul. Toate acestea, metaforizate în discursul imaginarului colectiv, relevă, de fapt, aspecte ale Identității românilor și ucrainenilor. Mentalul colectiv tradițional relevă – cu delicatețe și fină ironie – faptul că dincolo de vicii comportamentale, de metehne, de minciună, de nedreptăți sociale, există lumina binelui, a dreptății, a adevărului, lumină care conferă existenței nota de optimism și care îi arată omului calea ce trebuie urmată.

Un alt exemplu care reflectă un cod al Identității, dar și al Alterității, îl reprezintă basmul care a circulat sub diverse variante în România și Ucraina, pe care îl întâlnim cu titlul *Pungața cu doi bani* în *Povești și povestiri* de Ion Creangă și cu titlul *Cocoșul netrebnic și găina ouătoare* în culegerile de basme ucrainene. Narațiunile sunt asemănătoare, iar „întregul context folcloric al acestui basm se află în perfectă consonanță cu mediul autohton românesc, dar și cu acela al popoarelor din jur, între altele și cu cel ucrainean” – susține Magdalena László Kuțiuk în cartea *Exotica limitrofă*. Pertinent, cercetătoarea afirmă în continuare că „remarcabilă este în acest sens atitudinea de dispreț față de boieri, tipică atât pentru basmele românești, cât și pentru cele ucrainene”¹¹. Considerăm că basmul amintit relevă nu doar atitudinea ironică, disprețuitoare a oamenilor din popor față de reprezentanții clasei favorizate, dominante altădată, ci și tare ale relațiilor interumane, dar și viziunea asupra relației ființei umane cu lumea înconjurătoare, cu „lumea celor care nu cuvântă”, capacitatea de a crede în puterea binelui și a dreptății.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 70-80.

¹¹ Magdalena László Kuțiuk, *op. cit.*, p. 135.

Un alt basm cunoscut românilor prin intermediul lui Ion Creangă, *Ivan Turbinca*, prelucrat de marele clasic probabil după modelul original *Soldat i smert* (*Soldatul și moartea*) din literatura folclorică ucraineană, evidențiază alte elemente semnificative ale Identității celor două popoare vecine, aflate într-o neîncetată comunicare interculturală. Răul, reprezentat de draci și Iadul pe care-l populează, nu este unul absolut în sine, el putând produce binele. De asemenea, răul se poate dovedi utilitar, pedepsitor atunci când omul încalcă normele morale cutumiare sau restricțiile ce trebuie respectate. Răul este puternic umanizat de către scriitorul humuleștean, dar și în varianta ucraineană, indiferent de fațeta sub care se prezintă: dracul sau Moartea. Proiectat atât în exterior cât și în interior, răul este distrugător al echilibrului socio-uman și rolul ființei umane este de a-l înfrunta, folosindu-se nu de forță fizică, ci de inteligență și viclenie, până la anularea lui sau până la transferarea acestuia în bine individual sau colectiv, așa cum procează personajul actant al basmului, Ivan Turbinca. Prin urmare, putem vorbi nu atât de inserția elementelor creștine în folclorul românesc și ucrainean, cât de puternica supraviețuire în timp a unei gândiri de factură mitică, potrivit căreia omul își asumă condiția care implică „înrudirea” cu formele răului. Este aceasta o formă de cunoaștere a propriei Identități și de recunoaștere a propriei Alterități.

Răul din basme este o prelungire a demonicului din imaginarul mitologic atât de bogat al popoarelor român și ucrainean. Omul societății arhaice a imaginat tot felul de întruchipări antropomorfe și zooantropomorfe, încercând să explice fenomenele din jurul său, efectele dezechilibrelor la nivel individual sau colectiv, dorind ca principiile existențiale, codul comportamental al semenilor să nu depășească normele impuse de tradiție, firescul și dimensiunea etică.

Astfel, în mitologia ucraineană, imaginarul tradițional a închipuit ființe precum: Blud (duh malefic, al pădurii, ce putea lua chipul unei păsări și care îi arăta omului mai multe drumuri deodată, astfel încât acesta să nu mai recunoască drumul bun și să poată fi mai ușor atras în locuri pline de primejdii), Polovyk (duhul rău al câmpurilor), Perelesnyk (Zburătorul din mitologia română, care se înfățișează tinerelor fete sub forma unor obiecte prețioase aflate pe drum: mărgele, bani, inel de aur sau de argint, curea roșie, năframă de mătase; fata care ridica un astfel de obiect în scurt timp primea vizita acestui duh care intra pe horn în chip de flacără și apoi o chinuia), Scarbnyk (duhul care păzea comorile acelor oameni care și-au vândut lui sufletul lor), Domovyk (piticul care păzea casa unei familii, trăind sub cuptor, purtând șalvari roșii și o căciulă cu coarne, care era invizibil și care nu era întotdeauna benefic; îi putea pedepsi pe membrii familiei, dacă ei nu respectau normele tradiționale; imaginarul popular îl descrie ca o ființă capricioasă, suspicioasă, ursuză), Chuhaister (moșul pădurii, ce ademenea tinerii păstori și tăietori de lemne în adâncul codrului, pentru a-i ucide), Vovkulak (un vrăjitor rău care se putea metamorfoza temporar în lup; se mai credea că acesta se afla sub puterea unui lup adevărat căruia îi îndeplinea poruncile), Pesyholoveț (ființă cu trup de om și cap de câine, având drept corespondent, în mitologia română, Căpcăunul), Navka/Nauka/ Mavka/ Neika (spirit demonic feminin, despre care se credea că apărea din sufletele copiilor mici care muriseră nebotezați sau din sufletele fetelor care decedaseră înainte de a se mărita), Rusalka (principalul demon acvatic; zână a apelor, pădurilor, câmpiilor, care prin frumusețea ei deosebită îi atrăgea pe tineri în apele unde locuia și îi îneca, pentru a petrece cu ei pe fundul apei), Baba (înfă-

țișată ca femeie cu părul lung, care prindea oamenii și îi gâdilea până mureau; este una dintre cele mai vechi zeiță ale ucrainenilor care, ca și românii, au dezvoltat un adevărat cult al acesteia, considerând-o zeița fertilității, a sănătății, a femeilor însărcinate și a vânătorilor).

Mitologia română cuprinde și ea un spectru bogat al ființelor supranaturale demonice sau ambivalente, unele dintre ele similare cu cele din mitologia ucraineană, altele specifice mentalității românilor: Muma-Pădurii (imaginată ca o femeie urâtă, rea, înaltă cât o casă sau cât copacii din pădure, cu trupul uscat, acoperit cu păr, cu picioare foarte lungi terminate cu copite și cu părul lung până la călcâie; este considerată un model cultural mitic al vrăjitoarei, o reprezentare a forțelor naturii, a puterilor telurice; avea acțiune malefică asupra omului, fura copiii care dormeau nesupravegheați; se credea că are copii foarte răi, făcuți cu dracul sau cu Moșul Pădurii), Ielele (zâne ale văzduhului, personificări ale stărilor atmosferice ale aerului în continuă schimbare, numite și Șoimanele, Măiestrele, Vântoasele, Frumoasele, Doamnele, Sfintele, Milostivele; aceste ființe mitice pot fi bune sau rele; acolo unde dansează în timpul nopții, pământul rămâne ars și iarba pârjolită; ele îi pedepseau pe oamenii care nu le respectau zilelele, care dormeau pe sub copaci sau care săvârșeau fapte rele), Rusaliile (ființe mitice guvernatoare ale sărbătorii cunoscute de români cu numele de Rusalii; timp de o săptămână, noaptea, bănuie nestingherite pe câmpuri, prin păduri, pe lacuri; ele sunt imaginate ca femei bătrâne, urâte, gârbovite și rele, desfigurând ființe umane, sucindu-le capul la spate, scoțându-le ochii, ridicând bărbații în aer), Știma Apei (demon acvatic, corespunzând Rusalkăi din mitologia ucraineană;

Acestor ființe supranaturale li se adaugă, în daimonologia română și ucraineană, Dracul/Diavolul (numit de români și Satana, Necuratul, Nefârtate etc.), puternic umanizat, diferit de cel din imaginarul creștin, „reprezentantul unicei puteri a răului în lume”¹², „cel mai periculos demon al Panteonului românesc”¹³, dar și ucrainean. Mentalul colectiv arhaic credea că atunci când acesta venea pe pământ își căuta sălaș în case blestemate sau pustii, în locuri unde erau ascunse comori, în ape stătătoare tulburi și că se metamorfoza în babă, călugăr, insecte, păsări și animale. Chiar dacă religia îl condamnă, folclorul trădează uneori o simpatie discretă pentru el, considerându-l ingenios, corect când face negustorie, când îndeplinește rolul de slugă și hotărât atunci când încheie o învoială. Reprezentarea Diavolului în cultura populară a românilor și a ucrainenilor este una familiară, foarte apropiată de omenesc mai ales când el încearcă să-l limiteze pe om, să constituie o frână în calea devenirii sale. Imaginarul folcloric nu a păstrat teama obsedantă în fața terorii exercitate de acesta, așa cum o întâlnim în cultura noastră religioasă, pentru că, adesea, și românul și ucraineanul au găsit un mijloc de a-i zădărnici intențiile rele, de a-i anihila puterea și de a restabili, la nevoie, echilibrul atât de necesar cu sine și cu lumea. Reprezentarea acestui demon în strânsă conexiune cu umanul este generată de recunoașterea și de acceptarea de către popoarele română și ucrainean a rostului pe care el îl are în lume.

Toate aceste personaje mitice, conturate din lumini și umbre, fie malefice în esența lor, fie ambivalente, denotă, într-o mare măsură, un substrat mitic comun. Întruchipând, în general, răul, ele relevă dimensiunea negativă a ființei uma-

¹² Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, Ed. Academiei Române, București, 1985, p. 309.

¹³ Ion Ghinoiu, *Panteonul românesc. Dicționar*, Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 66.

ne. Deci, au fost imaginate nu doar pentru a căuta explicații pentru necunoscutul existent în natura înconjurătoare, ci și pentru că omul societății arhaice încerca să sancționeze abaterile de la regulile validate de tradiție, atribuind pedeapsa unor forțe exterioare. Ființele acestea demonice evidențiază dimensiunea Identității, dar și cealaltă latură a Alterității, ce vizează propriul Eu.

Semnificativă este în folclorul românilor și ucrainenilor imaginea Celălalt, a „străinului” (moscalul, evreul, țiganul etc.), prezent ca personaj auxiliar răufăcător uneori, personaj central alteori, ambivalent. Este, ca atare, un dușman, un om periculos care generează temere, suspiciune, cel mai adesea lipsit de moralitate, duplicitar și care poate deține calități magice, ceea ce îl face și mai de temut. În multe dintre povești, anecdote, snoave, proverbe, „străinul” este ironizat, datorită trăsăturilor fizionomice și caracterologice definitorii, așa cum au fost ele percepute de mentalul colectiv. Fie că este moscal, fie că este țigan sau aparține altei etnii, Celălalt are o imagine degradată, fiind marginalizat și circumscris sferei contrastelor. Pentru români, țiganul este sărac, fără niciun căpătâi, cerșetor, hoț, viclean, leneș, răzbunător. Aceste aspecte negative sunt foarte bine reliefate de parimia bogată. Următoarele exemple sunt concludente: „Țiganul când s-a văzut împărat, întâi pe taică-său l-a spânzurat”, „Țiganul mănâncă când are, românul când îi e foame”, „Țiganul când a ajuns la mal, atunci s-a înecat”, „Dumnezeu să te ferească de român ciocoit și de țigan boierit”, „Cum e țiganul, așa și ciocanul”.

Pentru ucrainenii moscalul este lacom, brutal, viclean, leneș, răzbunător, duplicitar, de unde și proverbele: „Știe moscalul drumul, dar de întrebă tot întreabă”, „Cine vine? Dracul! Bine, moscalul să nu vină!”, „Când te împrietenești cu moscalul, să nu lași parul din mână”, „Când ai de-a face cu un moscal, ține piatra în buzunar”, „Vorbim de lup, iar moscalul a furat iapa”, „Degeaba e om bun dacă-i moscal”. Din punctul de vedere al unora dintre exegeți, moscalul apare reprezentat în folclorul ucrainean în două ipostaze: una de om viclean care încearcă să păcălească fără niciun scrupul și alta de om prost, nătâng, pentru că nu cunoaște nici cele mai simple lucruri. În ambele situații, identitatea sa culturală este minimalizată, ridiculizată, disprețuită.

Sanționând defectele, viciile „străinului” pe care istoria zbuciumată i-a învățat să îl accepte, să îl tolereze, românul și ucraineanul au încercat să evidențieze, să promoveze propriile valori și modele și o viziune idealizată despre ei înșiși.

Fără ca imaginile, reprezentările din cultura tradițională română și ucraineană să fie deformatе și fără a oferi un „spectacol” al malițiozității, ele reflectă coordonata ontologică pe care este situat Celălalt, „străinul”, diferența dintre Noi și Ceilalți, probând relația istorică dintre Identitate și Alteritate.

Bibliografie:

- Alexandrescu, Sorin, *Identitate în ruptură*, Editura Univers, București, 2000.
Boia, Lucian, *Pentru o istorie a imaginărilor*, Editura Humanitas, București, 2006.
Danilov, Ilie, *Dicționar de mitologie slavă*, Editura Polirom, Iași, 2007.
Doinaș, Ștefan Aug., *Eu și celălalt*, în „Secolul 21”, ALTERITATE, 1-7/2002, <http://secolul21.ro/arhive/114>.
Doinaș, Ștefan Aug., *Fragmente despre alteritate*, în „Secolul 21”, ALTERITATE, 1-7/ 2002, <http://secolul21.ro/arhive/114>.
Evseev, Ivan, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Editura Amarcord,

- Timișoara, 1999.
- Ghinoiu, Ion, *Panteonul românesc. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2001.
- Ionescu, Anca Irina, *Mitologia slavilor*, Editura LIDER, București, f.a.
- Ispirescu, Petre, *Basmele românilor*, volumul I, Curtea Veche Publishing, București, 2010.
- László – Kuțiuk, Magdalena, *Exotica limitrofă*, Editura Kriterior, București, 1997.
- Marian, Simeon Florea, *Basme din Țara de Sus*, Ediție îngrijită de M. Cărașu și Paul Leu, Editura Junimea, Iași, 1975.
- Mihăilescu, Vintilă, *Antropologie. Cinci introduceri*, Editura Polirom, Iași, 2007.
- Naisbitt, John; Abuderne, Patricia, *Anul 2000 – Megatendințe. Zece noi direcții pentru anii 90*, Editura Humanitas, București, 1993.
- Olteanu, Antoaneta, *Mitologie comparată*, Editura Universității din București, 1997.
- Taloș, Ion, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2001.
- Todorov, Tzvetan, *Omul dezrădăcinat*, Institutul European, Iași, 1999.
- Vulcănescu, Romulus, *Mitologie română*, Editura Academiei Române, București, 1985.
- xxx, *Proverbe românești*, Antologie, text stabilit, glosar, indice tematic, postfață și bibliografie de George Muntean, Editura Minerva, București, 1984.
- xxx, *Povești nemuritoare*, 53, Selecție de Gh. Zarafu, Editura Ion Creangă, București, 2000.
- xxx, *Fata cea isteță: povești populare ucrainene*, Traducere de Mihail Calmîcu, Editura Tineretului, București, 1964.
- xxx, *Vițelușul de paie: povești populare ucrainene*, Traducere de Nicolae Iliescu, Editura Ion Creangă, București, 1981.
- [http://www.literaturacopii.ro/stire-proza/printul-si-lupul-de-fier.-poveste-ucraineana-\(traducere-si-prelucrare-de-olga-andrici\)/1905](http://www.literaturacopii.ro/stire-proza/printul-si-lupul-de-fier.-poveste-ucraineana-(traducere-si-prelucrare-de-olga-andrici)/1905)
- <https://trona2007.wordpress.com/2014/01/23/imaginea-rusului-in-folclorul-si-literatura-ucraineana-aspecte-imagologice/>
- <https://trona2007.wordpress.com/2013/12/14/personaje-demonice-in-folclorul-ucrainean/>

Соціокультурні нормативи поведінки мешканців смт. Великий Бичків Рахівського району Закарпатської області України / Norme socio-culturale ale comportamentului locuitorilor din comuna de tip urban Bocicoiul Mare, raionul Rahiv, regiunea Transcarpatia, Ucraina

Михайло Красиков / Mikhailo KRASIKOV¹

Socio-cultural behavioral norms of the inhabitants of Bocicoiul Mare, Rahiv district, Transcarpathian region, Ukraine. *The article analyzes the norms regulating the daily behavior of the inhabitants of a Transcarpathian settlement at the border with Romania (a part of it, after the accession of Transcarpathia to the USSR, became Romanian territory). Emphasis is placed on the "right actions" in potentially conflicting situations, attitudes to religious feasts, pregnant women's behavior, the respect for the dead, the planning for the future family during the wedding, the building of a house, etc.*

Norme socio-culturale ale comportamentului locuitorilor din comuna de tip urban Bocicoiul Mare, raionul Rahiv, regiunea Transcarpatia, Ucraina. *În articol se analizează normele de reglementare a comportamentului zilnic al locuitorilor localității din Transcarpatia la granița cu România (o parte a acesteia, după aderarea Transcarpatiei la URSS, a devenit teritoriu românesc). Accentul este pus pe „acțiunile corecte” în situații potențial conflictuale, atitudinea față de sărbătorile religioase, comportamentul femeilor însărcinate, respectul morților, planificarea viitoarei familii în timpul nunții, construirea unei case etc.*

Keywords: Bocicoiul Mare, Rahiv district, socio-cultural behavioral norms

Cuvinte cheie: Bocicoiul Mare, raionul Rahiv, norme socio culturale de comportament

У Рахівському районі Закарпатської області частина населених пунктів безпосередньо межує з Румунією; до приєднання цих територій до СРСР вони утворювали єдине ціле з поселеннями, які раптово опинились за кордоном. Найхарактерніший приклад — селище міського типу Великий Бичків, яке до 1945 р. розташовувалося на обох берегах річки Тиси, але після утворення Закарпатської області кордон між СРСР та Румунією пройшов

¹ Михайло Красиков – кандидат філологічних наук, директор Харківського відділення Українського етнологічного центру Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, доцент кафедри етики, естетики та історії культури Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», директор Етнографічного музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ».

Mikhail Krasikov – PhD în filologie, directorul Departamentului Centrului Etnologic ucrainean din Harkiv, al Institutului de Studii de Artă, Studii Folclorice și Etnologie. M.T.Rilsky NAS din Ucraina, profesor asociat al Departamentului de etică, estetică și istorie a culturii de la Universitatea Națională Tehnică „Institutul Politehnic din Harkiv”, director al Muzeului Etnografic „Comorile din Slobozhansk - H. Hotkevich” al Universității Naționale Tehnice.

саме по цій річці, і правобережна частина села стала радянською. Таким чином, єдине поселення, зі своїми родинними, господарськими та іншими зв'язками, спільною історією, говіркою, однаковими звичаями, повір'ями, обрядами, опинилося штучно роз'єднаним і підпорядкованим різним державам. Надзвичайно цікаво було б провести компаративістський аналіз стану збереження традиційної культури в обох частинах старовинного селища – українській та румунській. Сподіваємось, рано чи пізно відбудеться комплексна фольклорно-етнографічна експедиція у ці частинки розірваного цілого – за участі діалектологів, фольклористів, етнологів, мистецтвознавців. Першим же кроком до порівняльного дослідження може стати дана розвідка, мета якої – з'ясувати бодай деякі прескрипції стосовно щоденної поведінки мешканців українського селища Великий Бичків та сусідніх населених пунктів Рахівського району.

Традиційне суспільство, як відомо, відзначається високим ступенем регламентації поведінки індивіда. «Бути самим собою» – це розкіш, яку мало хто тут собі може дозволити. Жити, зневажаючи громадську думку, нехтуючи усталеними нормами суспільного буття у середовищі людей, у яких є чітке уявлення про традицію, про правильну поведінку, практично неможливо. І фольклор (зокрема перекази про покарання тих, хто працює у свята) підтверджує це.

Одна з найважливіших прескрипцій в українській етнокультурі, як фактично й в усіх інших, – **бути щедрим**. На Рахівщині розповідають, що одного разу скупий чоловік знайшов скарб і навіть узяв його до рук, однак той все одно пішов у землю [1]. Скупому, або як тут кажуть, «гамішному не дається скарб, і від нього не прийметься яблунька чи сливка. Не будь гамішний – і тебе Бог не погамішлює!» [1]. Скарби, вважають у цьому закарпатському регіоні, даються тільки праведним. «Одна жона притіла чоловіку волосся; місяць пройшов – волосся не росте. Вона скупа була, сохрани Боже!» [1]. Скупу людину називають тут дуже виразно: «нехарь». «Як скупий дорого переїде – погано буде!» [1]. Однак надмірна щедрість може зашкодити людині: «Коли щось даєш сусідам, собі треба лишити (яблука, яйця...), щоб не пропало» [4].

Чесність – один з нормативів порядності. «Чуже ніколи не зігріє» [3], – кажуть закарпатці.

Правильна поведінка повинна забезпечити й **здоров'я** людини. Для цього існує ціла низка більш-менш широко відомих **профілактичних магічних дій**. «Коли перший раз грім гримить, беруть камінь у руки і б'ють [злегка – М.К.] по голові. Аби так не хибіло голові, як каменеві нічого не хибит» [1]. Можна тільки прикласти камінь до голови і сказати: «Камінь – голова!» [9], тобто уподібнити голову каменю, який не здатен хворіти. Старі жінки розширюють профілактичне замовляння, додаючи: «Аби мені тоді голова боліла, коли мені дитину родити!» [9]. Іноді у такій ситуації радять просто «за голову братися, аби голова не боліла» [4].

«Не зашивай на собі – розум собі зашиєш. Волосся не викидай на смітник, бо пташка візьме на гніздо – і голова болітиме» [7].

Лікувальна магія є галуззю народних знань, які вважаються вкрай необхідними кожній людині. Деякі лікувальні дії ідентичні апотропеїчним,

наприклад: «червону нитку зав'язують, як болить рука» [5]. Лікування алкоголізму має не менше двох десятків варіантів. «Як дуже великий п'яничник, берут горілку, кладут в домовину у хаті [коли лежить мрець – М.К.], потім забирають і дають пити. Або воду, якоюмили мертвого, додають в їду і примовляють: „Як мертвий не п'є, так би і ти не пив!“» [9].

Звісно, вироблені були й нормативи поведінки, що забезпечувала **добробут і взагалі щасливе життя**. «Коли перший раз зозулю почуєш, треба помацати гроші в кишені і сказати: “Аби на цілий гід так мав!”. І треба полічити» [1]. У Великому Бичкові у цьому випадку три рази треба сказати: «Я маю гроші!» [4].

Під час будівництва хати «закладають на щастя у кожний кутик свяченої солі, дори, меду, ладану, а коли покладуть кузли, на які кладуть шифер, чіпляють косицю, щоб весело жилось у хаті. І п'янка – для цього» [9].

«Одночасно в одній родині не можна справляти два весілля: розумираються або недобре живуть. Дві сестри оддавалися в один день – 9 год пожили, і чоловік однієї сестри вмер. Їм казали, щоб не чинили весілля разом» [9].

Коли сидиш, «не перекладай ноги (не клади нога на ногу) і не гойдай, бо все пуйде наоборот тобі: біса гойдаєш» [9].

Народна культура здавна виробила чимало ритуалів привернення удачі. Загальновідомий звичай – обсипати молодих під час весілля «на щастя». У Великому Бичкові обсипають пшеницею з цукром і копійками: «від однієї до п'яти, аби не було нульки [тобто 10, 50 не годиться – М.К.] – тоді на удачу» [9], хоча на інших теренах України перважає інший принцип: обсипати молодих можна тільки парними грішми (2, 10, 50), щоб вони були у парі. Коли побачиш веселку, треба вигукнути: «Веселко, веселко, принеси мені удачу!» [9].

Особливо багато заборон стосується **поведінки вагітних**. «Вагітним не можна ходити на цвинтар. Не можна переступати ноги вагітній і перелізати дитині через неї – буде мала на зріст дитина. Вагітній не можна вишивати, шити, бо дитина буде обмотана у пуповині» [1]. Також «в'язати не можна вагітній – дитина буде обв'язана пуповиною» [10]. Вагітній не можна задивлятися на калік, тварин, пожежу, бійку тощо. У таких випадках їй обов'язково треба «здогадуватися», що вона вагітна, і сказати (подумки): «Не сама ся дивлю, а самодруга» [3]. Одна «вагітна задивилася на малпу – і син її був схожий на малпу, і був дужий, як горила, але не тямив, не мав такий розум, як чоловік має... А інша мама задивила на соромоту коня – і виросло [у сина – М.К.]... Він нечесний був» [3]. Якщо вагітна задивиться на пожежу, «на лиці або тілі дитини буде знак – як язика вогню» [7]. «Одна жінка на зайця задивила – і народила дитину з заячою губов. Я сама заслухала. Дві горлиці так мурликали, а я так полюбляла їх слухати... Народився син, і як спав, чинив, як горлиця – як голуб мурликав. Одна старша жінка мені і каже: “Коли сонце має сходити, сідай на поріг і корми з груді”. Так зробила три дні – і більш не мурликав» [9].

«Беременній не можна брати на руки котят. Не можна ущипнути вагітну, бо буде знак на дитині» [4]. Вагітній не можна переступати голоблю, віник – «каліка, виродок буде» [5]. Утім, якщо вона, переступаючи, подумас:

«Я не сама, а самодруга», – нічого з дитиною поганого не станеться [5].

«Коли жінка йде родити, волосся розплітають, розв'язують усі вузлики», аби легкі були пологи [5].

«Як вагітна дасть їжу зі своєї руки – людині може бути погано. Як рано перейшла тяжка – мусиш ся вернути – не повезе» [9]. Після пологів жінці бажано 40 днів не виходити з дому, бо вона вважається «нечистою» (її називають ще «неуважена жона»), і якщо вона комусь перейде дорогу, людина «ногу вломить, колесо [велосипеда, машини – М.К.] пукне [трісне – М.К.]» [5].

Раннє дитинство вважається надзвичайно відповідальним періодом, що визначає щасливу чи нещасливу долю людини. Коли дитина народжувалася, у першу купіль «клали золото, косиці [квіти – М.К.], аби файна була, як косиця, любили її, як косицю, аби купалась в золоті. Клали хліб, горілки, вина, пива, абис так за нею йшли, абис всі любили цю дитину» [1], тобто аби вона була усім бажана. Обов'язковим у закарпатських селах ще донедавна був ритуал розв'язування пуповини, яку зберігали від народження. У селі Діловому «давали розв'язати у 3-4 роки, коли дитина розуміє» [1]. В інших селах Закарпаття і Прикарпаття, за нашими записами, цей ритуал, як правило, проводили у 6-7 років, часто перед тим, як дитина йде у перший клас школи. Робиться це, «щоб розум розвивався, абись був розумний, абись ся добре вчив» [4].

Імітативна магія, як і у попередньому випадку, лежить в основі правильної поведінки матері, якщо вона бажає, щоб її дитина швидше почала ходити: «Аби скоро дитина ходила, встати у неділю рано, поставити дитину на ноги і сказати: “Як скоро люди ідуть до церкви, так ти скоро йди!”» [1] або: «Дай Боже, аби скоро ходила!» [4]. Іноді у с. Діловому, як і у сусідньому селі Луг, прийнято примовляти, коли дитина робить перші самостійні кроки: «Дубові ножки!» [1]. Тоді ніжки не будуть підгинатися, будуть міцні.

Поведінка у хаті у традиційному селі також суворо регламентована. І зараз актуальними залишаються деякі зі старих прескрипцій. «Від порога замітати треба, щоб гостей багато прийшло. Кілько смітте – стільки гостей, примітаю гості!» [1]. Є й інші пояснення, чому треба замітати до пічки: щоб тепло йшло в хату, а не з хати [4], щоб багатство не пішло геть [5]. Сміття викидається у «шпор» (плиту), аби сміття не виносити з хати – у переносному сенсі [4]. Не можна дівчині чи жінці не домести підлогу, бо якщо вона лишить недометене, «чоловік лишить серед життя» [1] або «легінь лишить серед танцю – це як сором» [5]. Не можна передавати віник з рук у руки. «Як дала домести сестрі – вона відбере чоловіка. З віником або з мітлов не можна стояти, бо буде стояти, як віник у куткові, буде як прибита мішком, не дуже зговорлива. Буде свадьба, а вона буде сидіти, як вутка» [1]. Неодружених «обмітати не можна, щоб не обійшли дівчата (чи хлопці)» [3]. «Ввечері не можна замітати дівкам, бо матимуть старого чоловіка» [5] або «позно ся віддадут» [9]. Наведемо характерну розповідь Анни Савчук: «Я була дівкою і ввечері замітала. Одна бабушка прийшла і каже: „Що ти робиш! Старий чоловік буде!“ І так воно і вийшло: мій чоловік був на 16 год старше» [9]. Узагалі й усім не радять увечері замітати – «то на болячку» [7]. Не можна бити віником – «буде лінива людина» [5]. «Як одразу замести за кимось – не

верне» [7].

Дітям, а як треба, то й дорослим, казали: «на стільці не можна гойдатись – то на сварку» [2].

Як і в інших регіонах України, на Рахівщині дотримуються правила: «Ніж на столі не держи – чорти грають» [5].

У хаті «павуків не мож вбивати» [9].

Поріг – локус, з яким пов'язано багато суворих заборон. Зокрема й така: «Не сідай на поріг їсти, бо будуть на тебе люди пислякувати, пислячки (бріхні) говорити, бо на порозі кулько людей переходить...» [9].

Необхідність ввечері закривати хату пояснюється дуже просто і виразно: «Чума заходить в хати, які не закриваються на ключ після заходу сонця» [1].

Поведінка за столом має свої нормативи. «Як читаєш, пишеш, не жуй, бо те з'їж, не запам'ятаєш» [2]. «Лівов руков та на віглі [рукою назад — М.К.] не можна наливати – людина сп'яніє скоро. На весу не наливають, постав стакан на стіл. З ножа не їдять» [3]. Остання заборона часом пояснюється так: «на нього [чоловіка, який їсть з ножа – М.К.] будуть щось “різати”, казати погане» [4]. Але найчастіше пояснення таке: «порубаєшся» [5]. Крихти зі столу «голою рукою не змітають – на голод, голодний стіл буде» [4]. Будь-що під час застілля (сіль, наприклад) «не треба давати з рук у руки» [9].

Поводження з хлібом потребує особливої уваги. «Хліб не можна перевертати догори дригом» [3]. «Хліб на ніч лишають для померших душ. І вдень, і вночі він повинен бути на столі, накритий рушником» [3].

А ці приписи є загальновідомими в Україні: «Не лишай порожню пляшку на столі, аби не було порожньо. На угол не сідай, бо не найдеш пару собі» [3].

Стіл, попри свою буденність, – річ сакральна, і тому «головні убори не можна ставити на стіл – із'їж свій розум, заведуться блохи, вуші [воші – М.К.], щось тебе буде їсти, бо з стола їдять» [2].

Хатні обереги також мають бути розташовані у відповідності до нормативних уявлень у даному середовищі. Наприклад, у більшій частині населених пунктів України вважається, що прибивати підкову на порозі треба ріжками до хати, аби добро йшло в хату. Однак у деяких селах, і на Рахівщині зокрема, стверджують, що «бити підкову треба ріжками від хати, аби кінь ішов у хату, а не вон» [1]. «Підкови вішають над дверима, на вхідних воротах вниз кінцями обов'язково – на щастя. Догори не вішають ніколи» [3]. Вішають підкови, «щоб нічого до хати не бралось, щоб все, як залізо, держалося коло хати, здорове» [4].

Поводження з робочими інструментами теж має бути правильним, і не тільки з технічної точки зору. «Сокирку не можна щоб була затята у дривітні – непевні духи приходять» [3]; «сокира як затята – чорти нею грають; повинна лежати» [5]. «сокиру затяту не лишай – не йде руков, усі справи не виходять» [9].

Дворовий і вуличний простір не менш підпорядкований соціокультурним нормативам, ніж хатній. «Лісові дерева (березу, дуб, граб, смереку, ялинку...) не можна садити коло хати, бо люди розумираються скоро. Тільки – яблуньки, груші...» [6].

Дорога (поведінка перед мандрівкою і самого мандрівника, і його рідних, і поведінка в дорозі) – сфера суворої регламентації з давніх давен. Є ритуал, відомий не тільки в Україні: за людиною, яка йде в дорогу, ллють воду. При цьому примовляють: «Як вода легко тече, аби дорога легка була!» [7]. «Не вертайся, бо не меш добре гостити. На перехресті гроші здоймати – недобре, а як підняв – дай на церкву. Не можна замітати за тим, хто йде в дорогу, один день – щоб не замітати його сліди» [4]. «Якщо йдеш дорогою і їси, будуть брехати на тебе, “їсти” тебе» [2]. Особливо не бажано щось мати у роті, «як ідеш у двір, у свою хату – люди на тебе погане казатимуть» [2]. А якщо вагітна буде їсти дорогою насіння соняшника, «дитина буде писката (нечесна), сваритися буде» [3].

«Коли збираєшся принести воду з колодязя, то “за водов” не кажуть. Треба казати “по воду” або “на воду” йду. Коли йдеш на воду, не можна щось мати в роті. Йдеш на воду, то плюнь із рота. Піде всьо з водов – розум піде, будуть брехать на тебе» [2].

Погано, якщо дорогою зустрінуться два весілля, однак головне, щоб одна пара не бачила іншу, бо як побачать – «розводяться, не живуть гарно» [5].

Поведінка в лісі має свої регламентації. Зокрема кажуть: «Не гойкай в лісі – щось на себе наклічеш. Може лесна [мавка – М.К.] прийти» [4].

Календарні свята, особливо великі, – сакральний час, і неправильні дії у такі дні можуть мати негативні наслідки щонайменше на рік життя людини. «Половик [яструб – М.К.] аби не хапав кури, не можна „гекати“ – кричати “ге-ге-ге” на кури на Свят-Вечір та Водохреща. Кликати курей у ці дні треба: „Їйці, їйці!“ або „Їйці, їйці, забирайтесь до моїх курей!“» [1]. Великобичківці знають, що «на Різдво треба сито взяти, сіяти мелай [кукурудзу – М.К.] і сказати: „Скільки в ситі дірочок, стільки було б курочок!“ Курям це висипають» [5].

«Перед Новим роком не замітають, не виносять сміття» [4], щоб не вимести і не винести своє щастя, благополуччя.

Зазвичай існує заборона працювати у свята. «Косити, копати на городі не можна у Зелений четвер» [3]. «На Головосіка ніж у руки не можна брати, не можна їсти таке, що головку має» [7]. 25 травня відзначається свято, яке називається на Рахівщині «Урбан»; у цей день «не можна робити, щоб град не побив посіви» [4]. «На Пантелеймона метати копиці не дай Боже – грум, блискавка, копиці згорять! На Михайлове чудо не можна лізти горіхи збирати, трясти» [6]. На підтвердження актуальності цих заборон розповідається чимало історій про відступників від традицій. Наприклад, чоловіка, який зібрався на Михайлове чудо лізти трясти горіхи, попереджали, просили цього не робити. Однак у відповідь почули: «Я так потрясу, що усі ся почудують!» За розповіддю інформанта, «потряс – і голова увійшла у тіло» [6]. Кажуть, у селі Водиця Рахівського району на Михайлове чудо один чоловік вирішив привезти сіно. Його відмовляли, проте він відповів: «Буде чудо, коли я привезу сіно!» Їхав назад, коні злякалися, побігли, він випав, і коні його затоптали [6].

«Після Великодня тиждень не можна гвозді забивати, бо Христа гвоздями прибивали» [8].

Кожне свято супроводжується більшою чи меншою ритуалістикою. На Різдво, у Свят-вечір «під скатертину кладуть отаву, часник по углах (по зубчику) – від нечистої сили. Не мийть посуд після Святої вечері» [3]. Езагалі, «аби було багатство, треба на столі лишати після Святої вечері і посуд, і усі страви (голубці, вареники, гриби, руслики, рибу з цибулею, хліб...), бо приходять мертві» [9].

Уважно треба поводитися з атрибутами свят. «Паску тільки корові або вівці можна віддати, а не псові, котові чи свині. Христос коли зігнав біси з людини, загнав у свині, і вони поскакали у море – тому вони нечисті вважаються» [3].

Християнська ритуалістика вимагає від людини дотримання певних правил. «Не можна спати вдома, коли йде служба – здоровля відбирається» [1]. У «божкові дні», тобто пісні, існують не тільки харчові заборони, але й «табу» на деякі звичайні побутові дії. Наприклад, у ці дні (середа та п'ятницю) «не можна вибирати зі шпора спузу [попіл – М.К.], бо буде половик хапати курчат» [1] або просто «у хазяйстві будуть здихати кури» [4]. Пов'язане це з тим, що середа і п'ятниця вважаються «пустими днями» [4]. «У п'ятницю жони не шийють, не прядуть» [1].

Взагалі **дні тижня** на Закарпатті, як і скрізь в Україні, ще донедавна були чітко марковані певними прескрипціями, а деякі з цих приписів усвідомлюються як актуальні й зараз частиною населення. У с. Діловому, наприклад, твердять, що «у понеділок не можна борг віддавати і зичити не треба, бо будеш весь тиждень борги віддавати або цілий тиждень до тебе будуть приходити позичити гроші: що зачав у понеділок, то на цілий тиждень. Добре у понеділок зачинати роботу, будь-яку. Будувати хату, наприклад» [1].

«У понеділок не можна стірати мушинське (жіноче – можна), жмакати – це вплиє на них як мушин. У суботу не стірайте, бо ти як даєш тієї води помершим (многіє держат суботу, бо субота – за померших» [4].

Щасливими і нещасливими бувають не тільки дні, а й певні роки. «У високосний рік не можна починати строїти, женитись» [3] – таке уявлення поширене в усіх куточках України і фіксувалося нами в усіх експедиціях.

З християнськими імперативами пов'язана прескрипція: «не можна клястися або споритися (на спор щось робити)» [3].

Апотропеїчні дії належать до найбільш регламентованих, оскільки тільки правильний алгоритм гарантує безпеку. Вважається, що жаба-ропуха лізе в хату лише тоді, коли її «наслано». Треба спалити ропуху або посипати цукром чи сіллю – і тоді зло вертається тій людині, що наслала [2]. Посипання цукром пояснюють іноді так: «Ти до мене з лихим, а я тобі – з добром!» [3].

Дехто вважає, що «добре мати чорну курку – відганяє нечисть» [7]. В інших регіонах України, за нашими експедиційними записами, цю місію, вважають селяни, з успіхом виконує чорний пес. А от з яйця саме чорної курки, за демонологічними переказами Прикарпаття та Закарпаття, може вилупитися нечистий, якого господина чи господар «висиджує», як квочка, при певних умовах.

«Від уроків гитички [китиці – М.К.] червоні вішають корові на роги, на шию або на хвіст. Дитині в'яжуть червону нитку на руку. Дору і часник кладуть у кишеню або нижнє більйо навиворот надівають» [3].

Виявляється, що й садять «косиці біля хати – аби не зурочили» [4], тобто людина з «поганими очима» мимоволі задивиться спочатку на квіти (а присадібні ділянки на Закарпатті вражають красою і вишуканістю: крім квітів, їх прикрашають декоративними скульптурами, вазонами, камінням), і лише потім гляне на мешканців (глухих парканів тут майже нема), що знаходяться на подвір'ї.

У селі Росішка ще пам'ятають, як під час 1-ої світової війни шукали «двох годових бичків, які не були ще впряжені, впрягали в ярмо і оборювали село від чуми» [3].

Захистити хату від блискавки, вважалося, можна таким чином: «як буря – шутку [освячену вербову гілку – М.К.] мечут [на двір – М.К.] або палят (щоб димок пішов)» [3]. Палять її у «шпорі», «аби дим пішов у небо» [4]. «Якщо град і буря, свічку запалюють, яку освячували на Вербну неділю і Юрія» [3]. Утім найчастіше у цьому випадку тут, як і по всій Україні, використовують стрітенську свічку (освячену на свято Стрітіння), причому ставлять її «у вікно» (на підвіконня) [4].

«Ненароком розсипеш сіль – треба зверху цукром посипати», тоді сварки не буде [5].

Одним з найсильніших оберегів вважається «чарівна паличка», яку можна здобути таким чином: «Як б'ються два гади, їх розлучити буком – і він добрий при судимості. Був один чоловік, і у нього був такий патик. Він навоює, надебоширит – і нічого. Він казав: „Я уломлю патику того – і мене виправдають“. Судді його питали: „Вуйку, кажіть, що ви таке знаєте, що ми вас засудити не можемо?“» [9].

Коли на ринку щось купуєш, а тобі кажуть: «Бери з усім!» – це значить, що ця людина хоче позбутися нечистого і таким чином передає його тобі. У цьому випадку треба відповісти: «Держи собі! Най тобі буде так!» [9].

Особливо важливо було виконати низку правильних апотропеїчних дій під час **перебування небіжчика у хаті, похорону та поминання**. «Не замітають, поки не похоронять» [3]. «Мерця виносять з хати – усі стільці у хаті перевертають догори ногами, щоб душа його не сіла там, де він лежав» [2]. Не можна небіжчику перейти дорогу, не можна обганяти похорон [5]. Коли тільки вмерла людина, «вікна і дзеркала заставляють – поки не віднесуть тіло на цвинтар. 40 днів кожний день ходять палити свічку на цвинтарі – як дар умершему, як жертва Богу за його гріхи» [3]. Закарпатці згадують, що раніше «вінчану одержали старі люди, і у ній ховали (дехто ще держить). Як вінчалися перед Богом – так мають перед ним і предстати» [3].

«Косиці в домовину не можна класти – квіти у цієї родини не будуть цвісти» [9].

«Горілкою не можна поминати! Горілка – це зброя дьявола! Можна пити за себе, за хазяїв, чокатись, але не за упокій! Горілка, яка випита за упокій, уливається у чашу померлого – і це йому додатковий гріх! Горілку не можна нести на цвинтар і там наливати. Душа від цього страждає, смущається» [3]. «Після комашні (гостини за покійника) лишити треба все на столі – мертві родичі прийдуть поїсти. А як буде порожній стіл, буде колтати – просити дати їсти» [4]. Усім відома заборона чокатися, коли поминають небіжчика. Пояснюється це так: «Не треба цоркатися – щоб не стрічатися з

покійним» [9].

«Як вмерла жінка, треба сказати хатнім квітам: „Хазяйка ваша вмерла!“ – інакше вони пропадуть» [9].

Продумана була і система дій, коли мрець непокоїть рідних. «Коли „ходить“ небіжчик, треба обід вчинити і покликати священика і удовиць (чесних і бідних), калік, і пригостити. Служе 4 години молитву. Це ходє людина, яка не посповідалася перед смертю або великий гріх за собов лишила» [3].

«На цвинтар не можна ходити в обід (о 12-13 годині), аби тебе не потяло – погано може стати» [4]. «Рік не білять після похорону» [5].

Процес **купівлі-продажу худоби, як і догляд за нею**, здавна був унормований, хоча й мав безліч місцевих варіантів. На Рахівщині вважається: «Як я продаю, не дам з вуздечкою (наголовником) – бери свою надівай, бо йти тобі в руков не буде, не буде фартити, буде боліти, здихати» [3]. Але частіше зустрічається інше тлумачення цього припису: «Ланцюг не дають свій, як продають корову, бо збудешся усього! Так і коня» [3]. Перед тим, як заводити худобу у стайню, треба по дорозі підібрати її послід (гній) і покласти там, де буде жити ця худобина, – «щоб водилася» [3]. Г. Ю. Ференц розповідала: «Мама продала корову – і не стали вестись корови. І вона попросила одного чоловіка принести послід її корови, поклала у хлів – і стали вестися» [3].

«Як купують корову, дивляться, аби не було хвоста притято. Коли пострижено межи рогами у корови і хвоста притято – то ворожать: молока не буде, не поведєся з коровою» [9].

«Як іде корову продавати, свяченою бечков [вербовою гілкою – М.К.] б'є по коровці; кажуть – „мухи обганяти“, це навмисно кажуть, а насправді – щоб продалася» [4].

Взагалі **торгівля** передбачає знання продавцем певного алгоритму «щасливих дій», що забезпечують комерційний успіх. «Як кладе ціну (ціник) у магазині, треба щоб не було круглої цифри, а з копійками (наприклад, 50 грн. 50 коп.) – аби везло. Як продає молоко – присолює. Нитку на банку [з молоком – М.К.] в'яжуть червону, особливо коли треба через воду нести (через потічок)» [3], бо інакше молоко пропаде у корови, «потече, як потічок» [4].

Вважається, що «кожна корова має свою ласицю; якщо убити її – і корова здохне» [4].

У птахівництві – свої правила, свої маленькі секрети. Коли «підсипають квочку», кладуть «непарне число яєць – 11, 13, 15, бо інакше можуть не вийти; ввечері кладут найбільше» [4]. «Ворону вбивають і вішають на гілку за лаби на дерево, щоб яструб не хапав курей: боїться тоді. У загороду вішають також ворону, сороку» [4].

Городництво теж не оминули приписи магічного характеру. «Треба огірки садити 2-3 травня, тоді будете збирати кожний другий-третій день» [6]. «Як огірки збирати – треба, щоб перший раз збирала жінка, а як чоловік – то будуть крючки. Щоб був врожай, саджають не у пісні дні» [4]. Наслідком неувважності у такій побутовій справі як городництво може бути не тільки неврожай, а й трагедія у родині: «Чеснок осінній треба класти в землю до 7-8

листопада. А якщо пізніше – хтось з рідних помре» [4]. Пов'язане це з тим, що 8 листопада святкується День пам'яті великомученика Дмитра, або, як кажуть у народі, Дмитрова (родинна, дідова) субота, коли поминають померлих, влаштовують поминальний обід. «Весною можна саджати чеснок, але до Юрія, бо пізніше буде смерть» [4]. На Закарпатті, як і на Слобожанщині, актуальними залишаються заборони: «Не їж на грядках, бо будуть їсти черв'яки, гризуни, киртини» [4]; «як мертвий в селі, не садять» [9].

Ми торкнулись лише деяких соціокультурних нормативів щоденної поведінки мешканців сучасної Рахівщини, однак і наведених фактів достатньо для того, щоб зрозуміти усю силу традиційного світогляду і актуальність давніх прескрипцій сьогодні, тим більше, що нашими інформантами були не тільки жінки літнього віку, а й представниці середнього і молодшого поколінь.

Література:

- Зап. М. М. Красиков 1.07.16 у с. Діловому Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Юліяни Йосипівни Тафійчук, 1996 р.н., освіта 11 кл., нар. і жила у с. Луг Рахівського р-ну Закарпатської обл., з 2014 р. мешкає у с. Діловому.
- Зап. М. М. Красиков 1.07.16 у с. Діловому Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Олени Василівни Фіріщак, 1929 р.н., освіта 8 кл., місцевої.
- Зап. М. М. Красиков 30.06.16 у с. Росішці Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Ганни Юріївни Ференц, 1938 р.н., місцевої.
- Зап. М. М. Красиков 2.07.16 у с. Великому Бичкові Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Анни Василівни Лукачук, 1941 р.н., освіта сер. спец., місцевої.
- Зап. М. М. Красиков 2.07.16 у с. Великому Бичкові Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Анни Йосипівни Магашук, 1949 р.н., місцевої.
- Зап. М. М. Красиков 2.07.16 у с. Великому Бичкові Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Дмитра Івановича Кріса, 1942 р.н., місцевого.
- Зап. М. М. Красиков 3.07.16 у с. Великому Бичкові Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Анни Юріївни Довганич, 1949 р.н., освіта вища, нар. і жила у с. Золотареві Хустського р-ну Закарпатської обл. до 1963 р., з 1974 р. мешкає у с. Великому Бичкові.
- Зап. М. М. Красиков 12.07.16 у с. Великому Бичкові Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Василя Іванівни Ігнатюк, 1936 р.н., освіта сер. спец., місцевої.
- Зап. М. М. Красиков 12.07.16 у с. Великому Бичкові Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Анни Михайлівни Савчук, 1936 р.н., освіта 10 кл., місцевої.
- Зап. М. М. Красиков 13.07.16 у с. Великому Бичкові Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Марини Юріївни Шпеток, 1977 р.н., освіта сер. спец., місцевої.

**Відьма в народних віруваннях українців Марамороського повіту Румунії (за польовими матеріалами) /
Vrăjitoarea în credințele populare ale ucrainenilor din județul Maramureș, România (studii de teren)**

Василь Король / Vasyl Korol¹

Witch in folk belief of Ukrainian in Maramures district of Romania (field materials). The article based on ethnographical materials that show us traditional beliefs of Ukrainian in Maramures district of Romania. The author has considered our attention on necessity of complex researches, folk demonology and especially image of witch in mentioned district. According to transformation of world-view in nowadays society whole layers of folk culture can be lost. Here is shown an image and place of character of woman which has a supernatural skills and properties in modern society. In this item author makes an accent on specificity of demonology character, to look at keys function and skills. Here makes trying to find out one of the labeling function of witch it is taking away of milk; connection between habits of taking away of milk, protection acts for milkiness preservation and festival of folk calendar. All researches was directed to make a try in classification of physical and behaviors indication and magical acts in traditionally magical identification of witches. Its indicated on the current state of living of folk beliefs. In facts the image of witch in folk beliefs of Maramures district of Romania has a general Slavic features which suitable for Carpathian area with rank of local particularity.

Vrăjitoarea în credințele populare ale ucrainenilor din județul Maramureș, România (studii de teren). În articol, pe baza materialului etnografic colectat de către autor, sunt luate în considerare reprezentările tradiționale de către ucrainenii din județul Maramureș, România, cu privire la existența și activitatea vrăjitoarelor. Se atrage atenția asupra necesității unei cercetări mai ample în această regiune, referitoare la demonologia populară și, în special, la imaginea vrăjitoarelor. Se subliniază faptul că datorită unor procese de transformare care apar în societatea modernă, se poate ajunge la dispariția unor întregi straturi ale culturii populare tradiționale. Se studiază locul și rolul imaginii femeii, dotate cu abilități și calități supranaturale, în societatea contemporană. Accentul se pune pe specificitatea demonologică al personajului, sunt analizate caracteristicile și abilitățile acestuia. Autorul creionează starea actuală a existenței credințelor populare legate de vrăjitoare. În general, în credințele populare ale județului Maramureș din România, vrăjitoarea are caracteristici slave comune, specifice arealului Carpatic, cu o serie de particularități locale.

¹ **Король Василь** – старший науковий співробітник ЗМНАП

Korol Vasyl – Cercetător științific principal, Muzeul de Arhitectură și Civilizație populară a regiunii Transcarpatia, Ujgorod

Key words: *witch, demonology, protection acts, magic, world-view, beliefs, ceremony.*

Cuvinte cheie: *vrăjitoarea, demonologie, apărare, viziune asupra lumii, credințe.*

Вивчення народної демонології і міфологічного персонажа відьми як явища традиційної народної культури на теренах етноісторичного Закарпаття розпочалося наприкінці XIX ст. Одні з перших відомостей знаходимо в працях Євгена Фенцика², Олексія Петрова³, Юрія Жатковича⁴. Особливе місце на ниві дослідження демонології Закарпаття займають праці визначного українського народознавця Володимира Гнатюка, який з 1895 до 1903 р. здійснив 6 фольклорно-етнографічних експедицій на Закарпаття і Мараморошину зокрема. У своєму науковому доробку В. Гнатюк основну увагу зосередив на інтенсивному збиранні, систематизації та аналітичному опрацюванні відповідного матеріалу, який вмістився у два томи (у трьох книгах) записів народних демонологічних оповідей та вірувань⁵. Зібрані вченим польові матеріали мають велику наукову цінність, оскільки фіксують особливості духовної культури наприкінці XIX – на початку XX ст., а також дають можливість прослідкувати зміни, які відбулися в традиційних віруваннях з того часу. Вагомим внеском у подальше вивчення та наукове осмислення традиційних демонологічних вірувань українців Закарпаття є дослідження відомого російського вченого Петра Богатирьова, який у 20-х роках XX ст. здійснив кілька етнографічних експедицій на Закарпаття. Результатом його наукового доробку стала монографія, яка побачила світ французькою мовою у 1929 році в Парижі “Магічні дії, обряди і вірування Закарпаття”, перекладена і видана російською мовою в 1971 році⁶. Автор розглянув широку палітру народних вірувань, обрядів, зокрема магічні оберегові дії, що належать до календарних свят Різдва, Юрія, Івана Купала, коли найактивнішими є босокрані, чарівниці⁷.

Особливо цінним є науковий доробок Федора Потушняка, який в низці статей досліджував народну демологію і образ відьми. На основі зібраних матеріалів дослідник дійшов висновку, що навколо народних вірувань про душу «групується всі інші» – про відьом, вовкунів, упирів, їхні контакти із нечистими духами. Більшість досліджень Ф. Потушняка про демологію українців Закарпаття опубліковано у 1940 – 1944 рр.⁸. Демоноло-

² Фенцик Є. Следы древнеславянской мифологии у нас / Євген Фенцик // Листок. – Унгвар, 1886. – № 11. – С. 257-259.

³ Петров О. Угорусские заговоры и заклинания начала XVIII в. // Листок. – 1892. 15 ноября, 1 декабря.

⁴ Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Руси / Юрій Жаткович // Етнографічний збірник. – Львів, 1896. – Т. II. – С. 1-38.

⁵ Гнатюк В. Знадобы до галицько-руської демонології / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1904. – Т. XV. – 272 с ; Гнатюк В. Знадобы до української демонології / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXIII. – 237 с ; Гнатюк В. Знадобы до української демонології / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXIV. – 280 с.

⁶ Богатирёв П. Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья / П. Г. Богатирёв // Богатирёв П. Г. Вопросы теории народного искусства. – М.: Искусство, 1971. – С. 167 – 297.

⁷ Там же. – С. 215, 241, 244.

⁸ Потушняк Ф. Душа в народнім повірі села Осій // Науковий збірник товариства „Просвіта“

гія в радянський час стала однією із табуйованих тем, і Федір Михайлович з 1945 до 1960 р. опублікував всього 5 наукових статей з народної культури Закарпаття та близько 20 газетних етнографічно-фольклорних досліджень. Фактично, після

Ф. Потушняка тривалий час на Закарпатті дослідження в цьому напрямі майже не проводилися.

Із сучасних науковців тему народної демонології і образу відьми у Марамуреському повіті Румунії зокрема, у своїх дослідженнях вивчав Василь Король⁹. Народну демонологію карпатського ареалу поглиблено вивчають і представники російської етнолінгвістики – Олена Левкієвська, Світлана Толстая та ін.¹⁰ Серед румунських дослідників слід відзначити Любу Горват¹¹, яка, досліджуючи любовну магію в с. Русково Марамуреського повіту, звернула увагу і на образ відьми. Василь Куреляк¹² торкався питання зв'язку ряду демонічних постатей з календарно-обрядовим циклом.

Об'єкт дослідження: українське населення повіту Марамуреш, яке проживає в таких населених пунктах: Поляни (Poienile de sub Munte), Кривий (Repedea), Русково (Ruscova), Красний (Crasna), Бистрий (Bistra), Вишівська Долина (Valea Vișeului), Верхня Рівна (Rona de Sus), Довге Поле (Câmpulung), Коштіль (Coștui), Луг-над-Тисою (Lunca la Tisa), Великий Бичків (Bocicoiu Mare), Кричунів (Crăciunești), Ремети (Remeți), Тиса (Tisa).

Предметом дослідження є традиційні народні вірування, обряди, магичні дії, пов'язані із демонічним образом відьми.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб, базуючись на польових етнографічних матеріалах, зібраних серед українців Марамуреського повіту Румунії, охарактеризувати їх традиційні уявлення про відьму. На ос-

в Ужгороді. – Ужгород, 1938. – С. 33–44 ; Потушняк Ф. *Сожжение ведьмы-упырицы* // Русское слово. – Ужгород, 1940. – 17 листопада. – С. 4 ; 20 листопада. – С.5.; Потушняк Ф. *Демони в народному віруванні* // Русская правда. – Ужгород, 1940. – 27, 28, 30, 31 серпня, 1, 3 вересня. – С. 3 ; Потушняк Ф. *Відьма в народному віруванні* // Літературна неділя. – Ужгород, 1944. – № 5. – С. 57 – 59.

⁹ Король В. *Жіночі демонічні образи у традиційному світогляді українців Закарпаття кінця XIX – середина XX ст.* // Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. – Випуск 19. – Ужгород, 2007. – С. 113 – 118; Король В. *Народна демонологія українців Марамуреського повіту Румунії: перспективи досліджень* // Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Клуж - Напока – Сату Маре, листопад 2007 . – С. 334 – 337; Король В. *Обряди відбирання молока в народній магії українців повіту Марамуреш* // Румунсько – українські відносини. Історія та сучасність: збірник наукових праць за матеріалами III Міжнародної наукової конференції «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність» (30 червня – 1 липня 2009 р., м. Сату Маре, Румунія). – Ужгород – Сату Маре, 2011. – С. 129 – 135; Король В. *«Вроки» та обряд «гасіння вогню» в народній медицині українців Закарпаття (за польовими матеріалами)* // Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Вип. 3. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2016. – С. 491 – 498.

¹⁰ Левкиевская Е. Е. *От предикативной формулы к имени: об одном механизме образования названий демонов в карпатской традиции*// In Umbria: Демонология как семиотическая система. Альманах. Випуск 4. – М.: Индрик, 2015. – С. 247 – 261; Толстая С. М. *Магические способы распознавания ведьм* // Studia mythologica Slavica I. – 1998. – С. 141 – 152.

¹¹ Горват Л. *Любовна магія українців с. Русково* // Вільне слово. – Сату Маре, 2001. – С. 3 – 4.

¹² Куреляк В. *Культурна і мовна ситуація в українських поселеннях Мараморощини* // Вільне слово. – Сату Маре, 2002. – Травень – червень. – С. 4.

нові наявних джерел проаналізувати народну термінологію, якою маркували відьму – жінку, якій приписували надприродні властивості. Прослідкувати певні локальні особливості образу відьми на досліджуваній території. Спробуємо з'ясувати характерні ознаки, функції, поведінкові особливості, способи розпізнання, а також визначити типові для цього регіону мотиви про відьом.

Імена, походження: За народним повір'ям, відьми – це певні жінки, наділені надприродними силами. У Марамурському повіті їх ще називають: босорканя (с. Тиса, с. Ремети, с. Кричунів, с. Вишівська Долина), босорка (с. Тиса, с. Вишівська Долина, с. Кривий), мамонарька (с. Поляни, с. Русково), ворожильниця (с. Ремети), бештелівка (с. Поляни), чародія (с. Поляни), чарівниця (с. Бистрий), чередільниця (с. Поляни), стріга (с. Ремети, с. Вишня Рівна), ворожка (с. Довге Поле)¹³.

Щодо походження відьми, то за народними переконаннями її магічна сила могла бути вроджена: «Якщо жона має сім дівок, та сема, або п'ята буде відьма, казали ще так, сема май заклята, а я п'ята май заклята»¹⁴. Також відьмою могли стати або відповідно навчившись, або через контакт із надприродними істотами: «Котра хоче бути босорков, то гола лізе на хрест, а відтак вже той, не снів би ся, їй помагає»¹⁵.

Головні функції, заняття: Сфера діяльності відьом – безмежна: їм приписують вміння літати, перевтілюватись у якусь тварину або річ, зчиняти сварки, наводити вроки (потин)¹⁶, допомагати чи перешкоджати в коханні¹⁷, шкодити худобі відбиранням молока¹⁸. Уміння літати приписували не лише самій відьмі: «Босоркані літають у бочці, на терлиці, як на коні»¹⁹, але і здатність переміщувати повітрям інших людей. «Жони, що мають чоловіка дись далеко в катуни, та коли хотіла жеби прийшов дому, та так у воздусі чоловіка принесло дому, але буде такий, як мертвий, фарадний. Одна баба мого неня закликала, а сама пішла дись инде, та поклала один горщик, а в горщику, я що знаю що було, а печі які давно були, та казала неньови: Петрику, коли буде май дуже кипіти, тот горщик череп'яний, та бись одтях май вон. А неньо слухав як у горщику говорило: Прийди подь, прийди подь. Раз помалинька, а дальше скоріше, баба ще не прийшла, а неньо мав ще мало

¹³ Записано 16.08.2007р. в с. Тиса від Мазар Юлія, 1925 р.н.; Записано 17.08.2007 р. у с. Коштіл від Шофінець Марія, 1945 р.н.; Записано 18.08.2007 р. в с. Луг-над-Тисою від Чубіка Марія, 1955 р.н.; Записано 20.08.2007 р. в с. Русково від Мотрук Марія, 1932 р.н.; Записано 21.08.2007 р. в с. Поляни від Северя Марія, 1923 р.н.; Записано 21.08.2007 р. в с. Поляни від Бондя Марія, 1936 р.н.; Записано 22.08.2007 р. в с. Бистрий від Кочержук Ніколай, 1933 р.н.; Записано 22.08.2007 р. у с. Кривий від Черничка Юлія, 1937 р.н.; Записано 23.08.2007 р. в с. Вишівська Долина від Чубіка Юліана, 1932 р.н.; Записано 23.08.2007 р. в с. Вишівська Долина від Моставюк Анна, 1933 р.н.; Записано 29.08.2008 р. в с. Поляни від Букуріч Марія, 1931 р.н.; Записано 30.08.2008 р. в с. Верхня Рівна від Проданюк Анна, 1926 р.н.; Записано 31.08.2008 р. в с. Кричунів від Головніч Анна, 1936 р.н.

¹⁴ Записано 31.08.2008 р. в с. Кричунів від Головніч Анна, 1936 р.н.

¹⁵ Записано 16.08.2007 р. в с. Тиса від Мазар Юлія, 1925 р.н.

¹⁶ Король В. «Вроки» та обряд ... – С. 491 – 498.

¹⁷ Горват Л. Любовна ... – С. 3 – 4.

¹⁸ Король В. Обряди відбирання ... – С. 129 – 135.

¹⁹ Записано 31.08.2008 р. в с. Кричунів від Малярчук Іляна, 1944 р.н.

году 12 або 10. Каже що коли раз депнуло перед хатов, та він ся напудив шо то, а то легеня принесло з катуни через хаші. Прийшла баба та дала нььови двараз по лецю, шо чом не одтягнувись Петрику горщик. Я ся напудив шо у вас в печі кричить. То не знаву шо баяла, шо було вночи нььо втік собі дому. Та ледве одчинила легеня. Она то чинила шоби легінь прийшов од дівці яку-їсь, вона юй заплатила»²⁰.

Популярним залишається мотив доїння відьмами-чередільницями чужих корів. Існують різні варіанти обрядів, пов'язаних з відбиранням молока. Наприклад, у шматок тканини закручували сіль, освячену на свято Юрія. Цей закруток ставили на дорогу, по якій ходять корови. Після того як худоба поверталася додому, закруток забирали, сіль давали злизувати своїй корові, примовляючи: “Як та худоба пруйшла, так би моєю молоко пудойшло.”²¹.

Переддень св. Юрія у традиційній культурі українців Марамурського повіту Румунії характеризується як найнебезпечніший період в народному календарі, що зумовлюється активізацією відьом, які намагаються максимально використати цей період для нанесення шкоди худобі, а через неї – і господарям.

Відьми також могли доїти молоко на відстані і без посередництва своєї корови. Для цього використовували терлицю, або коров'ячий ріг²², з якого після виголошення вербальних формул витікало молоко. Це доволі яскраво змальовано в ряді народних переказів: “На Коштили був пуп Ціфрак, а носила му жона молоко, була тота жона бідницька бідна. Та пушов пуп шось до нії, а вона доїть з терлиці молоко. Та їм терлиця була коньом і вони ся на ньому возили туди де ся сходять”²³.

Доволі цікавим є використання в подібних обрядах коров'ячого або волячого рогу, який, ймовірно, має більш давнє походження і багату символіку. Так, ріг у руці язичницького ідола – символ сили, у міфології та фольклорі багатьох народів, у тому числі українського, ріг – символ достатку²⁴.

Поширеним є уявлення, що відьма перевтілюється в кішку, жабу, колесо...²⁵ і таким чином потрапляє у хлів, де на заваді їй могло стати лише щось освячене. У переказах нерідко зустрічається мотив виявлення в хліву перевертня, якого ловили, і він людським голосом звертався з проханням відпустити, або ж перевтілену відьму калічили і за наслідками поранення її легко ідентифікували.

Способи розпізнання: Необхідність розпізнання відьми полягала передусім у бажанні убезпечити себе від її шкідницьких дій, виробити певні

²⁰ Там само.

²¹ Записано 29.08.2008 р. у с. Поляни від Миколайчук Іляна, 1938 р.н.

²² Записано 29.08.2008 р. у с. Поляни від Миколайчук Георгій, 1938 р.н.; Записано 01.09.2008 р. у с. Верхня Рівна від Черленюк Марія, 1930 р.н.; Записано 01.09.2008 р. у с. Верхня Рівна від Бойчук Іріна, 1949 р.н.

²³ Записано 01.09.2008 р. у с. Верхня Рівна від Черленюк Марія, 1930 р.н.

²⁴ Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури. – К., Довіра. 2006. – С. 499.

²⁵ Записано 29.08.2008 р. у с. Поляни від Миколайчук Георгій, 1938 р.н.; Записано 29.08.2008 р. у с. Поляни від Ганцик Анна, 1937 р.н.; Записано 01.09.2008 р. у с. Верхня Рівна від Проданюк Анна, 1926 р.н.

правила обережного поводження, знешкодити носія небезпеки чи навіть знищити. Доволі часто, розпізнавши відьму, утримувались від її викриття через страх перед можливою помстою. Не зважаючи на це магічні прийоми для розпізнання відьом доволі широко застосовувались в традиційному селянському побуті.

Характерним для досліджуваного регіону є те, що відьми зазвичай не мають явних відмінних тілесних ознак. Доволі рідко зустрічаються свідчення, за якими відьму можна впізнати за якимись рисами зовнішності. Найчастіше звертали увагу на очі та погляд. Так, відьму, як і вовкуна, впізнавали за зрослими густими бровами: «зроснуті брови має»²⁶, похмурому важкому погляду²⁷, червоних очах²⁸. Відьма могла видати себе і поведінкою: «робить у свята»²⁹, «ходить за чередою корів»³⁰, у церкві низько схиляє голову, «бо роги мішають», на Різдво цілує замок на церковних дверях «аби їй цілий рік двері до шталова (хлів – К.В.) відкриті»³¹.

Та все ж вважалося, що побачити у звичайній жінці відьму простим неозброєним поглядом майже неможливо. Для цього потрібно було дотримання спеціальних умов і застосувати певні магічні прийоми, які давали людині здатність побачити приховану внутрішню сутність. Однією із важливих умов був особливий сакральний час – великі свята (Святий Вечір, Великдень, Івана Купала, Андрія...). Цей календар включав у себе, з одного боку, великі церковні свята, з іншого – свята, з якими народні вірування пов'язували активізацію нечистої сили, відьомські збори. У такі дні можна було побачити відьом, які йдуть на шабаш: «Були дівки босоркані, хлопці їх вартовали, збиралися на п'яц (вулиця – К.В.), де обговорювали, що мають робити. А босоркані в грунь у 12 годин із свічками ходили на збори»³².

Інша важлива умова – це особливе, сакральне місце – церква, перехрестя доріг, цвинтар. Саме з храмом, Великодньою або Різдвяною службою пов'язаний основний масив магічних прийомів для розпізнання відьми. Так, у поєднанні із особливими предметами, які потрібно було мати при собі в храмі, спеціальні ритуальні дії давали можливість побачити приховану, внутрішню сутність демонічного образу. Йдучи на службу у Свят-Вечір і бажаючи дізнатись, які жінки в селі – відьми, брали ложку, якою перемішували страви на Святую Вечерю, оскільки вірили, що завдяки їй зможуть розпізнати відьом. У багатьох випадках певну магічну силу можна було передати предметам тільки за допомогою спеціального, нерідко доволі складного ритуалу, до того ж розтягнутого в часі, що також мало свій сакральний зміст. Так, магічний обряд міг розпочатись на свято Андрія і завершитись на Різдво:

²⁶ Записано 15.08.2007 р. в с. Ремети від Дочинець Ксенія, 1952 р.н.; Записано 15.08.2007 р. у с. Довге Pole від Бобота Ірина, 1935 р.н.

²⁷ Записано 17.08.2007 р. у с. Коштіл від Шофінець Марія, 1945 р.н.; Записано 18.08.2007 р. у с. Луг-над-Тисою від Чубіка Марія, 1955 р.н.

²⁸ Записано 21.08.2007 р. в с. Поляни від Северя Марія, 1923 р.н.

²⁹ Записано 30.08.2008 р. в с. Верхня Рівна від Черленюк Марія, 1930 р.н.

³⁰ Записано 31.08.2008 р. в с. Кричунів від Головніч Анна, 1936 р.н.; Записано 21.08.2007 р. в с. Поляни від Бондя Марія, 1936 р.н.

³¹ Записано 16.08.2007 р. в с. Тиса від Мазар Юлія, 1925 р.н.

³² Записано 30.08.2008 р. в с. Верхня Рівна від Черленюк Марія, 1930 р.н.

«Дома пилником чухали ручку від вхідних дверей, од Андрія до Святого Вечора – і у босоркані шкрептаний ніс буде».³³ Подібний обряд існував також у словаків: той, хто щодня від св. Люції до Різдва робив по одній насічці на дверній ручці, міг у костелі впізнати стрігу, бо в неї буде пошкрябаний ніс.³⁴ Побутує на досліджуваній території і мотив, поширений не лише серед українців Карпат³⁵, але і в словаків³⁶, чехів³⁷, поляків³⁸, який пов'язаний із виготовленням спеціального стільчика. «На Андрія починали робити столиць, з дев'яти хутарю брали дерево чоловіче, одно дубове, агацове, грабове..., і так робили столиць до Святого Вечора. Вже на Святий Вечір, на сеношному, в церкви сідали на той стілець і виділи котра жона відьма. Іще треба було обсипати мачком, позад себе, відьма буде збирати, а ти втечеш»³⁹. Певні локальні відмінності спостерігаються лише в самому виготовленні магічного предмета або термінах виготовлення та особливостях застосування.

Один з найпопулярніших способів розпізнання відьми, який базувався на вірі у певний зв'язок між відьмою та коровою, у якої вона відібрала молоко, полягав у виконанні дій спрямованих на спричинення відьмі нестерпного болю, через що вона змушена була йти до виконавців цих дій і просити прощення.

Способи захисту, обереги: Для горянина молочні продукти були основою харчування, саме тому він різноманітними ритуально-магічними діями намагався, з одного боку, збільшити молочність худоби, а з іншого – вберегти її від босоркань, які могли відібрати молоко, а отже, приректи його на голод. Так, дійних корів кропили свяченою водою, обкурювали зіллям, рисували вуликками хрести та солярні кола, доїли через обручальний перстень, а на полонинах пастухи ще ворожили з живою ватрою, сіллю, попелом, часником, сокирою⁴⁰ і т. д. Якщо відьма вже відібрала молоко, то існувала низка магічних засобів, які, за народним переконанням, могли його повернути. Для цього використовували розпечену кінську підкову, на яку лили молоко, примовляючи: «Так би тя пекло в серце, як пече й се молоко»⁴¹.

В іншому варіанті використовували розпечений серп, на який також лили молоко зі словами:

«Серп пече, молоко тече, хто забрав – оддає, або сам ся попече.»⁴²

В обох випадках використовується залізний предмет, який нагрівають, а потім поливають молоком. Така основа обряду має місце без змін не

³³ Записано 30.08.2008 р. в с. Верхня Рівна від Проданюк Анна, 1926 р.н.

³⁴ E. Horvátová. Rok vo zvykov našho Ľudu. Bratislava. 1986. s. 40.

³⁵ Подкарпатська Русь. Ужгород. 1930. Рочник VII, число 1-2, с.23

³⁶ E. Horvátová. Rok ... S. 39.

³⁷ F. Bartoš. Moravsky Lid. Telč, 1892. S. 143.

³⁸ U. Janicka-Krzywda. Tradycje uprawiania magii na Polskim Spiszu na przełomie XIX i XX wieku // Wierchy. Roczn. 50. 1981. Warszawa, Kraków, 1983. S. 222.

³⁹ Записано 23.08.2007 р. в с. Вишівська Долина від Моставюк Анна, 1933 р.н.

⁴⁰ Записано 29.08.2008 р. у с. Поляни від Дібуш Мотря, 1934 р.н.; Записано 29.08.2008 р. у с. Поляни від Ганчик Анна, 1937 р.н.; Записано 01.09.2008 р. у с. Верхня Рівна від Оленюк Анна, 1924 р.н.; Записано 01.09.2008 р. у с. Верхня Рівна від Бойчук Іріна, 1949 р.н.; Записано 15.08.2007 р. у с. Ремети від Дочинець Ксенія, 1952 р.н.

⁴¹ Записано 16.08.2007 р. у с. Тиса від Мазар Юлія, 1925 р.н.

⁴² Записано 15.08.2007 р. у с. Ремети від Дочинець Ксенія, 1952 р.н.

лише в українців Марамурського повіту Румунії, але і по всій Закарпатській області України. Незначні варіації спостерігаються лише у вербальних формулах.

Загалом обряди, ритуали та магічні дії з вогнем та похідними від нього своїм корінням сягають дохристиянських часів і генетично пов'язані з культом Сонця. Особлива роль відводилась охоронній функції вогню та його похідним. Саме вогонь використовували при обкурюванні худоби напередодні свят, у які, як вірили люди, активізувалися злі сили. Вівчарі розпалювали вогонь на полонинах і приписували йому надзвичайно велику охоронну силу.

За народними уявленнями, всі відьми, помираючи, мучаться, кричать, а вмерти не можуть. Така агонія сприймалася як жорстока боротьба між ангелом та чортом за душу помираючої. Мотив про тяжку смерть відьом, чарівників, як вважає Л. Виноградова, пов'язаний саме з уявленнями про їхню "двоєдушність", бо якщо в момент смерті звичайна душа покидає тіло людини, то демонічна залишається і не дає можливості відьмі ні померти, ні жити. Саме тому, щоб припинити муки відьми, слід було передати знання наступнику. Одразу після того як спадкоємець отримував надприродні знання, він ставав «дводушником»⁴³.

Тих, за якими закріпилася недобра слава відьми, боялися і після їхньої смерті, при їх похованні дотримувались певних ритуальних дій. Так, у домовини клали сторінки із книг на іноземній мові, посипали тіло померлої відьми спеціальним маком. При цьому казали: «Тоді приходи, як це прочитаєш, прийдеш, як цей мак полічиш»⁴⁴.

Висновки та перспективи подальших досліджень: Народна демонологія українців Марамурського повіту Румунії як наприкінці XIX, так і на початку XXI ст. ще стійко зберігає традиційні риси, які сягають у глибину віків, у дохристиянські часи. Доволі високий рівень збереження традиційних світоглядних уявлень у досліджуваному регіоні був зумовлений своєрідними географічними, історичними, соціально-економічними умовами, а також залишками давніх сімейно-побутових і громадських відносин.

Що стосується сучасних уявлень про відьом, то опитані нами респонденти, як правило, переповідають ті перекази, які вони чули у дитинстві. Хоча й нині трапляються люди, які переконані, що у їхньому селі є відьма, босоркани, яка відбирає молоко, насилає сімейні чвари, вроки.

З огляду на актуальність цієї теми і враховуючи, що нашим дослідженням охоплено лише один міфологічний персонаж, необхідно продовжити і поглибити подальше вивчення. Водночас потребує більш глибокого дослідження лексика, пов'язана з номінацією даного демонологічного персонажа. При розв'язанні цих питань дослідник повинен спиратися на нові польові матеріали, зафіксовані етнологами не лише на Марамарошині, але і в інших етнографічних районах України, Карпат.

⁴³ Виноградова Л. *Кто вселяется в бесноватого? // Миф в культуре: человек-не-человек.* – М., 2000. – С. 36.

⁴⁴ Записано 16.08.2007 р. в с. Тиса від Мазар Юлія, 1925 р.н.

Література:

- Записано 15.08.2007 р. в с. Ремети Марамуреського повіту Румунії, інформатор Дочинець Ксенія, 1952 р.н.
- Записано 15.08.2007р. в с. Ремети Марамуреського повіту Румунії, інформатор Шофинець Іляна, 1943 р.н.
- Записано 15.08.2007 р. в с. Ремети Марамуреського повіту Румунії, інформатор Дубовач Іляна, 1949 р.н.
- Записано 15.08.2007 р. у с. Довге Поле Марамуреського повіту Румунії, інформатор Бобота Ірина, 1935 р.н.
- Записано 16.08.2007 р. в с. Тиса Марамуреського повіту Румунії, інформатор Мазар Юлія, 1925 р.н.
- Записано 17.08.2007 р. у с. Коштіль Марамуреського повіту Румунії, інформатор Шофінець Марія, 1945 р. н.
- Записано 18.08.2007 р. у с. Луг-над-Тисою Марамуреського повіту Румунії, інформатор Чубіка Марія, 1955 р. н.
- Записано 19.08.2007 р. у с. Русково Марамуреського повіту Румунії, інформатор Горват Анна, 1946 р. н.
- Записано 20.08.2007 р. в с. Русково Марамуреського повіту Румунії, інформатор Мотрук Марія, 1932 р. н.
- Записано 21.08.2007 р. в с. Поляни Марамуреського повіту Румунії, інформатор Северя Марія, 1923 р. н.
- Записано 21.08.2007 р. в с. Поляни Марамуреського повіту Румунії, інформатор Бондя Марія, 1936 р. н.
- Записано 22.08.2007 р. в с. Бистрий Марамуреського повіту Румунії, інформатор Кочержук Ніколай, 1933 р. н.
- Записано 22.08.2007 р. у с. Кривий Марамуреського повіту Румунії, інформатор Черничка Юлія, 1937 р. н.
- Записано 23.08.2007 р. в с. Вишівська Долина Марамуреського повіту Румунії, інформатор Чубіка Юліана, 1932 р. н.
- Записано 23.08.2007 р. в с. Вишівська Долина Марамуреського повіту Румунії, інформатор Моставюк Анна, 1933 р.н.
- Записано 29.08.2008р. в с. Поляни Марамуреського повіту Румунії, інформатор Ганцик Анна, 1937 р. н.
- Записано 29.08.2008 р. в с. Поляни Марамуреського повіту Румунії, інформатор Руснак Мотря, 1949 р. н.
- Записано 29.08.2008 р. в с. Поляни Марамуреського повіту Румунії, інформатор Миколайчук Іляна, 1938 р. н.
- Записано 29.08.2008 р. в с. Поляни Марамуреського повіту Румунії, інформатор Миколайчук Георгій, 1938 р. н.
- Записано 29.08.2008 р. в с. Поляни Марамуреського повіту Румунії, інформатор Дібуш Мотря, 1934 р. н.
- Записано 29.08.2008 р. в с. Поляни Марамуреського повіту Румунії, інформатор Букуріч Марія, 1931 р. н.
- Записано 30.08.2008 р. в с. Верхня Рівна Марамуреського повіту Румунії, інформатор Черленюк Марія, 1930 р. н.
- Записано 30.08.2008 р. в с. Верхня Рівна Марамуреського повіту Румунії, інформатор Проданюк Анна, 1926 р. н.

- Записано 31.08.2008 р. в с. Кричунів Марамурського повіту Румунії, інформатор Головніч Анна, 1936 р. н.
- Записано 31.08.2008р. в с. Кричунів Марамурського повіту Румунії, інформатор Малярчук Іляна, 1944 р. н.
- Записано 31.08.2008 р. в с. Кричунів Марамурського повіту Румунії, інформатор Кобел Гафія, 1950 р. н.
- Записано 01.09.2008 р. у с. Верхня Рівна Марамурського повіту, інформатор Оленюк Анна, 1924 р. н.
- Записано 01.09.2008 р. у с. Верхня Рівна Марамурського повіту, інформатор Бойчук Іріна, 1949 р. н.
- Богатырёв П. Г. *Магические действия, обряды и верования Закарпатья* / П.Г. Богатырёв // Богатырёв П.Г. Вопросы теории народного искусства. – М.: Искусство, 1971. – С. 167 – 297.
- Виноградова Л. *Кто вселяется в бесноватого?* // Миф в культуре: человек-не-человек. – М., 2000. – С. 33 – 45.
- Горват Л. *Любовна магія українців с. Русково* // Вільне слово. – Сату Маре, 2001. – С. 3 – 4.
- Гнатюк В. *Знадоби до галицько-руської демонології* / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1904. – Т. XV. – 272 с.
- Гнатюк В. *Знадоби до української демонології* / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXIII. – 237.
- Гнатюк В. *Знадоби до української демонології* / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXIV. – 280 с.
- Жаткович Ю. *Замітки етнографічні з Угорської Руси* // Етнографічний збірник. – Львів, 1896. – Т. II. – С. 1 – 38.
- Жайворонок В.В. *Знаки української етнокультури*. – К.: Довіра, 2006. – 705 с.
- Король В. *Жіночі демонічні образи у традиційному світогляді українців Закарпаття кінець XIX – середина XX ст.* // Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. Випуск 19. Ужгород, 2007. – С. 113 – 118.
- Король В. *Народна демонологія українців Марамурешського повіту Румунії: перспективи досліджень* // Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Клуж-Напока – Сату Маре, листопад 2007. – С. 334 – 337.
- Король В. *Обряди відбирання молока в народній магії українців повіту Марамуреш* // Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність: збірник наукових праць за матеріалами III Міжнародної наукової конференції «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність» (30 червня – 1 липня 2009 р., м. Сату Маре, Румунія). – Ужгород – Сату Маре, 2011. – С. 129 – 135.
- Король В. *«Вроки» та обряд «гасіння вогню» в народній медицині українців Закарпаття (за польовими матеріалами)* // Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Вип. 3. – Ужгород. Вид-во Олександри Гаркуші, 2016. – С. 491 – 498.
- Куреляк В. *Культурна і мовна ситуація в українських поселеннях Мараморощини* // Вільне слово. – Сату-Маре, 2002. – Травень – червень. – С. 4.
- Левкиевская Е. Е. *От предикативной формулы к имени: об одном механизме*

- образования названий демонов в карпатской традиции // In Umbria: Демонология как семиотическая система. Альманах. Выпуск 4. – М.: Индрик, 2015. – С. 247 – 261.*
- Петров О. *Угорусские заговоры и заклинания начала XVIII в. // Листок. – 1892. – 15 ноября, 1 декабря.*
- Подкарпатська Русь. – Ужгород, 1930. – Рочник VII, число 1-2. – С. 23.*
- Потушняк Ф. *Душа в народнім повір'ю села Осій // Науковий збірник товариства Просвіта в Ужгороді. – Ужгород, 1938. – С. 33 – 44.*
- Потушняк Ф. *Сожжение ведьмы-упырицы // Русское слово. – Ужгород, 1940. – 17 листопада. – С. 4; 20 листопада. – С. 5.*
- Потушняк Ф. *Демони в народному віруванні // Русская правда. – Ужгород, 1940. – 27, 28, 30, 31 серпня, 1, 3 вересня. – С. 3.*
- Потушняк Ф. *Відьма в народному віруванні // Літературна неділя. – Ужгород, 1944. – № 5. – С. 57 – 59.*
- Толстая С. М. *Магические способы распознавания ведьм // Studia mythological Slavica I. – 1998. – С. 141 – 152.*
- Фенцик Є. *Следы древнеславянской мифологии у нас // Листок. – Унгвар, 1886. – № 11. – С. 257 – 259.*
- Bartoš F. *Moravsky Lid. Sebrane rozpravy z oboru moravske lidovedy. – Telč, 1892. – 328 s.*
- Janicka-Krzywda U. *Tradycje uprawiania magii na Polskim Spiszu na przełomie XIX i XX wieku // Wierchy. Rocz. 50. 1981. Warszawa, Kraków, 1983. – S. 211 – 224.*
- Horvátová E. *Rok vo zvykov našho Ľudu. – Bratislava, 1986. – 248 s.*

Стан української освіти в Румунії. Шляхи поліпшення вивчення української мови як рідної у загальноосвітніх навчальних закладах з румунською мовою навчання / Situația învățământului ucrainean din România. Modalități de îmbunătățire a studiului limbii ucrainene ca limbă maternă în școlile de învățământ general cu limba de predare românească

Elvira CODREA / Ельвіра Кодря¹

The situation of Ukrainian education in Romania. Ways to improve the study of Ukrainian as a mother tongue in general education schools with Romanian teaching language. Under the current legislation, the Romanian state contributes to the development of ethnic, cultural, linguistic and religious identities of all indigenous populations and national minorities. The spiritual heritage of ethnic groups is an important component and a powerful factor in enriching the culture of Romanian society. First of all, in Romania the rights of ethnic groups at national level are guaranteed: cultural autonomy, the use and training in their mother tongue or the study of mother tongue in state schools, the development of ethnic cultural traditions, literature, art, mass-media, the establishment of cultural and educational institutions of national minorities, as well as any other activities - which do not conflict with the existing legislation. An important direction and an essential issue of the ethno-cultural policy is to ensure the use of mother tongue in various sectors of social and public life. In accordance with the Romanian Constitution, the Romanian State guarantees the development, the free use and the protection of languages of all national minorities in Romania.

Situația învățământului ucrainean din România. Modalități de îmbunătățire a studiului limbii ucrainene ca limbă maternă în școlile de învățământ general cu limba de predare românească. În conformitate cu legislația actuală, statul român contribuie la dezvoltarea identității etnice, culturale, lingvistice și religioase a tuturor etniilor indigene și al minorităților naționale. Moștenirea spirituală a grupurilor etnice este o componentă importantă și un puternic factor de îmbogățire a culturii societății românești. În primul rând, în România este garantat dreptul grupurilor etnice la nivel național - autonomie culturală: utilizarea și instruirea în limba lor maternă sau studiul limbii materne în școlile de stat, dezvoltarea tradițiilor culturale etnice, ale literaturii, artei, mass-media, înființarea instituțiilor culturale și de învățământ a minorităților naționale, precum și orice alte activități - care nu intră în conflict cu legislația existentă. O direcție importantă și o chestiune esențială a politicii etno-culturale este

¹ **Elvira Codrea** – profesor de limba ucraineană, consilier la Ministerul Educației Naționale, București.

Ельвіра Кодря – викладач української мови, радник в Міністерстві виховання, досліджень, молоді та спорту Румунії.

asigurarea în folosirii limbii materne în diverse sectoare ale vieții sociale și publice. În conformitate cu Constituția României, statul român garantează dezvoltarea, folosirea liberă și protejarea tuturor limbilor minorităților naționale din România

Keywords: *minority. Constitution, Ukrainian maternal language, maternal language study*

Cuvinte cheie: *minoritate. Constituția, limba maternă ucraineană, studiul limbii materne*

Роль мови у формуванні і самовираженні особистості величезна. Мова – то магічне дзеркало, невичерпний засіб спілкування. У мові відображено життєвий досвід, сприйнятий людством від давнини до сучасності. При цьому мова відображає не лише те, що на поверхні, а й невидиме для ока, внутрішню суть речей, не лише світ матеріальний а й світ ідеальний, який віддзеркалюється в умогляді, фольклорі, текстах, ідеях.

Вбираючи в себе знання, відображені в мовленні, людина вибудовує власний внутрішній світ, або мікрокосмос, формує себе як особистість.

Коли людина добре володіє мовою, вона має могутній засіб для впливу на інших людей і досягнення поставленої мети. А особливе значення має рідна мова, що стає для кожної людини одним з найцінніших надбань.

Вивчення української мови в Румунії має вже свою традицію. Офіційно його заведено внаслідок Реформи освіти 1948 року. За цей час пройдено різні етапи, протягом яких досі назбиралось чимало всякого досвіду. Помітні можливості покращення україномовного навчання настали після грудневої Революції 1989 р., коли наша країна приступила до здійснення демократичних реформ у всіх галузях суспільної діяльності.

На сучасному етапі серед найважливіших пріоритетів своєї етнополітики Румунія визначає, насамперед, відновлення у всій повноті духовно – культурного життя етнічних груп на принципах їх інтересів та запитів стосовно мови, культури, традицій та створення для цього відповідних сприятливих умов. Цей процес надто складний і вирішується поступово.

У відповідності до чинного законодавства держава сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин. Духовні надбання етнічних груп виступають важливою складовою й потужним чинником збагачення культури всього румунського суспільства. Передусім Румунією гарантується право етнічних груп на національно-культурну автономію: користування й навчання рідною мовою, чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах, розвиток етнічних культурних традицій, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення культурних і навчальних закладів національних меншин та будь-яку іншу діяльність, яка не суперечить чинному законодавству.

Важливим напрямом та ключовою проблемою етнокультурної політики виступає забезпечення у різних галузях суспільного і громадського життя мов етнічних груп. Згідно з Конституцією Румунії у державі гарантується вільний розвиток, використання і захист всіх мов національних меншин Румунії.

В останні роки здійснено комплекс організаційних заходів, спрямованих щодо практичного вирішення проблем задоволення освітянських потреб української меншини що проживає в Румунії. Добре володіти, крім румунської, державної, й своєю рідною, українською мовою, означає бути двічі людиною, посідати дві культури, два духовні світи, мати ширший кругозір світосприймання – значить бути багатшим. При цьому, слід не забувати, що рідну мову ніхто не успадковує так собі механічно, як будь-яке інше майно, її треба вивчати, плекати й постійно збагачувати.

Вивчення рідної мови посідає одне з провідних місць у системі навчальних дисциплін середньої школи. У 1 – 8 класах учні, по перше, одержують знання, які є фундаментом для засвоєння курсу української мови, по – друге, у них формуються мовні та мовленнєві вміння та навички.

Навчання української мови в сучасній школі має бути орієнтоване на життєві потреби учнів, допомагати їм упоротися з реальними проблемами, які пов'язані з користуванням мовою. Це особливо актуально для учнів, які вчаться у загальноосвітніх навчальних закладах з румунською мовою навчання, а україномовне середовище користується не літературною українською мовою, а переважно діалектами.

Для захисту прав, задоволення освітніх потреб національних меншин у нашій державі створена мережа дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах з румунською мовою навчання, у яких українська мова викладається як рідна мова 3-4 години тижнево у 1- 8-их класах, та одна година історії та традиції української меншини у 6-му та 7-му класах. Вона відповідає національному складу населення, чинному законодавству Румунії і міжнародним нормам.

Так, у повіті Марамуреш функціонує 19 навчальних закладів з румунською мовою навчання, у яких українська мова викладається як рідна мова, де навчається 1844 учнів у 1- 4-их класах і 1937 учнів у 5- 8-их класах. Крім загальноосвітніх навчальних закладів з румунською мовою навчання, у яких українська мова викладається як рідна мова, є такі в яких викладання ведеться українською мовою. З них: 9 груп дошкільних навчальних закладів, де навчається 181 дитина, 12 класів, де навчається 130 дітей та один ліцей з українською мовою навчання, тобто ліцей імені Тараса Шевченка, де навчається 212 учнів.

Таким чином, у минулому навчальному році українську мову вивчали близько 8000 учнів у повітах Марамуреш, Сату Маре, Сучава, Ботошани, Караш Северін, Тіміш і Тулча.

Здійснюється поступовий перехід у напрямку, де існують сприятливі умови – від факультативного вивчення молоддю рідної мови, до введення її як навчального предмета, а також відкриття для них класів та дитячих садочків із українською мовою навчання. Мережа навчальних закладів поповнилась новими типами, а саме: дитячими садочками, початковими школами, гімназіями, ліцеєм та відділами ліцеїв з українською мовою викладання.

В усіх цих загальноосвітніх навчальних закладах українська мова вивчається як материнська, рідна мова. Рідна мова є обов'язковим компонентом базового змісту освіти національних меншин у Румунії, окремим навчальним предметом.

На час запровадження вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах із румунською мовою навчання було і залишилося чимало проблем, пов'язаних, насамперед, із відсутністю належного і навчально-методичного забезпечення, створеної науковцями спеціальної методики викладання, яка б розробила лінгводидактичні принципи, методи навчання та інтерактивні технології.

З метою посилення нагляду за фінансуванням освітянських закладів, у яких навчаються учні українського походження, голова С.У.Р.-у вимагає постійно, аналізу стану фінансування відповідним комісіям. Кожного року домагається виділення коштів на проведення капітального ремонту, ліквідацію аварійних ситуацій і підготовку навчально-виховних закладів до роботи в зимових умовах.

Згідно з нормативними документами Міністерства Освіти, Досліджень, Молоді та Спорту Румунії, головним є розробка нових навчальних програм з рідної української мови для загальноосвітніх навчальних закладів. Над створенням програм, підручників, методичних та інших посібників для вивчення української мови та літератури потрібно, насамперед, створити авторські колективи із залученням спеціалістів з України, у яких є і знання і досвід щодо цієї справи. Згідно з нормативними документами Міністерства Освіти, Досліджень, Молоді та Спорту Румунії, нові програми мають бути спрямовані на реалізацію сучасних підходів до мовної освіти, нових пріоритетів, критеріїв. Головним при укладенні програм має бути орієнтація на задоволення потреб і культурних запитів особистості, пов'язаних із практичною діяльністю, духовним життям, комунікативними інтересами.

Навчальний матеріал підручників із української мови та літератури для загальноосвітніх навчальних закладів із румунською мовою навчання має бути укладений по-новому, так, щоб учитель мав можливість на кожному уроці реалізувати закладені в програмі взаємопов'язані змістові лінії, усі види мовленнєвої діяльності, здійснювати міжпредметні зв'язки, проводити словникову роботу, порівнювати мовні явища в рідній та румунській мовах. Потрібно приділити увагу розвитку мовлення та вправам на переклад.

Шляхи вирішення проблем щодо вивчення української мови та літератури у загальноосвітніх навчальних закладах із румунською мовою навчання обговорювались на засіданнях методичних об'єднань (гуртків української мови), круглих столів, відкритих уроків, де ухвалювались конкретні рішення, рекомендації для поліпшення вивчення української мови та літератури. За останні два роки було видано за кошти Союзу Українців Румунії Робочий зошит для першого та другого класів, укладений проф. української мови Кодрі Ельвірою.

Важливим кроком на шляху до створення сприятливих умов для етнокультурного розвитку української меншини є діяльність щодо поліпшення видавничої справи. Саме тому Урядом Румунії виділяються ресурси, кошти і поліграфічні потужності для випуску друкованої продукції українською мовою.

За останні роки роки побачили світ видання, антології літературних текстів, видані українською мовою та Робочий зошит для першого та другого класів. Значною подією у культурному житті українців Румунії став

випуск журналика для дітей «Дзвоник». На сучасному етапі, в Румунії друкуються три газети українською мовою: «Наш голос», «Український вісник» та «Вільне слово».

Складовою частиною створення необхідних умов для культурно-освітнього розвитку української національності в Румунії є підготовка фахівців. Така підготовка вчителів для шкіл української меншини існує в Бухарестському та Клузькому університетах, а також у педагогічних відділах Сігетського та Сучавського ліцеїв.

Поряд із цим, на основі Протоколу про співробітництво в галузі освіти між Міністерством Виховання, Досліджень та Молоді Румунії і Міністерством Освіти та Науки України, учні та студенти українського походження можуть поступити до вищих навчальних закладів України, а викладачі шкіл, вищих навчальних закладів, вихователі дошкільних установ можуть підвищити свій професійний рівень в Україні.

За останні роки поліпшено кадрове забезпечення для навчання української мови й літератури та історії і традиції української меншини у загальноосвітніх навчальних закладах із румунською мовою навчання. У зазначених закладах ці предмети викладають близько 90% фахівців. Інші – це, головним чином, вчителі початкових класів, які не були забезпечені роботою за спеціальністю.

Учителі української мови та літератури удосконалюють свою кваліфікацію на базі Будинку вчителя м. Бая Маре, на базі Філологічного Факультету Бухарестського Університету та на базі Вищих навчальних закладів України, де щороку організуються курси підвищення кваліфікації для вчителів української мови та літератури з Румунії.

Минулого навчального року вчителі української мови та літератури загальноосвітніх шкіл та ліцеїв Румунії мали можливість взяти участь у двох сесіях стажування на базі навчальних закладів в Україні.

Перша сесія стажування відбулася з 1 по 15 вересня 2010 р. в Івано-Франківському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти та на базі навчальних закладів Івано-Франківської області. Ініціатором цього заходу була пані Ельвіра Кодря, яка звернулася з проханням сприяти в організації курсів для підвищення кваліфікації вчителів української мови та літератури румунських загальноосвітніх шкіл повіту Марамуреш, до pana Вишиванюка М. В., голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації, з якою співпрацює повітова рада Марамуреш.

Члени делегації викладачів української мови з Румунії, які проходили курси стажування для вчителів української мови і літератури на базі Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти та на базі навчальних закладів Івано-Франківської області, висловлюють велику подяку за сприяння в організації та проведенні науково-методологічної діяльності. Івано-Франківська обласна державна адміністрація забезпечила їм цікаві лекційні курси, екскурсійну програму, відвідування шкіл, зустріч з керівництвом, викладачами та студентами філологічного факультету, зустріч з керівництвом Головного управління освіти і науки облдержадміністрації, заходи, які дуже сподобалися всім членам делегації. Також усі члени делегації отримали в подарунок чимало методичної літератури, словники,

посібники, підручники, методики і інше.

Друга сесія стажування в Україні для вчителів української мови та літератури румунських загальноосвітніх шкіл була організована Посольством України в Румунії в результаті зусиль, здійснюваних паном Василем Заболотнюком та Дирекцією освіти мовами національних меншин Міністерства виховання, досліджень, молоді та спорту Румунії, на підставі виконання положень ст. 2 Протоколу про співробітництво у галузі освіти між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти, досліджень та інновацій Румунії на 2008-2009, 2009-2010, 2010-2011 навчальні роки.

Міністерство освіти і науки України розглянуло звернення радника Дирекції освіти мовами національних меншин Міністерства виховання, досліджень, молоді та спорту Румунії Е. Кодрі щодо сприяння в організації стажування в Україні для вчителів української мови та літератури румунських загальноосвітніх шкіл (всього 15 осіб) та запропонувало провести його у період з 31 січня по 5 лютого 2011 року на базі навчальних закладів Львівської області.

Українська Сторона забезпечила проживання, харчування та культурну програму членів групи. Усі члени делегації запевняють про те, що відчували справжню турботу про себе: відвідування шкіл та спостереження на відкритих уроках української мови та літератури, вдале розміщення для мешкання, добре харчування та цікаві розважальні заходи, пішохідна екскурсія по місту Львів, зустріч з першим заступником голови облдержадміністрації паном Мироном Янківим та керівництвом Головного управління освіти і науки облдержадміністрації: з паном Михайлом Брегіним – Начальником Головного управління освіти і науки облдержадміністрації та з панією Богданою Біляк – Заступником начальника Головного управління освіти і науки облдержадміністрації. Завдяки цим людям, кожний день був насичений та яскравий, а фінальна зустріч у залі засідань облдержадміністрації, підбиття підсумків та вручення сертифікатів про закінчення курсів запам'яталося всім учасникам на все життя. Разом із тим, сьогодення система навчальних закладів, де викладання ведеться лише румунською мовою, не відповідає культурно-освітнім запитам української меншини.

Сьогодні і завтра є добра нагода в ході толерантної співпраці визначити важливі напрями поліпшення вивчення української мови та літератури у загальноосвітніх навчальних закладах із румунською мовою навчання та шляхи їх реалізації.

Забезпечення мовних прав осіб, що належать до національних меншин, і сприяння захисту їхніх мов не означає, що це перешкоджує вивченню державної (офіційної) мови, а навпаки, сприяє збереженню в Румунії мовнокультурного розмаїття.

У цілому, створення сприятливих умов для духовно-культурного розвитку української національності – процес тривалий за часом, вимагає постійних зусиль, диференційованого підходу, значних матеріальних ресурсів, врахування балансу національних інтересів різних етносів.

Căi de realizare a educației muzicale în școlile cu predare în limba ucraineană / Спосіб реалізації музичного виховання у школах з викладанням української мови

Geta PETREȚCHI / Джета Петрецькі¹

Musical education achievement methods in schools with teaching in Ukrainian language. *School is the main source of culture and a factor of civilization where the formation of man is perfected and which has the noble purpose of achieving students' performance of thinking, expressed through flexibility, independence and creativity.*

Studying music in school aims at educating the artistic and aesthetic taste of the youth, its access to the culture of society, the general framework in which talents, future creators, performers, amateurs or professionals are discovered.

Спосіб реалізації музичного виховання у школах з викладанням української мови. *Школа є основним джерелом культури та фактором цивілізації, у якому народжується формування людини і яка має благородну мету – досягти учнями результативності мислення, виражаючи себе завдяки своїй гнучкості, незалежності та творчості. Вивчення музики в школі спрямоване на виховання художнього, естетичного смаку молоді, доступ до культури суспільства, загальні рамки, у яких розкриваються таланти, майбутні творці, виконавці, аматори та професіонали.*

Keywords: *school, culture, education, aesthetic style*

Ключові слова: *школа, культура, виховання, естетичний смак*

Evoluția învățământului obligatoriu din România corelat cu obiectivul de aliniere a politicilor educaționale românești în rândul celor europene are în vedere două puncte de plecare concrete: reforma învățământului obligatoriu și perspectivele divergente din noile priorități europene.

Sistemul românesc, la ora actuală, este constituit pe un model determinist, care consideră școala ca o microsocietate, ca o obiectivare, mai mult sau mai puțin fidelă societății și care-și asumă ca finalități de bază excelența cognitivă, socializarea, adaptarea și integrarea socio-profesională a tinerilor pe baza unui model educațional predeterminat și cvasistandardizat.

Perspectiva viitorului o reprezintă „reîntoarcerea” individului ca actor în spațiul social și o resurrecție a elevului ca actor în spațiul educațional. Educația devine centrată pe copil, pe elevi în calitate de persoană cu caracteristicile sale specifice-diferențiatore ce trebuie valorizate maximal.

¹ Geta Petrețchi – profesor de muzică la Școala Gimnazială Rona de Sus și Liceul Pedagogic, „Taras Șevcenko” Sighetu Marmăției, jud. Maramureș.

Джета Петрецькі – вчитель музики у середній школі Рона де Сус та педагогічному ліцеї імені Тараса Шевченка у м. Сігету Мармаціейб повіт Марамуреш.

Cadrul didactic reprezintă persoana care coordonează transpoziția didactică, privită nu numai ca transmitere a curriculum-ului precis, ci și prelucrează, reelaborează și negociază acest curriculum. Transpoziția didactică nu este doar un act didactic, ci presupune o activitate interacțională și simbiotică condiționată de numeroase variabile extradidactice.

Privit din perspectiva învățământului formativ, unul din rolurile profesorului este de a selecta și a organiza metodic informația pentru predare-învățare, de a transmite inteligibil și argumentat, de a explica, de a crea situații problematizate, de a evalua rezultatele, de a stabili cauzele insuccesului, de a-l ajuta pe elev să le înlăture, de a folosi rațional timpul de predare-învățare, de a crea condițiile necesare învățării prin organizarea spațiilor destinate.

Studierea muzicii în școală are drept scop educarea gustului artistic, estetic al tineretului, accesul său la cultura societății, cadrul general în care se descoperă talentele, viitori creatori, interpreți, amatori sau profesioniști.

Arta muzicală are o încărcătură afectivă, individuală, specifică, originală, realizând deci, integrarea afectivă a realității. Funcția instructiv-educativă a muzicii are o arie largă de cuprindere, începând de la valoare documentară a creației, prin reflectarea ideilor cu mesaj social și atitudini artistice și evoluând în timp până la creația actuală, cu tematica prieteniei, păcii a iubirii de țară și popor. Finalitatea socială a muzicii se prezintă sub forma unui flux formativ de ansamblu care influențează personalitatea, raportul omului cu lumea.

În predarea muzicii în școală, trebuie să se aibă în vedere în primul rând aspectul informativ-formativ al demersului didactic. De aceea se va urmări formarea cu problematica muzicală care să contribuie în același timp formarea la elevi a capacității de a asculta și a interioriza operele muzicale, ca fenomen de artă și de cultură ce reflectă realitatea în imagini artistice, de a le pătrunde sensurile morale, etice și estetice.

Profesorul de muzică, dirijor de cor, prin pregătirea și preocupările sale își desfășoară cea mai mare parte a activității în școli, în centre școlare și are menirea de a sociabiliza copiii la orice vârstă s-ar afla aceștia, aceste centre fiind puternice focare culturale de organizare a activității elevilor și tineretului. Educația este o dimensiune constitutivă a ființei umane: "Omul nu poate deveni om decât prin educație".²

Omul nu se naște om: "tot ceea ce constituie umanitate: limbajul și gândirea, sentimentele, arta, morala – scrie O. Reboul – nimic nu trece în organismul noului născut"³ fără educație.

Școala constituie principalul izvor de cultură și factor de civilizație în care se desăvârșește formarea omului și care are nobila menire de a realiza la elevi performanțe ale gândirii, care să se exprime prin suplețe, independență și creativitate.

Acest principiu se exprimă în muzică prin plăcerea cu care copiii ascultă muzica și apoi prin capacitatea lor de a analiza și de a diferenția cât mai exact sunetele muzicale, structurile ritmico-melodice, prin participarea activă și conștientă a elevilor în procesul instructiv-educativ.

Învățarea școlară ca latură a procesului de învățământ se referă la dobân-

² Kant – cit. în Constantin Cucoș, *Psihopedagogie pentru examenele de definitivare și grade didactice*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 19

³ O. Reboul – Constantin Cucoș "op. cit.", p.19

direa de noi achiziții informaționale și comportamentale de către elevi în urma acțiunilor repetate, intenționate, programate, organizate în școală.

Învățarea – componentă a educației muzicale se referă la o asimilare de informații, ce formează *latura internă* a învățării. Ea are ca obiect realizarea actelor de percepție, înțelegere, abstractizare, fixare și reproducere a informațiilor ce alcătuiesc substanța muzicii, ca obiect de învățământ. Învățarea se completează și cu o *latură externă* ce constă în aplicarea, grupată în operații, a informațiilor dobândite din latura internă, ceea ce imprimă un caracter acțional, operațional, formativ. Învățarea (internă-externă) se referă la ceea ce trebuie să facă elevul sfătuit de profesor.

Muzica este o disciplină prin excelență practică și ea se învață numai practicând-o.

Studierea muzicii în școală are drept scop educarea gustului artistic, estetic al tineretului, accesul la cultura societății, cadru general în care se descoperă talente, viitori creatori, interpreți, amatori și profesioniști. Așa cum spunea D. G. Kiriac „Muzica în școală se hotărăște”.

Arta muzicală are o încărcătură afectivă, individuală, specifică, originală, realizând integrarea afectivă a realității, iar alături de celelalte obiecte de învățământ, aduce o importantă contribuție la realizarea educației estetice a elevilor, în sensul dezvoltării capacității lor de a înțelege frumosul din artă și de a-l aplica în viața de toate zilele.

Scopul predării educației muzicale în școală constă în dezvoltarea gustului estetic al tuturor elevilor, precum și în înfăptuirea unui anumit grad de cultură muzicală. Educația estetică în școală se înfăptuiește prin toate obiectele de învățământ, dar în special prin grupa obiectelor care au greutate specifică în acest domeniu și anume prin literatură, caligrafie, desen și muzică.

Obiectul comun al tuturor artelor în școală, vizează sensibilizarea elevilor “pentru unitatea artei, formarea putinței lor de a recunoaște poezia indiferent de limbajul unei anumite arte, unui anumit gen sau stil, unei anumite opere; formarea treptată a unui concept despre artă și a unei gândiri estetice – un concept care bine stăpânit să se poată la rândul lui referi spontan și adecvat, neforțat, la toate artele și la toate fenomenele artistice, precum și la așa – numitul frumos natural etc; și care să constituie totodată pivotul unei atitudini critice a elevilor.”⁴

Muzica se naște odată cu omul și-l însoțește toată viața, sădind în sufletul său profunde sentimente de dragoste și adevăr, de iubire și speranță. Necesitatea educației muzicale poate fi dedusă din faptul că, în toate împrejurările din viața sa, omul, simte nevoia de a cânta: când este vesel sau când este trist, când muncește sau se distrează, ca elev în excursii etc., iar pe de altă parte muzica are puterea de a pătrunde subtil în emotivitatea umană, de a face să vibreze cele mai adânci și mai fine coarde ale sensibilității. Materialul de artă al muzicii, *sunetul*, este mai fin, mai penetrant, decât cuvântul, poate fi înțeles de orice om, și asta pentru că: “muzica este o artă universală”.⁵ Muzica este atât știință cât și artă, este o disciplină exactă, realistă, este o *matematică a sunetelor* așa cum o numea academicianul Octav Onicescu.

⁴ Dimitrie Todoran – cit în: *Probleme fundamentale ale pedagogiei*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1982, p.115

⁵ Victor Țărnovnicu – cit în: *Pedagogia generală*, Editura Facla, Timișoara, 1975, p. 415

Dupa Grosse „muzica este arta prin excelență a ordinei, a măsurii, a proporției, a echilibrului, a simetriei, a clarității și a armoniei”.⁶ Muzica – artă și știință – se constituie ca obiect de învățământ, în una din principalele căi de acces a tinerii generații spre înțelegerea, receptarea, aprecierea și integrarea în propria viață și conștiință a mesajelor artei autentice, populare, religioase și culte.

Prin abordarea interdisciplinară, educația muzicală contribuie la definirea, completarea și fixarea corectă a unor noțiuni acumulate la alte discipline și implicit la dezvoltarea culturii generale umaniste.

„Educație muzicală prin muzică și pentru muzică”⁷ este o sintagmă program, aplicat și adaptat de reprezentanții școlii active muzicale (școlii noi): Montessori, Chevais, Martenot, Dalcroze, Orff, Kodaly, care pun accentul pe activitatea manuală, estetică, morală a elevului. Școala activă consideră că orice educație în afara celei estetice, artistice- muzicale este ternă, lipsită de viață. Școala utilitaristă muzicală, în care “activitatea practică e mai presus de realitatea psihică”⁸ a promovat în primul rând ideea de interpretare, iar cântecul și învățarea lui în școală rămâne o sarcină a modelului pedagogic. Procesul de educație muzicală în școală necesită o abordare tripartită, de predare- învățare- evaluare; pentru a asigura o racordare a conținuturilor, mijloacelor și metodelor cu starea reală a elevilor .

În școală, finalitatea procesului de educație muzicală este aceea de a forma atitudinea estetică muzicală și poate avea diferite grade de generalitate și de specializare specifice etapelor de instruire, stadiilor de dezvoltare, vârstelor. În școală, educația muzicală are două niveluri de însușire: nivelul *informativ-teoretic* și nivelul *formativ – aplicativ*.

Nivelul informativ – teoretic vizează *instruirea*, dobândirea de cunoștințe, formarea unor priceperi și deprinderi reproductiv– interpretative. Pe baza contactului cu realitatea muzicală (cântece, solfegii, fragmente melodice, etc.) și prin exerciții – precedate de exemplificări, demonstrații, explicații, se formează reprezentări, noțiuni, categorii, judecăți, capacități de reproducere și interpretare, se desprind criterii de apreciere valorică. Se formează *cultura* teoretică, cunoștința valorii și capacitatea de a utiliza codul muncii, limbajul muzical și de a descifra *mesajul artistic*.

Nivelul formativ – aplicativ se referă la atitudinea adecvată față de valorile estetice muzicale și se concretizează prin idealul estetic, sensibilitate, capacitatea de a avea emoții estetice, trăiri, satisfacții plenare în fața frumosului din opera de artă, dar și din dorința și capacitatea de a audia, cânta, interpreta și de a crea valori muzicale.

În învățământul gimnazial conținutul obiectului „Muzică” cuprinde totalitatea cunoștințelor, priceperilor și deprinderilor muzicale prevăzute pentru a fi însușite de elevi care sunt stabilite în documente oficiale ca: planul de învățământ, programa și manualul școlar și este selecționat în funcție de valoarea sa educativ- formativă, de contribuția pe care și-o aduce, alături de conținutul celorlalte discipline, la realizarea obiectivului general al procesului instructiv educativ. Acest

⁶ Grosse –cit în George Breazu în: *Un capitol de educație muzicală*, Editura Cartea Românească, București, 1937, p.50

⁷ Gabriela Munteanu – cit în: *Metodica predării educației muzicale în gimnaziu și liceu*, Editura Sigma Primex, București, 1999, p.14

⁸ Idem, p.14

conținut se înscrie în *nivelul informativ-teoretic* al educației muzicale și prevede însușirea cunoștințelor elementare de limbaj muzical, formarea unor deprinderi specifice prin cântece, jocuri muzicale și audiții. Conținuturile și sarcinile se diferențiază evolutiv în strânsă legătură cu dezvoltarea psihofizică a elevilor, cu capacitatea lor de a percepe, însuși și reda muzica, cu etapa de școlarizare în care se află. *Educația muzicală* are o sferă mai largă în care se înglobează în mod implicit și teoria, dar nu ca scop în sine, ci ca mijloc de a explica anumite relații ce există între elementele muzicale.

Poporul creează arta muzicală, fără să știe teorie, tocmai pentru că are sensibilitatea artistică foarte dezvoltată. Pentru înfăptuirea educației muzicale este necesar să se creeze un mediu favorabil de dezvoltare a predispozițiilor muzicale innăscute, pe care toți copiii le manifestă din cea mai fragedă vârstă, ei ascultă muzica, ritmează, se joacă, se bucură, încearcă să fredoneze sunete, dându-le posibilitatea să practice muzica în cadrul unor activități plăcute și strict legate de interesele lor afective. Și numai pe această cale elevii îndrăgesc muzica, ajungând la acele trăiri emoționale, care asigură formarea gustului artistic ca primă treaptă a educației estetice, educație care urmărește dezvoltarea capacității de a înțelege just frumosul din natură și societate, de a-l crea și de a-l aplica în viața de toate zilele. Frumusețea artistică aduce în viață multă bucurie și satisfacție ceea ce duce în mod implicit la trezirea sentimentelor frumoase, iar prin perceperea frumosului din artă omul devine mai bun, mai cinstit, mai moral și mai sociabil indiferent dacă frumusețea este întruchipată într-un personaj cu însușiri alese, într-un colț al naturii sau dintr-o lucrare muzicală.

Educația muzicală are drept scop dezvoltarea sensibilității estetice a elevilor, a capacităților de exprimare și receptare muzicală, prin activități practice de cântare (vocală și instrumentală) și prin audiții muzicale. La școală, educația muzicală presupune contactul direct, nemijlocit al elevului cu materialul studiat, posibilitatea pe care nu toate obiectele de învățământ o oferă (ex.: istoria, geografia). Creația muzicală cuprinde lucrări vocale, instrumentale și vocal-instrumentale, din care obiectul „Muzică” își selectează melodiile cele mai potrivite corespunzător particularităților de vârstă ale elevilor.

Cel mai natural și simplu instrument pentru om este *vocea*, iar *cântecul vocal* rămâne mijlocul didactic prin care se realizează o parte însemnată a obiectivelor noului tip de învățământ muzical. O educație muzicală completă, în sensul de modelare prin și pentru muzică, nu este exclusiv orală; ea include și elemente de citit / scris pentru că aprecierea, comentarea valorii estetice a muzicii, interpretarea ei ține cont de câțiva indicatori științifici, sintetizați în gramatica elementară a muzicii, într-un model fără de care nu se poate face educație muzicală.

Activitatea vocală constituie principala modalitate de educație muzicală în școală, în programele căreia învățarea de cântece, coruri, fragmente din lucrări mai dezvoltate la care se adaugă și unele solfegii sau exerciții muzicale, ocupă un loc important.

Practica muzicală implică și mijloace de învățământ ca: instrumente și jucării muzicale, mijloace audiovizuale precum și materiale mai puțin specifice cum ar fi: planșete, machete, ilustrații, etc., în scopul optimizării procesului de predare-învățare a muzicii. Învățarea cântecelor este importantă pentru formarea deprinderilor muzicale la elevi, cultivarea vocii și a memoriei muzicale, educarea auzului,

deprinderea cântării îngrijite și a interpretării precum și în realizarea educației estetice, intelectuale, patriotice și moral – cetățenești a elevilor.

Cântecul ucrainean – un mijloc de realizare a educației muzicale în școală cu predare în limba ucraineană

Cântecul constituie creația ce se înscrie cel mai bine în universul copiilor, fiind mijlocul principal de realizare a educației muzicale pe lângă audiția muzicală, jocul și exercițiul care în cea mai mare parte au la bază tot cântecul. *Cântecul* este creația muzicală ce rezultă din îmbinarea perfectă a muzicii cu poezia, iar în această unitate melodie – text, importanța cea mai mare revine melodiei. Cântecul, ca mijloc principal de realizare a educației muzicale, rezultă din importanța pe care o are în formarea deprinderilor muzicale. Căntecele abordează o tematică variată și bogată, mai ales cu privire la natură, școală, familie, etc., iar folclorul ilustrează interesul și capacitatea acestora pentru redarea lumii înconjurătoare.

Prin însușirea cântecelor se realizează aplicarea practică a problemei studiate și îmbogățirea repertoriului.

Cântecul reprezintă arta muzicii în lecție exprimându-i specificul ei muzical. Fără cântec audiat și intonat de elevi, lecția de muzică și-ar pierde specificul și însuși rostul ei în școală.

Cântecul unește – în gând și sentimente – pe cel care cântă, cu cel care îl ascultă și a fost întotdeauna un mijloc eficient, convingător de educație a copiilor, iar melodia se adresează mai direct sufletului afectivității.

Căntecele folosite în lecția de muzică trebuie alese după următoarele criterii:

- a) concordanță cu subiectul și scopul lecției;
- b) valoarea estetică și educativă;
- c) accesibilitatea lor pentru elevii clasei respective.

Pentru a face din cântec un mijloc de educație profesorul este cel care îl ajută pe elev să descifreze mesajul acestuia și-l obișnuiește să pătrundă în tainele muzicii, să cunoască limbajul și mesajul acesteia ajutându-i astfel în practicarea și receptarea acesteia minunate arte. Astfel elevii se vor obișnui să asculte singuri muzica, să deosebească genurile muzicale, să simtă muzica bună, de calitate și s-o aprecieze. Profesorul este cel care predă muzica și care trebuie să găsească acele soluții *afective* și *metodice* care pot face din fiecare elev un consumator avizat de valori muzicale autentice, care să aibă dorința, plăcerea și deprinderea de reproducere și interpretare a variatelor genuri și specii muzicale, utilizând criteriile de apreciere valorică și putând descifra mesajul artistic.

Școala are menirea de a pregăti pe consumatorul avizat de valori estetice muzicale, pe cel care caută frumosul muzical, îl contemplă, se extaziază și îl introduce în viața de toate zilele, dar și pe interpretul și creatorul de muzică. Muzica în școală, prin valoarea ei educativă, are menirea de a uni colectivul de elevi, trezind în sufletele lor idei și sentimente comune. Școala nu-și propune să facă din fiecare elev un artist muzical ci asigură condiții optime și creează climatul pentru dezvoltarea și manifestarea complexă, pleneră a fiecăruia în raport cu disponibilitățile sale.

Rezultatele foarte bune se obțin atunci când profesorul, cel care predă muzica o valorizează prin trăire și folosește toate *formele de educație muzicală*: lecția de muzică, ansamblul coral, audiții muzicale, participări organizatorice la concer-

te, concursuri, formații, cercuri muzicale de interpretare și de creație, etc.

În orele de **ansamblul coral**, cântarea corală contribuie în mod direct la realizarea scopului și sarcinilor predării educației muzicale, deoarece în această formă de activitate își găsesc aplicare toate cunoștințele, priceperile și deprinderile dobândite în lecția de muzică.

Cântarea vocală, în cadrul orelor de ansamblu coral, diferă de cea efectuată în lecția de educație muzicală, prin ceea ce se axează pe cântece mai variate și mai evolute, cântarea corală efectuându-se pe 2-3 sau chiar 4 voci egale.

Orele de **ansamblul coral** se concretizează în:

- dezvoltarea vocii și a auzului muzical melodic și armonic al elevilor;
- formarea deprinderilor de cântare corală la unison, în canon și pe 2-3 voci egale cât mai expresiv;
- lărgirea orizontului cultural-artistic al elevilor prin analiza și cunoașterea cântecelor ca gen, stil, structură, etc.;
- îmbogățirea universului spiritual al elevilor cu sentimente și idei superioare, dezvăluite în imaginile artistice ale cântecelor;
- dezvoltarea sensibilității și a capacității de înțelegere a marilor idealuri umane și a dragostei elevilor față de cântarea corală și față de muzică în general.

Elevii desășoară o activitate vie ca membrii unei formații artistice, însușindu-și un repertoriu coral variat ca tematică și dificultate, iar bucuria evoluției acestora pe scenă, satisfacția succesului în serbări și concursuri, activitatea artistică în colectiv sunt *trăiri fără egal*, care îmbogățesc capacitatea afectivă și îi apropie de înțelesul rostului artei în societate.

2. Audiția muzicală- un factor de bază al educației muzicale în școală

Alături de cântarea vocală, ascultarea constituie una din cele mai eficiente activități muzicale prin mijlocirea căreia elevii, de la cele mai mici vârste școlare iau contact direct cu arta sunetelor. Prin audierea unor lucrări muzicale, corespunzătoare vârstei și nivelului de înțelegere, elevii își formează deprinderea de a asculta piese muzicale de diferite genuri și stiluri, își dezvoltă receptivitatea și sensibilitatea, ca și gustul artistic pentru înțelegerea marilor valori muzicale. Scopul esențial al audițiilor muzicale la școală în timpul orelor de educație muzicală, este acela de a dezvolta dragostea elevilor pentru adevăratele valori artistice muzicale și de a ilustra diverse teme teoretice din programa școlară.

Audiția muzicală propriu-zisă cu rol de îmbogățire a informației pe plan cultural are în vedere:

- formarea deprinderii de a audia muzica;
- formarea deprinderii de a observa elemente din morfologia și sintaxa muzicală;
- formarea deprinderii de asocierea muzicii cu elemente cunoscute din alte materii de învățământ sau domenii extramuzicale;
- formarea deprinderii de relaxare și cunoașterea acelor ambianțe muzicale recunoscute a avea efecte meloterapeutice;
- familiarizarea și memorarea involuntară a repertoriului muzical (vocal, instrumental).

De multe ori, impresiile lăsate de unele lucrări muzicale asupra auditorilor sunt atât de puternice, încât nu pot fi uitate multă vreme, iar în unele cazuri au influență hotărâtoare asupra dezvoltării artistice ulterioare a unora dintre elevi. Un

material deosebit de atrăgător pentru audițiile muzicale îl constituie muzica populară românească, precum și muzica populară a etniilor, în special jocurile populare instrumentale ca hora, sârba, călușul, brâul, învârtita, precum și diferite formații instrumentale de genul tarafului sau a orchestrei populare.

Din punct de vedere didactic orice fel de audiție muzicală trebuie să fie bine pregătită printr-o prealabilă prezentare a lucrărilor muzicale privind: compozitorul (autorul versurilor), genul și stilul, forma structurală, conținutul de idei referind la interpreți, etc.. În concepția pedagogului japonez Shinichi Suzuki, profesor de vioară, audiția muzicală trebuie să fie un permanent însoțitor al elevului. El propune cel puțin o oră de audiție muzicală zilnic (chiar pentru copii de 3-4 ani) cu piesele din repertoriul curent și de perspectivă.

Audiția muzicală poate fi clasificată și caracterizată astfel:

1. Activități de ascultare a mediului înconjurător sonor pentru a forma elemente de bază a morfologiei și sintaxei muzicale, auzul acustic muzical atât în perioada de prenotație, cât și în perioadele ulterioare. Activitatea vizează: sunete sau zgomote diferite ca timbru, durată, intensitate, înălțime, direcția sunetelor dacă au o desfășurare melodică sau simultan armonică, imitativă, dacă sunt accentuate sau mai puțin accentuate, tempoul de execuție a unui grup de sunete, caracterul unor sunete dintr-un anumit context, recunoașterea rezultatului timbral al unor formații vocal-instrumentale.

2. Audiția muzicală propriu – zisă, care are în vedere:

- formarea deprinderii de a audia muzica; durata audiției va fi în funcție de puterea

de concentrare a atenției copiilor (2' – 10'), drept pentru care audiția va fi însoțită de o narațiune;

- formarea deprinderilor de a observa elemente din morfologia și sintaxa muzicală;

- formarea deprinderii de asociere a muzicii cu elemente cunoscute din alte materii de învățământ sau domenii extramuzicale; formarea deprinderii de relaxare și cunoașterea acelor ambianțe muzicale recunoscute a avea efecte meloterapeutice;

- familiarizarea și memorarea involuntară a repertoriului muzical (vocal, instrumental).

O operă de artă cu adevărat valoroasă se lasă greu cucerită de auditor, dar odată cucerită ea devine izvorul celor mai puternice emoții și plăceri estetice. Audiția muzicală poate fi înțeleasă ca o modelare structurală și informațională prin mediul ambient sonor cât și ca audiție muzicală propriu zisă, cu rol de îmbogățire a informației în plan cultural și cu funcție cathartică (de purificare), de relaxare.

3. Jocul muzical

„Apropierea copiilor de muzică trebuie să se facă pe calea cea mai proprie vârstei lor și anume prin joc.”⁹ Se numește joc didactic muzical (pe suport muzical sau fără suport muzical) acea activitate ce contribuie la exersarea, consolidarea curriculumului școlar sau a programei școlare sau modelează comportamentul elevului în fața muzicii sau a oricărei sonorități din lumea vie ce-l înconjoară pe copil. **Jocul muzical** poate fi considerat ca formă și metodă de divertisment, plă-

⁹ 8. Liviu Comes - cit în învățământul primar, *Revista dedicată cadrelor didactice*, nr 2-3, Editura Miniped, București, 2004, p. 115

cere, o cheltuie a energiilor suplimentare având un rol cultural. Pentru a nu denatura scopul general și special al muzicii din învățământul de cultură generală și în acest sens stându-i la îndemâna profesorului mijloace ca să transforme muzica într-un obiect ușor, plăcut, iubit, așteptat cu bucurie și nerăbdare de către elevi, jocul muzical este cel care nu are o formă proprie fixă, ci se organizează ca o activitate vie, având ca obiectiv o anumită sarcină didactică și apelând la un material muzical divers. Jocurile muzicale se pot clasifica astfel:

- jocuri muzicale de creație sunt acele activități care contribuie la exersarea, consolidarea curriculumului școlar sau a programei școlare care modelează comportamentul elevului în fața muzicii (practice nemijlocit sau audiate) sau a oricărei sonorități din lumea vie ce-l înconjoară pe copil;

- jocuri pe suport muzical (text cântat) – cântece însoțite de imitarea gesturilor specifice unor meserii sau situații ce se pot mima;

- jocuri didactice de socializare a copilului prin muzică, pentru muzică:

Obiective: - să formeze spiritul de echipă între doi și mai mulți copii pentru a obține o omogenitate afectivă;

- să contribuie la învingerea timidității;

- să formeze un curent de opinie critic pentru acceptarea și a altor soluții, puncte de vedere.

jocuri didactice pentru obținerea performanțelor și competențelor muzicale senzoriale legate de calitățile sunetului și diverselor noțiuni muzicale convergente;

- jocuri didactice de stimulare a spiritului creativ și a imaginației muzicale:

- jocuri de construire a formei unui cântec;

- jocuri de asociere la o muzică dată a elementelor extramuzicale (imagini, mișcări ce exprimă un anumit comportament, sentiment, descrieri din literatură, inventarea unei întâmplări);

- jocuri – portrete muzicale.

În funcție de mijlocul muzical cu care se îmbină, jocurile se clasifică în: jocuri muzicale axate pe cântece; jocuri muzicale axate pe exerciții; jocuri muzicale axate pe audiții.

În funcție de sarcina muzicală urmărită, jocurile se clasifică în: jocuri muzicale melodice; jocuri muzicale ritmice; jocuri muzicale cu mișcări sugerate de textul cântecului; jocuri – dans; jocuri muzicale pentru însușirea elementelor de expresie; jocuri muzicale pentru diferențierea timbrelor; jocuri muzicale armonico-polifonice; jocuri muzicale pentru cultura vocală; jocuri muzicale de creație; jocuri spectacol.

Jocurile axate pe cântec au ponderea cea mai mare în activitatea muzicală a copiilor. Orice cântec poate deveni joc, prin formularea de către propunător sau elevi a unor sarcini, cum ar fi:

interpretarea cu solist, pe roluri, în dialog, pe grupe de copii; ritmizarea sau marcarea timpilor, utilizând diferite instrumente de percuție, obiecte sonore, prin bătăi de palme, efectuarea unor pași sau mișcări de dans; interpretarea cu acompaniament instrumental; interpretarea cu ison armonic și ritmic; interpretarea în canon; executarea unor mișcări sugerate de text sau de mersul liniei melodice; alternarea execuției cu audiția interioară, etc.

Jocul axat pe exerciții asigură un cadru atractiv activității de formare a deprinderilor muzicale, atât prin cerințele și regulile stabilite, cât și prin formularea textului. Acesta poate constitui un prim punct de atracție pentru copii și poate fi

imaginat astfel încât să le sugereze sarcinile ce trebuie îndeplinite.

Exemple: „Bate ca mine”, „Cântă ce auzi” – pentru reproducerea unor formule ritmice sau fragmente melodice.

Jocul axat pe audiție facilitează recunoașterea auditivă a unor probleme muzicale de timbru nuanță, tempo etc. și de aceea se desfășoară mai frecvent sub forma ghicitorii.

Exemplu: „Ghicește instrumentul”, „Câte voci auzi?”, „Cine a cântat?” etc.

Jocul melodic contribuie la formarea deprinderii de a executa, a recunoaște și de a percepe diferențele mari de înălțime; executarea și recunoașterea sunetelor înalte și joase în exemple muzicale; intuirea mersului melodic ascendent sau descendent în cântece și exerciții; recunoașterea cântecelor după un fragment melodic.

Jocul ritmic contribuie la dezvoltarea capacității de a percepe și executa diferențele de durată, de a marca și recunoaște structuri ritmice din cântece. Activitățile ritmice se pot concretiza în: *rostirea ritmică a versurilor, care pentru a fi mai aproape de joc, se asociază cu diferite mișcări: pasul sau bătăi pe un instrument de percuție (timpi egali), bătăi în palme, (timpi egali), ușor cu degetele în bancă sau pe alt instrument de percuție (durate diferite); sesizarea, reproducerea, recunoașterea și executarea unor sunete lungi și scurte la început cu durate nedefinite, apoi respectând raportul exact de durată.*

Jocul muzical, pentru însușirea elementelor de expresie, nuanțe, tempo, contribuie la formarea unor deprinderi pregătitoare de interpretare artistică a cântecelor.

Jocurile pot propune următoarele sarcini: înțelegerea și diferențierea termenilor de tare, încet, repede, lent, (rar); recunoașterea intensității sunetelor izolate sau în combinații melodice cunoscute.

Exemple: „Ecoul” sau „Eu cânt tare, tu cânti încet.”

- reproducerea exemplurilor muzicale în nuanță contrastantă;
- recunoașterea tempoului.

Jocul muzical, pentru diferențierea timbrelor sunetelor, constă în perceperea și recunoașterea diferitelor timbre vocale și instrumentale. Sarcinile acestor jocuri sunt: *diferențierea timbrului vocal al profesorului de cel al copiilor; recunoașterea timbrelor instrumentale prin percepție auditivă (directă sau prin intermediul audiției).*

Exemple: „La ce instrument cânt?”, „Ce instrument auzi?”.

- interpretarea cântecelor cu acompaniament susținut de diferite instrumente de percuție.

Jocul armonico-polifonic axat pe exerciții și cântece constă în introducerea unor

elemente simple de interpretare pe mai multe voci: *dialogul muzical (întrebare-răspuns) învățat sau creat spontan; isonul ritmic marcat la instrument de percuție sau cu bătăi din palme; isonul armonic; distribuirea melodiei pe mai multe grupe de interpreți; nota ținută, canon, etc.*

Jocul pentru cultura vocală urmărește aceleași probleme ca și exercițiile de respirație, dicție și emisie.

Jocurile de creație abordează o activitate muzicală superioară, de valorificare creatoare a cunoștințelor și deprinderilor dobândite de elevi în activitățile

muzicale.

Jocurile-spectacol nu sunt jocuri muzicale propriu-zise, deoarece au un caracter interdisciplinar, prin selectarea cunoștințelor axate pe o anumită temă și însoțite la diferite discipline de învățământ.

Exemplu: „Primăvara” – propunătorul creează un personaj ireal – o zână, Vremea, Primăvara, etc., reprezentată de un copil costumat simbolic, o păpușă, etc.

Jocurile muzicale se pot desfășura în orice moment al lecției și al zilei, în excursii și în alte activități extrașcolare. Ele se selecționează cu discernământ și se desfășoară într-un cadru ordonat, lăsând copiilor plăcerea de a se juca și chiar de a improviza, de a introduce mișcări noi, potrivit imaginației lor creatoare. Astfel realizate, jocurile constituie mijloace eficiente de educație muzicală, de valorificare a dinamismului și optimismului specific vârstei.

„După 200 de ani, cuvintele lui Friedrich Schiller despre joc ne apar extrem de oportune. Când vom intra într-o clasă cu elevi dintr-o școală, să le rostim mereu: Omul nu e OM decât când se joacă!”¹⁰

1.1.1.4 Exercițiul muzical - o metodă de învățare a muzicii

Cultivarea vocii și a auzului muzical face parte integrantă din procesul de educație muzicală a elevilor. Cântatul cu vocea rămâne mijlocul cel mai direct și mai viu prin care copiii își însușesc muzica. Însă fără o sistematică exersare a vocii copiilor, organul vocal-auditiv își pierde elasticitatea. Cultivarea vocii și a auzului muzical se înscrie între principiile fundamentale ale educației muzicale. Cultura vocal-auditivă înseamnă coordonarea centrilor nervoși auditivi, cu vibrația corzilor vocale, ceea ce se poate realiza prin exerciții de precauție, încă de la vârsta preșcolară. Încă de la începutul clasei I evaluarea inițială se face numai după ce exercițiile de cultură vocal-auditivă se vor face cu toți copiii fără grabă de a se face clasificări de „cântăreți” și „afoni”, căci într-un timp foarte scurt, chiar după câteva lecții, proporția se va modifica, în sensul că mulți din elevii considerați la început fără voce și auz muzical se vor încadra cu destulă ușurință între cântăreți. Exercițiul muzical este o repetare tenace, zeloasă a unei mișcări, operații, acțiuni sau activități în vederea însușirii, consolidării și perfecționării unor deprinderi și cunoștințe muzicale.

Exercițiul este mijlocul muzical prin care se urmărește formarea deprinderilor de a intui, executa, recunoaște auditiv un anumit element muzical și de a-l valorifica creativ. În funcție de elementul muzical la care se referă, exercițiile se pot clasifica în: melodice, ritmice, ritmico – melodice, de cultură vocală, etc.

A) Exerciții pentru cultivarea vocii și a auzului muzical se efectuează atât în cadrul orelor de muzică cât și în orele de cor. Scopul exercițiilor de cântare vocală este de a forma la elevi deprinderi de a respira corect, de a deschide corect gura în timpul cântării, de a intona just, de a emite sonorități luminoase, de a pronunța bine cuvintele, de a cânta omogen în cor, de a cânta expresiv și fără efort. Încă de la început exercițiile de cultură vocală sunt exerciții de bază prin care se urmărește **omogenizarea vocilor, dezvoltarea supleții și a întinderii vocale, dezvoltarea auzului muzical**. În cadrul orelor de ansamblul coral, exercițiile de cultură vocal-corală sunt extinse și asupra cântării armonice pe 2 și 3 voci, pentru a familiariza auzul elevilor cu sonorități armonice, dezvoltându-le independența în cântarea pe mai multe voci.

¹⁰ 9. Gabriela Munteanu – cit în *Metodica predării educației muzicale în gimnaziu și liceu*, p.66

B) Exerciții de intonație se efectuează în cadrul cultivării vocii și a auzului, cât și în cadrul unor activități din lecție, cum ar fi: învățarea unui cântec după auz; exerciții de intonație care pregătesc descifrarea unui solfegiu sau unui cântec scris pe note; exerciții de intonație prin care se fixează sonoritatea unei tonalități; exerciții de intonație pentru fixarea intervalelor melodice și armonice; exerciții de intonație pentru fixarea intonațională a semnelor de alterație, etc.

În funcție de scopul pentru care se efectuează exercițiile de intonație pot fi:

- exerciții de bază, pentru însușirea și consolidarea deprinderilor practice și cunoștințelor teoretice necesare unui capitol de educație muzicală: se efectuează în secvențe legate de predarea și obținerea performanțelor în învățarea acestuia.

De exemplu pentru fixarea intonațională a unei tonalități cu intenția de a fixa arpegiul tonalității respective precum și relația ce se stabilește între sunetele tonalității și centrul ei funcțional **tonica**: *exerciții pregătitoare, introductive, de acomodare; exerciții principale; exerciții secundare; exerciții de sinteză, recapitulative; exerciții de recunoaștere a genurilor de muzică după audiere.*

C) Exerciții ritmice sunt practicate de către elevi sub diferite forme de activitate, în funcție de vârsta lor și de sarcinile educației muzicale. Ele se efectuează în toate lecțiile de muzică în scopul formării deprinderilor ritmice necesare la însușirea unor formule ritmice înscrise în programa școlară și sunt însoțite de mișcări corporale.

- exerciții de tactare;

După importanța și scopul pentru care se practică în anumite momente ale lecției, exercițiile ritmice pot fi *principale* sau *secundare*, *de bază* sau *pregătitoare*, iar după dificultățile pe care le pun ele, pot fi *simple* și *complexe*.

D) Exerciții de solfegiere se practică în etapa notației muzicale și sunt *exerciții de bază*, care au scopul de a forma elevilor deprinderea de a cânta pe note. Printr-o muncă organizată și sistematic desfășurată în fiecare lecție, elevii reușesc să solfegieze în mod independent, însușindu-și prin efort propriu notația muzicală precum și deprinderile de solfegiere.

E) Exercițiile de dictare muzicală orale sau scrise solicită în permanență auzul elevilor, ceea ce este esențial în munca de înfăptuire a educației muzicale, și respectiv, a dezvoltării aptitudinilor lor muzicale. În nici un fel de activitate muzicală nu se poate obține o concentrare atât de mare a atenției elevilor ca în aceste exerciții de dictare muzicală, care presupune și o dezvoltare a audiției interioare.

F) Exerciții de memorie muzicală:

- exerciții de dicțiune;

- exerciții de caligrafie și ortografie a notelor muzicale;

În cadrul lecțiilor de muzică, memoria muzicală se dezvoltă prin solfegiere, dictare și audiere muzicală. Memorizarea temelor și a unor melodii principale pe care se construiește edificiul sonor al lucrărilor muzicale, este de mare importanță fiindcă prin aceasta elevii acumulează un bogat tezaur de cultură muzicală dezvoltându-și totodată sensibilitatea și gustul artistic.

G) Exerciții de audiere interioară, desfășurate într-o atmosferă de liniște și concentrare, constituie o modalitate superioară de dezvoltare a gândirii muzicale, a sensibilității și receptivității muzicale a elevilor, asigurând, totodată, însușirea temeinică și conștientă a elementelor de limbaj muzical. Audiția interioară este operația de gândire abstractă care are la bază imaginea sonoră a unui anu-

mit element muzical de natură ritmică sau melodică, însușit mai înainte. Acest act complex se dezvoltă pe parcursul procesului de educație muzicală a elevilor, prin exerciții special efectuate în acest scop, în funcție de subiectul lecției cât și de scopul propus. Audiția interioară constituie punctul de plecare și în procesul de creație, căci invenția presupune exprimarea a ceea ce gândești, adică a ceea ce auzi în interior.

H) Exerciții de creație

Creația ține de procesul complex al cunoașterii, care se realizează în trei momente distincte și anume: cunoașterea propriu-zisă, recunoașterea și aplicarea creatoare a materialului însușit. Experiența a dovedit că acolo unde se pune accent pe formarea deprinderilor, creația este nu numai posibilă, dar și necesară. Exercițiile de creație fac parte dintre cele mai complexe exerciții.

Melodiile populare ucrainene constituie un mijloc de a cultiva la copii dragostea pentru creația artistică a maselor și pentru a le demonstra faptul, că poporul este creatorul întregii culturi din care se inspiră compozitorii așa cum ne îndeamnă compozitorul Robert Schumann „ascultă cu multă atenție cântecele populare, ele formează o comoară nesecată în care se găsesc cele mai frumoase melodii”. Cunoașterea obiceiurilor și tradițiilor populare locale are o importanță deosebită datorită conținutului de idei, de sentimente, datorită faptelor care oglindesc trecutul bogat și valorile poporului nostru. Obiceiurile legate de evenimente importante din viața omului (naștere, nuntă, înmormântare) care lipsesc din programele și manualele școlare, dar sunt prezente în viața satului precum și doine, balade, cântece vechi, strigături pe care copiii le pot învăța sau auzi de la părinți, bunici sau străbunici.

De bucuriile muzicii trebuie să aibă parte fiecare om, dar pentru aceasta este necesară cultivarea interesului și a plăcerii față de această artă, încă de la cea mai fragedă vârstă. Rolul profesorului este foarte important prin contribuția ce o aduce în sprijinirea altor factori educativi ce se asociază eforturilor școlii: familie, mass-media, etc. El se poate transpune în rolul de înlocuitor al părinților, de consilier și sfătuitor al acestora.

Pe lângă activitatea didactică și cea din școală, profesorul desfășoară și o bogată și rodnică activitate **extrașcolară**. El este participant activ la evenimentele și frământările social-culturale ce au loc în viața comunității din care face parte, contribuind prin activitatea și elanul său la toate prefacerile ce au loc în cadrul acesteia. Profesorul este exponent și purtător de cuvânt al tinerilor și adulților, transmitător de valori culturale și animator al vieții culturale și sociale

**Ansamblul „Sokole” (Șoimii) – Rona de Sus, Maramureș
Corul de copii ai Școlii Gimnaziale – Rona de Sus, Maramureș**





Foto: Colegiul Național "Mihail Eminescu" Suceava



Photo: Petru Soiman

Роздуми до 27-ої річниці Союзу українців Румунії / Reflecții cu privire la cea de-a 27-a aniversare a Uniunii Ucrainenilor din România

Михайло Михайлюк / Mihai MIHAILIUC¹

Reflections on the 27th anniversary of the Union of Ukrainians in Romania. *The Ukrainians are aware of the fact that the revolution of 1989, as well as the establishment of democracy, which brings with it the freedom of expression, preservation of language, culture and traditions, the consolidation of Romanian-Ukrainian cooperation, the possibility of grouping on political or ethnic criteria, religious freedom, are important events, because for the first time in history (and many centuries have passed since they live in these territories, which are today on the territory of the Romanian state) they have the opportunity to have their own organization at the national level - the Union of Ukrainians from Romania. Those who, in the first days after the overthrow of the communist dictatorship, put the bricks at the UUR foundation are Nicolae Carsiuc, Ivan Covaci and Mihai Mihailiuc. At the end of April 1990 took place the Founding Congress of the Union of Ukrainians in Romania, and from that moment we could say that the dream of the Ukrainians to have an organization of their own became reality. The first president of UUR was Ștefan Tcaciuc. In the 27 years of existence of the Union of Ukrainians from Romania, the Ukrainians made a great progress, they developed intensively, set up local and county organizations in the counties where the Ukrainians live. The Union has become significantly enriched, has acquired many headquarters for its organizations, and printed books, newspapers and magazines. The Ukrainian community from Romania hopes to benefit of more support and assistance and hopes to build strong bridges of unity with the historical homeland.*

Reflecții cu privire la cea de-a 27-a aniversare a Uniunii Ucrainenilor din România. *Ucrainenii sunt conștienți de faptul că revoluția din 1989, precum și instaurarea democrației care aduce cu sine libertatea de exprimare, păstrare a limbii, culturii și tradițiilor, consolidarea cooperării româno-ucrainene, posibilitatea de a se grupa pe criterii politice sau etnice, libertatea religioasă, este un eveniment important, deoarece pentru prima dată în istorie (și au trecut multe secole – de când aceștia trăiesc în teritoriile actuale, care azi se află pe teritoriul statului român), au posibilitatea de a avea propria lor organizare la nivel național - Uniunea Ucrainenilor din România. Cei care, în primele zile după răsturnarea dictaturii comuniste, au pus cărămizile la fundamentul UUR - sunt Nicolae Carsiuc, Ivan Covaci, Mihai Mihailiuc. La sfârșitul lunii aprilie a anului 1990, a avut loc Congresul fondator al Uniunii Ucrainenilor din România, și din acel*

¹ Михайло Михайлюк – головний редактор часопису Союзу українців Румунії «Український вісник», Бухарест.

Mihai Mihailiuc – redactor șef al Revistei Uniunii Ucrainenilor din România „Curierul ucrainean” București.

moment am putea spune că visul ucrainenilor de a avea o organizație a lor a devenit realitate. Primul președinte al UUR a fost Ștefan Tcaciuc. În cei 27 de ani de existență a Uniunii Ucrainenilor din România, ucrainenii au făcut un mare progres, s-au dezvoltat foarte mult, au înființat organizații locale și județene, în județele unde locuiesc ucrainenii. Uniunea sa îmbogățit semnificativ, a achiziționat multe sedii pentru organizații, tipărește cărți, ziare și reviste. Comunitatea ucraineană a României speră să beneficieze de mai mult sprijin și asistență, speră să construiască punți puternice de unitate cu patria istorică.

Keywords: *Union of Ukrainians from Romania, ethnic identity, linguistics, reflections*

Cuvinte cheie: *Uniunea Ucrainenilor din România, identitate etnică, lingvistică, reflecții.*

Це вже історія. Союз Українців Румунії сповнив двадцять сьому річницю свого існування, бо хоча наша організація була заснована в кінці грудня 1989 року (21 рік тому), її офіційне літочислення ведемо від юридичного оформлення і першого установчого З'їзду, який відбувся навесні 1990.

Отже, можна стверджувати, що національна організація українців Румунії має вже свою історію. Колись її сторінки вивчатимуть дослідники. Вивчатимуть не тільки перебіг подій цих двох десятиріч, а й безперервність існування українців у межах імперій і держав, дивовижність їх живучості, збереження мови, культури і традицій, моменти духовного розвою у вельми несприятливих умовах тоталітарного режиму, змагання за національне відродження в умовах демократії і свободи.

Для історії у часовому вимірі 27 років – це мить, крихітка, що губиться у століттях. Та час від часу, як вираз неперекладу і високих прагнень, у історії людства виникають астральні моменти, що на віки визначають його еволюцію і долю.

Для українців Румунії таким астральним моментом були радикальні події та зміни, які спалахнули у грудні 1989 року. Події тим знаменніші, бо вони відбулися в умовах темряви і безнадії, у яких українська меншина перебувала на межі свого існування, на краю пропасті, безодні, що означала втрату національної ідентичності. Все, що українці здобули у 50-ті роки – роки дивної нині відлиги в національній площині – зводилося нанівець комуністичним режимом, який систематично нівелював національні риси нашої громади. Українські школи були румунізовані, бібліотеки знищені, буквально спалені, українська пісня приглушена різними заборонами, мова маргіналізована до побутового вживання. Рідне слово у своїй повноцінності жило тільки на сторінках книг українських письменників – напрочуд талановитих і сміливих, немовби з генетичних глибин українського роду у ті критичні моменти озвався голос крові і виплеснув на світ у мистецькій полівалентності. А виразники слова у красному письменстві, котрі ще є серед нас, можуть з повним правом озватися перефразованими словами Павла Тичини: «Молоді були ми, молоді, повні сили і відваги».

Щоб збагнути безповоротний плин часу, скажемо, що ті, котрі у перші дні після повалення комуністичної диктатури заклали цеглини у підвалини СУРУ, молоді ще тільки хіба душевно і духовно. Адже Миколі Корсюку у

березні виповнилося 67 (з роси і води, ювіляре!), Івану Ковачу минуло 70, а автору цих рядків 77.

«Незлим тихом словом» слід згадати тих, котрі, виконавши свій обов'язок перед українською громадою як за комуністичного режиму, так і в перші роки свободи, пішли на вічний спочинок, і всі передчасно. Це письменник і перший інспектор з українського шкільництва Юрій Лукан, учитель, письменник і диригент Іван Шмуляк, талановитий прозаїк і генеральний секретар СУРу Корнелій Регуш, видавець і критик Євген Мигайчук, сильний духом поет Іван Негрюк, перший романіст у нашій літературі Михайло Небиляк, ерудит Ігор Лемний, суперечливий, складної структури письменник, перший голова СУРу і депутат Степан Ткачук.

Згадую ці імена, бо вони залишили нестертий слід на крутій стежі нашого трудного національного відродження. І вагаюся стверджувати, що їх замінили люди такого ж високого ґатунку.

А кадрів у нас національного і професійного штибу загрозливо мало. Бракує учителів української мови, молодих диригентів, журналістів, а то й високосвідомих активістів з організаторськими здібностями та авторитетом у площині сурівської діяльності. На жаль, молодь з вищими студіями в Україні і Румунії не горнеться до нас, заклопотана зробити професійну кар'єру.

У ті грудневі дні, з моторошної темряви – до сліпучого світла свободи і демократії. Наче не вірилося, що з того знаменного дня – 22 грудня – можеш на повний голос заявляти і писати, що ти українець, що ти належиш до галузки великого українського народу, закинутої волею історії поза материнський материк, що вже маєш свободу слова і що національну свідомість і совість вже не мусиш ховати поза сімома замками.

Не уточнюватиму хронології подій. Згадаю тільки, що після того, як над Бухарестом востаннє пролетів білий вертоліт з диктатором Ніколає Чаушеску на борту, ми, молоді працівники газети «Новий вік», як і десятки тисяч мешканців столиці, вийшли на вулицю, де населення браталося з армією і з насолодою топтало комуністичні символи. П'яніли від повітря свободи, відчувалися між собою братами, ладні простити один одному всі «гріхи», були свідомі, що треба діяти, але ще не знали що і як робити, було аж наче неймовірно, що в наступні дні за столом головного редактора вже не стоятиме людина з чорною рукою і чорною совістю; усвідомлювали тільки, що з «двотижневика для українського населення Румунії» «Новий вік» має стати публікацією українців Румунії, що ми повинні взяти долю у власні руки, що «рости і діяти нам треба».

Якими були ми в ті дні? Мабуть, ще романтиками, мрійниками і певною мірою наївними, хибно вважаючи, що з падінням диктатури розв'яжуться усі наші проблеми, що застій українського духу (а він тривав десятиріччя) розповиється і розквітне з самого ентузіазму свободи.

Знали, що нам треба організовуватися і що це повинні зробити насамперед ми – українські письменники з Бухареста, бо інші представники нашої нечисленної інтелігенції були розпорошені по далеких селах чи містах Сучавщини, Мараморощини, Банату. Ми були та «еліта», від якої українське населення сподівалося конкретних дій.

Не запам'яталося на чию пропозицію газету «Новий вік» було перейменовано символічно на «Вільне слово». Але я сів за друкарську машинку, щоби написати свою першу вільну статтю, узявши за заголовок гасло Французької революції «Рівність, братерство, свобода».

Нагальною була потреба заснування національної української організації, розроблення її статуту. Оскільки мадяри були оперативніші, директор видавництва «Критеріон» Домокош Геза, щирий друг українців, передав через Миколу Корсяка їх статут, який послужив нам за взірєць. І вже наприкінці грудня Союз Українців Румунії «народився», про що було повідомлено по телебаченню. У першому числі «Вільного слова» було надруковано десятки імен його засновників, щоби надати першій в історії українській демократичній організації масової легітимності мобілізуючого характеру.

Установчий з'їзд. Наприкінці квітня 1990 року пройшов установчий з'їзд Союзу Українців Румунії, і з того моменту можна було сказати, що мрія українців мати свою організацію збулася. Першим головою СУРу було обрано Степана Ткачука.

З'їзд відбувся, існувала організація, але це був тільки зародок запоруки нашого українського відродження. Роботи – непочатий край, аби її виконати не досить було постреволюційного ентузіазму. Залучати людей до цієї великої справи було нелегко.

Не буде перебільшенням, коли скажу, що насамперед виникла потреба деколонізації совісті українців, пробудження до життя із травмованої десятиріччями комуністичного свавілля національної гідності, подолання хронічної боязні не порушувати «табу», аби не бути покараними за вільномудство. На першій порі зголосилося багато ентузіастів, та надто мало витримало несподіване «навантаження». До української справи, зокрема відродження викладання рідної мови там, де вона була скасована (маю на увазі насамперед Буковину) прилучилося немало тимчасових попутників чи просто хосенців, які при перших труднощах відійшли, стали осторонь і ждали, що воно буде.

Важко міцніли і місцеві осередки СУРу, до яких увійшли й випадкові люди, «патріотичний запал» яких невдовзі остиг.

Окиньмо зором те, що бажали і навіть могли мати, і що маємо. Це треба робити у порівняльному плані, бо після 20-ти років багато з нас наче забули те, що ми мали і з чого та з чим вирушали у нову дорогу в умовах свободи і демократії.

Отже, що ми мали 27 років тому? Крім літератури справді високого художнього рівня, на диво без кричущих компромісів, викладання української мови у румунських школах з болючими «білими плямами» (маю на увазі Буковину і задунайських українців), крім кількох гуртків художньої самодіяльності і нечисленних церков із відправою рідною мовою, ми нічого іншого помітного не мали. Навіть не мали педагогічної школи для підготовки українських учителів. Ще мали газету «для українського населення», у якій нізащо не можна було відстоювати українську справу. Жахливо мало!

Все це наче забулося і вже проявляється облудне самозадоволення досягнутим, особливо серед тих, хто посів тепленьке (і вигідне!) місце в сурівській ієрархії.

Забувається, що людина живе не хлібом єдиним, що їй потрібна і духовна пожива. Життя без духовної поживи, без віри у щось вище, благородніше, хай навіть іноді недосяжне – просто животіння. Саме на це й важив комунізм, антигуманний у своїй суті, – на покірність, на приреченість людини, на прищеплення їй тільки інстинктів виживання. Покалічені душі можна задобрити ласим шматком, втокмачивши перед тим, що він кинутий з великодушності можновладців.

Не скажемо, що падіння комуністичного режиму не мало різкого психологічного ефекту серед українського населення. Це було б неправдою і образою для тисяч людей, які роблять українську справу, виховують дітей в українському дусі, голосують за українських кандидатів, читають українські книги і газети.

Та якби провести соціологічне опитування за всіма правилами, його результати були б тривожними. Особливо щодо середніх поколінь українців. Виховані до революції на цінностях мажоритарного населення (включно на мові) багато представників цих поколінь вважають себе тільки українського походження – батьки українці, а вони наче відрізана гілка. Одні тягнуться до рідного кореня, інші не мислять себе українцями. Цим і пояснюється спад чисельності українського населення за останнім переписом. Саме їх треба переконати повернутися в національне лоно. Та найбільше нам треба зважати на цвіт кожної нації, кожної національної меншини – на дітей шкільного віку. Виховаємо їх в українському дусі – матиме наша меншина майбутнє.

СУР – наша національна організація. Якщо за комуністичного режиму свідомі українці були майже безсилими свідками того як занепадає українська справа, як денаціоналізується наша молодь, то зараз СУР має широкі можливості і засоби активного впливу на свідомість українців.

У Румунії діють демократичні європейські закони у справі національних меншин. Держава виділяє необхідні фінансові засоби для збереження і розвитку національної і культурної ідентичності нацменшин, включно української. СУР, як національна організація української громади, через свого представника у Парламенті, у Міністерстві культури, через шкільних інспекторів, представників у державній адміністрації має можливості обстоювати інтереси українців.

Крім того, завдяки урядовому фінансуванню, СУР видає чотири публікації українською мовою і одну румунською, друкує книги українською мовою.

СУР виділяє десятки тисяч леїв на проведення українських фестивалів пісні, колядок, обрядів, на численні інші культурні заходи.

Чи не в усіх українських селах і містах, у яких є більші українські громади, діють місцеві сурівські організації – складові крайових філій СУРУ. Для всіх крайових філій в останні роки куплено будинки, збудовано український дім у Тімішорі.

Отже, маємо досить міцну організаційну структуру на національному рівні і вона є запорукою нашого майбутнього. Та все залежить від людей. Там, де керівники сурівських організацій люди активні, віддані загальній справі, там і результати помітні, проросли чи проростають міцні паростки культурно-духовного життя, там виборює своє місце українська мова у шко-

лах. Прикладом цього можуть послужити банатські українці, котрі переселилися в цю зону переважно з Мараморощини і наполегливо домагаються того, щоби їх діти навчалися рідної мови, щоби у церкві боже слово мовилося по-українськи, щоби лунала рідна пісня і жили прадідівські звичаї.

Нелегко виборсуватися українцям з тенет минулого, якому покладено край 27 років тому. Але є обнадійливі результати, що українці врятовують своє національне ество.

Великі надії покладають українці Румунії на Україну – їх історичну батьківщину. Українська громада Румунії сподівається більшої підтримки і допомоги, сподівається на прокладання міцних мостів єднання з історичною батьківщиною.

За нашу сьогоднішню свободу пролилася невинна кров, у тому числі й українців, які віддали життя на барикадах Революції.

То хай у нас, свідомих українців, символічно ллється піт з чола у невтомній праці на благо нашого національного відродження.

Сторінки історії післявоєнного Закарпаття (Міщанин Василь. Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр.: Монографія.

Ужгород: Пік-У, 2018. 644 с.) /

Pagini din istoria Transcarpatiei postbelice (Mischanyin Vasyl. Sovietizarea Transcarpatiei între anii 1944-1950: Monografie.

Ujgorod: Anul –V, 2018, 644 p.)

Студіям з регіональної історії України останнім часом цілком виправдано приділяється значна увага дослідників, адже в сучасній Україні помітно збільшилися роль і значення регіональних спільнот, їхніх традицій, звичаїв й самобутності, обумовлених насамперед особливостями їхнього геополітичного становища та історичного розвитку. Своєрідним у цьому плані історичним регіоном України є Закарпаття, що знаходиться на межі єднання Північної, Східної та Західної Європи і є унікальним прикладом прикордоння або фронтірної, перехідної території, де впродовж багатьох століть зустрічалися, взаємодіяли або вступали у гострий конфлікт різні політичні, соціальні та етнокультурні сили. Особливо складною, своєрідною і багато в чому повчальною є історія Закарпаття ХХ століття, у якому закарпатці вперше отримали можливість безпосередньо долучитися до суспільно-політичних процесів у регіоні й спробувати власними силами обирати й розбудовувати своє майбутнє.

Переломними в новітній історії Закарпаття стали, зокрема, 1944-1950 роки, коли в невеликому проміжку історичного часу спресувалися події, що докорінно змінили подальшу долю цього самобутнього краю. 1944 рік: 28 жовтня – визволення Закарпаття від німецько-угорських загарбників, 26 листопада – проголошення І з'їздом Народних Комітетів краю утворення Закарпатської України і прийняття Маніфесту про її возз'єднання з Україною, що й було юридично оформлено Договором, підписаним 29 червня 1945 р. в Москві між СРСР і Чехословацькою республікою. 1946 рік: 22 січня – утворення Закарпатської області, 25 січня – Указом Президії Верховної Ради на території області вводилося законодавство Української РСР. Так було розв'язане завдання історичної ваги – Закарпаття ввійшло до складу України і цим завершився процес об'єднання українських етнічних земель в одній державі. Водночас в краї прискореними темпами здійснювалася докорінна зміна соціально-економічних й суспільно-політичних відносин, що завершилася повним інтегруванням Закарпаття в тоталітарно-комуністичну структуру та систему Радянського Союзу.

Цей післявоєнний період історії Закарпаття до недавнього часу продовжував залишатися найменш дослідженим і найбільш дискусійним в історіографії. Переважна більшість праць з цього періоду побачили світ саме в «радянську епоху» і відзначалися упередженістю, а нерідко, відвертою фальсифікацією процесів, що мали місце в Закарпатті у 1944-1950-х роках. А сучасна українська історіографія післявоєнного періоду історії Закарпаття є фрагментарно-проблемною й неповною. Виходячи з цих позицій, рецензовану монографію доцента Ужгородського національного університету Василя Міщанина необхідно розглядати як нове бачення тих подій, а величезний

обсяг використаних автором архівних та опублікованих джерел свідчить про фундаментальність проведеної ним науково-пошукової роботи з метою створення цілісної синтетичної праці з історії радянізації Закарпаття.

Необхідно погодитись з твердженням автора, що актуальність дослідження обумовлена низкою чинників. По-перше, тим, що впродовж нетривалого періоду Закарпаття пережило два радикальні перевороти. Спочатку – превентивну радянізацію 1944-1945 рр., яка здійснювалася Народною Радою Закарпатської України за участю радянських спеціалістів і за допомоги Червоної Армії. Згодом, у 1946-1950-х рр., пройшла тотальна радянізація краю вже як нової адміністративно-політичної одиниці – Закарпатської області Української РСР. По-друге, нове прочитання перетворень на Закарпатті 1944-1950-х рр. сприяє дерадянізації масової історичної свідомості певних верств сучасної України. По-третє, радянізація Закарпаття пройшла найпізніше з-поміж західних областей України. Тому радянський характер у краї був найменш виразний (с. 5). Під терміном «радянізація» В. Міщанин розуміє «феномен квазілегітимного запровадження специфічного соціалістичного ладу (з тоталітарним режимом в осерді, з певним способом життя, свідомістю, ідеологією, системою управління, економікою, соціальною структурою) в конкретному регіоні, що базувалося на застосуванні масового терору і псевдodemократичних інструментів під монопартійним диктатом... У вузькому тлумаченні радянізація передбачала проведення класичної тріади соціалістичних перетворень: індустріалізація, колективізація, культурна революція» (с. 5-6). У цьому контексті заслуговує на увагу й схвалення окремих історико-теоретичний підрозділ монографії «Радянізація регіонів і країн: загальне й особливе», де автор намагається порівняти спільне й особливе у процесах радянізації, здійснених у приєднаних до СРСР регіонах у 1939-1940 і 1945 рр.: Західна Білорусь, Прибалтика, Західна Україна, Північна Буковина, Бессарабія і Закарпатська Україна, а також центральноєвропейські країни т. зв. «народної демократії». Щоправда, тут, мабуть, варто зазначити, що окремі вітчизняні історики при вивченні цих процесів послуговуються терміном «советізація», з приводу чого хотілося б почути думку автора.

Разом з тим, цілком закономірно, що головною метою дослідження В. Міщанина стало розкриття об'єктивних та суб'єктивних чинників формування, механізмів реалізації, основних наслідків радянізації Закарпаття у перші післявоєнні роки. Відзначимо, що конкретні наукові завдання, які наважився виконати вчений, загалом успішно ним досягнуті.

Автор ґрунтовно опрацював Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області, Державний архів Закарпатської області та Національний архів Чеської республіки в м. Прага (загалом використано 789 архівних справ, які вводяться до наукового обігу вперше). Архівні матеріали доповнюються величезним масивом використаних опублікованих джерел, статистичних матеріалів, періодики та мемуарної літератури. Серед останньої групи джерел заслуговують на особливу увагу спогади І. Ваша, Ю. Ільницького, Г. Ладані, Ю. Пітри, О. Росула, Ю. Химинця, В. Шандора та багатьох інших. Важливим джерелом є усно-історичні джерела, відшукані дослідником у різноманітних архівах. Загалом, список джерел та критично проаналізованої монографічної літератури та інших публікацій з теми до-

слідження налічує 1441 позицію.

Другий розділ монографічного дослідження Василя Міщанина носить назву «Визволення і возз'єднання», на сторінках якого зроблена успішна спроба охарактеризувати військово-політичну ситуацію на Закарпатті восени 1944 року, проаналізувати процес підготовки і проведення з'їзду народних комітетів Закарпатської України та радянсько-чехословацький договір про Закарпаття (с. 73-114). Необхідно погодитися з твердженням ученого, що після визволення Закарпаття Червоною армією на території краю створювалися нові органи влади, діяльність яких «відразу спрямували на забезпечення народної ініціативи щодо зміни державно-правового статусу краю за московським планом. Цьому слугували весь спектр методів: диктат радянського військового командування, зачистка контррозвідкою «СМЕРШ» «ворогів народу», переслідування угорського і німецького населення тощо. СРСР скористався сповна сприятливою суспільною кон'юнктурою і слабкістю в краї позицій чехословацького уряду, що повертався з еміграції» (с. 86). Виходячи з цього, зрозумілою та об'єктивною видається оцінка підписання радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну. На відміну від тверджень радянських істориків, які розглядали його винятково як такий, що поклав край історичній несправедливості, В. Міщанин схиляється до думки, що в цей час прагнення закарпатців до возз'єднання краю з Україною збіглися з геополітичними інтересами СРСР і зауважує: «Насправді це возз'єднання стало зручним пропагандистським прикриттям тоталітарного поневолення Закарпаття» (с. 114).

В історіографії цієї проблеми й досі дискутується питання про те, чи був рух за об'єднання з Україною всенародним, дійсно масовим, чи це лише одна з течій, що охопила не більше третини політично активного населення Закарпаття, чи він був інспірований та здійснений винятково зусиллями радянського тоталітарного режиму за активної підтримки місцевих комуністів. На наш погляд, у Закарпатті дійсно йшлося про збіг національних, історичних та природних прагнень українського народу до об'єднання у єдиній державі та імперських зазіхань СРСР, для якого Закарпатська Україна, безсумнівно, була вагомим надбанням серед нових післявоєнних територіальних прирощень і стала форпостом та успішним досвідом для розпочатого після війни процесу радянзації всього центральноєвропейського регіону. Разом з тим, у сучасній українській історіографії утверджується думка, що сам факт возз'єднання, чи точніше – приєднання Закарпаття до України, який завершив багатовікову боротьбу за об'єднання всіх українських земель в одну державу, є історично обумовленим й політично виправданим актом, прогресивним і закономірним явищем в історії українського народу, однак форми і методи його здійснення були далеко не цивілізованими та демократичними, суперечили конституційним нормам Чехословацької Республіки та міжнародного права. На цих дискусійних й понині питаннях автору рецензованої праці слід було б зупинитися більш детально.

Оригінальністю думок та власною концепцією відзначається третій розділ монографічного дослідження В. Міщанина «Превентивна радянська Закарпатської України». Ще в 1992 році Василь Маркусь опублікував монографію «Приєднання Закарпатської України до Радянської України

1944-1945», у якій підсумував: «Протягом 47 років Закарпаття є складовою частиною української держави: ... відбувається процес соціальної, культурної і психологічної асиміляції близько одного мільйона карпато-українців з усім українським народом. Якщо вони поділяли досі горе і радість з усією гнобленою країною, то не для того, щоб – коли раптом змінилися обставини – розірвати цю омріяну єдність. Навпаки, йдеться про те, щоб український народ, розділений протягом століть, разом скористався плодами цього єднання. З думкою про це, заради єдності карпато-українців з цілим народом України, у майбутньому вільної і незалежної держави, активні і пасивні автори включення Закарпатської України до Радянської України 1944-1945 років заклали в її будову наріжний камінь» (с. 83). З цими словами відомого українсько-американського історика важко сперечатися.

В. Міщанин об'єктивно і ґрунтовно проаналізував сам процес запровадження символіки і системи влади, формування основ тоталітарної економіки, освітні трансформації. Особливо цікаві факти містяться в параграфі про масові репресії за національною та релігійною ознаками. За підрахунками автора, органи «Смершу» у Закарпатській області на середину 1945 р. сформували списки «антирадянських контрреволюційних елементів», а саме: угорських терористів (345 осіб), членів «Карпатської Січі» (38 осіб), таємних агентів угорської поліції (21 особа), членів Руської національно-автономної партії (79 осіб), службовців поліції Карпатської України (262 особи), членів партії УНО (88 осіб), службовців жандармерії (154 особи). Починаючи з листопада 1944 р., угорці та німці Закарпаття зазнали репресій за етнічною ознакою, що тривали протягом цілого післявоєнного десятиліття, аж до 1955 р. (с. 141). Загалом, протягом 1944-1946 рр. із Закарпаття виселено майже 3 тисячі німців і близько 25-30 тисяч угорців (с. 152). Що стосується репресій проти греко-католицької церкви, то автор вірно стверджує: «Радянська влада періоду Закарпатської України не наважилася ліквідувати греко-католицьку церкву, як це було зроблено на інших західноукраїнських землях. Особливості тривалий час ізолюваного від України регіону затримали реалізацію цього плану на три роки. На відміну від Галичини, загарбання якої у 1939 р. Кремль уважав «поверненням» належних до Радянського Союзу територій, Закарпаття перед війною перебувало у складі Чехословаччини» (с. 152), зазначимо – демократичної й доволі толерантної щодо національних менш та релігійних конфесій державі, що позначилося на загальнополітичній культурі закарпатців.

Четвертий, найбільший за обсягом і вагомістю розділ монографії, присвячений політичній ситуації в Закарпатській області в 1946-1950 рр. Автор детально аналізує адміністративні та ідеологічні заходи нової влади, виборчі кампанії 1946 і 1947 рр., особливості регіональної кадрової політики. Щодо останньої наводяться цікаві статистичні дані. Наприклад, у результаті проведеного обміну квитків із 4248 членів КПЗУ 1607 (37, 8%) потрапили під партійну чистку. На кінець 1946 р. комуністи майже цілком сформували структуру партії, було створено 526 первинних партійних організацій, 6 кандидатських і 17 партійно-комсомольських груп. У 1950 р. в області було 9 012 комуністів, з них місцевих – близько 4 тисяч. На початку травня 1946 р. завершено формування номенклатури обкому партії. На 1 січня 1947 р. на

посадах перебувало 1263 працівники, з них місцевих – 507 (40%) (с. 241).

Не обминув своєю увагою дослідник перебіг економічних перетворень на Закарпатті в 1946-1950 роках. Саме цій проблемі присвячений п'ятий розділ монографії. Має рацію вчений, коли робить висновок, що «індустрія Закарпатської області розвивалася за єдиними радянським стандартом: директивне управління, п'ятирічні плани, соціалістичне змагання» (с. 257). Закарпатський «великий перелом» стався у 1948-1949 роках. Зокрема, промисловість області виконала встановлений для неї на 1949 р. виробничий план на 108, 6%. Понад 120 підприємств виконали його достроково. За підрахунками В. Міщанина у 1950 році на Закарпатті вже діяло 336 підприємств. Для порівняння – в 1944 році – лише 58. Не обминула Закарпаття і суцільна колективізація. «Тоталітарна влада, – стверджує вчений, – мала досвід придушення селянського опору в різних частинах СРСР 1920-1930-х рр. Отож, поетапно за кілька років, у 1946-1950 рр., незважаючи на опір селян, було колективізовано й Закарпаття. Проте перманентна боротьба з «дрібнобуржуазними» і «приватновласницькими» пережитками на селі залишалася і надалі в арсеналі державної аграрної та соціальної політики в радянському Закарпатті» (с. 275). Проте не все було так просто для нової влади. На сторінках монографії натрапляємо на відомості про підпали колгоспних споруд, будинків активістів, розправи над головами колгоспів, сільрад. Так, 29 липня 1949 р. повстали мешканці с. Ірлява Ужгородського округу, потім четверо з них отримали по 8-10 років таборів. У с. Добронь того ж округу масовий безлад супроводжувався погромом і охопив понад 500 осіб. У 1949 р. «за крадіжки і розтрати колгоспного майна» судили 114 осіб (с. 275). І таких прикладів автор наводить чимало.

«Культурна революція: закарпатський варіант» – таку назву має шостий розділ монографічного дослідження Василя Міщанина. У центрі уваги дослідника – радянська освітня реформа, етапи становлення радянської культурної мережі, посилення ідеологічного контролю за творчою інтелігенцією. Важливим для нової влади було подолання неписьменності. Станом на 1 вересня 1946 р. 26264 дорослих закарпатців були неписьменними. У 1946/1947 навчальному році в області працювало 339 шкіл грамоти, 285 груп грамоти, індивідуально проходили навчання 725 осіб. У Закарпатті не вистачало відповідних педагогічних кадрів. Ця прогалина заповнювалася приїжджими фахівцями. За підрахунками автора, до початку 1945/1946 н. р. сюди прибуло 805 спеціалістів, а в серпні 1946 р. – ще 526 педагогічних працівників.

Не обминув своєю увагою дослідник і заснування державного університету в Ужгороді: спочатку запрацювали підготовчі курси, а з лютого 1946 р. за парти сіли перші студенти (168 юнаків і дівчат з різних міст і сіл України). Навчальний процес почався на чотирьох факультетах – історичному, філологічному, біологічному та медичному. На 1 липня 1946 р. було вже 15 кафедр, на яких працювали 42 викладачі. В. Міщанин наводить фрагмент із доповідної записки тодішнього ректора Ужгородського державного університету А. Курішка: «Університет не забезпечений висококваліфікованим професорським персоналом. Із дев'яти професорських одиниць, передбачених штатним розписом, усі залишилися вакантними... Із 17 доцентських

одиниць штатного розпису тільки 11 мають вчене звання. Із місцевих кадрів, які мали відповідну освіту, в штаті перебувало лише 5 (із 50 штатних одиниць). 3 викладачі працювали погодинно, 2 перебували на посадах штатних наукових співробітників ботанічного саду. 30% усіх викладачів були членами Комуністичної партії. Позапартійні викладачі перебували під посиленням ідеологічним контролем» (с. 286). Цікаві факти з монографії В. Міщанина можна почерпнути про визначних українських педагогів Миколу Лелекача, Петра Лінтура, Петра Сміяна, Федора Потушняка та інших представників закарпатської інтелігенції, які «не могли працювати, постійно перебували під ідеологічним контролем і періодично піддавалися цькуванню у місцевій комуністичній пресі, на партійних зборах тощо». Разом з тим, на нашу думку, варто було також використати низку узагальнюючих праць про історію виникнення Ужгородського університету (Ужгородський національний університет на порозі III тисячоліття. Ужгород, 2005; Ужгородський національний університет на шляху національно-освітнього відродження України. Ужгород, 2015; Вегеш М. Ужгородський національний університет: історія і сьогодення. Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла», 2007; Довганич О. Д., Довганич Г. М. Університет у нашому житті. Ужгород: Гражда, 2007 тощо).

Сьомий розділ монографії В. Міщанина присвячений соціальній динаміці, демографічним змінам і початку «русифікації» на Закарпатті 1946-1950 років. У 1945-1947 рр. між Чехословаччиною і Радянським Союзом відбувся взаємний обмін населенням за принципом оптації. Усього із Закарпаття офіційно виїхало до ЧСР від Віденського арбітражу до 1 листопада 1944 р. 5078 сімей, або понад 15 тис. осіб, а в 1945-1947 рр. – 1583 сім'ї. У 1945-1947 рр. на Закарпаття приїхали, приміром, 2383 учителі зі Східної України. На 1 липня 1947 р. також прибули 1139 лікарів і 3998 осіб медперсоналу. Порушив дослідник також проблему переселення мешканців Закарпаття в інші області УРСР. На його переконання, цей процес мав як економічні, так і політичні цілі. З одного боку, переселення мало полегшити дві постійні проблеми закарпатського селянина – малоземелля і безробіття. З іншого боку, до переселення в південні та східні області УРСР, відправлення на навчання в школи ФЗН включили переважно молодь – активний прошарок суспільства. Цим комуністичний режим позбувся потенційних противників нової влади в щойно створеній області (с. 335-336). Цікавим є фактичний матеріал параграфа про конфесійний переділ, який мав місце у післявоєнному Закарпатті. Необхідно погодитись із твердженням вченого, що керівництво СРСР не хотіло допустити існування чисельної греко-католицької церкви, центр якої перебував за кордоном. Тому греко-католицьку церкву на західноукраїнських землях було поетапно ліквідовано у 1946-1949 роках. Оскільки на Закарпатті активно протистояв цьому єпископ Теодор Ромжа, то в 1947 р. радянське керівництво організувало його вбивство. Погрозами і шантажем окремих греко-католицьких священників, адміністративним тиском, заборону реєструвати греко-католицькі громади радянській владі в 1949 р. вдалося знищити цю церкву. Одночасно протестантські громади опинилися під суворим контролем держави (с. 353).

Завершує монографію восьмий розділ, у якому йдеться про спротив радянізації Закарпаття. Дослідник наводить безліч яскравих і маловідомих

фактів про діяльність УПА-Захід, яке від 1944 року приділяло увагу Закарпаттю. Закономірно, що органи держбезпеки Закарпатської України почали ліквідацію мережі ОУН в краї. Фактично в результаті арештів у липні-грудні 1945 р. крайова організація перестала існувати. Деяким патріотам вдалося емігрувати. Після розгрому ОУН на Закарпатті крайовий провід ОУН «Захід-Карпати» вирішив утворити підпілля в краї заново. У монографії міститься величезний фактичний матеріал про відомих закарпатських націоналістів, акти терору проти окремих радянських працівників. Багато уваги приділяється висвітленню діяльності однієї із наймасовіших підпільних організацій краю «Закарпато-українські повстанці». У 1950 р. була викрита «Спілка визволення Закарпаття», яка діяла в Мукачівському районі. В. Міщанин ґрунтовно висвітлив масові репресії проти закарпатських українців. Крім детального опрацювання архівних документів, учений не оминув своєю увагою фундаментальні праці відомого українського історика О.Д. Довганича. Разом з тим, чомусь не згадуються в монографії окремі праці останнього, зокрема (Голгофа жертв політичних репресій. Ужгород: Гражда, 2009; Коли історія, як незгойна рана... Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2000; Повернення до правди. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2000; Возз'єднання Закарпаття з Україною очима сучасника: За архівними документами. Ужгород: Гражда, 2006; До Бузулука через табори ГУЛАГу. З історії засудження, покарання та бойового шляху закарпатських втікачів в 1939-1941 роках. Ужгород: Гражда, 2009). Варто було також згадати ґрунтовну працю Ф. Рубіша і О. Довганича «Закарпатці під пресом сталінського свавілля» (Мукачево: Карпатська вежа, 2009).

Василь Міщанин доводить, що починаючи з листопада 1944 р. на Закарпатті за радянськими взірцями швидкими темпами проходять зміни в суспільно-політичній, соціально-економічній, національній та релігійній сферах. Ці зміни досить швидко торкнулися кожного мешканця краю. Якщо період Народної Ради Закарпатської України 1944-1945 рр. можемо назвати «превентивною радянізацією», то з утворенням Закарпатської області тут починають діяти радянські закони, спрямовані на цілковите влиття населення Закарпаття в «братню сім'ю народів СРСР» (с. 371). Учений довів, що радянська влада намагалася репресивними методами цілковито контролювати політичні настрої населення Закарпаття. Під особливим контролем відбувалися перші радянські вибори в Закарпатській області – до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР і місцевих рад депутатів трудящих. Вони засвідчили, що на Закарпатті було багато незадоволених радянською владою. Це незадоволення значно посилилося під час проведення суцільної колективізації. Масовий супротив проявився насамперед у «бабських бунтах», антиколгоспних виступах і заворушеннях, акціях пасивного протесту – написанням агітаційних листівок, усних висловлюваннях проти колгоспів, місцевих партійних і радянських керівників (с. 382). Оригінальністю відзначається завершальний параграф розділу «Відлуння радянізації: усно-історичний аспект» (с. 383-397), у якому використані матеріали етнографічної практики студентів історичного факультету УжНУ (2015 р.). Монографію значно посилили прикінцеві додатки до неї, куди введено 35 оригінальних документів, більшість з яких публікується вперше. Вони дозволяють краще зрозуміти

тогочасну епоху, відчувати суспільні настрої, які панували серед закарпатців у перші післявоєнні роки.

Високо позитивно оцінюючи рецензовану працю В. Міщанина, водночас слід зазначити, що вона не позбавлена певних недоліків (окремі з них вже вказувалися вище). Зокрема, на нашу думку, автору слід було б більш чітко визначити й розгорнуто зупинитися на внутрішніх й зовнішніх, міжнародних чинниках, що сприяли прискореній радянзації Закарпаття.

Складається враження, що В. Міщанин намагався максимально використати десятки архівних фондів та опублікованих джерел, які безпосередньо стосувалися тематики його дослідження. Проте чомусь поза увагою вченого опинилися такі важливі для висвітлення теми фундаментальні академічні видання як шостий том колективної монографії «Політична історія України ХХ століття» (К.: Генеза, 2003), другий том «Історії українського селянства» (К.: Наукова думка, 2006) та другий том «Історії державної служби в Україні» (К.: Ніка-Центр, 2009), а також документальні додатки до них.

Василь Міщанин упродовж останніх років плідно працював над висвітленням соціально-економічного, політичного і культурного розвитку Закарпаття в перші післявоєнні роки. У численних наукових публікаціях він уперше у вітчизняній історіографії з нових позицій порушив проблему так званої «радянзації» Закарпаття. Глибоко переконані, що його ґрунтовне монографічне дослідження є важливою віхою в сучасній історіографії. Разом з тим, воно застерігає: авторитаризм і тоталітаризм радянської епохи – це зло, яке не повинно більше повторитись. Про це свідчить кожний архівний документ, кожний рядок рецензованої нами монографії. Майбутнє Закарпаття тільки в складі незалежної України, до якої наші пращури прагнули впродовж віків.

Микола Вегеш (Ужгород),
Степан Віднянський (Київ)

Підкарпатська Русь та Східна Словаччина в міжвоєнний період (1918-1939) / Podkarpatska Rus (Ucraina Carpatică)și Slovacia de Est în perioada interbelică (1918-1939) (Podkarpatska Rus a východné Slovensko v súradniciach času (1918-1939). Čriečky z histórié, 2017. Peter Švorc a Patrik Derfiňák (eds.). Presov: Vydavateľstvo Presovskej univerzity v Presove)

У 2017 р. у видавництві Пряшівського університету вийшов збірник статей «Підкарпатська Русь та Східна Словаччина у часових координатах (1918-1939 рр.). Фрагменти історії». Редакторами його стали відомі в Словаччині дослідники Петер Шворц та Патрік Дерфіняк. Дослідження здійснено в рамках грантового проекту VEGA. 1/0033/15 – «Словаччина та Підкарпатська Русь у міжвоєнний період – пошук нового співіснування». Рецензентами стали: Doc. PhDR. Любіца Гарбульова, CSc. та Doc. PhDR. Надежда Юрчішінова PhD.

У вступній статті до видання П. Шворц вказує, що території Словаччини й нинішньої Закарпатської області з раннього середньовіччя до кінця 1918 року хоча і були частиною єдиного державного утворення – Королівства Угорщини, проте не були окремими адміністративними одиницями. Лише наприкінці 1840-х – початку 1860-х років створення таких самоврядних територій у рамках Угорщини стало можливим. У 1849 році Адольф Добрянський написав і опублікував у «Зорі галицькій» меморандум, який називають «Пам'яткою угорських русинів». Меморандум складався з 11 пунктів, які мали на меті закріпити статус русинського населення Угорщини. Спочатку Відень пішов на деякі поступки, дозволивши створити окремий ужгородський Руський округ (призначивши референтом А. Добрянського), але невдовзі (у 1850 р.), коли інтелігенція починає порушувати національні та мовні питання, Меморандум був відмінений. На території Підкарпатської Русі національна діяльність русинів була згорнута, і лише у Східній Словаччині, завдяки активності сільських священиків Олександра Духновича, Олександра Павловича та інших – продовжувалася. Невдалою стала й друга спроба створення автономної території в рамках Королівства Угорщини в 1861 році.

Аналогічні зусилля зі створення автономії робили й словаки. До 1848 року вони намагались визначити словацьку національну територію в Угорщині. У 1949 р., після поразки угорської революції (посилення позицій Відня), словаки по-різному бачать свою автономію (Л. Розефельд, Ф. Ганріх, Я. Коллар, Я. Гурбан, Л. Штур, М. Годза). Але в результаті «ситуація з подібними вимогами до територіальних контурів Словаччини повторювалась періодично і в шістдесятих роках закінчилась невдало».

6 червня 1861 р. на народних зборах у Турчанському Святому Мартіні відбулося й обговорення «словацької національної програми», написаної Штефаном Марком Дакснером, яка передбачала «ідею національної рівності, яка може бути реалізована лише в тому випадку, якщо буде визнано незалежність Словацької нації, її право на самоуправління на своїй території». П. Шворц справедливо вказує, що якщо визначення етнічних кордонів між

словаками й угорцями ще можна було встановити, то більше проблем було з слов'янськими сусідами словаків – поляками та русинським населенням Карпат. Розв'язати національне (та й територіальне) питання покладалося на Чехословацьку республіку. Чехословаччину він бачить як державу чехів, словаків та русинів, не применшуючи значення інших народів, які проживали на цих територіях. Саме «словацько-русинські» відносини від 1918/1919 до 1939 р. стали предметом дослідження авторського колективу цієї книжки. Вони зауважують, що ця публікація не торкається всіх аспектів взаємин між Словаччиною та Підкарпатською Руссю.

Два розділи збірника присвячені політичним питанням: «Підкарпатська Русь в міжвоєнній Чехословаччині (1919-1938). Зображення та реальність» (Петер Шворц); «Передвиборча кампанія 1924 р. в Підкарпатській Русі на сторінках «Slovenského vychodu»» (Ян Джуйко). Три розділи представляють різноманітні аспекти життя євреїв на території Підкарпатської Русі та Східної Словаччини: «Внесок до історії єврейського населення у (східній) Словаччині у міжвоєнний період» (Мартін Гайдук); «Євреї у Підкарпатській Русі у ХХ столітті та Чехословаччині» (Петер Шворц); «Хасиди у багатоконфесійності Підкарпатської Русі та Східної Словаччини в перші десятиліття ХХ століття» (Гіта Геремешова). Один розділ висвітлює діяльність медичних установ – «Інфекційні хвороби в Словаччині та Підкарпатській Русі в першій половині ХХ століття (нарис повоєнної медицини) (Петер Коваль); завершальний має джерелознавчо-соціальний характер – «Станційні записи як джерело інформації про становище у Східній Словаччині та Підкарпатській Русі» (Патрік Дерфіняк).

Робота написана на значній кількості архівних джерел. Автори працювали у 5 архівах (Архіві канцелярії президента, м. Прага, Архіві Міністерства закордонних справ у Чеській республіці, м. Прага, Архіві Народного музею у Празі, Архіву цісарського дому, двору і держави м. Відень, Народного архіву Чеської республіки м. Прага, Словацькому архіві м. Братислава, Міському архіві м. Пряшів), опрацювавши при цьому 10 фондів. На нашу думку, загальну картину доповнило б і використання матеріалів фондів Державного архіву Закарпатської області. Залучили автори й значну кількість опублікованих джерел (10 позицій), матеріалів преси (5 періодичних видань), 126 позицій у списку літератури. Видання добре проілюстроване. Навіть на обкладинці зображено «Ужгород у міжвоєнний період» (нині площа Театральна). Фото взято з архіву JUDr. Ян Іашпара. Як і решта інших – з альбомів, музеїв, архівів видавництва та приватних архівів.

Редактори збірника висловлюють надію, що це дослідження стане, хоч і невеликим, кроком уперед при вивченні історії словацько-русинських відносин 1918-1939 років. Редактор П. Шворц справедливо відзначає, що хоч іноді словацько-русинські відносини й були конфронтаційними, ця конфронтація ніколи не переходила межу толерантності. На нашу думку, знання і розуміння спільної історії сприяло б активізації та розвитку сучасних українсько-словацьких відносин. Нині ці, колишні території Чехословаччини, хоча розділяє кордон але між населенням й надалі підтримуються тісні зв'язки та зберігаються добросусідські відносини.

Василь Міщанин (Ужгород)